mtatkki
Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az Europeana felhasználói szabályzatát.

FORRÁSOK A ROMÁNIAI MAGYARSÁG TÖRTÉNETÉHEZ

KISZOLGÁLTATVA

A DÉL-ERDÉLYI MAGYAR KISEBBSÉG 1940–1944 KÖZÖTT

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: L. BALOGH BÉNI

PRO-PRINT

KISZOLGÁLTATVA

A DÉL-ERDÉLYI MAGYAR KISEBBSÉG 1940–1944 KÖZÖTT

FORRÁSOK
A ROMÁNIAI MAGYARSÁG TÖRTÉNETÉHEZ

A sorozat szerkesztőbizottsága:
Bárdi Nándor
György Béla
Hunyadi Attila
Lőnhárt Tamás
Nagy Mihály Zoltán
Vincze Gábor

KISZOLGÁLTATVA

A DÉL-ERDÉLYI MAGYAR KISEBBSÉG 1940–1944 KÖZÖTT

Összeállította és a bevezető tanulmányt írta:

L. Balogh Béni

Pro-Print Könyvkiadó,
Csíkszereda, 2013

A kötet az MTA Kisebbségkutató Intézet,
a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet és a Pro-Print Könyvkiadó
közös könyvkiadási programja keretében készült.

A kézirat a Nemzeti Kulturális Alap
alkotói támogatásával készült.

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap,
valamint az RMDSZ és a Communitas Alapítvány támogatta.

Lektorálta:
Bárdi Nándor
Sárándi Tamás
Szász Zoltán
Ottmar Traşcă

© L. Balogh Béni

© Pro-Print Könyvkiadó

ISBN 978-606-556-058-1

Fiamnak, Lászlónak

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó 15

BEVEZETŐ

I. Dél-Erdély – Észak-Erdély 18

II. Román és magyar nemzetiségpolitikai elképzelések 1940–1944 között . 20

III. A dél-erdélyi magyarság helyzete 36

IV. Menekültkérdés 67

V. Kisebbségi jogvédelem 74

Felhasznált irodalom 93

IRATOK

I. ROMÁN KISEBBSÉGPOLITIKA AZ ANTONESCU-KORSZAKBAN

1. Ştefan Coriolan, Szeben megye prefektusának közleménye az átadott területekről származó magyarok részére (Nagyszeben, 1940. szeptember 6.) . . 101
2. Ion Antonescu államvezető felhívása a kisebbségekkel szemben tanúsítandó emberies és méltányos bánásmód érdekében (Bukarest, 1940. szeptember 17.) 102
3. Ion Antonescu államvezető a magyar és a bolgár kisebbség eltávolításának szükségességéről a román Minisztertanács ülésén (Bukarest, 1940. szeptember 18.) [Részletek] 103
4. Ion Antonescu államvezető határozata a magyar hatóságoknak az észak-erdélyi románokkal szembeni megtorlásairól szóló belügyminisztériumi jelentés kapcsán (Bukarest, 1940. október 4.) 105
5. Ion Antonescu államvezető az idegenek kiűzésének szükségességéről az Ellátási Tanács ülésén (Bukarest, 1941. október 6.) [Részletek] 106
6. Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettes beszámolója a dél-erdélyi magyarokkal szemben tervezett megtorlásról az észak-erdélyi menekültekről szóló megbeszélésen (Bukarest, 1942. május 13.) [Részlet] 108
7. A Béke Iroda Politikai és Jogi részlegeinek együttes üléséről felvett jegyzőkönyv (Bukarest, 1942. június 23.) [Részletek] 113

II. ÁLTALÁNOS HELYZETKÉP

8. A Kis-Küküllő vármegyei magyarok képviselőinek levele Teleki Pál miniszterelnöknek (Dicsőszentmárton, 1940. szeptember 1.) 117
9. Szabó Béni, a Romániai Magyar Népközösség Brassó megyei elnökének jelentése Teleki Pál miniszterelnöknek a második bécsi döntés fogadtatásáról (Budapest, 1940. szeptember 4.) 119

10. Az Universul című bukaresti román napilap híre az aradi magyarok Magyarországra távozásáról (Arad, 1940. szeptember 4.) 123
11. A Universul című bukaresti román napilap híre az aradi magyar pénzügyi tisztviselők áthelyezéséről (Arad, 1940. szeptember 4.) 124
12. A Magyar Távirati Iroda közleménye a romániai magyar kisebbség helyzetéről (Budapest, 1940. szeptember 10.) 125
13. Constantin Pantazi tábornok, a román Nemzetvédelmi Minisztérium államtitkárának levele Mihail Sturdza román külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarok helyzetéről (Bukarest, 1940. szeptember 22.) . . . 126
14. A Csendőrség Temesvári Területi Felügyelőségének hangulatjelentése (Temesvár, 1940. szeptember vége) [Részletek] 128
15. Az 1. román hadsereg II. osztályának kémelhárítási jelentése (H. n., 1940. október 5.) [Részletek] 130
16. Ghyczy Jenő, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője felterjeszti Kakuk János, a Romániai Magyar Népközösség bánsági tagozata vezetőjének helyzetjelentését Teleki Pál miniszterelnöknek (Budapest, 1940. november 14.) 132
17. Csopey Dénes brassói alkonzul jelentése Csáky István külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarság helyzetéről (Brassó, 1940. november 14.) 136
18. Az Ellenzék című kolozsvári napilap tudósítása a dél-erdélyi magyarok helyzetéről és a menekültkérdésről (Kolozsvár, 1941. január 7.) 139
19. Dr. Bédi Imre írása a budapesti Láthatár című folyóiratban a romániai magyarság életéről (Budapest, 1941. április) 141
20. Csopey Dénes brassói konzul jelentése Bárdossy László miniszterelnöknek, külügyminiszternek a dél-erdélyi magyar kereskedők és iparosok helyzetéről (Brassó, 1941. április 15.) 144
21. Nagy László bukaresti követ jelentése a külügyminisztériumnak a magyar nyelv nyilvános helyiségekben való használatáról (Sinaia, 1941. július 16.) 148
22. Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Bárdossy László miniszterelnöknek, külügyminiszternek Andreas Schmidt, a Romániai Német Népcsoport vezetőjének állítólagos üzenetéről (Brassó, 1941. augusztus 8.) 150
23. Nagy László bukaresti követ jelentése Bárdossy László miniszterelnöknek, külügyminiszternek a moldvai csángók esetleges áttelepítéséről (Bukarest, 1941. október 28.) 152
24. Péter János szövőmester, a Romániai Magyar Népközösség Temesvár városi tagozata elnöki tanácstagjának levele Bárdossy László miniszterelnöknek, külügyminiszternek a temesvári magyarság helyzetéről (Temesvár, 1942. január 26.) 155
25. Nagy László bukaresti követ jelentése Bárdossy László miniszterelnöknek, külügyminiszternek a magyar ügyvédek helyzetéről Romániában (Bukarest, 1942. február 5.) 158

26. Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Bárdossy László miniszterelnöknek, külügyminiszternek a határszéli községek magyarságának tönkretételéről (Brassó, 1942. február 19.) 160
27. Nagy László bukaresti követ jelentése Bárdossy László miniszterelnöknek, külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarok katonai szolgálatáról (Bukarest, 1942. február 20.) 163
28. Török Sándor brassói alkonzul jelentése a külügyminisztériumnak a Romániában bevezetett utazási korlátozásokról (Brassó, 1942. március 5.) 165
29. Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a persányi munkatáborban dolgozó magyarokról (Brassó, 1942. április 17.) 166
30. Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a nagyszebeni hadbírósági eljárásokról (Brassó, 1942. május 22.) 167
31. Vladár Ervin követségi tanácsos jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarság sérelmeinek összefoglalásáról (Bukarest, 1942. június 17.) 169
32. Vladár Ervin bukaresti ideiglenes ügyvivő megküldi Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek Kertész István követségi titkár feljegyzését (Bukarest, 1942. június 19.) 172
33. Vladár Ervin követségi tanácsos jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarok élelmiszerkészletének elrekvirálásáról (Bukarest, 1942. június 20.) 174
34. Eugen Filotti budapesti román követ jelentése a román külügyminisztériumnak a magyar külügyminiszter állandó helyettesével, Ghyzczy Jenővel folytatott megbeszéléséről (Budapest, 1942. június 19.) 181
35. Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök üzenetéről (Brassó, 1942. július 2.) 183
36. A rendőrség marosvásárhelyi kapitányságának jelentése Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek a romániai magyar kisebbség helyzetéről (Marosvásárhely, 1942. július 26.) 184
37. Hun Nándor kolozsvári ötödéves orvostanhallgató jelentése az Erdélyi Párt Országos Központjának a temesvári tapasztalatairól (Kolozsvár, 1942. augusztus 31.) 187
38. Ştefan Manolescu őrnagy, a Brassói Csendőrszárny parancsnokának tájékoztatója a brassói magyar irredentizmusról (Brassó, 1942. augusztus 21.) 193
39. Feljegyzés a Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök és Ghyczy Jenő, a külügyminiszter általános helyettese közötti megbeszélésről (Hely nélkül, 1942. szeptember 19.) 195
40. Kertész István bukaresti követségi titkár összefoglalója a brassói magyarság helyzetéről (Budapest, 1942. október 7.) 199

41. Lorx Tibor aradi konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a Romániai Magyar Népközösség és a dél-erdélyi zsidóság kapcsolatáról (Arad, 1942. november 5.) 207
42. Nagy László bukaresti követ jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarság helyzetének és sérelmeinek nyilvántartásáról (Bukarest, 1942. december 10.) 209
43. Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a román hadseregben szolgáló magyarok sorsáról (Brassó, 1942. december 23.) 211
44. Lorx Tibor aradi konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarság helyzetéről 1942-ben (Arad, 1943. január 9.) 214
45. Grószek Ferenc, a petrozsényi Magyar Népközösség titkárának beszámolója a petrozsényi és Hunyad megyei magyarság helyzetéről (Kolozsvár, 1943. január 20.) 217
46. Lorx Tibor aradi konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a magyar helységnevek használatának tilalmáról a román postaforgalomban (Arad, 1943. január 29.) 223
47. Nagy László bukaresti követ felterjeszti Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek Szász Pál, az EMGE elnökének jelentését az észak-erdélyi románság vezetőjével, Emil Hațieganuval folytatott beszélgetéséről (Bukarest, 1943. február 7.) 226
48. Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek Torda város elrománosításáról (Brassó, 1943. március 19.) 229
49. Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Ghyczy Jenő külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarság pusztulásáról (Brassó, 1943. szeptember 3.) . . . 232
50. Ifj. Parcher Félix aradi konzul jelentése Ghyczy Jenő külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarok munkaszolgálatáról (Arad, 1943. szeptember 25.) 234
51. Ifj. Parcher Félix aradi konzul jelentése Ghyczy Jenő külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarságot sújtó állatrekvirálásokról (Arad, 1943. december 11.) 238
52. A temesvári Déli Hírlap című napilap beszámolója az aradi magyarság 1944-es újévköszöntőjéről (1944. január 6.) 240
53. Ifj. Parcher Félix aradi konzul jelentése Ghyczy Jenő külügyminiszternek az aradi konzulátus körzetében élő magyarság helyzetéről 1943-ban (Arad, 1944. január 8.) 241
54. Zilahi-Sebess Jenő brassói konzul jelentése Ghyczy Jenő külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarság helyzetéről 1944 januárjában (Brassó, 1944. január 29.) 244
55. Zilahi-Sebess Jenő brassói konzul jelentése Ghyczy Jenő külügyminiszternek a romániai magyar munkatáborosok egyházi segélyezéséről (Brassó, 1944. február 19.) 246

56. Zilahi-Sebess Jenő brassói konzul jelentése Ghyczy Jenő külügyminiszternek a romániai magyar munkaszolgálatosok egyházi segélyezésének nehézségeiről (Brassó, 1944. február 24.) 247
57. Luby Géza brassói konzul jelentése Sztójay Döme miniszterelnöknek, külügyminiszternek a közép-délerdélyi magyarság hangulatáról (Brassó, 1944. április 28.) 250
58. Luby Géza miniszteri segédtitkár jelentése Sztójay Döme miniszterelnöknek, külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarság hangulatáról (Brassó, 1944. július 14.) 252
59. Vázlat a dél-erdélyi magyarság sorsáról a második bécsi döntés után (Hely és év nélkül) [Budapest, 1945] 254
60. Ungár Pál kihallgatási jegyzőkönyve (Budapest, 1950. július 21.) 258

III. POLITIKAI ÉS GAZDASÁGI ÉRDEKKÉPVISELET

61. A bánsági magyarság értekezletén előterjesztett javaslatok (Hely nélkül [Temesvár], 1940. szeptember 10.) 261
62. Balla Pál miniszteri tanácsos megküldi Csáky István külügyminiszternek „102." (Gyárfás Elemér) jelentését (Budapest, 1940. október 25.) 265
63. Rényey Viktor bukaresti ideiglenes ügyvivő jelentése Csáky István külügyminiszternek Gyárfás Elemér bukaresti megbeszéléseiről (Bukarest, 1940. október 26.) 268
64. A Romániai Magyar Népközösség nagyenyedi értekezletének jegyzőkönyve (Nagyenyed, 1940. november 4.) 274
65. Rényey Viktor bukaresti ideiglenes ügyvivő jelentése Csáky István külügyminiszternek Gyárfás Elemér és Teleki Ádám bukaresti megbeszéléseiről (Bukarest, 1940. november 11.) 281
66. Gyárfás Elemér, a Romániai Magyar Népközösség elnökének feljegyzése a Ion Antonescu államvezetővel folytatott megbeszéléséről (Bukarest, 1941. március 27.) 286
67. Az Új Magyarság című budapesti napilap híre Gyárfás Elemér, a Romániai Magyar Népközösség elnökének brassói és bukaresti tárgyalásairól (Temesvár, 1941. szeptember 1.) 292
68. Parecz György, a Romániai Magyar Népközösség főtitkárának helyzetképe a Romániai Magyar Népközösségről (Bukarest, 1942. június 25.) 293
69. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület rövid története és tevékenységének ismertetése (Nagyenyed, 1942. november 18.) 296
70. Sztankay Zoltán brassói konzul felterjeszti Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek Dr. Szász Pál, az EMGE elnökének jelentését a rászorultak segélyezéséről (Brassó, 1942. december 13.) . . . 303
71. Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek Gyárfás Elemér, a Romániai Magyar Népközösség elnökének magatartásáról (Brassó, 1943. május 28.) 305

72. Nagy László bukaresti követ jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a Romániai Magyar Népközösség és a romániai magyar konzulátusok közötti együttműködés kérdéséről (Bukarest, 1943. június 5.) . . 310
73. Szentmiklósy Andor, a Külügyminisztérium Politikai Osztálya vezetőjének átirata Kállay Miklós miniszterelnökhöz, külügyminiszterhez a Romániai Magyar Népközösség szervei és a romániai magyar külképviseletek közötti együttműködés biztosításáról (Budapest, 1943. július 4.) 311
74. Luby Géza miniszteri segédtitkár megküldi Sztójay Döme miniszterelnöknek, külügyminiszternek a gáldtői értekezlet jegyzőkönyvét (Brassó, 1944. június 17.) 319
75. Jakabffy Elemér, a Romániai Magyar Népközösség Bánsági Tagozata elnökének írása a temesvári Déli Hírlap című napilapban a bombakárosultak megsegítése érdekében (Temesvár, 1944. július 7.) . . . . . .
76. Jakabffy Elemér emlékirata (Hátszeg, időpont nélkül) [Részletek] 330

IV. FELEKEZETI ÉLET, EGYHÁZAK

77. A gyulafehérvári székeskáptalan rendkívüli ülésének jegyzőkönyve (Gyulafehérvár, 1940. augusztus 31.) [Részlet] 328
78. Dr. Tóth Lajos segesvári református lelkész levele Vásárhelyi János erdélyi református püspökhöz (Segesvár, 1940. szeptember 2.) 335
79. Vásárhelyi János erdélyi református püspök pásztorlevele (Kolozsvár, 1940. szeptember 4.) 340
80. A gyulafehérvári székeskáptalan rendes ülésének jegyzőkönyve (Gyulafehérvár, 1940. szeptember 7.) [Részlet] 342
81. Silay István konstancai református lelkész levele Vásárhelyi János erdélyi református püspökhöz (Konstanca, 1940. szeptember 8.) 344
82. a) Kriebel Metellusné miskolci lakos levele Vásárhelyi János erdélyi református püspöknek (Miskolc, 1940. november 9.) 347
b) Vásárhelyi János erdélyi református püspök válaszlevele Kriebel Metellusné miskolci lakosnak (Kolozsvár, 1940. november 16.) 348
83. Gróf Bethlen Bálint református főgondnok levele Vásárhelyi János erdélyi református püspöknek (Bukarest, 1940. október 12.) 349
84. Az aradi konzulátus jelentése Vörnle Jánosnak, a külügyminiszter állandó helyettesének a Temes és Torontál megyei református egyházközségek segélyéről és Keresztes József resicai református lelkész letartóztatásáról (Arad, 1941. január 16.) 351
85. A lugosi Magyar Kisebbség című folyóirat írása a gyulafehérvári római katolikus egyházmegye helyzetéről a második bécsi döntés után (Lugos, 1941. május 16.) 352
86. Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a magyar lelkészeknek kiosztott segélypénzekről (Brassó, 1942. július 25.) 356
87. Összefoglaló a dél-erdélyi unitárius egyház helyzetéről (Hely és időpont [1942] nélkül) 357

88. Nagy Ferenc tövisi esperes, az Erdélyi Református Egyházkerület püspökhelyettesének beszámolója a második bécsi döntés dél-erdélyi fogadtatásáról (Nagyenyed, 1943. május 5.) [Részlet] 363
89. Luby Géza miniszteri segédtitkár felterjeszti Sztójay Döme miniszterelnöknek, külügyminiszternek Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök kolozsvári szózatát (Brassó, 1944. május 27.) 365

V. SZELLEMI-KULTURÁLIS ÉLET, OKTATÁS

90. Pusztai-Popovics József írása a kolozsvári Erdélyi Szemle című folyóiratban a romániai magyar és a magyarországi román sajtóról (1941. február 22.) 369
91. Ungur Istvánnak, a csombordi mezőgazdasági iskola növendékének olvasói levele a nagyenyedi Erdélyi Gazda című folyóiratban (1942. január 15.) 372
92. Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése a külügyminisztériumnak a dél-erdélyi középiskolai tanárok tömeges behívásáról (Brassó, 1942. március 14.) 374
93. Romulus Dianu, a Kiadványok engedélyeit ellenőrző és jóváhagyó állandó bizottság elnökének jelentése Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettesnek, propagandaminiszternek a romániai magyar sajtó ügyében (Bukarest, 1942. október 22.) 375
94. Lorx Tibor aradi konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a dél-erdélyi magyar iskolák lefoglalásáról (Arad, 1942. november 16.) 379
95. Lorx Tibor aradi konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a temesvári Déli Hírlap című napilap ügyéről (Arad, 1942. december 2.) 383
96. Sztankay Zoltán brassói konzul megküldi Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek Szász Pál beadványát a nagyenyedi Erdélyi Gazda című folyóirat költségvetési tervezetéről (Brassó, 1942. december 5.) . . 385
97. Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése a külügyminisztériumnak a temesvári Déli Hírlap című napilap példányszámának korlátozásáról (Brassó, 1942. december 12.) 388

VI. KISEBBSÉGI JOGVÉDELEM

98. A bukaresti német követség szóbeli jegyzéke a román kormányhoz (Bukarest, 1941. január 4.) 389
99. Csopey Dénes brassói konzul jelentése Bárdossy László külügyminiszternek a brassói német–olasz tiszti bizottság működéséről (Brassó, 1941. március 11.) 391
100. Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a brassói és a kolozsvári

német–olasz tiszti bizottság elnökei közötti rivalizálásról (Brassó, 1942. április 16.) 398
101. Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a brassói német–olasz tiszti bizottság kivizsgálási módszereiről (Brassó, 1942. június 25.) . . . 399
102. Vladár Ervin bukaresti követségi tanácsos jelentése a külügyminisztériumnak a német és olasz különmegbízottak dél-erdélyi útjának tapasztalatairól (Brassó, 1942. július 19.) 400
103. Jakabffy Elemér, a Romániai Magyar Népközösség alelnökének feljegyzése a német–olasz különmegbízottak temesvári tárgyalásairól (Temesvár, 1942. július 27.) 404
104. Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a brassói német–olasz tiszti bizottság működéséről (Brassó, 1942. december 18.) 412
105. Jakabffy Elemér, a Romániai Magyar Népközösség alelnökének összefoglalója a német–olasz különbizottság vizsgálatáról és a brassói német–olasz tiszti bizottság működéséről (Hely és időpont nélkül) 413

Történeti kronológia 417
Kulcsszereplők rövid életrajzai 443
Személynévmutató 455
Helységnévmutató 463
Tárgymutató 467
Intézménymutató 471

Rezumat

Abandonați. Minoritatea maghiară din Transilvania de sud între 1940–1944 474

Summary

Exposed. The Hungarian Minority of Southern Transylvania between 1940 and 1944 477

Előszó

E forráskiadvány a dél-erdélyi magyar kisebbség történetével foglalkozik az 1940. augusztus 30-án kihirdetett második bécsi döntés és az 1944. augusztus 23-i román átállás között. Hiánypótló műnek szánjuk, mivel ez a téma mindmáig nincs kellőképpen feldolgozva, és a módszeres levéltári alapkutatások is csak néhány éve kezdődtek el. Elsődleges célunk éppen ezért az, hogy olyan, többségükben még nem publikált – vagy már megjelent, de még a kutatók által is kevéssé ismert – magyar és román dokumentumokat közöljünk, amelyek hozzájárulhatnak a témakör alaposabb feltárásához.

Az iratok közreadásával azonban nemcsak a korszakkal foglalkozó szaktörténészek munkáját kívánjuk segíteni, hanem az Erdély és az ott élő népek, nemzetiségek múltja iránt fogékony, szélesebb olvasóközönség érdeklődését is szeretnénk felkelteni. Hiánypótló jellege mellett így tudomány-népszerűsítő szerepet is szánunk a műnek. Remélhetőleg minél több erdélyi és magyarországi olvasóhoz eljut majd ez a könyv, hiszen az itt publikált, gyakran igen izgalmas dokumentumok egy olyan történelmi korszakot elevenítenek fel, amely sokak számára ismerős akár személyes tapasztalataik nyomán, akár olvasmányaiknak köszönhetően, vagy éppen szüleik, nagyszüleik elbeszélése révén.

Végül, de nem utolsósorban e kötet megjelentetésével szeretnénk hozzájárulni a magyar és a román történészek közötti párbeszéd elmélyítéséhez, a vitás kérdések tisztázásához, bízva abban, hogy van esély az álláspontok tényleges közeledéséhez.

*

A még nem közölt források közül a legtöbbet a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára iratanyagaiból válogattuk ki. Kisebb részük romániai levéltárakból való, néhány a budapesti Hadtörténelmi Levéltárból, egy pedig az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárából, de akad néhány hírlap- és folyóiratcikk is. A már egyszer publikált dokumentumokat a korszakkal foglalkozó román és magyar nyelvű forrásgyűjteményekből, forrásközlésekből vettük át.

Válogatásunk egyik fő szempontja az volt, hogy próbáljunk minél átfogóbb képet nyújtani a dél-erdélyi magyarság politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális, vallásos életéről a tárgyalt időszakban, és a lehető legkülönfélébb perspektívákból szemléltessük sorsát. Ezzel összhangban, az alábbi témakörök szerint válogattuk ki az iratokat: I. Román kisebbségpolitika az Antonescu-korszakban; II. Általános helyzetkép; III. Politikai és gazdasági érdekképviselet; IV. Felekezeti élet, egyházak; V. Szellemi-kulturális élet, oktatás; VI. Kisebbségi jogvédelem.

A kötet bevezető tanulmánya – kiegészítve a legújabb kutatási eredményekkel – nagyrészt az eddig már megjelent munkáinkon alapul: összegzi a témával kapcsolatos ismereteinket és egyfajta értelmezési keretet kínál fel az olvasó számára. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a dél-erdélyi magyarság története csak a második bécsi döntés nyomán Magyarországhoz visszakerült észak-erdélyi magyarok történetével összehasonlítva nyeri el valódi értelmét. Azt is látnunk kell, hogy a dél-erdélyi magyarság sorsa elválaszthatatlanul összefonódott az észak-erdélyi románságéval. Éppen ezért célszerű ez utóbbi kettőt is párhuzamba állítani csakúgy, mint a korabeli magyar és román nemzetiségpolitikai elképzeléseket, továbbá azt, hogy ezeket miként ültették át a gyakorlatba. A dél-erdélyi magyarság sorsának valódi mozgatórugóit csak e bonyolult összefüggésrendszer keretében tárhatjuk fel hitelesen.

Mindezt szem előtt tartva, könnyebben meghaladhatjuk az első látásra vonzó perspektívának tűnő szenvedéstörténeti vagy „martirológiai" megközelítést, amely elsősorban az elszenvedett – a dél-erdélyi magyarság esetében valóban igen súlyos – sérelmek puszta felsorolására helyezi a hangsúlyt. Ennél azonban jóval több eredménnyel kecsegtet az a fajta történészi látásmód, amely a különféle sérelmek számbavétele mellett főleg a jövőbe mutató intézményépítést, a gazdasági-kulturális téren elért (igaz, kismértékű) haladást szemrevételezi. Kötetünk összeállítása során magunk is ez utóbbi szemléletet próbáltuk érvényesíteni. Még akkor is, ha tudjuk, hogy a dél-erdélyi magyarság a szó szoros értelmében az életben maradásáért küzdött e viszonylag rövid, de minden korábbinál mostohábbnak bizonyult kisebbségi sorsban.

*

Az iratokat témakörök szerint, ezen belül kronologikus sorrendben, folyamatos számozással, továbbá szöveghűen, a mai helyesírási szabályok szerint közöljük. A címeket magunk adtuk, s ezekben lehetőség szerint feltüntettük a dokumentum szerzőjét, címzettjét és a keltezést. A román nyelvű iratokat magyarra fordítottuk. Lábjegyzetben korrigáltuk a nyilvánvaló tévedéseket vagy elírásokat. Megadtuk az idegen szavak vagy mondatok magyar jelentését, szükség esetén pedig, ha az érthetőség megkívánta, kiegészítő megjegyzésekkel láttuk el az iratot. Az eredeti szöveg – másodközlés esetén pedig az első közreadó – lábjegyzeteit kurziváltuk. Az olvashatatlan szavakra vagy szövegrészekre szögletes zárójellel és lábjegyzettel utaltunk, akárcsak a dokumentumok általunk kihagyott részeire, amelyek tartalmát azonban röviden összefoglaltuk. Az eredeti kiemeléseket kurziváltuk. A kötetet történeti kronológia, személynév-, helységnév-, tárgy- és intézménymutatók, a kulcsszereplők rövid életrajzai, valamint román és angol nyelvű összefoglalók zárják.

*

Személyes vallomásként végül meg kell jegyeznem, hogy e könyv talán nem jött volna létre – jelenlegi formájában biztos nem – a dél-erdélyi sorsot személyesen megtapasztalt szüleim és nagyszüleim elbeszélései, viszaemlékezései nélkül, amelyek hatására viszonylag korán elkezdtem érdeklődni a téma iránt. Hálával és köszönettel tartozom feleségemnek, Melindának, aki mint mindig, ezúttal is biztosította otthonunkban a kutatáshoz, íráshoz elengedhetetlenül szükséges nyugodt, alkotó légkört. Munkám során mindvégig éreztem megértő támogatását. Szakmailag elsősorban Bárdi Nándornak, az MTA TK Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatársának tartozom köszönettel, aki a kötet megjelenését szívügyének tekintette. Sárándi Tamás, a Szatmár Megyei Múzeum munkatársa, a téma kiváló ismerője önzetlenül a rendelkezésemre bocsátotta az általa feltárt források egy részét, köztük a brassói magyar konzul 1942-es jelentéseit. Mindketten hasznos javaslataikkal is segítették munkámat. Szász Zoltán c. egyetemi tanárnak köszönöm a szöveg gondos elolvasását és javításait, valamint azt, hogy fontos új szempontokra hívta fel a figyelmemet. Külön köszönet illeti Ottmar Traşcă kolozsvári történészt, aki mindig szívesen állt a rendelkezésemre, akárhányszor a segítségét és a tanácsát kértem. Hálás vagyok Pritz Pál egyetemi magántanárnak, az MTA doktorának, aki kritikai észrevételeivel látta el a Bevezető II. fejezetét. Pál János unitárius lelkész, történész és Nagy Alpár-Csaba református egyháztörténész is hatékony segítséget nyújtottak, köszönöm nekik!

Kutatásaim során mindvégig számíthattam a felkeresett romániai és magyarországi közgyűjtemények, elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára munkatársainak önzetlenségére, segítőkészségére.

Köszönetet kell mondanom a Nemzeti Kulturális Alap Szépirodalom és Ismeretterjesztés Kollégiumának, amelynek alkotói támogatásával készült el a forráskiadvány kézirata. Megjelenését a Communitas Alapítvány Könyvkiadás Szaktestülete és a Nemzeti Kulturális Alap Könyvkiadás Kollégiuma támogatta. Végül, de nem utolsósorban köszönettel tartozom Burus Endrének, a Pro-Print Könyvkiadó vezetőjének, aki felvállalta a kötet megjelenését, valamint a kiadó munkatársainak a figyelmes szöveggondozásért.

BEVEZETŐ

A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 között

I. Dél-Erdély – Észak-Erdély

A bécsi Belvedere palota aranytermében 1940. augusztus 30-án Joachim von Ribbentrop német és Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter ünnepélyesen kihirdette a második bécsi döntést. Ennek értelmében a trianoni békeszerződés által Romániának ítélt terület mintegy 2/5-e – az úgynevezett Észak-Erdély – visszakerült Magyarországhoz. Dél-Erdély, mintegy 60 ezer km^2, továbbra is Romániához tartozott. Az ország egész területén, tehát a Kárpátokon túli „Regátot" is ideszámítva, több mint félmillió magyar maradt kisebbségi sorsban.

Az észak-erdélyiek reményei, ha csak részben is, de beváltak az elkövetkező négy év során. Az addig elnyomott magyar kisebbség újra a többségi nemzet része lett saját hazájában, és ennek kétségtelen előnyei hamarosan megmutatkoztak. A leglátványosabb előrelépés az anyanyelvhasználat, az oktatás, a művelődés, a kultúra terén következett be. Leginkább ennek köszönhető, hogy a gazdasági nehézségek, a társadalmi konfliktusok, és a nem csekély háborús véráldozat ellenére is egy nemzeti öntudatában megerősödött észak-erdélyi magyarság került ki a második világháború forgatagából és nézett elébe 1944. augusztus 23-át követően az újabb impériumváltozásnak. A Romániában rekedt magyarságra viszont a kisebbségi lét gyökeresen új szakasza várt a második bécsi döntés után. Számaránya és területi elhelyezkedése megváltozott, demográfiai, szellemi potenciálja jelentősen összezsugorodott, s ezzel egyidejűleg módosult az ország politikai berendezkedése is.

Az észak- és a dél-erdélyi magyarság 1940–1944 közötti sorsának párhuzamba állítása a mára nézve is fontos tanulságokkal járhat. A kérdés sokrétű, hiszen demográfiai, gazdasági, kulturális, érzelmi és mentalitásbeli dimenziói is vannak.[1] Az utóbbinál maradva: eddig még nem született összehasonlító szociológiai tanulmány arról, hogy milyen „szétfejlődést" idézett elő a második bécsi döntés és az azt követő négy év az erdélyi magyar társadalom *kollektív mentalitásá*ban. Észak-Erdély vonatkozásában Gagyi József 1992-1993-ban a székelyeknek, tíz évvel később pedig Osgyáni Gábor a magyar nemzeti identitású gyimesi csángóknak az 1940–1944 közötti időszakhoz kapcsolódó kulturális emlékezetét vizsgálta.[2] Kö-

1 Lásd L. Balogh Béni: Dél-Erdély – Észak-Erdély. Különbségek, párhuzamok. *Limes*, 2011. 2. sz. 5–9. o.

2 Gagyi József: *Dokumentumgyűjtemény. Az 1940. augusztus 30-i Bécsi Döntés, a magyar hadsereg bevonulása, a magyar adminisztráció kialakulása a Székelyföldön*. Kézirat. Csíkszereda, 1993. Lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, 625. fond, 1251. sz.; Osgyáni Gábor: „Újra magyarok lettünk". Gondolatok a „magyar világ" gyimesi emlékeiről. *Pro Minoritate*, 2003/Tél, 174–194. o.

vetkeztetéseik szerint e két térség – és általában véve Észak-Erdély – magyarságának az 1940-es impériumváltás pillanatához kapcsolódó kulturális emlékezete, egységes tudása egyértelműen pozitív színezetű.

Dél-Erdélyre vonatkozóan nincsenek hasonló kutatások, de tudjuk: a dél-erdélyi magyarság tömegein mélységes csalódás és elkeseredettség vett erőt a bécsi döntés nyomán annak hírére, hogy továbbra is Romániához tartoznak. A legtöbben a trianoni katasztrófához hasonló sorscsapásként élték meg az újabb kisebbségi létforma beköszöntét, az elkövetkező négy évet pedig – mint a bebörtönzöttek – egyfajta fogságként. Íme Nagy Ferenc tövisi református esperes visszaemlékezésének egy részlete: *„Valami szívet facsaró, görcsös sírásra kényszerítő érzés ömlött el rajtunk, amikor 1940. VIII. 31-én* [helyesen: 30-án – L.B.B.] *du. a magyar rádió bemondta a döntést és közölte az új határvonalakat. Az az érzésünk volt, hogy a börtönajtó tárva, s rajta tódul ki a 22 évig kínzott milliós sereg, s egyszer hirtelen és könyörtelenül becsukódik a feltárult vaskapu s a bebörtönzöttek 2/5-öd része ott marad továbbra is bezárva!”*[3] A bécsi döntés által okozott lelki traumát feldolgozó regényében Kacsó Sándor a dél-erdélyi magyarok sorsát a hajótörötteké hez hasonlította, ahol a szerencsétlenül járt utasok kis csónakban hánykolódnak a viharos tengeren.[4] Számos dél-erdélyi magyar sorstársához hasonlóan a csombordi mezőgazdasági iskola igazgatóján, Nagy Endrén is az elhagyatottság és a kiszolgáltatottság keserű érzése vett erőt a bécsi döntés kihirdetésének óráiban. *„Ott ülünk a nyári délutánon a rádió mellett, kezünkben a térkép, és egyre élesebben kibontakoznak a nem várt körvonalak. A végén könnyhullatással borulunk egymás nyakába. Rólunk lemondottak, elhagytak, kiszolgáltattak bennünket. Nem szól egyikünk sem...”*[5] Szabó József, aki 1940-ben egy aradi rádióbolt tanulójaként a város valamennyi magyarjával együtt nagyon remélte „hazatérését”, évtizedekkel később így emlékezett vissza: amikor a budapesti rádió tudatta a döntést, a Romániában maradt *„Aradon volt, aki kidobta a rádiót az ablakon.”*[6]

A dél-erdélyi és észak-erdélyi magyarok (feltételezett) mentalitásbeli különbségei – a kérdés kétségtelenül megérdemelne egy alapos kutatást – véleményünk szerint éppen az 1940–1944 közötti, egymástól teljesen eltérő szocializációban és történelmi tapasztalatban, „sorsélményben”[7] gyökereznek. Nem véletlen, hogy a nemzeti öntudatában megerősödött észak-erdélyi magyarság nagyobb önbizalommal és optimizmussal tekintett a jövőbe a román uralom visszatérte után is, mint az óvatosabb magatartást tanúsító dél-erdélyi magyar társadalom, amely a négyéves elnyomatást követően az általános reményvesztettség állapotában volt. E különbséget példázza az alábbi eset is, amit Csőgör Lajos, a kolozsvári Bolyai

3 Idézi L. Balogh Béni: *A magyar-román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés.* Csíkszereda, 2002, Pro-Print Kiadó, 305. o. A beszámoló hosszabb részletét lásd Uo. 13. sz. dokumentum, 393–395. o.

4 Kacsó Sándor: *Lélekvesztőn.* Kolozsvár, 1941, Erdélyi Szépmíves Céh.

5 Idézi Nagy Alpár-Csaba: *A dél-erdélyi református egyházkerületi rész története (1940–1945).* H. n., 2012, L'Harmattan Kiadó, 24. o.

6 Ablonczy László: „Útonállók leereszkedő ajándéka”. Erdélyi ősz, 1940. *Hitel,* 2010. 9. sz. 81. o.

7 A „sorsélmény” kifejezés Bárdi Nándortól való. Köszönöm, hogy megosztotta velem a témával kapcsolatos gondolatait és észrevételeit.

Egyetem első rektora írt le. Eszerint Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök, aki a bécsi döntést követő időszakot Dél-Erdélyben vészelte át, 1945–1946 fordulóján a következőket mondta Csőgörnek, aki nem értette, miért aggódik a püspök a magyar iskolák jövője miatt éppen akkor, amikor viszonylag kedvező a politikai helyzet. *„Csőgör kérem, maga tényleg azt hiszi, hogy az önálló magyar egyetem sokáig megmarad? Magukat megszédítette az a négy év, amit Észak-Erdélyben éltek, és ezért nem látnak elég tisztán. Hogy mit várhatunk a jövőtől, azt csak mi tudjuk, akik Dél-Erdélyben éltünk.”*[8]

Az idő a határ mindkét oldalán mintha „összesűrűsödött” volna – csak éppen ellenkező előjellel. Észak-Erdélyben a magyarok túlnyomó többsége felfelé ívelő korszakként élte meg a bécsi döntést követő négy évet, amelyhez képest – paradox módon – az ezt megelőző 22 évnyi, tehát valójában jóval hosszabb ideig tartó román uralom provizóriumnak tűnt számukra. Dél-Erdélyben viszont nem csak a „felszabadulás” katartikus élménye maradt el. A különleges jogokat élvező német kisebbséggel szembeni leértékelődésük, a hatalomnak való egyre fokozottabb kiszolgáltatottságuk, a nemzetiségük miatt elszenvedett megaláztatásaik, az otthontalanság kínzó érzése traumatizálták a dél-erdélyi magyarok kollektív tudatát, és egyfajta identitásképző tényezővé léptek elő.

II. Román és magyar nemzetiségpolitikai elképzelések 1940–1944 között

A dél-erdélyi magyarság sorsa nemcsak az észak-erdélyi magyarok sorsával függött szorosan össze, hanem – legalább ugyanilyen mértékben – az észak-erdélyi románságéval is. Éppen ezért célszerű párhuzamba állítani a korabeli román és magyar nemzetiségpolitikai elképzeléseket, valamint a két kormány nemzetiségpolitikai gyakorlatának főbb jellemzőit.[9]

II. 1. Magyar nemzetiségpolitikai célkitűzések

A Teleki-, illetve az ezt követő Bárdossy- és Kállay-kormány – szavakban legalábbis – az ún. szentistváni nemzetiségpolitikát követte. Ennek lényegét Teleki Pál miniszterelnök így foglalta össze: *„mindenféle olyan jogot, amely az állam egységét nem sérti,* [...] *megadunk mindenkinek”*.[10] Az egyéni nyelvhasználati jogok biztosí-

---

8 Barabás Béla – Joó Rudolf (szerk.): *A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben.* Budapest, 1990, Magyarságkutató Intézet, 13. o. Beke György a dél-erdélyi magyarság 1940–1944 között kialakult „kisebbrendűségi érzését” az észak-erdélyi magyarság öntudatával állítja párhuzamba. Szerinte 1944 őszétől a kettő „összemérhető” lett. Beke György: Erdély tilalmas négy esztendeje. *Valóság,* 1997. 4. sz. 88. o.

9 Lásd L. Balogh Béni: *Küzdelem Erdélyért. A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között.* Budapest, 2013, Akadémiai Kiadó, 207–216. o.; Uő: Megtorlás, etnikai homogenizálás. A kisebbségi kérdés a magyar–román kapcsolatrendszerben, 1940–1944. *Limes,* 2010. 1. sz. 79–94. o.; Egry Gábor: Az Antonescu-korszak nemzetiségpolitikája Romániában. *Limes,* 2011. 2. sz. 11–27. o.

10 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MOL) Miniszterelnökség, Nemzeti és Kisebbségi Osztály iratai (a továbbiakban: K 28), 274. cs. 2. tétel, g. dosszié, Erdélyi Értekezlet jegyzőkönyve, 10. o.

tása, az anyanyelven folyó szakszerű közigazgatás révén[11] kívánták kezelni a nemzetiségi kérdést. Telekit idézve: „a régi magyar hagyomány szerint nem brutális, hanem jóságos vezetésre" gondoltak, amelynek egyik legfőbb követelménye a „türelem érzése és gyakorlata a nemzetiségek felé".[12] Ezt az elvárást jogszabályokban is megfogalmazták, így például a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről szóló, 1941. április 24-én hatályba lépett 1941:V. törvénycikkben.[13] A térségben szinte egyedülálló törvény hat hónapig terjedhető fogházbüntetést helyezett kilátásba, ha valakit nemzetiségi érzületében megsértettek, és egy évig terjedhető fogházbüntetést akkor, ha azt nyilvánosan követték el. Szintén a szentistváni nemzetiségpolitika jegyében, nem sokkal a bécsi döntés után, az észak-erdélyi magyar tannyelvű gimnáziumok tanulói számára heti két órában kötelezővé tették a román nyelv oktatását.[14]

Feltehetően 1943 novemberében keltezett az a bizalmas miniszterelnöki rendelet,[15] amely a nemzetiségi kérdés helyes kezeléséről szólt, különös tekintettel a román nemzetiségre. Mivel a hatoldalas dokumentum hűen tükrözte a magyar kormány Észak-Erdélyben követett nemzetiségpolitikai célkitűzéseit, egyben összefoglalta a szentistváni eszmerendszer lényegét, részletesebben is kitérünk rá. A rendelet a legfőbb szempontnak a magyarság szellemi, gazdasági, erkölcsi megerősítését tekintette, azoknak a hátrányoknak a megszüntetését, amelyeket a román uralom alatt szenvedett el. Ennek azonban *„semmi körülmények között nem szabad úgy történnie, hogy ebből a nemzetiségekhez tartozók magukra nézve sérelmet, hátraállítást láthassanak."*[16] A nemzetiségi kérdésben ettől függetlenül is meg kell maradni az „ezeréves elvi alapon". Semmiféle „nemzeti partikularizmusnak, közjogi szeparatizmusnak helye nem lehet", ugyanakkor a „szerető, gondos apa, az erejét érző, de azzal soha vissza nem élő apa atyai érzésével" az alábbi jogokat kell biztosítani a nemzetiségeknek: a) teljes jogi és tényleges egyenlőség; b) a nemzetiségi nyelv szabad használata a hatóságokkal való érintkezésben is; c) „a

---

11 Bárdi Nándor: A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944 között. *Limes,* 2006. 2. sz. 49. o.

12 Teleki Pál: Szent István birodalma 1941-ben. In uő: *Válogatott politikai írások és beszédek.* Szerkesztette és az utószót írta Ablonczy Balázs. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 516. o.

13 Közli Balogh Sándor (főszerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993.* Budapest, 2002, Napvilág Kiadó, 68. sz. irat. Vö. Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből.* Kolozsvár, 1944, Minerva. Reprint kiadás. H. n., é. n. Optimum Kiadó, 313–316., 480–487. o.

14 Benkő Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro Minoritate,* 2002/Ősz, 22. o. Az 1940. október 18-i Erdélyi Értekezlet résztvevői között éles vita folyt a tervezett intézkedésről. Lásd MOL K 28 274. cs. 2. tétel, g. dosszié, Erdélyi Értekezlet jegyzőkönyve. A vitát összefoglalja Bárdi: *A múlt, mint tapasztalat....* 50–52. o., valamint Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása". Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944.* Budapest, 2008, Napvilág Kiadó /Politikatörténeti Füzetek XXV/, 138–141. o.

15 Másolatát 1943. december 21-én adta ki a vezérkar főnöke egy tiszti parancs mellékleteként „kihirdetés és foganatosítás végett". Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) HM 3/szárnysegéd-1944. 55.205/eln.4.vkf.-1943. sz. Vkf. Tiszti parancs és Melléklete.

16 Uo. 1. o.

szellemi és gazdasági kultúra" szabad kifejlesztése, egyesületek, intézmények szabad alapítása.[17]

A rendelet előírta a szigorú és pártatlan közigazgatás követelményét, ahol mindenkit egyenlő elbánásban kell részesíteni. A tisztviselőktől az emberséges, szeretetteljes bánásmódot várta el, „még az olyan nemzetiségivel szemben is, aki lelkében nincsen velünk". Az egész dokumentumot az ezeréves magyar államiság jövőjébe vetett rendületlen hit hatotta át, és az a meggyőződés, hogy a románsággal szemben tanúsított türelmes politika révén „leszünk politikailag nagykorúak, leszünk európaiak, leszünk igazán magyarok, leszünk a történeti Magyarország megvalósítói és megtartói."[18]

Ami Teleki Pál legbelső, személyes meggyőződését illeti, a miniszterelnök a toleráns nemzetiségpolitika híve volt, de szelektált a nemzetiségiek között. Az általa „azonosultaknak" vélt kisebbségekkel, így a szlovákokkal, ruténekkel, románokkal hosszútávú együttélésre szándékozott berendezkedni, és velük korát megelőző toleranciával kívánt bánni. A zsidókkal és a németekkel – ahogy ő nevezte: a „hívatlan" vagy „meghívásra" bevándoroltakkal – szemben viszont a kemény fellépést tartotta célravezetőnek, és ellenséges érzelmeket táplált irántuk.[19] A románokkal szembeni toleráns, megértő nemzetiségpolitika szándékának őszinteségéhez nem férhet kétség, még akkor sem, ha e szándék a gyakorlatban sokszor csorbult. Hiszen a szentistváni elvek észak-erdélyi átültetése elsősorban azt jelentette, hogy a magyarokat jóvátétel illeti. Ez pedig – még ha a fent idézett rendelet tiltotta is – óhatatlanul a románok (elő)jogainak sérelmével járt. Erre utalt a Teleki halála után, 1941. április 3-án kinevezett Bárdossy László miniszterelnök, amikor a nemzetiségek jogai elismerésének és az egymás iránti megértés fontosságának hangsúlyozása mellett kiemelte: *„az idegen impériumok alatt jogtalanul, sokszor erőszakkal szerzett javak, hasznok és előnyök sohasem lehetnek a kisebbségi jogvédelem tárgyai."*[20]

Az őt követő kormányfő, Kállay Miklós megnyilatkozásai a nemzetiségi kérdésben többnyire visszafogott, békülékeny hangnemet ütöttek meg. 1942. november 20-i parlamenti hozzászólásában kijelentette: *„Hajlandók vagyunk nagyon messzire menni nemzetiségeinkkel kapcsolatban, mert igenis, az a célunk, hogy megnyerjük őket a magyar eszmének. Nem akarjuk belekényszeríteni őket a magyar állami életbe, hanem okossággal és jó szívvel vonzani akarjuk őket a magyar élet teljességébe."*[21] A türelmes, megértő, de – tegyük hozzá: irreális – szentistváni nemzetiségpolitika távlati célja a magyarság Kárpát-medencei primátusának az önkéntes elismertetése volt. Ezt Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter is egyértelművé tette Kolozsváron, 1941 júniusában elmondott egyik beszédében:

---

17 Uo. 1–2. o.
18 Uo. 3–4. o.
19 Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944.* Pécs – Budapest, 2012, Jelenkor Kiadó – OSZK, 371., 391. o.
20 Bárdossy László: Magyarságunk és a nemzetiségek. *Láthatár,* 1942. 1. sz. 1. o.
21 *Kolozsvári Estilap,* 1942. november 21. 2. o.

„A nemzetiségekkel szemben türelemmel és megértéssel viseltessenek, a sovén álláspont a gyakorlatban nem szolgálja a nemzet érdekeit, viszont meg kell követelnünk mindenkitől, aki a Kárpátok medencéjében él, a teljes lojalitást, a magyar államesze megértését és elfogadását."[22]

A magyarság Duna-medencei ezeréves „küldetésének" gondolata (amely mellett Teleki is oly lelkesen érvelt az 1940. október 18-i Erdélyi Értekezleten)[23] képezte tehát a „hivatalos" magyar nemzetiségpolitika egyik legfőbb elképzelt pillérét. Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár előadása az 1942-es Debreceni Nyári Egyetemen a magyar társadalom és a politikai elit egy jelentős részének illúzióit, vágyait fejezte ki: *„tudjuk, hogy nemzetiségeink tömege, nemzetiségi népeink nagy többsége szíve mélyén szeretettel ragaszkodik a magyar államhoz."* Annak, aki magát nemzetiséginek vallja – folytatta –, fel kell ismernie, hogy ha *„a Duna völgyében élni akar, nyugodt, biztos otthont akar tudni magáénak, nem lehet más, csak magyar patrióta."*[24] Makkai László történész ennél realistább volt, bár az ő nézetei sem nélkülözték az illúziókat. Makkai tudta, hogy *„míg 1918 előtt a román nemzetiségi törekvések csak egy vékony középosztályi rétegben éltek, ma már ezek az eszmék elhatoltak a legkisebb hegyi falu népéhez is."* A „mai román nemzedék" a magyarságban évezredes elnyomóját és természetes ellenségét látja, a magyar kultúrát nem ismeri és lenézi. Ennek ellenére úgy gondolta: a magyarság elsőrendű feladata az, hogy *„megteremtse a két nép békés együttélésének kereteit s bebizonyítsa, hogy az erdélyi románság igazi érdeke csalóka álmok kergetése helyett együttmunkálkodni a szentistváni Magyarország újjáépítésén, mely minden gyermekének egyformán édesanyja."* Ennek előfeltétele a „megingott bizalom" helyreállítása, amit elsősorban egy pártatlan, magas színvonalú közigazgatás biztosíthat.[25]

A nemzetiségpolitika terén leginkább befolyásos szereplők Magyarországot tehát többnemzetiségű államnak tartották, amelyben a nemzetiségek nem rendelkeznek ugyan kollektív jogállással, azaz autonómiával, de az asszimiláció sem járható út, mint ahogy az 1918-as viszonyok teljes helyreállítása sem. A megoldást a kisebbségek széles tömegeinek megnyerésében látták. A nemzetiségi politika célját a nyelvi asszimiláció helyett – a magyarság elsőbbségének biztosítása mellett – inkább az önazonosság átalakítása képezte, a nemzetiségek magyar államhoz való feltétlen hűségének és lojalitásának megkövetelése.[26] Léteztek azonban a fentiektől eltérő elképzelések is, amelyek elvetették a szentistváni nemzetiségpolitikát, és a kisebbségeket vagy „kirekesztették" volna az országból, vagy önkéntes

22 *Új Magyarság*, 1941. június 7. 4. o.

23 MOL K 28 274. cs. 2. tétel, g. dosszié, Erdélyi Értekezlet jegyzőkönyve, 57–58. o.; Vö. Bárdi: *A múlt, mint tapasztalat*... 51–52. o.

24 Dr. Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár: Nemzetiségi politikánk alapjai. (Elhangzott 1942. augusztus 1-jén.) *Láthatár*, 1942. október, 222–223. o. A Debreceni Nyári Egyetem előadásairól lásd még Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944*. Budapest, 1983, Kossuth Könyvkiadó, 169–171. o.; Bárdi: *A múlt, mint tapasztalat*... 53–54. o.

25 Dr. Makkai László, az Erdélyi Tudományos Intézet tanára: A magyarországi románok. (Elhangzott a debreceni nemzetiségi előadássorozaton 1942. augusztus 8-án.) *Láthatár*, 1942. november, 340. o.

26 Egry Gábor: Tükörpolitika. Magyarok, románok és nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944. *Limes*, 2010. 2. sz. 108–109. o.

beolvadásra kényszerítették volna őket. Ezt vallotta például – másokkal együtt – a szélsőjobboldali nézeteiről elhíresült kolozsvári történészprofesszor, Baráth Tibor is.[27]

Sokan úgy gondolták, hogy belső telepítésekkel lehetne biztosítani a magyarság szupremációját a megnagyobbodott országban. Az Alföld magyar tömbje és a Székelyföld közötti magyar nyelvi korridor megteremtése a hazai politikai elit egy részének régi álma volt. A kérdés szorosan összefüggött az elrománosodás és a szórványmagyarság ügyével – amely a második bécsi döntés után fontos közéleti témává nőtte ki magát –, illetve a magyar kormány észak-erdélyi birtokpolitikájával.[28] Ez utóbbi az 1921-es román földreform intézkedéseinek korrigálását, a magyar birtokállomány növelését célozta meg különböző eszközökkel, beleértve a telepítések lehetőségét is. Szabados Mihálynak, a Miniszterelnökség Nemzetiségpolitikai Osztályán belül működő Erdélyi Külön Szolgálat telepítési tanácsadójának például az volt az elképzelése (ami végül papíron maradt), hogy Szolnok-Doboka vármegyéből ki kellene telepíteni körülbelül 35–40 ezer románt tömbromán területre, vagy az országon kívülre. További 40–45 ezer elrománosodott magyart át kellett volna telepíteni színmagyar területre, míg helyükbe körülbelül 75 ezer magyart kellett volna hozni a Székelyföldről.[29] Wild József nyugállományú vezérkari százados az egykori székely határőrvidéket kiterjesztette volna Beszterce-Naszód vármegye területére is, telepítésekkel szorítva ki az ottani román lakosságot.[30] Boér György, a „törzsökös magyarság" mozgalom főszóvivője szintén a Székelyföld „kibővítését" javasolta a honvédelmi minisztériumnak. A Beszterce-Naszód vármegyei „idegeneket, mint kevésbé megbízhatókat" az Alföldre telepítette volna, mivel ott „úgy sincs elég munkaerő a futóhomok lekötésére". *„Összegezve az egészet,* – írta – *székely lakta vármegyékkel akarjuk körülvenni egész Erdélyt."*[31]

Az erdélyi magyar elit megosztott volt a kérdés kapcsán. A véglegesen 1941 májusában, Kolozsváron megalakult Erdélyi Párt a nyilvánosság előtt viszonylag toleráns nézeteket hangoztatott a kisebbségekkel szemben, a háttérben azonban már korántsem voltak ennyire türelmesek a vezetői.[32] A kisebbségiből többségi helyzetbe került észak-erdélyi magyar politikusok egy jelentős része a korábbi kisebbségvédelmi értékek helyett a „nemzetépítő" szemlélet híve lett,[33] a háború

---

27 Juhász: *Uralkodó eszmék Magyarországon*... 171–173. o.

28 Erről lásd Tóth-Bartos András: Szórványkérdés és birtokpolitika Észak-Erdélyben 1940–1944 között. In Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról.* Budapest, 2013, Argumentum Kiadó, 285–313. o.

29 Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély, 1940–1944.* [H. n.], 2011, Jaffa Kiadó, 161. o.

30 HL HM 17.205/eln.1.a-1941.

31 HL HM 56.963/eln.1.a-1940. Egy belső honvédelmi minisztériumi feljegyzés szerint Boér György gondolatai *„végeredményben egy lelkes, izzó hazafiasságról tanúskodó magyarnak a legszentebb álmaival azonosak"*. Katonai tanácsaiból *„azonban erősen kicseng a szakszerűtlen honpolgár kontárkodása"*. Uo.

32 Egry: *Az erdélyiség „színeváltozása"*... 138. o.

33 Teleki Béla, a kolozsvári székhelyű Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület vezetője szerint *„a magyar elemek előtérbe juttatása minden vonalon a legfontosabb, legsürgősebb feladatunk."* Teleki Béla: Mit vár Erdély magyarsága a közeljövőtől? *Ellenzék,* 1941. május 24.

utáni telepítések vagy éppen a lakosságcsere lehetőségétől sem riadva vissza. Paál Árpád, a neves nagyváradi publicista és politikus 1941-es feljegyzése szerint például a kisebbségi lét kiküszöbölése „emberies" módozatának egyik útja az „átköltöztetés" lenne.[34] A Dél-Erdélyben maradt Szász Pál, a nagyenyedi székhelyű az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) elnöke viszont éppen ellenkezőleg, elítélte a nemzetállami törekvéseket, és a szentistváni, több nemzetiségű birodalomban gondolkodott; úgy vélte, a népcserével nem oldhatók meg Erdély problémái.[35]

A második bécsi döntés okozta lelki sokk hatására azonban 1940 őszén a dél-erdélyi magyar társadalom jelentős részében az a közhangulat alakult ki, hogy vagy egyénileg kell minél hamarabb távozni Magyarországra, vagy pedig egységesen, szervezett módon, lakosságcsere keretében áttelepülni. Pekri Géza és Béldi Gergely Kis-Küküllő vármegye mintegy 45 ezer, Romániában maradt magyar lakosának nevében ez utóbbi óhajt nyíltan meg is fogalmazták Teleki Pálnak címzett, 1940. szeptember 1-jén kelt levelükben.[36] Szabó Bénit, a Romániai Magyar Népközösség Brassó megyei elnökét is hatalmába kerítette ez az elkeseredéssel és félelemmel vegyes közhangulat, amikor néhány nappal a második bécsi döntést követően arra kérte a magyar kormányt, hogy másfél év alatt az összes magyart telepítse át. *„Mert a szegénye, a terhet jelentő úgyis átment vagy megy. A többit nem szabad hagyni, hogy elszegényedjen."*[37] Véleményét valószínűleg más dél-erdélyi magyar vezető is osztotta, mint ahogy – a korszellemmel összhangban – a magyar politikai élet „grand old man"-je, a még mindig igen befolyásos, de közvetlen poltikai felelősséget már nem viselő egykori miniszterelnök, Bethlen István is a lakosságcsere híve volt. Rónai András, az Államtudományi Intézet vezetőjének visszaemlékezése szerint Bethlen 1940 őszén az összes észak-erdélyi román kitelepítését és helyükbe a moldvai csángók, valamint a bukovinai székelyek betelepítését szorgalmazta, s a terv helyességéről – Rónain keresztül – Telekit is meg akarta győzni.[38]

A szentistváni nemzetiségpolitikát valló magyar kormányok azonban (a román vezetéstől eltérően) a háború ideje alatt egyáltalán nem számoltak lakosságcserével az erdélyi kérdés megoldásaként. Nem így a németbarát Werth Henrik, a Honvéd Vezérkar főnöke, aki 1941. augusztus 19-én egy memorandumában azt javasolta a kormányfőnek, hogy a szovjetellenes háborúba Magyarország – önkéntes felajánlás alapján – kapcsolódjon be nagyobb erőkkel, cserében pedig kérje az ezeréves határok visszaállítását és (állítólagos német tervek nyomán) az e határokon belül élő szláv és román nemzetiségek kitelepítését. *„Így a Kárpát-me-*

---

34 Horváth Sz. Ferenc: Határon innen és határon túl. Népességcsere és áttelepítés, mint az erdélyi kérdés megoldási lehetősége (1937–1942). *Limes,* 2006. 2. sz. 11. o.

35 Uo. 12. o.

36 HL, Gyárfás Elemér feljegyzései, levelezése, 1940-1941 (a továbbiakban: VII. 25.), 12. o. Köszönöm Horváth Sz. Ferencnek, hogy átadta a feljegyzések fénymásolatát.

37 MOL Külügyminisztérium, Politikai Osztály rezervált iratai (a továbbiakban: K 64) 1940-27/a. tétel, Erdélyi revízió I., 86. cs.., 5064. sz.

38 Rónai András: Egy népcsere-emlék. In uő: *Térképezett történelem*. Budapest, 1989, Magvető Könyvkiadó, 259-261. o. Vö. Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély*... 166. o.

dence kizárólag a magyarság élettere volna, amit a magyar faj töltene ki.”[39] Bárdossy miniszterelnök ezt határozottan elvetette, kivihetetlennek és károsnak minősítette az ötletet. *„Nehezen képzelhető el* – összegezte ellenvetéseit –, *hogy az európai rendet megalkotó tengelyhatalmak, bármilyen jutalom címén is, vákuumot akarnának teremteni a Kárpátok medencéjében, s ennek érdekében vállalnák 8 millió ember kitelepítésének rendkívül nehezen végrehajtható feladatát. Meggyőződésem szerint erre józanul nem lehet számítani. A vezérkari főnök emlékiratában kifejtett elgondolás olyan fantasztikum, amelynek gyakorlati keresztülvitelére nem lehet gondolni, de amelynek megvalósítása – a magyarság mai erőviszonyai mellett – egyáltalán nem is állana az ország érdekében.”*[40]

Szabados Mihály a magyar béke-előkészítő munka operatív irányítója, Kertész István megbízásából elkészített ugyan egy átfogó lakosságcsere-tervezetet, ez azonban – mint alternatív lehetőség – megmaradt szakértői szinten. Az 1945-ben, tehát már Észak-Erdély elvesztése után véglegesített tanulmány román, csehszlovák és jugoszláv vonatkozásban vizsgálta a kérdést.[41] A Magyarország számára jelentős területátadással járó népcserével a tanulmány szerzője egyrészt az ország újabb területi megcsonkítását, másrészt pedig az utódállamokban élő magyarok egyoldalú áttelepítését, kiüldözését és vagyoni tönkretételét szerette volna megakadályozni. A tervezet végső soron ugyanolyan illuzórikusnak bizonyult, mint „fordítottja”, a sok nemzetiségű, szentistváni Magyarország államesze méje, amelyről Szabados jól tudta, hogy megvalósíthatatlan.

Összegezve, a Teleki-, Bárdossy- és Kállay-kormány egyértelműen toleráns nemzetiségpolitikai elveket vallott. Más kérdés, hogy ettől a gyakorlat alaposan elmaradt. Helyi szinten ugyanis – akárcsak a román hatóságok Dél-Erdélyben – igen gyakran a kölcsönösségen alapuló „szemet szemért, fogat fogért” elv alapján jártak el. A magyar és román oldalon egyaránt eluralkodó kirekesztő magatartás oda vezetett, hogy Észak- és Dél-Erdély is egyre inkább a bezárkózó, egymással szembenálló etnikai közösségek világa lett.

II. 2. Az észak-erdélyi románság helyzete

A dél-erdélyi magyarok és az észak-erdélyi románok sorsközössége elsősorban abban állt, hogy a tárgyalt időszakban mindkét nemzetiség helyzete folyamatosan romlott.[42] A magyar kormányzat – igen erős társadalmi támogatottsággal s egyben mérhetetlen irrealizmussal – a második bécsi döntést a trianoni békeszerződés részbeni orvoslásaként fogta föl. Ezt Teleki szavai fejezték ki talán a legjobban:

39 *Horthy Miklós titkos iratai.* Sajtó alá rendezte Szinai Miklós és Szűcs László. Második kiadás. Budapest, 1963, Kossuth Könyvkiadó, 59. sz. dokumentum, 305–306. o.

40 Uo. 307. o.

41 Szabados Mihály: *Magyarország népcsere lehetőségei a béketárgyalásokon*. Kézirat, 1945. Lelőhely: Jakabffy Elemér Alapítvány Kézirattára, Kolozsvár. Leltári szám: K 6. Vö. uő: A miniszterelnökség nemzetiségpolitikai osztálya és az Erdélyi Különszolgálat munkájáról. In Nóvé Béla: *Hivatása: kisebbségmentő. Pásint Ödön pályaképe.* Kolozsvár, 2012, Kriterion Könyvkiadó, 12. sz. dokumentum, 195–196. o.

42 Sárándi Tamás: *Nemzetiségpolitika alulnézetből. A magyar és a román kormányok nemzetiségpolitikája 1940–1944 között a német–olasz tiszti bizottságok működésének tükrében.* Kézirat. Budapest, 2013. Köszönöm a szerzőnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta a kéziratot.

„mi ezt a területet [azaz Észak-Erdélyt – L. B. B.] *nem egy hozzánk ítélt, vagy csatolt területnek, hanem egy visszatért területnek tekintjük."*[43] Ebből következett, hogy a kormány feljogosítva érezte magát olyan intézkedések megtételére, amelyek az észak-erdélyi magyarság által korábban elszenvedett legkirívóbb igazságtalanságok és jogtalanságok „részbeni reparálására" adtak módot, helyreállítva úgymond a nemzetiségek közötti „igazságos egyensúlyi helyzetet".[44] Az észak-erdélyi románság szemszögéből ez azt jelentette, hogy az amúgy is kisebbségbe került népcsoport helyzete – a második bécsi döntés előtti állapotokhoz viszonyítva – számottevő romlást mutatott minden téren.[45] Azt, hogy a saját jövőjét mennyire kilátástalannak ítélte meg e közösség, jól tükrözte a Romániába menekültek kirívóan magas száma is: a korabeli román statisztikák szerint a második bécsi döntéstől 1944 márciusáig 221 ezer román távozott Észak-Erdélyből, igaz, közülük 28 ezren nem onnan származtak.[46]

A magyar kormány intézkedései különösen súlyosan érintették az észak-erdélyi románság gazdasági pozícióit. Az 1941. februárban megjelent 1440/1941. M.E. sz. rendelet egyik pontja szerint, aki „hatósági kényszer" miatt adta el ingatlanát a román uralom alatt, az visszaperelhette. Egy másik paragrafus kimondta, hogy mindenki eljárást indíthat kárenyhítés miatt, ha az ingatlanát a bécsi döntés előtt „értéken alul" adta el Erdélyben, és emiatt súlyos károsodást szenvedett.[47] A rendelet nem tett különbséget a különböző nemzetiségű magyar állampolgárok között, mégis elsősorban a románok ellen irányult, és leginkább őket sújtotta. Más, hasonló célú jogszabályok is születtek. Az 1890/1941. és 2790/1941. M.E. sz. rendeletek lehetőséget nyújtottak a román földreform által elkobzott községi legelők visszaszolgáltatására az eredeti tulajdonosoknak, az 1630/1941., valamint az 3400/1842. M.E. sz. rendeletek pedig a román uralom alatt megszerzett bányaengedélyekre vonatkoztak.[48] A 2540/1941. M.E. sz. rendelet a román

---

43 MOL K 28, 274. cs. 2. tétel, g. dosszié, Erdélyi Értekezlet jegyzőkönyve; Vö. Holly Case: *Between States. The Transylvanian Question and the European Idea during World War II.* [Az erdélyi kérdés és az európai gondolat a második világháború ideje alatt.] Stanford, California, 2009, Stanford University Press, 111 o.

44 L. Balogh Béni: *A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén. Limes*, 1996. 3. sz. 87. o.

45 Az észak-erdélyi román kisebbség helyzetéről lásd Romsics Ignác: *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944.* Budapest, 1995, Teleki László Alapítvány /A Magyarságkutatás könyvtára XVI./, II. 55., 56. sz. iratok.

46 Arhivele Naţionale Istorice Centrale (Nemzeti Történelmi Központi Levéltár, Bukarest, a továbbiakban: Arh. N.I.C.), fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri (a továbbiakban: PCM), dos. 677/1943–1944., f. 65. Ugyanezen forrás szerint a már említett intervallumban összesen „csupán" 104 ezer magyar „távozott végleg" Romániából, akik közül 11 600 volt észak-erdélyi származású. (Uo. f. 68.)

47 A rendeletnek ezt a pontját később Mester Miklós bírálta a képviselőházban, mivel időközben „a perek lavinája indult meg", és „magyar perli a magyart". Az 1939. évi június hó 10-re kihirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója (a továbbiakban: KN), 1939, XIII. kötet. Mester Miklós interpellációja, 1942. június 10., 479-480. o.

48 Vasile Puşcaş (ed.): *Transilvania si aranjamentele europene, 1940–1944.* [Erdély és az európai rendezések, 1940–1944.] Cluj-Napoca, 1995, Centrul de Studii Transilvane. Fundaţia Culturală Română, 4. sz. dokumentum, 71. o.; Ottmar Traşcă: Relaţiile româno–ungare şi problema Transilvaniei, 1940–1944 (I). [A magyar–román kapcsolatok és Erdély kérdése, 1940–1944., I.] In *Anuarul Institului de Istorie „A. D. Xenopol". XLI, 2004.* Iaşi, Editura Academiei Române, 335. o. A román földreform revíziójáról részletesebben lásd Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély...* 97-99. o.; Tóth-Bartos: *Szórványkérdés és birtokpolitika Észak-Erdélyben...* 291. o.

tulajdonban álló, vagy elhagyott fogadók, panziók kényszerbérletbe adását írta elő.[49]

A román nemzetiségű tisztviselők, kereskedők, kisiparosok, vendéglő- vagy üzlettulajdonosok igen sok esetben hátrányos megkülönböztetésben részesültek. Míg 1940 augusztusában 877 román ügyvéd volt nyilvántartva Észak-Erdélyben, addig 1942 októberére 161-re csökkent a számuk. Igaz, volt közöttük, aki önként távozott Romániába.[50] Jelentősen lecsökkent a román orvosok száma is, 1943-ban pedig egyes adatok szerint már csak 12 gyógyszertár volt román kézben.[51] Sok román ügyvédet, kereskedőt, kisiparost aránytalanul nagy adókkal terheltek, és különböző ürügyek alatt rendszeresen zaklattak a hatóságok.[52]

Ami az észak-erdélyi román oktatásügyet illeti, Budapest nem titkolt szándéka az volt, hogy az iskolákban az erdélyi románság Magyarországhoz hű generációit nevelje fel, és így vegye elejét bármiféle irredenta mozgolódásnak.[53] Ezért a magyar kultusztárcának megfelelt az 1940. augusztus 30-i állapot (amely 1918-at követően alakult ki, annak nyomán, hogy a román egyházak önként lemondtak iskoláik többségéről az állam javára), és a román nyelvű oktatást állami kézben hagyta. 1943-as adat szerint Észak-Erdélyben 692 román nyelvű vagy román tagozattal is rendelkező állami népiskola működött,[54] ezenkívül volt egy román tanítási nyelvű gimnázium (Naszódon), négy román gimnáziumi tagozat és két polgári iskola.[55] Mindez igen kevésnek tartható a több mint egymilliós románság létszámához képest. A helyzetet még inkább súlyosbította a többségükben elmenekült román nemzetiségű tanítók, tanárok hiánya: 1941 elején csupán 861 román nemzetiségű tanító működött Észak-Erdélyben.[56] Az írott sajtó terén sem volt jobb a helyzet: 1942 nyarán mindössze három román nyelvű lap jelent meg Észak-Erdélyben: egy napilap és egy havilap Kolozsváron (*Tribuna Ardealului*, *Viața Ilustrată*), valamint egy hetilap Besztercén (*Săptămâna*).[57] A népes román közösség általános kulturális helyzete nagyjából a századforduló szintjére esett vissza.

A román egyházak helyzete is romlott. A második bécsi döntés után Észak-Erdélyben három görög katolikus[58] és három görögkeleti püspökség maradt, de ezek közül Budapest hivatalosan nem ismerte el azokat, amelyeket 1918 után hoztak

49 Ablonczy Balázs: Védkunyhó. Idegenforgalmi fejlesztés és nemzetépítés Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között. *Történelmi Szemle,* 2008. 4. sz. 529. o.

50 Puşcaş: i. m. 4. sz. dokumentum, 67. o

51 Uo. 68. o.

52 A román nemzetiségű vállalkozók hátrányos helyzetére az idegenforgalom terén lásd Ablonczy Balázs: *Védkunyhó...* 530–531. o.

53 Benkő: i. m. 22. o.

54 Puşcaş: i. m. 4. sz. dokumentum, 75. o.

55 Benkő: i. m. 22. o.

56 Szlucska János: *„Pünkösdi királyság". Az észak-erdélyi oktatásügy története 1940–1944.* Budapest, 2009, Gondolat Kiadó, 196. o.

57 Traşcă: i. m. 341. o.; Pusztai-Popovics József: Magyar sajtó Romániában – román sajtó Magyarországon. *Erdélyi Szemle,* 1941. február 22.; Csatári Dániel: *Forgószélben. (Magyar-román viszony 1940-1945.)* Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó. 47. o.

58 Az észak-erdélyi görög katolikus egyházszervezetre és a sérelmekre lásd Gergely Jenő: Az észak-erdélyi görög katolikus román egyházmegyék jogállása és sérelmeik, 1940–1944. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok,* 1993. 3–4. sz. 83–93. o.

létre. A görögkeleti egyház tevékenységére a magyar lakosság nagy része mint a román megszállás egyik szimbólumára tekintett, és sok helyen lerombolta vagy megszentségtelenítette azok templomait. 1941 tavaszáig a Székelyföldön – azzal az ürüggyel, hogy az 1940. novemberi földrengés során megrongálódtak – hat ortodox templomot lebontottak, ötöt kifosztottak és hármat raktárrá alakítottak át.[59] A hatóságok gyakran a görög katolikus vallású személyekre is – függetlenül attól, hogy azok románoknak vagy magyaroknak vallották magukat – potenciális ellenségként tekintettek.[60] Mindez szöges ellentétben állt a magyar kormányzati körök kezdeti szándékaival. A bécsi döntés másnapján, 1940. augusztus 31-én Teleki kérésére Pataky államtitkár, a miniszterelnök bizalmi embere ugyanis referátumot készíttetett beosztottjával, Pásint Ödön miniszteri osztálytanácsossal a magyar uralom alá került „körülbelül 1 millió főnyi román lakosság" „jövőbeni kezeléséről". A 11 pontból álló dokumentum nagyvonalú javaslatokat fogalmazott meg az egyház, az oktatás és a közigazgatás terén. A görögkeleti egyház például zavartalanul folytathatta volna addigi iskoláztatási és művelődési tevékenységét, engedélyezték volna a román nyelvű felekezeti oktatást, a közigazgatás terén pedig a román többségű területeken megfelelő számú „arra alkalmas személyt" kellett volna alkalmazni.[61] A dél-erdélyi magyar kisebbség egyre romló helyzete és az 1940 őszén gyorsan elmérgesedő magyar–román államközi kapcsolatok azonban nyomtalanul maguk alá temették Pásint javaslatait.

Visszatérve az észak-erdélyi román lakosság helyzetére, állandó panasznak számított, hogy a román hadköteleseket (akiknek többségét 1942-től munkaszázadokba osztották) a magyar hadseregben különféle módon diszkriminálják, brutális bánásmódban részesítik, és megalázzák őket nemzetiségük miatt. Lehet, hogy megkésett Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök 1943. december 21-i tiszti parancsa, amelyben a román nemzetiségi kérdés helyes kezeléséről szóló, már ismertetett bizalmas miniszterelnöki rendeletet továbbította a hadseregnek. A vezérkari főnök a rendelet irányelveinek legszigorúbb betartását követelte meg, majd felszólította a parancsnokokat: *„Ne tűrjék el, hogy különösen a fiatalabb tisztikar, tiszthelyettesek és altisztek durván és lealázóan bánjanak valakivel csak azért, mert az román, ruszin stb. E tekintetben őket állandóan ellenőrizzék, s minden túlkapást azonnal a legszigorúbban toroljanak meg."*[62]

A románok mozgásszabadságát, valamint szabad nyelvhasználatát nemhogy semmiféle előírás vagy jogszabály nem korlátozta, de a román ajkúak a gyakorlatban is szabadon használhatták nyelvüket. Vélhetőleg igaz volt a bukaresti magyar követ 1941. júliusi értesülése, mely szerint észak-erdélyi útja során dr. Petru Groza, a későbbi miniszterelnök is *„nagyon kellemesen meg volt lepődve afelett,*

---

59 Trașcă: i. m. 339. o.

60 A székelyföldi görög katolikusok 1940 utáni kálváriájáról lásd Hámori Péter: Székely–oláh katolikus sorstörténet. *Regio*, 2007. 2. sz. 189–222. o.

61 Pásint Ödön: Irányelvek a román népkisebbség jövőbeni kezelését illetően. Közli Nóvé: i. m. 10. sz. dokumentum, 183–184. o.

62 HL HM 3/szárnysegéd-1944. 55.205/eln.4.vkf.-1943. sz. Vkf. Tiszti parancs.

hogy ott mindenki kénye-kedve szerint, sőt feltűnő módon is használhatja a román nyelvet."[63] Mégis egyre gyakoribbak voltak a panaszok, miszerint egyes alsóbb fokú magyar hatóságok „rossz bánásmódban" részesítik a magyarul nem beszélő ügyfeleket.[64] Ez félreérthetetlenül jelezte, hogy – amint ezt már említettük – milyen mély ellentmondás feszült a hivatalos, „deklaratív" magyar nemzetiségpolitika viszonylagos nagyvonalúsága és a tényleges közigazgatási gyakorlat között: a helyi hatóságok igen gyakran a felülről meghirdetett tolerancia helyett a kölcsönösség elvét alkalmazták. Ráadásul még a legmegértőbb magyar elképzelések is többnyire csak a nyelvhasználati jogokra és a szakszerű közigazgatásra koncentráltak, miközben a románságot igyekeztek megfosztani tulajdonától és kiszorítani Észak-Erdély szimbolikus tereiből. A helyzetet súlyosbította a türelmetlen, sokszor intoleráns magyar közhangulat, valamint az észak-erdélyi magyarok egy részénél a románokkal szemben megnyilvánuló revánsvágy. A mindennapok során ez olyan konfliktushelyzeteket eredményezett, mint amilyenről Illyés Gyula 1942. januári naplójegyzeteiben olvashatunk.[65]

Az észak-erdélyi románság vezetője a Iuliu Maniuhoz közel álló Emil Hațieganu volt,[66] de igen nagy tekintélynek örvendett a kolozsvár–szamosújvári görög katolikus püspök, Iuliu Hossu is. A román kormány utasítására Hațieganu gazdasági és kulturális téren igyekezett megszervezni a románságot. Hitelszervezetek és szövetkezetek alakultak, ez utóbbiak egységes központja a *Plugarul* lett. Különféle műkedvelő gárdákat, énekkarokat, színjátszó csoportokat, iskolai kulturális csoportokat hoztak létre, amelyek megkezdték a románok szervezését és tömörítését.[67]

A román lakosság érdekeinek védelmét igen megnehezítette a parlamenti képviselet hiánya és az a körülmény, hogy nem rendelkezett politikai jellegű szervezettel. A magyar törvények értelmében alapíthattak volna politikai pártot,[68] ezzel a lehetőséggel azonban – feltehetően bukaresti javaslatra – nem éltek. Indoklásuk szerint az addigi rossz bánásmód miatt olyannyira csalódott a román lakosság, hogy új szervezetek létrehozásától már nem remélik életkörülményeik javulását.[69] A valódi ok azonban minden bizonnyal abban rejlett, hogy miután 1940 őszén Bukarest nem tudta kivívni az észak-erdélyi románok autonómiáját, a magyarországi németek jogállásához hasonló státus elnyerését, a román kormány

---

63 Romsics: i. m. II. 41. sz. irat, 307. o.

64 Puşcaş: i. m. 4. sz. dokumentum, 78. o.

65 Az autóbuszra Gyergyószentmiklóson felszálló, hangosan beszélő román csoportnak egy magyar rikkancs azt kiáltotta: *„beszéljen mindenki magyarul, magyar világ van már!"* Az ugyanazon a buszon Tamási Áronnal együtt utazó Illyés rendreutasította a rikkancsot. Illyés Gyula: Naplójegyzetek. 1942. január. *Erdélyi Helikon,* 1942. 8. sz. 511–512. o. Az esetet Csatári is megemlíti. Csatári: 208. o.

66 Valeriu Pop szerint Ion Antonescu miniszterelnök nem bízott meg Hațieganuban, és a leváltását szorgalmazta. 1940 szeptemberében állítólag Pop beszélte le erről. Valeriu Pop: *Amintiri politice 1936–1945.* [Politikai emlékek 1936–1945.] București, 1999, Editura Vestala, 139. o.

67 Csatári: i. m. 48. o.

68 Romsics: i. m. II. 55. sz. irat, 353. o.

69 Puşcaş: i. m. 4. sz. dokumentum, 55. o.

immár annak megakadályozására törekedett, hogy az észak-erdélyi románok úgymond legalizálják a bécsi döntés nyomán kialakult helyzetet.

1941 márciusában úgy tűnt, megoldást nyerhet a román parlamenti képviselet. A magyar kormány ugyanis – 1940 ősze után – ismét felvetette annak gondolatát, hogy román képviselőket is behív a parlamentbe, ha cserében Bukarest a magyar népközösség, az egyházak és a gazdasági szervek vezetőit hivatalosan is elismerné a magyarság vezetőinek, és biztosítaná e szervezetek akadálytalan működését.[70] Azt nem tudjuk, ekkor miért hiúsult meg a terv, ismerjük viszont a román kormány későbbi álláspontját. 1942 folyamán Bukarestbe olyan hírek érkeztek, hogy a magyar kormány néhány román képviselő behívását tervezi.[71] Mihai Antonescu román miniszterelnök-helyettes és külügyminiszter (Ion Antonescu miniszterelnök, „államvezető" névrokona) áprilisban ennek kapcsán több üzenetet is küldött Hațieganunak. 20-án nyomatékosan felhívta a figyelmét: *„minden áron meg kell akadályozni, hogy az észak-erdélyi románok a jelenlegi észak-erdélyi jogállást formálisan elismerő lépést tegyenek, miután a román kormány 1941. szeptember 15-én megállapította a második bécsi döntés érvénytelenségét.* [...] *Tehát semmi elismerése a jogállásnak,* [...] *hanem halasztó magatartás, amely révén* [...] *időt nyerünk és méltó választ adunk a javaslatra."*[72] 24-én megismételte az álláspontját, azzal egészítve ki, hogy „nemcsak megalázó, hanem valóságos árulás" lenne elfogadni néhány képviselői helyet, ráadásul az ottani románság is a „szent román ügy árulóinak, a zsarnokság eszközeinek" tekintené azokat, akik elfogadnák a magyar ajánlatot.[73]

II. 3. Román nemzetiségpolitikai elképzelések és lakosságcsere-tervek

Az Antonescu-kormány nemzetiségpolitikai elképzelései szorosan kötődtek az Erdéllyel kapcsolatos terveikhez. Bukarestben közvetlenül a második bécsi döntés után az alábbi két fontos elv körvonalazódott: a több mint egymilliónyi észak-erdélyi románság demográfiai, politikai, gazdasági pozícióinak megőrzése, továbbá Dél-Erdély minél teljesebb megtisztítása a magyaroktól. Ion Antonescu tábornok (később marsall) nézetei mindkét kérdésben Sabin Manuilă, a neves demográfus, a román Központi Statisztikai Intézet igazgatója koncepciójának hatását is tükrözték. Ami az elsőt illeti: Manuilă 1940. augusztus 30-i, a döntőbírókhoz intézett memoranduma 11 pontban foglalta össze a magyarországi románok jogaival kapcsolatos elvárásokat.[74] Teljes politikai és kulturális autonómiát, fajsúlyos parlamenti képviseletet, nemzeti kataszter alapján választott autonóm kormányt követelt számukra, valamint azt, hogy a közösség tagjait mentsék föl a kötelező katonai szolgálat alól. Hasonló követeléseket tartalmazott a Valeriu Pop

70 MOL K 64 1941-27, 92/Res. pol.
71 Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (A román Külügyminisztérium Levéltára, Bukarest. A továbbiakban: Arh. M.A.E.), fond 71/Ungaria, vol. 17., f. 43., 48.
72 Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 23., f. 76–77.
73 Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 23., f. 78–79.
74 Arh. N.I.C., fond personal Sabin Manuilă, dos. XII. 196-197/1940., f. 1.; Dumitru Şandru: *Mişcări de populație în România (1940–1948).* [Népmozgások Romániában, 1940–1948]. Bucureşti, 2003, Editura Enciclopedică, 54–56. o.

által Budapesten, 1940. szeptember 17-én átnyújtott kisebbségi tervezet is. Ennek pontos szövegét nem ismerjük ugyan, de tudjuk, hogy politikai és területi autonómiát adott volna nemcsak az összefüggő tömbben élő Beszterce-Naszód és Máramaros megyei, de a szilágysági, valamint a Kolozs és Maros megyei románságnak is. Valószínű, hogy a magyarországi németekéhez hasonló státus megadása is szerepelt a tervezetben.[75] A magyar fél számára elfogadhatatlanok voltak a fenti követelések. Vörnle János, a külügyminiszter állandó helyettese közölte is Poppal: *„ilyen alapon kevés kilátás van a megegyezésre."*[76]

A másik célkitűzés, Dél-Erdély megtisztítása a magyaroktól, az 1940–1944 közötti, kirekesztésen és etnikai homogenizáláson alapuló román nemzetiségpolitika fontos pillérét képezte. E politika előzményei a két világháború közötti időszakra nyúlnak vissza, amikor is az integrális nacionalizmus – a térség más államaihoz hasonlóan – Nagy-Romániában is széleskörűen elfogadott eszmerendszer lett. A román vezető réteg nemzeti kizárólagosságra törekedett, és erős központi támogatással az új országrészek addigi orosz, magyar, német vagy zsidó származású elitjének háttérbe szorítását célozta meg. Ezt a teljes állami intézményrendszer elrománosításával, a nemzeti kisebbségek kirekesztésével vagy éppen asszimilálásával igyekezett elérni. Etnikai tisztogatásról azonban sokáig nem esett szó. E fogalmat Sabin Manuilă használta az elsők között, 1935-ben. Ekkor egy konferencián Manuilă Románia nyugati határának „megtisztítását" javasolta mintegy 100 km mélységben, telepítések és lakosságcsere révén.[77] De már ezt megelőzően, néhány évvel korábban is a sürgős gyakorlati teendők közé sorolta a népcsere megszervezését a szomszédos országokkal. Nagy-Románia felbomlásával egyidejűleg, 1940 nyarán egyre szélesebb körben vált elfogadott véleménnyé, hogy a kisebbségek hibáztathatóak az ország széteséséért. A megoldást – Manuilă elképzeléseivel összhangban – ekkor már a politikai vezetés is a teljes körű etnikai homogenizációban, a lakosságcserében látta.[78]

Az Antonescu-rezsim egyik legfőbb célja az etnokratikus állam felépítése volt. Ennek alapeszméit a neves író, újságíró, egyetemi tanár, az 1941-től propagandaminiszterként is tevékenykedő Nichifor Crainic vázolta fel már 1936-ban. Az etnokrácia eszerint olyan korporatista jellegű berendezkedés, amelyben kifejezésre jut a nemzet lényege, egyúttal „organikus, spirituális közösség". Ehhez hozzátartozott az is, hogy minden idegent ki akart szorítani a románok lakta területről.[79] Ion Antonescu is hasonlóan gondolkodott. Világnézetének három alappillére volt:

---

75 Arh. M.A.E., fond 71/ România, vol. 507., f. 166–167.

76 MOL K 63 1940-27/7, Vörnle-iratok. Napi jelentés, 1940. szeptember 17.

77 Viorel Achim: The Romanian Population Exchange Project Elaborated by Sabin Manuilă in October 1941. [A Sabin Manuilă által 1941. októberben kidolgozott román lakosságcsere-tervezet.] In *Jahrbuch des italienisch-deutschen historischen Instituts in Trient*, XXVII. Bologna 2002, 595–596. o.; L. Balogh Béni – Olti Ágoston: A román–magyar lakosságcsere kérdése 1940–1947 között. In Cholnoky Győző (szerk.): *Földönfutók. A Magyarországot érintő kényszertelepítések a II. világháború alatt és után*. Budapest, 2008, Lucidus Kiadó /Kisebbségkutatás Könyvek/, 14. o

78 Összefoglalóan lásd L. Balogh – Olti: i. m. 17–23. o.

79 Egry: *Az Antonescu-korszak nemzetiségpolitikája...* 13. o.

a szélsőséges nacionalizmus, a xenofóbia és a rasszista antiszemitizmus. A nemzetet szerves képződménynek fogta fel, amelynek fő összetartó ereje a vérközösség. Gondolkodásmódjában nem volt helye az etnikai pluralizmusnak és általában véve a demokratikus elveknek.[80] Távlati célkitűzése a homogén román nemzeti állam létrehozása volt az 1939-es határokon belül. Az 1940. október 1-jei kormányülésen így fogalmazott: *„Meg kell mutatnunk a sajtó által, hogy Románia csak a románoké kell legyen, és minden nem románnak azt tanácsoljuk, hogy maguktól menjenek el, mert eljön majd a pillanat, amikor nem fogjuk itt tartani őket."*[81]

Etnokratikus szemléletmódjának megfelelően az államvezető úgy vélte, a román állam a többségi nemzet kizárólagos uralmának az eszköze, ezért a társadalom minden területét meg kell „tisztítani" a kisebbségektől. Az volt a meggyőződése, hogy a nem román csoportok jelenléte állandó veszélyt jelent, és azok amúgy sem alkalmasak az együttélésre. Az idegeneknek tekintett csoportokkal való együttélés alapvetően megoldhatatlan problémának látszott, ebből következően a feladat leginkább átmeneti – az eltűnésükig tartó – szigorú ellenőrzésük lehetett.[82] A minisztertanács 1941. március 7-i ülésén kijelentette: *„Uraim, vegyék figyelembe, hogy nemzetünknek szüksége van arra, hogy – a katasztrófánkkal együtt – megtisztuljon és egyneműve váljon. Nincs kegyelem. Nem gondolok az emberekre; a román nemzet általános érdekére gondolok, ami azt diktálja nekünk, hogy ne legyünk annyira engedékenyek, amennyire eddig voltunk, s ami miatt ma az idegenek, akik a legrosszabbat tették velünk, bepöttyöznek bennünket.* [...] *Nem teszek többet engedményt. Nincs bennem szánalom, csak a román nemzet iránt. A problémát egyénileg és kollektíven is meg kell oldani. Nem érdekel, hogy ukrán, görög stb.; tűnjön el Romániából."*[83]

Ugyanezt a gondolatot fejtette ki az Ellátási Tanács 1941. október 6-i ülésén: *„a törekvésem az, hogy a román faj megtisztításának politikáját kövessem, és egyetlen akadály sem fog eltántorítani attól, hogy megvalósítsam a román faj eme történelmi kívánalmát. Ha nem használjuk ki a mai nemzetközi és európai helyzetet a román faj megtisztítására, elszalasztjuk a történelem kínálta utolsó lehetőséget."*[84] Hasonlóan nyilatkozott az 1943. november 16-i minisztertanácsi ülésen is, ahol kilátásba helyezte, hogy a háború megnyerése esetén nincs más megoldás, mint a kisebbségek „elmozdítása" egy „reform" keretében, „ezen kisebbségi tömegek kiiktatása a román elem köréből".[85]

Mihai Antonescu nemzetiségpolitikai elképzelései – talán még a marsalléinál is hangsúlyozottabban – a szélsőséges nacionalizmuson, a magyar- és szlávgyűlöleten, a faji alapú antiszemitizmuson alapultak. Etnikai tisztogatásról vizionált a

80 L. Balogh Béni: Az Antonescu-rezsim békeelképzelései 1940–1944 között. *Századok*, 2007. 1. sz. 12. o.
81 *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu.* [A Minisztertanács üléseinek jegyzőkönyvei. Ion Antonescu kormányzása]. Ed. Marcel-Dumitru Ciuca et al. Vol. I. (septembrie–decembrie 1940). București, 1997, 1940. október 1., 133. o.
82 Egry: *Az Antonescu-korszak nemzetiségpolitikája*... 21–22. o.
83 Idézi uő 14. o.
84 Idézi L. Balogh: *Az Antonescu-rezsim békeelképzelései*... 12. o.
85 Uo. 12–13. o.

minisztertanács 1941. június 17-i ülésén: *„...nem csak a zsidókat, de az összes nemzetiséget illetően, az idegen elemek teljes és erőszakos eltávolításának politikáját fogjuk követni”*. Kiemelte, hogy a lakosságcsere a békemegoldások és a holnapi Európa etnikai, faji „megnyugtatása” szempontjából fontos szerepet fog betölteni a jövőben.[86]

A fenti célokat szolgáló nemzetiségpolitikai nézetek legteljesebb összefoglalóját Sabin Manuilă 1941. őszi lakosságcsere-tervében találhatjuk meg.[87] A demográfus egy részletes tervezetet állított össze a magyar–román viszály végleges rendezéséről, a lakosságcsere romániai alkalmazási lehetőségeiről, amelyet 1941. október 15-én megküldött Ion Antonescunak. Mivel Manuilă a tervezetet az államvezetővel történt egyik találkozóját követően állította össze, az fő vonásaiban bizonyára Antonescu nézeteit is tükrözte. A dokumentum az 1940 előtti román határokból indult ki, s az elérendő fő célt az etnikailag homogén Románia létrehozása képezte. Ennek érdekében *„az összes centrifugális szándékú kisebbséget a jövő román Romániájából át kell helyezni a határokon túlra, s az országba hozni az összes vér szerinti románokat, legyenek azok bárhol, s meg kell húzni a román Románia, az örök Románia új határait, hogy a politikai határok pontosan megfeleljenek az etnikai határoknak.”*[88] „Ideális” megoldásnak a lakosságcserét tartotta. A „centrifugális” kisebbségektől (magyarok, oroszok, ukránok, bolgárok, szerbek) a több lépcsőben végrehajtandó, „teljes és kötelező lakosságcsere” révén szabadult volna meg. Ennek során Nagy-Románia területéről 3,5 millió lélek távozott, és mintegy 1,6 millió román érkezett volna. Ami az erdélyi magyarokat illeti, a tervezet szerint ők részben a Bácskába és a szerb Bánságba (az utóbbi terület Magyarországhoz kerülne), részben a Nagyszalonta–Nagyvárad–Szatmárnémeti sávba (a mintegy 5800 km^2-nyi területet Románia átengedné Magyarországnak), a székelyek pedig Kárpátaljára költöznének a rutének helyébe, akiket viszont Ukrajnába telepítenének. Ezzel, illetve a többi kisebbség áttelepítésével egy 91%-os román nemzetállam jött volna létre, amelynek területe nagyjából 5000 km^2-rel kisebb az 1939-es Nagy-Románia területénél.

Manuilă tervezete elsősorban a kedvezőtlen külső körülmények (a háborús fejlemények, a szomszédos országok egyetértésének és – feltételezésünk szerint – Németország jóváhagyásának hiánya) miatt nem valósulhatott meg. Bár a tervezet nem vált a kormány hivatalos programjává, az Antonescu-rezsim népességpolitikája mindvégig jórészt Manuilă eszméivel összhangban alakult.[89] Ezt

86 Uo. 19. o.

87 Magyarul közli Tófalvi Zoltán: Sabin Manuila lakosságcsere terve. *Székelyföld*, 2009. 1. sz. 130–154. o. Románul Sorina Bolovan – Ioan Bolovan: Problemele demografice ale Transilvaniei între ştiinţă şi politică. Studiu de caz (1920–1945). [Erdély demográfiai kérdései a tudomány és a politika között. Esettanulmány, 1920–1945.] In Camil Mureşanu (coord.): *Transilvania între medieval şi modern*. Cluj-Napoca, 1996, 119–131. o. Angol fordítását lásd Achim: *The Romanian Population Exchange Project...* 609–617. o. A tervezetet ismerteti L. Balogh – Olti: i. m. 24–25. o.; Viorel Achim: A második világháború évei alatti román lakosságcseretervekről. *Múltunk*, 2007. 4. sz. 11–12. o.; Szász Zoltán: Tévutak keresése. Áttelepítési tervek a magyar–román konfliktus feloldására 1940 táján. *História*, 1999. 8. sz. 17–19. o.

88 Idézi Szász: *Tévutak keresése...* 18. o.

89 Achim: *The Romanian Population Exchange Project...* 607. o.

bizonyítja az 1943. szeptemberi román–orosz–ukrán lakosságcsere-terv is,[90] amelyet bukaresti kormánydöntés nyomán egy tárcaközi bizottság Corneliu Dragalina tábornok, Bukovina kormányzójának elnöklete alatt dolgozott ki. Összesen mintegy 930 ezer oroszt és ukránt kellett volna az észak-besszarábiai és észak-bukovinai, valamint a Duna torkolatánál lévő területekről a Dnyesztertől keletre telepíteni, helyükbe pedig 400 ezer románt hozni Transznisztriából és a Bugtól keletre fekvő területekről.

Azt, hogy milyen intenzíven foglalkoztatta a román közvéleményt a lakosságcsere kérdése, jelzi Dr. Victor Bolchiş tordai lakos 1942-es keltezésű, igen terjedelmes román–magyar népcsere-tervezete is.[91] A Miniszterelnökséghez eljuttatott írást egy szakértő véleményezte, aki szerint a lakosságcsere ötletében semmi új nincs, hiszen az elvet „a román kormány már rég a magáévá tette". Megjegyezte, hogy ezzel szemben Magyarországon egyetlen egy párt és a közvélemény sem fogadja el a lakosságcsere gondolatát, ha az területi áldozatokkal járna. Ő maga is csak a második bécsi döntéshez hasonló nagyhatalmi beavatkozás esetén tartotta valós lehetőségnek a román–magyar népességcserét.[92]

Meg kell említenünk, hogy Vasile Stoica, a háború alatti román béke-előkészítést a háttérből irányító tapasztalt diplomata is összeállított 1941-ben egy lakosságcsere-tervet,[93] amelynek főbb pontjai igen hasonlítottak Manuilă elképzeléseihez. Stoica a magyar–román konfliktus egyetlen megoldásának az etnikai határok kialakítását tekintette, és Manuilă-hoz hasonlóan ő is egy kisebb határmódosítással összekapcsolt népességcserét javasolt.

Röviden összevetve a magyar és a román nemzetiségpolitikai elképzeléseket, megállapítható, hogy – Szász Zoltán szavaival – a magyar történeti-nacionalista álláspontt a román etnikai-nacionalista álláspont szegült szembe.[94] Hitler „új Európájában" a román számított „modernebbnek" és dinamikusabbnak, hiszen sokkal közelebb állt a Harmadik Birodalom faji alapú eszmerendszeréhez, mint az archaikusabb, konzervatívabb, patriarchálisabb „szentistváni" elképzelések.

---

90 Arh. N.I.C., fond PCM, dos. 1155/1943, f. 6–9. Vö. L. Balogh – Olti: i. m. 25–26. o.
91 Arh. M.A.E, fond 71/Transilvania, vol. 359., f. 351–392. Ismerteti L. Balogh – Olti: i. m. 26–27. o.
92 L. Balogh – Olti: i. m. 27. o.
93 Lásd uo. 33–34. o. Feltehetően ugyanezt ismerteti Achim: *A második világháború évei alatti román lakosságcseretervekről...* 10., 12. o. Achim szerint a tervezet végső változata 1942. május 1-jén készült el. Uo. 10. o.
94 Szász: *Tévutak...* 18. o.

III. A dél-erdélyi magyarság helyzete

III. 1. Politikai, jogi keretek, gazdasági helyzet

III. 1. 1. Az Antonescu-rezsim és a dél-erdélyi magyarok

A második bécsi döntés által kiváltott román népharag néhány nap alatt elsöpörte az Észak-Erdély elvesztéséért felelőssé tett II. Károly királyt és sokak által gyűlölt rendszerét. Az országban kirobbant hatalmi harc eredményeként 1940. szeptember 4-én lemondott Ion Gigurtu kormánya. A király kénytelen volt a Berlin támogatását élvező, keménykezű és erős küldetéstudattal rendelkező Ion Antonescut megbízni kormányalakítással. Szeptember 5-én teljhatalommal ruházta fel, királyi dekrétummal felfüggesztette az alkotmányt és feloszlatta a korporatív rendi parlamentet. Antonescu ultimátuma következtében – és német nyomásra – II. Károly szeptember 6-án lemondott fia, Mihály javára, majd másnap elhagyta az országot. A miniszterelnök a fasiszta Vasgárdával, azaz a legionáriusokkal (az ún. „zöldingesekkel") alakított kormányt. Szeptember 14-én kikiáltották a nemzeti-legionárius államot, és Antonescu teljhatalmú „államvezető („Conducător") lett.[95] Ezzel egyrészt véget ért a polgárháborúval fenyegető anarchia, másrészt viszont féktelen vasgárdista terror vette kezdetét, ami hamarosan újabb káoszt és felfordulást eredményezett. A legionáriusok véres bosszúhadjáratot indítottak az előző rendszer kulcsemberei, tehát egykori üldözőik, valamint a kisebbségek, főleg a zsidók, továbbá a kommunisták ellen. A terror 1940. november 26–27-én különösen nagy méreteket öltött: ekkor a jilavai börtönben 64 politikai foglyot gyilkoltak le, de másokkal együtt kivégezték a nemzetközi hírű történészprofesszort és egykori miniszterelnököt, Nicolae Iorgát is.

Az Antonescu és a Vasgárda között csírájukban már kezdettől fogva meglévő ellentétek egyre inkább kiéleződtek. Az ország feletti egyeduralomért folytatott hatalmi harc az 1940. január 20–23-a között lezajlott, és Antonescu ellen irányuló vasgárdista lázadás idején érte el csúcspontját. Antonescu azonban a hadsereg segítségével és Berlin támogatásával leverte a lázadást, majd beszüntette a Vasgárda működését, és több mint kilencezer legionáriust tartóztatott le országszerte. A vasgárdista terror a lázadás napjaiban pogromba torkollott: Bukarestben mintegy 120 zsidó lakost kínoztak, majd öltek meg, templomaikat, házaikat, üzleteiket pedig felgyújtották, kifosztották. A magyar lakosság élete sem volt biztonságban. Január folyamán a legionáriusok ugyanis több helyen listákat készítettek azokról a magyarokról, akiket ki akartak végezni. A petrozsényi lista

95 Az Antonescu-rezsim első időszakára vonatkozóan ma is haszonnal forgatható Aurică Simion 1976-os monográfiája. Aurica Simion: *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941.* [A romániai politikai rendszer 1940. szeptember – 1941. január között.] Cluj-Napoca, 1976, Editura Dacia. A téma rövid, de korszerű feldolgozását lásd Dinu C. Giurescu: Regimul Ion Antonescu (6 septembrie 1940 – 23 august 1944). 3. Regimul politic intern. [Ion Antonescu rezsimje, 1940. szeptember 6.–1944. augusztus 23. 3. A belső politikai rendszer.] In uő: *Istoria Românilor.* Vol. IX. *România în anii 1940–1947.* Bucureşti, 2008, Editura Enciclopedică, 98–133. o.

utólag a Magyar Népközösség helyi vezetőinek kezébe került. Grószek Ferenc titkár beszámolója szerint azon 130 magyar család tagjai szerepeltek, akiket minden bizonnyal meg is öltek volna, ha a vasgárdista lázadást el nem fojtják.[96]

A lázadás leverésével újabb politikai változás következett be Romániában. A fasiszta diktatúra helyébe katonai diktatúra lépett, az ország egyedüli ura Ion Antonescu lett. Az ő elnökletével 1941. január 27-én megalakult az új, kizárólag katonákból és „szakértőkből" álló kormány, február 14-én pedig hivatalosan is felszámolták a nemzeti-legionárius államot. Hatalma megerősítése érdekében az államvezető 1941-ben (márciusban és novemberben) két népszavazást rendezett, ezeken politikájának helyességéről lehetett véleményt nyilvánítani. Az igenek száma mindkét esetben 99,9% felett volt, ami persze nagyrészt a szigorú diktatúra körülményeinek és a nyílt szavazásnak tulajdonítható, továbbá annak, hogy a zsidó származású állampolgárok nem szavazhattak. A vasgárdista lázadás elfojtását követően a rendteremtőként elhíresült Antonescu kétségtelen népszerűségnek örvendett a románok körében, de bizonyos mértékig a dél-erdélyi magyarok is fellélegezhettek, hogy az államvezető leszámolt az életüket közvetlenül veszélyeztető legionáriusokkal.

1941. június 22-én Románia Németország oldalán belépett a Szovjetunió elleni háborúba, és július végéig visszafoglalta a Moszkva által 1940 nyarán elcsatolt Besszarábiát és Észak-Bukovinát. E fejleményt a román lakosság túlnyomó többsége kitörő örömmel fogadta, viszont a hadsereg ezt követő, Dnyeszteren túli szerepvállalása már élesen megosztotta a közvéleményt. A sztálingrádi vereség, az 1943-as hadműveletek, majd a Krím félszigetről való 1944. májusi visszavonulás után Antonescunak már elfogyott a belső támogatottsága. Annál nagyobb volt a népszerűsége az angolbarát ellenzék vezéralakjának, az erdélyi származású Iuliu Maniunak, aki hallgatólagosan támogatta ugyan az államvezető erőfeszítéseit az ország rendjének és nyugalmának fenntartása érdekében, külpolitikai kérdésekben viszont élesen bírálta Antonescut. Az utóbbival ellentétben, hosszas hezitálás után, 1944 júniusában Maniu elfogadta Moszkva titkos fegyverszüneti feltételeit, amelyek egyebek mellett előírták, hogy a román hadsereg tegye le a fegyvert a Vörös Hadsereg előtt, vagy támadja hátba a németeket a szovjetekkel együtt.

A gondosan előkészített, radikális politikai és katonai fordulat 1944. augusztus 23-án következett be Romániában. E napon ugyanis az Antonescu által addig teljesen háttérbe szorított I. Mihály király a hadsereg és az ellenzék támogatásával letartóztatta az államvezetőt, hadat üzent Németországnak és átpártolt a szövetségesek oldalára.[97] Ezzel véget ért a közel négy évig tartó Antonescu-korszak, amelyet a románok többsége – főleg annak németbarát politikája miatt – átmeneti jelenségnek tartott, hiszen Maniu angolszász irányultságú politikájától várta a

96 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII. VII/6.

97 A román történetírásban ma is vita tárgyát képező 1944. augusztus 23-i román átállásról lásd pl. Traian Udrea: *23 August 1944. Controverse istorico-politice. Studiu istoriografic.* [1944. augusztus 23. Történelmi-politikai viták. Historiográfiai tanulmány.] H. n., 2004, Editura Alex-Alex § Leti Pres.

legfőbb nemzeti cél megvalósítását, Észak-Erdély Romániához való visszacsatolását.

*

A romániai magyarság cselekvési lehetőségeit tehát behatárolta Ion Antonescu kezdetben fasiszta, majd katonai jellegű diktatúrájának szigora. Politikai mozgástere a minimálisra csökkent. Nem volt képviselete a központi hatalomban, de még a helyi közigazgatásban sem igen, így ki volt rekesztve az őt legközvetlenebbül érintő ügyek intézéséből is. Azt a kevés számú magyar tisztviselőt, aki 1940 őszén még a helyén volt, fokozatosan elbocsátották, vagy Dél-Erdélyből a Regátba helyezték át román nyelvi környezetbe. Míg a vasgárdista uralom idején elsősorban a dél-erdélyi magyarok személyes biztonsága került gyakran veszélybe (verések, letartóztatások, állandó fenyegetettség), ezt követően főleg a vagyoni biztonságukban és a nyelvhasználat terén szenvedtek kárt. Az 1941 júniusától bevezetett háborús rendszabályokon kívül a magyarokat külön is sújtották a központi és helyi román hatóságok diszkriminatív intézkedései, mindennapi életüket pedig szinte elviselhetetlenné tette a lépten-nyomon megnyilvánuló magyarellenes közhangulat, amelyet leginkább az észak-erdélyi román menekültek szítottak.[98] A „magyarkérdés" még a korábbiaknál is inkább állambiztonsági kérdés lett: a hivatalosságok szinte úgy tekintettek a romániai magyarokra, mint akik valójában nem Románia polgárai, hanem Magyarországhoz tartoznak. A román titkosrendőrség (az ún. sziguranca), valamint a csendőrség és a rendőrség kisebbségek – főleg magyarok – elleni fellépései sokszor a paranoia határát súrolták. Tevékenységük nagyrészt már a korábbi években is az egyre erősödőnek tartott irredentával való küzdelem jegyében zajlott, Észak-Erdély elvesztése után pedig a magyarok még gyanúsabbá váltak a hatóságok szemében.[99]

III. 1. 2. A német és a zsidó kisebbség

Különösen szembetűnő a dél-erdélyi magyarság jogfosztottsága és másodrangú helyzete, ha a Berlin által nyíltan és erőteljesen támogatott német kisebbség státusával hasonlítjuk össze. A Bécsben, 1940. augusztus 30-án aláírt német–román kisebbségi szerződés még csak általánosságokat tartalmazott a német népcsoport jogai és nemzeti karaktere megőrzésének garantálásáról,[100] az 1940. november 21-i, 3884. sz. törvényerejű rendelet azonban már e kisebbség minden szempontból kivételezett helyzetét rögzítette. Engedélyezte a Romániai Német Népcsoport (*Deutsche Volksgruppe in Rumänien*) működését, közjogi személyiség-

98 Összefoglalóan lásd L. Balogh Béni: A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete (1940–1944). In *Korrajz 2003. A XX. Század Intézet Évkönyve.* Vál. Földesi Margit. H.n., 2004, XX. Század Intézet, 39–53. o; L. Balogh Béni – Bárdi Nándor: A dél-erdélyi magyarság jogi és politikai helyzete a második bécsi döntést követően. In Bárdi Nándor et al. (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, 2008, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 162–167. o.

99 Egry: *Az Antonescu-korszak nemzetiségpolitikája...* 18–19. o.

100 Az ugyanaznap aláírt magyar–német kisebbségi megállapodás sokkal részletesebb volt. Így például a németséget önálló népcsoportnak deklarálta, amelynek egyedüliként elismert szervezete a Volksbund lett. Szövegét lásd Balogh Sándor: i. m. 65. sz. irat. Vö. Mikó: *Nemzetiségi jog...* 488–492., 513–515. o.

nek nyilvánította, és működési területén belül teljeskörű autonómiát biztosított számára. Kimondta, hogy e szervezet „nemzeti akaratának megtestesítője" a Romániai Német Népcsoport Német Nemzetiszocialista Munkáspártja (*NSDAP*), amely a Vasgárda 1941. januári betiltása után több mint három és fél évig Románia egyetlen legálisan működő politikai szervezete volt.[101] A Népcsoportnak jogában állott a román zászló mellett a Német Birodalom zászlaját is használni, egy 1941. november 7-i törvényerejű rendelet pedig iskolaalapítási -és vezetési joggal ruházta fel. Kiépült a német oktatásügy teljes autonómiája, és az iskolákban németországi tankönyveket is használhattak. Az összes 10 és 18 év közötti romániai német fiatal kötelezően a *Deutsche Jugend* nevű paramilitáris szervezet tagja volt. A mintegy 550 ezer fős német kisebbség kivételezett helyzetét mutatja az a tény is, hogy 1941 végén Romániában 46 német nyelvű sajtótermék jelent meg. A legfontosabbakat közülük a Német Birodalomból finanszírozták, és náci propagandát közvetítettek.[102] A Népcsoport román államon belüli autonómiáját a szervezet vezetője, Andreas Schmidt végső soron arra használta fel, hogy azt egy parancsuralmi, a nemzetiszocialista mintát követő szervezetté alakítsa, és a Harmadik Birodalom politikai, katonai eszközévé tegye a térségben.[103]

A dél-erdélyi német és az ottani magyar kisebbség közötti viszony ebben az időszakban – különösen 1940 őszén – meglehetősen feszült volt. A Német Népcsoport ugyanis 1940. november 3-án nem hivatalos népszámlálást tartott, amelynek keretében házról házra járva összeírták a romániai németeket. Az összeírás előkészületei során a vegyes lakosságú területeken, így például a Bánságban, fenyegetőzés kíséretében nyomást gyakoroltak a német hangzású neveket viselő magyarokra, hogy lépjenek ki a Romániai Magyar Népközösségből (amelynek működéséről a későbbiek során sok szó esik majd könyvünkben) és váljanak a Német Népcsoport tagjaivá.[104] A német propaganda által megcélzott magyarok közül sokan felháborodottan visszautasították a Volksgruppe eljárását, de bizonyára akadtak olyanok is, akik engedtek a disszimilációs nyomásnak, és németnek vallották magukat. Nem egy esetben magyar iparosok, kereskedők azért léptek be a Német Népcsoportba, hogy a román hatóságok ennek fejében eltűrjék tevékenységüket.[105] Meg nem erősített értesülések szerint Andreas Schmidt 1941. augusztus elején arra figyelmeztette a romániai németeket, hogy „sem szóban, sem tettben" ne sértsék a magyarság érzékenységét.[106]

---

101 Cristian Scarlat: Germanii din România (1940–1944). [A romániai németek, 1940–1944.] In Dinu C. Giurescu (coord.): *Istoria Românilor*. Vol. IX. *România în anii 1940–1947*. Bucureşti, 2008, Editura Enciclopedică, 472. o.

102 Dorel Bancoş: *Social şi naţional în politica guvernului Ion Antonescu*. [Társadalmi és nemzeti Ion Antonescu kormányának politikájában.] Bucureşti, 2000, Editura Eminescu, 190. o.

103 Vö. Ottmar Traşca: Pax Germanica. Német tervek az erdélyi kérdés megoldására 1940–1944 között. *Limes*, 2012. 1. sz. 49–51. o.

104 MOL K 63 1940-27. tétel, 253. cs., 6258/1940. pol. sz.; MOL K 64 1940-27/a. tétel, 86. cs., 884/1940. res. pol. sz.

105 MOL K 610 Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII. VII/2.; MOL K 64 1941-27. tétel, 90. cs. 242/1941. res. pol. sz.

106 MOL K 63 1941-27/4. tétel, 260. cs., 51/1941. pol. sz.

Ami a romániai zsidókat illeti, ők még a magyaroknál is sokkal rosszabb helyzetbe kerültek: a zsidók voltak a legfőbb áldozatai az Antonescu-rezsim rasszista, etnikai homogenizáláson alapuló nemzetiségpolitikájának. Faji alapon történő diszkriminációjuk már 1938 januárjában, Octavian Goga kormányzása idején elkezdődött, és 1940 augusztusában, a Ion Gigurtu-kormány idején folytatódott. Ion Antonescu hatalomra kerülésével, különösen 1940–1942 között, megsokszorozódott a zsidóellenes intézkedések száma.[107] Az első időszakban a kormányzat az ún. romanizálási politika révén a mintegy 300 ezer romániai zsidónak[108] a gazdasági-társadalmi életből való teljes eltávolítását, az összes zsidó tulajdon román kézre juttatását igyekezett megvalósítani. Ezt követően Bukarest először – Transznisztriába való deportálásuk révén – a zsidóknak az ország területéről (elsősorban Bukovinából és Besszarábiából) való fizikai eltávolítását, majd 1942 decemberétől 1944 augusztusáig Palesztinába való tömeges kivándorlásukat tűzte ki célul. A zsidókérdés rendezése, legalábbis rövid ideig, azt is előirányozta, hogy a dél-erdélyi zsidókat német kézen lévő koncentrációs táborokba deportálják, egyúttal a regáti zsidóságot is áttelepítsék Transznisztriába. A dél-erdélyi zsidóság deportálásáról a két Antonescu a biztos német győzelem tudatában egyezett meg 1942 augusztusában Berlinnel. A tervek szerint szeptemberben az aradi, a temesvári és a tordai magyar ajkú zsidóságot gyűjtötték volna össze.[109] Erre azonban nem került sor, a sztálingrádi vereség nyomán pedig Bukarestben végleg elálltak a német koncentrációs táborokba való deportálás programjától. Ennek legfőbb oka az lehetett, hogy a román vezetés ekkor már korántsem volt annyira meggyőződve Hitler várható győzelméről, és azt remélte: titkos nyugati béketapogatózásai során a zsidó lakossággal való jobb bánásmód révén politikai tőkét kovácsolhat magának. Ezzel – bár sanyarú nélkülözésnek voltak kitéve – a regáti és a dél-erdélyi zsidók mintegy 90%-a túlélte a háborút,[110] de a romániai holokauszt áldozatainak száma a pogromok, tömeges kivégzések, a Transznisztriába való deportálások következtében a becslések szerint így is több százezres nagyságrendű.[111]

Az 1930-as években fokozatosan végbement erdélyi zsidó–magyar elhidegülés[112] – teljesen más keretek között – a második bécsi döntés után is folytatódott

---

107 Lásd Lya Benjamin (coord.): *Evreii din România între anii 1940–1944.* [A romániai zsidók 1940–1944 között.] Vol. I–II. Bucureşti, 1993–1996, Editura Hasefer.

108 Az 1941. április 6-i román népszámlálás adatai szerint. A számadat nem tartalmazza a Szovjetuniótól 1941 nyarán visszafoglalt Besszarábia és Észak-Bukovina zsidó lakosait. Velük együtt az 1930-as népszámlálás több mint 700 ezer romániai zsidó származású lakost tartott nyilván.

109 Randolph L. Braham: *Román nacionalisták és a holocaust. Kitalált mentőakciók politikai kiaknázása.* Budapest, 1998, Múlt és Jövő Kiadó, 24–25. o.

110 Uo. 26. o.

111 Lásd Dinu C. Giurescu: Evreii din România în anii 1940–1944. [A romániai zsidók 1940–1944-ben.] In uő: *Istoria Românilor.* Vol. IX. *România în anii 1940–1947.* Bucureşti, 2008, Editura Enciclopedică, 446–448. o. A kérdésről újabban Ottmar Traşcă (editor): *„Chestiunea evreiască" în documente militare române, 1941–1944.* [A „zsidókérdés" román katonai dokumentumokban, 1941–1944.] Bucureşti – Iaşi, 2010, Institutul European – Editura Institutului pentru Studierea Holocaustului din România. /Colecţia Academica 109, Seria Istorie./

112 Vö. Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931-1940).* Csíkszereda, 2007, Pro-Print Könyvkiadó, 259–266. o.

Romániában. A Romániai Magyar Népközösség vezetősége kezdetben ugyan nem kívánta a zsidó származású személyek tagságát megszüntetni, később azonban, elsősorban a román hatóságok nyomása alatt, a vidéki tagozatok többsége – mint például az aradi – kilépésre szólította fel a zsidókat. A temesvári tagozat elnöki tanácsa azonban úgy határozott, hogy fenntartja tagságukat, és fel fogja szólítani az országos vezetőséget: tegyen meg mindent a zsidó népközösségi tagok védelme érdekében. Az aradi magyar konzul közbenjárására azonban a temesvári az elnöki tanácstagok elálltak a határozat végrehajtásától.[113] További kutatás tárgyát képezheti azon kérdés tisztázása, hogy mennyi a valóságtartalma annak a román titkosrendőrségi értesülésnek, mely szerint 1944. augusztus 5-én Horváth Sándor bukaresti római katolikus plébános felkereste a pápai nunciatúra vikáriusát, és utasításokat kért tőle a magyar zsidók kikeresztelése ügyében. Az értesülés szerint a titkosrendőri értesülés szerint a keresztlevelek beszerzésével Szász István népközösségi vezető foglalkozott intenzíven, Parecz György főtitkár ösztönzésére.[114]

III. 1. 3. A kölcsönösségi kisebbségi politika kezdetei

Román kormányutasításra már a bécsi döntés kihirdetésének másnapján elkezdődött a magyar nemzetiségű alkalmazottak elbocsátása és az országból való tömeges kiűzése. A brassói állami repülőgépgyár kapuján augusztus 31-én egyetlen magyart sem engedtek be, a rendelkezést hirdetőtáblán is közölték.[115] Szintén brassói értesülés volt, hogy a vasúti igazgatóság elrendelte a magyar nemzetiségű beosztottak összeírását, megjegyezve: ajánlatos a távozásuk.[116] Visszamenőleges keltezéssel tömegesen kezdték áthelyezni a magyar származású vasutasokat, pénzügyi és igazságügyi tisztviselőket a kiürítés előtt álló, de még román közigazgatású észak-erdélyi területekre. Csak Piski községből 300 magyar vasutast helyeztek át a bécsi döntés másnapján. Sok esetben áthelyezési kérelmet is aláírattak velük.[117] Pénzügyminisztériumi rendelet alapján, „szolgálati érdekből" az aradi magyar pénzügyi tisztviselőket a bécsi döntés után pár nappal Észak-Erdélybe helyezték át, és észak-erdélyi román menekülteket vettek föl helyükbe.[118] A Szeben megyei prefektus szeptember 6-án közleményt adott ki, amelyben egy belügyminisztériumi rendeletre hivatkozva felszólította „az átadott területekről származó" magyar lakosságot, hogy saját érdekében, időben távozzék. Ugyanakkor tapintatra intette a hatóságokat, és óvott az erőszak alkalmazásától.[119] Maga Ion Antonescu is arra kérte szeptember 17-i nyilatkozatában a hatóságokat és minden románt, „főként pedig az erdélyieket", hogy óvakodjanak „az embertelen, törvény-

113 MOL K 63 1942-27. tétel, 262. cs., 77/1942. pol. sz.
114 L. Balogh Béni: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia.* http://balogh.adatbank.transindex.ro/ (Letöltve: 2013. augusztus 25.) 1944. augusztus 5.
115 MOL K64 1940-27/a. tétel, Erdélyi revízió I., 86. cs., 5064. sz.
116 Uo.
117 Petru Groza: *A börtön homályában. Malmaison, 1943–1944 telén.* Budapest, 1986, Gondolat Kiadó /Közös dolgaink/, 163–165. o.
118 *Universul,* 1940. szeptember 7. 2. o.
119 L. Balogh: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia...* 1940. szeptember 6.

telen és elhamarkodott tettektől", és tanúsítsák a legkorrektebb magatartást a kisebbségiekkel szemben.[120] Felhívása azonban hatástalan maradt, annál is inkább, mert közben – mint láttuk – ő maga is a magyarok és az összes kisebbség Romániából való eltávolításának politikáját követte.

A helyzet további elmérgesedésében szerepet játszott az észak-erdélyi románsággal szemben alkalmazott magyar politika is. Teleki Pál miniszterelnök minden jó szándéka ellenére a román lakosságot a visszacsatolt területre bevonuló egyes honvédségi alakulatok részéről súlyos atrocitások érték 1940 szeptemberében. Ezek közül a legkirívóbbak a honvédség egyes alakulatai által elkövetett ördögkúti és az ippi vérengzések voltak.[121] A Szilágy megyei Ördögkút községben szeptember 9-én rálőttek a bevonuló honvédségre, mire az mintegy 80 falubeli románt kiirtott, és fölperzselt 27 házat. Az ugyancsak Szilágy megyei Ipp helységben egy magyar karhatalmi század a szeptember 13-áról 14-ére virradó éjszaka (egy rémhír alapján, mely szerint egy román ember pokolgépet rejtő almás kosarat adott néhány nappal korábban a honvédeknek) 154 helybeli románt végzett ki. A honvédség bevonulásával egyidőben életbe lépett és 1940. november 26-ig tartó észak-erdélyi katonai közigazgatás ideje alatt is számos románellenes atrocitás történt, így például a mezőségi Omboztelkén és Vasasszentgothárdon. Az előbbi helységben szeptember 23-án 11, míg az utóbbiban négy személyt végeztek ki. A dél-erdélyi fokozódó magyarüldözésekről szóló hírek hatására a magyar kormány ráadásul kemény retorzióra szánta el magát. A meggondolatlan és elsietett döntés eredményeként – amely ellentmondott a kormány által vallott ún. szentistváni nemzetiségpolitikának – a hatóságok 1940. október 4-én több mint 280 vezető nagyváradi román értelmiségit gyűjtöttek össze és toloncoltak ki embertelen körülmények között, tehervagonokban az országból. Kolozsvárról háromszáz román családot kellett a rendelkezés értelmében kiutasítani. A kiszemelteket írásban értesítették, hogy kézipoggyászaikkal két órán belül legyenek a vasútállomáson.[122]

A román viszontválasz még aznap, október 4-én megszületett. Antonescu államvezető kilátásba helyezte, hogy szükség esetén „összeszedik" a romániai magyarság vezetőit és koncentrációs táborokat létesítenek. Elrendelte: ezentúl csak annyi magyar nyelvű lap jelenhet meg, amennyi az átadott területen román nyelven.[123] Az aznapi kormányülésen – a fentieken kívül – ismét részletesen

---

120 *Magyar Kisebbség*, 1940. október 1. 468. o.

121 Lásd Illésfalvi Péter: *„Édes Erdély itt vagyunk..."* Az 1940-es erdélyi bevonulás során történt atrocitásokról. *Pro Minoritate*, 2004/Tavasz, 58–77. o.; Uő et al.: *Erdély a hadak útján 1940–1944*. H. n., 2005, Puedlo Kiadó, 21–24. o.; Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938–1941*. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó, 287. o.; Trașcă: i. m. 319–321. o.

122 L. Balogh: *Küzdelem Erdélyért...* 86. o.; Egy kolozsvári román kiutasított részletes beszámolóját lásd Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 124/1940., f. 3–4. A katonai közigazgatás már ezt megelőzően több száz román telepes családot utasított ki az országból, mivel csak 1918 után települtek be, és a román földbirtokreform során jórészt magyar tulajdonú és határ menti földbirtokokból kisajátított földekhez jutottak.

123 *Mareşalul Ion Antonescu. Secretele guvernării. Rezoluții ale Conducătorului Statului, septembrie 1940 – august 1944.* (Ion Antonescu marsall. A kormányzás titkai. Az államvezető határozatai, 1940. szeptember – 1944. augusztus.) Selecție de Vasile Irimia și Ion Ardeleanu. București, 1992, Editura Românul, 16. o.

foglalkozott azzal, miként kell a dél-erdélyi magyarokat elbocsátani az állásaikból. A magyar „veszélyt" többek között azáltal ecsetelte, hogy a Csernovci–Buzău vasútvonalon a 600 mozdonyvezetőből állítólag 400 magyar származású, és az utóbbiak nagy kockázatot jelentenek egy mozgósítás során. Kifejtette, nem önkényesen, hanem felmondással kell két-három hónap alatt minden magyartól megszabadulni. *„Nincs mit tennem a magyarokkal, amikor vannak románjaink, akik éhen halnak. Ugyanaz a helyzet, mint a zsidókkal."*[124]

A következő napokban még nagyobb méreteket öltött a dél-erdélyi magyarság kiűzése. Október 9-én megtartott képviselőházi beszédében Teleki elmondta, hogy 3-a óta folyamatosan érkeznek vasúti szerelvények a kürtösi állomásra, részben új kiüldözöttekkel, részben a már korábban áttett magyarok családtagjaival.[125] Cselényi Pál képviselő szerint a románok „ingyenes vagonakciót" hirdettek: közhírré tették, hogy a távozni kívánókat, összes ingóságukkal együtt, ingyen szállítják a határra. Csak később derült ki: egy-két lábasjószágukon kívül semmit sem vihettek magukkal.[126] A magyarországi újságokban megjelent – gyakran túlzó – beszámolók alapján úgy tűnik, a magyarellenes terror a Zsil-völgyében volt a legerősebb, viszonylag tűrhetőbbnek Krassó-Szörény vármegyében mutatkozott, állítólag a német népcsoport határozott kiállása miatt. Temesváron javulóban volt a helyzet, a német kiképzőcsapatok (az ún. tancsapatok) megjelenése megfélemlítette a „féktelenkedő elemeket".

1940 őszén tehát beindult a közel négy évig tartó, mindkét oldalon újabb és újabb sérelmet okozó ún. kölcsönösségi kisebbségi politika mechanizmusa.

III. 1.4. Jogi szabályozás, gazdasági helyzet

Dél-Erdély magyaroktól való „megtisztításának" egyik leghatékonyabb eszköze az ún. kényszeropció volt. A bécsi döntés határozatának 3. és 4. pontjaira hivatkozva, amelyek elvileg lehetővé tették az észak-erdélyi románok és a dél-erdélyi magyarok számára a román, illetve a magyar állampolgárság javára való optálást hat hónapon belül,[127] a román hivatalos szervek optálási nyilatkozatok aláírására buzdították vagy kényszerítették a magyarok egy részét, amelyben az aláírók egyoldalúan lemondtak román állampolgárságukról. A döntés kihirdetését követő napokban például – a kolozsvári magyar konzul, Bothmer Károly jelentése szerint – a dél-erdélyi magyarokat tömegesen hívták be katonai szolgálatra. Ha nem engedelmeskedtek, akkor arra biztatták őket, hogy „szökjenek át" Magyarországra, mert különben hadbíróság elé kerülnek. A jelentkezőkkel viszont közölték: ha nyilatkozatot írnak alá, hogy Magyarországra optálnak, nem kell bevonulniuk. Az aláírás után felszólították őket, hogy negyvennyolc órán belül

---

124 *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri...* Vol. I., 1940. október 4., 155. o.
125 KN, 1939, VII. kötet, 28. o., 1940. október 9.
126 KN, 1939, VII. kötet, 24. o., 1940. október 9.
127 A határozat szerint a távozásra további egy év állt rendelkezésre. Az optálók az ingóságaikat magukkal vihették, akárcsak az ingatlanok értékesítéséből befolyt pénzt.

hagyják el az országot.[128] A román külügyminisztérium 1940 novemberében körrendeletet adott ki, amelyben egyoldalúan 1941. február 28-át jelölte meg az optálás határidejének. Ezt követően egyes településeken, így például a dél-bukovinai Rădăuți városában a hatóságok hirdetményt tettek közzé, mely szerint minden magyar lakosnak addig az időpontig kötelező módon optálási nyilatkozatot kell adnia.[129] Mivel azonban az optálás módozatának részleteiben a két kormánynak – amint erre majd külön is kitérünk – nem sikerült megegyeznie, az optálást mint jogforrást magyar részről nem ismerték el. A magyar kormány ezért a sajtó útján felhívta a közvélemény figyelmét, hogy a dél-erdélyi magyarok egyoldalú, a román hatóságok által is szorgalmazott optálási nyilatkozatai csupán a román állampolgárság feladását, illetve a Romániából való eltávozást jelentik, de ilyen eljárással nem nyerhető el a magyar állampolgárság.[130]

A kiszolgáltatottság és jogfosztottság érzését elsősorban az anyanyelv használatának korlátozása és a mozgásszabadság hiánya keltette a romániai magyarságban. A Hunyad megyei Vulkán községben 1941. május 15-én elsőként rendelték el hivatalosan, hogy tilos magyarul beszélni. Nem egészen egy hónap múlva, 1941. június 9-én a román kormány rendeletet adott ki, amelyben megtiltotta a magyar nyelv használatát a nyilvános helyeken, s erre falragaszok is figyelmeztették a lakosságot. Telefonon sem volt szabad magyarul beszélni, s bizonyos kategóriájú magyar alkalmazottakat el kellett bocsátani. Később a postai levél- és táviratforgalomban is korlátozták a nyelvhasználatot.[131] A romániai helységek magyar elnevezése nem szerepelhetett sem a levél címzésében, sem annak szövegében. A román és a magyar kifejezés együttes használata is tiltva volt.[132] Az intézkedések egy részét hivatalosan ugyan visszavonták később,[133] de a hadtestparancsnokságok útján bizonyos körzetekben újabb tiltások léptek életbe 1942-ben.

Az utcán és a nyilvános helyeken magyarul megszólaló személyek ellen elkövetett atrocitások szinte mindennaposakká váltak. Sütő Andrást, a későbbi neves írót, az akkor 15 éves nagyenyedi diákot Székelykocsárdon a mozgó vonatból dobták ki a mellette utazó vasgárdisták azért, mert magyarul beszélt. A távolodó mozdony füstjét nézve édesanyja szavai jutottak eszébe: nyelve veri meg az embert.[134] Sok helyen – így például a Zsil-völgyében – nemcsak a román lakosság szélsőséges, vasgárdista elemei, hanem hatósági emberek: rendőrök, katonatisztek is durván bántalmazták a magyarul beszélőket.[135] Az általános helyzetet jól jellemezték Nagy Ferenc tövisi esperes 1940. november 6-án kelt sorai. *„Magyarul megszólalni valahol*

---

128 L. Balogh: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia*... 1940. szeptember 7.
129 Uo. 1940. november 14., december 9.
130 Uo. 1940. december 11.
131 Uo. 1941. május 15., június 9., 11., 14.; MOL Sajtólevéltár, Sajtóarchívum, Erdéllyel foglalkozó lapkivágatok, kéziratok és cikkgyűjtemények (a továbbiakban: K 610), Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII. VII/6.
132 MOL K 63 1943-27. tétel, Arad – másolatok, 270. cs., sz. n.
133 Romsics: i. m. 307–308. o.
134 Sütő András: Találkozások Veress Péterrel. In uő: *Az élet és halál kapuiban*. Csíkszereda, 1993, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 176–177., 183. o.
135 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII. VII/6.

annyit jelentett, mint azonnali inzultusnak tenni ki magát az embernek. Tordán szembeköpték és megpofozták azt, akinek szájából egy magyar szó elhangzott."[136]

Az utazási korlátozások – kisebb-nagyobb megszakításokkal – mindvégig érvényben voltak. A 20 km-es határ menti zónában még az egyik faluból a másikba való közlekedéshez is a csendőrség engedélye kellett. Az erre vonatkozó rendszabályok – általános érvényük ellenére – különösen a magyarokat érintették érzékenyen az engedélyek kiállításánál tapasztalható önkényeskedések miatt.[137] Súlyos sérelmek számított még a magyar férfiakkal való embertelen bánásmód a katonai és munkaszolgálat során, a román menekültek jogtalan beszállásolása magyar családokhoz, vagy a legtöbbször megalapozatlan hadbírósági eljárások.

A bécsi döntést követően – minden veszteség és nyomorgatás ellenére – a dél-erdélyi magyarság gazdasági ereje nagyrészt megmaradt. 1941-ben a kis- és középbirtokosok földje, állatállománya, gazdasági fölszerelése még érintetlen volt, a Nagyenyedi Kisegítő Takarékpénztár és a volt Brassói Népbank köré tömörült magyar pénzintézetek pedig vagyonukat megtartva jelentős fejlődést mutattak.

A gr. Haller István által irányított magyar szövetkezeti mozgalom is erős volt. Igaz, a nagyenyedi székhelyű Hangyának a 7-ből mindössze 2 raktára, valamint 80 fogyasztási tagszövetkezete maradt Romániában 14 000 taggal, 18 millió lej értékű üzletrésszel és tartalékkal. Az észak-erdélyi román és a dél-erdélyi magyar szövetkezetek között 1941. szeptember 12-én létrejött, a két ország kormánya által is elfogadott egyezmény lehetővé tette az összes magyar szövetkezetet tömörítő Hangya Szövetkezeti Szövetség megalakítását; ez magába olvasztotta a kolozsvári központjától elszakított volt Alianța (Szövetség) Romániában maradt hitel-, tej- és egyéb szövetkezeteinek többségét is. Az új szervezet közel 4 millió lejes haszonnal zárta az 1940. évet, tagszövetkezeteinek száma 1942-ben elérte a 180-at.[138]

1941-től a dél-erdélyi magyarságra egyre nagyobb gazdasági nyomás nehezedett: a román kormányzat a magyarok módszeres anyagi tönkretételét tűzte ki célul. E stratégia részét képezte a magyar iparosok, kereskedők, ügyvédek, orvosok túladóztatása, a különböző önkényesen megállapított bírságok, az ún. újjáépítési vagy visszacsatolási kölcsönök erőszakolása, a gazdasági szabotázs ürügyén indított eljárások, a közszükségleti cikkek elosztásánál érvényesített hátrányos megkülönböztetés, a közmunkáknál való túlzott igénybevétel, vagy a határ menti ingatlanforgalom korlátozása. A magyar iparosoknak és kereskedőknek a gazdasági életet irányító testületekben nem volt képviselete, az ipari üzemek magyar alkalmazottait jórészt elbocsátották. A budapesti hatóságok Észak-Erdélyben a román, a bukarestiek pedig Dél-Erdélyben a magyar tulajdonú vállalatokhoz, boltokhoz neveztek ki ellenőrzési kormánybiztosokat, ezek tevékenységét azonban 1941. június 1-jével kölcsönösen beszüntették.[139]

---

136 Idézi Nagy Alpár-Csaba: *A dél-erdélyi református egyházkerületi rész története...* 312. o.
137 Vö. MOL K 63 1942-47. tétel, 443. cs., sz. n. Gépelt másolat.
138 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII. 4/1. és 5/4.
139 L. Balogh: *Küzdelem Erdélyért...* 145. o.

A magyar gazdákat a sorozatos termény- és állatrekvirálásokkal próbálták meg tönkretenni. A legsúlyosabb intézkedést a román közellátási államtitkár 1942. június 7-i bizalmas körrendelete jelentette, melynek alapján a magyarok összes búza- és kukoricakészletét el kellett kobozni. Budapest közbenjárására – amint erről később részletesen írunk majd – a tengelyhatalmak Andor Hencke német és Delfino Roggeri olasz különmegbízottat küldték ki a dél-erdélyi magyarok és az észak-erdélyi románok panaszainak kivizsgálására, s ennek eredményeként az elkobzott termények egy részét a román hatóságok visszaszolgáltatták. 1943. november elején állatrekvirálási akció indult a dél-erdélyi magyarok ellen. Egy kimutatás szerint 12-ig már mintegy 1900 szarvasmarhát és 110 lovat rekviráltak el igen alacsony áron. December első felében vetettek véget a diszkriminatív, kizárólag magyar gazdákat sújtó akciónak.[140]

III. 2. Politikai és gazdasági érdekképviselet[141]

III. 2. 1. Előzmények

A romániai magyarság politikai érdekképviseleti szerve 1922-től 1938-ig az Országos Magyar Párt (OMP) volt, amelynek élén 1926-tól a konzervatív beállítottságú gróf Bethlen György állt. A párt vezetői – informálisan – a magyarság pozícióinak megőrzésében gondolkodtak, és abban bíztak, hogy a nemzetközi erőviszonyok megváltozásával Erdély visszakerülhet Magyarországhoz. A nyilvánosság előtt viszont a nemzeti autonómia igényét, az erdélyi magyarság kollektív jogainak fontosságát emelték ki. Belpolitikai küzdelmei során az OMP a nemzetközi kisebbségvédelmi normákra és a liberális jogállamiság alapelveinek számonkérésére helyezte a hangsúlyt.[142]

A királyi diktatúra bevezetését követően, 1938. március végén II. Károly felszámolta az összes politikai pártot, így az OMP-t is. Az ugyanazon év december 16-án, korporatív alapon létrehozott Nemzeti Újjászületési Front (*Frontul Renașterii Naționale*) lett az egyetlen engedélyezett politikai szervezet. Gyárfás Elemér, Kis–Küküllő vármegye egykori főispánja, a Katolikus Státus világi elnöke, volt bukaresti szenátor, Bethlen György nevében még aznap felajánlotta Miron Cristea miniszterelnöknek a magyar kisebbség együttműködését.[143] A román kormány a Nemzeti Újjászületési Frontba való belépést javasolta. Ugyanakkor csak az egykori OMP vezetés ellenzékével, a liberálisabb Bánffy Miklós gróffal és

---

140 Ső: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia...* 1943. november, november 12., 13., december 11.; MOL K 63 1943-27. tétel, Arad – másolatok, 270. cs., sz. n.

141 Összefoglalóan lásd L. Balogh Béni: A Romániai Magyar Népközösség 1940–1944 között. *Limes*, 2011. 2. sz. 29–43. o.

142 Bárdi: *A múlt, mint tapasztalat...* 237–238. o. Az OMP történetének megírásához nélkülözhetetlen György Béla: (szerk.): *Iratok a Romániai Országos Magyar Párt történetéhez. 1. A vezető testületek jegyzőkönyvei.* Csíkszereda – Kolozsvár, 2003, Pro-Print Könyvkiadó – Erdélyi Múzeum Egyesület.

143 Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között...* 222. o. A romániai magyar kisebbség 1938–1940 közötti helyzetéről újabban Egry Gábor: Megoldás vagy halogatás? A román királyi diktatúra és a magyar kisebbség, 1938–1940. *Limes,* 2010. 1. sz. 65–78. o.

bizalmasával, Szász Pállal volt hajlandó tárgyalásokat folytatni. Az új magyar érdekvédelmi szervezet, az 1939. február 11-én megalakult Romániai Magyar Népközösség vezetőjét végül Bukarest jelölte ki Bánffy személyében. A román kormány beavatkozása nemcsak a Bethlen–Bánffy ellentétet mélyítette el, de az erdélyi magyarság jelentős részét is elidegenítette a „fölülről lefelé" alakult szervezettől. Ami ráadásul a Nemzeti Újjászületési Front magyar tagozataként működött, emiatt pedig sokan a magyar érdekek „kiárusításaként" értékelték a történteket.

„Születési hibái" ellenére, a Bánffy Miklós vezetése alatt alig másfél évig működött Népközösség társadalomszervező munkája kiemelkedőnek bizonyult. Főleg gazdasági és szociális téren ért el eredményeket, tehát olyan területeken, amelyek korábban az OMP figyelmén kívül estek.[144] Az OMP és a Népközösség közötti alapvető különbséget Mikó Imre abban látta, hogy amíg Bethlen Györgyék a hangsúlyt a politikai védekező harcra helyezték, addig Bánffy Miklósék a népszervezést tartották legfontosabb feladatuknak. *„A Magyar Párt abból indult ki, hogy a kisebbségi kérdés Romániában megoldhatatlan s ezért a magyarságnak hol aktív, hol passzív ellenállással ki kell tartania, amíg a megoldás kívülről megérkezik. A Magyar Népközösség alapgondolata az volt, hogy bármiként is alakuljon az új Európa, a magyarságnak minden eshetőségre fel kell készülnie s ezért a nép legszélesebb rétegeit a tízes rendszer segítségével szervezett egységbe kell tömöríteni."*[145] Mikó összegzése szerint a gazdakörök útján, továbbá a szomszédságok, tehát az ún. tízes szervezetek kiépítésével, a munkásság csatlakoztatásával és az iparosok összefogásával olyan magyar szervező munka indult meg, amire azelőtt sohasem volt példa.[146]

III. 2. 2. Újrakezdés Dél-Erdélyben

A második bécsi döntés után a dél-erdélyi magyarság megszervezése terén kezdetben sok volt a bizonytalanság. Még az sem dőlt el végérvényesen, hogy a már létező Népszövetséget szervezik-e át, vagy pedig az 1939-ben betiltott OMP-t támasztják-e föl. Gyárfás Elemér szeptember 5-én kelt levelében a Népközösség újjászervezését szorgalmazta.[147] Jakabffy Elemér is ezen az állásponton volt, bár többen arról győzködték, hogy neki kell új életre keltenie az OMP-t, mivel nem kompromittálta magát a királyi diktatúra idején.[148] A *Brassói Lapok*ban – amely 1940. októberi beszüntetéséig Dél-Erdély legolvasottabb magyar lapja volt – Kacsó Sándor főszerkesztő is a Népközösségre „szavazott", Jakabffyval egyetértésben.[149]

---

144 Horváth Sz.: *Elutasítás és alkalmazkodás között...* 234. o. Vö. Már István: A Romániai Magyar Népközösség. A romániai magyarság a királyi diktatúra időszakában (1938–1940). *Székelyföld*, 2003. 8. sz. 104–106. o.

145 Mikó Imre: Erdélyi politika. In Záhony Éva (szerk.): *Hitel. Kolozsvár 1935–1944. Tanulmányok*. I. kötet. 1991, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 149. o.

146 Uő: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, 1941, Studium. /Reprint: Optimum Kiadó, é. n./, 249. o.

147 HL VII. 25., 103. o.

148 Jakabffy Elemér emlékirata, Hátszeg, n. a. VII. A bécsi döntéstől 1944 augusztus 23-ig, 84. o. (A továbbiakban: Jakabffy Elemér emlékirata.) Lelőhely: Jakabffy Elemér Alapítvány Kézirattára, K 954. A visszaemlékezések fénymásolatát Bárdi Nándor bocsátotta rendelkezésemre, ezúton is köszönöm.

149 Kacsó Sándor: *Nehéz szagú iszap felett. Önéletrajzi visszaemlékezések*. III. kötet. Bukarest, 1993, Kriterion Könyvkiadó, 298. o.

A bizonytalanság ellenére, a Népközösség újjászervezése már a bécsi döntés utáni első napokban megkezdődött. Az 1940. szeptember 10-én, Temesváron megtartott Bánsági értekezleten Temes, Arad, Krassó és Szörény megye küldöttei egy országos értekezlet sürgős összehívását javasolták, amelynek feladata a Romániai Magyar Népközösség újbóli megszervezése. A javaslat szerint a Népközösségnek két, földrajzilag indokolt tagozódása, illetőleg központja lenne: egy erdélyi és egy bánsági. Az egység megóvása, valamint a román kormánnyal való zökkenőmentes érintkezés érdekében a szervezet élén azonban egyetlen vezető állna. Az értekezlet résztvevői a Romániában maradt magyarság számára teljes jogegyenlőséget, szabad gyülekezési jogot, kulturális önkormányzatot követeltek. Olyan rendszabályok életbeléptetését, *„amelyek feltétlenül alkalmasak a magyarság gazdasági és szociális fejlődésének biztosítására."* Mindezek betartása végett szükségesnek látták a magyar állam ellenőrzési jogának biztosítását. A konkrét javaslatok között szerepelt a magyar tannyelvű felekezeti iskolahálózat bővítése, magyar konzulátus létesítése „a romániai magyar népközösség legfejlettebb gazdasági központjában": Temesváron, továbbá a szövetkezeti kérdés rendezése, valamint „egy kultúrszínvonalon álló és életképes színtársulat" létesítése.[150] A dél-erdélyi magyarok sorsának kedvezőtlen alakulása miatt – szoros összefüggésben a magyar–román kapcsolatok 1940. október eleji elmérgesedésével és a kölcsönösségen alapuló kisebbségpolitikai gyakorlat alkalmazásával – a javaslatok túlnyomó része nem valósult meg a második bécsi döntést követő négy évben.

A népközösségi önszerveződés alsóbb szinteken igen nagy nehézségekbe ütközött. A városokban valamennyire sikerrel járt, a falvakban azonban – ahol a legnagyobb szükség lett volna rá – teljesen lehetetlenné vált a katonai és csendőri intézkedések, valamint a kivételes állapot bevezetése miatt. *„Ennélfogva érintkezésünk a néppel rendkívül nehézzé vált, sem gazdasági, sem kulturális, sem szociális támogatást kellő mértékben nem nyújthattunk nekik"* – áll egy korabeli jelentésben.[151]

A dél-erdélyi magyar közvélemény jelentős része a bécsi döntés után is a székhelyén maradt gyulafehérvári római katolikus püspököt, Márton Áront látta volna szívesen vezetőjeként. Visszaemlékezéseiben Jakabffy azt írja, 1940. szeptember 8-án, Temesváron (valószínűleg a Népközösség bánsági vezetőivel) megállapodott abban, hogy dr. Fodor József, a Katolikus Népszövetség Temesvár egyházmegyei igazgatója utazzék Gyulafehérvárra, és tájékozódjék a püspöknél: *„hajlandó-e a nemzetvezetést vállalni, és kik azok, akik a közügy szolgálatára Dél-Erdélyben rendelkezésre állnak?"*[152] A magyar kormány azonban Gyárfás Elemért bízta meg a dél-erdélyi magyarság vezetésével. Jakabffy szerint Gyárfás

150 Az 1940. szeptember 10-én megtartott Bánsági értekezleten bejelentett és a magyarság itteni sorsának alakulását előmozdítani hivatott javaslatok. HL VII. 25., 9–12. o.

151 Az 1940. augusztus 30-án kihirdetett bécsi döntés óta a magyarság általánosságát érintő és a Magyar Népközösség Temesvár városi szervezet központi irodájában bejelentett sérelmek. HL VII. 25., 8. o. A jelentés feltehetően 1940. szeptemberi keltezésű.

152 *Jakabffy Elemér emlékirata...* 84–85. o.

ezt követően beleegyezett abba, hogy ő „csak” a politikai vezetést fogja gyakorolni, „nemzetvezetőül” pedig Márton Áront ismeri el.[153]

1940. szeptember 28-án, Nagyenyeden „előértekezletet” tartott a dél-erdélyi magyarság egyházi és világi vezetőinek egy része, Gyárfás Elemér elnöklete alatt. Az utazási nehézségek miatt csak a Nagyenyed közelében lakó egyházi, gazdasági és népközösségi vezetők jelentek meg, köztük Márton Áron, Nagy Ferenc református püspökhelyettes, Gál Miklós, Szász Pál és mások. Úgy határoztak, hogy Ion Antonescu államvezető engedélyének megszerzése után, október 5-én tartják a Magyar Népközösség újjáalakuló értekezletét.[154] Gyárfásnak azonban csak jókora késéssel, október 24-én sikerült kihallgatáson megjelennie Antonescunál. A tábornok azzal a feltétellel adta meg az engedélyt a nagyenyedi, november 4-ére átütemezett értekezlet megtartására, hogy „ott ne csináljanak politikát”. Gyárfás biztosította, hogy elsősorban a belső szervezeti ügyek rendezését tűzik majd napirendre.[155]

A Romániai Magyar Népközösség tehát 1940. november 4-én, Nagyenyeden tartotta újjáalakuló értekezletét.[156] Gyárfás bejelentette: annak ellenére, hogy Antonescu zártkörű, bizalmas értekezletet, nem pedig nyilvános jellegű gyűlést engedélyezett, a nagyenyedi rendőrség megbízottat küldött ki, akihez csatlakozott a Vasgárda helyi szervezetének embere is. Az értekezlet tiltakozott a megfigyelők jelenléte ellen. Ezt követően betöltötték a bécsi döntés nyomán megüresedett vezetői tisztségeket. Elnökké Gyárfás Elemért, alelnökké Szász Pál mellé gr. Bethlen Bálintot és Jakabffy Elemért, országos főtitkárrá Parecz Györgyöt választották. Elnöki tanácstag lett Purgly László, gróf Haller István, Gál Miklós, Szabó Béni, Péter János, Takácsy Miklós, gróf Teleki Ádám és Tóth István.

A továbbiakban a dél-erdélyi magyarság helyzetének súlyosbodását vitatták meg. Határozatot fogadtak el, amely egyebek mellett megállapította: a magyarországi románokat sújtó intézkedések a dél-erdélyi magyarság helyzetét is rendkívül megnehezítették. Az ügy előzménye az volt, hogy Gyárfás korábban előzetes meghallgatási jogot kért a magyar kormánytól az észak-erdélyi románságot érintő intézkedésekre nézve. 1940. szeptember 19-én Budapest erről írásban is biztosította.[157] A megállapodást azonban a magyar kormány a több száz észak-erdélyi román család 1940. októberi, váratlan kiutasításával megszegte, ez pedig súlyos következményekkel járt a dél-erdélyi magyarság számára. Mint láttuk, mindkét oldalon kezdetét vette a kölcsönösségen alapuló nemzetiségi politika, amely több-kevesebb intenzitással 1944 őszéig tartott.

---

153 Uo. 85. o.

154 MOL K 64 1940-27, 783/1940. res. pol.

155 MOL K 64 1940-27, sz. n. Közli L. Balogh Béni: *„Életünk és vagyonunk miatt nem kell aggódnunk...” Gyárfás Elemér találkozói román politikusokkal 1940 őszén. Dokumentumközlés.* http://adatbank.transindex.ro/regio/kutatoioldalak/htmlk/pdf775.pdf (Letöltve: 2013. augusztus 25.)

156 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII. II/2., 86–98. o.; Vö. Kacsó: *Nehéz szagú iszap felett...* 341–343. o.

157 Béni L. Balogh: *The Second Vienna Award and the Hungarian-Romanian Relations 1940–1944*. Boulder, CO: Social Science Monographs, 2011, 316. o.

A módosított alapszabály szerint Kolozsvár helyett Nagyenyed lett a Népközösség új székhelye. A 10 ezer lakosú kisváros fontosságát az ott székelő intézmények adták meg: Bethlen Kollégium, EMGE, Kisegítő Takarékpénztár, „Hangya" Szövetkezeti Szövetség, az *Erdélyi Gazda* c. folyóiratot előállító Bethlen-nyomda. Az utazási korlátozások bevezetése, valamint a kisvárost övező fokozott rendőri és titkosszolgálati figyelem következtében Nagyenyedet egyre nehezebben lehetett megközelíteni. Idővel ezért Bukarest vált a tényleges központtá, s mellette a szervezet aradi és brassói tagozata tett szert nagyobb jelentőségre, elsősorban az ott létesült magyar királyi konzulátusok miatt. E két tagozat közül a jóval nagyobb költségvetéssel rendelkező brassói 1942-ben hét fizetett tisztviselőt, köztük két gyakorló ügyvédet alkalmazott, az aradi viszont pénz híján csupán a tagság önkéntes munkájára támaszkodhatott.[158]

A román kormány elismerte ugyan a Magyar Népközösségnek, mint a romániai magyarok átfogó képviseleti szervének létjogosultságát,[159] de az országos és helyi politikai ügyekbe semmiféle beleszólási jogot nem biztosított számára. Tevékenységét amúgy is szinte mindvégig megbénította a gyülekezési tilalom, az utazási korlátozások[160] és az igen szigorú levél- és sajtócenzúra. 1941 januárjában a hatóságok egy időre bezárták a Népközösség nagyenyedi és dévai irodáját, Déván az irattárat is elkobozták. Erre azért került sor, mert a Népközösség jelentéseket készített a magyarellenes intézkedésekről, amit a román hatóságok „hamis hírek terjesztésének" minősítettek.[161] 1941 júliusában a petrozsényi irodát zárták be. Letartóztatták a helyi elnököt, Veress Béla unitárius lelkészt, akit később kétévi börtönre ítéltek. Ezt megelőzően, június végén a Népközösség temesvári főtitkárát, Takács Lajost tartóztatták le, majd hadbíróság elé állították az elbocsátott magyar alkalmazottak ügyében szétküldött ügyvédi felszólító levelei miatt. Szügyi Istvánt, a temesvári szervezet egyik körzetvezetőjét 1941. december elején azért tartóztatták le és bántalmazták súlyosan, mert a Népközösség részére tagdíjat gyűjtött. Palágyi Jenőnek, az aradi szervezet elnökének 1942. júniusi letartóztatását pedig retorzióként rendelték el az észak-erdélyi románokkal való magyar bánásmód miatt.[162]

---

158 L. Balogh: *A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete...* 41. o.; MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII. II/3., 7–12. o.

159 A román belügyminiszter a temesvári hadbíróságnak címzett 1943. augusztusi átiratában ennek ellenére azt állította: nincs tudomása arról, hogy a Népközösség tevékenysége „megtűrt" lenne. Gyárfás közbenjárására a félreértés tisztázódott. Lásd *Adatgyűjtemény a délerdélyi és bánsági magyarság küzdelmeiről és politikai vezetéséről a bécsi döntéstől Románia kilépéséig a Tengelyhatalmak szövetségéből. 1940. augusztus 30-tól 1944. augusztus 23-ig.* II. kötet. Összeállította: Jakabffy Elemér, 157., 202–203. o. Lelőhely: Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Manuscrise [Román Akadémia Könyvtára, Kézirattár], Jakabffy, fam. A.1145.

160 A bukaresti magyar követ, Nagy László 1942. augusztus 14-i jelentése szerint a dél-erdélyi magyarság vezetői és tisztviselői közül abban az időpontban egyedül Gyárfás Elemérnek volt utazási engedélye. MOL K 63 1942-27, 263/1942. pol. sz.

161 Nagy Mihály Zoltán: A dél-erdélyi magyar közösség politikai vezető rétegének internálása 1944 őszén. In Pál-Antal Sándor et al. (szerk.): *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 2003, Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 396. o.

162 L. Balogh: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia...* 1941. június 28. – 1942. június 20.

III. 2. 3. A Népközösség működése

A Népközösség főleg a jogvédelem terén fejtett ki aktivitást, központi és helyi irodái révén állandó jogsegélyt nyújtott. A leghatékonyabban működő brassói iroda például hivatalos beadványok megszerkesztésében segédkezett, eljárt a hatóságoknál a magyar panaszok orvoslása ügyében, munkaközvetítést vállalt, ezenkívül kőnyomatos körlevelekben rendszeresen ismertette a legújabb hatósági rendelkezéseket. Növekvő ügyfélforgalmat bonyolított le. Becslések szerint a brassói irodában 1942-ben megfordult ügyfelek száma naponta 50 és 90 között váltakozott; 1940-ben 2774, 1941-ben 3695, 1942 első negyedévében már közel 2000 iratot iktattak.[163]

A romániai magyar egyházakkal együtt a Népközösség részt vállalt a Magyarországról érkezett, elsősorban szociális célokat szolgáló titkos segélyek szétosztásában a rászorultak között. Ezenkívül rendszeresen informálta a már említett magyar konzulátusokat, valamint a bukaresti magyar követséget a dél-erdélyi magyarság helyzetének alakulásáról, és segítette azok működését. 1943 májusában nyílt ellentét robbant ki Sztankay Zoltán brassói magyar konzul és Gyárfás Elemér között. Sztankay bepanaszolta Budapesten Gyárfást, miszerint az eltiltja a Népközösség megyei tagozatainak vezetőit attól, hogy az ő megkérdezése nélkül felvilágosítást vagy bármiféle tájékoztatást adjanak a konzulátus részére.[164] Sztankay felfogása szerint ugyanis a népközösség helyi tagozatai a konzulátus „végrehajtó és informatív szervei voltak",[165] ami ellentétben állt a Népközösség autonómiájának elvével, és nyilvánvalóan csorbította Gyárfás Elemér jogkörét és tekintélyét. Gyárfás szerint nem személyes, de nem is elvi ellentét volt közte és Sztankay között, hanem pusztán ügyintézési módozatokról folyt a vita. Azt kérte Budapesttől, hogy az adatgyűjtési kérelmekkel – a bukaresti követség útján – a Népközösség bukaresti elnökségéhez, tehát egyenesen hozzá forduljanak, mivel *„egyedül az országos elnökség illetékes arra, hogy az egyes megyei szervezetek vezetőinek utasításokat adjon s tőlük különleges munkálatok elvégzését igényelhesse."*[166] A magyar külügyminisztérium Gyárfás javára döntötte el a vitát azzal, hogy 1943. június 15-én rendeletileg szabályozta a romániai magyar külképviseletek és a Népközösség együttműködését. A rendelet leszögezte, hogy Gyárfás jogosult a népközösség helyi szervezeteit adatgyűjtésre utasítani. Amennyiben kivételesen sürgős esetekben a konzulátusok mégis közvetlenül a Népközösség helyi szerveihez fordulnak, úgy a követség révén Gyárfást értesíteni kell erről.[167] Szentmiklósy Andor, a magyar külügyminisztérium politikai osztályának vezetője külön is megnyugtatta Gyárfást, hogy a rendelet megalkotásánál tekintettel voltak a Népközösség autonómiájára.[168] A Népközösségnek a magyar kormánnyal és a

163 Uő: *A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete...* 41. o.; MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII. II/4.
164 MOL K 63 1943-27, 706/1943. pol. sz.
165 MOL K 64 1943-27, ad 23/1943. res. pol.
166 MOL K 28 280. t., 1943-0-25.840.
167 MOL K 28 280. t., 1943-0-25.840, 4868/1943. pol. sz.
168 MOL K 28 280. t., 1943-0-25.840, 4868/1943. pol. sz.

magyar külképviseleti szervekkel fenntartott kapcsolatait a román hírszerző szervek úgy értelmezték, hogy idegen érdekeket követ, és irredenta, revizionista propagandát folytat.[169]

A Népközösség napilapja a Temesváron megjelenő, 1941 márciusától újra engedélyezett *Déli Hírlap* lett. Főszerkesztője kezdetben Vuchetich Endre, felelős szerkesztője Várnay Elemér majd Puhala Sándor volt. 1943. január elején Olosz Lajos lett az új főszerkesztő, Martzy Mihály pedig – 1943 júliusáig bekövetkezett haláláig – a felelős szerkesztő. Papírhiányra hivatkozva, a hatóságok folyamatosan korlátozták a lap terjedelmét és példányszámát. 1942 végén az újság hivatalosan már csak 10 ezer példányban és mindössze négy oldalon jelenhetett meg.[170] Súlyos cenzúrának vetették alá, és a nyomtatását, valamint a terjesztését is megnehezítették a hatóságok. Egyes távolabbi helységekbe, így például Brassóba, ezért gyakran csak két-három nap késéssel jutottak el a számok. Az előfizetők példányai a postai kézbesítés során nem ritkán eltűntek.[171]

A Népközösség helyi tagozatai a körülményektől függően egészségügyi, szociális és kulturális feladatokat is elláttak. A Szabó Béni kisiparos által vezetett brassói tagozat például az ottani, viszonylag kedvezőbb körülmények közepette sikerrel karolta föl a szegényügyet és népkonyhákat, gyermekotthonokat állított föl, a rászorulóknak ingyenes orvosi vizsgálatot és gyógyszerellátást biztosított. A második bécsi döntést követő hónapokban a katolikus és evangélikus egyházzal közösen két üdülőotthont létesített a lábadozó betegek számára, támogatta az ifjúság rendszeres testedzését, és anyagi fedezetet biztosított néhány tehetséges magyar ifjú továbbtanulásához.[172] 1944 márciusában élelmiszersegélyt osztott szét a nyilvántartott szegények és a katonai szolgálatot teljesítő, szerény anyagi körülmények között élő magyar ifjak hozzátartózói között.[173]

A jóval kedvezőtlenebb helyi viszonyok dacára, a Martzy Mihály vezetése alatt álló bánsági tagozat 1940 szeptemberében egy ötezer kötetes népkönyvtárat nyitott Temesváron, 1941-ben egészségügyi szolgálatot szervezett. A Magyar Nő- és Leányegylet támogatásával napközi otthonokat tartott fönn. Karácsonyi segélyakciói során több száz pár cipőt és ruhaneműt osztott szét, ezenkívül az egyházakkal együttműködve rendszeres napi ebédet biztosított kb. ötszáz iskoláskorú gyermeknek.[174] Az 1942–1943. évi télisegély-akció során csak a Temesvár városi tagozat 2,5 millió lejt ajánlott föl erre a célra önkéntes adományokból.[175] A Népközösség jóvoltából az Alsó-Fehér megyei Nagyenyeden is működött népkonyha a téli hónapokban: átlagosan napi 120–140 személy részesült ingyen ebédben, többségük

169 Nagy Mihály Zoltán: i. m. 396. o.
170 Gheorghe Davidescunak, a román külügyminisztérium „vezértitkárának", azaz a külügyminiszter helyettesének 1942. december 22-i jelentése szerint a lap szabotálta a korlátozó intézkedéseket, mivel kétszer is 28–28 ezer példányban jelent meg, nyolc oldalon. Arh. M.A.E, fond 71/ Ungaria, vol. 20., f. 257.
171 *Jakabffy Elemér emlékirata*... 90. o.
172 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII. II/4.
173 *Déli Hírlap*, 1944. március 4., 4. o.
174 L. Balogh: *A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete*... 42. o.
175 *Déli Hírlap*, 1943. január 4., 2. o.

iskolás vagy munkaképtelen felnőtt volt.[176] Az Arad megyei tagozat (elnöke: dr. Palágyi Jenő főorvos) főleg jogvédő és szociális tevékenységével tűnt ki. 1943-ban például a Katolikus Női Misszió irányítása alatt álló aradi „Vásárhelyi Janka" idősés árvaotthon több mint 780 ezer lejes fenntartási költségei közel felét állta készpénz- és természetbeni adományok révén.[177] A Hunyad vármegyei (dr. Meskó Miklós ügyvéd) és a dél-bihari népközösség (dr. Olosz Lajos jogász, költő) munkáját ellenben szinte teljesen megbénították a román hatóságok.

III. 2. 4. Az EMGE tevékenysége

Az EMGE Dél-Erdélyben maradt része a magyar gazdák érdekeit védő önálló szervezetként működött a Népközösség keretein belül. Jogelődjét, az Erdélyi Gazdasági Egyesületet 1844-ben alakították haladó szellemű erdélyi főurak. Kezdeti célkitűzése tisztán gyakorlati jellegű volt: a mezőgazdaság és az állattenyésztés színvonalának emelése. Az egyesület 1918 utáni történetében mérföldkövet jelentett az 1936. április 5-i, virágvasárnapi közgyűlés, ahol gróf Bethlen György helyébe Szász Pált választották elnöknek. Szász nemcsak szervezetileg újította meg az egyesületet, hanem az alapvető célkitűzéseket is megreformálta. Irányítása alatt az EMGE elsősorban a romániai magyar törpebirtokosok, kisgazdák számára kívánt – gazdasági téren – új életlehetőségeket teremteni. Folyóirata, az 1940-ben már közel 20 ezer példányszámban megjelenő *Erdélyi Gazda* és annak mellékletei, valamint a mezőgazdasági tanfolyamok révén a nevelőmunka került előtérbe, a kisgazdák öntudata, műveltségük, tudásuk gyarapításának szándéka. A nevelőmunkát az egyre bővülő vetőmag- és tenyészállat-akciók egészítették ki, növelve a gazdálkodás eredményességét. Az EMGE taglétszáma Szász Pál elnöksége alatt rohamosan emelkedett: négy év alatt alig több mint 500-ról 18 ezer 500-ra bővült.[178] Tevékenységével az egyesület megalapozta az 1939-ben létrejött Népközösség társadalomszervező munkáját, és lehetővé tette, hogy a második bécsi döntést követő dél-erdélyi újrakezdés ne a nulláról induljon a falvakban.

A bécsi döntés után az EMGÉ-nek 5820 nyilvántartott tagja és 188 gazdaköre maradt Romániában.[179] Szász Pál már szeptember közepén megkezdte az újjászervezési munkát. 1940. november 12-ére, Nagyenyedre hívta össze a gazdasági felügyelők értekezletét, hogy megszervezze az új központot. Hat kerületet alakítottak ki, mindegyik élén egy-egy felügyelővel, akik összefogták és ellenőrizték a falusi gazdakörök munkáját, valamint végrehajtották a nagyenyedi központból jövő utasításokat. Központi felügyelő Bitay Endre lett, akihez később Kénossy Zoltán agrármérnök csatlakozott.[180] A Nagyenyeden, 1941. január 1-jétől havonta kétszer,

176 L. Balogh: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia...* 1943. április 25.
177 Uo. 1943. év.
178 Demeter Béla – Dr. Venczel József: *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája a román impérium alatt.* Budapest, 1940, 27–29. o.
179 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII. III/1.
180 Kacsó: *Nehéz szagú iszap felett...* 343–344. o. Az egyesület szervezeti felépítése a román titkosrendőrség előtt sem maradt rejtve. Lásd Arh. N.I.C., fond Preşedinția Consiliului de Miniştri – Serviciul Special de Informații, dos. 5/1929, f. 45–46.

majd egy ideig havonta, 1943 áprilisától pedig hetente – igaz, ekkor már csak nyolc oldalon – megjelenő *Erdélyi Gazda* (névleges) főszerkesztője gróf Teleki Ádám, 1942 nyarától pedig Nagy Endre, a csombordi mezőgazdasági iskola igazgatója volt. Kacsó Sándor szerkesztette.[181]

Kacsó visszaemlékezései szerint Szász úgy gondolta, hogy a Népközösség hivatalos elismerése egyben az EMGE elismerését is jelenti, ezért nem kért hivatalos hozzájárulást az újjászervezéshez. A hatóság részéről így merülhetett föl a vád, hogy a november 12-i értekezlet „tiltott gyűlés" volt.[182] Úgy tűnt – legalábbis kezdetben –, hogy az ügynek igen súlyos következményei lesznek. December 10-én a nagyenyedi rendőrség házkutatást tartott az EMGE székhelyén. Szász Pált és a felügyelőket tíz nap múlva előállították a rendőrségen, és eljárást indítottak ellenük. December 29-én Szászt és Bitayt letartóztatták, majd a nagyszebeni hadbírósághoz kísérték őket. Két nappal később azonban a belügyminisztérium utasítására megszüntették a hadbírósági eljárást, így szabadlábra kerültek. 1941. január elején Szász kihallgatáson jelent meg a belügyminisztériumban. Ismertette az EMGE munkáját és célkitűzéseit, majd az ezt követő tárgyalások eredményeként a hatóságok elismerték az egyesület törvényszerű működését.[183] Az EMGE tevékenységének akadályozása és munkatársainak vegzálása azonban tovább folytatódott. 1941. február 20-án a katonai hatóságok lefoglalták a nagyenyedi központi irodahelyiségeket, március 21-én pedig a belügyminisztérium betiltotta az *Erdélyi Gazda* megjelenését.[184]

1941. március 26-án Szász Pált – Gyárfás Elemérrel együtt – kihallgatáson fogadta Ion Antonescu. Szász egy emlékiratot nyújtott át az EMGE működéséről, majd ismertette „a termelés fokozása" érdekében tett fáradozásait, a tábornok támogatását kérve a munka akadálytalan folytatásához. Szerette volna elérni, hogy az államvezető adjon alkalmat és lehetőséget annak bebizonyítására, miszerint az EMGE kizárólag csak a mezőgazdaság fejlesztése érdekében működik. Kérte, hogy Antonescu *„ellenőriztesse a legszigorúbban tevékenységüket, s ha abban kifogásolni valót talál, vonja őt* saját személyében *felelősségre; addig azonban, míg ilyen konkrét kifogás nincsen, ne akadályozzák közérdekű munkáját."* Gyárfás feljegyzése szerint Szász fellépése „szerencsés" volt: *„határozott, öntudatos szavai láthatólag impresszionálták a tábornokot."*[185]

A közbenjárás eredményeként az *Erdélyi Gazdá*t egy hónap elteltével, április 26-án újra engedélyezték. Igaz, 1942 szeptemberében a belügyminisztérium – az összes magyar nyelvű időszaki lappal, köztük a 20 éves múltra visszatekintő, Lugoson megjelenő, Jakabffy Elemér által jegyzett *Magyar Kisebbség*gel – újból

181 Észak-Erdélyi társlapja Kolozsváron jelent meg, havonta egyszer. Kuszálik Péter: *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989*. Budapest, 1996, Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet /Kisebbségi adattár VI./, 80. o.

182 Kacsó: *Nehéz szagú iszap felett*... 343. o.

183 Uo. 351-352. o.; L. Balogh: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia*... 1940. december 10. – 1941. január 3.

184 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII. III/1.

185 HL VII. 25., 31–32. o.

betiltotta az *Erdélyi Gazdát*. A „kényszerpihenő” ezúttal hosszabb volt, mivel csak 1943 áprilisában jelenhetett meg újra. 1942 elején a katonai hatóságok ismét lefoglalták az EMGE nagyenyedi központi irodahelyiségeit, néhány hónappal később pedig Szász Ferenc, majd Bitay Endre gazdasági felügyelőket „kémkedés” gyanújával letartóztatták. Szász Ferenc ellen vádat is emeltek, de a nagyszebeni hadbíróság végül felmentette. Az utazási igazolványok megtagadásával és a különféle csendőri tilalmakkal a hatóságok nemcsak a felügyelők munkáját akadályozták, de a gazdakörök életét is sok esetben megbénították. A magyar nyelven való levelezés 1941-ben bevezetett tilalmával, valamint a levelek szigorú cenzúrázásával a tagságnak a nagyenyedi központtal való kapcsolattartását korlátozták jelentős mértékben.[186]

A különféle korlátozó intézkedések és a hatósági zaklatások ellenére az EMGE tevékenysége eredményesnek bizonyult. A tagság létszáma két év alatt, 1942 derekáig 5800-ról mintegy 16 ezerre, míg a gazdakörök száma 163-ról 264-re duzzadt föl. A gazdaköri tagok száma egy év alatt 8900-ról mintegy 12 ezer 500-ra emelkedett. A gazdakörökön keresztül, vagy a közvetlenül beszervezett gazdák száma azonban a 25 ezret is meghaladta. Az *Erdélyi Gazda* több mint 16 ezer példányban jelent meg. Az EMGE minden tagja az éves tagsági díj, azaz 100 lej fejében megkapta a lapot. Az 1941-es *Magyar Gazda Naptára* 10 ezer, az 1942-es 20 ezer példányban jelent meg, amiből 19 ezer el is fogyott.[187] Az ún. gépakciók során az EMGE 1941-ben 223, 1942-ben több mint 120 mezőgazdasági géphez juttatta ingyen vagy kedvezményes áron a magyar kisbirtokosokat. Viszonylag nagy mennyiségű – 1941-ben 67 tonna – gabonát, vetőmagot (1941-ben 34 tonnát), facsemetét (1941-ben 1700-at), tenyészállatot és műtrágyát (1942-ben 20 tonnát) osztott ki, a rászorulóknak kölcsönöket és gyorssegélyt is nyújtott. 1942 tavaszán mozgalmat indított a silógazdálkodásra való áttérés érdekében, és szükség esetén kölcsönt is nyújtott a silók felépítésére. Hozzájárult a csombordi mezőgazdasági iskola felszerelésének bővítéséhez, az 1942 nyarán elrendelt gabonarekvirálások idején pedig 110 község magyarságát részesítette segélyben.[188] 1944. március 9-i számában a *Déli Hírlap* közölte Szász Pál felhívását, amelyben a szegényebb falusi lakosság vászonnal való ellátását szorgalmazta. *„Segítsünk magunkon!”* – írta. Kender- és lenvetésre, illetve -feldolgozásra buzdította a gazdaköröket.[189] A kidolgozott lenből és kenderből ruhát, ágyneműt szőhettek maguknak a rászorulók.[190]

1944 tavaszán – talán a vészesen közeledő front hatására – a hatóságok, különösen a falvakban, valamivel elnézőbbek lettek a gyülekezési tilalom alkalmazásában. Ez lehetővé tette népes, hetekig tartó mezőgazdasági tanfolyamok szervezését. Februárban és márciusban Péterfalván, Fehéregyházán és Krizbán

186 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII. III/1.
187 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII. V/4.
188 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII. III/1.
189 L. Balogh: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia...* 1944. március 9.
190 Kacsó: *Nehéz szagú iszap felett...* 449–450. o.

szerveztek sikeres tanfolyamokat, amelyek záróvizsgái az EMGE „ünnepeivé" váltak.[191] *Ünnepünk nehéz időkben* volt a címe az *Erdélyi Gazda* 1944. április 16-i száma vezércikkének.[192] Ebben Szász Pál az EMGE alapításának századik évfordulójáról emlékezett meg felelősségteljes, komor hangon. Mintha megérezte volna a közeledő „történelmi forgószelet", amely rövid időn belül elsöpörte a nehezen elért eredmények egy részét.

III. 2. 5. Személyi-politikai ellentétek a Népközösség vezetésén belül

A Népközösség szűkebb vezetésen belül kezdettől fogva ellentétek voltak. Többen egyszemélyes vezetési stílussal vádolták Gyárfást, és szemére vetették, hogy keveset törődik a Népközösség belső ügyeinek intézésével. A lappangó viszály 1942 őszén robbant ki: szeptember 24-i levelében Szász Pál közölte Gyárfással, hogy lemond alelnöki tisztségéről. Ezt azzal indokolta, hogy Gyárfás nem hívja össze a Népközösség intézőbizottságát, és nem egyeztet az elnöki tanács tagjaival, mielőtt a dél-erdélyi magyarságot érintő fontos kérdésekről nyilatkozik.[193] Konkrétan azt kifogásolta, hogy a tengelyhatalmak különmegbízottjaival, Andor Henckével és Delfino Roggerivel folytatott augusztusi tárgyalásain szerinte Gyárfás kijelentette: a háború befejezéséig semminemű radikális megoldás nem jöhet szóba az erdélyi kérdést illetően. Így addig az időpontig kizárt a bécsi döntés megváltoztatása, a határmódosítás és a lakosságcsere is. Gyárfás azzal védekezett, hogy ez a tengelyhatalmak, nem pedig az ő személyes álláspontja volt, továbbá a két különmegbízott, és nem ő vetette fel a kisebbségi panaszok enyhítését szolgáló konkrét javaslatokat sem. Visszautasította Szász Pál vádját, hogy önkényesen intézné a magyar kisebbség ügyeit. Az elnöki tanácsülés össze nem hívását a szigorú utazási korlátozásokkal magyarázta.[194]

A személyi ellentétek híre eljutott a brassói magyar konzulhoz is, aki sajnálatosnak tartotta, hogy a magyarság vezetői közül „senki sem védi, mindenki támadja" az elnököt. Úgy látta: Gyárfásnak a többi vezető között „egyetlen híve, barátja sincs".[195] A magyar külügyminisztériumban másként látták a helyzetet. Egy feljegyzés szerint Gyárfással szemben valóban felvethető, hogy a Népközösség belső ügyeinek intézésével keveset foglalkozik, elmulasztotta a központi szervezetet kialakítani, és nem fordít kellő gondot a többi vezetővel való érintkezésre.[196]

A Gyárfás–Szász viszály mögött részben személyes, részben elvi ellentétek álltak. Jakabffy visszaemlékezései szerint a Gyárfást támogató bánsági, aradi, brassói magyar vezetők véleménye az volt, hogy Szász megsértődött, amiért Budapest választása 1940 szeptemberében nem rá, hanem Gyárfásra esett. Ezért később éppen olyan aknamunkát folytatott, mint 1940 előtt Bethlen György

191 Uo. 450. o.
192 Részletek a vezércikkből Uo: 450–451. o.
193 *Adatgyűjtemény a délerdélyi és bánsági magyarság küzdelmeiről*... i. m. II. kötet, 92–93. o.
194 Uo. 94–100. o.
195 L. Balogh: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia*... 1942. december 18.
196 Uo. 1943. január. Később, 1943 tavaszán, mint láttuk, nyílt ellentét robbant ki a konzul és Gyárfás között. A magyar külügyminisztérium Gyárfás javára döntötte el a vitát.

ellen.[197] A baloldali Kacsó Sándor viszont elvi különbségekről írt. Szerinte a bankár Gyárfás csak választót és nyírni való nyájat látott a népben, míg Szász – Gyárfással ellentétben – nem a magyar kormány megbízottja volt, hanem a népet képviselte, és azt szervezte.[198]

Új megvilágításba helyezhetik a kettejük közötti vitát a nemrég feltárt román levéltári források. Egy korabeli román csendőrségi – de más jellegű forrás által eddig meg nem erősített – jelentés szerint a magyar kormány 1942 májusában olyan utasítást adott a Népközösségnek, hogy destruktív jelleggel szervezzen titkos egyesületeket[199] Romániában. A Népközösség Nagyenyeden összeült vezetőségén belül éles, veszekedéssé fajult vita alakult ki ezzel kapcsolatban. Gyárfás határozottan ellenezte az ötletet, mivel veszélyesnek vélte a kivitelezést, Szász viszont gyávaságnak tartotta volna az utasítás megtagadását. „Dr. Müller"[200] áthidaló javaslata szerint „Erdélyi Magyar Kultúregyletek Szövetsége" néven legálisan működő, minden dél-erdélyi magyar szervezetet magába foglaló egyesületet kéne létrehozni. Szász Pált nem sikerült eltéríteni eredeti álláspontjától, a többség azonban (köztük Márton Áron, aki később Brassóban állítólag megpróbálta kibékíteni Szász ottani híveit Gyárfással) támogatta az új javaslatot.[201] Az „Erdélyi Magyar Kultúr Egylet" (EMKE) megalakításának gondolatára egy másfél évvel későbbi jelentés is visszatért. Eszerint Márton Áronnak Budapesten, 1943 novemberében a magyar kormány felrótta, hogy mind a mai napig nem alakult meg az egyesület, és „utasították", tegyen meg mindent a megalakulás érdekében. Gyulafehérvárra hazatérve, a püspök összehívta ez ügyben a dél-erdélyi vezetők egy részét. Nem sikerült azonban egyezségre jutniuk, elsősorban Szász Pál ellenállása miatt, aki a jelentés szerint a létrehozandó egyesület vezetője szeretett volna lenni.[202]

Mindkét jelentés igazságtartalmát – az ilyen jellegű források célzatossága, szubjektivizmusa miatt – kellő óvatossággal kell mindaddig kezelnünk, amíg más kútfő meg nem erősíti azt. Annyit azonban már most leszűrhetünk belőlük, hogy a Szász–Gyárfás ellentét mélyebb volt és korábbi eredetű, mint ahogy eddigi forrásaink alapján gondoltuk.

---

197 *Jakabffy Elemér emlékirata...* 103. o. Szász Pál amiatt is mellőzve érezte magát, hogy nem ő, hanem – mint később látni fogjuk – Bethlen Bálint lett a Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész Intézőbizottságának világi elnöke. Az ebből fakadó sértettsége mindvégig megmaradt, és a református egyház vezetésén belül komoly ellentétek forrását képezte. Nagy Alpár-Csaba: *A dél-erdélyi református egyházkerületi rész története...* 31. o.

198 Kacsó: *Nehéz szagú iszap felett...* 357–359. o.

199 A jelentés „T.E.Sz." és „T.V.Sz." néven említi őket. Arh. N.I.C., fond Inspectoratele Regionale de Jandarmi (a továbbiakban: fond IRJ), dos. 51, f. 131.

200 A jelentés szerint „Dr. Müller" a Népközösség főtitkára volt. E tisztséget valójában Parecz György töltötte be. Idősebb Müller Jenő az Alsó-Fehér megyei szervezet elnöke, a fia, ifjabb Müller Jenő pedig a nagyenyedi központi iroda vezetője volt.

201 Arh. N.I.C., fond IRJ, dos. 51, f. 133–134.

202 Arh. N.I.C., fond Ministerul de Interne, Cabinetul Ministrului, dos. 54/1943, f. 1., 1/v. A belügyminisztériumnak címzett, 1943. december 20-án kelt jelentést Brassó megye prefektusa írta alá.

A román titkosrendőrség a Gyárfás Elemér és Márton Áron közötti konfliktusra is felfigyelt. Egy viszonylag korai, 1942. májusi jelentés szerzője a kettejük felfogása közötti különbséget abban látta, hogy míg a püspök a „dinamikusabb, agresszívebb" cselekvés híve, addig Gyárfás óvatosabb magatartást tanúsít.[203] Magyarország német megszállását követően a köztük feszülő ellentét kiéleződött, és ideológiai színezetet is öltött. Míg a püspök 1944. május 18-án, a kolozsvári Szent Mihály templomban elmondott szózatában[204] nyíltan felemelte szavát a zsidók deportálása ellen, addig Gyárfás az „árral úszott", és a feltétlen németbarát Sztójay-kormánnyal igyekezett jó viszonyt ápolni. Gyárfásnak azonban nem csak Márton Áronnal, hanem az Erdélyi Református Egyházkerület dél-erdélyi részének kormányzásával megbízott Nagy Ferenc püspökhelyettessel is megromlott a viszonya. Nagy ugyanis Gyárfást hibáztatta amiatt, hogy a romániai munkatáborokban sínylődő magyar férfiak érdekében 1943 végén indított ökumenikus ruhasegély-akció kudarcba fulladt. Amint azt Zilahi-Sebess Jenő brassói magyar konzulnak a püspökhelyettes elmondta, Gyárfás „érthetetlen passzivitást" tanúsított az ügyben, és ígérete ellenére nem szerezte be a táborok meglátogatásához szükséges katonai engedélyeket. A konzul szerint az egyházi vezetők és Gyárfás között amúgy is rossz viszony ezzel újból „akut állapotba" került.[205]

A Gyárfás és a Népközösség vezetésén belüli „ellenzék" közötti nyílt szakításra 1944 nyarán került sor. A „közép-erdélyi" vezetők egy része: Szász Pál, gróf Haller István, Gál Miklós és Müller Jenő[206] május elején azt kérték Gyárfástól, hogy a „nehéz helyzet" megbeszélése céljából hívja össze Gyulafehérvárra, május 12-ére az elnöki tanácsot. Gyárfás a kérést „technikai okok" miatt elutasította. Később abban állapodtak meg, hogy elnöki tanácsülés helyett csak szűkebb körű megbeszélést tartanak egy későbbi időpontban.[207] Erre május 25-én Gáldtőn, Szász Pál házában került sor, ahol már korábban is tanácskoztak a Népközösség vezetői. Az értekezleten csak Gyárfás jelent meg és az őt bíráló Márton Áron, Nagy Ferenc, Szász Pál, illetve gróf Haller István,[208] akik írásban is rögzítették az ülés összehívását célzó kívánságuk indokait és javaslataikat. Kifejtették, hogy „az általános hadi és politikai helyzet súlyosbodása következtében" a dél-erdélyi magyarság helyzete is „súlyosbodott és váratlan fordulatok elé kerülhet." Ezért szükségesnek tartották az addigi egyszemélyes vezetési stílus megváltoztatását, a fontos kérdésekben való közös döntést. Azt javasolták, hogy Gyárfás minden hónapban hívja össze az elnöki tanácsot, vagy legalább egy értekezletet, amelynek előzetes meghallgatása nélkül ne nyilatkozzon politikai és elvi kérdésekben, a tanács határozatait pedig tartsa tiszteletben. Három- vagy négytagú állandó

203 Arh. N.I.C., fond PCM, Cabinetul Militar Ion Antonescu, dos. 347/1942, f. 12.
204 Szövegét lásd *Adatgyűjtemény a délerdélyi és bánsági magyarság küzdelmeiről...* i. m. II. kötet, 338–341. o.; MOL K 63 1944-27/b, 40/1944. pol. sz.
205 MOL K 63 1944-27/b, 18/1944. pol. sz.; MOL K 63 1944-27/b, 19/1944. pol. sz.
206 Nem egyértelmű, hogy az idősebb vagy a fiatalabb Müller Jenőről van-e szó.
207 *Adatgyűjtemény a délerdélyi és bánsági magyarság küzdelmeiről...* i. m. II. kötet, 314., 316–317. o.
208 Gál Miklós nem tudott részt venni a tanácskozáson. MOL K 63 1944-27/b, ad 47/1944. pol. sz. Részleteket közöl a jegyzőkönyvből és kommentálja Kacsó: *Nehéz szagú iszap felett...* 475–481. o.

bizottság megalakítását javasolták, továbbá azt kérték Gyárfástól, hogy az elnöki tanácsot mielőbb, de legkésőbb június 13-ára hívja össze. Gyárfás erre közölte: a saját és a brassói, aradi, temesvári, dévai vezetők nevében kijelenti, hogy az utazási nehézségek, a gyülekezési tilalom, a sziguranca meg a rendőrség magatartása miatt nem tartja lehetségesnek az elnöki tanácsülés összehívását. De szükségesnek sem tartja azt, *„mert úgy az általános helyzetben, mint a dél-erdélyi magyarság helyzetében sem állott be olyan változás, amely az eddigi kereteken túlmenő akció szükségességét indokolná.”*[209] Ezt követően Márton Áron élesen bírálta az elnök egyszemélyes vezetési módját, és tiltakozásképpen elhárított magától a „Népközösség munkájában való mindennemű kollaborációt”.

Néhány hét múlva Gál Miklós, Szász Pál és gróf Haller István bejelentették, hogy teljes szolidaritást vállalnak a püspökkel. Július 26-án, mivel Gyárfás nem volt hajlandó összehívni az elnöki tanácsülést, lemondtak elnöki tanácsi tagságukról, de mint „egyszerű közkatonák” továbbra is a Népközösség tagjai kívántak maradni. Nagy Ferenc szolidaritást vállalt velük.[210] Augusztus első napjaiban Gyárfás eljuttatta a híveitől bekért „hűségnyilatkozatokat” és a gáldtői értekezletről készült feljegyzéseit[211] Márton Áronhoz és társaihoz. A püspök drámai hangú levélben válaszolt a „hűségnyilatkozatokban” foglalt állításokra. „[...] *Földünk, Dél-Erdély, ahol élünk, német, orosz, angolszász megszállás, vagy forradalom, vagy a hadszíntérré válás eshetőségeinek és veszélyeinek a zónájában fekszik. Népünk, a dél-erdélyi nép, melynek állítólag vezetői vagyunk, elfáradtan hordozza a kisebbségi élet és a háborús szolgáltatások meghatványozódott terheit. A férfiak távol vannak, egy részük a munkatáborok ínséges helyein sínylődik s a többi az állandó nyugtalanítások szenvedő alanya. S e szétzilált, töredék és fogyó nép között napról napra nő a szegénység, nő az elkeseredés; és egyre szorgalmasabban dolgoznak a forradalom szállascsinálói. És vezetői azt mondják, hogy nincs semmi sürgős megbeszélni és cselekedni valójuk!* [...]”[212]

Az elnöki tagságukról lemondott vezetők arra a következtetésre jutottak, hogy Gyárfással végképp nem lehet együttműködni. Ezért arra kérték Jakabffy Elemért, hogy lemondó nyilatkozatukat tegye közzé a *Déli Hírlap*ban. Erre azonban az 1944. augusztus 23-án bekövetkezett fordulat miatt már nem kerülhetett sor. A román átállás és az ezt követő események a Romániai Magyar Népközösséget nyomtalanul elsodorták. Helyét a baloldali irányultságú MADOSZ, majd a Magyar Népi Szövetség vette át. A személyes rivalizálás – Kacsó Sándor szavaival – „történelmi üresjáratnak” bizonyult.

---

209 MOL K 63 1944-27/b, ad 47/1944. pol. sz.
210 MOL K 63 1944-27/b, ad 53/1944. pol. sz.
211 *Adatgyűjtemény a délerdélyi és bánsági magyarság küzdelmeiről...* i. m. II. kötet, 316–322. o. A „hűségnyilatkozatokat” lásd uo. 323–337. o.
212 MOL K 63 1944-27/b, ad 55/1944. pol. sz.; Vö. Kacsó: *Nehéz szagú iszap felett...* 487. o.

III. 3. Felekezeti élet

A bécsi döntést követő általános reményvesztettség állapotában felértékelődött a csonkán maradt dél-erdélyi magyar egyházak szerepe,[213] annál is inkább, mivel a diktatúra a szigorúan vett, templomban zajló vallási életet viszonylag békében hagyta. Minden eszközzel akadályozta ellenben az egyházak karitatív és iskolán kívüli népnevelő tevékenységét, valamint kulturális, egyesületi életét. Így például a templomon kívül végzett bárminemű gyűjtés tilosnak minősült, a különféle egyházi összejövetelek és gyűlések megtartását pedig nem, vagy csak rendőri jelenlét mellett engedélyezték a katonai hatóságok. A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek tevékenységét teljesen megbénította a gyülekezési tilalom, a magyar nyelvű egyházi lapok megjelenését a cenzúra fokozatosan beszüntette, a helyi hatóságok és a csendőrség túlkapásai mindennaposak voltak. Az irredentagyanús elemként számon tartott magyar papság a legkülönfélébb ürügyekkel folytonos zaklatásnak volt kitéve a gyakori házkutatások, a megalapozatlan hadbírósági eljárások vagy az utazási engedélyek önkényes megtagadása révén.

A gyulafehérvári római katolikus egyházmegye kb. egyharmad része, 86 plébánia, összesen mintegy 85 000 hívő maradt Dél-Erdélyben. Márton Áron püspök nem hagyta el székhelyét, egyházmegyéjének Magyarországra került részét is Gyulafehérvárról irányította Sándor Imre helytartó révén. Hatáskörébe került a nagyváradi egyházmegye Romániában maradt 9 plébániája is. A bécsi döntés utáni napokban dél-erdélyi papjait helyben maradásra kötelezte, híveit pedig arra buzdította a püspök, hogy ne gondoljanak mindjárt a menekülésre. Márton Áron nemcsak Dél-Erdély legmagasabb rangú és legkarizmatikusabb magyar egyházi vezetője volt, hanem az ottani magyarság nem hivatalos, erkölcsi-szellemi irányítójának számított; szavának súlya volt Budapesten és Bukarestben is. A dél-erdélyi magyar lakosság védelmében a püspök – amint erre Seres Attila a korábbi szakirodalom állításait cáfolva rámutatott – nemcsak megengedhető eszköznek, hanem célszerűnek is tartotta az észak-erdélyi románság vezetőivel szembeni retorziós, megtorló jellegű politikát. Noha alapvetően maga sem bízott e politika sikerében, mégis ebben látta az egyedüli halvány reményt a dél-erdélyi magyarság katasztrofális helyzetének javítására. Habitusának megfelelően azonban úgy vélte, hogy a magyar ellenintézkedések végrehajtását humánus módon, önmérséklettel és kíméletesen kell végrehajtani.[214]

Az Erdélyi Református Egyházkerület kétötöde maradt Romániában, ami a bécsi döntés pillanatában 205 anyaegyházközséget jelentett kb. 177 000 lélekkel,

---

213 Lásd L. Balogh: *A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete...* 43–44. o; L. Balogh – Bárdi: i. m. 163. o.

214 Seres Attila: Márton Áron és az erdélyi (gyulafehérvári) katolikus püspökség a második bécsi döntés után. In Ottmar Traşcă – Sárándi Tamás – Cornel Grad – L. Balogh Béni (szerk.): *Al II-lea arbitraj de la Viena din 30 August 1940. Antecedente şi consecinţe. A második bécsi döntés, 1940. augusztus 30. Előzmények és következmények. Materialele simpozionului ştiinţific / A tudományos konferencián elhangzott előadások. Satu Mare – Szatmárnémeti, 2-3 septembrie 2010 – 2010. szeptember 3.* Satu Mare, 2011, Editura Muzeului Sătmărean, 182–183. o.; Uő: Márton Áron és a kisebbségi reciprocitás kérdése a magyar–román kapcsolatokban. Magyar diplomáciai iratok 1940–1943. *Limes*, 2011. 2. sz. 76–78. o.

akik közül 51 000-en a Regátban éltek. Ez utóbbiak nagy része Magyarországra távozott, de a menekülés következtében a dél-erdélyi hívek száma sem haladta meg sokkal 1943-ban a 100 000-et.[215] A Kolozsvárott székelő Vásárhelyi János püspök javaslatára az egyházkerület Igazgatótanácsa már augusztus 31-én döntött a dél-erdélyi ideiglenes intézőbizottság felállításáról, amelynek világi elnöke gróf Bethlen Bálint volt főgondnok, egyházi elnöke pedig Nagy Ferenc tövisi esperes lett. Ezzel – írja nemrég megjelent hiánypótló monográfiájában Nagy Alpár-Csaba – hivatalosan is létrejött a Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész: püspök nélküli püspökség, igazgatótanács nélküli egyházkerület.[216] A Királyhágómelléki Református Egyházkerület 6 egyházmegyéjéből 2 maradt Romániában – a bánsági teljes egészében, a nagyszalontai csak részben –, Nemes Elemér, a nagyváradi püspököt helyettesítő bánsági esperes vezetése alatt. Híveinek száma hozzávetőlegesen 55 000 volt. Nemes Elemér kezdetben elzárkózott a két csonkán maradt református kerületrész egyesítésének gondolatától, melyet Nagy Ferencék szorgalmaztak, később a román kultusztárca akadályozta meg egy közös püspök választását.

Az aradi székhelyű magyar evangélikus egyházkerület mindössze négy egyházközséget veszített el a területi változások nyomán, 5000 hívővel. A szórványokkal együtt dél-erdélyi híveinek száma 40 000 volt, nagy részük egy tömbben, a Brassó melletti Barcaságon, az ún. Csángóföldön élt. 1941 májusában Argay György temesvári esperest, addigi püspökhelyettest választották püspökké. A román kormány megtagadta tőle a hivatalos elismerést, így elmaradt az egyház állami támogatása is.[217]

A bécsi döntés után a romániai magyar felekezetek közül a legmostohább helyzetbe az unitárius jutott. Bár az anyaegyház fele Dél-Erdélyben maradt, Magyarországra került a püspöki székhely (Kolozsvár) az egyházi vagyon legnagyobb részével, továbbá mindkét középiskolája (Kolozsvár, Székelykeresztúr) és a lelkészképző teológiai akadémia is. A három egyházkörbe szerveződő, 53 egyházközséget magába foglaló dél-erdélyi egyházrész életét fokozatos társadalmi térvesztés, intézményi, demográfiai sorvadás jellemezte. Az 1940 szeptemberében még mintegy 30 ezer dél-erdélyi unitárius száma a Magyarországra való távozás következtében drámaian csökkent, és 1942 végén már 23 ezer fő alatt volt. Megszűnt az aranyosgyéresi és a bukaresti egyházközség, mások összevonásra kényszerültek és gazdasági létalapjuk is veszélybe került. A romániai unitáriusok egyházi ügyeit az 1940. szeptember 26-án megalakult tordai székhelyű Egyházi Képviselő Tanács intézte Gál Miklós főgondnok világi és Árkosi Tamás egyházi elnöksége alatt.[218]

---

215 MOL K. 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII 6/11.

216 Nagy Alpár-Csaba: *A dél-erdélyi református egyházkerületi rész története*... 28. o.; Vö. uő: A Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész rövid története (1940–1945). *Limes*, 2011. 2. sz. 46. o.

217 L. Balogh: *A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete*... 44. o;

218 A dél-erdélyi unitárius egyház helyzetét összefoglalja Pál János: A dél-erdélyi unitárius egyház helyzete és önszerveződési stratégiái 1940–1944 között. *Limes*, 2011. 2. sz. 59–73. o.

III. 4. Szellemi-kulturális élet, oktatás

A kulturális központjától, Kolozsvártól elszakított dél-erdélyi magyarság szellemi élete összezsugorodott, a cenzúra, az utazás korlátozása, a gyülekezési tilalom pedig teljesen lebénította.[219] Szinte minden társadalmi-kulturális célú összejövetel lehetetlenné vált. Az egyesületek jó részét (hasonlóan az észak-erdélyi román egyesületekhez) a hatóságok feloszlatták, vagyonukat elkobozták, épületeiket lefoglalták. A magyar kaszinók és kultúrházak bezártak, a dalárdák működése szünetelt, színházi előadások, kultúrestek megtartása szóba sem jöhetett. A magyar nyelvű állami oktatás szinte teljesen ellehetetlenült: az iskolák magyar nyelvű tagozatainak többségét vagy bezárták, vagy románul folyt ott is a tanítás.

A dél-erdélyi magyarság szellemi–kulturális életét tehát a lehető legkedvezőtlenebb körülmények között kellett alapjaiban újjászervezni. Természetesnek tűnt az igény, hogy e feladatot a Népközösségnek kell elvállalnia. Ennek vezetősége a második bécsi döntést követően meg is bízta gr. Teleki Ádámot, szervezze meg a kulturális szakosztályt. Teleki egy tervezetet dolgozott ki és előkészítő megbeszéléseket is folytatott, amelyek azonban rövidesen megszakadtak, mivel 1941 októberében Teleki végleg Magyarországra távozott.[220] 1942 őszén ismét felmerült a kívánság, hogy a „rendkívüli technikai nehézségek dacára" mégis létre kellene hozni a kulturális szakosztályt. Gyárfás Elemér ezúttal Vita Zsigmondot, a nagyenyedi Bethlen-kollégium tanárát kérte föl egy tervezet kidolgozására, amely rövidesen el is készült. Ennek előzménye az volt, hogy Gyárfás és Vita között 1942 októberében személyi ellentétek támadtak. Gyárfás vádja szerint ugyanis Vita Zsigmond és Fekete Nagy Mihály, a Népközösség Brassó vármegyei szervezetének igazgatója 1942 novemberében (Gyárfás engedélye nélkül) „írói csoportokat" szerveztek, s ezeket egységbe kívánták tömöríteni; ezáltal át akarták venni a dél-erdélyi magyar sajtó irányítását, továbbá irodalmi folyóirat létesítését szorgalmazták, helyet kérve a Népközösség elnöki tanácsában. Mindezt Gyárfás ellenezte, mivel véleménye szerint az írói csoportokat a román titkosrendőrség, *„a sziguranca igen könnyen kommunista sejtnek vagy magyar irredenta alakulatnak tekintené, legjobb esetben szabadkőműves tömörülésnek s a fejükre koppant"*. Felszólította őket, hagyjanak abba minden „felelőtlen szervezkedést". Azt javasolta, hogy kapcsolódjanak be egy, már legálisan működő irodalmi társulat munkájába, ha pedig nem akadna ilyen, akkor a Népszövetség keretében alakítsanak kulturális szakosztályt.[221]

Ez volt tehát az 1942-es tervezet kidolgozásának az előzménye. Nem tudjuk, mi lett a tervbe vett kulturális szakosztály sorsa; tény, hogy Gyárfás 1942-ben nem értett egyet Vita tervezetének azon pontjával, miszerint a Népközösség, vagy

---

219 A témáról összefoglalóan L. Balogh Béni: A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete 1940–1944 között, különös tekintettel a szellemi–kulturális életre. http://adatbank.transindex.ro/regio/kutatoioldalak/htmlk/pdf518.pdf (Letöltve: 2013. augusztus 25.)

220 MOL K 63 1943-27/1/b., Bukarest – másolatok, 270. cs.

221 Uo.

annak valamely szerve a magyar egyházak iskolapolitikájával foglalkozzék. Ezt „terhes és nehéz feladatnak” érezte volna még akkor is, ha „csupán a támogatás és figyelemmel kísérés keretein belül” történne.[222] Nem tartjuk valószínűleg, hogy a későbbiekben változás állt volna be Gyárfás álláspontjában. Tinódi Gábor még 1944-ben is azt panaszolja, hogy *„a dél-erdélyi közművelődésügy irányítása... a mai napig gazda nélkül maradt”*, mivel a Magyar Népközösség vezetősége ezt a feladatot az egyházakra próbálta hárítani, azonban ezeket túlságosan lefoglalták saját iskoláik és nevelésügyi feladataik.[223]

Már a bécsi döntést követő első hetekben nyilvánvaló volt, hogy nehéz lesz – a dél-erdélyi magyarság egyenlőtlen földrajzi megoszlása miatt is – olyan egységes magyar szellemi–kulturális központot kialakítani az új országrészben, mint amilyen Kolozsvár volt korábban, 1940 előtt. A számba jöhető helyszín a három nagyváros: Arad, Brassó, Temesvár, illetve az akkor kb. 10 ezer lakosú városka, Nagyenyed volt. Az események úgy hozták, hogy a szellemi élet alakításában a Bánság központjának, Temesvárnak és az erdélyi szellemi élet hagyományait képviselő Nagyenyednek lett a legnagyobb szerepe. Temesvár joggal hivatkozhatott a Bánság még mindig jelentős és egy tömböt alkotó magyar tömegeire, valamint nagy tekintélyű napilapjára, a *Déli Hírlap*ra. Nagyenyednek – mint már említettük – az adott különös súlyt, hogy itt székelt az ősi Bethlen-kollégium, továbbá ide tette át központját a Magyar Népközösség, és e városban volt a Hangya Szövetkezet és az EMGE székhelye is.

Vizsgáljuk meg, miként alakult a dél-erdélyi magyarság szellemi–kulturális élete a közművelődés, a sajtó, a könyvkiadás, az irodalom, a képzőművészetek, illetve az oktatás terén.

Közművelődési munkára mindössze a három nagyvárosban, Temesváron, Aradon és Brassóban nyílt némi csekély lehetőség, főleg a könyvtárak révén. A temesvári Magyar Ház könyvtára, de a Népközösség lugosi, oravicai, resicabányai könyvtárai is jelentős gyarapodást értek el, főleg annak köszönhetően, hogy a Magyarországra átköltözők s a kisebb lakásokba kényszerülő zsidók közül sokan *„egész kis könyvtárakat adományoztak a magyarság részére”*.[224] Az újabb kiadású magyar könyvek beszerzése azonban szinte lehetetlen feladatnak bizonyult.

A szellemi és kulturális életet – Dél-Erdély egészéhez hasonlóan – a Bánságban is akadályozták az utazási korlátok s a levélküldés nehézségei. A társadalmi érintkezés lehetőségei a minimálisra csökkentek. Nagyobb összejövetelekre csak a Temesvári Magyar Nőegyesület, a „Missió” teadélutánjai és a Református Nőszövetség templomi ünnepélyei adtak alkalmat. Magyar kulturális események megrendezését már a bécsi döntést megelőző években is csak a legritkább esetben engedélyezték a hatóságok Temesvárott. A temesvári Arany János Irodalmi

222 Uo.
223 Tinódi Gábor: A dél-erdélyi magyarság szellemi élete. In Záhony Éva (szerk.): *Hitel. Kolozsvár 1935–1944. Tanulmányok.* I. kötet. 1991, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 296. o.
224 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII. 7/11.

Társaság vagy a Bánsági Közművelődési Egyesület már 1938 óta nem végezhetett érdemi munkát. A dalárdák még próbákat sem tarthattak. A falvakban is csak kivételesen rendezhettek időnként egy-egy műkedvelői előadást. A gazdakörök működésének felfüggesztése következtében ezek könyvtárai nem álltak az olvasók rendelkezésére.[225]

Brassó szellemi-, kulturális- és hitéletéről Kertész István Budapesten, 1942. október 7-én kelt jelentésében[226] megállapította, hogy e téren *„nincs visszaesés, hanem csak átalakulás. Kétségtelenül kevesebb külső megnyilvánulás észlelhető kulturális vonatkozásban a bécsi döntés óta, mert a magyarság inkább magába zárkózik s a közösségi életet fejleszti”*. Túlzó optimizmusról árulkodó véleménye szerint *„a magábaszállás és a befelé való élés hasznára fog válni végeredményben a brassói magyarságnak”*. Kiemelte még, hogy erősen megnövekedett a két magyar brassói könyvtár forgalma, viszont nem lehet új könyveket beszerezni.

A magyar szellemi élet folytonosságát Dél-Erdélyben elsősorban az írott szó: a könyv, a naptárak, a sajtó biztosította 1940–1944 között.

A második bécsi döntés előtt a magyar nyelvű erdélyi sajtó nagy része Észak-Erdélyben jelent meg, így ez egy csapásra „elveszett” a dél-erdélyi magyarság számára. Mégis maradt öt, jól szerkesztett napilapja: *Brassói Lapok*, *Aradi Közlöny*, *Aradi Hírlap*, *Temesvári Hírlap*, *Déli Hírlap*. Ezeket azonban a román hatóságok fokozatosan betiltották, s 1941 elején egy ideig a dél-erdélyi magyarságnak nem volt egyetlen napilapja sem.[227] 1941 januárjában a román kormány engedélyt adott a szintén temesvári, a korábbi *6 Órai Újság* szerepét átvevő *Magyar Néplap* megjelenésére, ennek hangvételét azonban a Magyar Népközösség vezetői megalkuvónak tekintették.

A román kormány 1942. szeptember 19-én – írásban ki nem kézbesített, csupán a rendőrök által szóban közölt rendelkezéssel – betiltotta az összes magyar nyelvű időszaki lapot.[228] Köztük volt a már említett *Magyar Kisebbség*[229] és *Erdélyi Gazda* is. 1943 júniusában indult útjára az aradi *Havi Szemle* című lap, „a Romániai Magyar Népközösség szépirodalmi és keresztény közművelődési folyóirata”.[230] Felelős szerkesztője Molnár Árpád volt, szerkesztőbizottságának tagjai pedig Fischer Aladár, Olosz Lajos és Vita Zsigmond. Minden nehézség ellenére a folyóirat terjedelmét a kezdeti 20-ról 32 oldalra tudták növelni, a lap „fogyasztóinak” táborát pedig 3500 főre. Munkatársai között volt többek között Kacsó Sándor, Olosz Lajos, Szemlér Ferenc és Horváth Jenő. A folyóirat régi hiányt pótolt; megjelenésével a dél-erdélyi magyar irodalmi élet új korszakába lépett, s megindult az alkotások korszaka.[231]

225 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII. 7/11.
226 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII. 7/2.
227 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII 7/1.
228 Uo.
229 Történetét lásd Balázs Sándor: *Lugosi üzenet. A Magyar Kisebbség című folyóirat monográfiája*. H. n., 1995, Szatmárnémeti Kölcsey Kör.
230 Kuszálik: i. m. 100. o.
231 Tinódi: i. m. 301. o.

A szellemi élet képviselői természetesen ugyanúgy ki voltak szolgáltatva az Antonescu-rezsim önkényének, mint a dél-erdélyi magyar társadalom többi tagja. Méliusz József a *Sors és jelkép* c. kötetében[232] végigvezeti az olvasót a háború alatti Dél-Erdélyen, Temesvártól Brassóig. A könyv lapjain a valóság emlékezéssel, képzelettel, látomással keveredik, szemléletes képet nyújtva az Antonescu-rezsim alatti elnyomatás és félelem légköréről. Az 1944. augusztus 23-i fordulat után az új román vezetés – számos dél-erdélyi magyar politikuson és közéleti személyiségen kívül – Kacsó Sándort és Vita Zsigmondot is több hónapra a Târgu Jiu városában lévő hírhedt internálótáborba hurcoltatta.[233]

A korábbi évekhez képest 1940–1944 között a romániai magyar könyvkiadás a minimálisra csökkent. 1941-ben például kevesebb mint ötven kiadvány jelent meg, jó részük néhány oldalas különlenyomat vagy egy–két íves füzet volt, ismeretterjesztő jelleggel.[234] Könyvkiadó hiányában az egyházak, a *Magyar Kisebbség* című folyóirat, a Hangya Szövetség és az EMGE adta ki ezeket.

A bécsi döntést követő két évben önálló irodalmi munkáról alig beszélhetünk. A szétszórtan élő irodalmi élet összefogásának egyetlen számottevő kísérlete a Vita Zsigmond szerkesztésében 1943-ban közreadott *Romániai magyar írók antológiája* című gyűjtemény volt Endre Károly, Kacsó Sándor, Kakassy Endre, Méliusz József, Olosz Lajos és Szemlér Ferenc írásaival.[235] Fellendült viszont a vallásos irodalom: imakönyvek, énekeskönyvek, bibliaolvasó kalauzok és vallásos elmélkedések jelentek meg. (Igaz, unitárius viszonylatban ez egyáltalán nem volt tapasztalható. 1942 januárjában megszűnt az egyetlen kiadványuk, az *Unitárius Jövendő*. Az unitárius egyház ez alatt a négy év alatt csupán a Hangya Naptárban adott hírt magáról.) 1943 nyarán az aradi Kölcsey Egyesület vette kézbe a szépirodalmi művek kiadását, és „Fecskés könyvek" címen sorozatot indított szépirodalmi művek kiadására. Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Tömörkény István egy-egy művét közölték újra, és Szemlér Ferenc *Hazajáró lélek* című könyvét is megjelentették.[236] Fontos szerepet töltöttek be a szellemi élet terén a különböző naptárak. 1941-ben hét, 1942-ben tizenöt magyar naptár látott nyomdafestéket Dél-Erdélyben, többnyire színvonalas tartalommal és viszonylag nagy példányszámban.[237]

Magyar zenei életről egyáltalán nem beszélhetünk ebben az időszakban. A képzőművészet terén viszont említést érdemel, hogy 1940 őszén Aradon tanfolyam nyílt, amelyre több mint 150 diák iratkozott be. A képzés két részre oszlott: képzőművészeti és szövészeti tanfolyamra.[238] A Magyar Népközösség aradi

232 Méliusz József: *Sors és jelkép*. Második, javított kiadás. Bukarest, 1973, Kriterion Könyvkiadó. A könyv első kiadása 1946-ban jelent meg.
233 Kacsó: *Nehéz szagú iszap felett...* c. művének *Körös-körül drótkerítés* c. fejezete, 494–576. o. Az internálások hátteréről lásd Nagy Mihály Zoltán: i. m. 393–410. o.
234 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII 6/6. Kacsó már említett, *Lélekvesztőn* c. regénye is Kolozsváron, az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában jelent meg 1941-ben.
235 Pomogáts Béla: *A romániai magyar irodalom*. Budapest, é. n., Bereményi Könyvkiadó /Irodalomtörténeti kismonográfiák/, 113. o.
236 Kacsó: *Nehéz szagú iszap felett...* 427. o.
237 Tinódi: i. m. 303–305. o.
238 Szlucska: i. m. 435. o.

szervezetének kezdeményezésére 1942-ben Aradon majd Temesvárott, végül 1943-ban, a dél-erdélyi művészek bevonásával, Brassóban rendeztek kiállítást. Aradon és Brassóban a Népközösség rajz- és iparművészeti tanfolyamokat rendezett az ifjúság és az iparosság számára.[239]

A magyar nyelvű állami oktatás Romániában szinte teljesen ellehetetlenült: az iskolák magyar nyelvű tagozatainak többségét vagy bezárták, vagy románul folyt ott is a tanítás. Szlucska János adatai szerint például Temes-Torontál megyében összesen 20 iskolában volt magyar tagozat, ahol a megye hatezer magyar tankötelesből 2400 tanult anyanyelvén, de mindössze 18 magyar nemzetiségű tanító jutott rájuk. Arad megye 44 községében több mint hatezer magyar gyermek tanult anyanyelvén. Közülük mintegy négyezren jártak a 34 magyar tagozatú állami iskolába, de csak 22 magyar tanerő volt, 409 gyermek pedig beiskolázatlan maradt.[240] Magyarul elsősorban a hitvallásos iskolákban tanítottak, a magyar diákoknak azonban kevesebb mint a fele járt oda. A romániai magyar egyházak 1942 decemberében összesen 7 kisdedóvót, 179 általános iskolát, 15 középiskolát, 1 teológiai akadémiát, 2 gazdasági, 3 kereskedelmi és 4 tanonciskolát működtettek. Az általános iskolák közül 102 a reformátusok, 62 a római katolikusok, 10 az unitáriusok és 5 az evangélikusok kezében volt; 12 középiskolát a katolikusok, 3-at pedig a reformátusok tartottak fent.[241] Az egyházak kölcsönösen segítették egymást az oktatás terén: 1942-ben 120 unitárius vallású növendék tanult református vagy katolikus középiskolában, a nagyenyedi református tanítóképzőbe katolikus, unitárius, evangélikus diákok is jártak, de ugyanígy a nagyszebeni Ferenc-rendi tanítóképző sem csupán katolikus vallásúakat nevelt.

A felekezeti iskolák többsége nehéz körülmények közepette működött. Egyházi adóból tartották fönn őket, melynek összege állandóan csökkent. A határon való átszökések következtében nagy volt a tanítóhiány, a képesítés nélküli tanerők alkalmazása miatt viszont állandóan fenyegetett az iskola bezárásának vagy a nyilvánossági jog megvonásának a veszélye. A középiskolák épületét nemegyszer kórház céljára foglalták le a román hatóságok. Segített volna talán a dél-erdélyi magyar oktatás helyzetén – a már említett kölcsönösségi kisebbségi politika mechanizmusának megfelelően –, ha a budapesti vezetés, amint azt Gyárfás Elemér is javasolta, a magyar állami tanintézetek román tagozatai mellett engedélyezi román felekezeti iskolák létesítését is Észak-Erdélyben.

239 Tinódi: i. m. 307. o.
240 Szlucska: i. m. 406-407. o.
241 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII 6/4.

IV. Menekültkérdés[242]

IV. 1. A menekültkérdés politikai vetületei

A második bécsi döntést követő napokban valóságos népvándorlás vette kezdetét, mely kétirányú volt: Észak-Erdélyből a románok,[243] Dél-Erdélyből a magyarok kerekedtek fel tömegesen és indultak meg az új határvonal felé. A KEOKH 1944. februári összeírása szerint 1940 szeptemberétől 1944 februárjáig 74 500 családfő és egyedülálló menekült érkezett Romániából, elsősorban Dél-Erdélyből.[244] Családtagokkal együtt 1938. január elseje óta – az 1941-ben Bácskába áttelepített 13 200 bukovinai székely nélkül – 190 132 fő érkezett, így a bécsi döntés utáni romániai menekültek összlétszáma 176–178 ezer lehetett. Figyelembe véve azonban az utólagos adatgyűjtés pontatlanságait – a felhívások ellenére feltehetően sokan meg sem jelentek a hatóságok előtt nyilvántartó lapjuk kiállítása végett – *„bízvást kétszázezerre, sőt annál valamivel többre is becsülhetjük azok számát, akik a második bécsi döntés közvetlen vagy közvetett hatása alatt romániai (jelentős részben dél-erdélyi) lakóhelyüket elhagyták.”*[245]

A magyarok menekülésének hátterében számos alkalommal hatósági kényszer állt. Láttuk, hogy a bosszúvágytól sem mentes, indulatokkal terhelt légkörben már a bécsi döntés másnapján elkezdődött a dél-erdélyi és ókirályságbeli magyar alkalmazottak elbocsátása, Romániából való kiűzése. A távozásnak azonban társadalomlélektani okai is voltak. A második bécsi döntés nyomán a dél-erdélyi magyarok jó része elveszítette hitét és kitartását, az „úttalanság és tehetetlenség” érzése lett úrrá a lelkeken.[246]

Szabó Béni, a Romániai Magyar Népközösség helyi elnökének jelentése szerint Brassó városában és a megyében a döntés leírhatatlan elkeseredést váltott ki. *„Az egész magyarság úgyszólván magán kívül van. Megszűnt minden munka, s megindult egy el sem képzelhető kivándorlás a Székelyföldre.”* Az elkeseredéssel pánikszerű félelem járt, amit a helyi románság – atrocitásoktól sem mentes – tüntetései váltottak ki szeptember első napjaiban.[247] Dél-Erdély többi magyarlakta vidékén hasonló helyzet állt elő. A Brassótól Aradig vezető vasútvonal mentén, Segesvár, Medgyes, Kiskapus, Gyulafehérvár, Déva állomásain nagy tömeg várta az Észak-Erdély felé tartó vonatokat. A magyarokon valóságos „szabadulási láz” lett úrrá. *„Romániában nincsen mit keresnie, és nincs semmiféle jövője egy magyar embernek”* – fogalmazta meg a közhangulatot egy menekült.[248]

---

242 Lásd L. Balogh Béni: Az erdélyi magyar menekültkérdés 1939 és 1944 között. *Regio*, 1999. 3–4. sz. 243–265. o.

243 Már említettük, hogy a román statisztikák szerint 1940–1944 között több mint 220 ezer román menekült Észak-Erdélyből Romániába.

244 A romániai menekültek főbb adatai az 1944. februári összeírás szerint. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1944. 9–12. sz. 410. o.

245 Uo. 398. o.

246 Zathureczky Gyula: Metamorphosis Transylvaniae. *Hitel*, 1940–1941. 2. sz. 227. o.

247 MOL K 64 1940-27/a-I-5064; Kacsó: *Nehéz szagú iszap felett...* 280–281. o.

248 Lásd MOL K 64 1940-27/a-I-5064; MOL K 28 1941-372-I-21.462; MOL Miniszterelnökség, Az észak-erdélyi ügyek fővezérségi kormánymegbízottja (a továbbiakban: K 53) 587/1940.

A bukaresti magyar követ (a későbbi miniszterelnök és külügyminiszter), Bárdossy László már szeptember 3-án felhívta a külügyminisztérium figyelmét a menekültkérdésre: jelentette, hogy a Brassóban és a környező csángó falvakban élő magyarok nagy része vagyonát hátrahagyva távozik a visszacsatolt területekre. Az „elsietett átköltözésben" Bárdossy szerint a református lelkészek és tanítók járnak elöl, hogy állást biztosítsanak maguknak Magyarországon. Javasolta kormányának, hogy sürgősen és nyomatékosan figyelmeztesse őket, maradjanak egyelőre helyükön, és iparkodjanak híveiket is visszatartani.[249] Másnap, szeptember 4-én arról számolt be, hogy az értelmiség mellett a vezetők nélkül maradt földműves és iparos réteg is „fejvesztetten menekül". Ez a folyamat beláthatatlan nehézségeket és zavart okozhat Észak-Erdélyben, lényegesen csökkenti a romániai magyarság számát, s lehetetlenné teszi, hogy Magyarország „később lakosságcserével szabaduljon" a területén élő románok egy részétől – jelentette a bukaresti követ. Az „oktalan átáramlás" fékezése érdekében javasolta, hogy a magyar kormány szögezze le: a Romániában maradt magyarok közül egyelőre senkinek sem ad állást, senkit elhelyezkedni nem segít. Egyben felhatalmazást kért, hogy ezt közölhesse az érdekeltekkel.[250] Hasonló felhatalmazást sürgetett a kolozsvári magyar konzul részére is, mivel információi szerint Marosvásárhelyen és Kolozsváron már tömegesen jelentkeztek a dél-erdélyi álláskeresők.[251]

Csáky István külügyminiszter szeptember 4-én közölte a konzullal a magyar kormány álláspontját: azok, akik *„őrhelyüket ily válságos időben elhagyják, ideát támogatásra nem számíthatnak"*.[252] Másnap kelt számjeltáviratában a magyar külügyminiszter javasolta, hogy a Népközösség vezetősége szólítsa föl a menekülteket, térjenek vissza lakhelyükre még a honvédség bevonulása előtt.[253] Szeptember 7-én utasította a konzult, haladéktalanul kérje föl – esetleg küldöncök útján – Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspököt és Bethlen Bálint református gondnokot, kövessenek el mindent a magyar lakosság helyben maradásáért.[254]

A dél-erdélyi magyarság megnyugtatását szolgáló sajtónyilatkozatok, a helyben maradásra buzdító felhívások nem maradtak el, de eredményteleneknek bizonyultak, sokszor el sem jutottak a lakossághoz. A menekülők többsége teljesen tájékozatlan volt, a budapesti rádió is csak jó néhány nappal a döntés után hívta fel a figyelmet, hogy nincs elhelyezkedési lehetőség Magyarországon.[255] Ha tudtak is a felhívásokról, az ígéreteket Dél-Erdélyben már nem vették komolyan. *„Ha arra biztatnának, hogy maradjunk nyugton, mi már tudjuk, hogy az ígéret* [...] *nem sokat ér"* – panaszolta egy Magyarországon elhelyezkedni kívánó tordai ügyvéd.[256]

249 MOL K 63 1940-27/7. 351. sz. számjeltávirat.
250 MOL K 63 1940-27/7. 357. sz. számjeltávirat.
251 MOL K 63 1940-27/7. 359. sz. számjeltávirat.
252 MOL K 63 1940-27/7. 25. sz. számjeltávirat.
253 MOL K 63 1940-27/7. 30. sz. számjeltávirat.
254 MOL K 63 1940-27/7. 34. sz. számjeltávirat.
255 MOL K 28 1941-372-I-21.462.
256 MOL K 53 236/1940.

A kormány szándékaival és nyilatkozataival ellentétben, az Észak-Erdélyben bevezetett katonai közigazgatás a menekült közalkalmazottak és köztisztviselők egy részét mégis állásba helyezte, ami igencsak aggasztotta Telekit. A szeptember 18-i kormányülésen a miniszterelnök elmondta, hogy a bécsi döntés óta eltelt időszakban 12–15 ezer dél-erdélyi menekült érkezett. Ez a szám önmagában nem volna aggályos – jelentette ki –, bár az ottani magyarság számának megfogyatkozása „mindenképpen elkerülendő". A baj az, mondta Teleki, hogy a *„visszamaradt részek magyarsága látja, hogy mi minden további nélkül, könnyűszerrel fogadunk be* [...] *magyarokat a visszatért területre"*, s így a „teljes kiürítés" veszélye fenyeget.[257] Ennek megelőzése érdekében a kormány úgy döntött, hogy a menekülteket ezentúl semmiféle állásban, még ideiglenes jelleggel sem szabad alkalmazni.[258] A katonai közigazgatás által már alkalmazott dél-erdélyiek a döntés értelmében egyelőre megtarthatták állásukat, de közölni kellett velük, hogy véglegesítésre nem számíthatnak, és *„helyesebb, ha otthonaikba már most visszatérnek"*.[259]

A Minisztertanács határozata alapján a fővezérség szeptember 24-én rendeletet bocsátott ki, amellyel megtiltotta a közszolgálati állások menekültekkel való betöltését. A rendelet az összes állami, törvényhatósági, városi, községi, üzemi és egyházi alkalmazottra egyaránt vonatkozott.[260] Sok esetben még ennek ellenére is folytatódott a menekültek vagy áthelyezettek ideiglenes átvétele, így például a MÁV-nál vagy a postánál.

A dél-erdélyi menekültkérdés mielőbbi rendezését elsődleges feladatnak tekintették Budapesten. A követendő alapelv az volt, hogy a Regátból *„jöjjön vissza minden magyar, viszont maradjon minden magyar a Romániának ítélt erdélyi területeken,* [...] *mert ez az egyének és a nemzet érdeke"*.[261] A dél-erdélyi magyarság „számbeli erejének" és kulturális, politikai, gazdasági súlyának megtartását[262] – a remélt területi revízió érdekében – minden magyar kormány fontos célkitűzésnek tekintette 1944 őszéig. *„Dél-Erdélyhez fűzött, történelmi, földrajzi és gazdasági tényezőkkel alaposan alátámasztható jogaink ténylegesen csak addig lesznek érvényesíthetőek, amíg ott számba vehető magyar tömegek élnek"* – olvasható Kertész István 1941 júliusában kelt feljegyzésében.[263] Nemzetiségpolitikai szempontból legalább ennyire fontosnak minősült a menekültek Észak-Erdélybe telepítése is, ezt azonban a megfelelő munkalehetőség hiánya és az Erdélyben tapasztalt élelmezési gondok gátolták.[264] 1944 februárjáig a menekültek valamivel több mint fele, 105 ezer személy telepedett le Észak-Erdélyben.[265]

257 MOL Miniszterelnökség, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (a továbbiakban: K 27), 1940. szeptember 18.
258 A tiltás feltehetően csak a menekült közalkalmazottakra és tisztviselőkre vonatkozott.
259 MOL K 27, 1940. szeptember 18.
260 MOL K 53 115/1940.
261 MOL K 53 83/1940.
262 MOL K 27, 1941. október 8.
263 MOL K 28 2a-II-é.
264 MOL K 28 1943-371-III-L-18.489.
265 Varga E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez.* Budapest, 1992, Regio – MTA Történettudományi Intézet. /Regio-könyvek 10. Kisebbségi könyvtár./, 42. o.

A magyar vezetés kezdetben tárgyalásos megoldást remélt a menekültkérdésben. 1940. szeptember ll-i ülésén – Bárdossy javaslata alapján – a kormány egy háromtagú delegáció Bukarestbe küldéséről határozott az optálási kérdések mielőbbi tisztázása érdekében.[266] Szeptember közepén Budapesten is tárgyalások kezdődtek az ún. román–magyar likvidációs bizottság keretén belül, melynek feladatát a bécsi döntés nyomán felmerült részletkérdésekben való kölcsönös megállapodás képezte. A megoldandó kérdések sokaságára való tekintettel 13 albizottság alakult, ezek közül a menekültek ügyeivel a 10. számú foglalkozott. Vezetője magyar részről Sebestyén Pál miniszteri tanácsos volt.[267]

A tárgyalások kimenetelétől a magyar miniszterelnök elsősorban a dél-erdélyi menekültek hazatérését és állásukba való visszatérését remélte. Ezt „nyomatékosan követeljük" – hangoztatta Teleki.[268] Az albizottság szeptember 24-i ülésén úgy tűnt, hogy az alapelveket illetően sikerült megállapodásra jutni. A tárgyaló felek négy pontból álló jegyzőkönyvet szerkesztettek, amely többek között kimondta, hogy az augusztus 30-a óta eltávozott dél-erdélyi magyar, illetve észak-erdélyi román menekültek a jegyzőkönyv aláírásától számított 30 napon belül Romániába, illetve Magyarországra bántódás nélkül visszatérhetnek. A dokumentum leszögezte, hogy a katonaköteles menekültek semmilyen körülmények között sem tekinthetők katonaszökevényeknek. Mivel az optálási jog gyakorlásának konkrét módozata és az optánsok vagyonát illető részletkérdések „behatóbb rendezést" igényeltek, ezen kérdések tisztázását a további tárgyalások feladatává tették. A részletes szabályozás megszületéséig semmiféle optálási bejelentést „sem kérni, sem elfogadni nem szabad", a már meglévő bejelentések pedig „semmiféle joghatállyal nem bírnak" – állt a jegyzőkönyvben.[269]

Az előzetes megállapodást végül mégsem sikerült tető alá hozni, a már megszerkesztett jegyzőkönyvet nem írták alá. Ennek legfőbb oka a román–magyar kapcsolatok 1940. október első napjaiban tapasztalt elmérgesedése volt, aminek következtében a likvidációs vegyes bizottság tárgyalásai megszakadtak, és a két fél a tengelyhatalmakhoz fordult.[270]

A dél-erdélyi magyarságot súlyosan érintette a megállapodás elmaradása. Budapestnek címzett, 1940. november 22-én keltezett memorandumában Gyárfás Elemér kifejtette, hogy az optálás kérdésének rendezetlensége miatt *„magyarjaink akceptálják a román hatóságok által gyakorolt egyoldalú formulát is, lemondanak egyoldalúan a román állampolgárságról, mindenüket elkótyavetyélik, megmaradt*

266 MOL K 27, 1940. szeptember 11. Egy újsághír szerint négytagú bizottság utazott a román fővárosba, és 13-án elkezdte tárgyalásait. (*Esti Magyarország,* 1940. szeptember 13.) További adatot nem találtunk.

267 MOL K 64 1940-27/a-I; HL VKF 4722/eln. 1-1940.

268 *Új Magyarság,* 1940. szeptember 24.

269 HL VKF 4728/eln. 1-1940.

270 Vö. L. Balogh Béni: Az „idegháború" kezdete. Magyar–román tárgyalások 1940 őszén. In Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében.* Somorja, 2006, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 101–117. o.

pénzüket elköltik román hatósági bizonyítványokra s útiköltségre, s mindenükből kifosztva is, jelentkeznek a magyar határon átvételre".[271]

Hosszas huzavona után végül 1941. február 26-án Bárdossy magyar külügyminiszter és Gheorghe Crutzescu román követ előzetes megállapodást írt alá Budapesten az optálási jog időpontjának szabályozásáról. A jegyzőkönyv értelmében az optálásra nézve Bécsben megállapított hat hónapi határidő „a két kormány által közös egyetértéssel megállapítandó későbbi időpontban fogja kezdetét venni", akkor, amikor a két fél az optálási jog gyakorlásának részletkérdéseiben is megegyezik.[272] Ilyen megegyezés azonban nem született, az optálás részletkérdései mindvégig tisztázatlanok maradtak.

A dél-erdélyi magyarok átözönlésének megakadályozására a budapesti hatóságok szigorú intézkedéseket léptettek életbe. Elrendelték, hogy Romániából csak az ottani külképviseleti szervek által láttamozott útlevéllel vagy ezek által kibocsátott „hazatérési igazolvánnyal" lehet Magyarország területére belépni.[273] Az ókirályságbeli magyarok szinte kivétel nélkül hozzájuthattak a hazatérési igazolványokhoz. Áttelepülésüket sok esetben pénzügyi nehézségek akadályozták, mivel igazolványuk román részről történő láttamozásáért átlagosan 30 ezer lejt kellett fizetniük személyenként.[274] A dél-erdélyi magyarok számára viszont csak kivételes esetben állítottak ki hazatérési igazolványt, s ehhez Gyárfás Elemér véleményezése, valamint a magyar miniszterelnök hozzájárulása kellett. Elsősorban azok a személyek jöhettek számításba, akik magyarságuk miatt összetűzésbe kerültek a román hatóságokkal, és emiatt Romániában elhelyezkedni nem tudtak.[275]

A magyar kormány szigorú intézkedései nem tudták megállítani a dél-erdélyi magyarság további menekülését. Sokan román útlevéllel vagy a román rendőrség távozási engedélyével lépték át a határt. Volt, aki saját kezűleg állította ki ez utóbbi „okmányt", megint mások „közvetítő irodák" útján szerezték be azt 2000 lejért.[276] A túlnyomó többség a „zöldhatáron" jött át Magyarországra. Jelentések szerint a tiltott határátlépéseket a román határőrség – szándékos gondatlansággal – nem akadályozta, kenőpénz ellenében gyakran maga is segédkezet nyújtott a szökni vágyóknak.[277]

A Népközösség vezetői igyekeztek ugyan visszatartani a fiatalságot a szökéstől, de az érv, miszerint a magyarokat úgysem viszik a frontra, 1942-től használhatatlanná vált. Míg ugyanis 1941-ben a magyar nemzetiségű hadköteles férfiakat a román katonai vezetés valóban „csak" hátországbeli munkaszolgálatra kötelezte, addig a következő év februárjától már őket is – újoncokat, tartalékosokat egyaránt

271 MOL K 63 1940-27/7-II-819.
272 Csatári: i. m. 40. o.; *Ellenzék*, 1941. február 27.; L. Balogh: *Küzdelem Erdélyért*... 137. o.
273 *Ellenzék*, 1941. március 3. és április 29.
274 MOL K 28 1942-450-1-0 23.205.
275 MOL K28 2-b.
276 MOL K28 2-f.
277 MOL K 28 1942-450-1-0-25.829; MOL K 28 1942-450-I-0-26.153.

– tömegesen kezdték fegyveres frontszolgálatra behívni. A magyar fiatalok 1942-től választhattak: halál, esetleg sebesülés a harctéren, vagy menekülés Magyarországra. A román vezetés minden bizonnyal ez utóbbit akarta elérni, és *„ezt a célt szolgálták a behívót kézbesítő csendőrőrmesterek fenyegetései is”* – vonta le a következtetést Gyárfás Elemér.[278] A román őrparancsnok nemegyszer nyíltan közölte az érdekeltekkel: vagy bevonulnak, vagy átszöknek Magyarországra.[279] Sokan meg sem várták a behívót, a sorozás után rögtön Magyarországra távoztak. Megint mások „hamis, csalárd módon” szerzett behívóval lépték át a határt, ily módon próbálva a magyar hatóságok előtt katonaszökevény mivoltukat bizonyítani.[280]

Sok keserűséget okozott a menekültek állampolgárságának rendezetlensége. Mivel a román állampolgársági törvény 41. paragrafusa alapján a menekültek elvesztették román állampolgárságukat, a magyart viszont a legtöbben közülük nem kapták meg, tízezrek váltak gyakorlatilag hontalanná. Érdekükben 1941. június 25-én Mester Miklós interpellált a képviselőházban, arra kérve a belügyminisztert, adja meg az állampolgárságot mindazon büntetlen előéletű személyeknek, akik „a mai Magyarország területén” születtek, és állandóan ott tartózkodnak.[281]

Az állampolgárság kérdése szorosan összefüggött a katonai szolgálat ügyével. A kormány nem képviselt egységes álláspontot ezen a téren. A miniszterelnökségen úgy gondolták, feltétlenül szükséges a menekültek behívása, de nem szabad megadni nekik a magyar állampolgárságot, mert ez csak a további menekülést ösztönözné. A honvédelmi minisztérium (HM) ezzel szemben azt az álláspontot képviselte, miszerint „feltétlen kívánatos” a magyar állampolgárság odaítélése a leszerelt menekülteknek, mert különben *„elcsavarognak, szükség esetén nem találhatók, hontalanná válnak”*.[282] Bár kezdetben a HM csakis önkéntes jelentkezés alapján képzelte el a menekültek sorozását, később – a miniszterelnökséghez hasonlóan – már úgy vélte, hogy kötelezővé kell tenni számukra a katonai szolgálatot, ezzel is visszatartva a többi dél-erdélyi magyar fiatalt a szökéstől.

A kérdésben 1942 őszén született döntés. A HM egy 25 ezer főre szóló keretengedélyt eszközölt ki a kormányzónál, amely lehetővé tette a nem magyar állampolgárok, tehát a menekültek mielőbbi, önkéntes jelentkezését. Egy 1942. november 26-án megjelent rendelettel a HM jogalapot teremtett a menekültek kötelező sorozásához is, de ragaszkodott ahhoz, hogy a bevonultak minden további nélkül megkaphassák a magyar állampolgárságot.[283]

---

278 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. VII-1. Előfordult, hogy a csendőr közölte: ezer lejért hajlandó bejelenteni, hogy a behívott már átszökött magyar területre, ne keressék (MOL K 28 1942-450-I-0-25.829).
279 MOL K 28 1942-450-I-0-25.829.
280 MOL K 28 1942-450-I-0-17.819.
281 KN, 1939. X. kötet, 1941. június 25. 258–259. o.
282 MOL K 28 1943-371-III- 0-15.351.
283 HL HM 66522/eln. 15-1942.

IV. 2. Demográfiai következmények

Miként érintette a dél-erdélyi magyar társadalmat a tömeges elvándorlás? Márton Áron püspök 1942 szeptemberében erről így vélekedett. *„A magyar települések kiürülése egészen aggasztó méreteket ölt. A 15–20 év közötti férfilakosság úgyszólván teljesen eltűnt, a magyarság ma már szinte kizárólag gyerekekből, asszonynépből és idős férfiakból tevődik össze.”*[284] Tény, hogy a budapesti kormány engedélyével a regáti magyarok szinte mind átköltöztek, Dél-Erdély egyes vidékein pedig valóban aggasztó méreteket öltött a menekülés. A városi magyarság számának átlagos apadása a bécsi döntést követő első hónapokban 10–15 százalék körül mozgott, de sok helyen ezt jóval túlhaladta. Nagyszeben mintegy hat–hétezernyi magyar lakossága például a felére csökkent, Tordán pedig – a román menekültek tömeges letelepedése miatt is – az 1930. évi közel 50%-ról 1941-re 21%-ra esett vissza a magyar nemzetiségűek aránya. Brassót, ahol 1930-ban mintegy 25 ezer magyar élt, 1940 és 1942 között mintegy 15 ezren hagyták el – igaz, őket jórészt pótolták a környező falvakból beköltöző magyarok.[285] Becslések szerint 1943-ig a Zsil-völgyi magyarság 70–80%-a távozott.[286] A városi menekültek többnyire munkások, napszámosok, cselédek voltak, de az értelmiségi, tisztviselői, valamint az iparos- és kereskedőréteget is megtizedelte az átköltözés. A falvak lakóit viszonylag kevésbé érintette a menekülés, közülük leginkább a katonaköteles ifjak távoztak el.

A dél-erdélyi magyar egyházak közül a református sínylette meg leginkább az elvándorlást. Sok iskolája tanító nélkül maradt, és lecsökkent a tanulók létszáma is. 1940. augusztus 30-ától 1943 májusáig összesen 108 tanító távozott, legtöbben közvetlenül a bécsi döntés után.[287] A lelkészek létszámának apadása nem volt olyan drasztikus, mint amilyenre a legsötétebb előrejelzések alapján számítani lehetett, de még így is 20%-uk hagyta el szolgálati helyét a bécsi döntést követő fél év alatt..[288] A katolikusoknál a helyzet valamivel jobb volt, kevesebb tanítót és papot veszítettek. A legnagyobb bajt a tanulók létszámának csökkenése jelentette: az 1940–1941-es tanévben hozzávetőleg ötszázzal kevesebben iratkoztak be katolikus hitvallású iskolákba, mint korábban,[289] ami nagyjából 15%-os apadásnak felelt meg. Az unitárius egyház veszteségei igen nagyok voltak: elsősorban a tanulók és a tanítók elvándorlása miatt állt elő az a helyzet, hogy iskolahálózata mintegy 33%-os veszteséget könyvelt el: az 1940 őszén működő 12 elemi iskolájából 1944 nyarán már csak nyolcban folyt oktatás.[290]

---

284 HL HM 67158/eln. 15-1942.
285 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII 7/2.
286 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII 7/6.
287 Nagy Alpár-Csaba: *A dél-erdélyi református egyházkerületi rész története...* 251. o.
288 Uo. 39. o.
289 *Magyar Kisebbség,* 1941. május 16. 240. o.
290 Pál: i. m. 61. o.

Az összes menekült mintegy fele, kb. százezer magyar a bécsi döntést követő fél évben, 1941. február 26-ig hagyta el Romániát.[291] Az elvándorlás arányaira jellemző, hogy míg az 1930. évi román népszámlálás nemzetiségi adatai szerint Dél-Erdélyben 440 ezer magyar élt (anyanyelv alapján 473 ezer), és az összlakosság 14%-át képezte, 1941 áprilisára a magyar „etnikai eredetűek" száma 363 ezerre csökkent, azaz a 3 300 000 dél-erdélyi népesség kevesebb mint 11%-ára.[292] Még a korábbi fejezetek egyikében idézett román statisztika szerint is – amely pedig, mint láttuk, a magyar menekültek számát irreálisan alacsonyan, mindössze 104 ezer főben állapította meg – 1943 októberéig a dél-erdélyi magyarság 20%-a hagyta el Romániát.[293] A valós számadatok birtokában viszont nem túlzás kijelenteni, hogy négy év leforgása alatt, tehát a háborúból való román kiugrásig ez az arány a 40%-ot is elérhette. Márpedig e nagyarányú exodus nem maradhatott súlyos következmények nélkül: Dél-Erdély etnikai viszonyai mind a mai napig tükrözik a hatását. A magyar elvándorlás és az észak-erdélyi román menekültek érkezése együttesen azt eredményezte, hogy a románok a dél-erdélyi városokban, ahol 1930-ban még csak az összlakosság 40%-át tették ki, 1941-ben 55%-kal már abszolút többséget alkottak, ami 1948-ban 62%-ra emelkedett. Dél-Erdély 73 városából ma 72 román, Nagylak pedig szlovák többségű. Ugyanakkor ki kell emelnünk: míg Dél-Erdélyben a magyarság nagyarányú térvesztését okozta, addig Észak-Erdélyben éppen ellenkezőleg, a bécsi döntés feltartóztatta a magyarság 1920 óta tartó visszaszorulását. A négyéves magyar uralomnak is köszönhető, hogy 1948-ban Nagybánya és Felsőbánya, 1956-ban Kolozsvár és Zilah, 1966-ban pedig Nagyvárad, Szatmárnémeti és Bánffyhunyad még meg tudta őrizni magyar többségét. 1966-ban Észak-Erdély 30 városából 16-ban még mindig a magyar elem dominált.[294]

V. Kisebbségi jogvédelem

V.1. Német–olasz tiszti bizottságok[295]

A dél-erdélyi magyar és az észak-erdélyi román kisebbségek jogvédelmét az 1941 januárjában fölállított brassói, illetve kolozsvári székhelyű német–olasz tiszti bizottságok szolgálták. Ezek hatáskörét és működési rendjét egy január 4-i, feltehetően mindkét fővárosban átnyújtott német szóbeli jegyzék tartalmazta.[296] Eszerint a két bizottság célja a kiutasítások és az erőszakos cselekedetek kivizsgálása volt. Mindkettő egy-egy német és olasz tisztből állt, akik területen

291 *A Romániából menekültek*... 410. o.
292 Varga E.: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*... 147–148. o.
293 Arh. N.I.C., PCM, 677/1943–1944, f. 71. A dél-erdélyi magyarság számát 1940-ben 538 ezer főre teszi. (Uo.)
294 Varga E. Árpád: *Városodás, vándorlás, nemzetiség. Adatok és szempontok az erdélyi városi térségek etnikai arculatváltásának vizsgálatához*. http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/varos.htm (Letöltve: 2013. augusztus 25.)
295 Lásd L. Balogh: *Küzdelem Erdélyért*... 227–234. o.
296 Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 49., f. 25–26.

kívüliséget élveztek, és bármikor, bárhol átléphették a határt.[297] A bizottságok feladatát alapvetően a túlkapások kivizsgálása, a tények megállapítása képezte, döntési joguk nem volt. Ahol emberéletről volt szó, ott öntevékenyen, egyébként csak a német és az olasz külügyminisztériumok előzetes hozzájárulásával ügyködhettek.[298] Jelentéseiket a német és az olasz kormányoknak küldték meg: a kolozsvári bizottság a tengelyhatalmak budapesti, míg a brassói azok bukaresti követségein keresztül. „Sürgős" esetekben „tanácsokat adhattak" a helyi hatóságoknak. Működésük hatásosságát elemezve Holly Case kiemeli, hogy a bizottságoknak volt egy nyíltan vállalt, és volt egy hallgatólagos céljuk. Az első a kisebbségek védelmét, míg a második a két ország közötti, a tengelyhatalmak érdekei által megkívánt béke megőrzését képezte.[299] A bizottságok előtt álló kihívás nagy volt, mivel jobban kellett teljesíteniük, mint – Case szavaival – elődjük a közvetítésben: a Nemzetek Szövetsége.[300]

Működésük kezdeti szabályozása hiányos volt, ezért később mind a román, mind a magyar kormány javaslatokkal állt elő. A magyar külügyminisztérium például azt szerette volna, ha a bizottságok nem csak a magyar, illetve a román konzulátusoktól szerzik be értesüléseiket, hanem a polgári hatóságokkal és a magánszemélyekkel közvetlenül is érintkezhetnének.[301] A bizottságok hatásköre idővel kibővült: 1941 novemberétől a határsértések ügyei is a tiszti bizottságokhoz tartoztak, és az ilyen kérdésekben kormányaik előzetes hozzájárulása nélkül, a sürgős esetekre előírt eljárás értelmében intézkedhettek.

Területi kompetenciájukat tekintve nagyrészt a brassói bizottsághoz tartozott a dél-erdélyi magyarság panaszainak kivizsgálása, míg az észak-erdélyi románság többségének panaszait a kolozsvári vizsgálta. A brassói bizottságot illette ezenkívül a magyarországi három – de románok által csak szórványosan lakott – székely vármegye is, 1942. december 1-jétől pedig a szintén magyarországi Maros-Torda vármegye. A kolozsvári bizottsághoz tartozott – az észak-erdélyi vármegyék többségén kívül – a dél-erdélyi Bihar, Torda és Arad is, igaz ez utóbbit 1942. december 1-jén átvette a brassói bizottság.[302]

A brassói bizottság élén több mint két évig a német Hans Dehmel őrnagy (1942-ben már alezredes) állt, munkatársa Peppino Passanisi százados volt. Ion Antonescu szorgalmazására a német kormány Dehmelt visszahívta, és 1943. május 22-én Walter Kenschitzky ezredessel váltotta föl.[303] A kolozsvári bizottságot

297 Arhivele Naționale Direcția Județeana Harghita (Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Igazgatósága, Csíkszereda), fond Prefectura Județului Ciuc, 128/1941. főisp. sz.

298 Bonhardt Attila: *A Hadtörténelmi Levéltár román–magyar viszonnyal kapcsolatos iratainak jegyzéke*, 1938–1945. I. kötet, 30. o. A vkf. 2. osztályának közlése... 1941. február 15.

299 Case: i. m. 157–158. o.

300 Uo. 160. o.

301 Bonhardt: i. m. I. kötet. A magyar külügyminisztérium állásfoglalása... 1941. február 22.

302 Arh. N.I.C., fond Delegatul Marelui Stat Major pe lînga Comisia Germana de Ofițeri, dos. 32/1942., f. 82.

303 Petre Otu: Comisia Roggeri–Altenburg. *Magazin Istoric*, 2001. 8. sz. www.itcnet.ro/history/archive (Letöltve: 2006. május 6.), 2. o. Otu szerint az államvezető tudomására jutott, hogy Dehmel állítólag két évtizeden át a német hírszerző szolgálat képviselőjeként működött Romániában. Ráadásul a vasgárdával szimpatizált, brassói szász lányt vett feleségül, és a háttérből ő irányította a romániai német népcsoportot. (Uo.) Nem tudjuk, mennyire valósak a fenti értesülések, mint ahogy azt sem, hogy tényleg emiatt szorgalmazta-e Antonescu Dehmel leváltását.

kezdetben az olasz Carmello Sigliuzzo őrnagy vezette. Kollégája Julius Erfling százados, 1941 áprilisától pedig Alfred Krehl százados volt. Bárdossy 1941. augusztus 4-én arra kérte a budapesti olasz követet, hogy cinikusnak minősített megjegyzéseiért az olasz kormány hívja vissza Sigliuzzot.[304] Valószínűleg ennek tulajdonítható, hogy 1941 novemberében a kolozsvári bizottság élén már Leone Sircana őrnagy állt.[305] Őt 1942 áprilisától – Krehl helyett – Werner Haag százados (később őrnagy) segítette a munkájában.[306] Olaszország háborúból való kiválását követően, 1943 szeptemberétől a bizottságok olasz tagjai elhagyták a bizottságokat, így azok már csak egy-egy német taggal működtek tovább.

Kezdetben csupán egy magyar és egy román összekötő tiszt képviselte a két illetékes kormányt a bizottságok mellett: Valerian Popescu százados Brassóban,[307] valamint Dunst László százados Kolozsváron. Később megnövelték a számukat, így 1941 végétől a kolozsvári bizottság mellé – tordai székhellyel – Alfred Negulescu századost,[308] a brassói mellé pedig – sepsiszentgyörgyi székhellyel – feltehetően Simándy Lajos főhadnagyot nevezte ki a román, illetve a magyar kormány.

A brassói bizottság tagjai 1941. január 29-én érkeztek meg a dél-erdélyi városba, és másnap már jelentkeztek Csopey Dénesnél,[309] a brassói magyar konzulátus vezetőjénél. Februárban a magyar panaszok végett Dél-Erdély különböző helyszíneit keresték fel, Bukarestben is jártak, majd a magyarországi székely megyékben vizsgálták ki az ottani román panaszokat. Mivel a román rendőrség 1941. január 24-én lepecsételte a Magyar Népközösség nagyenyedi központi irodáját, a bizottság arra az álláspontra helyezkedett, hogy népközösségi szervekkel hivatalosan egyelőre nem érintkezik. Így kezdetben csak az aradi és brassói magyar konzulokkal tartotta a kapcsolatot, Gyárfást csupán „magáninformátorként" hallgatta meg. Dehmel mindjárt az elején leszögezte, hogy *„feladatát mintegy nemzetközi rendőri funkciónak fogja fel, és főleg a szónak szoros értelmében vett »esetekkel« kíván foglalkozni, amelyeknek elintézésével véli pacifikáló szerepét legjobban betölteni"* – számolt be 1941. március 11-én a külügyminisztériumnak Csopey.[310] Mivel a bizottság nem tanúsított különösebb érdeklődést a dél-erdélyi „magyarüldözést" ismertető, Csopey által készített átfogó helyzetjelentések iránt, a konzul egy idő után kénytelen volt konkrét eseteket „prezentálni".

---

304 Csatári: i. m. 122. o.; Sigliuzzoval a románok sem voltak elégedettek. Crutzescu 1941. februári bizalmas értesülései szerint míg a kolozsvári német százados „figyelmet és megértést" tanúsít a román panaszok iránt, addig az olasz őrnagy „a lehető legtávolságtartóbb és közömbös". Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 100., f. 84.; Erfling állítólag egy volt brailai német konzul fia volt, és jól beszélt románul. Arh. M.A.E., fond 71/Ungaria, vol. 100., f. 88.

305 HL, Német–olasz tiszti bizottság magyar összekötő tiszt, Kolozsvár 1941-1944, 704/klv. öti. sz.

306 Otu: *Comisia Roggeri–Altenburg*... 2. o.

307 Popescut 1943 májusában Ion Enescu alezredes váltotta. Uo.

308 Helyébe 1942 végétől Virgil Bichiceanu alezredes került. Uo.

309 Ifj. Csopey Dénes alkonzul 1940. október 16-tól 1941. június 1-ig vezette a brassói magyar konzulátust.

310 MOL K 28 117-1941-C-17.141., 3. o.

Bár a román kormány azt szerette volna elérni, hogy 1940. november 1-ig visszamenőleg vizsgálják ki az eseteket,[311] a két bizottságnak arra volt felhatalmazása, hogy csak az 1941. január 28-a után történtekkel foglalkozzon. Csopey ezt „honorálandónak" tartotta, mivel *„a magyar–román atrocitási mérleget nézve, kétségtelen, hogy a legutóbbi időben a románok vezettek a magyarüldözésben."*[312] Mindezek ellenére – amint ez 1941. március 11-i jelentéséből kiderült – aggódott, mert értesülései szerint a brassói bizottságot nem sikerült meggyőznie a dél-erdélyi magyarság nehéz helyzetéről, és annak tagjai *„a legutóbbi alakulást sem látják olyan súlyosnak, mint amilyen az a valóságban"*.[313] Ebben szerinte az is közrejátszott, hogy Dehmel, aki jól ismerte az észak-erdélyi románok 1940. őszi helyzetét, *„unos-untalan összehasonlításokat tesz az észak-erdélyi románok* akkori *helyzete és a magyarság itteni helyzete között."*[314] Ezt állítólag a brassói román összekötő tiszt, Popescu vezérkari százados is állandóan hangsúlyozta. A bizottság hajlik azon román állítás elfogadására – írta Csopey –, hogy *„a legsúlyosabb brutalitásokat végeredményben vasgárdisták követték el, akik nemcsak a magyarsággal, hanem a románokkal szemben is terrorisztikusan léptek föl."* [315]

A konzul ennek ellenére elismerte, hogy Dehmel az objektivitásra törekszik. *„Szorgalmas és tipikus részletmunkás, aki nem szeret túl messzire nézni.* [...] *Jóhiszeműnek mondható, de épp ez a baj, mert elhiszi ugyanazt, amit mi mondunk neki, mint amit a románok állítanak az itteni helyzetre vonatkozóan. Míg mi a valóságot prezentáljuk, addig a románok össze-vissza hazudoznak neki, amit nem, vagy csak későn vesz észre, ezért kompromisszumokat keres, mégpedig olyan formában, hogy elintéz a mi irányunkban több esetet, hogy másik irányban is hasonló elintézéseket tudjon elérni.* [...] *Egyes ügyek útján akar pacifikálni, és nem veszi észre, hogy itt köröskörül minden el van rohadva, amelyben ő hiába gyógyít meg egy-két gócot, az egészen nem fog segíteni."*[316]

A bizottság addigi működésének mérlegét Csopey úgy vonta meg, hogy szerinte annak *„leglényegesebb pozitívuma az, hogy van. Vagyis bizonyos mértékben a románokkal szemben mint mumus felhasználható, és egy-két esetben a legkörülményesebb diplomáciai út kikerülésével közbenjárásra igénybe vehető. Ettől eltekintve más pluszt eddig javukra írni nem tudok."*[317] Bárdossy is elégedetlen volt a bizottságokkal, és fölöslegesnek, sőt bizonyos esetekben károsnak ítélte a tevékenységüket.[318] Bukarest határozottan visszautasította ezt az állítást. Az volt az álláspontja, hogy

311 Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 38.
312 MOL K 28 117-1941-C-17.141., 10. o.
313 Uo.
314 Uo.
315 Uo.
316 MOL K 28 117-1941-C-17.141., 10–11. o. Passanisi „carabinieri kapitányról" Csopey azt írta, hogy csendőrnek képzeli magát, és csak „véres eseteket" akar látni. *„Különben a románok gondoskodtak róla, hogy legyen egy román barátnője, akivel állandóan együtt van, és csak a legritkább esetekben kapható arra, hogy dolgozzék."* (MOL K 28 117-1941-C-17.141., 11. o.) A konzul úgy értesült, hogy Passanisi és Dehmel viszonya feszült.
317 MOL K 28 117-1941-C-17.141., 11. o.
318 Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 39–40.; Csatári: i. m. 122. o.

a bizottságok működése következtében nem javult ugyan az észak-erdélyi románság helyzete, de állandó jelenlétük *„meggátolta a magyar nép és a magyar hatóságok barbár indulatainak kitörését”*. A bizottságok által összegyűjtött, majd a tengelyhatalmak kormányainak átadott sérelmi anyagot is hasznosnak találta.[319] Magyar részről Kertész István követségi titkár (akit a magyar kormány 1942 júniusában küldött Bukarestbe a sérelmi anyag feldolgozására)[320] szintén úgy látta, hogy a brassói bizottságnak már önmagában a léte, illetőleg az a lehetőség, hogy a jogsérelmek előadhatók, megkönnyíti az ottani magyarság helyzetét. Sok esetben ráadásul a helyi román hatóságok arra a „fenyegetésre”, hogy a bizottság elé kerül az ügy, orvosolták a sérelmet. Brassó vármegyében ezenkívül *„a magyarokkal komiszul bánó csendőrőrmestereket az ellenük emelt panaszok folytán jóformán mind leváltatta a vármegyei csendőrparancsnok.”*[321]

1941. május 16-án Münchenben értekezletet tartottak a két bizottság tagjainak, valamint a bukaresti és budapesti német, illetve olasz követségek illetékes referenseinek részvételével. Ott arról határoztak, hogy a bizottságok igyekezzenek sürgősen levezetni a két ország közötti feszültséget. Dehmel ezt a gyakorlatban úgy képzelte el, hogy „a mindennapi életben nehézséget előidéző intézkedéseket” próbálják megváltoztatni.[322] Lorx Tibor,[323] az aradi magyar konzulátus vezetője 1942 novemberében arról értesült, hogy Berlinben nemrég úgy határoztak: a két tiszti bizottság a jövőben nem lesz köteles válaszolni a konzulátusoknak vagy (Dél-Erdélyben) a Magyar Népközösségnek a panaszbeadványok ügyében, hanem saját belátásuk szerint járhatnak el. Azt is maguk döntik el, hogy valamely ügyet a hatóságok révén, vagy pedig saját hatáskörben, közvetlenül fogják-e kivizsgálni. Lorx szerint az „újítások” nem teszik eredményesebbé a munkát, ellenkezőleg, *„a bizottságok tulajdonképpeni feladatuktól eltávolodnak”*. A konzul személyes véleménye szerint az újítások gondolata Dehmeltől származhatott. Mivel Passanisi *„csak kis érdeklődést mutat a felhozott sérelmi esetekkel kapcsolatban”*, az adminisztratív munka nagy része Dehmelre hárul, aki viszont képtelen egyedül elintézni az összes panaszt.[324]

Milyen eljárást követett a román, illetve a magyar kormány a panaszok benyújtása során? Bukarest úgy próbálta meggyőzni a tiszti bizottságokat a helyzet tarthatatlanságáról, hogy a szó szoros értelmében elárasztotta azokat az észak-erdélyi románok egyéni panaszaival. A panaszok nagy részét a menekültek kihallgatása során felvett jegyzőkönyvek képezték. Ezek azonban nemegyszer eltúlozták a történteket, így a panaszok jelentős része alaptalannak bizonyult. A magyar hatóságok ezzel szemben elsősorban összefoglalókat készítettek, az egyéni sérel-

319 Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 370., f. 39.
320 Csatári: i. m. 123. o.; Kertész István: *Magyar békeillúziók, 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között.* Budapest, 1995, Európa–História /Extra Hungariam/, 206. o.
321 MOL K 610 VII/2.
322 MOL K 28 117-1941-C-17.141., 49. o.
323 Lorx Tibor 1941. március 1-től 1943. március 22-ig vezette az aradi konzulátust.
324 MOL K 63 1942-27/7-V., 86/1942. pol. sz.

mek többségét pedig megfelelő mérlegelés után és csak súlyos esetekben továbbították a bizottságoknak. A két kormány egymástól eltérő gyakorlata sok esetben azt a látszatot eredményezte, hogy a román lakosságnak jóval több a sérelme, mint a magyarnak.[325]

A dél-erdélyi magyar panaszesetek számát illetően, a két bizottsághoz különböző utakon (magyar összekötő tisztek, brassói konzulátus, népközösség) 1941-ben 320, 1942-ben 1198, két év alatt összesen tehát 1518 panaszügy érkezett, egy-egy panaszos több panaszát külön-külön számolva 2798 panaszeset. A bizottságok megítélése szerint az 1518 panaszügyből mindössze 242 (16%) volt indokolt, az esetek 70%-ában kitérő válasz született, vagy elintézetlen maradt az ügy.[326] Az egyéni panaszügyek majdnem felére a különféle bántalmazások adtak okot, a földdel, a közellátással és a kultúrával kapcsolatos panaszok pedig egyaránt 11–11%-os arányt képviseltek. A földrajzi megoszlást tekintve – paradox módon – Brassó vármegyéből érkezett a legtöbb panasz: itt érvényesültek ugyanis a legkevésbé az utazási korlátozások, továbbá (akárcsak Aradon) panasszal lehetett fordulni a magyar konzulátushoz is, amely azt továbbította a bizottsághoz. Magas volt a panaszosok száma az észak-erdélyi román menekültek első „szűrőjének" és részben letelepedési helyének számító Torda-Aranyos vármegyében, valamint a helyi román hatóságok túlkapásai következtében Kis- és Nagy-Küküllő vármegyékben.[327]

A *kolozsvári* bizottsághoz 1942-től (nem derül ki, hogy mely úton) beérkezett román és magyar panaszok statisztikája – Petre Otu adatai szerint – az alábbiak szerint alakult. 1942: 159 román panasz, köztük 52 elintézett és 151 magyar panasz, mind elintézve. 1943: 341 román (30 elintézett), 23 magyar (21 elintézett). 1944 első öt hónapjában a 97 román panaszból állítólag 15 volt az elintézettek száma, magyar panaszokról nem tesz említést a szerző.[328] Otu a fenti adatokkal azon állítását kívánja alátámasztani, hogy a bizottságok részrehajlóak voltak, és működésük csak a magyar panaszok elintézése tekintetében nevezhető „hatékonynak".

Az általunk közölt, a mindkét bizottsághoz 1941–1942-ben beérkezett dél-erdélyi magyar panaszokra vonatkozó adatsort nem tudjuk összehasonlítani Otu adataival, amelyek az 1942–1944 közötti időszakban a kolozsvári bizottsághoz eljuttatott magyar és román panaszokra vonatkoznak. Ráadásul nincs tudomásunk a brassói bizottsághoz benyújtott román panaszok számáról és azok sorsáról. Véleményünk szerint azonban az a tény, hogy a két bizottság által 1941–1942-ben elintézett összes magyar panaszügy aránya kirívóan alacsony, 16%-os volt, nem igazolja az Otu által hangoztatott részrehajlás vádját.

Összegzésként elmondható, hogy 1941 februárjától a dél-erdélyi magyar és az észak-erdélyi román kisebbség jogvédelmének állandó jelleggel működő szervei a

325 Sárándi: i. m. 27–28. o.
326 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII/8., 61–63. o.
327 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII/8., 63. o.
328 Otu: *Comisia Roggeri–Altenburg*... 2. o. Forrásmegjelölés nélkül.

brassói, illetve a kolozsvári székhelyű német–olasz tiszti bizottságok voltak. Ezek alacsony hatékonysággal működtek, ami azonban nem (kizárólag) a bizottság tagjainak a felelőssége. A román–magyar feszültség „levezetése", a két kisebbség helyzetének számottevő javítása ugyanis eleve irreális elvárás volt a két, szűkös eszköztárral rendelkező bizottsággal szemben. Még akkor is, ha tagjaik közül pl. Hans Dehmel alezredes viszonylagos tárgyilagossággal és az ügyhöz illő komolysággal próbálta kivizsgálni a panaszeseteket.

V.2. Az Altenburg–Roggeri német–olasz vegyes bizottság tevékenysége és ajánlásai[329]

A második bécsi döntés nyomán felmerült összes részletkérdést – a döntőbírósági határozat hatodik pontja értelmében – magyar–román közvetlen tárgyalások útján kellett rendezni. Szó volt már az ún. likvidációs tárgyalásokról, amelyek Budapesten, 1940. szeptember 14-én kezdődtek. Ezeket folyamatosan beárnyékolták az észak-erdélyi románok ellen elkövetett súlyos atrocitások, valamint a dél-erdélyi magyarság üldözése, rontva a megegyezés esélyét. A tárgyalások végül október 10-én megszakadtak, és – mint említettük – mindkét fél német–olasz beavatkozást kért.

A tengelyhatalmak eleget tettek a két kormány kérésének, és október közepén egy német–olasz vegyes bizottság alakult az Észak- és Dél-Erdélyben elkövetett atrocitások kivizsgálására. Weizsäcker előterjesztése alapján egy „kis egységes, vegyes, a budapesti és bukaresti német és olasz követségek tagjaiból összeállított" bizottságot alakítottak, amelynek élén azonban – a pártatlanságot biztosítandó – nem követségi, hanem „külső" tisztviselők álltak.[330] Berlin Günther Altenburg miniszteri osztályfőnököt, míg Róma Delfino Roggeri külügyminisztériumi főtisztviselőt delegálta a bizottságba,[331] amelynek fő célja az volt, hogy „*jelenlétével véget vessen a* [magyar–román] *nézeteltéréseknek*". Feladatát egyrészt a mindkét oldalon felmerült számos panasz kivizsgálásában, másrészt a nézeteltérések forrásának felderítésében szabták meg. A bizottságnak nem katonai, hanem polgári jellege volt. Tagjai területenkívüliséget élveztek, jogukban állt kikérdezni a lakosságot, betekinthettek a különböző dokumentumokba, beszámoltathatták a hivatalnokokat és a katonákat. A vizsgálatok eredményét a német és az olasz kormányok rendelkezésére kellett bocsátaniuk, felhasználásáról azok döntöttek. A magyar és a román hatóságoknak hagyniuk kellett, hogy a bizottság szabadon szervezze meg a munkáját, továbbá be kellett fejezni az egymás ellen irányuló sajtókampányt és a kölcsönös kiutasításokat.

---

329 Lásd L. Balogh: *Küzdelem Erdélyért*... 103–110. o.

330 A *Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944*. Összeállította Ránki György és mások. Budapest, 1968, Kossuth Könyvkiadó, 360. sz. irat.

331 Réti György (szerk.): *A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról. A Darányi-kormány megalakulásától a Szovjetunió elleni hadüzenetig (1936–1941)*. Budapest, 2007, Hungarovox Kiadó, 776., 778. sz. iratok.

A bizottság október 15-én, Budapesten találkozott Csákyval, aki minden támogatást megígért. Kifejtette: *„a különböző esetek sokasága miatt nem lehet értékelni minden egyes panaszt. A magyar kormány csak a nagyobb horderejűeket közli majd, amelyek kivizsgálásának különös fontosságot kellene adni.”*[332] Másnap Bukarestben a román külügyminiszterrel találkoztak, akivel a magyar–román konfliktus megoldási lehetőségeiről is beszéltek. Mihail Sturdza az egyedüli megoldást az észak-erdélyi románok területi autonómiájának biztosításában látta. Mivel az ottani románság nem kisebbség – érvelt –, hanem többség, „román autonóm tartományt” kéne létrehozni. Az észak-erdélyi románok számára a tengelyhatalmak nyújtanának közvetlen védelmet és garanciát állandó, helyhez kötött német–olasz bizottságok révén.[333]

Az ún. Altenburg–Roggeri bizottság október 17–27. között folytatta le észak- és dél-erdélyi helyszíni vizsgálatait, egy-egy magyar (Újváry Dezső) és román (Gheorghe Davidescu) küldött kíséretében. Tizenegy nap alatt 3157 kilométert tett meg gépkocsin, és több mint 600 tanút hallgatott ki, számos hivatalos iratot átnézett.[334] Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter elmondása szerint a bizottság előzetes jelentéséből kitűnt, hogy a *„magyar csapatok Erdélyben beigazoltan több mint háromszáz románt öltek meg;* [a] *románok viszont rablók, és elhurcoltak, amit lehetett.”*[335] A végleges összefoglaló jelentés, amelyben a bizottság javaslatokat is tett, október 31-ére készült el. A tengelyhatalmak külügyminiszterei azt azonban nem mutatták meg a magyar és a román kormánynak, *„mert olyan bizalmas információkat és kifejezéseket tartalmaz, amelyek sérthetnék e kormányok érzékenységét”*, ráadásul a „felesleges polémiát és vitát” is el akarták kerülni.[336] Budapest és Bukarest számára ezért egy rövidebb tartalmi kivonatot készítettek a jelentésből, amelyet (egy-egy szóbeli jegyzék kíséretében) december elején nyújtottak át a tengelyhatalmak követei.

A 16 pontból álló dokumentum[337] szerint annak ellenére, hogy az Erdélyben együtt élő magyar és román falusi népességnél a verések és bántalmazások „semmi rendkívülit nem jelentenek”, a vizsgálat során mindkét oldalon észlelt „túlkapások” mégsem sorolhatók a „hagyományosak” közé. A súlyos bántalmazások elkövetői a civilek mellett katonák és csendőrök voltak. „Az esetek mérlegelésénél, a kilengések arányát és fokát tekintve”, áll a dokumentumban, a magyar felet nagyobb felelősség terheli. Az „egyéni” gyilkosságokat román részről elszigetelten, főleg a kiürítés előtti utolsó napokban követték el magánszemélyek és csendőrök. A gyilkosságok ezen „kategóriájában” a magyarok főleg vezető vezető beosztású románokat öltek meg: papokat, tanítókat, csendőröket, rendőröket vagy titkos

332 Uo. 783. sz. irat.
333 Puşcaş: i. m. XXXVII–XXXVIII. o.
334 Uo. 4. o.
335 *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936–1945*. V. kötet. *Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941*. Összeállította Juhász Gyula. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó, 465. sz dokumentum.
336 Réti: i. m. 791. sz. irat.
337 Puşcaş: i. m. 1. sz. dokumentum, 3–13. o.

ügynököket, akik a román uralom alatt feltehetően gyűlölt személyekké váltak. A magyarok által elkövetett tömeggyilkosságokat vizsgálva a jelentés-kivonat részletesen kitért az ippi, ördögkúti, omboztelki és zilahi esetekre. Megemlítette, hogy a román kormány nem tartotta be az összes fegyver begyűjtésére vonatkozó ígéretét, ezenkívül – magyar forrás szerint – a bevonulás során 10 halott és 34 sebesült volt a honvédség vesztesége a román lakosság támadásai miatt. A tiltott fegyverviselés vagy a szórványos lövöldözés azonban a bizottság szerint nem magyarázza „a szigorúságot, amellyel asszonyok és gyerekek ellen eljártak".

A dokumentum szót ejtett a kölcsönös kiutasításokról is. Magyar hivatalos adatok szerint a vizsgálat befejezésének időpontjáig a Romániából kiutasított és onnan elmenekült személyek száma 60 ezer volt. A bizottság szerint nem igaz, hogy közülük mindenki a román kormány intézkedései miatt távozott, mivel sokan közülük önként mentek át Magyarországra. Benyomása szerint azonban a román kormány néha olyan légkört teremtett, hogy sok magyar jobbnak látta távozni, és ehhez hozzájárult az előző román vezetés néhány rendelkezése is, amelyeket már visszavontak. *„Az igaz, hogy később, miután magyar részről megtorló intézkedéseket hoztak, román oldalon is elkezdték a kiutasításokat."*[338] Az észak-erdélyi románok kiutasítása kapcsán 100 nagyváradi értelmiségi kitoloncolását említette meg, és azt, hogy *„a helyi hivatalos magyar szerveken keresztül erős vagy kevésbé erős nyomás nehezedik rájuk azért, hogy hagyják el az országot"*. A bizottság általános benyomása végül az volt, hogy a magyar félnek nagyobb a felelőssége, mint a románnak, elsősorban az elkövetett tömeggyilkosságok miatt.

A román történetírás nem egységes a jelentést, illetve a bizottság működésének célját illetően. Az iratot közlő Vasile Puşcaş úgy véli, a jelentéssel a tengelyhatalmak előre elhatározott célja az volt, hogy a „kölcsönösség" elvének jegyében „bűnösként" bélyegezzék meg, és ezáltal manipulálják mindkét felet, megpróbálva ugyanakkor enyhíteni a magyar kilengések súlyosságát. A jelentés szerinte a tengelyhatalmakat szolgáló tájékoztató anyag volt, amit Teleki és Antonescu novemberi, római és berlini látogatásai alkalmával használtak fel.[339] Ottmar Traşcă vitába száll Puşcaş állításaival. Véleményünk szerint helytállóan ugyanis amellett érvel, hogy a jelentés nem a két ország manipulálását szolgálta, hanem ellenkezőleg, objektív képet igyekezett rajzolni a tengelyhatalmak számára a bécsi döntés végrehajtása nyomán kialakult erdélyi helyzetről. Bár a novemberi berlini megbeszéléseken a német vezetés valóban többször is szóba hozta a jelentést, az alapjában véve a két ország viszonyának elmérgesedése miatt aggódó, a térség stabilitásában érdekelt tengelyhatalmak valós tájékoztatását szolgálta.[340]

Traşcă véleményét erősíti és Puşcaş állításait cáfolja egyebek mellett a berlini ideiglenes olasz ügyvivő Cianóhoz intézett, november 5-i távirata is. Ebben a német külügyminisztérium a jelentés részletességét és tényszerűségét dicséri, valamint

338 Uo. 11. o.
339 Uo. XLV-L. o.
340 Traşcă: i. m. 327–328. o.

azt, hogy kitűnik belőle: az incidensekért *„a felelősség inkább a magyaroké, semmint a románoké”*.[341] Meglátásunk szerint Puşcaş kritikátlanul átveszi a korabeli román külügyi vezetésnek a bizottság működésével kapcsolatos egyes fenntartásait, negatív vélekedéseit. Helytállónak tartja például Sturdza azon – a valóságtól azonban távol álló –, a már említett november 16-i bukaresti találkozó nyomán megfogalmazott gyanúját, miszerint a német és az olasz küldött már *„tökéletesen informált a gyilkosságokról, a terrorról, és e tekintetben a jelentésük már készen is áll”*.[342] A román fél azt is gyanakodva figyelte, hogy erdélyi útja során a bizottság állítólag „sok jóindulatot” tanúsított a magyarok iránt, a román tanúk kihallgatása során viszont mindig sietséget mutatott, és tagjait csak a legsúlyosabb esetek érdekelték.[343] A bizottság mellé beosztott román küldött véleménye szerint Roggeri végig közelebb állt a magyar álláspontho z, mint Altenburg, igaz, ez szerinte sem befolyásolta a bizottság munkálatainak tárgyszerűségét.[344]

A december 3-i szóbeli jegyzékek,[345] amelyek kíséretében, mint említettük, a tengelyhatalmak bukaresti és budapesti követei átnyújtották a jelentés-kivonatot, hét pontból álló ajánlásokat tartalmaztak a magyar és a román kormány számára. Ebből kitűnik: mindkét kormány már korábban ígéretet tett arra, hogy november 24-től beszünteti a kiutasításokat. Az ajánlások első pontja szerint ezt ki kell terjeszteni az összes brutalitásra és minden olyan közvetett vagy közvetlen intézkedésre, amely a lakosság elvándorlásához vezethet. A további pontok: 2) sajtóbéke megteremtése; 3-4) a kiutasítottak és menekültek visszatérése, kártalanítása; 5) a határkérdés, valamint a gazdasági, közlekedési kérdések rendezését célzó, októberben megszakadt tárgyalások újrafelvétele, a bécsi döntés határainak végleges meghúzása, mégpedig a kataszteri elv alapján; 6) kisebbségi egyezmény megkötése; 7) az egyezmény megkötéséig *„egy német–olasz bizottság állna az érintett országok rendelkezésére a kiutasítások és brutalitások elkerülése és kivizsgálása céljából”*.[346] Az ajánlások 5. pontjában a magyar, a 3–4., 6. és 7. pontokban viszont a román fél ismerhetett rá – részben – saját javaslataira.

Míg a magyar kormány azonnal és feltételek nélkül elfogadta a javaslatokat,[347] addig a román külügyminisztérium másnap, december 4-én terjedelmes válaszjegyzékben fordult a tengelyhatalmak képviselőihez.[348] Ebben a javaslatok további pontosítását kérte, és azzal vádolta a magyar kormányt, hogy az észak-erdélyi román jelenlét módszeres, gyors megsemmisítésre törekszik azáltal, hogy a bizottság vizsgálatainak befejezését követően is (szerinte) több tízezer románt

341 Réti: i. m. 791. sz. irat.
342 Puşcaş: i. m. XXXVI–XXXVII. o.
343 Dobre, Florica et al. (red.): *Anul 1940. Armata română de la ultimatum la dictat. Documente.* Vol. II. Bucureşti, 2000, Editura Europa Nova, 240. sz. irat.
344 Arh. M.A.E., fond 71/ Ungaria, vol. 90., f. 260.
345 A Bukarestben átnyújtott szóbeli jegyzéket közli Puşcaş: i. m. 2. sz. dokumentum, 14–16. o. A magyar kormánynak szánt jegyzék ezzel feltehetően megegyező volt.
346 Uo. 15-16. o.
347 Traşcă: i. m. 328. o.
348 Franciául közli Puşcaş: i. m. 3. sz. dokumentum, 17–28. o.

utasított ki Észak-Erdélyből. A tárgyalások újrafelvételét két feltételhez kötötte: a német–olasz állandó bizottság észak-erdélyi jelenlétéhez, valamint a román menekültek és kiutasítottak otthonaikba való visszatéréséhez.

A román vezetést kezdetben tehát kellemetlen meglepetésként érték a tengelyhatalmak ajánlásai, azok tartalma és megfogalmazása. Néhány héttel később viszont a „nyugodt mérlegelés" hatására már finomult a román álláspont, és elismerte például, hogy a menekültek visszafogadására és kártalanítására vonatkozó ajánlás megfelel saját kívánalmainak is.[349]

Összefoglalva, Berlinnek és Romának az erdélyi kérdésben vállalt „közvetítése" csupán fél sikerrel járt. Mint láttuk, mind a magyar, mind a román kormány ígéretet tett arra, hogy november 24-től beszünteti a kiutasításokat, és valóban, ettől kezdve nagyjából megszűntek (igaz, az észak-erdélyi polgári közigazgatás bevezetésének köszönhetően is) a kirívó atrocitások mind Észak-, mind pedig Dél-Erdélyben. Akár úgy is értékelhető, hogy ami ezután következett 1944 őszéig Erdély mindkét felében, az a román, illetve a magyar kisebbség szempontjából *„csupán hideg terror volt kifejezett atrocitások nélkül"*.[350]

A második bécsi döntéshez hasonlóan, az Altenburg–Roggeri bizottság tevékenysége is Németország „balkáni békéltető politikájának"[351] részét képezte. Véleményünk szerint Berlinben és Rómában őszintén azt remélték, hogy a bizottság ténykedése nyomán hamarosan elsimulnak a magyar–román ellentétek, ami a térség stabilitásában érdekelt mindkét nagyhatalom elsődleges érdeke volt. A bizottság ténykedése, ajánlásai azonban az elmérgesedett kisebbségi kérdés csupán „felületi kezelését" tették lehetővé. A magyar-román konfliktus alapjában véve ugyanis a területi kérdés megoldatlanságára vezethető vissza, a kisebbségek ügye is ennek volt alárendelve. A tengelyhatalmak közvetítése márpedig nem oldotta meg ezt az alapkonfliktust, amit a bécsi döntéssel részben ők maguk idéztek elő. Területi kérdéseket illető újabb döntőbíráskodásra sem Berlin, sem Róma nem volt hajlandó, de még a viszonylag csekélyebb horderejű gazdasági, közlekedési vagy kisebbségügyi vitákban is tartózkodtak a közvetlen beavatkozástól.

V.3. A Hencke–Roggeri különbizottság[352]

Magyar–román viszonylatban Németország „balkáni békéltető politikájának" újabb állomását – a második bécsi döntés, az 1940. őszi Altenburg–Roggeri bizottság, valamint a német–olasz tiszti bizottságok után – az ún. Hencke–Roggeri különbizottság megalakítása jelentette 1942 júniusában. Ennek közvetlen előzményét a dél-erdélyi magyarokat sújtó, már említett gabonarekvirálási akció képezte, az 1942 májusában, Mihai Antonescu által meghirdetett magyarellenes program

349 Trașcă: i. m. 328. o.
350 C. A. Macartney: *October Fifteenth: A History of Modern Hungary 1929–1945*. Part I-II. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1956–1957, 430. o.
351 A kifejezést Hitler használta a második bécsi döntéssel kapcsolatban. Ránki György (vál.): *Hitler hatvannyolc tárgyalása, 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal.* 1. kötet. Budapest, 1983, Magvető Könyvkiadó /Tények és tanúk/, 7. sz. irat, 154. o.
352 Lásd L. Balogh: *Küzdelem Erdélyért...* 234–244. o.

részeként. A terv részleteiről a miniszterelnök-helyettes az észak-erdélyi román menekültek kérdésével foglalkozó megbeszélésen, 1942. május 13-án számolt be néhány magas rangú hivatalnok előtt. Kijelentette: figyelmeztetni fogja a magyar kormányt, ha legkésőbb két héten belül nem szünteti meg az észak-erdélyi románok elüldözését és a románlakta területek kiéheztetését,[353] akkor rátér a megtorlások politikájára. *„Az utolsó szem kukoricáig, búzáig vagy élelemig mindent elrekvirálunk, és hagyni fogjuk, hogy a nálunk lévő magyar falvak éhen haljanak”* – hangsúlyozta.[354] Ahol ez a radikális megoldás nem alkalmazható, ott más módszerek alkalmazását helyezte kilátásba, így az észak-erdélyi román menekültek beültetését a magyar gazdaságokba és a magyar tulajdonban lévő házak lefoglalását. Egyéb intézkedéseket is tervezett. *„Értesíteni fogom a magyar kormányt, hogy minden gyilkosságért a fogva tartott túszok közül néhányat kivégzek. Minden Erdélyben meggyilkolt románért cserében tíz itteni magyart fogunk felakasztani.”*[355] Ha pedig lázadás törne ki: „Géppuska, röviden és egyszerűen”[356] – jelentette ki.

A román közellátási államtitkár már említett, 1942. június 7-i bizalmas körrendelete alapján elkezdődött rekvirálási akciót a polgármesterből, jegyzőből, csendőrökből és a hadkiegészítő parancsnokságok képviselőiből alakult helyi bizottságok[357] sok esetben igen brutális módon hajtották végre. Házról házra járva gyakran az összes élelmiszerüktől megfosztották a magyar lakosságot, anélkül, hogy bármilyen elismervényt adtak volna. Egyes helyeken a hatóságok megtiltották a pékeknek, hogy magyarok részére kenyeret süssenek,[358] máskor pedig közönséges rablássá fajult a rekvirálás, mivel nemcsak gabonát és élelmiszereket, hanem egyéb ingóságokat is elvittek.[359] Román forrásból vett korabeli német értesülés szerint június 20-ig 71 vagon búzát, 94 vagon kukoricát és 27 vagon búzalisztet rekviráltak.[360]

A kiszolgáltatottság mértéke valósággal „megdermesztette” a dél-erdélyi magyarságot,[361] Budapest pedig diplomáciai akcióba kezdett a rekvirálások beszüntetése, az elkobzott gabona és élelmiszer visszaszolgáltatása, valamint az okozott károk jóvátétele érdekében. Ghyczy Jenő, a külügyminiszter általános helyettese többször is nyomatékosan felhívta Eugen Filotti budapesti román követ figyelmét a román eljárás diszkriminatív jellegére, egyben cáfolta az észak-erdélyi románság éheztetésére vonatkozó vádakat.[362] Bukarestben Vladár Ervin követségi titkár

353 Bukarest vádját, miszerint a magyar kormány módszeresen kiéhezteti a román lakosságot, a Hencke-Roggeri bizottság helyszíni vizsgálatai nem igazolták. Bizonyos román vidékek (Máramaros, Beszterce-Naszód) ellátási helyzete valóban súlyos volt, de ennek legfőbb okát a rossz kukoricatermés, a lakosság pénztelensége és egyes helyi szervek hanyagsága képezte. Lásd Puşcaş: i. m. 4. sz. irat, 63-66. o.

354 Arh. N.I.C., fond PCM, dos. 139/1942, f. 4.

355 Arh. N.I.C., fond PCM, dos. 139/1942, f. 6.

356 Arh. N.I.C., fond PCM, dos. 139/1942, f. 7.

357 Traşcă: i. m. 347. o.

358 MOL K 63 1942-27-I., 153/1942. pol. sz., 700., 703. o.

359 MOL K 63 1942-27/7., 3773/1942. pol. sz., 336–338. o.

360 Szász Zoltán: Válság-monitoring Erdélyben 1940–1942. A német–olasz különmegbízottak vizsgálódásai. In Krausz Tamás (szerk.): *Kelet-Európa: történelem és sorsközösség.* Budapest, 2006, 275. o.

361 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. VII/1., 216. o. Vö. Kertész: i. m. 206. o.

362 Arh. M.A.E., fond 71/ Ungaria, vol. 18., f. 307–309., 378–379., 468–469.

június 13-án és 15-én élesen tiltakozott Gheorghe Davidescu külügyi államtitkárnál az intézkedések, valamint azok végrehajtási módja ellen, és felhívta az ottani német követség figyelmét is a „tarthatatlan helyzetre".[363] Kállay miniszterelnök „nagyon ingerült" volt a rekvirálások miatt,[364] a budapesti német követ pedig június 17-én közölte Filottival: a Dél-Erdélyből érkező hírek kezdenek igen „riasztóvá" válni, és az ügy „súlyos fordulatot" vett.[365] Mindkét kormány a tengelyhatalmakhoz fordult: Ghyczy a rekvirálások azonnali beszüntetését kérte, Mihai Antonescu pedig az észak-erdélyi románok sérelmeinek orvoslását sürgette.[366]

Június 19-én keltezett válaszukban a tengelyhatalmak az alábbi elvárásokat fogalmazták meg. 1) A román kormány azonnali hatállyal szüntesse be a rekvirálásokat, és lehetőség szerint szolgáltassa vissza, amit elvett. 2) Mindkét kormány a lehető leggyorsabban vessen véget a kölcsönös menekülthullámnak. Ha az észak-erdélyi román panaszok bebizonyosodnának, Budapest sürgősen orvosolja a helyzetet. 3) Mindkét ország egyezzen bele egy újabb nemzetközi ellenőrzésbe, különmegbízottak kiküldésébe. A különmegbízottak a tiszti bizottságok munkáját segítenék, az általuk összeállított jelentés alapján pedig Berlin és Róma ajánlásokat tenne a magyar és a román kormánynak.[367]

A magyar kormány azonnal beleegyezéséről biztosította a tengelyhatalmakat,[368] a két Antonescut azonban meglepte, sőt fel is háborította a válasz.[369] Gerhard Stelzer bukaresti német követségi tanácsos visszaemlékezései szerint a tengelyhatalmak válaszának ismeretében a marsall csak nagy nehezen volt hajlandó fogadni a német és az olasz követet, a félórás kihallgatás végül állva zajlott le. Ennek során kijelentette nekik, hogy ő nem Hitler vazallusa, majd Románia háborús erőfeszítéseit hangsúlyozta.[370] A bukaresti német követnek, Manfred von Killingernek június 24-én átadott hivatalos román válasz felrótta a tengelyhatalmaknak, hogy javaslataik azt a látszatot keltik, miszerint a román lojalitás és áldozatkészség ellenére Magyarország továbbra is előnyt élvez Romániával szemben. A német–olasz javaslatban szereplőnél a román kormány sokkal átfogóbb vizsgálatot szorgalmazott Erdélyben, amely elsősorban arra irányult volna, hogy miként tartják be a magyarok az 1940 őszén vállalt kötelezettségeiket, és milyen az észak-erdélyi románok helyzete. Végeredményben azonban a bukaresti jegyzék, ha erős fenntartásokkal és kritikával is, de jóváhagyó válasz volt a különmegbízottakra vonatkozó nagyhatalmi javaslatra.[371]

---

363 MOL K 63 1942-27-I., 153/1942. pol. sz., 700–710. o.
364 Filotti jelentése szerint ezt Hațieganunak mondták Budapesten. Arh. M.A.E., fond 71/ Ungaria, vol. 18., f. 437–438.
365 Arh. M.A.E., fond 71/ Ungaria, vol. 18., f. 430.
366 Csatári: i. m. 124. o.
367 Arh. M.A.E., fond 71/ Transilvania, vol. 370., f. 104.
368 Scarlat, Cristian (ed.): *Diplomați germani la București 1937–1944. Din memoriile dr. Rolf Pusch, ataşat de legație și dr. Gerhard Stelzer, consilier de legație.* București, 2001, Editura All Educational, 164. o.
369 Puşcaş: i. m. LXI. o.
370 Scarlat: i. m. 164–165. o.
371 Arh. M.A.E., fond 71/ Transilvania, vol. 370., f. 104–106.; Puşcaş: i. m. LXII–LXIV. o.

A különbizottság 1942. július 4-én, Bécsben alakult meg Andor Hencke[372] és Delfino Roggeri vezetésével. Tagja volt még három német, valamint két olasz követségi tanácsos és egy olasz konzul. Munkájában részt vettek a kolozsvári és a brassói német–olasz tiszti bizottságok is.[373] Első magyarországi és romániai útja 1942. július 5-étől szeptember 5-ig, a második pedig ugyanazon év október 20-ától november 20-ig tartott. Elvileg ugyan a kisebbségekkel kapcsolatos összes kérdésre kiterjedt a bizottság vizsgálata,[374] Dél-Erdélyben mégis főleg a gabona- és élelmiszer-rekvirálásokat, Észak-Erdélyben pedig a románok kiutasításának, elmenekülésének okait vette szemügyre.[375]

Érkezése előtt mindkét ország vezetése jónak látott néhány sürgős intézkedést hozni a kisebbségek helyzetével kapcsolatosan. A magyar kormány 1942. június 23-i ülésén elhatározta, Miniszterközi Bizottságot hoz létre Vladár Ervin vezetésével, azzal a céllal, hogy Kolozsváron július 1-jétől, két hónap alatt (szándékai szerint) gyorsan, objektív módon és eredményesen kivizsgálja az észak-erdélyi román panaszokat.[376] Ami Bukarestet illeti, az ottani vezetést kétségkívül „impresszionálta" a közelgő vizsgálat híre,[377] mivel elrendelte az elkobzott gabonakészletek azonnali visszaadását. A végrehajtás azonban igencsak felemásra sikerült, mivel valójában a helyi hatóságok döntötték el – önkényesen –, hogy hol és mennyit adnak vissza. A különmegbízottak félrevezetése céljából a román hatóságok 1942. július 11-étől elkezdtek ún. megelégedettségi nyilatkozatokat gyűjteni a magyar lakosságtól, az egyházak és a népközösség egyes helyi vezetőitől.[378] Sokan nem tudtak ellenállni az ígérgetéseknek vagy a fenyegetésnek, és aláírták a nyilatkozatot, de olyan is előfordult, hogy egyes falvak kollektív módon tagadták meg az aláírást.[379] A népközösség vezetősége tiltakozott az eljárás ellen, amely végül Bukarest szemszögéből a vártnál eredményesebb lett. Egy korabeli magyar beszámoló szerint *„míg július 13-án, Brassóban a különmegbízottak még mosolyogtak a trükkön, két hét múlva Déván szemrehányóan mutatták e nyilatkozatok százainak megyénként összekötött példányait."*[380] Igaz, még így sem győzte meg őket a román akció, és Hencke „a lehető legnaivabb" porhintési kísérletnek minősítette, amelyre számítani lehetett.[381]

---

372 Korábbi tevékenységéről lásd Case: i. m. 156. o.
373 Szász: *Válság-monitoring Erdélyben...* 276. o.
374 Puşcaş: i. m. 4. sz. irat, 30. o.
375 MOL K 63 1942-27/7., 4671/1942. pol. sz.
376 MOL K 27 1942. június 23. I. rész. 3. napirendi pont; Csatári: i. m. 125. o.
377 MOL K 610 VII/1., 217. o. A különmegbízottak augusztusi bukaresti látogatása előtt néhány nappal Mihai Antonescu intézkedett, hogy a „legfényűzőbb" és a legjobb vonatot küldjék elébük a határra, egyben felajánlotta saját gépkocsiját is. (Arh. N.I.C., fond PCM, dos. 43/1942., f. 126.) Ez is jelzi, a román vezetés milyen nagy fontosságot tulajdonított Hencke és Roggeri missziójának.
378 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. VII/1., 217–218. o.
379 MOL K 28 450/I-1942, 4955/1942. pol. sz.
380 MOL K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. VII/1., 218. o. Márton Áron szerint a dél-erdélyi magyarság azon vezetői, akik aláírták a nyilatkozatot, „erkölcsi bizonyítványt" állítottak ki a román kormánynak, és nagyon sokat ártottak a „magyar ügynek". HL HM 67.158/eln. 15-1942. sz.
381 Traşcă: i. m. 348. o.

Hencke és Roggeri Dél-Erdélyben folytatta le az első vizsgálatait, ahonnan július végén Észak-Erdélybe távoztak.[382] Áttanulmányozták a két állandó tiszti bizottságnál összegyűjtött panaszokat, emlékiratokat, továbbá kérdőíveket küldtek a magyar és a román kormánynak, amelyet azok megválaszoltak.[383] A helyszíni vizsgálatok általában úgy zajlottak le, hogy a bizottság beült a községi jegyző irodájába, és tolmács segítségével kihallgatta az ott megjelent panaszosokat s az általuk beidézett személyeket. A dél-erdélyi Kiskapuson például a bizottság először a helyi lutheránus papot kérette, majd a községháza előtt összegyűlt nagyszámú magyar panaszos egyenként szállingózott be az irodába. A kihallgatások végén a falu lakossága a bizottság autóit virágokkal díszítette fel, mivel „olyan nagy lelkesedésben voltak" amiatt, hogy „hivatalos emberekkel magyarul beszélhettek".[384] Hasonló jelenetek Észak-Erdélyben is lejátszódtak: Szamosdobon az összegyűlt román parasztok valósággal megrohamozták a megjelent bizottsági gépkocsikat, és csókjaikkal árasztották el azokat.[385]

A dél-erdélyi román, illetve az észak-erdélyi magyar hatóságok magatartását illetően kölcsönös panaszok merültek föl. Vladár úgy tapasztalta – és a bizottság előtt célzott is erre –, hogy a román hatóságok betanították a román menekülteket, akik menekülésük okaként sztereotip módon az éheztetést és a verést hozták fel. Szerinte azonban *„talán túl jól be lettek tanítva ahhoz, hogy két olyan tapasztalt diplomata, mint a bizottság vezetői, ne vegyék észre a »színházat«."*[386] Bukaresti vádak szerint a magyar hatóságok viszont módszeresen megfélemlítették az észak-erdélyi román panaszosokat, és ez állítólag be is bizonyosodott az egyik község esetében.[387]

Második, 1942. október–novemberi útjukat követően, a különmegbízottak még abban az évben összeállították jelentésüket.[388] Ennek egy-egy összefoglalóját 1943. február 8-i keltezéssel – a magyar és a román félnek szóló ajánlásokkal együtt – mindkét kormánynak átadták.[389] Az összefoglaló kiindulópontja az a tétel volt, miszerint sem a román, sem a magyar kormány nem teljesítette a második bécsi döntés során vállalt kötelezettségeit. A döntés „szelleme és szövege" ugyanis nemcsak az észak-erdélyi románság szociális, kulturális és gazdasági színvonalának megőrzését írta elő a magyar kormánynak, hanem azt is, hogy felemelje az ottani magyarság számára kívánt szintre.[390] Ugyanakkor – olvasható a dokumen-

382 A különbizottság tevékenységéről és ajánlásairól részletesen beszámol Csatári: i. m. 124-132. o.; Puşcaş: LXI–LXXVI. o. Vö. Szász: *Válság-monitoring Erdélyben...* 276–282. o.; Traşcă: i. m. 347–348. o.; Scarlat: i. m. 165–166. o.; Kertész: i. m. 207. o.

383 Szász: *Válság-monitoring Erdélyben...* 276. o.

384 Romsics: i. m. II. 48. sz. irat, 335. o.

385 Csatári: 132. o.

386 Romsics: i. m. II. 48. sz. irat, 335. o.

387 Puşcaş: i. m. LXV. o.

388 Traşcă: i. m. 347–348. o.

389 A jelentés összefoglalóját és a két ajánlást románul lásd Puşcaş: i. m. 4., 5. és 6. sz. iratok. A magyar kormánynak szóló ajánlást magyarul közli Romsics: i. m. II. 55. sz. irat.

390 A döntőbírói határozat 5. pontja valójában azt írta elő, hogy a magyar kormány a román nemzetiségűeket „minden tekintetben egyenlőknek" tekintse. A román kormány hasonló kötelezettséget vállalt a magyar nemzetiségű román állampolgárokkal szemben. L. Balogh: *A magyar-román kapcsolatok...* 10. sz. irat, 389–390. o.

tumban –, 1940. augusztus 30-a után Bukarestnek is javítania kellett volna a romániai magyarság politikai, gazdasági, kulturális, szociális állapotán mindaddig, amíg az a románság helyzetével azonos nem lesz.

A dokumentum a továbbiakban a dél-erdélyi magyarság, majd az észak-erdélyi románság helyzetét részletezte nyolc-nyolc pontban: a) politikai és jogi helyzet; b) katonai szolgálat; c) határkérdés; d) élelmezés; e) gazdaság; f) bántalmazások; g) kultúra; h) menekültkérdés. A dél-erdélyi magyarságról az összefoglaló megállapította, hogy annak helyzete az elmúlt két évben állandóan romlott. Ezt egyebek mellett a román revizionista propagandával, a Bukarest által követett „romanizálási politikával" és a magyarokkal szembeni megkülönböztető intézkedésekkel magyarázta. Az 1942 nyarán elrendelt gabona- és élelmiszer-rekvirálásokat is diszkriminatív jellegűnek minősítette, amelyeket ráadásul brutális módon hajtottak végre, jelentős gazdasági és erkölcsi kárt okozva a dél-erdélyi magyar lakosságnak.[391] Az észak-erdélyi románokról szólva az összefoglaló kiemelte, hogy – főleg a katonai közigazgatás ideje alatt – egy sor intézkedéssel hátrányos helyzetbe hozták őket a magyarokkal szemben, és lényeges javulás a polgári közigazgatás bevezetése után sem következett be. A különmegbízottak a magyar hatóságoknak is felrótták a revizionista propagandát, a magyarosító politikát, és azt, hogy nem cáfolják a magyar lakosság körében elterjedt véleményt, miszerint Észak-Erdélyben anyagi és erkölcsi „jóvátételre" van szükség.[392] Az összefoglaló szigorú kritikával illette ugyan a magyar hatóságok számos románellenes intézkedését, köztük az 1440/1941. M.E. sz. rendeletet, de – mint már említettük – megcáfolta Bukarest azon vádját, miszerint a magyar kormány módszeresen kiéhezteti a román lakosságot.[393]

Mind a román, mind a magyar kormány elégedetlen volt a különmegbízottak összefoglalójával és az azzal együtt átnyújtott, szintén nyolc-nyolc pontból álló ajánlással. Az 1943. március 29-i bukaresti átnyújtás alkalmával Mihai Antonescu egyebek mellett azt mondta a tengelyhatalmak követeinek, hogy a tartós magyar–román béke érdekében „valódi" megoldásokat kéne keresni. Feltehetően a bécsi döntés revíziójára gondolhatott, mivel nyíltan zsarolta a követeket azzal, hogy Anglia már semmisnek tekinti a döntést.[394] A magyar kormány véleménye az volt, hogy az összefoglaló a „Romániát előnyben részesítő egyoldalú egyensúlypolitika újabb megnyilvánulását" képezi. 1943. május 28-i, Berlinnek és Romának szánt szóbeli jegyzékében kifejezte elvi fenntartásait, és azt próbálta bizonyítani, hogy *„a követi bizottság mennyire különböző mértéket alkalmazott az észak-erdélyi román és a dél-erdélyi magyar sérelmek elbírálásánál."*[395] A budapesti vezetés elégedetlenségének hátterében elsősorban az állt, hogy a Hencke–Roggeri-féle

391 Puşcaş: i. m. 4. sz. irat, 40. o.
392 Valójában a hivatalos magyar kormánypolitika is a román uralom alatt elszenvedett károk „jóvátételének" szükségességét hirdette.
393 Puşcaş: i. m. 4. sz. irat, 63–66. o.
394 Uo. LXXIII. o.
395 Idézi L. Balogh: *Küzdelem Erdélyért*... 242. o

összegzés alapjaiban rendítette meg azt a hivatalos magyar tézist, miszerint a második bécsi döntés az igazságtalan trianoni béke részbeni reparációját képezi, amely feljogosítja a magyar kormányt a román uralom alatt elszenvedett károk „jóvátételére".[396] Azáltal pedig, hogy a különmegbízottak a Dél-Erdély irányába folytatott magyar revizionista propagandát is élesen elítélték,[397] lényegében a Kárpát-medence egységéről vallott magyar felfogással kerültek élesen szembe. Ez nem érhette váratlanul a budapesti vezetést, mivel Kállay és Ghyczy már a különmegbízottakkal folytatott 1942. októberi megbeszéléseiken arra kényszerültek, hogy a szentistváni gondolatot magyarázzák, amikor szembesítették őket a Kárpát-medencére kiterjedő magyar „Lebensraum-igény" román bírálatával.[398]

Akárcsak az Altenburg–Roggeri bizottság esetében, az 1942-es különmegbízottak tevékenyégét illetően sem egységes a román történetírás álláspontja. Az iratot közlő Vasile Puşcaş úgy véli, hogy Hencke és Roggeri a „diszkrimináció kölcsönösségének" tézisét kívánta mindvégig bizonyítani. A különmegbízottak ráadásul csak a tengelyhatalmak érdekeit képviselték, ajánlásaik pedig „mind tartalmukban, mind nyelvezetükben" magyarpártiak voltak.[399] Németországi levéltári kutatásai alapján Ottmar Traşcă megcáfolja ezt a véleményt. Szerinte a különmegbízottak célja az észak-erdélyi román menekülthullám okainak felderítése és a dél-erdélyi magyarok elleni bukaresti intézkedések kivizsgálása volt. A bizottság nem a kölcsönösség tézisét akarta fölállítani, hanem megoldásokat próbált felkínálni.[400] Ami a magyar történetírást illeti, 1968-as monográfiájában Csatári Dániel úgy véli, *„a különmegbízottak tevékenységének egyetlen célja nem a helyzet rendezése, hanem kormányaik politikai befolyásának megerősítése volt."*[401] Továbbmenve, szerinte a bizottság megjelenése nem a feszültség csillapításának, hanem ellenkezőleg, annak növelése irányába hatott, és a nacionalista politikai légkört táplálta.[402] Szász Zoltán viszont a német Bundesarchiv iratainak tanulmányozása nyomán arra a következtetésre jut, hogy a különmegbízottak alapos munkát végeztek. Működésük és a tengelyhatalmak ajánlásai ugyanakkor szerinte nem vittek közelebb a nemzetiségi kérdés megoldásához – igaz, maguk sem tápláltak ilyen reményt.[403]

Csatári véleményét vitatjuk, annyi azonban valóban jól érzékelhető, hogy az összefoglaló és a két ajánlás megszerkesztése során bizonyos mértékig érvényesült a tengelyhatalmak kiegyensúlyozó törekvése. Berlin és Róma regionális érdekei, és főleg Németországnak a szövetségeseit minél nagyobb háborús erőfeszítésre késztető szándéka ugyanis megkívánta annak elkerülését, hogy a két fél közül bármelyiket is aránytalanul nagyobb mértékben elmarasztalják a másiknál. Ez

396 A minisztertanács 1943. április 6-i ülésén Ghyczy éppen emiatt a magyarok irányában tanúsított „rosszindulattal" vádolta meg a különmegbízottak jelentését. MOL K 27, 1943. április 6. I. rész. 4. o.
397 Vö. Romsics: i. m. II. 55. sz. irat, 352. o.
398 MOL K 63 1940-27/7.1/a., 3. o.
399 Puşcaş: i. m. LXXIV. o.
400 Traşcă: i. m. 347–348. o.
401 Csatári: i. m. 131. o.
402 Uo. 131–132. o.
403 Szász: *Válság-monitoring Erdélyben...* 277., 281. o.

persze nem azt jelenti, hogy a különmegbízottak csak a nagyhatalmi érdekeket képviselték volna, és Traşcă-nak minden bizonnyal igaza van a bizottság céljait és őszinte szándékait illetően.

A „magyarpártiság" vádja könnyen cáfolható. Stelzer személyes tapasztalatai szerint Hencke „rendkívüli megértést" tanúsított Románia nehéz helyzete iránt, amelybe az ország a második bécsi döntés nyomán került.[404] Ezt alátámasztja több kijelentése,[405] továbbá az is, hogy a Roggerivel együtt írt jelentés nem fogadta el a „jóvátételre" és a Kárpát-medencei magyar szuverenitásra vonatkozó budapesti téziseket. A tények rácáfolnak Csatári állítására is, miszerint a bizottság tevékenysége a feszültség növelésének irányába hatott. Éppen ellenkezőleg, a német–olasz békítési törekvések Erdélyben csillapítólag hatottak,[406] és a határ mindkét oldalán visszatartó hatást gyakoroltak a nemzetiségekkel szembeni hatósági bánásmód terén. A Hencke–Roggeri bizottság dél-erdélyi vizsgálatai ráadásul nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy végül meghiúsult Mihai Antonescu 1942 májusában meghirdetett terve a dél-erdélyi magyarság módszeres kiéheztetéséről.

*

Bevezetésünk rövid összegzéseként elmondható, hogy a dél-erdélyi magyarság túlnyomó többsége – az euforikusan ünneplő észak-erdélyi magyarokkal szöges ellentétben – a trianoni katasztrófához hasonló sorscsapásként élte meg a második bécsi döntést: csalódottság, elkeseredettség, reményvesztettség és az otthontalanság fájó érzése vett erőt rajta. Az Antonescu-rezsim kirekesztésen és etnikai homogenizáláson alapuló nemzetiségpolitikájának fontos részét képezte az a célkitűzés, hogy Dél-Erdélyt „megtisztítsa" a magyaroktól. Ennek megvalósítása érdekében a román hatóságok igen változatos eszköztárat vetettek be, amely a kényszeropciótól kezdve az anyanyelv használatának betiltásán át egészen a magyar iparosok, kereskedők, ügyvédek, orvosok módszeres anyagi tönkretételéig terjedt. Helyzetének elmérgesedésében szerepet játszott – Teleki Pál miniszterelnök eredeti szándéka ellenére – az észak-erdélyi románsággal szemben alkalmazott elhibázott magyar politika is. 1940 őszén beindult a közel négy évig tartó ún. kölcsönösségi nemzetiségi politika mechanizmusa, amely újabb és újabb sérelmet okozott mindkét kisebbségnek.

A dél-erdélyi magyarság legfőbb érdekképviseleti szervének, a Romániai Magyar Népközösségnek igen mostoha körülmények között kellett kifejtenie tevékenységét. A szigorú utazási korlátozások, a levél- és sajtócenzúra, a gyülekezési tilalom, valamint a román hivatalos szervek gyakran ellenséges magatartása szinte megbénította tevékenységét. Leginkább a jogvédelem terén fejtett ki

404 Scarlat: i. m. 166. o.

405 1942. augusztus 28-án Nagy László követnek kijelentette, hogy a románok érzékenysége érthető, hiszen a bécsi döntés őket fosztotta meg nagy területektől. Megjegyezte, hogy *„az észak-erdélyi románság száma úgy aránylik a dél-erdélyi magyarság számához, mint 1:3* [értelemszerűen 3:1 – L.B.B.]*, és amerre csak jártak, mindenhol inkább csak román szót hallottak."* MOL K 28, 29-1942-28.043.

406 Kertész: i. m. 209. o.

aktivitást, de a helyi tagozatok egészségügyi, szociális és kulturális feladatokat is elláttak. Különösen a Népközösség keretein belül működő Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület végzett eredményes szervezőmunkát. 1942 szeptemberében felszínre kerültek a Népközösség vezetésen belüli személyes ellentétek, amelyek egyre inkább kiéleződtek és markáns ideológiai jelleget öltöttek. A csonkán maradt dél-erdélyi magyar egyházak szerepe felértékelődött, a szellemi-kulturális élet viszont szinte teljesen ellehetetlenült.

A második bécsi döntés kihirdetését követően tömeges menekülthullám vette kezdetét: 1940–1944 között mintegy 200 ezer romániai magyar menekült vagy települt át Magyarország területére. Ez a dél-erdélyi magyarság számának nagyarányú, 40%-os csökkenéséhez vezetett, amely mind a mai napig érezteti hatását.

A kisebbségi jogvédelem állandó jelleggel működő szervei a viszonylag alacsony hatékonyságú, brassói és kolozsvári székhelyű német–olasz tiszti bizottságok voltak. 1940 őszén és 1942 nyarán egy-egy német-olasz különbizottság is alakult a bécsi döntést követő atrocitások, illetve a magyarokat sújtó gabonarekvirálások kivizsgálására. A tengelyhatalmak békéltetési törekvései a határ mindkét oldalán visszatartó hatást gyakoroltak a nemzetiségiekkel való bánásmód terén, de a kisebbségi kérdés kezelésére nem kínáltak valódi megoldást.

Négy év kisebbségi mérlegét megvonva elmondható, hogy a dél-erdélyi magyarság gazdasági, társadalmi, kulturális és demográfiai téren egyaránt súlyos veszteségeket szenvedett. Egyedüli „pozitívumként“ azt emelhetjük ki, hogy nagy áldozatok árán, de túlélte e vészterhes korszakot.

Ami pedig ezután következett: az 1944. augusztus 23-i román politikai fordulat nyomán megalakult új bukaresti kormány képviselői szeptember 12-én Moszkvában aláírták a román fegyverszüneti egyezményt. Ennek 19. pontja semmisnek nyilvánította a második bécsi döntést, és Erdélyt „vagy annak legnagyobb részét” Romániának ítélte, a békeszerződés jóváhagyásától függően. A nagyhatalmak közül a Szovjetunió egész Erdély Romániához való csatolását szorgalmazta, de az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország egy etnikailag igazságosabb magyar–román határ meghúzására törekedett. A második világháborút lezáró párizsi békekonferencián végül Moszkva álláspontja kerekedett felül: az 1947. február 10-én aláírt békeszerződés a trianoni román–magyar határok helyreállításáról rendelkezett. Ezzel az erdélyi magyarság életében egy újabb, mindmáig tartó kisebbségi korszak vette kezdetét.

L. Balogh Béni

Felhasznált irodalom

Levéltári források

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (A román Külügyminisztérium Levéltára, Bukarest)
fond 71/ România
fond 71/ Transilvania
fond 71/ Ungaria

Arhivele Naționale Istorice Centrale (Nemzeti Történelmi Központi Levéltár, Bukarest)
fond Delegatul Marelui Stat Major pe lîngă Comisia Germană de Ofițeri
fond Ministerul de Interne, Cabinetul Ministrului
fond Preşedinția Consiliului de Miniştri
fond Preşedinția Consiliului de Miniştri, Cabinet civil Mihai Antonescu
fond Preşedinția Consiliului de Miniştri, Cabinet militar Ion Antonescu
fond Preşedinția Consiliului de Miniştri, Serviciul Special de Informații
fond Inspectoratele Regionale de Jandarmi
fond Inspectoratul General al Jandarmeriei
fond personal Sabin Manuilă

Arhivele Naționale Direcția Județeană Harghita (Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Igazgatósága, Csíkszereda)
fond Prefectura Județului Ciuc

Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Budapest
Ungár Pál népellenes bűntett, V-220. sz. dosszié

Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár
Püspöki Levéltár

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Levéltár, Budapest
Gyárfás Elemér feljegyzései, levelezése, 1940–1941, VII. 25.
M. kir. Honvédelmi Minisztérium 1919–1945
Német–olasz tiszti bizottság magyar összekötő tiszt, Kolozsvár 1941–1944

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
Belügyminisztérium, Rezervált iratok K 149
Külügyminisztérium, Béke-előkészítő osztály iratai XIX-J-1-a
Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai K 63
Külügyminisztérium, Politikai Osztály rezervált iratai K 64
Miniszterelnökség, Az észak-erdélyi ügyek fővezérségi kormánymegbízottja K 53
Miniszterelnökség, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek K 27
Miniszterelnökség, Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály iratai K 28
Sajtólevéltár, Sajtóarchívum, Erdéllyel foglalkozó lapkivágatok, kéziratok és cikkgyűjtemények, Délerdélyi Adattár K 610

Egyéb források

Adatgyűjtemény a délerdélyi és bánsági magyarság küzdelmeiről és politikai vezetéséről a bécsi döntéstől Románia kilépéséig a Tengelyhatalmak szövetségéből. 1940. augusztus 30-tól 1944. augusztus 23-ig. II. kötet. Összeállította: Jakabffy Elemér, 157., 202–203. o. Lelőhely: Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Manuscrise [Román Akadémia Könyvtára, Kézirattár], Jakabffy, fam. A.1145.

Az 1939. évi június hó 10-re kihirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hiteles Kiadás. Budapest, 1939, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája. Budapest, VII–XVIII. kötet.

Szabados Mihály: *Magyarország népcsere lehetőségei a béketárgyalásokon*. Kézirat, 1945. Lelőhely: Jakabffy Elemér Alapítvány Kézirattára, Kolozsvár. Leltári szám: K 6.

Forrásközlések

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944. Összeállította Ránki György és mások. Budapest, 1968, Kossuth Könyvkiadó.

Achim, Viorel: The Romanian Population Exchange Project Elaborated by Sabin Manuilă in October 1941. [A Sabin Manuilă által 1941. októberben kidolgozott román lakosságcsere-tervezet.] In *Jahrbuch des italienisch–deutschen historischen Instituts in Trient,* XXVII. Bologna 2002, 593–617. o.

Balogh Béni, L.: *„Életünk és vagyonunk miatt nem kell aggódnunk...” Gyárfás Elemér találkozói román politikusokkal 1940 őszén. Dokumentumközlés.* http://adatbank.transindex.ro/regio/kutatoioldalak/htmlk/pdf775.pdf (Letöltve: 2013. augusztus 25.)

Balogh Sándor (főszerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993.* Budapest, 2002, Napvilág Kiadó.

Benjamin, Lya (coord.): *Evreii din România între anii 1940–1944.* [A romániai zsidók 1940–1944 között.] Vol. I.–II. Bucureşti, 1993–1996, Editura Hasefer.

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936–1945. V. kötet. *Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941.* Összeállította Juhász Gyula. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó.

Dobre, Florica et al.: *Anul 1940. Armata română de la ultimatum la dictat. Documente.* [Az 1940. év. A román hadsereg az ultimátumtól a diktátumig. Dokumentumok.] Vol. II. Bucureşti, 2000, Editura Europa Nova.

Horthy Miklós titkos iratai. Sajtó alá rendezte Szinai Miklós és Szűcs László. Második kiadás. Budapest, 1963, Kossuth Könyvkiadó.

Mareşalul Ion Antonescu. Secretele guvernării. Rezoluții ale Conducătorului Statului, septembrie 1940 – august 1944. (Ion Antonescu marsall. A kormányzás titkai. Az államvezető határozatai, 1940. szeptember – 1944. augusztus.) Selecție de Vasile Irimia şi Ion Ardeleanu. Bucureşti, 1992, Editura Românul.

Otu, Petre (ed., pref.): *Pacea de mâine. Documente ale Comisiei constituite în vederea pregătirii conferinței de pace de după cel de-al doilea război mondial (1942–1944).* [A holnapi béke. A második világháború utáni békekonferencia előkészítése céljából létrehozott Bizottság dokumentumai.] Bucureşti, 2006, Editura Militară.

Puşcaş, Vasile (ed.): *Transilvania şi aranjamentele europene, 1940–1944.* [Erdély és az európai rendezések, 1940–1944.] Cluj-Napoca, 1995, Centrul de Studii Transilvane. Fundația Culturală Română.

Ránki György (vál.): *Hitler hatvannyolc tárgyalása, 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal.* 1-2. kötet. Budapest, 1983, Magvető Könyvkiadó /Tények és tanúk/.

Réti György (szerk.): A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról. A Darányi-kormány megalakulásától a Szovjetunió elleni hadüzenetig (1936–1941). Budapest, 2007, Hungarovox Kiadó.

Romsics Ignác (főszerk.): Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944. Budapest, 1995, Teleki László Alapítvány /A Magyarságkutatás könyvtára XVI./.

Seres Attila: Márton Áron és a kisebbségi reciprocitás kérdése a magyar–román kapcsolatokban. Magyar diplomáciai iratok 1940–1943. *Limes*, 2011. 2. sz. 75–95. o.

Seres Attila: Márton Áron és a moldvai katolikus püspökség magyarsága az 1940-es évek elején. *Székelyföld*, 2012. 8. sz. 51–80. o.

Seres Attila: Márton Áron és az erdélyi (gyulafehérvári) katolikus püspökség a második bécsi döntés után. In Ottmar Traşcă – Sárándi Tamás – Cornel Grad – L. Balogh Béni (szerk.): *Al II-lea arbitraj de la Viena din 30 August 1940. Antecedente şi consecinţe. A második bécsi döntés, 1940. augusztus 30. Előzmények és következmények. Materialele simpozionului ştiinţific / A tudományos konferencián elhangzott előadások. Satu Mare – Szatmárnémeti, 2–3 septembrie 2010 – 2010. szeptember 3.* Satu Mare, 2011, Editura Muzeului Sătmărean, 179–202. o.

Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu. [A Minisztertanács üléseinek jegyzőkönyvei. Ion Antonescu kormányzása]. Ed. Marcel-Dumitru Ciucă et al. Vol. I–XI. Bucureşti, 1997–2008, Arhivele Naţionale ale României.

Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerkesztette és az utószót írta Ablonczy Balázs. Budapest, 2000, Osiris Kiadó.

Tófalvi Zoltán: Sabin Manuila lakosságcsere terve. *Székelyföld*, 2009. 1. sz. 130–154. o.

Traşcă, Ottmar (editor): *„Chestiunea evreiască" în documentele militare române, 1941–1944.* [A „zsidókérdés" román katonai dokumtumokban, 1941–1944.] Bucureşti–Iaşi, 2010, Institutul European – Editura Institutului pentru Studierea Holocaustului din România. Colecţia Academica 109, Seria Istorie.

Visszaemlékezések, naplók

Groza, Petru: *A börtön homályában. Malmaison, 1943–1944 telén*. Budapest, 1986, Gondolat Kiadó /Közös dolgaink/.

Jakabffy Elemér emlékirata, Hátszeg, n. a. Lelőhely: Jakabffy Elemér Alapítvány Kézirattára, Kolozsvár. Leltári szám: K 954.

Kacsó Sándor: *Nehéz szagú iszap felett. Önéletrajzi visszaemlékezések*. III. kötet. Bukarest, 1993, Kriterion Könyvkiadó.

Kertész István: *Magyar békeillúziók, 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között.* Budapest, 1995, Európa–História /Extra Hungariam/.

Pop, Valeriu: *Amintiri politice 1936–1945*. [Politikai emlékek 1936–1945.] Bucureşti, 1999, Editura Vestala.

Rónai András: Egy népcsere-emlék. In uő: *Térképezett történelem*. Budapest, 1989, Magvető Könyvkiadó, 259–261. o.

Scarlat, Cristian (ed.): *Diplomaţi germani la Bucureşti 1937–1944. Din memoriile dr. Rolf Pusch, ataşat de legaţie şi dr. Gerhard Stelzer, consilier de legaţie*. Bucureşti, 2001, Editura All Educational.

Összefoglaló művek

Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély, 1940–1944*. [H. n.], 2011, Jaffa Kiadó.

Balázs Sándor: *Lugosi üzenet. A Magyar Kisebbség című folyóirat monográfiája*. H. n., 1995, Szatmárnémeti Kölcsey Kör.

Balogh Béni, L.: A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés. Csíkszereda, 2002, Pro-Print Könyvkiadó /Múltunk Könyvek/.

Balogh Béni, L.: Küzdelem Erdélyért. A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között. Budapest, 2013, Akadémiai Kiadó.

Balogh, Béni, L.: *The Second Vienna Award and the Hungarian-Romanian Relations 1940–1944*. Boulder, CO: Social Science Monographs, 2011.

Bancoş, Dorel: *Social şi național în politica guvernului Ion Antonescu*. [Társadalmi és nemzeti Ion Antonescu kormányának politikájában.] Bucureşti, 2000, Editura Eminescu.

Braham, Randolph L.: *Román nacionalisták és a holocaust. Kitalált mentőakciók politikai kiaknázása*. Budapest, 1998, Múlt és Jövő Kiadó.

Case, Holly: Between States. *The Transylvanian Question and the European Idea during World War II*. [Az erdélyi kérdés és az európai gondolat a második világháború ideje alatt.] Stanford, California, 2009, Stanford University Press.

Csatári Dániel: *Forgószélben. (Magyar–román viszony 1940–1945.)* Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó.

Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása". Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944*. Budapest, 2008, Napvilág Kiadó /Politikatörténeti Füzetek XXV/.

Illésfalvi Péter et al.: *Erdély a hadak útján 1940–1944*. H. n., 2005, Puedlo Kiadó.

Juhász Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944*. Budapest, 1983, Kossuth Könyvkiadó.

Macartney, C. A.: *October Fifteenth: A History of Modern Hungary 1929–1945*. Part I–II. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1956–1957.

Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből*. Kolozsvár, 1944, Minerva. Reprint kiadás. H. n., é. n., Optimum Kiadó.

Nagy Alpár-Csaba: A dél-erdélyi református egyházkerületi rész története (1940–1945). H. n., 2012, L'Harmattan Kiadó.

Nóvé Béla: *Hivatása: kisebbségmentő. Pásint Ödön pályaképe*. Kolozsvár, 2012, Kriterion Könyvkiadó.

Şandru, Dumitru: *Mişcări de populație în România (1940–1948)*. [Népmozgások Romániában, 1940–1948]. Bucureşti, 2003, Editura Enciclopedică.

Simion, Aurică: *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941*. [A romániai politikai rendszer 1940. szeptember – 1941. január között.] Cluj-Napoca, 1976, Editura Dacia.

Szlucska János: *„Pünkösdi királyság". Az észak-erdélyi oktatásügy története 1940–1944*. Budapest, 2009, Gondolat Kiadó.

Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon, 1938–1941*. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó.

Udrea, Traian: *23 August 1944. Controverse istorico-politice*. Studiu istoriografic. [1944. augusztus 23. Történelmi-politikai viták. Historiográfiai tanulmány.] H. n., 2004, Editura Alex-Alex & Leti Pres.

Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944*. Pécs – Budapest, 2012, Jelenkor Kiadó – OSZK.

Varga E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez.* Budapest, 1992, Regio – MTA Történettudományi Intézet. /Regio-könyvek 10. Kisebbségi könyvtár./

Tanulmányok, esszék, irodalmi alkotások

Ablonczy Balázs: Védkunyhó. Idegenforgalmi fejlesztés és nemzetépítés Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között. *Történelmi Szemle,* 2008. 4. sz. 507–533. o.

Ablonczy László: „Útonállók leereszkedő ajándéka." Erdélyi ősz, 1940. *Hitel,* 2010. 9. sz. 81–100. o.

Achim, Viorel: A második világháború évei alatti román lakosságcseretervekről. *Múltunk,* 2007. 4. sz. 4–17. o.

Balogh Béni, L.: A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete (1940–1944). In *Korrajz 2003. A XX. Század Intézet Évkönyve.* Vál. Földesi Margit. H.n., 2004, XX. Század Intézet, 39–53. o.

Balogh Béni, L.: *A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete 1940–1944 között, különös tekintettel a szellemi–kulturális életre.* http://adatbank.transindex.ro/regio/kutatoioldalak/htmlk/pdf518.pdf (Letöltve: 2013. augusztus 25.)

Balogh Béni, L.: A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén. *Limes,* 1996. 3. sz. 79–92. o.

Balogh Béni, L.: A magyar–román viszony és az erdélyi kérdés 1940–1944 között. In Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *Történelmünk a Kárpát-medencében (1926–1956–2006).* Kolozsvár, 2006, Komp-Press Kiadó, 19–27. o.

Balogh Béni, L.: A Romániai Magyar Népközösség 1940–1944 között. *Limes,* 2011. 2. sz. 29–43. o.

Balogh Béni, L.: Az Antonescu-rezsim békeelképzelései 1940–1944 között. *Századok,* 2007. 1. sz. 3–27. o.

Balogh Béni, L.: Az erdélyi magyar menekültkérdés 1939 és 1944 között. *Regio,* 1999. 3–4. sz. 243–265. o.

Balogh Béni, L.: Az „idegháború" kezdete. Magyar–román tárgyalások 1940 őszén. In Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében.* Somorja, 2006, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 101–117. o.

Balogh Béni, L.: Dél-Erdély – Észak-Erdély. Különbségek, párhuzamok. *Limes,* 2011. 2. sz. 5–9. o.

Balogh Béni, L.: Megtorlás, etnikai homogenizálás. A kisebbségi kérdés a magyar–román kapcsolatrendszerben, 1940–1944. *Limes,* 2010. 1. sz. 79-94

Balogh Béni, L. – Bárdi Nándor: A dél-erdélyi magyarság jogi és politikai helyzete a második bécsi döntést követően. In Bárdi Nándor et al. (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Budapest, 2008, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 162–167. o.

Balogh Béni, L. – Olti Ágoston: A román–magyar lakosságcsere kérdése 1940–1947 között. In Cholnoky Győző (szerk.): *Földönfutók. A Magyarországot érintő kényszertelepítések a II. világháború alatt és után.* Budapest, 2008, Lucidus Kiadó /Kisebbségkutatás Könyvek/, 9–42. o.

Bárdi Nándor: A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944 között. *Limes,* 2006. 2. sz. 43–70. o.

Beke György: Erdély tilalmas négy esztendeje. *Valóság,* 1997. 4. sz. 85–98. o.

Benkő Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro Minoritate,* 2002/Ősz, 7-41. o.

Bolovan, Sorina – Bolovan, Ioan: Problemele demografice ale Transilvaniei între știință și politică. Studiu de caz (1920–1945). [Erdély demográfiai kérdései a tudomány és a politika

között. Esettanulmány, 1920–1945.] In Camil Mureşanu (coord.): *Transilvania între medieval şi modern*. Cluj-Napoca, 1996, 119–131. o.

Egry Gábor: Az Antonescu-korszak nemzetiségpolitikája Romániában. *Limes*, 2011. 2. sz. 11–27. o.

Egry Gábor: Tükörpolitika. Magyarok, románok és nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944. *Limes*, 2010. 2. sz. 97–111. o.

Gergely Jenő: Az észak-erdélyi görög katolikus román egyházmegyék jogállása és sérelmeik, 1940–1944. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1993. 3–4. sz. 83–93. o.

Giurescu, Dinu C.: Evreii din România în anii 1940–1944. In uő: *Istoria Românilor*. Vol. IX. *România în anii 1940–1947*. Bucureşti, 2008, Editura Enciclopedică, 379–455. o.

Giurescu, Dinu C.: Regimul Ion Antonescu (6 septembrie 1940 – 23 august 1944). 3. Regimul politic intern. [Ion Antonescu rezsimje, 1940. szeptember 6. – 1944. augusztus 23. 3. A belső politikai rendszer.] In uő: *Istoria Românilor. Vol. IX. România în anii 1940–1947*. Bucureşti, 2008, Editura Enciclopedică, 98–133. o.

Hámori Péter: Székely–oláh katolikus sorstörténet. *Regio*, 2007. 2. sz. 189–222. o.

Horváth Sz. Ferenc: Határon innen és határon túl. Népességcsere és áttelepítés, mint az erdélyi kérdés megoldási lehetősége (1937–1942). *Limes*, 2006. 2. sz. 7–16. o.

Illésfalvi Péter: „Édes Erdély itt vagyunk..." Az 1940-es erdélyi bevonulás során történt atrocitásokról. *Pro Minoritate*, 2004/Tavasz, 58–77. o.

Juhász István: Dél-erdélyi iskoláink és a románság. In Záhony Éva (szerk.): *Hitel. Kolozsvár 1935–1944. Tanulmányok*. I. kötet. 1991, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 309–315. o.

Kacsó Sándor: *Lélekvesztőn*. Kolozsvár, 1941, Erdélyi Szépmíves Céh.

Méliusz József: *Sors és jelkép*. Második, javított kiadás. Bukarest, 1973, Kriterion Könyvkiadó.

Mikó Imre: Erdélyi politika. In Záhony Éva (szerk.): *Hitel. Kolozsvár 1935–1944. Tanulmányok*. I. kötet. 1991, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 144–150. o.

Nagy Alpár-Csaba: A Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész rövid története (1940–1944). *Limes*, 2011. 2. sz. 45–58. o.

Nagy Mihály Zoltán: A dél-erdélyi magyar közösség politikai vezető rétegének internálása 1944 őszén. In Pál-Antal Sándor et al. (szerk.): *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 2003, Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 393–410. o.

Osgyáni Gábor: „Újra magyarok lettünk". Gondolatok a „magyar világ" gyimesi emlékeiről. *Pro Minoritate*, 2003/Tél, 174–194. o.

Otu, Petre: Comisia Roggeri–Altenburg. *Magazin Istoric*, 2001. 8. sz. www.itcnet.ro/history/archive (Letöltve: 2006. 05. 06.)

Pál János: A dél-erdélyi unitárius egyház helyzete és önszerveződési stratégiái 1940–1944 között. *Limes*, 2011. 2. sz. 59–73. o.

Pomogáts Béla: *A romániai magyar irodalom*. Budapest, é. n., Bereményi Könyvkiadó /Irodalomtörténeti kismonográfiák/

A romániai menekültek főbb adatai az 1944. februári összeírás szerint. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1944. 9–12. sz.

Sárándi Tamás: *Nemzetiségpolitika alulnézetből. A magyar és a román kormányok nemzetiségpolitikája 1940–1944 között a német–olasz tiszti bizottságok működésének tükrében*. Kézirat. Budapest, 2013.

Scarlat, Cristian: Germanii din România (1940–1944). [A romániai németek, 1940–1944.] In Giurescu, Dinu C. (coord.): *Istoria Românilor*. Vol. IX. *România în anii 1940–1947*. Bucureşti, 2008, Editura Enciclopedică, 456–498. o.

Sütő András: Találkozások Veress Péterrel. In uő: *Az élet és halál kapuiban*. Csíkszereda, 1993, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 175–210. o.

Szász Zoltán: Tévutak keresése. Áttelepítési tervek a magyar–román konfliktus feloldására 1940 táján. *História,* 1999. 8. sz. 17–19. o.

Szász Zoltán: Válság-monitoring Erdélyben 1940–1942. A német–olasz különmegbízottak vizsgálódásai. In Krausz Tamás (szerk.): *Kelet-Európa: történelem és sorsközösség.* Budapest, 2006, 270–284. o.

Tinódi Gábor: A dél-erdélyi magyarság szellemi élete. In Záhony Éva (szerk.): *Hitel. Kolozsvár 1935–1944. Tanulmányok*. I. kötet. 1991, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 295–308. o.

Tóth-Bartos András: Szórványkérdés és birtokpolitika Észak-Erdélyben 1940–1944 között. In Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról*. Budapest, 2013, Argumentum Kiadó, 285–313. o.

Traşcă, Ottmar: Relațiile româno–ungare şi problema Transilvaniei, 1940–1944 (I). [A magyar–román kapcsolatok és Erdély kérdése, 1940–1944., I.] In *Anuarul Institului de Istorie „A. D. Xenopol". XLI, 2004.* Iaşi, Editura Academiei Române, 311–349. o.

Traşcă, Ottmar: Relațiile româno–maghiare şi problema Transilvaniei, 1940–1944 (II). [A magyar–román kapcsolatok és Erdély kérdése, 1940–1944., II.] In *Anuarul Institului de Istorie „A. D. Xenopol". XLII, 2005.* Iaşi, Editura Academiei Române, 377–408. o.

Varga E. Árpád: Városodás, vándorlás, nemzetiség. Adatok és szempontok az erdélyi városi térségek etnikai arculatváltásának vizsgálatához. http://www.kia.hu/ konyvtar/erdely/varos.htm (Letöltve: 2013. augusztus 25.)

Zathureczky Gyula: Metamorphosis Transylvaniae. *Hitel,* 1940–1941. 2. sz.

Sajtó

Déli Hírlap, 1940–1944
Ellenzék, 1940–1941
Erdélyi Gazda, 1941–1944
Erdélyi Helikon, 1940–1942
Erdélyi Szemle, 1940–1941
Esti Magyarország, 1940
Kolozsvári Estilap, 1941–1944
Láthatár, 1941–1942
Magyar Kisebbség, 1940–1942
Reggeli Magyarország, 1940
Új Magyarság, 1940–1944
Universul, 1940–1944

Adattárak, kronológiák, kutatási segédletek

Bonhardt Attila: *A Hadtörténelmi Levéltár román–magyar viszonnyal kapcsolatos iratainak jegyzéke,* 1938–1945. I–II. kötet.

Balogh Béni, L. (szerk.): *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Digitális szövegtár*. http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=83&k=5 (Letöltve: 2013. augusztus 25.)

Balogh Béni, L.: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia*. http://balogh.adatbank.transindex.ro (Letöltve: 2013. augusztus 25.)

Gagyi József: *Dokumentumgyűjtemény. Az 1940. augusztus 30-i Bécsi Döntés, a magyar hadsereg bevonulása, a magyar adminisztráció kialakulása a Székelyföldön*. Kézirat. Csíkszereda, 1993. Lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. 625. fond, 1251. sz.

Kuszálik Péter: *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989*. Budapest, 1996, Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet /Kisebbségi adattár VI./.

Sárándi Tamás – Tóth-Bartos András (szerk.): „Kis magyar világ". Észak–Erdély 1940–1944 között. Digitális szövegtár. http://www.adatbank.ro/ belso.php?alk=66&k=5 (Letöltve: 2013. augusztus 25.)

IRATOK

I. ROMÁN KISEBBSÉGPOLITIKA AZ ANTONESCU-KORSZAKBAN

1.
Ştefan Coriolan, Szeben megye prefektusának közleménye az átadott területekről származó magyarok részére

Nagyszeben, 1940. szeptember 6.

Közlemény

A Belügyminisztérium 275/240. számú rendelete[1] alapján az átadott területekről származó magyar lakosság tudomására hozzuk, miszerint az ország helyzete miatt, amely bizonyos területek Magyarországnak való átadása nyomán állt elő, saját érdeke, hogy távozzék azon helységekbe, ahová való.

Ezért felkérjük az ebbe a kategóriába tartozó magyarokat, hogy időben térjenek vissza helyeikre, egyben felhívjuk a román közvélemény figyelmét arra, ne vegyék igénybe a szolgálataikat.

A közigazgatási és rendőri szervek, a közvélemény, a hatóságok, az intézmények és intézetek figyelmét felhívjuk arra, hogy ebben a kérdésben a legnagyobb tapintattal járjanak el, és ne folyamodjanak erőszakhoz.

107/1940. sz.

Szeben Megye Prefektusa – Dr. Coriolan Ştefan

Megjelent: Gazeta Sibiului, 1940. szeptember 13. 7. o.

1 A rendeletet nem sikerült beazonosítanunk.

2.
Ion Antonescu államvezető felhívása a kisebbségekkel szemben tanúsítandó emberies és méltányos bánásmód érdekében

Bukarest, 1940. szeptember 17.

Antonescu Ion tábornok, miniszterelnök, államvezető a következő hivatalos felhívást bocsátotta ki:

„Antonescu Ion tábornok, miniszterelnök kéri az összes állami hatóságokat, amelyek a minisztériumok kötelékébe tartoznak és ugyanakkor kér minden társadalmi osztályhoz és kategóriához tartozó románt, főként pedig az erdélyieket, hogy nyújtsanak neki segítséget annak a megalkotására, amit vállalt: a belső rend megóvására, valamint az összes szomszédokkal való korrekt viszony megőrzésére.

Kér mindenkit a miniszterelnök, hogy óvakodjanak az embertelen, törvénytelen és elhamarkodott tettektől, kéri a hatóságokat, egyéneket, mindenkit, személyenként és kollektíve, hogy más etnikai származású kisebbségiekkel szemben, akik azoknak a szomszéd országoknak az etnikai családjába tartoznak, amely országok számára a múlt hibái folytán egyes országrészeinket át kellett engedni, – a legkorrektebb magatartást tanúsítsák. Figyelembe kell venni, hogy igen sok drága vértestvérünk került ezekre a területekre, akik ellen ellenrendszabályokat válthat ki minden meg nem felelő itteni viselkedés. Mindenki vigyázzon minden gesztusra, tegyen mérlegre minden szót, amit kimond, minden ténykedést, amelyet el akar követni, mert minden elhamarkodottság csak bajokat okozhat a határon túl.

Bármi legyen valaki nyelve, bármi legyen a hite, emberként kell kezelni, mert a román állam teljes mértékben garantálja a szabadságot, az élethez és méltósághoz való jogot minden állampolgárának, tekintet nélkül etnikai eredetére.

Az igazságszolgáltatás az egyetlen fórum, amely büntet és amely az idegent is felelősségre vonja, ha az állam törvényei ellen vét.

A sajtó és a nagyközönség tudja meg, hogy a román állam külső támasza és alappillére: a tengely, – ennek következtében a közöttünk élő olasz és német polgártársainkat a baráti és testvéri szeretet érzésével kell körülvenni, ezt mindenképpen a legmagasabb államérdek és ezzel egyidejűleg saját érdekünk is diktálja, és ennek alá kell vetnie magát minden igaz hazafinak.”

Bucureşti, 1940. szeptember 17.

Antonescu Ion, tábornok, miniszterelnök, államvezető.

Megjelent: Magyar Kisebbség, 1940. október 1. 468. o.

3.
Ion Antonescu államvezető a magyar és a bolgár kisebbség eltávolításának szükségességéről a román Minisztertanács ülésén

Bukarest, 1940. szeptember 18.
[Részletek]

[...][2]

I. Antonescu[3] *tábornok*: A bolgárok nem akarnak átmenni,[4] mivel elégedettebbek voltak itt. De ez egy súlyos kérdés a román állam számára, mivel Bécsben[5] sem határoztak arról, hogy Magyarországnak adjuk át az összes magyart, aki nem őslakos nálunk. Egyiket is, másikat is[6] valószínűleg utasították vagy Budapestről vagy Szófiából, hogy ne menjenek el tőlünk a saját országukba. Olyanok, mint idegen szeg a házban,[7] lázító és valószínűleg követelőző elemek.

Ezért tapintatosan, de energikusan ki kell tennünk őket, ki kell húznunk ezt a szeget a házunkból, hogy minél több bolgártól és magyartól szabaduljunk meg. A magyaroknak és a bolgároknak a saját országaikba kell távozniuk; a bolgárok közül csak azok maradjanak, akik Tulcea megyében laknak. A többiek, akik maradni akarnak, csak azért teszik ezt, hogy lázító elemek legyenek. A románokba nem lőttem, de a bolgárokba lövök. Meg kell tisztítanunk már egyszer ezt az országot az összes idegen elemtől.

A magyarok esetében bizonyos utasítások kellenek, mivel Bárdossy[8] úrtól úgy tudom, hogy Bécsben nem került szóba a kérdés.[9] Az utóbbi időben mentek el az itteni magyarok közül, természetesen az egész cselédség és a magyar iparosok, akik Romániában laktak, de a valódi[10] iparosok továbbra is nálunk maradtak.

Ez a helyzet kettős hátránnyal jár: az első a kémkedés veszélye, a második, hogy soha nem fogjuk tudni felemelni a román iparos osztályt, mivel mindig a magyar fogja felváltani. Ki kell jutnunk ebből a helyzetből. Meg kell találni a megoldást, megegyezés Valer Pop[11] úrral, Sturdza[12] úr. Jegyezze fel ezt a kérdést.

[...][13]

---

2 A kihagyott részekben egyebek mellett a hadsereg átszervezéséről és az ország belső helyzetéről esett szó.
3 Antonescu, Ion.
4 Bulgáriába.
5 A második bécsi döntéssel.
6 Azaz a magyarokat és a bolgárokat is.
7 Románul: „Sunt un fel de cui al lui Pepelea [...].”
8 Bárdossy László.
9 A magyar–román lakosságcsere kérdése. Dél-Dobrudzsa Bulgáriának való átadásáról és a román–bolgár lakosságcseréről az 1940. szeptember 7-én véget ért craiovai kétoldalú tárgyalásokon döntöttek.
10 Sic!
11 Pop, Valeriu.
12 Sturdza, Mihail.
13 A kihagyott részben a belső rend fenntartásáról, gazdasági és kulturális kérdésekről, külpolitikáról, propagandáról esett szó.

Másik kérdés: a magyarok Romániából nem akarnak elmenni az átadott területekre. A magyarok, amint már mondtam, idegen szeg akarnak lenni a házunkban. Abból, hogy nem akarnak elmenni az országunkból, látni kell, hogy mi nem tartottuk rabságban a kisebbségeket, hanem a mi rezsimünk olyan liberális volt, hogy az itt élő magyarok nem akarnak már az országukba távozni.

A bolgárok hasonlóképpen nem.

Ez egy olyan kérdés, amit tanulmányozni kell, hetekig tanulmányozni. Az egész sajtó értsen egyet; az összes újság ugyanabban az időben ugyanazt a kérdést taglalja. Így járnak el Németországban is. Egy irányított sajtó, más szavakkal, nálunk is.

Egy másik kérdés: sok olyan magyar van, aki odaátról jön hozzánk az új határon át. Ez a kérdés a Belügyminisztériumra, a hadseregre és a sajtóra tartozik. Tegyék meg a legszigorúbb intézkedéseket, hogy ne szivárogjanak be hozzánk a zsidók. Szervezett intézkedéseket hozzanak. Ne szivárogjanak be se zsidók, se magyarok, se bolgárok. Csak az üldöztetések elől menekülő románokat fogadják.

[...][14]

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Preedinția Consiliului de Miniștri, Cabinetul Ion Antonescu, dos. 169, f. 20–120. Megjelent: Marcel-Dumitru Ciucă et al. (ed.): Ședința Consiliului de Miniștri, 18 septembrie 1940. In Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu. Vol. I. (septembrie 1940 – decembrie 1940). București, 1997, Arhivele Naționale ale României, 31–32., 57. o.

14 A nem közölt részben többek között a budapesti magyar–román likvidációs tárgyalásokról és személyi kérdésekről esett szó.

4.
Ion Antonescu államvezető határozata a magyar hatóságoknak az észak-erdélyi románokkal szembeni megtorlásairól szóló belügyminisztériumi jelentés kapcsán

Bukarest, 1940. október 4.

1. Mivel a magyar atrocitások tovább tartanak, Róma és Berlin összes közbenjárása dacára, szükség esetén akár megtorlások is lesznek. A magyar vezetők el lesznek hurcolva, koncentrációs táborok létesülnek, ameddig a visszaélések megszűnnek. Grafikonok készülnek a román áldozatok számáról, részletezve a szenvedés módját.

2. Bukarestben ne jelenjenek meg magyar lapok, csupán annyi, ahány román újság meg fog jelenni az átadott területen. Esetleg annak arányában, hogy hányan olvassák ezeket az újságokat itt és ott.

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Preşedinția Consiliului de Miniştri, dos. 333/1940–1941, f. 18. Megjelent: Vasile Arimia – Ion Ardeleanu (red.): Mareşalul Ion Antonescu. Secretele guvernării. Rezoluții ale Conducătorului Statului (septembrie 1940 – august 1944). Bucureşti, 1992, Editura „Românul”, 16. o.

5.
Ion Antonescu államvezető az idegenek kiűzésének szükségességéről az Ellátási Tanács ülésén

Bukarest, 1941. október 6.
[Részletek]

Az ülés 16,30-kor kezdődik Ion Antonescu marsall, államvezető elnökletével.

[...][15]

Ion Antonescu marsall:

[...][16]

A harmadik kérdés a kereskedelem megszervezésének kérdése, és ebből a szempontból teljesen elölről kell kezdenünk az életet, mivel a kereskedelem túlnyomórészt, mondhatnám akár száz százalékig, a zsidók és az idegenek kezében volt.

Ami a zsidókat illeti, intézkedtem, hogy véglegesen és teljesen eltávolítsam őket e térségekből. Az intézkedés folyamatban van. Besszarábiában még mintegy 40 000 zsidóm van, akik néhány napon belül mind át lesznek téve a Dnyeszteren, és ha a körülmények megengedik, át lesznek téve az Uralon.

Ez a megoldás arra, hogy kiszabadítsuk a román népet abból a helyzetből, amelyben senyvedett. Elég, ha aláhúzom, hogy a besszarábiai zsidók öt évre előre megvették a parasztok termését, és a parasztok e zsidók rabszolgái voltak. A falvakban és a városokban is megtelepedtek, és az egész gazdasági életből a zsidók profitáltak. A kérdés semmiféle halasztást nem tűrt. Ha a sors nem lett volna kegyes hozzánk, Besszarábia a legrövidebb időn belül elveszítette volna román karakterét annak a politikának és annak a szabadságnak a következtében, amelyet azok az emberek biztosítottak, akik a háború után kormányozták ezt az országot és akik helyénvalónak találták a zsidók letelepedését a falvakban, kizsákmányolandó a rabszolgákká vált parasztokat.

A zsidókérdés tehát egy olyan probléma, amely Besszarábia esetében néhány hét alatt megoldódik, és Bukovina esetében is meg fog oldódni.

[...][17]

---

15 A kihagyott részekben Besszarábia gazdasági újraszervezéséről esett szó.
16 A kihagyott rövid részben Ion Antonescu Besszarábia gazdasági és ellátási problémáiról beszélt.
17 A kihagyott részben Ion Antonescu a Besszarábiában elért eddigi sikereket sorolta.

Ion Antonescu marsall:

[...][18]

A kereskedelmet illetően kétségtelenül elölről kell kezdenünk, mivel kizártam a zsidókat és lassan, lassan a többi idegent is kiűzöm, kivéve azokat, akik régóta kereskednek ott. De az én törekvésem az, hogy a román faj megtisztításának politikáját kövessem, és egyetlen akadály sem fog eltántorítani attól, hogy megvalósítsam népünk e történelmi kívánalmát.

Ha nem használjuk ki a mai nemzetközi és európai helyzetet a román nép megtisztítására, elszalasztjuk a történelem kínálta utolsó lehetőséget. És én nem szeretném elszalasztani, mert ha elszalasztanám, az utánam jövő generációk természetesen engem hibáztatnának ezért. Visszahozhatom Besszarábiát, Erdélyt is, de ha nem tisztítom meg a román népet, semmit nem tettem, mivel nem a határok jelentik egy nép erejét, hanem a faj tisztasága és egyneműsége. És ezt követem elsősorban.

[...][19]

Arhivele Naționale Istorice Centrale, Preşedinția Consiliului de Miniştri, Cabinetul Ion Antonescu, dos. 489, f. 2–42. Megjelent: Marcel-Dumitru Ciucă et al. (ed.): Ședința Consiliului de Aprovizionare, 6 octombrie 1941. In Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu. Vol. V. (octombrie 1941 – ianuarie 1942). Bucureşti, 2001, Arhivele Naționale ale României, 1., 5., 8. o.

18 A kihagyott rövid részben Ion Antonescu a Besszarábiában felmerült ellátási és gazdasági problémákat érintette.

19 Az ülés hátralevő részében Besszarábia gazdasági újjászervezéséről és Románia lakosságának ellátási problémáiról tárgyaltak.

6.
Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettes beszámolója a dél-erdélyi magyarokkal szemben tervezett megtorlásról az észak-erdélyi menekültekről szóló megbeszélésen

Bukarest, 1942. május 13.
[Részlet]

Az alábbi urak vesznek részt:
Mihai Antonescu Professzor Úr, a Minisztertanács alelnöke,
D. Popescu tábornok,[20] belügyminiszter,
Vasiliu tábornok,[21] a Belügyminisztérium államtitkára,
Constantin tábornok,[22] az Ellátásügyi Minisztérium államtitkára,
Diaconescu ezredes,[23] az Állambiztonsági Hivatal főigazgatója.

Mihai Antonescu professzor úr: Következésképpen a határ menti területek prefektusainak azonnal kartotékokat kell összeállítaniuk a megye területén található összes menekültről.

Ezenkívül a Menekültügyi és Romanizálási Államtitkárság közölni fogja a Belügyminisztériummal és az Ellátásügyi Minisztériummal az országba, a területünkre korábban befogadott, a már elhelyezett vagy elhelyezendő menekültek helyzetét, feltüntetve lakhelyüket és gazdasági helyzetüket, vagy a kapott segélyeket, hogy legyünk tisztában az egész menekültkérdéssel.

[...][24]

Popescu tábornok úr, belügyminiszter: Hozzunk létre egy menekültügyi irodát.

Mihai Antonescu professzor úr, a Minisztertanács alelnöke: Hozzanak létre egy menekültügyi irodát, amely központosítja az összes adatot.

Azt követően a második szakaszba lépünk.

A második szakaszban, ezen adatok alapján, figyelmeztetést intézek a magyar kormányhoz és értesítem, hogyha két hét vagy még kevesebb idő elteltével is fennállnak ezek a körülmények,[25] a megtorlások politikájához folyamodok.

Hasonlóképpen, ha a románlakta területeket továbbra is éheztetik,[26] a magyar lakossággal szemben megtorlást fogok alkalmazni.

---

20 Popescu, Dumitru I.
21 Vasiliu, Constantin Z. (Piki).
22 Constantin, Constantin S.
23 Diaconescu, Nicolae.
24 A kihagyott részben Mihai Antonescu az észak-erdélyi román menekültek nyilvántartásáról beszélt.
25 Az észak-erdélyi románok kiüldözése.
26 Bukarest vádját, miszerint a magyar kormány módszeresen kiéhezteti a román lakosságot, az ún. Hencke–Roggeri német–olasz különbizottság helyszíni vizsgálatai nem igazolták. Bizonyos román vidékek (Máramaros, Beszterce-Naszód) ellátási helyzete valóban súlyos volt, de ennek legfőbb okát a rossz kukoricatermés, a lakosság pénztelensége és egyes helyi szervek hanyagsága képezte.

És akkor miniszter urak, a történelmünkben ezt az eddig ismeretlen dolgot fogjuk tenni: elzárjuk a magyar falvakat és hagyjuk, hogy éhen haljanak. Röviden és egyszerűen.

Elkobozzuk az utolsó kukorica- és búzaszemet vagy élelmet, és hagyjuk éhen halni a nálunk lévő magyar falvakat.

Azon falvakban, ahol ez a radikális megoldás nem alkalmazható, egy másik módszerre térünk át.

Az összes román menekült kötelező módon beköltözik a magyar gazdaságokba és házakba.

Az ezen falvakban lévő magyar ingatlanok azonnal le lesznek foglalva a menekültek elszállásolása végett.

Az elkobzás nem csak az ingatlanokra, hanem az élelemre is vonatkozni fog.

A magyarok élelmének felét oda kell adni a román menekült lakosságnak.

Vasiliu tábornok úr: Ahogy 1925-ben, a Cadrilaterben[27] történt.

Mihai Antonescu professzor úr, a Minisztertanács alelnöke: A kínzásokat illetően[28] Önöknek adatokkal kell rendelkezniük, és kérjék el azokat a Statisztikai Hivataltól is.

A Statisztikai Hivatal velem is közölni fogja ezeket az adatokat: a magyar lakosság megoszlását Erdélyünk falvaiban és községeiben.

A prefektus urak révén pedig kérni fogják, a Statisztikai Hivatal adatain kívül, hogy állítsák össze a magyar községek, valamint az illető megyék magyar lakosságának a táblázatait a községek román lakosságához viszonyítva.

Tehát a magyar etnikai eredetű lakosság helyzetét, illetve megyénkénti és községi eloszlását Erdély területén; ennek a lakosságnak a gazdasági helyzetét, a magyar birtokok nagyságát és a családtagok számát.

Ez a második szakasz tehát a retorziós és megtorló intézkedések előkészítő és bejelentési szakaszát képezi.

A harmadik szakasz, miniszter urak, a magyar javak elvételének szakasza.

A magyarok kiadtak egy rendeletet, az 1440-eset,[29] amely abban az esetben, ha az eladási ár nem volt kielégítő, jogosulttá teszi a román uralom előtti egykori tulajdonost, vagy azt, aki időközben eladta a tulajdonát, kártalanítási eljárásra vagy arra, hogy eljárást indítson magának a tulajdonjognak a megsemmisítésére.

Egy hasonló tartalmú törvényt fogok hozni.

---

27 Azaz Dél-Dobrudzsában, amely 1913–1940 között román fennhatóság alatt volt, ezt követően pedig ismét Bulgária részét képezi.

28 A magyarországi románok által elszenvedett kínzások.

29 Az 1941. februárban megjelent 1440/1941. M.E. sz. rendelet egyik pontja szerint, aki „hatósági kényszer" miatt adta el ingatlanát a román uralom alatt, az visszaperelhette. Egy másik paragrafus kimondta, hogy mindenki eljárást indíthat kárenyhítés miatt, ha az ingatlanát a bécsi döntés előtt „értéken alul" adta el Erdélyben, és emiatt súlyos károsodást szenvedett. A rendelet nem tett különbséget a különböző nemzetiségű magyar állampolgárok között, mégis elsősorban a románok ellen irányult, és leginkább őket sújtotta.

A határidő azonban nem 22 év lesz, hanem korlátlan, és a románok elővásárlási jogát a magyarok erdélyi tulajdonaira az alábbi elv alapján vezetem be: az Erdélyből[30] kényszerűségből elmenekültek bárhol kérhetik Erdély[31] területén a földhözjuttatásukat, és anélkül, hogy megnevezném, e kisajátítási elv alapján a magyarok tulajdonát fogom odaadni.

A magyar galádságára, a tulajdonnak az ár miatti visszaadására válaszul ma a menekültek javát szolgáló törvénynek az elvével jövök, kisajátítani pedig pont a magyarok tulajdonát fogom.

Röviden és egyszerűen, erre a megoldásra jutottam [...],[32] a menekült elszállásolása kisajátítási jogot von maga után, amit a közigazgatási hatóságok hajtanak végre.

A közigazgatási hatóság a kisajátítási törvényt a menekültek javát szolgálva hozza meg, ad Calendas Graecas ár alapján,[33] úgy, ahogy ezt Erdélyben[34] teszik a mi románjaink kifosztásáért.

A rekvirálási intézkedéseket ugyanolyan képmutató alapon fogjuk alkalmazni, mint ahogy a mieinket kínozzák, vérre menő katonai rekvirálások[35] az összes magyar községben és az összes magyar területen.

Hasonlóképpen, ugyanezen törvény alapján, a lakbérleti szerződések meghosszabbításának a Monitorul Oficial[36] 1940. szeptember 22-i számában megjelent törvényére hivatkozva, amely a menekültek elszállásolása érdekében bérbeadási irodák létrehozását irányozza elő, bérbeadási irodákat létesítünk, hogy azok adminisztratív úton a magyarok házában helyezzék el a román menekültet.

Röviden és egyszerűen: sem külön rekvirálások, sem más törvények.[37] Közigazgatási Bérbeadási Irodák[38] minden prefektúra mellé, az 1940. szeptemberi törvény értelmében.

Ebben a harmadik szakaszban egy másik intézkedést is bevezetek.

Minden letartóztatásra itteni letartóztatásokkal válaszolunk;

Minden gyilkosság esetén értesítem a magyar kormányt, hogy megölök egy bizonyos számú túszt a börtönben lévők közül;

Minden Erdélyben[39] meggyilkolt románért cserében 10 itteni magyar lesz felakasztva.

Mindezen közigazgatási intézkedés és a magyarokra gyakorolt nyomás természetesen nyugtalanságot idézhet elő helyi szinten, különösen a magyar kormány

---

30 Észak-Erdélyből.
31 Dél-Erdély.
32 Olvashatatlan rész.
33 Ad Calendas Graecas (lat.) = sohanapján. A menekültek gyakorlatilag tehát ingyen kapnák meg a nekik juttatott tulajdont.
34 Észak-Erdélyben.
35 Lesznek.
36 A román Hivatalos Közlöny.
37 Nem kellenek.
38 Kellenek.
39 Észak-Erdélyben.

felbujtására, amely minden bizonnyal el fogja küldeni az ügynökeit, hogy lázítson és kihasználja ezt a helyzetet.

Magyarország rájön, hogy az utolsó kártyáját játssza ki.

Elmondhatom, az a benyomásom, hogy ezt a kártyát elkezdte már kijátszani.

És akkor mindenre képes.

Következésképpen, az Antonescu marsall úr által bevezetendő katonai intézkedések mellett közigazgatási, rendőrségi és állambiztonsági intézkedéseket is kell majd hoznunk.

Tehát a Nagyvezérkar bizonyára meg fogja erősíteni az ebben a határzónában található laktanyákat.

Ugyanígy, kérem, hogy Önök erősítsék meg a csendőrőrsöket, azonnal megkétszerezve számukat ezeken a vidékeken.

A magyar községekben, ahol nincsenek csendőrök, alakítsanak őrsöket és az összes megyében, ahol bevezetjük ezeket az intézkedéseket, legyenek mobil csendőrosztagok, amelyek közlekedhetnek és ellenőrizhetik a helyzetet.

Az intézkedések, amelyeket foganatosítani fogunk e tekintetben, tábornok urak, legyenek radikálisak.

A legelső lázadási kísérletnél: gépfegyver, röviden és egyszerűen.

A gazdasági intézkedéseket, kérem – mivel ezek az első szakaszba esnek – azonnal foganatosítsák.

Constantin tábornok úr, ellátásügyi miniszter: Kötelezzük a polgármestereket, hogy doboltassák ki, mindenki hozzon egy-egy zsák kukoricát vagy búzát.

M. Antonescu úr, a Minisztertanács alelnöke: A menekültek támogatási akcióját, hogy a polgármesterek kezdeményezzenek élelmiszergyűjtést a menekülteknek, ezt azonnal meg lehet tenni, azonban semmi nem garantálja számomra, hogy a magyarok adni fognak, következésképpen megint a rekviráláshoz fogunk jutni.

De azokon a vidékeken, ahol menekültek vannak és magyar községek, ott a bérbeadási irodák rendszerének azonnal működnie kell.

Ugyanakkor vezessük be a menekültek kötelező élelmezésének elvét egy olyan tarifával, amelyet a prefektúra állapít meg, és mondjuk azt: ez és ez a hivatal fog fizetni ezekért a menekültekért; és majd meglátjuk, hogy mennyit fogunk fizetni.

Következésképpen, mostantól azokon a vidékeken, ahol komoly menekültcsoportok vannak, ahol az élelmezés gondot okoz, minden prefektus azonnal létre fogja hozni járásonként is a bérbeadási irodát, és minden községben minden magyar tulajdonosnál elhelyez egy menekültet, továbbá egy közigazgatási határozattal kötelezni fogják az ingatlan tulajdonosát, hogy a szükséges élelmet is adja oda fizetség ellenében,[40] amit a román közigazgatás fog majd kifizetni, de ne határozzák meg a lakbér és az élelmiszersegély nagyságát, illetve a fizetség időpontját.

---

40 A menekültnek.

Miniszter urak, már csak ennyi mondandóm maradt: nagyon sok hónapnyi szenvedés után jutottam erre az elhatározásra.

Antonescu marsall úr, amikor én átvettem a Külügyminisztérium irányítását,[41] úgy gondolta, hogy bizonyos mértékig a hallgatás és türelem politikáját kell követnem. A háború első hónapjaiban én is szükségesnek véltem ezt, hogy ne gondolják, kétértelmű háborús politikánk van, főleg, hogy akkor vissza kellett nyernünk Besszarábia és Bukovina területét, amely a Kelet felé irányuló akciónk alapja volt.

Miután láttam, hogy az összes atrocitás és embertelenség folytatódik, miután láttam, hogy a templomainkat lerombolják, kötelességemnek éreztem először, hogy figyelmeztessem mind Berlint, mind Rómát arra, hogy retorziós és megtorló akcióba kezdek majd, és közöltem velük ezeket az adatokat.

[...][42]

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Preşedinția Consiliului de Miniştri, dos. 139/1942. f. 2., 4–8. Román nyelvű gépelt másolat.

41 Mihai Antonescut 1941. június 29-én nevezték ki külügyminiszterré.

42 A megbeszélés további részében Mihai Antonescu beszámolt a Magyarország ellen folytatott diplomáciai akcióiról.

7.
A Béke Iroda Politikai és Jogi részlegeinek együttes üléséről felvett jegyzőkönyv

Bukarest, 1942. június 23.
[Részletek]

[...][43]

Valer Pop:[44] Nyilvánvaló, hogy ez az anyag nagyon eredményesen hasznosítható.[45] Politikai szempontból, hipotézisként érdekelnie kéne Önöket Románia jövőbeli, Magyarországgal szembeni területi státusa. Ezt a dolgot különböző feltételezések szemszögéből kell vizsgálni. Ezzel kapcsolatban a bizottságunknak a néprajzi és statisztikai kérdésekkel összefüggésben, elsősorban a lakosságcsere kérdését kell vizsgálnia. Nem mondom, hogy ez kell legyen a megoldás, de nekünk az összes lehetőségre fel kell készülnünk, és ha egy ilyen megoldás elé kerülünk, legyünk felkészültek.

Al. Oteteleşanu:[46] A lakosságcsere kérdését úgy gondolom, nem kéne megvitatnia a bizottságunknak. A kormány azonban megbízhat valakit, hogy diszkréten tanulmányozza azt. Nem szabad azonban kiderülnie, hogy mi felvetettük ezt a kérdést.

G. Meitani:[47] Az a véleményem, hogy azokon a területeken, amelyeket megkapunk, csak román lakosságnak kell laknia, mert ha a területünkre vesszük a magyar lakosságot, azt jelenti, hogy kezdhetjük elölről a dolgot. Már a háború előtt szorgalmaztam, hogy tanulmányozzák a lakosságcsere kérdését, amely nagyon jó eredményekre vezetett Törökország és Görögország között. Rögtön amint e két ország között végrehajtották a lakosságcserét, a vitának vége lett, és a legjobb kapcsolatokat ápolták egymással. Véleményem szerint az egyedüli megoldás a lakosságcsere; a legkevésbé sem gondolom azonban, hogy a lakosságcsere révén lemondjunk a területről.

Al. Oteteleşanu: Ezt a kérdést nem nekünk kell megvitatnunk, hanem a kormánynak kell vele foglalkoznia.

G. Meitani: Számunkra a legfontosabb a terület visszaszerzése, de a terület visszaszerzése lakosságcsere nélkül nem megoldás. Ez a köztünk és a magyarok közti, Trianontól máig tartó nézeteltérések újrakezdését jelentené.

Valer Pop: Nyilvánvaló, hogy a lakosságcsere kérdése a kormányra tartozik, de azt hiszem, a kérdés tanulmányozása – amelyet, ha a kormány meg kívánná valósítani a lakosságcserét, egy ad hoc módon összeállított bizottságra bízhatna,

---

43 A kihagyott részben egyebek mellett a megvitatandó témákról, a román–magyar viszonyról és az erdélyi románok jogfosztásáról esett szó.
44 Pop, Valeriu.
45 Az észak-erdélyi románok üldözésére vonatkozó román dokumentációs anyag.
46 Oteteleşanu, Alexandru.
47 Meitani, Gheorghe.

amelynek tagjai a politikai, a jogi és az etnikai kérdéseket is ismerik - nem jelent veszélyt, mivel a magyarok szintén foglalkoznak e kérdéssel, habár ők elutasítják az ezzel való foglalkozást, mivel őket a történelmi jogcímek érdeklik. Ők a követeléseiket a történelmi jogcímekre alapozzák, és visszautasítják az ezzel a kérdéssel való foglalkozást, de meg vagyok győződve, hogy Magyarországon is részletesen tanulmányozzák a problémát. Én felvázoltam egy csomó kérdést, ugyanakkor elmondtam, milyen valószínűsíthető információkkal kell rendelkezniük ahhoz, hogy megítéljék e kérdéseket. Ezek után önöknek kell megvitatniuk bizonyos problémákat, amelyek érdeklik.

Radu Budişteanu: Az Oteteleşanu professzor úrral szemben érzett minden tiszteletem ellenére úgy vélem, az ő javaslata túlságosan leszűkíti a foglalkozásunk körét.

[...][48]

Ami a lakosságcserét illeti, ez elsőrangú tárgyalási alap volt,[49] és nem lehet, hogy a Külügyminisztérium irattárában ne legyenek meg ezek az iratok. A lakosságcsere nem ideális megoldás számunkra, de a jelenlegi helyzetnél jobb megoldás.

Al. Oteteleşanu: A magyarok mondhatják: „Vigyétek a románjaitokat az átadott Erdélyből!"

G. Meitani: Nem úgy vetődött fel a kérdés, hogy végrehajtjuk a lakosságcserét, lemondva a területekről.

Radu Budişteanu: Valer Pop úr megerősítését kérném. Tudom, hogy akkor[50] hivatalosan azt mondták, hogy 1 200 000 – 1 300 000 román maradt az átadott területeken. A lakosságcsere ebben az esetben területtel jár.

Al. Oteteleşanu: De nem az egész területtel, amit odaadtunk.

Valer Pop: A Turnu Severin-i tárgyalások utolsó ülésére[51] a Koronatanács által[52] elfogadott megoldás az volt, hogy először kérjék Magyarországtól, véglegesen és visszavonhatatlanul fogadja el a lakosságcsere elvét; ha Magyarország elfogadja a lakosságcsere elvét, Románia készen állt volna a lakosságcsere területi következményeinek vizsgálatára.

Radu Budişteanu: Ez a lakosságcsere megengedő jellegű volt a román állam részéről, területileg legfeljebb 5 megyét jelentett volna; ma 11 megyénk hiányzik.

Valer Pop: A Turnu Severin-i tárgyalások kudarcával és Bécsbe menet, kidolgozásra került a teljes lakosságcsere változata, ami 11 000 km^2 átadásával

---

48 A kihagyott részben a hozzászóló a bizottságok feladatkörével, ezt követően pedig a második bécsi döntés meghozatalának körülményeivel kapcsolatos kérdéseket vetett fel.

49 A második bécsi döntés előtt.

50 A második bécsi döntés kihirdetését követően.

51 1940. augusztus 24.

52 1940. augusztus 23-án.

járt – a határ menti 4–5 megye egy részével –, és volt egy minimális megoldás, amely 7000 km^2- ig ment el, nyilván, javaslat formájáig sem jutottak el.

Radu Budişteanu: A lakosságcserét illetően látnunk kell, hogyan tekintenek az itteni magyarok erre a lakosságcserére, mivel információim szerint akkor ők elutasították ezt a lakosságcserét. [...][53]

[...][54]

Petre Papacostea: Az a célunk, hogy a békekonferencián egyenlő félként tudjunk beszélni az ellenfeleinkkel, el tudjuk érni jogaink elismerését, területi és morális jogainkat, egy olyan nép jogait, amely egy küldetést teljesített, amely küldetés az egész múltjában jelen van. Ne menjünk túl messzire, de 1918-ban, amikor az összes győztes vagy legyőzött nagyhatalom a bolsevizálást kockáztatta, Románia az egyedüli ország, amely ellenállt. Ugyanazt az álláspontot képviseltük 1918-tól egészen napjainkig, amikor Oroszország ellen harcolunk. Mi nem változtunk meg egy pillanatra sem. Amíg mások igyekeztek Oroszország barátságába férközni, mi maradtunk a bolsevizmus ellen. A román nép egy küldetést teljesített. Azt hiszem, ez lesz a középpont, ami eldönti az általános vitát.

Mi egy háború? Két nemzet közötti egyensúly megszakítása. Amikor mi Erdélyt követeljük, azt hiszem, itt nincs mit keresnie a lakosságcserének. Miért? Mivel a magyarok beszivárgás útján hatoltak be Romániába, nem itteni származásúak.

Mindenesetre az a véleményem, hogy ebben a kérdésben, még ha dolgozik is valaki rajta, nem jó a nyilvánosság. Nekünk a jogainkat teljeskörűen kell követelnünk, ha pedig lakosságcserét hajtunk végre, azt fogadjuk el, de ne kérjük. [...][55]

[...][56]

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Preşedinția Consiliului de Miniştri, Cabinet Militar Ion Antonescu, dos. 512/1942, f. 101–131. Megjelent: Petre Otu (red.): Pacea de mâine. Documente ale Comisiei constituite în vederea pregătirii conferinței de pace de după cel de-al doilea război mondial (1942–1944). Bucureşti, 2006, Editura Militară, 141–144., 148–149. o.

---

53 A hiányzó részben a felszólaló bejelentette, hogy el kell távoznia az ülésről.

54 A hiányzó részben szó esett arról, hogy Észak-Erdély problémája mellett Dobrudzsa és Besszarábia kérdéseivel is foglalkozni kell, majd javaslatok hangzottak el a munka megszervezéséről.

55 Felszólalása további részében Petre Papacostea egyebek mellett Románia társadalmi viszonyairól és a magyar propagandáról beszélt.

56 Az ülés befejező részében elsősorban a bizottságok hatáskörével kapcsolatos vélemények hangzottak el.

II. ÁLTALÁNOS HELYZETKÉP

8.
A Kis-Küküllő vármegyei magyarok képviselőinek levele Teleki Pál miniszterelnöknek

Dicsőszentmárton, 1940. szeptember 1.

Nagyméltóságú Gróf Teleki Pál
m. kir. Miniszterelnök Úrnak

Budapest

Kegyelmes Urunk!

A bécsi döntés és határmegállapítás úgy érte Kis-Küküllő vármegye magyarságát, mintha taglóval sújtották volna.

Felocsúdva a fájdalmas kábulatból, első gondolatunk Nagyméltóságodba vetett bizalmunk volt.

Az ősi, Szent István király által alapított Küküllő vármegye magyar lakosságának mintegy 45 ezer magyar lakosa úgyszólván egységes tömböt képez, 61 községe ma is tiszta magyar, vagy legalábbis a többsége magyar. Ebből a 61 magyar községből és városból csak 3 községet rendelt a bécsi döntés visszacsatolni Magyarországhoz.

Büszke volt e vármegye arra, hogy Gróf Bethlen György elnökünk mindig példaképpen említette, mint Erdély legegységesebb, politikailag legfegyelmezettebb magyarságát, amit fényesen beigazolt azzal is, hogy a legutolsó választás alkalmával 400 választópolgára a megveretése, karjuk eltörése, fülük lehasítása ellenére is kitartott magyar jelöltje mellett.

Ez a fegyelmezett és rendíthetetlen magyarság most a megpróbáltatás legirtózatosabb óráiban is egységesen akar eljárni.

A fájdalomtól lesújtva egyedüli reményünk, hogy Nagyméltóságod meghallgatja alábbi kérésünket, és azt teljes egészében, a legrövidebb idő alatt teljesíteni fogja.

1.) A döntőbírósági ítélet szövegére hivatkozva a vármegye magyarságában az a közhangulat, hogy optálását kéri, kiköltözködik Magyarországra.

2.) Kérésünk az, hogy ez a kiköltözködés ne egyénileg történjék és így esetleg újabb súlyos vagyoni áldozatokkal járjon.

3.) E célból diplomáciai tárgyalás alapján a két kormány egyezzék meg abban, hogy Kis-Küküllő vármegye magyarságának önként optálóit, *a szervezést hatóságilag megengedve*, egységesen telepíti ki, a vidék klímájának leginkább megfelelő Szilágy és Szolnok-Doboka vármegyékbe és onnan ugyanannyi román lakosságot, tehát népcsere folytán, Kis-Küküllő vármegyébe telepít.

Természetes kívánság, hogy egyenlő értékű földterületet kapjon mindkét fél. Minden optáló az összes ingóit és pénzét vámmentesen, az állam költségén vihesse magával.

A vagyon, úgy a községi mint a városi ingatlan, fedhetetlen, megbízható egyének becslése szerint történjék mindkét fél részéről, teljesen a napi árnak és igazságnak megfelelően.

4.) A kevés számú, kb. 300 intellektuel képesítésének megfelelő álláshoz jusson, a nyugdíjasok folytatólagosan kapják nyugdíjukat.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a vármegye magyarsága egységes minden magyar megmozdulásban, társadalmi különbség nélkül.

Fájdalmasan és keservesen fogja itthagyni a főnemes történelmi kastélyát, a nemes kúriáját, a földműves drága szülőföldjét, könnyek között fogjuk itten hagyni templomainkat, verejtékkel összegyűjtött pénzünkből felépített magyar iskoláinkat és kultúrházainkat, amit a megszállás alatt magyar bástyának emeltünk, – de itt semmi körülmények között nem maradunk.

Úgy gondoljuk, értéket fogunk drága hazánk [...][1] itt a megpróbáltatások hosszú ideje alatt hazafiságban és magyar érzésben megacélosodtunk és rendíthetetlenül kitartottunk.

Mielőbb fegyelmezetten várjuk Nagyméltóságod döntését és kérésünkre válaszát, mielőtt magunk határoznánk.

Mély hódolattal és tiszteletteljes bizalommal tesszük le sorsunkat és jövőnket Nagyméltóságod kezébe.

Dicsőszentmárton, 1940. szeptember 1.

A Kis-Küküllő vármegyei Magyar Párt
volt elnöke:
(olvashatatlan aláírás)
Pekri Géza

A dicsőszentmártoni M. P.
volt elnöke:
(olvashatatlan aláírás)
Gróf Béldi Gergely

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár, Gyárfás Elemér feljegyzései, levelezése 1940–1941, VII. 25., 1–2. o. Gépelt tisztázat.

1 Olvashatatlan szavak.

9.
Szabó Béni, a Romániai Magyar Népközösség Brassó megyei elnökének jelentése Teleki Pál miniszterelnöknek a második bécsi döntés fogadtatásáról

Budapest, 1940. szeptember 4.

Miniszterelnök Úr!

Kegyelmes Uram!

Mindenekelőtt elnézését kérem, hogy csak ilyen hevenyészett formában tehetem meg az alábbi előterjesztésemet, illetve jelentésemet. Szolgáljon mentségemül, hogy a ránk, lemaradottakra nézve oly szerencsétlen bécsi döntés óta csaknem minden megszakítás nélkül a legidegfeszítőbb munkában vagyok, melyet követett egy hosszú és nehéz utazás.

Jelentésemnél a kimerültség s az idő rövidsége csak rövid távirati stílust enged meg. Azonban szükségét láttam, ha ilyen formában is, hogy írásban legyen meg jelentésem a netán kívánt módon való felhasználás céljára.

Brassóban és Brassó megyében a döntés leírhatatlan elkeseredést váltott ki. Az egész magyarság úgyszólván magán kívül van. Megszűnt minden munka, s megindult egy el sem képzelhető kivándorlás a Székelyföldre. Vasárnap óta az elkeseredést páni félelem egészítette ki, a nagyarányú, részben tettlegességekkel tarkított sorozatos tüntetések következtében, melyekről alább részletesen megemlékezem.

Fentiek következtében a székely alkalmazottak 70–80%-a elutazott. Számuk 5000–6000-re tehető. Ugyancsak ezt tették a munkások is. Mindkét esetben súlyos zavar állott be a háztartásokban, vállalatoknál. A munkások egy része maga mondott fel. Az állami jellegű üzemeknél, minő a repülőgépgyár, már szombaton egy magyart sem engedtek be, még a mérnököket sem. Hirdetőtáblán közölték a rendelkezést. A vasúti műhelyekből szintén eltávoztak a magyarok, ugyanez a helyzet a jelentések szerint a többi nagy vállalalatnál is. Iparosok, kereskedők tömegesen mentek át a Székelyföldre, és az eltávozás szünet nélkül tart. Az ezzel kapcsolatos felhívások, rábeszélések alig érnek el eredményt.

Pontos számadatunk nincs, de hozzávetőlegesen az összesen mintegy 40–45 000 magyar lakó 35–50%-a eltávozott, és a lelkészek és az öregembereken kívül olyanról nem tudunk, ki ott maradna.

Népirodánkon, lakásomon, üzletemben naponta 6–800 ember fordul meg és kap útbaigazítást. Az irodán a legkülönfélébb nyilvántartást készítjük róluk, helyzetükről, stb.

A románok tüntetései

Vasárnap[2] 10 000-es tömegek vettek részt a tüntetéseken, zászlók alatt, felvonulásokkal, eskütételekkel, háborút követelve, Hitlert, Mussolinit, a magyarokat szidva. A szász kaszinót megrongálták, iratokat, könyveket stb. az emeletről a piacra dobták, széttépték, Hitler arcképével együtt. A német konzul autójáról a zászlót letépték, a sofőrt s a konzult könnyebben bántalmazták. Délután a konzulátust rendőri őrizet alá vették. Az esti órákban Brassóba érkezett Fabricius[3] és Hans Otto Roth az események megvizsgálására. Hétfőn pedig magasrangú tisztekkel együtt tartottak terepszemlét.

Hétfőn az esti órákban több helyről közölték, hogy este *ellenem* nagy tüntetés készül, és mindenképp lakásom elhagyására akartak bírni, aminek határozottan ellentmondtam, s kijelentettem, hogy ha ott pusztulok, akkor sem távozom el, sem el nem bújok. Későbbi igazolás céljából azonban bejelentettem a rendőrségen a készülő támadást. Este fél 8 órakor beláthatatlan tömeg vonult fel, házam előtt megállva sokáig hangosan tüntettek, szidtak. Tettlegessségre nem került sor, mivel a rendőrség őrséget rendelt ki, úgy a házam elé, mint a népközösségi iroda elé. A tüntetés 9 órakor megismétlődött. Tettlegesség ekkor sem történt. Az eseményeket én nyugodtan fogadtam, hisz ezer jót tettem a románok százaival. Családom tagjait azonban rendkívül megviselte az esemény, feleségem hosszabb időre elájult, stb. Az eseményeknek szemtanúja volt több magyar testvérem, kiket eltávozásukkal kapcsolatban magatartásukat illetőleg bizonyítvánnyal láttam el. Az eseményhez tartozik, hogy a rendőrség helyettes katonai parancsnoka főbelőtte magát és meghalt.

Több magyar testvérünket, úri embereket, nőket, székely alkalmazottakat könnyebben (pofonokkal) bántalmaztak (s ezek sajnos napirenden voltak), mert magyarul beszélgettek. Innen van a székely alkalmazottaknak csaknem teljes számban való elmenetele, mivel az eseteket túlozva adják tovább és súlyosabb kilengésektől tartanak. A magyarság fájdalma a városon nem jelentkezik provokálólag, de a csángó falvakban csak szigorú megintésemre maradt keretek között az elkeseredés, főképp mert egyes helyeken a románság a fájdalmat kigúnyolja, stb. Egyébként a Háromszékkel kapcsolatos falvak, melyek lakói két községben székelyek és 7 községben szászok (túlnyomó részben), a határmegállapító bizottság elé akarnak fordulni a végleges határ kijelölésekor. E falvak: Keresztvár, Bodola (volt Háromszék vármegyei falvak), Pürkerec, Zajzon, Tatrang, Hosszúfalu, Csernátfalu, Türkös és Bácsfalu. E falvak félkör alakban egészen a tömösi szorosig vonulnak le.

A szászság magatartása

A szászok körében is nagy az elkeseredés. Sokan voltak nálam érdeklődni, hogy ők optálhatnak-e, mert nem akarnak ottmaradni.

---

2 1940. szeptember 1-jén.
3 Fabricius, Wilhelm.

A szász nagykereskedők, iparosok gyűlést tartottak, és ha az információ helyes, repülőgépen vitték Hitlerhez azt a határozatot, melyben a Barcaságnak Magyarországhoz való csatolását kérik.

Helyzetük a mienkénél is rosszabb, mert mi Brassóból valamerre csak elmegyünk, ők azonban ott kell maradjanak, s az a 13 falu, melynek lakói 40-60%-ig szászok, a hatalmas szász ipart és kereskedelmet nem tudja eltartani. Ugyanis Brassónak a szebeni és nagy-küküllői szászsággal alig van gazdasági kapcsolata, a régi királysággal szintén igen kevés, mivel teljesen a három székely megye volt az üzletfelük. Ráadásul az ő falvaikban is erős ipar, több gyár és kereskedelem van.

A magyarság átköltözéséhez

Az egész úton, Brassó, Kőhalom, Segesvár, Medgyes, Kiskapus, Gyulafehérvár, Piski, Déva, Arad állomásain beláthatatlan tömeg várja rendben a beérkező vonatokat, melyek a lehető legzsúfoltabbak. Különösen áll ez Balázsfalváig, a Székelyföld határáig. Az eddigiekből ítélve aki át tud menni a 14 napon belül,[4] az mind átmegy. Nincs erő, ami visszatartsa. Az a félmiliónyi ottmaradt magyar az elmúlt keserves, de reménnyel tarkított 20 esztendő után a teljes reménytelenségben és tetézett gyűlölködő légkörben nem marad és nem maradhat. A városlakó magyaroknak nem is lesz üzletlehetősége.

E kérdésben való tisztánlátáshoz a magam példáját állítom.

Kisebb, középrendű üzemem van, 4–6 segéd, 2–4 tanonccal. 1940-re az összes adók, taxák összege 420 000 (négyszázhúszezer) lejt tett ki csak erre az évre. Most újabb 25%-os automatikus emelés van. A Székelyföldet elvesztettük (mi). A magyar lakosság legnagyobb része elment, vagy elmegy. A szászok ipara, kereskedelme a mienknél tőkeerősebb, népük hihetetlenül összetartó, mástól csak akkor vesz, ha az övénél egyáltalán nem kapja, amit keres. A román ipar és kereskedelem az új összeszorulás következtében tovább erősödik és részükről ott lesz az örök gyűlölet. Vagyis a helyzetünk az, hogy egy pár év alatt a megcsappanó forgalom miatt a vagyonunkat a közterhek fogják felemészteni, és mint koldusok kell majd az Anyaország terhére átmennünk.

Ezért a magyar kormány az új átalakulás rendjén úgy kell a dolgokat irányítsa, hogy másfél év alatt az összes magyarokat telepítse át, mert a szegénye, a terhet jelentő úgyis átment vagy megy. A többit nem szabad hagyni, hogy elszegényedjen. Ezek ma még nagy értékekkel tudnak jönni, és részben az átjött szegényebbeket is tudják foglalkoztatni.

Bizonyára felesleges, de mégis megemlítem, hogy az állások betöltésénél hely hagyandó a lemaradt területen lévő és csendes kényszerrel távozásra kerülő aktív tisztviselőknek, vasutasoknak, postásoknak, pénzügyieknek, bíróságiaknak stb. Valamint a távozni kényszerülő magántisztviselőknek a vállalatok útján. Továbbá

4 Az 1940. augusztus 30-án kihirdetett döntőbírói határozat 2. pontja szerint a román csapatoknak 14 nap alatt kellett kiüríteniük és átadniuk Magyarországnak Észak-Erdélyt.

a volt esküt nem tettek azon részének, kik nyugdíjat nem kaptak, vagy még szolgálatra alkalmasak. A nyelvvizsgákon elbocsátottaknak, kényszernyugdíjazottoknak stb.

Kérdések

Kik mehetnek át a 14 nap keretében? Mint automatikus állampolgárok.

Kik optálhatnak, csak magyar nemzetiségűek?

Az ingatlan vagyon alatt iparosok, kereskedők árui is értetnek?

Ha a „Brassói Lapok" megszűnik, lesz-e optálási joguk a zsidó újságíróknak, áll-e a kérdés más zsidókra is?

Több vagyonos zsidó, sok szász készül optálni, lehet-e?

Az eddig eltávozottak [...][5] ügye.

Iskoláink ügye, mivel azok elégtelenek.

A román vasútigazgatóság elrendelte a román vasutasok összeírását az átadandó területen, hogy kik maradnak, kik mennek. Úgyszintén a román területeken lévő magyar vasutasok összeírását is, kik maradnak, kik mennek át a magyarokhoz. Utóbbinál megjegyzi a rendelet, hogy *ajánlatos, ha ezek mennek*. Ebből az következik, hogy a netán visszamaradók helyzete igen bizonytalan lesz. Ezért a magyar vasutasok az elmenetelt fogják bejelenteni, s részükre hely tartandó.

A munkatáborokban lévő ottmaradt magyar fiúk és bevonultak ügyében a vegyes bizottság[6] valamit kellene, hogy tegyen, hogy szereljék őket le.

Rengeteg részletkérdés volna, melyre nincs időm kitérni, s melyeket átmenetileg valahogy intézünk.

Budapest, 1940. szeptember 4.

Szabó Béni
s. k.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály rezervált iratai, K 64, 1940-27/a. tétel, Erdélyi revízió I., 86. cs., 5064. sz. Gépelt másolat.

5 Két szó törölve.

6 A döntőbírósági határozat második pontja értelmében felállított magyar–román katonai bizottság, amely 1940. szeptember 1-jétől 15-ig ülésezett.

10.
Az Universul című bukaresti román napilap híre az aradi magyarok Magyarországra távozásáról

Arad, 1940. szeptember 4.

Távoznak a magyarok Aradról

Arad, szeptember 4.

Bár mostanig nem jelent meg semmiféle rendelkezés azok távozására nézve, akik Magyarországon kívánnak letelepedni, nagyszámú magyar távozik. A Nagyváradra tartó vonatok tele vannak aradi magyarokkal, akik Magyarországon keresik boldogulásukat. A helyi hatóságok semmiféle akadályt nem állítanak a távozni kívánók útjába. Ellenben a magyar közösség és annak egyesületei mindenáron azt szorgalmazzák, szájról szájra terjesztik, hogy senki ne távozzon, amíg a cserét[7] nem szabályozzák. Mindezek ellenére a magyarok, megrémülve a hétfő esti tüntetéstől[8] és a kedd esti próbálkozásoktól, eszeveszettül távoznak.

Habár távozásuk miatt az átadott területek lakosságának etnikai összetétele nagyon meg fog változni, mégis jó, ha minél többen elmennek, és ennek érdekében minden lehetséges könnyítést meg kell adni nekik. Ily módon el fognak tűnni az új magyar követelések[9] elemei.

Megjelent: Universul, 1940. szeptember 8. 6. o.

7 Azaz a lakosságcserét.
8 Aradon 1940. szeptember 2-án több száz román lakos tüntetett a második bécsi döntés ellen, több magyar bolt ablakát betörve.
9 Azaz területi követelések.

11.
A Universul című bukaresti román napilap híre az aradi magyar pénzügyi tisztviselők áthelyezéséről

Arad, 1940. szeptember 4.

Az aradi pénzügyigazgatóság magyar tisztviselőit áthelyezték az átadott területekre

Arad, szeptember 4.

A pénzügyminisztérium egyik rendelete szerint szeptember 3-án a két pénzügyigazgatóság és a három adóhivatal összes magyar pénzügyi tisztviselőjét szolgálati érdekből áthelyezték a Magyarországnak átadandó területek pénzügyi igazgatóságaihoz.

Helyükbe a kiürített[10] pénzügyigazgatóságok és adóhatóságok menekült tisztviselőit veszik majd fel.

Megjelent: Universul, 1940. szeptember 7. 2. o.

10 Azaz a „kiürítendő" Észak-Erdély területén található.

12.
A Magyar Távirati Iroda közleménye a romániai magyar kisebbség helyzetéről

Budapest, 1940. szeptember 10.

A Magyar Távirati Iroda közleménye

Budapest, szeptember 10. A Magyar Távirati Iroda jelenti: Erdélyből és Romániából aggasztó hírek érkeznek az ott élő magyar testvéreink sorsáról. A román vállalatok felmondás nélkül tömegesen bocsátják el magyar alkalmazottaikat. Végkielégítés nélkül, nyomban az utcára teszik ki, a legnagyobb nyomorba döntve őket. A munkatáborokban a legkíméletlenebb viszonyok között dolgoztatják a magyarságot. Mindez ellenkezik Románia külügyminiszterének[11] Bécsben vállalt kötelezettségeivel, mely szerint a román területen maradt kisebbséget a román lakossággal egyenlő elbánásmódban részesítik.

Illetékes magyar körökben úgy nyilatkoztak, hogy Magyarország mindenben hajlandó magáévá tenni a bécsi döntőbíróság előtt meghatározott elveket és tökéletesen végrehajtani az új határokon belül maradt idegen nemzetiségek jogainak tiszteletbentartására vonatkozó feltételeket, ha Románia mindezt nem teszi lehetetlenné.

Megjelent: Ellenzék, 1940. szeptember 11. 3. o.

11 Manoilescu, Mihail.

13.
Constantin Pantazi tábornok, a román Nemzetvédelmi Minisztérium államtitkárának levele Mihail Sturdza román külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarok helyzetéről

Bukarest, 1940. szeptember 22.

Nemzetvédelmi Minisztérium 11.060. sz., 1940. szeptember 22.
A Hadseregért felelős Államtitárság kabinetje

Miniszter Úr,

Hivatkozással az 58 683. számra,[12] a Magyarország követsége által küldött, a magyar etnikai származású lakosokkal való bánásmóddal kapcsolatos információkat illetően van szerencsém tájékoztatni, hogy az általam elrendelt helyszíni vizsgálatokból az alábbiak következnek:

1. Nem történt semmiféle nyomásgyakorlás a magyar lakosságra azért, hogy elhagyják Románia területét. Az összes állítás csupán kitalálás.

2. Nem léteznek munkatáborok. Valószínűleg a munkaosztagokról[13] van szó. Azokat a kisebbségieket, akik ezekhez az osztagokhoz tartoztak, legnagyobb részükben leszerelték, egyesek kivételével, akiknek a hazatérése a kiürítésekre[14] felhasznált vagonok hiánya miatt késlekedett.

A Nagyvezérkar utasítást kapott, hogy intézkedjen az átadott területekről származó kisebbségiek hazaküldésére, és ezáltal ez a művelet 1940. szeptember 25-e körül fejeződjön be.

3. Senki azok közül, aki a munkaosztagokban volt, nem részesült durva bánásmódban, mint ahogy a magyar követség állítja. Az életfeltételek és a bánásmód a románok és a kisebbségiek számára is azonosak voltak. A panaszok célja valószínűleg az, hogy a magyarokat minél előbb szereljék le.

4. Ami a fiatal magyarok állítólagos kényszerű határátlépéseit illeti, úgy értesültünk, önkéntesen távoznak az átadott területekre, és azért, hogy ne küldjék őket vissza a magyar hatóságok, azt mondják, a románok kényszerítik őket távozásra.

Következésképpen a magyar követségnek a kisebbségekkel való bánásmóddal kapcsolatos értesülései közül egyik sem igazolódik. Ezek az állítások valószínűleg egy olyan rendszer részét képezik, amivel a magyarok az átadott területeken maradt románokkal való, szavakkal nem is minősíthető bánásmódot akarják igazolni.

---

12 Az iratot nem közlik a román nyelvű forráskiadvány szerkesztői.
13 Románul: „detașamentele de sapatori".
14 Észak-Erdély kiürítésére.

Ami a magyarok[15] repatriálását illeti, ez időben meg fog történni. A repatriálás azonban nem történhet az ország és a katonaság sürgős szükségleteinek kárára.

Fogadja kérem, miniszter úr, mély tiszteletem kifejezését.

A Nemzetvédelmi Minisztérium hadseregért felelős államtitkára,
Constantin Pantazi hadosztályparancsnok

A külügyminiszter úr részére.

Arhivele Militare Române, fond M. R. Cabinet, dos. 256. f. 8. Megjelent: Florica Dobre – Vasilica Manea – Lenuța Nicolescu (red.): Anul 1940. Armata română de la ultimatum la dictat. Documente. Vol. II. București, 2000, Editura Europa Nova, 210. sz. dokumentum, 355–356. o.

15 Feltehetően a katonaságtól leszerelő magyarokról van szó.

14.
A Csendőrség Temesvári Területi Felügyelőségének hangulatjelentése

Temesvár, 1940. szeptember vége
[Részletek]

A Csendőrség Temesvári Területi Felügyelősége

Rövid ismertetés a Csendőrség Temesvári Területi Felügyelőségének területén tapasztalható hangulatról 1940. szeptember végén

[...][16]

III. *Az általános hangulat*

a) *Románok*: a román lakosság elégedetlensége és nyugtalansága napról napra növekszik. Általános a meggyőződés, hogy nagy társadalmi forrongás küszöbén állunk. Okok:

– Az Oroszország és Magyarország felé történt önkéntes területátadás; az egész román közvélemény egységes abban, hogy fegyverrel kellett volna válaszolni Magyarország követeléseire;

– A német és magyar, különösen a német kisebbség ellenszegülő és provokatív magatartása, amely az utóbbi időben súlyos formát öltött;

[...][17]

b) *A kisebbségi lakosság*:

Német: Lásd „A Hitlerista Akció” című fejezetnél, amellyel teljes mértékben egybeesik.

Magyar:

– Az Észak-Erdély átadásával elért siker még jobban felbátorította az irredenta akcióban, és titokban tevékenykedik az értelmiségiek, a papok és a tanítók befolyása alatt. Rejtve dolgozik, és a megtorló intézkedésektől való félelmében óvakodik a nyílt akcióktól;

– 1940. szeptember 5-e reggelén a Szászsebes – Arad között közlekedő vonat ablakából irredenta jellegű röplapokat dobtak ki;

– Az új határ közelében fekvő, Bihar megyei Gyorok, Árpád, Tulka,[18] Tuca[19] községek magyar lakossága elégedetlenségét fejezte ki amiatt, hogy nem kerültek magyar uralom alá.

16 A kihagyott részben a Felügyelőség hatáskörébe tartozó terület nagyságát és népességét ismertetik.
17 A következőkben a román lakosság elégedetlenségének további okairól van szó.

Egyes értesülések szerint a Bihar megye Romániánál maradt részén lakó magyar értelmiségiek azt az utasítást kapták, hogy ne hagyják ott állásaikat és gazdaságaikat, és maradjanak helyben. Kapcsolatokat tartanak fenn a nagyváradi irredenta központtal.

[...][20]

Magyarok: Észak-Erdély átadása után még arcátlanabbakká váltak, az irredenta mozgalom működik, és oly módon, hogy ne lehessen elfojtani.

[...][21]

A Csendőrség Temesvári Területi Felügyelője,
I. Sârbu ezredes

A Rendőrség 3. sz. Irodájának vezetője
Cosma Tr. őrnagy

Arhivele Militare Române, fond M. R. Cabinet, fond Corpul 6 Armată, dos. 1837, f. 8–12. Megjelent: Florica Dobre – Vasilica Manea – Lenuța Nicolescu (red.): Anul 1940. Armata română de la ultimatum la dictat. Documente. Vol. II. Bucureşti, 2000, Editura Europa Nova, 225. sz. dokumentum, 387–388., 390. o.

18 A román szövegben: Tulea.
19 A helységnév magyar megfelelőjét nem tudtuk beazonosítani.
20 A jelentés további részei a zsidó és a szerb lakosság hangulatáról, majd a szélsőséges politikai-társadalmi irányzatokról szólnak.
21 A jelentés befejező részében a zsidók és a kommunisták magatartásáról esik szó.

15.
Az 1. román hadsereg II. osztályának kémelhárítási jelentése

H. n., 1940. október 5.
[Részletek]

1. hadsereg 24 537. sz., 1940. október 5.
II. osztály

Kémelhárítási jelentés
Az 1. hadsereg, II. osztály jelentése a Légi Parancsnoksághoz

[...][22]

II. *A civil lakosság hangulata*

A román lakosság. Általában nyugodt. Megelégedéssel követi a legutóbbi intézkedéseket, amelyek az ország jó irányba terelésére és újjáépítésére irányulnak, különösen gazdasági és politikai szempontból.

1) Erdélyben ugyanaz a felháborodás a magyarok ellen, anélkül, hogy alkalmat adott volna a románok és a nálunk maradt magyarok közötti incidensekre.

[...][23]

III. *Kisebbségek*

A magyarok azt a hírt terjesztik intenzíven, hogy Magyarország elégedetlen azzal, amit Bécstől kapott, és egész Erdélyt követeli. E cél megvalósítása érdekében az átadott területre távozott magyarok olyan információkat közvetítenek az itteniek felé, hogy hamarosan a mostaninál intenzívebb revizionista propaganda veszi kezdetét. Az ezek által küldött információkat erdélyi magyar körökben élénken kommentálják.

A magyarok soraiban hangsúlyozott idegesség észlelhető. Az ismert magyar irredenták – élükön a papok – közötti kapcsolat szorosabb és az érintkezés, sokszor éppen éjszaka, gyakoribb. Követjük őket. Tartózkodnak mindenféle megnyilatkozástól, de különböző egyesületek révén tartják egymással a kapcsolatot és hallgatják a magyar rádióadók irredenta propaganda jellegű, valamint a román népet és a román közigazgatást lejárató műsorait.

---

22 A kihagyott rész a hadseregben uralkodó hangulatról szól.
23 A kihagyott rész az erdélyi románok hangulatáról, a menekültkérdésről, valamint a moldvai és dobrudzsai közhangulatról szól.

Bukovinában a propaganda a magyarok[24] távozását szorgalmazza a magyar csapatok által megszállt területre.

[...][25]

Hivatalból.
A vezérkar főnöke,
Dan Ivanovici alezredes

A 2. Osztály vezetője
Alexandru Jinga alezredes

Arhivele Militare Române, fond Armata I. dos. 916, f. 56–59. Megjelent: Florica Dobre – Vasilica Manea – Lenuța Nicolescu (red.): Anul 1940. Armata română de la ultimatum la dictat. Documente. Vol. II. București, 2000, Editura Europa Nova, 230. sz. dokumentum, 402., 404. o.

24 Azaz a bukovinai székelyek.
25 A kihagyott részben egyebek mellett a németek és a bolgárok körében uralkodó közhangulatról, valamint a kommunista propagandáról van szó.

16.
Ghyczy Jenő, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője felterjeszti Kakuk János, a Romániai Magyar Népközösség bánsági tagozata vezetőjének helyzetjelentését Teleki Pál miniszterelnöknek

Budapest, 1940. november 14.

6258/1940. pol. sz.

1 melléklet

Van szerencsém a fent megjelölt helyzetjelentés másolatát, amely a bukaresti követségünk útján jutott kezeimhez, Nagyméltóságodnak csatoltan megküldeni.

A miniszter rendeletére:

olvashatatlan aláírás
[Ghyczy Jenő]
rendk. követ és megh. miniszter

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai, K 63, 1940-27/4. tétel, Kisebbségi ügyek, 253. cs., 6258/1940. pol. sz. Gépelt eredeti.

M. Kir. Követség
Bukarest

Bukarest, 1940. október 30-án

128/1940. főn.

Tárgy: Dr. Kakuk temesvári népközösségi tagozat elnökének helyzetjelentése

Melléklet 1 db.

Fent nevezett jelentését tisztelettel felterjesztem azzal a kéréssel, hogy abba a miniszterelnökség illetékes osztályának is beletekintést nyújtani méltóztassék.

olvashatatlan aláírás
[Rényey Viktor]
követségi tanácsos
ideiglenes ügyvivő

M. Kir. Külügyminisztériumnak
Budapest

Jelentés

Magyar társadalmunk másodrangúra lefokozott kisebbségi életében új jelenségek észlelhetők. Ugyanis a romániai német népközösség, mint ismeretes, – összeírást rendelt el. November 3-án házról házra járva írják össze a németeket. Célját az összeírásnak jelenleg még nem ismerjük, mert a közlemény nem tünteti azt fel, még a német népközösségi tagok is különböző véleményen vannak az összeírásokat illetőleg.

Reánk vonatkozólag ez az összeírás annyiban sérelmes, hogy német nevű tagjainkat állandó zaklatással arra akarják rávenni, hogy magukat németnek vallva lépjenek be a német népközösségbe azon feltétellel, hogy a magyar népközösségből kilépnek. Hangsúlyozzák, hogy ez a legutolsó alkalom, hogy magukat felvétessék és ezáltal élvezzék majd mindazon előnyt, amit a német népcsoport számára a román államban elérhetnek, megszabadulván ugyanakkor a magyar kisebbségi sors nehézségeitől és kilátástalan helyzetétől.

A német propaganda nem válogat az eszközökben. Munkahelyeiken állandóan fenyegetik a német nevű magyarokat, hogy kidobják állásaikból, bojkott alá veszik őket, és minden anyagi és erkölcsi támogatást megvonnak tőlük, ha bajba kerülnének és később vallanák magukat németnek. Azzal fenyegetőznek, hogy nem fognak maguk között magyar munkást vagy alkalmazottat megtűrni, sőt az állami szolgálatban eddig még megtűrt ilyen nevű tagjainkat is azzal fenyegetik, ha nem vallják magukat németnek, közbenjárnak az illetékes hatóságoknál, hogy bocsássák el őket az állam vagy város kötelékéből. Tagjaink teljesen tanácstalanul állanak ezen nem várt fellépéssel szemben, és tömegesen fordulnak hozzánk miheztartás végett.

Eljárási eszközeik nélkülöznek minden jóérzést. Éppen ezért tisztelettel kérjük, ha csak lehetséges, hogy a magyar kormány hasson oda illetékes helyen, hogy helybeli svábjaink basáskodó magatartását legalább megfékezze, ha már baráti viszonyról ők tudni sem akarnak. Rengeteg népközösségi tagunk, kik alig, vagy egyáltalán nem beszélnek németül, – felháborodással nyilatkoznak ezen eljárásról, és hallani sem akarnak arról, hogy a német népközösségbe lépjenek, mások viszont a magyarság részére amúgy is leromlott megélhetési viszonyok miatt kénytelenek lesznek a német népközösségbe belépni, hogy állásaikat megtarthassák.

Ezzel kapcsolatban konkrét esetek vannak már, hogy a törvény betartása mellett a német vállalatok és munkaadók el fogják bocsájtani azon német nevű alkalmazottaikat, akik a német népközösségbe nem hajlandók belépni.

Mellékelten megküldjük a közzétett hirdetményt az összeírások módozatára vonatkozólag.[26]

---

26 Nem található az iratok között.

Általánosságban a magyarság helyzete nem javult, sőt ellenkezőleg, napról napra rosszabbodik, és mesterséges módon igyekszenek sorainkat ritkítani és gyengíteni.

Azon egyéneket, kik a megszállás előtt[27] Észak-Erdélyben voltak, és a megszállás után magyar utazási igazolvánnyal visszatértek, most karhatalommal teszik át a határon. Konkrét esetek voltak. Dr. Gelei Béla dettai ügyvédünket udvarias formában, állandó csendőrfedezet mellett 12 órán belül tették át a határon. Hegedüs újkisodai vendéglőst ugyancsak hasonló módon tették át a határon. Bokor újmosnicai református lelkész feleségét, ki szüleinek sírja rendbehozatalára ment Észak-Erdélybe és ott megbetegedett – így később tudott csak hazajönni –, szintén letartóztatták, kihallgatták, és szabadlábra helyezve hadbírósági eljárást indítanak ellene.

A bevonultatások tovább folynak. A magyar fiúkat a lehető legrosszabb helyekre viszik közmunkákra – természetesen díjtalanul –, a bánásmód szintén a lehető legrosszabb, az ellátás – Antonescu államfő előre beígért katonai életszínvonalemelése ellenére – egyenesen tűrhetetlen. Árpakását és káposztát esznek hetekig, minden változtatás nélkül, és ami a legsúlyosabb, olyan helyeken vannak, hogy pénzért sem jutnak semmi élelmiszerhez. Nehéz földmunkát végeztetnek velük, a lakhatási viszonyok kritikán aluliak, szinte kivétel nélkül megtetvesednek és fizikailag teljesen tönkremennek, hogy a lelkiállapotukról ne is szóljunk. Így érthető, hogy a bevonult fiatalok előbb-utóbb kénytelenek lemondani állampolgárságukról és az országot elhagyni.

Ugyancsak a katonai hatóságok gyalázatos, embertelen bánásmódjáról panaszkodnak a hazatérő (csak szabadságra, téli ruha beszerzés miatt) fiaink. Így Szászvároson összegyűjtötték a magyarokat, több mint százat, naponta ötször-hatszor beszorították egy kőfallal körülvett sarokba, ott gépfegyvereket szegeztek reájuk, és így ijesztgették őket. Különösen a mócvidékre viszik őket utak építésére, ahol a lakosság magyargyűlölete óriási, úgy hogy magyar fiúk nem mernek magyarul beszélni.

A határátlépéseknél kb. másfél hét óta újabb módszert alkalmaznak. Míg eddig egyszerű kijelentkezés alapján elhagyhatták az országot és vissza nem térhettek, most a Magyarországra való végleges eltávozást 3 irat beszerzéséhez kötik. Az ügyészségnél köteles az illető egy büntetlenségi bizonyítványt beszerezni 178 lej bélyegilleték ellenében, plusz 50–60 lej „mellékilletékkel", amiről nyugtát nem adnak, továbbá közjegyző előtt köteles az illető lemondani a román állampolgárságról és nyilatkozatot adni, hogy senki nem kényszeríti arra, hogy elhagyja az országot, valamint az adóhivataltól tartozik egy bizonyítványt beszerezni, hogy adóhátraléka nincsen. Az adóhivatal csak úgy adta ki sokaknak a kért bizonylatot, ha 502 lejt fizetett le, mert szerintük sokan eltávoztak adójuk kiegyenlítése nélkül, és most a többiek tartoznak azt megfizetni, és mindenkire pontosan 502 lej esik.

---

27 Azaz a honvédség bevonulása előtt.

Ugyancsak itt színházjegyeket is igyekeztek rásózni a kérvényezőkre, hogy támogassák eltávozásuk előtt a román társulatot.

A Magyarországról kiutasított románokat itt, a Bánságban igyekeznek elhelyezni. A kisajátított zsidó birtokokon helyezték el őket a lehetőségek szerint, de igyekeznek magyar embereinket is kényszeríteni, hogy ezek részére üresen, de rendbehozva adják át házaikat, úgy hogy egy nagyobb család, kinek két háza van, költözzön össze. Ilyen eset pl. Mészáros István medvesi gazda esete, akit hetek óta zaklat a község jegyzője és bírája, hogy négytagú családjával költözzön apósa egyszoba-konyhás házába, ahol összesen heten lennének.

A románok a magyar beszédet még mindig alig tűrik. Hivatalos helyiségekben szó sem lehet róla. Ezt már annyira hazafias tettnek tekintik, hogy a villamoskalauzok megállítják a villamost és leszállítják az utast, aki magyarul kér jegyet. Megtörtént eset Ratkov Józsefné Kókai Ilona gyárvárosi lakos esete, akit okt. 25-én tessékeltek le a villamosról, mivel magyarul kért jegyet. Hasonló eset Kőhalminé esete, aki azóta Nagyváradra távozott.

Egyes gyárak összeírásokat eszközölnek a zsidókat és magyarokat illetőleg, akiket egy listára írnak össze, míg a románokat s németeket külön osztályozzák. Félő, hogy az összeírásokat az elbocsájtásoknál fogják felhasználni.

Régi súlyos sérelmünket, az iskolaügyet teljesen lehetetlenné tették. Vannak színmagyar községek (Ötvösd, Majlátfalva), ahol még beíratások sem történtek, és tanító nélkül van a falu. Olyan községekben, ahol engedélyezett állami elemi iskola magyar tagozata van, ott magyarul keveset, vagy egyáltalán nem tudó menekült regáti tanítókat helyeztek el, akik természetesen, hogy magyarul nem tanítanak. Ez ügyben teljesen reménytelenül állunk, mivel felekezeti végzettségű tanítókat az állam nem alkalmaz, míg állami képesítésű tanítóink nincsenek, és a magyarul tudó állami képesítésű német tanítókat most a német tagozatokba osztották be. Gyermekeink teljesen magyar tanítás nélkül maradnak, sőt egyáltalán nem részesülnek tanításban, ami a románoknak megfelel, mert céljuk az, hogy fiaink tudatlanok maradjanak.

Jellemző, hogy mennyire igyekeznek a magyar tanítást megakadályozni és megnehezíteni, hogy a Temesvár-gyárvárosi magyar iskolás gyermekeket, szám szerint mintegy 500-at egészségtelen termekben helyezték el összezsúfolva, kis befogadóképességű 3 teremben, csak azért, hogy a német és román gyermekeknek előnyösebb elhelyezést biztosítsanak.

Legszomorúbb tény az, hogy embereink nem tudnak elhelyezkedni ott sem, ahol még munkaalkalom volna, mert a hatóságok szigorúan ellenőrzik, ill. tiltják magyar munkások, munkásnők alkalmazását, és a vállalatoknál román menekülteket helyeznek el hivatalból. A drágaság igen nagy, kereset nincs, ha van, az igen csekély, úgyhogy a legszomorúbb tél elé nézünk, és embereinket nem lehet lebeszélni arról, hogy Magyarországra ne igyekezzenek, mert azt mondják, hogy ennyit ott is elérhetnek, és legalább szabadon élhetnek.

17.
Csopey Dénes brassói alkonzul jelentése Csáky István külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarság helyzetéről

Brassó, 1940. november 14.

M. kir. Alkonzulátus
Brassó

3/1940. pol.

Titkos

A Nagyméltóságodnak élő szóban jelentettek kiegészítése és összefoglalásaként az alábbiakban vázolhatom a dél-erdélyi magyarság jelenlegi helyzetét.

I. 1) A bécsi döntés előtti állapotból kiindulva három kategóriája különböztethető meg a dél-erdélyi magyarságnak. Az első, mondhatjuk röghöz kötött, őslakos iparos-, kereskedő- vagy gazdaréteg, amely hosszú időre visszamenőleg élt megtelepedve ezeken a vidékeken. Második kategória a nem őslakos, de más erdélyi vidékekről állandó települési szándékkal idejött, és főleg a városokban elhelyezkedett kisipari, kereskedő, tisztviselő, intellektuel stb. réteg, amely az ipari és kereskedelmi centrumokba húzódott a relatív kedvező kereseti lehetőségek következtében. A harmadik kategória az abszolút értelemben vett vándorló elem, amely a megtelepülés szándéka nélkül jött a dél-erdélyi városokba, hogy ott meghatározó időn át munkát és kereseti lehetőséget találjon s azután visszavonuljon szűkebb hazájába, ahonnan kirajzott.

A bécsi döntés után a magyarságnak ez a legutóbbi kategóriája, amelyet a leglazább kötelékek fűztek az általa is átmenetinek tartott lakhelyhez, gondolkodás nélkül sietett vissza a magyar fennhatóság alá kerülő székely és észak-erdélyi megyékbe.

Ennek a rétegnek a távozása, amely individualiter mindig cserélődött, de végeredményben egy konstans számot jelentett a dél-erdélyi ipari centrumokban, megrendítette az első és második kategóriába sorolt őslakos és állandóan letelepedett magyarságot is, mert a magyar cseléd, a magyar munkás, a magyar ipari és mezőgazdasági egyéb segéderők képezték a magyar iparos, kereskedő, a magyar ügyvéd, a magyar orvos, a magyar iskola stabil létalapját.

Ennek következtében nem lehet csodálni, ha a megtelepedett és őslakos magyarság körében is erős a távozási hajlam. Ezt, a magyar exodus folytán az egzisztenciális létalapjukban [...][28] bekövetkező változáson kívül, más okok is előidézik. Ezek a következők:

a) A román hatóságok „barátságos” eltanácsolásokkal és nyers kiutasításokkal elérik azt, hogy az állandó nyugtalanság állapotában tartsák a magyarságot, amely bizonytalannak érezvén maga körül az életlehetőséget, a további küzdelem helyett a távozásban lát egyedül menekvést.

b) A katonai mozgósítások következtében a munkahelyéről kiemelt iparos, kereskedő hét – tizenkét havi távollét után gazdaságilag és pénzügyileg teljesen lerongyolva tér vissza lakóhelyére, üzletfelei, munkaadói elszéledtek, úgyhogy voltaképpen új egzisztenciát kéne teremtenie úgy, hogy számára mindegy, hogy régi lakóhelyén, vagy egy új helyen (tehát Észak-Erdélyben) teremt-e magának egzisztenciát. A románok kihasználják az embertelen katonai szolgálattól és munkaszolgálattól való rémületet és ezért tömegesen hívnak be nemcsak újoncokat, hanem régi évjáratokat is abban a tudatban, hogy a szolgálat alól a férfiak, legények legálisan vagy illegálisan magyar területre fognak távozni. A katonai szolgálat alól való mentesítést a román állampolgárságról való lemondás mellett a román hatóságok maguk is bárkinek készséggel felajánlják, amit az emberek ész nélkül meg is tesznek, és akár kapnak a magyar külképviseletektől hazatérési igazolványt, akár nem, valahogy a határon átjutnak. Hogy milyen mérvű lehet a magyar fiatalság vérvesztesége, erre csak két számot említek meg jellemzőül; a nagyszebeni egyetemen *kettő*, a bukaresti egyetemen pedig mindössze *hat* magyar egyetemi hallgató van.

c) Az állami, városi és községi alkalmazásban levő megmaradt magyarok közül, akiknek még nem mondtak fel, a román kollégáik olyan gyűlöletes atmoszférát teremtenek, hogy lehetetlenné teszik számukra a munkát és ezzel az ottmaradást.

d) A magyarság különösen szenved a változatlan nagyságú horribilis adóterhek nyomása alatt és az egy évvel ezelőttihez képest 100–200%-kal emelkedett árak folytán, amivel szemben kereseti lehetőségei mérhetetlenül csökkentek. (Az adót az előző évi kimutatott jövedelem, kereset után kell fizetni!)

2) A román hatóságok és a menekültek által szított hangulat hatása mellett különösen fájdalmasan érinti a dél-erdélyi magyarságot a román mellett most még szász oldalról jövő nyomás érzése is. A német csapatok megjelenésével egyidejűleg hajtották végre a romániai németek a Bastandsaufnahme-t, a német népcsoport számbavételét. Ez a népszámlálás, amelyről külön is jelenteni fogok, minden magyar–német vegyes települési területen a német hangzású neveket viselő magyarok lélekhalászására irányult. Szász munkaadóknál alkalmazott tisztviselők, munkások, egzisztenciájukat féltve, kénytelenek voltak magukat német népiségűnek deklarálni, vagy aki ezt megtagadta, az számol azzal, hogy előbb-utóbb kiteszik állásából, megvonják tőle a megrendeléseket stb. Több konkrét panasz érkezett hozzám, és ezek mind opció útján magyar állampolgárságot kívánnak szerezni, hogy Magyarországra áttelepülhessenek.

---

28 Törölt szó.

A vasgárda-rezsim uralomra jutása szintén csak súlyosbította a helyzetet. A jogbizonytalanság, baksis-rendszer továbbra is tart, új és kiéhezett tisztviselő-garnitúra vágyakozik a meggazdagodásra. Egyelőre főként ugyan a zsidókat sápolják, de emellett, mint egyedüli lehetséges vadászterület, csak a magyarság áll rendelkezésükre. A zsidó üzletekre a vasgárda most ragasztotta ki a „zsidó üzlet" felírást, amely érezhető forgalomcsökkenést eredményez a zsidó kereskedőknél. A zsidó kereskedők iparosai viszont magyarok voltak, úgyhogy közvetve őket is érzékenyen érinti a zsidó üzletek forgalomcsökkenése. A magyarság viszont ebből kevés hasznot lát, mert a zsidó kereskedők forgalomcsökkenésének a magyar-német településeken szinte kizárólag a szász kereskedők látják hasznát.

II. Kompetenciámon túlterjedne a jelenlegi román belpolitikai helyzet vázolása és abból a magyarságra származható konzekvenciák levonása. Brassóból is látszik azonban, hogy Antonescu,[29] a légionisták és a tisztikar között távolról sincs meg a normális államvezetéshez szükséges összhang. A német csapatok tömeges jelenléte, a földrengések következtében támadt mérhetetlen anyagi károk, a vasgárda-rezsim gyakorlatlan elemekből pozícióba került tistviselőgárdájának gestiói[30] olyan krízisgócok, amelyek következtében egy kirobbanás nem valószínűtlen. Kétségtelen, hogy a légionisták minden eszközzel az uralomhoz ragaszkodni fognak, ami egy esetleges gárdaellenes akcióval szemben nem tesz valószínűtlenné egy véres uralombiztosító kirobbanást. Dél-Erdélyben az egyetlen indulatlevezető a magyarságon való bosszú kitöltése lehet. Természetesen ott, ahol német csapatok vannak, ez nem következhet be, de az új határ mentén végig, a négy városszögben és az ezen túlmenő vidéken ezzel a kirobbanással számolni lehet.

A magyarság pedig védtelennek érzi magát. Úgy ma a román hatóságok és a szászok részéről alkalmazott presszióval szemben, mint egy holnap bekövetkezhető vasgárdista dühkitöréssel szemben.

Ez a védtelenség érzése a legfőbb oka a távozási hajlamnak, amelyet azon elemeknél, akik erre készülnek, ma lehetetlen kibeszélni, minden kapacitáló erő, meggyőzés csődöt mond.

Ezért igen gyors, radikális és minden kérdésre kiterjedő átfogó intézkedésre volna szükség, egyrészt a távozni készülők eltávozásának megkönnyítésére, másrészt a maradni kívánók joghelyzetének hatékony és hatásos biztosítására.

olvashatatlan aláírás
[Csopey Dénes]
m. kir. alkonzul

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály rezervált iratai, K 64, 1940-27/a. tétel, Erdélyi revízió I., 86. cs., 884/1940. res. pol. Gépelt tisztázat.

29 Antonescu, Ion.
30 Azaz ügyei.

18.
Az Ellenzék című kolozsvári napilap tudósítása a dél-erdélyi magyarok helyzetéről és a menekültkérdésről

Kolozsvár, 1941. január 7.[31]

[...][32]

Magyarellenes üldözések

Budapest, január 7. A román uralom alatti Erdélyből jelentik, hogy a román csendőrség Torockón megtiltotta a falusi lakosságnak, hogy magyar népi viseletbe öltözzék. Torockó híres ősi magyar népviseletéről és népi hagyományairól. Resicán a református lelkész az iskolába járó gyermekek szüleivel szülői értekezletet tartott. Ezért hadbíróság elé állították.

Egyébiránt, amint Gyulafehérvárról és Nagyenyedről érkező értesülések mondják, a román hatóságok semmiféle magyar összejövetelt, megbeszélést, értekezletet nem engedélyeznek. Még a gazdakörök, szövetkezeti igazgatósági tagok megbeszéléseire sem adnak engedélyt. A magyar lakosságú városokban kíméletlenül folyik a magyaroktól a lakásrekvirálás az odatelepített románok részére.

Menekülnek a magyarok

Marosvásárhely, január 7. Román területről ismét újabb magyar menekült csoportok érkeztek Magyarországra. Elmondották, hogy az odaát maradt magyarok egyre zsúfoltabban indulnak Brassó felől a Háromszék megyei határátlépési állomás felé. A menekülteknek el kellett adniuk ingó és ingatlan vagyonukat, és az érte kapott pénzt letétbe kellett helyezniük.

Bukarestben a magyarok helyzete egyre súlyosbodik.

A vasgárdisták felszólították a gyárosokat, a cégtulajdonosokat, sőt a magánosokat is, hogy azonnal bocsássák el magyar alkalmazottaikat.

A vasgárdisták kiadták a jelszót: »Inkább zsidót, mint magyart!«

Több helyen nemcsak az alkalmazottakat, hanem a munkaadót is véresre verték, mert nem tett eleget a fenti felhívásnak. A román fővárosban az utcán magyarul beszélni életveszedelmet jelent. A baksisrendszer azonban nem szűnt meg és a vasgárdisták nyíltan, jól szabott áron dolgoznak.

A bukaresti piacon feltűnő a drágaság: egy tojás 7 lej, egy liter tej (kg-mal mérik) 16 lej, 1 kg túró 180 lej.

Mi történt Dicsőszentmártonban?

Marosvásárhely, január 7. Legutóbb ismét több magyar menekült érkezett Marosvásárhelyre az odaát maradt Kis-Küküllő megyéből. *Elmondották, hogy*

31 A lapszám megjelenésének dátuma.

32 A kihagyott részben a *Relazzione Internazionali* c. olasz lap 1941. január 4-i számában megjelent, a magyar–román viszonyról szóló írást ismertetik.

Dicsőszentmártonban a hatóságok lepecsételték a magyar tulajdonosok rádiókészülékeit, hogy ne hallgathassák a budapesti rádió híradásait.

A vasgárdisták a híres dicsőszentmártoni üveggyárat „nacionalizálták" és a vállalat magyar tisztviselőit és munkásait azonnali hatállyal elbocsátották állásukból. A nitrogéngyár 10–15 évi szolgálattal rendelkezett magyar tisztviselőit és szakmunkásait ugyancsak elbocsátották és csak egyhavi fizetésüket adták meg nekik végkielégítésül. Dicsőszentmárton magyar lakossága teljesen visszavonult életet él. Templomukat is csak a mellékutcákon átlopakodva kereshetik fel szegények, mert minden pillanatban ki vannak téve a durva inzultusoknak.

Megjelent: Ellenzék, 1941. január 7. 3. o.

19.
Dr. Bédi Imre írása a budapesti Láthatár című folyóiratban a romániai magyarság életéről

Budapest, 1941. április

Románia

A romániai magyarság életéről nem érkeznek hírek hozzánk. Az új helyzetben a külső viszonyok csendes szemlélésének ideje ez, bár minden bizonnyal megtörténnek a magyarság vezetőinek részéről mindazok a lépések, elgondolások, amelyek az új helyzetben a magyarság érdekeinek megvédésére szükségesek.

A kívülről szemlélő előtt a jelen körülmények között legérdekesebbeknek talán azok a jelenségek látszanak, amelyek a Romániában élő fiatal magyar értelmiség problémáira vonatkoznak. Ennek a romániai második magyar nemzedéknek a kérdését legelőbb is az vetette föl, hogy az ifjúság eddig kedvelt folyóiratai, lapjai kivétel nélkül Magyarországra kerültek és az új nemzedék minden megnyilvánulási fórum nélkül maradt. Mint ez az ifjúság maga írja, biztos abban, hogy megteremtett volna egy olyan fórumot, amelyen a maga elgondolásait, véleményét hangoztathatja, de levette ezt a gondot válláról a Magyar Kisebbség szerkesztője,[33] aki lehetővé tette, hogy az ifjúság a „Második nemzedék" rovat körül csoportosulva, megindítsa a maga munkáját.

Tekintsük meg, hogy miben is látja ez az új ifjúság a feladatát, mit tart legfontosabbnak, mik azok az irányelvek, amelyek szerint dolgozni akar: „Ha meg is fogyatkoztunk és szellemi életünk fiatal legkiválóbbjait el is veszítettük, akik itt maradtunk és itt is fogunk maradni, vállaljuk az úttörő és teremtő munkát. Egy szív és egy lélekkel és minden tehetségünk latbavetésével."

„Úttörő munkát kell vállalnunk, mert az új helyzet új utak járását teszi feltétlenül szükségessé."

„Teremtő munkát kell végeznünk, mert a meglevő értékeinkből sok mindent át kell formálni és sok mindent megvalósítani, amelyet az idők megkövetelnek." „Ezt a munkát a fiatal magyar értelmiség által egyhangúlag elfogadott 3 elvre akarjuk felépíteni: keresztény nemzeti és szociális elvekre."

„Szellemi és erkölcsi életünk útmutatói csak a Krisztustól meghirdetett igazságok lehetnek. Ezeket az igazságokat a maguk tisztaságában és erejében valljuk. Elutasítunk magunktól már eleve minden érdek-, látszat- vagy kompromisszumos kereszténységet."

„A nemzeti gondolat olyan természetes a mi életünkben, mint az, hogy egy életerős fának ágai és levelei vannak és a maga gyümölcsét termi. Épp ezért minden mesterségesen kitermelt nemzeti érzést, szűklátókörű sovinizmust, nagy-

33 Jakabffy Elemér.

képűsködő hangoskodást berkeinkből éppen úgy kivetni valónak tartjuk, mint a gyáva, meghunyászkodó szélkakas természetű beállítottságot. Mi népünkért, szellemi és anyagi téren dolgozni akarunk, magunkat pedig úgy akarjuk felvértezni, hogy tudjunk is népünkért dolgozni."

„Szociálisak vagyunk, mert tudjuk, hogy közösséget felépíteni életerősen csak úgy lehet, ha nem szakadékok választják el a közösség tagjait, akár egymás értékelésében, akár életük szintjében. Mi Szent Pállal valljuk: egyik hordozza a másiknak a terhét. Továbbá azt: közösségünk bármelyik tagjának szerepét, befolyását egyedül csak a jelleme és a munkateljesítménye határozhatja meg."

Ha ez a nyilatkozat nem is az egész Romániában maradt magyar fiatalság részéről hangzott el, mert végeredményben egy egyén véleménye, mégis ez az egyén a magyar ifjúság soraiból való lévén, az ifjúságnak a véleményét kell, hogy tükrözze. Ez ifjúság felfogásában a legjellemzőbbnek az erős közösségi érzést találhatjuk, aminek kialakulásában a mai idők felfogása mellett minden bizonnyal annak felismerése is közrejátszott, hogy egységes, közös munka, közös irányítás nélkül eredményt elérni, különösen kisebbségi sorsban, nem lehet.

Ugyanezen eredményre jut Bitay Pál „Második kisebbségi sorsunk kezdetén" c. cikkében, amikor annak utolsó bekezdésében a következőket írja: „Második kisebbségi sorsunk elindulásánál nem kezdhetjük megint ott, hogy az »ahogy lehet« lemondó jelszavával nézzünk elébe az eljövendő felrémlő nehézségeknek. Ezen a részen, ami ittmaradt, össze kell fogniuk azoknak, akik itt maradtak! Ha a lehetőségek lehetetlenek is, nem kishitűséggel, hanem az élniakarás lendületével és a legkomolyabb elszánással álljon rajba a második kisebbségi életsors nagy munkájának megépítésére."

A Romániában maradt magyarság tehát keresi már az utat, amelyen elindulhat. Ebben segítségére van már a háta mögött levő 22 éves kisebbségi sors, de azért az új helyzet, új körülmények új munkarend felállítását, a döntés utáni magárahagyottság érzéséből az újból való kiemelkedést, az erőknek újból való összegyűjtését teszi szükségessé. Természetes tehát, hogy még most is sok munkát foglal el a meglévő erőkkel való tisztába jövés.

Elsősorban is a magyarság lélekszámát igyekszenek megállapítani. Az első számítások kb. 500 000-re tették a magyarság számát, amint azonban az ottmaradottak is írják, a mai körülmények között még lehetetlen a magyarság pontos számát megállapítani. Ennek egyik legfőbb oka az óromániai magyarság nagy szétszórtsága és számának állandó hullámzása, továbbá a Székelyföldre és a magyarországi részekre való nagyméretű visszavándorlás. A bécsi döntés után nagyszámú magyarság költözött haza Temesvárról, a Zsil-völgyi bányavidékről, Brassóból és a szász ipari városokból. Nagymértékű változás történt a városi magyarság soraiban is. Van olyan hely, ahol 50 százalékkal csökkent a magyarság száma, de az átlagos csökkenést 10–15%-ra tehetjük.

A magyarság számát először az egyházi adatok alapján igyekeztek megállapítani, de az újabban végzett ellenőrzések azt mutatják, hogy az egyházi statisztikák

sok helyen hiányosak és pontatlanok, főleg a nagyszámú szórványterületek magyarsága nincs rendszeresen felvéve, az egyházaknak meg nincsen elegendő munkaereje ahhoz, hogy e területeket végiglátogatva pontos számbavételt végezzenek.

A romániai magyar egyházak egyik fő gondját képezte a döntés után az iskolaügy. E téren azonban megint az következett be, hogy sokan kedvezőbb körülmények közé akarván kerülni, Magyarországra jöttek s így sok iskola tanító nélkül maradt. A kérdés megoldása áthelyezésekkel, lelkészek és nyugdíjas tanítók bevonásával volt egyelőre lehetséges. Sajnos azonban a jövő, amelytől a jobb helyzetet várni lehetne, sem mutat kedvező képet. A jelenleg egyetlen romániai magyar fiútanítóképzőnek, a nagyenyedi református tanítóképzőnek nincs egyetlen VIII. osztályos növendéke sem, és VII-es is csak 6 van. (A román tanítóképzők beosztása más, mint a mienk.)

Nagyon kedvezőtlen a magyarság részére a sajtó kérdése is. Eltekintve attól, hogy a bécsi döntés után a legjelentősebb nyomdák átkerültek Magyarországhoz, az ottmaradtak legnagyobb része zsidó kézben volt s ezeknek, a temesvári, brassói, aradi nagyobb nyomdáknak be kellett szüntetniük működésüket. Az eddig megjelent lapok közül folyamatosan egyedül a Magyar Kisebbség jelenik meg Lugoson. A kolozsvári Erdélyi Gazda Nagyenyedre költözött.[34] A havi folyóiratok közül az aradi Vasárnap január óta nem jelenik meg. A Déli Hírlap betiltása után Temesvárott január 23-a óta Magyar Néplap címen jelent meg egy napilap. Helyi érdekű lapok maradtak Tordán, Nagyenyeden, Déván. Aradon van az Iparos c. szaklap és a Társaság c. riportlap. Egyházi lap megjelenik 4 – 3 református és 1 evangélikus. A könyvkiadás teljesen lehanyatlott, s csak naptárakat adtak ki. Karácsony előtt a Hangya, az EMGE, az ÁGISZ, a Katolikus Népszövetség, az Evangélikus Élet és a Bánsági Magyar Népközösség adott ki naptárakat.

Megjelent: Láthatár, 1941. április, 4. sz., „Négy világtáj krónikája (A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet közleményei)” c. rovat, 93–94. o.

34 1940–1944 között Kolozsváron is megjelent egy *Erdélyi Gazda* c. folyóirat.

20.
Csopey Dénes brassói konzul jelentése Bárdossy László miniszterelnöknek, külügyminiszternek a dél-erdélyi magyar kereskedők és iparosok helyzetéről

Brassó, 1941. április 15.

Magyar Királyi Konzulátus
Brassó

50/1941. Főn.

Szigorúan titkos![35]

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!
Kegyelmes Uram!

Nagyméltóságod felhatalmazása alapján folyó hó 2-tól 5-ig bejártam a körzetembe eső magyar centrumokat: Gyulafehérvárt, Nagyenyedet, Tordát és Dicsőszentmártont. Mindenütt igyekeztem vezetőkkel és kisemberekkel személyes érintkezést találni, hogy képet kapjak helyzetükről. A magyar szervezetek életéről külön beszámolóban leszek bátor jelenteni, most csak az utam alapján nyert leglényegesebb benyomásokat szeretném vázolni. Vagyis, hogy hol a legnagyobb a baj és hol kellene a lehető leggyorsabban segíteni.

Előrebocsátva egy általános jellemzést, a helyzetet egész röviden abban foglalhatom össze, hogy a legionárius terrorhullám elmúltával[36] ma a dél-erdélyi magyarságnak életbiztonsága úgy ahogy biztosítva van, annál nagyobb veszélyben forog azonban vagyonbiztonsága. Nem úgynevezett felelőtlen elemek, hanem a kormányhatóságok részéről.

A bécsi döntést követő idők elköltözési vihara elvitte, elsöpörte az itteni magyarság laza homokrétegét, az őslakós talajt is megbontotta, ellenben itt maradt az ezzel a földdel ezer érdekkapoccsal összefonódott és minden időfordulattal dacolni kész réteg. Kegyelmes Uram mondotta erről, hogy mint a szikla itt fog maradni, bármi lesz. Ez a legértékesebb és legnemesebb magyar elem, falun a magyar gazda és a városokban a magyar iparos és kereskedő, és most ezt akarják a románok robbantani.

A magyar gazda és földbirtokos helyzete nem mondható rózsásnak. Állandó katonai rekvirálásokkal, bekvártélyozásokkal, a munkaerők behívásával, adóprésel ezer és ezer kellemetlenségek okozói lehetnek a hatóságok. De mindennapi élete úgy ahogy biztosítva van, folyton emelkedő árakon elhelyezheti meghagyott

35 Kezelői feljegyzések: „*Feltétlenül* bemutatandó a miniszterelnök úrnak”. „A miniszter úr Ő Nagyméltóságának bemutattatott”.

36 Az 1941. január 20-án kirobbant Vasgárdista-lázadás leverése nyomán Romániában 1941. februártól hivatalosan is megszűnt a legionárius állam, helyét Ion Antonescu tábornok katonai diktatúrája vette át.

vagy eldugott termékeit, és főleg nincsen olyan kompakt tömegben szem előtt, mint a városi magyarság, így nem célpontja a román sovén körök és menekültek állandó zaklatásának.

Ezzel szemben a dél-erdélyi és bátran mondhatom Arad–bánáti városi magyarság legértékesebb kötőelemének, az iparosoknak és kereskedőknek a helyzete egyenesen katasztrofálissá alakult az utóbbi időkben. A városokat elárasztó észak-erdélyi román menekültek legkönnyebb prédának a magyar üzleteket tartják, ahol a legkevesebb munkaáldozattal a legszebb jövedelemre tehetnek szert. Egyebet nem csinálnak semmittevésükben, mint a hatóságokat bujtogatják újabb és újabb magyar vagyonfosztó intézkedésekre, a hatóságok pedig készséggel tesznek eleget a szuggesztióknak, mert a román kormánynak is érdeke, hogy a kielégitetlen „mártirtömegnek" a száját betömje, félve, hogy egyébként a belső elégedetlenséget fogja szitani.

Ez a magyar vagyonnyomorítás a következő utakon folyik:

1.) *Adó- és illetékbírságok útján*. Nincs az a tordai vagy enyedi iparos és kereskedő, akit *havonta* meg nem bírságolnának valami bélyegvisszaélés címén. Egy oldalon tudnék neveket felsorolni, akik ismételten 10 000-től 960 000 lejre lettek büntetve. Hetenként járnak az ellenőrök és minden ellenőr ab urbe condita[37] visszamenőleg „vizsgálja felül" a könyveket. Menekvés nincs, mert vagy a bírság, vagy egy hatalmas baksis, vagy a birtokon belüli felebbezés a pénzt elviszi.

2.) *A gazdasági sabotage megakadályozásáról és az árellenőrzésről szóló törvény* könyörtelen alkalmazása magyarokkal szemben mondvacsinált ürügyek alatt. A Torda–enyedi vidék magyar iparosai és kereskedői szinte valamennyien el voltak ítélve áruelrejtés, ki nem függesztett árcédula, vagy nem helyes árcédula miatt tíz és százezer lejes bírságokra.

3.) *A magyar iparost és kereskedőt szinte teljesen kizárják az államilag elosztott áruk eladásából* (pl. cukor, liszt), illetve az *iparosokat nyersanyagjuttatásokból*. Mit kell tehát például egy magyar cipésziparosnak csinálnia? Elmegy egy román iparoshoz, akinek tele van a raktára nyers bőrrel és a hivatalos árnál 300–400%-kal drágábban kénytelen azt megvenni, hogy dolgozni tudjon. Viszont így meg az árait kell úgy kalkulálnia, hogy összeütközésbe kerül a hivatalosan megállapított árakkal, vagyis büntetik, becsukják és így tovább.

4.) Torda és Nagyenyed valamennyi magyar házában lehetőleg egy-két *menekült* és egy-két *katonacsalád* van *bekvártélyozva*. Nem kell külön kihangsúlyoznom, hogy ez milyen lelki depresszióban tartja az embereket, hogy még saját házukban sincsenek otthon, mert lábujjhegyen kell járniuk, magyar rádiót csak titokban mernek hallgatni, még otthon sem merészelnek magyarul hangosan beszélni, és last but not least[38] a szomszéd szobában lehetőleg állandóan hagymát pirító román háziasszony főztjének penetráns illatát kell eltűrniük.

---

37 Ab urbe condita (lat.) = A város, azaz Róma alapítása óta.
38 Last but not least (ang.) = Utoljára, de nem utolsósorban.

A bekvártélyozottak természetesen a magyar ház minden berendezési tárgyát sajátjuknak tekintik és azt kényükre-kedvükre rongálják. Ha számon merik tőlük kérni a kárt, még ők fenyegetőznek feljelentéssel.

5.) Mindennek a vagyoni tönkretételnek megkoronázásaként március közepétől kezdve megindult az *ellenőrző felügyelőknek* a legkisebb magyar boltba való kirendelése. Erről 27/pol–1941. szám alatt részletesen jelentettem.[39] Ez már nem Enyed–tordai specialitás, hanem az összes magyar városokban általánosan érvényesülő tendencia a vagyonos magyar elem tönkretételére. Itt is bátor vagyok kiemelni, hogy ez nem más, mint *burkolt vagyondézsma vagy vagyonelkobzás*, ahogy a román kormány ezt csinálja. Egy kis brassói drogéria, amely Szabó Béni fiának tulajdona, ősszel elbocsátotta egyetlen magyar segédjét, mert nem tudott annak havi 4000 lejt adni. A most kirendelt felügyelő pedig a nemzetgazdasági minisztérium végzésével havi 30 000 lej fizetést követel. Mi az eredmény? A drogériát még a héten eladják egy itteni szásznak. És ez így van az egész vonalon.

Mások viszont úgy menekülnek, hogy hirtelen beiratkoznak a német népközösségbe, hogy így mentesüljenek a felügyelői kirendeléstől.

A szisztematikus tönkretételi szándékot a románok nem is leplezik. A nagyenyedi polgármester például egy sorozatos bírságolások miatt panaszkodó magyar iparosnak azt mondotta, hogy *„a magyar iparosok Romániában a román elem terhére szerezték vagyonukat, tehát méltányos, hogy most ilyen formában adják le szerzeményeiket!”* Vagy, hogy még csak egy jellemző esetet említsek, a nagyenyedi adókivető bizottsághoz olyan instrukció érkezett, hogy a jövő évi adót a *románoknál 50 %-kal, a magyaroknál pedig 100%-kal kell felemelni!*

A december–januári brutalitások után az idegileg már amúgy is agyonzaklatott emberekre most tehát rászakadt a vagyoni tönkretétel is a legkülönfélébb alakban. De nem szabad azt hinni, hogy az adóbírság, a spekulabüntetés, a bekvártélyozás, az ellenőrző felügyelő egyedenként más és más magyarokat találna. Nem, lehetőleg minden magyar ezeket az összes tönkretételi módokat egyszerre egyesítve kell, hogy a bőrén érezze.

Ilyen körülmények között megérthető, hogy szinte mindenki a liquidációra[40] gondol, mint egyetlen lehetőségre. Az emberek az első, második bírság fizetésére a tartalékpénzüket már felemésztették, a harmadiknál iparostársukhoz vagy rokonukhoz fordulnak, a negyediket azonban már nem tudják előteremteni. A magyar hitelintézetek nem tudnak rendelkezésre állni, mert csak bankszerű feltételek mellett folyosíthatnak váltó és telekkönyvi betáblázás mellett kölcsönöket. Emellett hol az üzleti forgótőkére, a felügyelő fizetésére, a folyó adók kiegyenlítésére szükséges pénz?

Kegyelmes Uram, ezt az osztályt a lehető legsürgösebben meg kell menteni a teljes pusztulástól. Ezek az emberek itt akartak maradni, vállalva a magyarság városi frontjának védelmét. Nem szabad őket veszni hagyni, hogy városainkat el

39 Nem közöljük.
40 Azaz felszámolásra.

ne veszítsük. Ehhez azonban a legsürgösebben a hónuk alá kell nyúlni. *Nem segélyt várnak ők, hanem a magyar kormány hathatós védelmét, ha pedig ez a rajtunk kívül álló okokból nem lehet eredményes, kölcsön formájában oly lehetőség teremtését, hogy ők továbbra is a helyükön maradhassanak.*

Ezt egy igen gyorsan lebonyolítandó nagyarányú hitelakció útján kellene megtenni Dél-Erdélyre és a Bánátra kiterjedő hatállyal. Nagyenyeden és Tordán a Kisegítő Hitelszövetkezetek, Brassóban a Közgazdasági (volt Népbank), Bánátban és Aradon az Arad-Csanádi Takarékpénztár rendelkezésre áll az akció lebonyolítására. Brassóban körülbelül 5 millió lej volna szükséges, a Torda-enyedi vidékre 30 millió és a Bánátra körülbelül 10 millió. A kölcsönök alacsony kamatozás mellett, hosszabb lejárattal, pusztán személyi hitelként (váltókölcsönök) volnának adandók.

Bár ezekben a magyar intézetekben felügyelők vannak, a pénz a Societatea Bancară Română útján, amely német érdekeltség (bukaresti direktora Freiherr von Witzleben) minden különös nehézség nélkül el volna a magyar intézetekhez juttatható. De ez már technikum és részleteit az illetékesek hamar tisztázhatnák.

Tudom, hogy ez nem lesz könnyű, különösen ma, amikor a Délvidék ellátása is fokozottan igénybe fogja venni államkasszánkat. De felelősségem teljes tudatában állíthatom, hogy ezt az akciót, még ha à fonds perdu[41] is, a leggyorsabban meg kell valósítanunk, mert nem túlzok, de most minden nap egy magyar üzlet redőnyét végleg lehúzzák. A román és a szász bankok pedig korlátlan hitellel ellátják embereiket, hogy a megüresedő magyar üzlet átvételét elősegítsék.

A magyar iparosok és kereskedők várják ugyan a magyar kormány represszáliáit, de ezek soha sem lesznek olyan hatásúak, hogy a román kormányt meg tudnák állítani azon az úton, amelyre rálépett. Ha tehát nem kaphatnak tőlünk védelmet, akkor fölötte méltányos az a saját érdekünkben is álló kívánságuk teljesítése, hogy a magyar kormánytól, az annak módjában álló anyagi segítséget megkapják.

Kérem Kegyelmes Uram, méltóztassék e sorokat úgy mérlegelni, mint ahogy azokat őszinte lelkiismerettel papírra vetettem. Legyen szabad még egyszer hangsúlyozni, hogy igen gyors intézkedésre volna szükség, mert a magyar vagyonellenes hullám most éri el a tetőfokát, s ha nem akarjuk a magyar iparosok és kereskedők cégtábláit eltűnni látni, ezt az akciót soron kívül le kell bonyolítani, vagy legalább megkezdeni, hogy az emberek megnyugodva lássák, hogy nem hagyatnak teljesen magukra.

Legmélyebb tiszteletem jelentésével,
(olvashatatlan aláírás)
Csopey Dénes

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály rezervált iratai, K 64, 1941-27. tétel, Román–magyar viszony I., 90. cs., 242/1941. res. pol.

41 À fonds perdu (fr.) = Veszteségként elkönyvelhető.

21.
Nagy László bukaresti követ jelentése a külügyminisztériumnak a magyar nyelv nyilvános helyiségekben való használatáról

Sinaia, 1941. július 16.

Amint azt már más úton is jelentettem, Antonescu[42] helyettes miniszterelnök többrendbeli közbenjárásom eredményeként egy tegnap aláírt rendeletével a belügyminisztériumnak a magyar nyelv használatának nyilvános helyiségekben való megtiltására vonatkozó rendeletét helyesbítette, illetve hatályon kívül helyezte. A külügyi vezértitkár,[43] akit tegnap felkerestem, hogy a rendelet visszavonását újból megsürgessem, felolvasta előttem a helyettes miniszterelnöknek a belügyminisztériumhoz intézett rendeletét, amelyben annak kiemelése után, hogy a belügyminisztérium a magyar nyelv használatának megtiltását célzó rendeletével a kormánynak általam már más úton jelentett intencióin túlment, utasítja a minisztériumot, hogy körrendeletben hozza a prefektusok tudomására, miszerint a magyar nyelv használata nincs eltiltva, és hogy az elbocsátott magyar alkalmazottak állásukba visszaveendők, amennyiben esetleg más okból kifolyólag nincsen bűnvádi eljárás ellenük folyamatban.

Amennyiben a rendeletet az alantas hatóságok tényleg végrehajtják, akkor a kb. 4 hét előtt megindított magyarellenes hadjárat megszűntnek tekinthető. Ezért felkértem a Magyar Népközösség[44] vezetőségét, illetve utasítottam az aradi és brassói konzulátusainkat, hogy ellenőrizzék, vajon az egyes helyi hatóságok a rendeletnek tényleg eleget tesznek-e?

A rendelet visszavonását nagymértékben elősegítette Groza Péter[45] volt avereskánus[46] miniszter magatartása. Arról értesültem t. i., hogy Groza a napokban tért vissza Eszak-Erdélyből és nagyon kellemesen meg volt lepődve afelett, hogy ott mindenki kénye-kedve szerint, sőt feltűnő módon is használhatja a román nyelvet, anélkül, hogy efelett bárki is fennakadna. Ezt egy magánbeszélgetés alkalmával elmondottam Zwiedenek[47] tábornoknak. A tábornok, aki minden ügyben, amelyet előtte szóvá teszek, támogatni igyekszik, Groza Pétert egy bizottsággal, amelynek Pop Valér[48] és Davidescu[49] követeken kívül ő saját maga is tagja volt, kihallgatta, vajon tapasztalatai szerint Eszak-Erdélyben tényleg szabad-e a román nyelv használata. Groza Péter oly kedvezően nyilatkozott a

---

42 Antonescu, Mihai.
43 Cretzianu, Alexandru.
44 *A magyar kisebbség korlátozott jogú politikai szervezete. 1938-tól, a királyi diktatúra megteremtesétől 1944-ig, az Antonescu-kormány bukásáig létezett.*
45 Groza, Petru.
46 Azaz Alexandru Averescu kormányának tagja.
47 Zwiedeneck, Eugen.
48 Pop, Valeriu.
49 Davidescu, Gheorghe.

bizottság előtt, hogy nyilatkozataira való tekintettel Antonescu kénytelen volt a sérelmezett rendeletet visszavonatni.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Miniszterelnökség, Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály iratai, K 28, 31–1941–0–20.764. Megjelent: Romsics Ignác (főszerk.): Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944. Budapest, 1995, Teleki László Alapítvány /A Magyarságkutatás könyvtára XVI./, II. 41. sz. irat, 307–308. o.

22.
Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Bárdossy László miniszterelnöknek, külügyminiszternek Andreas Schmidt, a Romániai Német Népcsoport vezetőjének állítólagos üzenetéről

Brassó, 1941. augusztus 8.

Magyar Királyi Konzulátus
Brassó
51/1941. pol.

Különböző szász körök az utolsó napok folyamán felhívták figyelmemet a fronton lévő Schmidt András,[50] a német népcsoport vezetőjének állítólagos üzenetére, amely szerint az erdélyi német lapok tartózkodjanak magyarellenes cikkek közlésétől. A népcsoport-vezér állítólagos üzenete arra is figyelmezteti az itteni németeket, hogy sem szóban, sem tettben ne sértsék a magyarság érzékenységét.

Sőt, egyik szász forrásom azt is tudni véli, hogy a szászoknak arra is utasításuk van, hogy igyekezzenek a románok figyelmét kelet felé terelni, Besszarábiára és az ezen is túl fekvő területekre. E beállítás szerint meg kellene a románokkal értetni, hogy az ő érdeküket is szolgálja, ha Erdély helyett a Pruton, sőt a Dnyeszteren túl eső orosz területeket vesznek birtokukba.

Fenntartással jelentem, hogy Schmidt András Berlin vagy Killinger[51] követ kívánságára küldte állítólagos üzenetét.

Tény az, hogy jelenleg a szászok egyre szélesebb rétegei idegenednek el a román államtól. A bécsi döntés után remélt autonómia, vagy legalább különleges állás nem vált valóra.[52] A súlyos adóterhek, a baksisrendszer, a kemény katonai szolgálat alól ők sem mentesülnek. A háborús élet terhe őket sem kíméli. A szász paraszt a románnal él keverten (magyar és szász közösen lakta falu kevés van), és azt reméli, hogy ha Magyarországhoz kerülnek, akkor a románoknak bealkonyodván, kizárólagos urai lehetnek falvaiknak.

A Magyarországba kívánkozó idősebb réteg a fiatalokat azzal kívánja megnyerni, hogy először Romániától próbálja őket elidegeníteni azzal, hogy német protektorátus mellett kelt hangulatot, de mindjárt hozzá is teszi: „ha nem lehetünk német protektorátus, akkor csak az marad, hogy Magyarországhoz csatlakozzunk, csak az a fő, hogy el a cigányoktól.” (Így hívják a románokat.)

Másrészt érdekes, hogy Németországból százszámra küldik vissza a katonai szolgálat elől Erdélyből menekült (részint német katonák által kiszöktetett) itteni

50 Schmidt, Andreas.
51 Killinger, Manfred von.
52 A romániai németek 1940–1944 között széleskörű autonómiával rendelkeztek. Lásd a Bevezető III. 1. 2. sz. alfejezetét.

szászokat és svábokat. Ezeknek kegyelmet adnak a románok, de rögtön bevonultatják a román hadseregbe.

Sztankay Zoltán
m. kir. konzul

Megkapja: M. kir. Követség
Bukarest

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai, K 63, 1941-27/4. tétel, Kisebbségi ügyek I., 260. cs., 51/1941. pol. sz. Gépelt eredeti.

23.
Nagy László bukaresti követ jelentése Bárdossy László miniszterelnöknek, külügyminiszternek a moldvai csángók esetleges áttelepítéséről

Bukarest, 1941. október 28.

Melléklet a 6597/Pol.-1941. számhoz
Magyar Királyi Követség Bukarest
168/Pol.-1941.

Másolat
Budapest, 1941. október 28.
Tárgy: Moldvába helyezett volt bukovinai magyar lelkészek működése. Moldvai csángók visszatelepítése.

Bizalmas!

Tisztelettel jelentem, hogy *a bukovinai magyar községek lelkészei,*[53] akik az ottani lakosságnak Magyarországra való áttelepítése[54] következtében hívők nélkül maradtak, Nagyméltóságod kívánságának megfelelően a Moldvában lévő magyar községekben igyekeztek elhelyezkedni. Malecz János pápai kamarás, volt andrásfalvi, jelenleg rădăutzi plébános közbenjárására a jassyi püspök tényleg ott álláshoz juttatta őket. *Elekes Dénes volt istensegítsi plébános Valea Seacă (Bogdánfalva) községben kapott segédlelkészi beosztást, a magyar szempontból már régóta megbízhatónak ismert dr. Péter Pál plébános mellett, Demse Péter volt andrásfalvi segédlelkész Huşteana nevű tiszta magyar ajkú községben, László Antal Văleniben, amely plébániának három filiája magyar ajkú, és Ferencz Jakab Grozeşti,*[55] *szintén magyar ajkú községben nyert beosztást.*[56]

Csakhamar azonban nyilvánvalóvá vált, hogy nevezett lelkészek működése elé nemcsak az ottani hatóságok, hanem főleg *a helybeli román ajkú katolikus*_papság súlyos akadályokat gördít.[57] Az alsópapság részéről megnyilvánuló ez az ellenakció elsősorban anyagi[58] szempontokra vezethető vissza. Joggal attól tartanak ugyanis, hogy a magyar lelkészek működése révén magyarságukra újra ráeszmélő, ezért Magyarországba hazatérni kívánkozó moldvai csángók esetleges kitelepítése esetén a jassyi egyházmegye római katolikus híveinek száma olyan mértékben csappanna meg, hogy működésük feleslegessé válván, javadalmaiktól elesnének.

---

53 *Piros színű ceruzával aláhúzva.*

54 1941. május 11-én írták alá a bukovinai székelyek áttelepítéséről szóló magyar–román megállapodást, amelynek értelmében ugyanezen év május–júniusában összesen 3279 bukovinai székely család, azaz 13 200 fő települt át a Bácskába, az onnan eltávolított szerb telepesek, az ún. dobrovoljácok helyébe.

55 *Magy. Gorzafalva, rom. Grozeşti.*

56 *Ceruzával aláhúzva, a bekezdés lapszélen kijelölve. A kijelölés mellett a következő ceruzával írt bejegyzés olvasható: „Demse itt van andrásfalviaknál. Magyar prédikációért hadi t[örvény]szék elé állították. László: már átjött, a bácskai székelyeknél van. (Consilium [olvashatatlan szó] kapott Robutól).”*

57 *Piros színű ceruzával aláhúzva.*

58 *Piros színű ceruzával aláhúzva.*

Tehát úgy *a jassyi püspöknél, mint a helybeli hatóságoknál a magyar lelkészeket állandóan feljelentgetik államellenes tevékenységért.*[59] Demse Péter ellen már hadbírsági eljárás meg is indult, úgyhogy esetleg bebörtönzésének veszélyét elkerülendő, Nagyméltóságod engedélye alapján hazatérési igazolvánnyal kellett ellátnom. László Antal lelkészt is hasonló feljelentések alapján püspöke már elmozdította állásából, és felszólította, hogy más egyházmegyében keressen elhelyezést. Nevezett jelenleg teljes tétlenségre kárhoztatva, Malecz János rădăutzi plébániáján kegyelemkenyéren tengődik.

Az előadottakból kitűnőleg a magyar lelkészek működése ily körülmények között nem sok eredménnyel kecsegtet. Román ajkú paptársaik és a román hatóságok magatartása folytán nem is merik már a magyar faji öntudat emelésének érdekében híveik közt a legcsekélyebb propagandát kifejteni. Esetleges letartóztatásuk pedig a csángókat annyira megfélemlítené, hogy fennforog az a veszély, hogy az amúgy is már évszázados romanizáló behatásoknak kitett nép a magyarság számára végleg elveszne. Ezért szükségesnek látszana a moldvai csángóknak rövid időn belül történő hazatelepítése.

A követségen jelentéstételre megjelenő magyar lelkészek állítása szerint bizonyos pozitív jelek arra engednek következtetni, hogy dacára a román papok áskálódásának, *a helyi hatóságok a moldvai csángók esetleges Magyarországra való áttelepítésének gondolatával megbarátkoznának, illetve ez elé nem gördítenének nagyobb akadályokat.*[60]

A moldvai csángók gazdasági helyzete rendkívül *nehéz.*[61] Földjeinek kiterjedése átlag nem nagyobb 10–15 holdnál, úgyhogy Magyarországon a legszerényebb keretekben véghezvitt letelepülés mellett is, a mainál lényegesen jobb anyagi és szociális helyzetbe kerülnének. *Éppen ezért, a papok jelentése szerint a nép körében a Magyarországra való hazatérési szándék elég erős, és különösen tapasztalható a szegény rétegben és a fiatalabb korosztályokban,*[62] amely utóbbiak a rendkívül terhes román katonai szolgálat elől szeretnének ily módon meneküli. *Az idősebb és vagyonosabb elem*, ugyancsak a lelkészek szerint, ma még kissé *idegenkedne lakóhelye megváltoztatásának gondolatától.*[63] Ha azonban a fiatalok Magyarországra átmennének, és ottani elhelyezkedésükről kedvező híreket küldenének haza, főleg azonban, ha ennek a vagyonosabb elemnek biztosítanák azt, hogy földjének megfelelő nagyságú birtokot szerezhet Magyarországon, szintén félretenné meggondolásait.

Amennyiben Nagyméltóságod a moldvai magyarság visszatelepítésének gondolatával foglalkozna, úgy bátor vagyok felhívni figyelmét arra, hogy a magyar lelkészek nézete szerint a moldvai magyarság esetleges repatriálásánál ugyanazt

59 *Piros színű ceruzával aláhúzva.*
60 *Piros színű ceruzával aláhúzva.*
61 *Piros színű ceruzával aláhúzva.*
62 *Piros színű ceruzával aláhúzva.*
63 *Piros színű ceruzával aláhúzva.*

az eljárást kellene alkalmazni, mint amely a bukovinai magyarok hazatelepítése során igen eredményesnek bizonyult, t[udni]i[llik] a lassú beszüremkedést.[64]

Amint Nagyméltóságod előtt ismeretes, a bukovinai magyar községek lakosságának k[örül]b[elül] 50%-a, főleg a fiatalok és katonakötelesek már a folyó év májusában lebonyolított áttelepítési akció előtt hazatérési igazolványokkal Magyarországra távoztak, anélkül, hogy román részről nagyobb nehézségeket támasztottak volna, sőt, a magyaroknak ily úton való kiszivárgását a helyi hatóságok még bizonyos fokig elő is mozdították, akkor is, amikor a román kormány a magyar kormánynak a visszatelepítésre vonatkozó első javaslata elől elzárkózott. Nem látszik kizártnak tehát a lelkészek szerint, hogy a román hatóságok, látván a moldvai csángóknak lassú kivándorlását, a bukovinai példához hasonlóan, nem zárkóznának el attól, hogy egy rendszeres kitelepítési akcióhoz hozzájáruljanak.

A moldvai csángók átszüremlésére vonatkozólag, mint gyakorlati megoldást, a lelkészek a következőt javasolják. Tekintettel arra, hogy a hozzájuk legközelebb fekvő határátlépés pont Gyimes-Palánka ma el van zárva a határforgalom számára, és kérdéses, hogy a román kormány annak megnyitásához hozzájárulna, *a moldvai csángóknak a bukaresti követségen kellene jelentkezniök*.[65] Itt megfelelő igazoltatásuk után hazatérési igazolvánnyal lennének ellátva, amellyel a magyar határt Kökösnél lépnék át. A vagyontalanoknak a követség esetleg útisegélyt folyósíthatna, hogy vonaton Brassóig utazhassanak, ahonnan legszükségesebb útipodgyászukkal a 12 k[ilo]m[éter]re fekvő kökösi határpontot akár gyalog is elérhetnék. A Bukarestbe való utazás költségeit a lelkészek állítása szerint igen csekély kivétellel, maguk is viselhetnék.

Amennyiben egyesek ingóságaikat, házukat vagy földjüket esetleg pénzzé tették volna, úgy tisztelettel javasolnám, hogy a bukovinai magyaroknál követett eljáráshoz hasonlóan ezt az összeget a bukaresti követségnél letétbe helyezhessék.

Minthogy sem én, sem a követség tagjai közül senki sem járt a helyszínen, ahová jelenleg a háborús viszonyokra való tekintettel nem is utazhatnánk, a magam részéről bátor vagyok hangsúlyozni, hogy *nem áll módomban innen megállapítani, mennyiben fedi a tényeket a lelkészek az az állítása, hogy a román hatóságok nem gördítenének a csángók esetleges áttelepítése, illetve egyenkénti eltávozása elé akadályokat*.[66] Ezért véleményem szerint még az akció esetleges megindítása előtt feltétlenül megfelelő puhatolózásokat kellene eszközölni.

Nagy s. k.
m[agyar] kir[ályi] követ

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Miniszterelnökség, Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály iratai, K 28, 270–R 24333/1943. M. E. sz. Megjelent: Seres Attila: Márton Áron és a moldvai katolikus püspökség magyarsága az 1940-es évek elején. Székelyföld, 2012. 8. sz. 74–78. o.

---

64 *Piros színű ceruzával aláhúzva. A lap bal szélén ceruzával bejegyezve: „Megint elkótyavetélnék a vagyonukat?”*
65 *Piros színű ceruzával aláhúzva.*
66 *Piros színű ceruzával aláhúzva. A teljes bekezdés a lap bal szélén piros ceruzával kijelölve, három felkiáltójellel.*

24.
Péter János szövőmester, a Romániai Magyar Népközösség Temesvár városi tagozata elnöki tanácstagjának levele Bárdossy László miniszterelnöknek, külügyminiszternek a temesvári magyarság helyzetéről

Temesvár, 1942. január 26.

Excellenciás Uram!

Bocsáss meg, hogy államirányító munkádban zavarlak, de mentségemül szolgáljon az a körülmény, hogy nem olyan dolgokról írok, amelyek ismertek előtted, hanem kismagyarok közös sorsáról tájékoztatlak. Az ő sorsukról nem tudnak írni azok, akik meleg irodák íróasztalai mellől küldik jelentéseiket, mert nem élnek közöttük és csak hallásból ismerik sorsukat. A mi kis magyarjaink hősök a maguk nemében. Őket éri legjobban kisebbségi életünk súlyos ökle és mégis szomorúan büszkék magyarságukra. Az álmuk és reménységük az, ami a nagyoké, csak tisztább és igénytelenebb formában, mert nem számítanak jó állásokra, tobzódó jólétre, csak egy darab biztos kenyérre és szabad magyar életre. A romániai magyarság egy volt azelőtt is, öntudatos és a fajtájához ragaszkodó, de annyira öntudatos, mint az utolsó esztendőben, még nem volt soha. Akik nem voltak jó magyarok, azok svábokká lettek, de a veszteség nem fáj senkinek, mert akik most magyarok maradtak, azok annak tudatában maradtak meg annak, hogy minden következményt viselniök kell és vissza már nem fordulhatnak a mi utunkról. Aki nem volt jó magyarnak, az svábnak sem lesz jobb, mi nem vesztettünk és ők nem nyertek velük.

Excellenciás Uram! A Magyar Népközösség még ma is csak egy megtűrt szerve a magyarságnak, jogok nélkül. Az itteni kormány azért tűr meg bennünket, hogy a külföldnek mutogassa a szabad kisebbségi életet, befelé pedig a mi kisebbségi jogaink egyenlők a nullával. Egyetlen, amit tehetünk, a téli segélyezés. Ezt is csak azért nem gáncsolják, mert ha mi nem segítünk a szegényeinken, az ő nyakukra járnak. A gyermekebédeltetőket, szám szerint hatot, a városrészi plébániák nevei alatt működtetjük, és ezekben kb. 500 iskolásgyermek kap naponta meleg ebédet. Működik még a város területén a Magyar Nő- és Leányegylet vezetése alatt egy csecsemő- és napközi gyermekotthon, ahol 30 csecsemő és 60 hét éven aluli gyermek kap gondos ellátást. Működik még azonkívül segélyakciónk keretén belül két napközi otthon a kültelkeken, éspedig Kisodán[67] és Vöröscsárda-telepen.[68] Karácsonykor kiosztásra került az iskolásgyermekeink között 300 pár cipő, 200 fiú- és ugyanannyi leányruha és egyéb szükséges ruhaneműek. Segélyezünk

67 Kisoda = Temesvár egyik külvárosa.
68 Vöröscsárda-telep = Temesvár egyik külvárosa.

természetben kb. 800 aggot és beteget, a betegek a segélyen kívül ingyenes orvos- és gyógyszersegélyben részesülnek.

Ez a hirtelen idevetett kimutatás is csak azt mutatja, hogy van szív a mi magyarjainkban, mert ilyen nehéz időkben is össze tudjuk hozni a szükséges pénzösszeget ezen dolgok előteremtésére.

Szomorúan állapítottam meg, hogy a nagypénzűekre ebben sem számíthatunk annyira, mint a kis magyarokra. Ezek a 4–5000 lej fizetésű emberek a téli hónapokban havi 200 lejjel járulnak hozzá terheinkhez, míg egy 30 000 lejes havi 1000 lejjel.

Excellenciás Uram! Bátor vagyok ismételten megemlíteni, már mint azt szeptemberi levelemben[69] is tettem, hogy a Temesvári Gyapjúipar Rt. 90%-ban magyar tőke. Ezt a hatalmas vállalatot hol miniszteri rendeletre, hol protekciók alapján elárasztották ide menekült románokkal. Fáj látni, hogy ez a hatalmas vállalat mennyire ki van téve román és zsidó szédelgőknek. Ott károsítják meg a vállalatot, ahol lehet, és a magyar alkalmazottakkal szemben a lehető legrosszabb bánásmódot alkalmazzák. Elnyomják őket, előrehaladásukban gáncsolják, sőt meglévő pozíciójukból visszavetik, de dolgoztatják semmittevő románok helyett is, a fizetésük pedig a legrosszabb. Új magyar munkaerőt nem alkalmaznak, sőt még magyar inast sem vesznek fel. December hónap folyamán itt járt dr. Brozik Félix, Budapest, Széll Kálmán téri lakós, aki teljhatalmú tőkemegbízottja a magyarországi érdekeltségnek. Felkerestem lakásán egy magyar kollegával egyetemben, név szerint Kürthy Ferenccel, mindent elmondtunk neki, sőt adatszerűen felsoroltuk a visszaéléseket és név szerint azok végrehajtóit. Amennyiben érdekel a vállalat sorsa, úgy dr. Brozik pontos felvilágosítással szolgálhat.

Excellenciás Uram! Itt említem meg, hogy a népközösség egyik érdemes városrészi elnöke, Molnár Károly mérnök, a Temesvár belvárosi tagozat vezetője, az elmúlt tavasz folyamán könyvet adott ki Magyarországon „Tervgazdaság” címmel. Egy példányt magam is olvastam, és felhívom b. figyelmed ezen könyvre. Magyarország gazdasági átformálásával foglalkozik igen életrevaló formában. Igaz, hogy akkor még a német–orosz háború nem robbant ki, de nagy változást az sem idézhet elő Molnár Károly tervében. Mellékelten csatolok Molnár Károly észrevételeiből kettőt,[70] melyek a könyvhöz tartoznak ugyan, de nem a nagy nyilvánosság számára íródtak. Ebből a könyvből is láthatod, hogy még kisebbségi sorsunkban is az anyaországunk sorsával törődünk.

Excellenciás Uram! Svábjaink csendesek lettek s a románjaink idegesek. A berlini találkozó után már észrevettük ezen átformálódást, a pesti sorozatos államférfiúi látogatások pedig még inkább fokozták a mindkét táborban észlelt tüneteket. Mi pedig újult erővel és bizalommal tekintünk felétek, érezve azt, hogy sorsunk lassan a beteljesülés felé halad. Fáradt kis magyarjaink derekai ismét

69 Nem találtuk az iratok között.
70 Nem találtuk az iratok között.

megfeszültek, szemük csillogása rejtett sejtést sugároz és munkád sikerére áldást könyörögnek.

Excellenciás Uram! Minden imádkozó magyar lelkével fordulok feléd és a jobb jövő hitében Isten áldását kérve munkádra, maradok mindenkor tisztelő híved,

magyar köszöntéssel:
Péter János

Temesvár, 1942. január 26.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai, K 63, 1942-27. tétel, Magyar viszony – dél-erdélyi panaszok, sérelmek, 267. cs., 3098/1942. pol. sz. Gépelt tisztázat.

25.
Nagy László bukaresti követ jelentése Bárdossy László miniszterelnöknek, külügyminiszternek a magyar ügyvédek helyzetéről Romániában

Bukarest, 1942. február 5.

13/1942. pol. szám

Másolat
Rendelet száma 283/pol. 1942.[71]
kelte: 1942. I. 16.

Melléklet: 1 db.[72]

Mellékelten tisztelettel felterjesztem a román ügyvédek névjegyzékébe felvett mindazoknak az ügyvédeknek a névsorát, akik esetleg magyaroknak tekinthetők.

E névsorba 147 ügyvéd van felvéve, ezek közül azonban csak az aláhúzott 43 ügyvédről tudja pozitíve a Népközösség elnöksége, hogy tényleges ügyvédi gyakorlatot folytatnak.

A névsorban szereplő 147 ügyvéd közül értesüléseim szerint igen sok időközben vagy Magyarországra távozott, vagy ügyvédi működését megszüntette, vagy magyarnak nem tekinthető. Ezeknek a számát, amely 60-ra sőt 80-ra is rúgna, most állapíttatom meg. Véglegesen körülbelül 60–80 *működő* és *tényleg magyar* dél-erdélyi magyar ügyvéddel lehet számolni. Ezek közül is azonban legfeljebb 20–30 olyan, aki román nyelvtudása, jogi felkészültsége és egyéb körülményei folytán teljes értékű aktivitást fejthet ki.

Ez a szám mélyen alatta van a magyar jogkereső közönség szükségletének, még ha figyelembe vesszük is, hogy sokan – téves felfogásból – román ügyvédeket bíznak meg képviseletükkel.

Utánpótlásról szó sem lehet, mert a két egyetemen (Nagyszebenben és Bukarestben) összesen *egyetlenegy* magyar joghallgató van. (Segesváry Pál III. éves Nagyszebenben.)

A Népközösség vezetőjének nincs egyetlen oly esetről sem tudomása, hogy a magyar ügyvédeket hivatásuk gyakorlásában akadályozták, vagy azt akárcsak megnehezítették volna.

A tényleg akcióképes ügyvédek megélhetési lehetőségei tekintetében sincs indokolt panaszra ok.

A magyar ügyvédek nagy hiányának oka a Magyarországra való átözönlés s az átözönletteknek odaát jó pozíciókban való elhelyezkedése. Ennek következtében

71 Nem közöljük.
72 Nem közöljük.

egyes helyek, például Segesvár, Balázsfalva megyeszékhelyek teljesen magyar ügyvéd nélkül maradtak.

A Népközösség megkísérelte az orvoslás azon módját, hogy az érdemes ügyvéd – ittmaradása jutalmául – kap Magyarországon előkelő bírói kinevezést. Ez a kinevezés is azonban sajnos nem az ittmaradásra, hanem az átköltözés szorgalmazására indította az illetőt.

Általában véve tehát az itteni magyar ügyvédeknek panaszra nincsen okuk, jól is keresnek. Csekély számuk főleg a Magyarországra történt rendkívüli nagy átözönlésnek tudható be, amire az itteni magyar ügyvédséget az a körülmény késztette, hogy sajnos az engedély nélkül átözönlöttek is igen jó pozícióban tudtak otthon elhelyezkedni.

A másolat hiteléül:
Bukarest, 1942. II. 5.
(olvashatatlan aláírás)

Nagy s. k.
m. kir. követ

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1942–27. tétel, Bukarest – másolatok I., 268. cs., sz. n. Hitelesített gépelt másolat.

26.
Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Bárdossy László miniszterelnöknek, külügyminiszternek a határszéli községek magyarságának tönkretételéről

Brassó, 1942. február 19.

Magyar Királyi Konzulátus *Másolat*
Brassó
34/1942. pol.

2 melléklet[73]

Dél-erdélyi magyarságunk helyzete nem mindig és nem mindenütt egyformán súlyos. Fokozatos és tudatos tönkretételének irama időben majd lassúbb, majd gyorsabb. De nagy különbség van vidékenként is. E téren az illető város vagy vármegye vezetőségétől és az egész ottani közigazgatástól (le egészen az utolsó csendőrig) sok függ. Vannak vidékek, ahol a végrehajtó közegek még a kormány intencióján is túllicitálnak magyarellenességben: ilyen helyeken a legbrutálisabban folyik a magyarok üldözése, kiszorítása és tönkretétele. Vannak viszont helyek, ahol *egyes* végrehajtó közegek még a kormány magyarellenes rendelkezéseit is emberségesebben hajtják végre. (Ilyen Brassó és vidéke.)

Legrosszabb a helyzet a határszéli magyar és vegyes községekben. Ezekben a községekben a magyar törvényen kívül van helyezve. Itt a granicsárok[74] vették kezükbe a törvényt. Jogrendnek a magyar nyomát is alig érzi.

Ez állítások igazolására felterjesztek egy magyar és egy német szövegű beadvány-panaszt.[75]

Sztankay s.k.
m. kir. konzul

Megkapja: M. kir. Követség
Bukarest[76]

U. i. A német szövegű beadvány-panaszt, amely gróf Logothett Arisztid katonai birtokosnak román granicsárok által történt kirablására vonatkozik, visszakérőleg a német–olasz tiszti bizottsághoz terjesztettem fel, ahonnan még nem érkezett vissza. Fenti mellékletet a következő futárral pótlólag fel fogom terjeszteni.[77]

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1942-47. tétel, Dél-erdélyi magyarok ellen hozott bírósági ítéletek, adózási sérelmek,

73 Kézzel áthúzva. A jelentéshez csak egy melléklet tartozik.
74 Azaz határőrök.
75 A mondatot kézzel áthúzták.
76 A mondatot kézzel áthúzták.
77 Az utóirat szövegét kézzel áthúzták.

elkobzások, kisajátítások panaszügyei a nemzetközi bíróságok előtt I., 443. csomó, ad 1156/1942. pol. sz. Gépelt másolat.

Melléklet

Jelentés
a marosludasi kat. magyarság állapotáról

Alulírott mint a Kat. Népszövetség szórványmunkával megbízott egyházközségi nővére több alkalommal látogattam meg Marosludas községet. Mivel ebben a községben a kat. magyarság jelenlegi helyzete a reánehezedő hatósági terror miatt szinte elviselhetetlen, az alábbiakban vagyok bátor a körülményekről tiszteletteljesen tájékoztató jelentésemet megtenni.

1. Marosludas község jelenleg határzónába esik, és ezért tele van zsúfolva katonasággal. A behívott magyar katonák a legkétségbeejtőbb helyzetben vannak. Megkülönböztetett rossz bánásmód, hiányos ruházat és megerőltető szolgálat mellett naponként kell a legbántóbb gúnyolódásokat is magyarságuk miatt elszenvedniük. Ezt a helyzetet látván, a bevonulás előtt álló ifjak inkább a halált akarják választani, mint a katonáskodást.

2. A község magyar lakossága a legnagyobb nyomorúság felé közeledik. Gabonájukat elvették, most pedig gazdasági felszereléseiken és állataikon van a sor. Az adóprés pedig a legkíméletlenebbül sanyargatja őket. A községbe érkező közellátási cikkek (liszt, cukor, tűzifa) csak románok és főképpen a menekültek (refugiat) számára állnak rendelkezésre. A legnagyobb szükséget a szegény lakosság tűzifa miatt szenved. A telepes magyaroknak volna egy kis erdejük, azt vágási tilalom miatt nem használhatják, míg a menekültek ugyanebből az erdőből szinte minden szál fát elvittek.

Az elkeseredésnek egy másik fő oka a menekültek garázdálkodása. A legtöbb magyar családhoz egy-egy menekült családot telepítettek. Ezek valósággal zsarnokoskodnak a szegény magyarok fölött. Vagyonukkal rendelkeznek és azt kedvük szerint pusztítják. (A házigazda magyar család asztalához ülnek, és a gazda csak akkor nyúlhat a saját ételéhez – ha abból esetleg még marad – miután a „refugiatok" jóllaktak, a magyar gazda gyümölcsöséből a gyümölcsfákat is eltüzelik.) Ha ezt valaki szóvá teszi, akkor fenyegetőznek, sőt több esetben súlyosan bántalmazzák őket. Panaszaikat hiába sírják el a hatóságoknak, mert azok semmilyen orvoslást nem nyújtanak. Ha akadna megértőbb közöttük, minden jóindulat megtörik a menekültek makacsságán és ellenszegülő durvaságán. (Egy Kasler nevű telepest a menekültek önkényesen kilakoltattak házából. A hatóságoknál [...][78] panasz és orvoslási ígéret ellenére sem sikerült [...][79] visszaköltözniük. [...][80]

78 Olvashatatlan rész.
79 Olvashatatlan rész.
80 Olvashatatlan rész.

3. A telepes magyarság legnagyobb sérelmének egyike az, ami miatt az elkeseredés még egyre tart. Kajtsa telepi magyar tanító súlyos bántalmazása. Azt az embert, aki nemzedékeket nevelt fel, a refugiat román állami igazgató a növendékek szeme láttára súlyosan bántalmazott. Hét menekült társával az iskola elé hurcolt, ahol Kajtsa magyar tanító eszméletlenül terült el a földön. Annak ellenére, hogy a német–olasz vegyesbizottság háromszor vette fel az esetről a jegyzőkönyvet, semmiféle orvoslás nem történt. A román állami igazgató tovább működik a telepi iskolában, míg szegény Kajtsát a radnóti róm. kat. hitvallásos iskolából is kidobták. Az állami hatóságok látván, hogy semmilyen intézkedés nem történt ebben az ügyben, bosszújuk célpontjául a vegyesbizottságot tájékoztató esp. plébánost állították. Annak ellenére, hogy a tordai pénzügyi felügyelőbizottság a kivetett 20 000 lej illeték-egyenérték adót kb. 15 000 lejre szállította le, a helyi hatóságok az egész összeget behajtották az esp. minden tiltakozása ellenére. Csak miután a tordai döntés megérkezett, voltak hajlandók a jogtalanul elvett összeget visszafizetni, de azt is csak úgy, hogy az esetről tudomást szerzett a helyi kántor és egy róm. kat. vallású hivatalnoknő. Ezzel szemben azonban az egyházra külön 6000 lej összegű szőlőadót vetettek ki, holott egy talpalatnyi szőlővel sem rendelkezik a marosludasi róm. kat. hitközség.

4. A helyzet tarthatatlanságára legjellemzőbb az a szomorú tünet, hogy a marosludasi magyarok, főként a telepesek tömegesen szöknek át a határon. Míg eddig csupán a katonakötelesek menekültek a román katonai szolgálattól, most már öregek, asszonyok és gyermekek, minden vagyonukat hátrahagyva, tömegesen szöknek Magyarországra. Folyó év jan. 19. és 20-án 21-en, illetőleg 30-an hagyták el a községet. Mostanáig körülbelül 360-an mentek át, de ez a folyamat jelenleg egyre erősödik, és ha valamely közbelépés nem történik, községünk teljesen kihal. Az átmentek házait és birtokait a refugiatok minden további nélkül birtokba veszik és használják. A telepesek között vannak bukovinai eredetűek is, akik a bukaresti magyar követség útján szereznek hazatérési engedélyt.

Fentiekben bátorkodtam tiszteletteljesen tájékoztatást nyújtani az egykor virágzó magyar község szemünk előtt lejátszódó pusztulásáról, remélve, hogy a rendelkezésre álló eszközökkel valamiképpen sikerül ezt a rohamos és végzetszerű tragédiát megakadályozni.

Kelt Gyulafehérvár, 1942. II. 2-án.

27.
Nagy László bukaresti követ jelentése Bárdossy László miniszterelnöknek, külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarok katonai szolgálatáról

Bukarest, 1942. február 20.

37/1942. pol. szám Másolat

Szigorúan bizalmas!
Sürgős!

A Szovjetoroszország ellen készülő tavaszi offenzívában Romániának is tetemes friss erőkkel részt kell venni. Ezért az eddigieknél jóval nagyobb arányú behívások várhatók, amelyek keretében a dél-erdélyi magyarság is fokozottabb mértékben lesz nemcsak munka- de katonai szolgálatra is igénybe véve. Amint több oldalról hallom, a behívott magyaroknak 20%-a fog a frontra kerülni.

Ezzel szemben az itteni magyarság az állítólag rendkívül rossz bánásmód és ellátás miatt és szerény véleményem szerint azért is, mert a bécsi döntés óta nem akar többé a román hadseregben katonáskodni, a katonai szolgálat alól mindenáron ki akarja magát vonni és inkább mindent itt hagyva, abban a tudatban, hogy soha többé nem térhet vissza otthonába, tiltott utakon átszökik Magyarországra. Az erre való készülődés a behívások közeledése folytán igen nagyarányú, sőt lehet mondani általános.

Egyes kisebbségi vezetők szükebb körű, hozzájuk közelálló munkatársaik számára már kérnek hazatérési igazolványt, hogy azok katonai behívásuk esetén a katonai szolgálat elől Magyarországra menekülhessenek. Így Szász Pál a jelen futárral egyidejűleg továbbított, Balla[81] miniszteri tanácsoshoz intézett levelében ifj. Müller Jenő népközösségi központi titkár és Pogány Albert, a Bethlen Kollégium igazgatója számára kér e célból hazatérési igazolványt, holott Pogány távozása pótolhatatlan veszteséget jelentene az itteni magyar oktatás szempontjából.

Minthogy az előadottak szerint e kérdés szinte elvi kérdéssé nőtte ki magát, bátor vagyok arra vonatkozólag lehetőleg távirati utasítást kérni, hogy a román katonai szolgálat elől való menekülés lehetővé tétele céljából kért hazatérési igazolványok kiállítását illetőleg milyen álláspontra helyezkedjem, és milyen választ adjak egyes kisebbségi vezetőknek arra a kérdésre, hogy a tanácsért hozzájuk forduló magyaroknak tanácsolják-e a román katonai szolgálat vállalását, vagy inkább a Magyarországra való átszökést. Egyrészt a fentebb jelzett nagyarányú átszökési készülődésekre, másrészt arra az állítólagos borzalmas bánásmódra

81 Balla Pál.

való tekintettel, amelyben a magyaroknak a román hadseregben részük volna, e kérdésekre a saját hatáskörömben nem tartom magam hivatottnak választ adni.

A másolat hiteléül:
Bukarest, 1942. II. 20.
(olvashatatlan aláírás)

Nagy s.k.
m. kir. követ

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1942–27. tétel, Bukarest – másolatok I., 268. cs., sz. n. Hitelesített gépelt másolat.

28.
Török Sándor brassói alkonzul jelentése a külügyminisztériumnak a Romániában bevezetett utazási korlátozásokról

Brassó, 1942. március 5.

Magyar Királyi Konzulátus *Másolat*
Brassó

63/1942. pol.

Mint Nagyméltóságod előtt ismeretes, február 25-ével a román kormány újból helyreállította a szokásos utazási engedély-rendszert. Annak megítélése, hogy ki utazhat és ki nem, vidéken a csendőrőrmestertől, városban a rendőrségtől függ. Még kevésbé balkáni államban is aggályos volna a falusi csendőrt oly széles diskrecionális hatáskörrel felruházni.

A beérkezett információk szerint a csendőrség az engedély-rendszert kizárólag jövedelemforrásnak tekinti. Egyes helyeken már rögzített díjszabás alakult ki. Zsidó fizet legtöbbet, azután jön a vasgárdista, mert ezeknél a csendőr bizonyos kockázatot vállal, harmadik helyen áll a magyar. Román és német aránylag olcsón juthat utazási engedélyhez. Ha a csendőr fiatal és gavallér, akkor nőktől nem fogad el pénzt, hanem az ügy tüzetes kivizsgálása céljából lakására rendeli az asszonyt.

A sok esetből szabadjon egy igen jellemzőt ismertetnem. Moháti városi tisztviselőt Brassóból a Regátba helyezték. Felesége egyelőre visszamaradt Brassóban. A férfi, aki amúgy is cukorbajos volt, az átköltözés izgalma és az új állomáshelyén tapasztalt rossz bánásmód következtében súlyosan megbetegedett. A brassói rendőrségen az asszonynak először megtagadták az utazási engedélyt. Hosszas tárgyalások után 10 000 lej lefizetése ellenében mégis megkapta súlyosan beteg férje meglátogatására szükséges utazási engedélyt.

Mohátiné arra kért, hogy esetét ne jelentsem be a német–olasz tiszti bizottságnak, hiszen a komiszár úgyis mindent letagad, tanú nincsen, és neki csak rengeteg kellemetlensége támadna a rendőrséggel.

Török s. k.
m. kir. alkonzul

Megkapja: M. kir. Követség
Bukarest

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1942-47. tétel, Dél-erdélyi magyarok ellen hozott bírósági ítéletek, adózási sérelmek, elkobzások, kisajátítások panaszügyei a nemzetközi bíróságok elott I., 443. csomó, sz. n. Gépelt másolat.

29.
Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a persányi munkatáborban dolgozó magyarokról

Brassó, 1942. április 17.

Magyar Királyi Konzulátus *Másolat*
Brassó

137/1942. pol.

Márton Áron püspök közli, hogy tudomása szerint a bevonultatott magyarok egy részét a persányi munkatáborba küldik, ahol a Brassó-fogarasi új vasútvonal építésével foglalkoztatják őket. Ez az a hírhedt munkatábor, ahol a tél folyamán az orosz hadifoglyok százai pusztultak el a legnyomorúságosabb módon. Állítólag jelenleg is járványos betegség pusztít a táborban.

Tavaly nyáron – mint annakidején jelentettem – szintén nagyszámú bevonultatott magyart dolgoztattak többé-kevésbé embertelen viszonyok között e vasútvonal építésénél.

A Márton Áron által küldött szóbeli üzenet szerint gróf Béldi Pál birtokos is a persányi munkatáborban teljesít szolgálatot.

Sztankay s. k.
m. kir. konzul

Megkapja: M. kir. követség
Bukarest

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1942-47. tétel, Dél-erdélyi magyarok ellen hozott bírósági ítéletek, adózási sérelmek, elkobzások, kisajátítások panaszügyei a nemzetközi bíróságok előtt I., 443. csomó, sz. n. Gépelt másolat.

30.
Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a nagyszebeni hadbírósági eljárásokról

Brassó, 1942. május 22.

Magyar Királyi Konzulátus *Másolat*
Brassó

204/1942. pol.

A rendelet száma: 673/1942. pol.[82]

A fenti rendeletben feltett kérdésre szabadjon Nagy Miklós ügyvéd felvilágosításai alapján a következőket jelenteni:

A nagyszebeni hadbíróság illetékes a VII-ik hadtest egész területén, így: Torda–Kolozs, Alsófehér, Kisküküllő, Hunyad és Szeben megyékben. Ez 5 megye lakosságának körülbelül 20%-a magyar. Mégis e területen illetékes szebeni hadbíróság elé került ügyeknek már 65%-ban magyar a vádlott. Az elítélteknek még sokkal nagyobb százaléka a magyar. Szászok alig kerültek eddig a hadbíróság elé. Legújabban kissé nőtt a számuk.

A magyarokat legtöbb esetben a következőkkel vádolják:

1) tiltott gyülekezés;
2) álhírterjesztés;
3) nemzetgyalázás;
4) államvezető megsértése;
5) tiltott határátlépés;
6) magyar vers- vagy dalszöveget találtak náluk.

Tehát túlnyomó részben politikai „bűncselekmények" ürügye alatt történik az üldözés.

Érdekes, hogy a legtöbb román katonai szolgálat elől való szökés miatt kerül a hadbíróság elé.

Nagy Miklós maga is elismeri, hogy magyarjaink jelenlegi rendszer nélküli védelme mellett a nagyszebeni hadbíróság elé kerülő magyarok *60%-a teljesen védelem nélkül marad,* vagy a hiéna román ügyvédek áldozata, illetve fejős tehene lesz.

82 Nincs az iratok között.

Ezért szabad legyen ismételten 152/Pol.-1942. számú jelentésemben[83] tett előterjesztésemre Nagyméltóságod figyelmét újra felhívni.

Sztankay s. k.
m. kir. konzul

Megkapja: M. kir. követség
Bukarest

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1942-47. tétel, Dél-erdélyi magyarok ellen hozott bírósági ítéletek, adózási sérelmek, elkobzások, kisajátítások panaszügyei a nemzetközi bíróságok előtt I., 443. csomó, sz. n. Gépelt másolat.

83 Nem közöljük.

31.
Vladár Ervin követségi tanácsos jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarság sérelmeinek összefoglalásáról

Bukarest, 1942. június 17.

M. kir. Követség
149/1942. pol. sz.

Másolat

Melléklet: 2 db.

A német követségtől nyert értesülésem szerint Antonescu Mihai helyettes miniszterelnök néhány nappal ezelőtt átadott a német követnek[84] egy összeállítást a magyarországi románság „sérelmeiről", amelyben fel vannak sorolva a románok ellen Magyarországon elkövetett állítólagos atrocitások.

Mivel e román lépés által okozott impressziók ellensúlyozására, de a jelenlegi magyar–román feszült helyzetben ettől függetlenül is, bármikor szükségessé válhat a dél-erdélyi magyarság sérelmeinek memorandumban való közlése a tengelyhatalmak kormányaival, Kertész István követségi titkár a magyar sérelmek csoportosítására és feldolgozására újabb tervezetet készített, amelyet folyó hó 15-én a mellékelt rendelet kapcsán külön futárral küldtem el az aradi és brassói konzulátusoknak.

E munkaterv alapján a sérelmi anyag előreláthatóan rövid időn belül egységes rendszerbe gyűjtve rendelkezésre fog állani konzulátusainknál és így lehetővé válik, hogy az adatok a szükséghez képest bármikor felhasználhatók legyenek.

Vladár s. k.
követségi tanácsos
ideiglenes ügyvivő

A másolat hiteléül:
Bukarest, 1942. VI. 17.
(olvashatatlan aláírás)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K63, 1942-27. tétel, Bukarest – másolatok I., 268. cs., Hitelesített gépelt másolat.

84 Killinger, Manfred.

Melléklet a 149/1942. pol. sz. jelentéshez

M. Kir. Követség
Bukarest
883/biz. 1942

Bukarest, 1942. június 15-én

Tárgy: Dél-erdélyi magyarság sérelmeinek összeállítása
Melléklet: 1 db.

Dél-Erdély számos vidékén a magyar lakosságnak rekvirálások címén való teljes kifosztása folytán keletkezett magyar–román feszültségre és annak várható következményeire tekintettel, szükségesnek látszik, hogy a dél-erdélyi magyarság által a bécsi döntés óta elszenvedett sérelmek már a legrövidebb időn belül rendszerbe foglaltassanak.

A sérelmi anyag rendszerezése céljából készített tervezetet azzal közlöm, hogy szíveskedjék a konzulátuson meglevő sérelmi anyagot a tervezet beosztásának megfelelően haladéktalanul áttekinteni és csoportosítani abból a célból, hogy egy teljes sérelmi összeállítás szükség esetén napokon belül elkészíthető legyen.

Bizalmas tájékoztatásul közlöm, hogy Antonescu Mihai miniszterelnök[85] az észak-erdélyi románok „sérelmeiről" készített ilyenszerű összeállítást már néhány nappal ezelőtt átadta a bukaresti német követségnek.

Vladár s. k.
követségi tanácsos
ideiglenes ügyvivő

I. Nagyságos Lorx Tibor, m. kir. konzul úrnak, Arad
II. Nagyságos Sztankay Zoltán m. kir. konzul úrnak, Brassó

Melléklet a 149/pol. 1942. sz. jelentéshez

A sérelmi anyag feldolgozásának vázlata
Bevezető gondolatok

1. A dél-erdélyi magyarságot a bécsi döntés óta ért sérelmek vizsgálatánál állandóan szem előtt kell tartanunk azt, hogy Romániában a magyarság 22 éven át a legnagyobb fokú elnyomásnak és szisztematikus üldöztetésnek volt kitéve. A bécsi döntés egyik logikus következménye s a magyar–román viszony megjavulásának természetes előfeltétele lett volna egy egészen új román politika a magyar kisebbséggel szemben. Ehelyett a magyarságra a legsötétebb elnyomás korszaka

85 Valójában miniszterelnök-helyettes.

következett be, amely borzalmaival messze fölülmúlja az elmúlt két évtized legnehezebb időszakait is.

2. A magyar kormány tettei és megnyilatkozásai a bécsi döntés óta. Gesztusok sorozata a románság felé s a legnagyobb fokú önuralom gyakorlása.[86]

3. A dél-erdélyi magyarság kétségbeejtő helyzetének és sérelmeinek vizsgálatánál egy-egy pillantást fogunk vetni az észak-erdélyi románok helyzetére, hogy konkrét példákon kézzelfoghatólag szembetűnjön a két állam kormányzati rendszere és kisebbségi politikája közötti különbség.

A sérelmi anyag beosztása

I. *A magyarság politikai és közületi életének megbénítása.* (A Magyar Népközösség legfeljebb mint panaszfelvevő iroda fejthet ki működést, s a magyarság saját ügyeit a helyi közületekben való képviselet útján sem irányíthatja.)

II. *Az emberi méltóságot alapjában sértő s a magyarság valamennyi társadalmi rétegét egyaránt sújtó intézkedések*:

a) A magyarság mozgási és egymással való érintkezési szabadságának megbénítása. (Utazási, levelezési, táviratozási és telefonálási korlátozások.)

b) Nyelvhasználat korlátozása.

c) A magyar nemzetiségűek katonai és munkaszolgálata.

d) Hadbírósági eljárások és a román hatóságok bánásmódja a letartóztatottakkal.

e) Az orosz háború folytán állambiztonsági okokból tett korlátozó intézkedések felhasználása a magyarság mozgási szabadságának korlátozására és egzisztenciális érdekeinek megsemmisítésére.

f) Atrocitások.

III. *Egyházi és kulturális természetű sérelmek.* (Iskolasérelmek, indokolatlan sajtókorlátozások, szobrok eltávolítása, rongálása stb.)

IV. *Magyarellenes gazdasági rendszabályok.*

a) Törvénytelen és szinte már szabadrablást jelentő rekvirálások.

b) Szabotázs-büntetések címén való magyarüldözés.

c) Hadikölcsön-jegyzés erőszakolása.

d) Túlzott adóztatás, valamint illetékek és bírságok aránytalanul nagy kiróvása.

e) Magyar kereskedők kizárása a hatósági áruelosztásból és a magyarság hátrányos kezelése a közellátásnál.

Minden kategóriában lehetőség szerint konkrét bizonyítékok volnának szükségesek (rendeletek, fényképek, tanúvallomások, nevek, stb.).

A sérelmi anyag összeállításának és feldolgozásának módszere az lesz, hogy a főszöveg fogja tartalmazni a sérelem rövid körülírását és a román hatóságok eljárásának jellemzését és ezt fogja követni az összes rendelkezésre álló esetek *példaszerűleg* való felsorolása.

86 *Mellékletben közlendők a magyar és román nyilatkozatok és újságcikkek a bécsi döntés óta.*

32.
Vladár Ervin bukaresti ideiglenes ügyvivő megküldi Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek Kertész István követségi titkár feljegyzését

Bukarest, 1942. június 19.

M. kir. Követség *Másolat*
Bukarest

152/1942. pol. szám
Tárgy: A dél-erdélyi sérelmi anyaggyűjtés kiegészítése

Melléklet: 1 db.

A Kertész István követségi titkár által készített feljegyzést csatoltan tisztelettel felterjesztem.

Vladár s.k.
követségi tanácsos
ideiglenes ügyvivő

A másolat hiteléül:
Bukarest, 1942. VI. 19.
(olvashatatlan aláírás)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1942-27. tétel, Bukarest – másolatok I., 268. csomag, sz. n. Hiteles gépelt másolat.

Feljegyzés

A dél-erdélyi magyarság sérelmeiről romániai külképviseleteinknél rendelkezésre álló anyag az aradi és brassói konzulátusokhoz eljuttatott tervezet alapján előreláthatólag rövid időn belül egységes rendszerbe lesz csoportosítva, ami annak egy adott helyzetben célszerűnek látszó felhasználását meg fogja könnyíteni.

Igen kívánatos volna azonban, hogy a romániai külképviseleteknél folyó sérelmi anyaggyűjtéssel és rendszerezéssel egyidejűleg a külügyminisztérium sajtó- és tájékoztató osztálya elkészítsen egy összeállítást a bécsi döntés óta a magyar–román viszonnyal kapcsolatos kérdésekre vonatkozólag elhangzott és megjelent illetékes magyar és román megnyilatkozásokról (miniszterelnöki beszédek, hivatalos és közéleti személyiségek nyilatkozatai, stb.), valamint sajtóközleményekről.

Ezt az összeállítást úgy kellene elkészíteni, hogy annak egyik oldala tartalmazza a magyar, a másik oldal pedig az ugyanabban az időben (lehetne havi vagy negyedévi beosztás szerint összeállítani az anyagot) elhangzott, illetőleg publikált

román nyilatkozatokat és újságcikkeket. Az ilyen beosztás szerint elkészítendő összeállításból kézzelfoghatólag kitűnne, hogy a magyar önmérsékléssel és béküléklenységgel homlokegyenest ellenkezően, a román államférfiak és sajtó szinte állandóan izgattak a magyarok és a bécsi döntés ellen.

A külügyminisztérium sajtóosztálya 1941 nyarán már készített egy összefoglalást a magyarokat gyalázó és a bécsi döntést támadó román sajtómegnyilatkozásokról, amit fel lehetne használni a fent vázolt összeállítás elkészítésénél. Ezúttal azonban nem volna elég csupán az újságcikkek címét idézni, hanem a legfrappánsabb részeket in extenso[87] közölni is kellene.

Amennyiben a múltra nézve összeállítanánk és a jövőben is rendszeresen vezetnénk egy ilyen nyilvántartást a magyar–román viszonyt érintő politikai megnyilatkozásokról és hírlapi közleményekről, azt alkalmas időben igen jól felhasználhatnánk a sérelmi anyag kiegészítésére és annak demonstrálására, hogy miként tartották be a románok a sajtóbékét.

Kívánatos volna végül az is, hogy a bécsi döntés és az azt kiegészítő nagyváradi megállapodás[88] rendelkezéseinek román részről a területátadások során történt megsértései pontosan összeállítassanak. Mindenekelőtt adatszerűleg megállapítandók volnának az összes esetek, amelyekben a románok megsértették a bécsi döntésnek a területek „rendes állapotban" való átadására vonatkozó rendelkezését. Így például pontosan megállapítandó volna, hogy mennyi volt a románok által elvitt vasúti gördülőanyag, a közpénztárakból jogellenesen elvitt pénzek, középületek és közművek felszerelései, stb., stb. A nagyváradi jegyzőkönyvnek frappáns megsértése pl. az a körülmény, hogy a román lakosságot komitácsi[89] támadások céljaira felfegyverezték Ippen, Ördögkúton és számos más községben, ahelyett, hogy a vállalt kötelezettségnek megfelelően lefegyverezték volna.

Mind e ténykörülmények megállapítása és adatszerű nyilvántartása nemcsak propagandára való felhasználhatóság szempontjából kívánatos, hanem azért is, mert az erdélyi kérdésben előbb-utóbb bekövetkező nemzetközi tárgyalásra ezeket az adatokat pontosan feldolgozva és összeállítva készen kell tartanunk.

Bukarest, 1942. június 18.

Kertész István
s. k.

87 In extenso (lat.) = teljes egészében.
88 A második bécsi döntés határozatának értelmében felállított magyar–román katonai bizottság az 1940. szeptember 1-jén és 2-án kötött egyezményekben tisztázta a területátadás legfontosabb technikai részleteit.
89 Komitácsi (tör.) = felkelő.

33.
Vladár Ervin követségi tanácsos jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarok élelmiszerkészletének elrekvirálásáról

Bukarest, 1942. június 20.

Másolat

153/1942. pol. szám

Kapcsolatos 148/pol. 1942. VI. 13. számú jelentéssel[90]

Miként arról Nagyméltóságodnak tudomása van, Davidescu[91] vezértitkár már május 6-án felhívta a követ[92] úr figyelmét a románok tömeges kiutasítására és kiüldözésére Észak-Erdélyből és már akkor kilátásba helyezte, hogy a román kormány esetleg kénytelen lesz ennek a helyzetnek konzekvenciáit a legkomolyabb megfontolás tárgyává tenni.

Május 13-án újból panaszolta, hogy a magyar hatóságok tervszerűen éheztetik és kiüldözik a román lakosságot, május 15-én pedig Antonescu[93] helyettes miniszterelnök egy barátságos állam követe előtt – nyilván azzal a célzattal, hogy ő a magyar követnek ezt értésére adja – kijelentette, hogy az észak-erdélyi románság tervszerű éheztetése és földjeik bevetésében való akadályoztatása miatt rövid időn belül kénytelen lesz a dél-erdélyi magyarság élelmiszereit szintén elvonni és a magyar gazdákat földjeik művelésében megakadályozni.

Május 19-én a követ úr Davidescunak átadott egy feljegyzést, amelyben más úton kapott utasítás alapján visszautasítja a románok tervszerű éheztetésére vonatkozó híreszteléseket, rámutat arra, hogy éppen Romániában folynak kegyetlen rekvirálások, amelyek sem a háztartások készleteit, sem a terményeket nem kímélik meg és kijelenti, hogy a magyar kormány a konkrét panaszok tisztázása végett kész minden egyes esetet vizsgálat tárgyává tenni, amelyet tudomására hoznak.

Közben a sajtóban s a közvéleményben rendszeresen terjesztették a Magyarországból kiüldözött menekültekről szóló mesterségesen túlzott híreket. A Magyar Népközösségnél is tettek különböző román személyiségek lépéseket azirán t, hogy a Népközösség a magyar kormánynál járjon el a románság átözönlésének megakadályozása végett.

Mindezek a kijelentések és akciók már akkor is érezhetően abból a célból történtek, hogy a román kormány ilyen módon adhasson alátámasztást egy újabb magyarellenes hadjáratának.

---

90 Nem közöljük.
91 Davidescu, Gheorghe.
92 Nagy László.
93 Antonescu, Mihai.

Június első hetében kulminált az egyre fokozódó magyarellenes román agitáció, amely kihasználta azt a körülményt is, hogy mind a budapesti román követ,[94] mind a bukaresti magyar követ távol voltak állomáshelyüktől. A tömegszenvedélyt mindenféle vad hírekkel igyekeztek a paroxizmusig felizgatni, hogy azután meglepetésszerűen elrendeljenek egész Dél-Erdélyben egy olyan rekvirálást, amely kizárólag a magyarok ellen irányult.

A rekvirálások egy valószínűleg június 8-án kiadott titkos kormányrendelet alapján történtek s ezek során hatósági asszisztencia mellett helyi bizottságok, házról házra járva, a magyaroktól nemcsak minden gabona- és lisztkészletüket elvették, hanem őket számos helyen mindennemű élelmiszerüktől (zsír, cukor, stb.) is megfosztották, anélkül, hogy az elvett élelmiszerekért bárminemű elismervényt adtak volna, egyszerűen jegyzékbe foglalva, hogy kitől mit vettek el.

Egyidejűleg – mint később megállapítottam – Antonescu helyettes miniszterelnök átadott a német követnek egy memorandumot, amelyben benyomásom szerint a bizottság elé beterjesztett jelentéseket megfelelően csoportosítva és a kivizsgált eseteket kivizsgálatlanokkal tendenciózusan összevegyítve az észak-erdélyi románok tervszerű üldözéseit igyekezett bebizonyítani. A szövegét ugyan nem ismerem, de az iratot Davidescu vezértitkár kezében láttam. Abból olvasta fel különböző panaszait, melyekről bátor voltam esetenként jelentést tenni.

Bár a vezértitkárnál és a német követnél[95] tett intervencióimról már más úton is beszámoltam, helyesnek vélem az áttekinthetőség végett, megbeszéléseim lényegét itt még egyszer összefoglalni. Davidescunak nagyméltóságod vonatkozó utasítása alapján szombaton, június 13-án megtettem az előírt bejelentkezéseket és azután kifejtettem, hogy a befutott információink szerint milyen brutalitással hajtják végre a rekvirálásokat.

A vasárnap és hétfőn kapott távirati és telefonutasítások alapján azután hétfőn délután újból felkerestem a vezértitkárt.

Mindenekelőtt megtettem a kapott utasítás szerint a román fiatalságnak eke elé fogására, valamint az észak-erdélyi román papoknak a románok Dél-Erdélybe való átözönlésével kapcsolatos tevékenységére vonatkozó közléseket. Azután kijelentettem, hogy a magyar kormány minden excessust[96] elítél és amennyiben valónak bizonyulna, kész a bűnösöket megbüntetni, úgy mint azt a múltban is tette.

Egyidejűleg azonban saját részéről követeli, hogy a román kormány által elrendelt rekvirálás, amely praktikusan a magyar lakosság teljes kifosztásával egyértelmű, beszüntettessék, a törvénytelenül elvett élelmiszerek és egyéb ingóságok azonnal visszaadassanak és megfelelő kártérítés adassék azon károkért, melyeket a magyarok a kifosztás során szenvedtek.

A következőkben rámutattam arra, hogy a román kormány 30 állítólagos esetet hozott fel, amelyekben Magyarországon a román lakosság kárára hatósági

94 Filotti, Eugen.
95 Killinger, Manfred.
96 Excesszus (lat.) = túlkapás.

visszaélések történtek volna. Ezzel szemben a román kormány, anélkül, hogy ezeket az eseteket a magyar kormánynak megfelelő formában tudomására hozta volna, hivatalos formában tulajdonképpen 300 000 magyar kiéheztetését indította meg, és praktikusan teljes kifosztásukat engedi.

A román kormány tehát példa nélkül álló súlyos represszáliákat[97] rendelt el olyan panaszok miatt, amelyek valósága egyáltalában nincs bebizonyítva, és amelyekről még az sem állapítható meg, hogy a vegyesbizottságnak[98] be lettek-e jelentve.

A nemzetközi kapcsolatok történelmében teljesen precedens nélkül áll, hogy egy kormány represszáliákhoz folyamodjon „sub judice" levő, tehát kivizsgálatlan esetek alapján, amelyek éppen az ilyen esetek elintézésére mindkét kormány által elismerten illetékes nemzetközi bizottság előtt vannak.

A román eljárás annál inkább példátlan, mert egy titkos kormányrendelettel a magyarokat praktikusan törvényen kívül helyezi.

Meg kell állapítanom, hogy az, ami történik, egyáltalában már nem is mondható rekvirálásnak, hanem a magyarok minden élelmiszere és egyéb ingóságai teljes elkobzásának, és az ú. n. rekvirálások szerencsétlen alanyai méghozzá semmiféle igazolást sem kapnak a tőlük elrabolt élelmiszerekről és egyéb ingóságokról.

Helyi bizottságok román leventék kíséretében, sőt néhány községben cigányokkal együtt hajtják végre ezeket az ú. n. rekvirálásokat, egész hihetetlen brutalitással (például ajtókat törnek fel, stb.), és azzal fenyegetik meg a magyarokat, hogy néhány nap múlva további teljes kifosztásuk következik.

Hivatalos román közegek, amikor felhívták figyelmüket arra a tényre, hogy a magyarok tízezrei éhhalál előtt állnak, azt kérdezték, hogy át akarnak-e menni a határon, mert ha igen, az meg lesz nekik engedve. Ezt a nyilatkozatot a gyulafehérvári prefektus tette magyar vezetők előtt. Baluț Vasile tövisi főszolgabíró magyarok előtt úgy nyilatkozott, hogy négy nap múlva ki lesznek űzve Romániából. El lehet képzelni az alárendelt közegek brutalitását, akik ilyen főnököktől kapják az utasítást.

Egyes helyeken a hatóságok megtiltották a pékeknek, hogy magyarok részére kenyeret süssenek és a molnároknak, hogy magyarok részére őröljenek. Információim szerint sok helyen még egyetlen egy napra való élelmiszert sem hagynak meg, mint például Fehér megyében, de hasonló vagy még súlyosabb az eljárás Dél-Erdély minden részében.

Végeredményben összefoglaltam az általam előadottakat a következőkben:

A román kormány diszkriminációló titkos rendeletet hoz, amely sub judice levő oly esetekre hivatkozik, melyek magyar kormánynak soha tudomására hozva nem lettek.

Ezen eljárás ellen kormányom nevében a legélesebben tiltakozom.

---

97 Represszália (lat.) = megtorlás.
98 A német–olasz tiszti bizottságoknak.

Azonban a fentieken túlmenően a titkos rendeletet oly formában hajtják végre, hogy azáltal magyarok törvényen kívüli állapotba helyeztetnek. Sok tízezer konkrét eset bizonyítja ezt.

A magyar kormány elvárja, hogy a román kormány haladéktalanul megtegye a szükséges lépéseket, hogy mindazt visszaadja, ami a magyaroktól el lett véve.

Kérem a vezértitkárt, hogy a keddi nap folyamán tudassa velem, hogy a román kormány milyen módon gondolja az elkövetett igazságtalanságok jóvátételét.

Davidescu előtt előre elkészített jegyzetek alapján tett kijelentéseimet a fentiekben lehetőleg szó szerint igyekeztem visszaadni.

Válaszában Davidescu mindenekelőtt a külön szám alatt jelentett Bozac-féle ügyre tért ki, majd a következőket közölte:

A vegyesbizottság előtt levő román adatok bizonyítják, hogy Észak-Erdélyben a románok ellen totális jellegű rekvirálások történtek, éspedig nem izolált esetekben, hanem általánosságban. Hogy milyen rettenetes nyomorban hagyták a románokat, arra csak azt hozza fel, hogy egy helyen meghaltak gyermekek, mert kukoricacsutkából örölt lisztet kellett enniük.

Ami a román lelkészekre vonatkozó állítást illeti, azt ismét vissza kell utasítania. Nincsen lojálisabb és tisztességesebb, mint azok a papok. Egyébként a katonaköteles fiatalság az átmenekülteknek csak igen kis részét teszi ki, a menekültek zöme asszony és gyermek, akik tehát aligha menekülhettek katonai szolgálat elől. A tipikus eset a következő: az apa akit megvertek, vagy aki nem tud családjának élelmiszert biztosítani, kétségbeesésében átjön a határon. A családja teljes nyomorban nem tud mit csinálni, ott hagyja mindenét és követi a családfőt.

Számos konkrét eset van a bizottságoknak bejelentve, amelyekből kitűnik, hogy úgy a rekvirálásnál, mint az élelmiszerek szétosztásánál diszkriminatív módon jártak el. Jegyzők és csendőrök, ha a románok panaszkodtak, azt felelték, menjetek Romániába, ott sokkal jobb dolgotok lesz.

Közbevetettem, hogy ezen esetekre vonatkozó elvi álláspontomat már kifejtettem és addig, amíg a konkrét eseteket meg nem mondja, csak megismételhetem, hogy a magyar kormány megállapítása szerint sehol semmiféle diszkrimináció nem történt. Ha pedig netalán egyik vagy másik esetben az alsóbb hatóságok részéről a kormány intencióinak meg nem felelő ténykedés tényleg történt volna is, az egyszerű sérelem, de semmi esetre sem ad jogot arra, hogy azt a román kormány generalizálja.

Ezután Davidescu rátért a rekvirálások kérdésére. Kijelentette, hogy a rekvirálások egyáltalában nem diszkriminatívak, mert az egész népességet érintik és azokra a gabonamennyiségekre vonatkoznak, amelyeket egy tavalyi törvény lefoglalt, de a tulajdonosnál hagyott. Az igénybe vett mennyiségekért bonokat[99] adnak, amelyeket az állam fog kifizetni.

---

99 Azaz jegyeket.

Kérdeztem, hogy mikori ez az általános rendelet, mire azt felelte, hogy június 12-én kelt. Erre azt válaszoltam, hogy a román alsóbb hatóságok igen nagyfokú előrelátását bizonyítja, hogy június 9-én megkezdik egy olyan rendelet végrehajtását, melyet szerinte június 12-én adtak ki.

Erre Davidescu behivatott egy titkárt és mindenféle hivatalos lapokból azt próbálta magyarázni, hogy a mostani intézkedés csak a múlt évi 79. rendelettörvény végrehajtása. Nem akartam ebben a tekintetben vele további vitába bocsátkozni, mert megjegyzéseimmel csak a román eljárás abszolút rosszhiszeműségét és az általa felhozottak tarthatatlanságát kívántam leszögezni.

Ezután azt kérdeztem, hogy mindazt, amit az ú. n. rekvirálások közben már elvettek, pl. zsírt és hasonlót, valamint azokat a mennyiségeket, amelyeket gabonaneműekből, illetve lisztből fejenként meg kellett volna hagyni, hogyan gondolja a legrövidebb időn belül visszaadatni, Davidescu azt felelte, hogy abúzusokról[100] nincs tudomása, de ha történtek, természetes, hogy reparálni fogják őket.

Erre azt mondtam, hogy nem utólagos hosszú lejáratú reparációra van szükség, hanem *azonnali* intézkedésre és a legnyomatékosabban megismételtem, hogy a holnapi, keddi nap folyamán feltétlenül kérem, tájékoztasson, hogy erre vonatkozólag mit határozott a román kormány.

Davidescutól egyenesen a német követet kerestem fel, aki Davidescunál folytatott beszélgetésem alatt érkezett vissza Brassóból és hallván, hogy vele beszélni akartam, még a vezértitkárnál felhivatott és közölte, hogy rendelkezésemre áll.

Részletesen tájékoztattam a Davidescunak tett nyilatkozatomról és megtettem neki is a Nagyméltóságod utasításainak megfelelő közléseket.

Leszögeztem, hogy már maga a titkos rendelet törvénytelen és jogtalan, de az a mód, ahogy azt végrehajtják, minden elképzelést felülmúl. Kértem, hogy a vegyesbizottság ne csak megállapításokat tehessen a helyszínen, hanem azonnal megfelelően el is járhasson, illetve, hogy adassék mód, hogy ne csak elvben határoztassék el, hanem ténylegesen azonnal vissza is adassék a jogtalanul elvett mindennemű élelmiszer.

A német követ eleinte teljesen elzárkózott azzal, hogy az ügy intézése Berlin dolga és azt az ismert román érvelést hozta fel, hogy a kiéheztetetteken nem lehetett másképpen segíteni. Rámutatott a menekülők nagy számára, amely önmagában is megadja szerinte a magyarázatát annak, hogy valamilyen különleges intézkedéseknek kellett történni.

Erre kifejtettem, hogy a román kormánynak a legelemibb kötelessége lett volna az ellenünk felhozott panaszokat bejelenteni és így a magyar kormánynak módot adni arra, hogy azokat, ha valónak bizonyulnak, orvosolhassa.

A román kormány azonban nem tette ezt. Látható tehát, hogy a cél nem az észak-erdélyi románok állítólagos rossz helyzetének a javítása volt, hanem kizáró-

100 Abúzus (lat.) = visszaélés.

lag ürügyet akart találni, hogy a dél-erdélyi magyarság ellen bosszúhadjáratot inszcenálhasson.[101]

A legerélyesebben leszögeztem, hogy ha a helyzet további súlyosbodását el akarják kerülni, úgy a végrehajtás során csaknem mindenütt megnyilvánult excesszusok azonnal reparálandók.

Itt rámutattam arra, hogy tavaly a nyelvrendelettel kapcsolatban szerzett tapasztalatok alapján ezt nem lehet egyszerűen egy újabb rendelet kiadásával elintézni, hanem csak azonnali, a helyszínen történő reparációk útján.

Nem tartom magamat hivatottnak szuggesztiókkal[102] élni – mondtam – csak felvetem, hogy nem mehetnének-e a (16. pol. szám[103] alatt jelentett) közigazgatási felügyelők a bizottsággal. Ha a bizottság megállapítja a túlkapást, azt ők azonnal orvosolhatnák. Erre meg van adva a lehetőség azáltal, hogy a rájuk vonatkozó rendelet szerint a főfelügyelők feladatkörébe tartozik a törvények és rendeletek végrehajtását a helyszínen ellenőrizni és a hibákat orvosolni.

Más megoldás az lehetne, hogy a bizottsággal együtt menne az illető megye prefektusa az illetékes járás főszolgabírájával és az illetékes jegyzővel együtt, és a bizottság által megállapított sérelmek orvoslását ebben az esetben 24 órai határidővel a román illetékes hatóságok a helyszínen elrendelhetnék. Bármilyen megoldás jöjjön is létre, a lényeg a gyors intézkedés, mert késedelemből a legnagyobb veszélyek és a legsúlyosabb konzekvenciák származhatnak.

Hogy ha a románok csak néhány esetben látnák, hogy nem lehet mindent csinálni a magyarokkal, és így bebizonyulna, hogy a magyarság sem „Vogelfrei",[104] a túlkapások talán csökkennének, különösen ha azokat nem csak reparálnák, hanem meg is torolnák. Másrészt látná a dél-erdélyi magyarság, hogy védelméről a tengelyhatalmak kellő eréllyel tudnak és akarnak gondoskodni.

Hangsúlyozva, hogy egy állam sem tűrheti el, hogy nemzettestvéreinek százezrei hatósági asszisztencia mellett a szó szoros értelmében kifosztassanak, felvetettem, vajon mi történt volna, ha annak idején ilyen intézkedéseket tettek volna pl. a Szudéta-vidéki németek ellen.

Ezután a birtokomban lévő anyagból néhány kirívó esetet mondtam el, és a végén neki is megismételtem, hogy keddre várom a román kormány válaszát.

A követ kijelentette, hogy másnap, kedden, Antonescu Mihai-jal beszélni fog. Ezt meg is tette, és információim szerint az általam előadottak alapján erélyes formában kért reparációt.

Időközben összeült egy tanácskozás Mihai Antonescu elnöklete alatt, amelyen a szakminisztereken kívül Pop Valer is részt vett, aki hétfőn d. e. Gyárfás Elemér előtt kijelenette, hogy a dologról egyáltalában nem tudott. (Gyárfásnak a Pop

101 Inszcenál (lat.) = rendez.
102 Szuggesztió (lat.) = sugalmazás.
103 Nem közöljük.
104 Vogelfrei (ném.) = törvényen kívüli.

Valerral folytatott megbeszéléséről készített feljegyzést 150/pol. sz.[105] alatt tisztelettel felterjesztem.)

Kedden délután 7 órakor kéretett a külügyi vezértitkár és közölte, hogy kifejezetten a miniszterelnök utasítására a román kormány megfelelő intézkedéseket tett, hogy a jogtalanul elvett élelmiszerek a tulajdonosoknak visszaadassanak.

A közlésről részletesen már jelentettem.

Aznap éjjel 11 órakor Gyárfás Elemérhez olyan értesítések futottak be, hogy Fehér megyében, Nagyenyed vidékén a román hatóságok tényleg megkezdték az élelmiszerek visszaadását. Később azonban megállapítható volt, hogy ez csak a vegyesbizottság másnapra tervezett látogatására való tekintettel történt, és más vidékeken hasonló intézkedésekre nem került sor.

Miután pedig sem a brassói konzulátus, sem a Magyar Népközösség nem tudott arról jelentést tenni, hogy a vezértitkár által tett bejelentés alapján konkrét intézkedések történtek, csütörtökön, június 18-án újabb megbeszélést folytattam a német követség első tanácsosával,[106] és felhívtam a figyelmét erre a tarthatatlan helyzetre. Ismételten figyelmébe ajánlottam a fentiekben jelzett azon gondolatot, hogy a vegyesbizottságokkal egyidejűleg megfelelő végrehajtó hatalommal rendelkező román hatósági szervek menjenek oda, ahol visszaélések történtek. Különösen hangsúlyoztam annak a szükségét, hogy lehetőleg minden megyében történjenek effektív reparációk, mert ez a legjobban megnyugtatja a lakosságot még akkor is, ha közvetlenül még valamely községben nem is történik meg pillanatnyilag a jogtalanul elvett készletek visszaadása.

A követségi tanácsos kilátásba helyezte, hogy vagy ő, vagy a német követ még a pénteki nap folyamán a kérdést újból szóvá fogja tenni Antonescunál.

Futárzárlatilag a helyzet nem tisztázódott. Antonescu állítólag a helyszínre ment, hogy tiszta képet nyerhessen, és aszerint akarná megtenni a szükséges intézkedéseket.

Másrészről azt jelentik, hogy a fentebb már említett nagyenyedi vidéken kívül más vidékeken is megkezdték az élelmiszerek visszaadását, így Segesvár környékén is. Ezzel szemben az eddig megkímélt Arad megyéből olyan hírek jönnek, hogy ott a most megkezdett rekvirálásokat eredeti brutalitásukban hajtják végre.

Vladár s.k.
követségi tanácsos
ideiglenes ügyvivő

A másolat hiteléül:
Bukarest, 1942. VI. 20.
(olvashatatlan aláírás)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1942-27. tétel, Bukarest – másolatok I., 268. csomó, sz. n. Hiteles gépelt másolat.

105 Nem közöljük.
106 Stelzer, Gerhard.

34.
Eugen Filotti budapesti román követ jelentése a román külügyminisztériumnak a magyar külügyminiszter állandó helyettesével, Ghyzczy Jenővel folytatott megbeszéléséről

Budapest, 1942. június 19.

Budapesti Román Királyi Követség

Számjeltávirat

4925. sz.

A mai megbeszélés alkalmával Ghyczy[107] azt mondta, hogy „bár eltelt 10 nap a romániai magyar lakosságot érintő rekvirálások óta, a helyzet nem javult, és a parasztoknak nincs mit enniük. A magyar kormányt továbbra is foglalkoztatja ez a helyzet, ami eddig nem felel meg az itteni intézkedéseknek."

Közöltem vele az Ön 3715-ös táviratában[108] foglaltakat.

Ghyczy úr ekkor megmutatta nekem a Brassói Prefektúra Ellátási Irodájának 16 955. sz. körrendeletét,[109] amely a termékek rekvirálását csak a magyar lakosok esetében írja elő, és elrendeli, hogy június 10-étől július 10-ig ne adjanak nekik semmiféle élelmiszerjegyeket. Hozzátette, hogy V. Pop[110] miniszter úr az első pillanattól kezdve kijelentette Gyarfas[111] úrnak, hogy megtorló intézkedésről van szó. Kérte, hogy sürgősen szüntessék be az egyoldalú rekvirálásokat, és adjanak[112] a magyar lakosságnak legalább a saját élelmének megfelelő mennyiséget, valamint élelmiszerjegyeket anélkül, hogy megvárnák a július 10-i dátumot.

Az itteni[113] helyi diszkriminációkra vonatkozó megjegyzésemre a vezértitkár[114] azt mondta, hogy a miniszterelnök[115] az erdélyi útja során több román faluban megállt és szóba elegyedett a papokkal és a parasztokkal. Mindenki azt mondta neki, hogy bár kevés az élelmük, megértik az általános hiányt, és nem panaszkodtak megkülönböztetésre. Kállay[116] úr megállapította, hogy a románok, akárcsak a székelyek, nem fogadják el könnyen a búzalisztet, amelyhez nincsenek hozzászokva és nem tudják elkészíteni. Magyarországnak azonban most nincs kukoricája. A cukrot elegendő mennyiségben osztják szét.

---

107 Ghyczy Jenő.
108 Nem találtuk az iratok között.
109 Nincs az iratok között.
110 Pop, Valeriu.
111 Gyárfás Elemér.
112 Azaz: adjanak vissza.
113 Azaz magyarországi.
114 Ghyczy Jenő.
115 Kállay Miklós.
116 Kállay Miklós.

Azzal vágtam vissza, hogy Naszód megyében, ahol a miniszterelnök volt, a román szövetkezeteknek köszönhetően a helyzet valóban valamivel könnyebb, de a legnagyobb hiány a Szamos és Máramaros megyei román falvakban van.

Ghyczy úr újból azt mondta, hogy a kormány minden tőle telhetőt megtesz, és hogy minden jelzett helyi diszkrimináció ki lesz vizsgálva. Reméli, hogy a[117] javító intézkedések nem fognak késni nálunk.

628 Filotti 4925

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71/Ungaria, vol. 18, f. 468–469. Román nyelvű gépelt másolat.

117 Helyzetet.

35.
Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök üzenetéről

Brassó, 1942. július 2.

Magyar Királyi Konzulátus *Másolat*
Brassó

283/1942. pol.

Márton Áron gyulafehérvári püspök a következőknek Nagyméltóságod elé terjesztésére kért:

Dél-Erdély magyar népe a fokozatosan súlyosbodó román elnyomás hatása alatt, egyre védtelenebbnek, kiszolgáltatottabnak érzi magát. Szenvedései, szomorú tapasztalásainak hatása alatt egyre jobban erősödik az a meggyőződése, hogy nincs kihez forduljon védelemért.

Tekintve, hogy a románok bosszulatlanul gázolhattak önérzetébe és foszthatták meg mindennapi kenyerétől, nem hisz már Magyarország segítségében sem.

A trianoni időkben tudatában volt Magyarország súlyos helyzetének és gyengeségének. A bécsi döntés után azonban az a megnyugtató meggyőződése támadt, amelyben a magyar kormány-nyilatkozatok is megerősítették, hogy nincs többé a román állam kénye-kedvének kiszolgáltatva.

Annál érthetetlenebbül fogadta sorsának – a bécsi döntés utáni – egyre súlyosabbá fordultát. Márton püspök szerint a dél-erdélyi magyar vezetők sem tudják többé megmagyarázni népüknek, hogy miért nem segíthet a magyar kormány rajtuk, mikor Magyarországon kétszer, vagy háromszor annyi román él, mint Dél-Erdélyben magyar.

Ennek az a következménye, hogy a dél-erdélyi magyar nép, itteni vezéreibe vetett hitének elpárolgása után, most már Magyarország felelős vezetőibe vetett hitét is elveszíti.

Az élelmiszer-rekvirálásoknak való végtelen kiszolgáltatottság következtében, a dél-erdélyi magyar nép hitének utolsó foszlánya is szétfoszlott.

Sztankay s. k.
m. kir. konzul

Megkapja: M. kir. követség
Bukarest

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1942-47. tétel, Dél-erdélyi magyarok ellen hozott bírósági ítéletek, adózási sérelmek, elkobzások, kisajátítások panaszügyei a nemzetközi bíróságok előtt I., 443. csomó, 4510. pol. sz. Gépelt másolat.

36.
A rendőrség marosvásárhelyi kapitányságának jelentése Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek a romániai magyar kisebbség helyzetéről

Marosvásárhely, 1942. július 26.

A m. kir. rendőrség marosvásárhelyi kapitánysága.
Szám: 61/8./1942. biz.

Melléklet: 1 drb.

Nagyméltóságú Belügyminiszter Úr!

Tisztelettel jelentem, hogy a romániai magyar kisebbségi menekültek özönlése egyre tart. Ennek oka nemcsak az, hogy a románok letettek eddigi tartózkodó politikájuktól, hogy a magyar fajúakat inkább munkaszolgálatra hívták be, újabban azonban a hadszíntérre viszik őket, hanem a menekültek előadása szerint az a körülmény, hogy a magyarokat a román hatóságok valósággal törvényen kívüliekként kezelik, közellátásban nem részesülnek, cipőutalványt stb. nem kapnak, őket állandóan zaklatják, s ezzel kézenfekvőleg az a céljuk, hogy őket kiüldözzék. Különösen áll ez a kisebbségi vezetőkre nézve. Ide vonatkozólag tisztelettel felterjesztem Szathmáry Géza Magyarzsákod (Jacodul) községbeli unitárius lelkésszel felvett jegyzőkönyvet, mely fényt vet azokra a módszerekre, amelyek a kisebbséget összetartó vallás vezetőit vannak hivatva eltávolítani. A német–olasz vegyes tiszti bizottság[118] munkája – Szathmáry Géza véleménye szerint – nem eredményes; a fiatal olasz tiszt mellé adtak két román nőt, az idős német tiszt pedig mindent kézlegyintéssel enged el maga mellett. Július hó 20-án Újszékelen járt a bizottság, de értesülése szerint másnap már a csendőrségre hívatták fel mindazokat, akik panasszal a bizottság elé járultak. A magyarság érdekében hozott rendelkezéseket nem hajtják végre a hatóságok. Így július hó 10-ig vissza kellett volna mindenkinek adnia az elrekvirált terményét, evvel szemben Magyarzsákodon csak Szathmáry Géza közbelépésére, a prefektus rendeletére 12-én és 14-én adták vissza a lisztet és az elrekvirált gabonamennyiség felét, de azt is csak annak, aki aláírt egy deklarációt, amely szerint meg voltak és meg vannak elégedve a román uralommal, egyforma elbánásban részesülnek a többségbeliekkel, jogaik megvannak, iskoláikban és a hivatalokban szabadon használhatják anyanyelvüket.

Elmondta még Szathmáry Géza, hogy Orosz Károlyt, Nagy-Küküllő vármegye magyar népközösségi vezetőjét (irodája Segesvárott, lakása: Szenterzsébeten) tudomása szerint menekülése napjaiban, azaz július 23. táján a román hatóságok letartóztatták.

---

118 Nem derül ki, hogy a brassói német–olasz állandó tiszti bizottságról vagy az ún. Hencke–Roggeri különbizottságról van-e szó.

Végül tisztelettel jelentem, hogy ezt a jelentésemet a m. kir. Belügyminiszter Úr Őnagyméltóságának, a Vidéki Főkapitány Úr és a helybeli Főispán Úr Őméltóságainak egyidejűleg tisztelettel felterjesztem.

Marosvásárhely, 1942. évi július hó 26-án.

A vezető helyett:
[olvashatatlan aláírás]
m. kir rendőrkapitány

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Belügyminisztérium, Rezervált iratok, K 149, 1942. 6. tétel, 131. doboz, 1942–6–17.390. sz. Gépelt tisztázat.

Melléklet

A m. kir. rendőrség marosvásárhelyi kapitánysága
Jegyzőkönyv

Készült Marosvásárhelyt, 1942. évi július hó 26-án a m. kir. rendőrség marosvásárhelyi kapitányságán Szathmáry Géza magyarzsákodi unitárius lelkész menekülése tárgyában.

A helybeli K. kirendeltség által átkísért Szathmáry Géza tordai, 1907. VIII. 11-i szül., nős, unit. lelkész (+ Sz. Kálmán, Szabó Julianna:), volt magyarzsákodi (Jacodul) lakos, román honos előadja:

F. hó 26-án déltájban Magyarzsákodnál átléptem a román–magyar határt, és a székelyvéckei magyar határvadász őrsön önként jelentkeztem. Menekülésemnek előzményét az alábbiakban adom elő:

A román hatóságok a magyar lakosságot állandóan zaklatták. Június közepén, 15–18-a táján tartották a rekvirálásokat, a magyarok mindegyikétől elvittek minden élelmet, illetve gabonát. Csak szemetes, harmadosztályú búzát hagytak meg, 5 kg-ot fejenként, de ez olyan szemetes volt, hogy 3 kg volt belőle a búza. Ekkor üldözték ki a katolikus papot a községből, Ráduly Istvánt, aki átjött Magyarországra. A község színmagyar lakosságú, kb. 900 lelket számlált, de annyira megfogyott számuk az üldözések miatt, hogy ma már csak kb. 40–50 férfi van a faluban, kiknek fele munkaképtelen. Tudomásom szerint csak Monornál a vasútépítésnél kb. 130 magyarzsákodi férfi dolgozik. Mikor a faluba kerültem, 200 férfi és 70 legény vett úrvacsorát, most Pünkösdkor 1942-ben mindössze 25 férfi és egy legény.

F. évi július 20-án Magyarzsákod jegyzője, egy Szeben megyei színromán egyén arra figyelmeztetett, hogy ne menjek sehová, mert 21-én érkezik a községbe az olasz–német bizottság. Újszékelen és Alsóboldogfalván július 20-án valóban járt is a bizottság, 19-én pedig Segesváron, s ez a községbelieknek tudomására jutott a szomszéd falvak útján s figyelmeztették a községünkbelieket, hogy ne menjenek

ki a határba messze dolgozni, mert mindenkit megkérdeznek panaszaira vonatkozólag. Többen felkerestek ebben az ügyben és kérdezték, hogy igaz-e ez a hír, én a kapott hivatalos értesülést közöltem velük. Bár a bizottság a kérdéses napon nem jelent meg, csütörtökön, vagyis 23-án magához hívatott Penciu csendőrőrmester és közölte velem, hogy három feljelentés érkezett hozzá ellenem. Az egyik feljelentőt, Dumitrásné nevű besúgót meg is nevezte. Közölte velem, hogy a vádak olyanok, melyek egyikéért 10 évi, a másik kettőért 20–20 évi kényszermunka jár, s jogaimnak és vagyonomnak teljes elvesztése, illetve elkobzása. Szerinte a vádak a következők: az ország ellen lázítottam, másodszor az ország megcsonkítását kívántam és egy napig az ország gazdasági munkarendjét megállítottam. Hiába hozna fel a helyi hatóság, jegyző, bíró és őmaga mentségemre bármit, el vagyok veszve, mert a bíróság menthetetlenül el fog ítélni, s nem lévén összbüntetés, 50 évet fogok kapni. Közölte, hogy a jegyzőkönyveket most is felvehetné és a letartóztatásomat elvégezhetné, de azt a jegyző jelenlétében akarja megtenni másnap reggel 9 óráig, a jegyző hazaérkeztéig szabad vagyok, gondoljam meg, hogy mit csinálok.

Tudtam, hogy milyen sors vár reám, ismerve például az elzárt unitárius papok helyzetét, hogy ehhez a vádhoz képest csekélységekért kerültek börtönbe, mint például az újszékeli unitárius pap, Máthé Sándor, ki 2 évi büntetést kapott folyó év pünkösdje előtt, abból kifolyólag, hogy teológiai vizsgára készülvén, Ravasz László dr. püspök úrnak egyik prédikációs kötetét házkutatás alkalmával nála megtalálták, amely könyvre kimondották, hogy a román nemzetet gyalázza. Mezei munkára vitték, kőmívesek mellett dolgoztatták, utcát sepertettek vele, vagyis közönséges rabként kezelték, napjában egyszer kapott enni és kétszer vizet.

Ez évben háromszor tartott nálam Penciu csendőrőrmester az éjjeli órákban házkutatást, de nem indokolta eljárását. Tudtam, hogy keresik az alkalmat, ellenem miként járhatnának el, vagy legalábbis miként üldözhetnének ki.

Az utóbbi időben, az említett rekvirálások ideje óta napirenden van, hogy a hatósági egyének rekvirálás ürügye alatt bemennek a magyarok lakásaiba kutatni és a majorságot is elviszik, ha nem tudják megfogni, agyonütik és úgy viszik el.

Egyebet jelenleg nem tudok előadni, hiszen olyan lelkiállapotban vagyok, hogy nem is tudom gondolataimat összeszedni

A jegyzőkönyvet ezzel lezártam és felolvasás után hh. aláírtuk.

Kmft.

[olvashatatlan aláírás] Szathmári Géza
m. kir. r. s. fogalmazó unitárius lelkész

37.
Hun Nándor kolozsvári ötödéves orvostanhallgató jelentése az Erdélyi Párt Országos Központjának a temesvári tapasztalatairól

Kolozsvár, 1942. augusztus 31.

Alulírott Hun Nándor orvostanhallgató a csereakció keretében folyó év augusztus 7-én léptem át a román határt Lökösházánál és 12 napot tartózkodtam Temesváron. Ez idő alatt a rendelkezésemre álló lehetőségekhez mérten igyekeztem minél több tapasztalatot gyűjteni. Eppen ezért alkalmam volt a magyarság helyi vezetőivel, a népközösség irányítóival számos alkalommal összejönni. Nem mulasztottam el azt sem, hogy ne beszéljek a románság és a németség exponenseivel. Úgy mint ahogy a múltban is, most is mély tisztelettel beszámolok ezen benyomásokról.

1.) A romániai magyarság helyzete és jövője két aktuális tétel kapcsán világítható meg. Az egyiket az ottani magyarság, a másikat a románság választotta magatartásának irányítójául.

a.) A romániai magyarság vallja, hogy vagy rövid időn belül visszakerül Magyarországhoz, vagy pedig hazatelepül.

b.) A románság az elmúlt évek területi veszteségei után dinamikus sovinizmussal hangoztatja, hogy az ország területén belül semmiféle nemzetkisebbséget nem tűr meg, arra tekintettel nincs és a német népkisebbség kivételével „quantité negligeable”-nak tekinti.

Ebből a két tételből kiviláglik a romániai magyarság szomorú helyzete is. A magyarság, amint a tételből kiviláglik, egy kifejezetten defenzív álláspontot foglal el, melynek egyetlen kézzelfogható és reális pillanatnyi célkitűzése pusztán a személyi és a személyhez kötött fizikai értékek mentése. A románság álláspontja feltétlenül offenzív jellegű, melyet a románság kétségkívüli vitalitása, fanatizmusra hajlamos temperamentuma és az elmúlt idők eseményei megmagyaráznak. Ebből a küzdelemből, ha nem következik be a romániai magyarság életében változás, akkor a kilátásaink nem lehetnek kétségesek. A vitalitását veszített magyarság utolsó erői felmorzsolódnak és megszűnnek az ottani nemzeti erőink számottevő tényezők lenni.

Éppen ezért a romániai magyarság életének és jövőjének létfeltétele pszichikai tényezőktől függ elsősorban. A romániai magyarság belső frontján a helybenállás és az ottmaradás célszerűsége érdekében intenzív propagandát kell elkezdeni. Meg kell erősíteni az ottani magyarság életösztönét és önbizalmát. Reá kell mutatni arra, hogy sorsa nem reménytelen, hanem pillanatnyi áldozatvállalása a legszentebb nemzeti érdekekkel szervesen összefügg. Tehát az eddigieket összegezve: reális alapon végrehajtott intenzív propaganda az ottmaradás érdekében.

2.) A románság nagyon ügyesen hajtja végre az előbb hangoztatott tételét. Nagyon jól tudja, hogy a brutalitások, pofozások, inzultusok könnyen támadhatók meg a vegyesbizottság révén. Éppen ezért nem felszínes terrort alkalmaz, hanem tudatosan elvágja az ottani magyarság életlehetőségét. Hogy úgy fejezzük ki magunkat, a románok nem ölik meg a magyarokat, csak nem hagyják élni. Ez a módszer kétségkívül nagyon hatásos. A nálunk előforduló és egy-egy kis hatáskörű végrehajtó szervünk részéről létrejött egy-egy inzultust, egy-egy pofont ők pompásan érvényesítik a vegyesbizottságon keresztül, ugyanakkor amikor a magyarországi románság széles tömegei élvezik a magyar jogállam igazságos és egyenlő bánásmódját. Romániában éppen fordítva van. Az ottani magyarság életét a gazdasági nyomás teszi lehetetlenné. Ez a helyzet a mi számunkra is értékes következtetéseket tár fel:

Kínosan el kell kerülnünk a legnagyobb elővigyázattal és óvatossággal minden atrocitást és inzultust, melyet egy-egy csendőr, tanító vagy felelőtlen, de lelkes diák hajtana végre. Ugyanakkor gazdasági, adózási, munkavállalási, stb. retorziókkal kellene ottani magyarjaink érdekében fellépve, az itteni románság erőforrásait gyengíteni. Ez a módszer hatásos annyiban, hogy mint retorzió értékes és jelentős érvágást jelent, viszont a vegyesbizottság elé csak a legnagyobb nehézséggel vihető. Ebből következik az; hogy *kínos óvatosság a felületen, komoly gazdasági retorziók, azok a módszerek, melyek hatásosak.*

3.) Az előbb említett tétel igazolásául az alábbi tényeket sorolhatjuk fel:

a.) Városokban az adók, melyeket a magyarok fizetnek, rendkívül magasak az utóbbi időben. A jövedelemadónál a magyar adózók jövedelmét ötszörösen és hatszorosan nagyobb értékben állapították meg. Az a magyar szabadfoglalkozású, aki eddig 200 000 lej jövedelem után fizetett adót az elmúlt adózási évben, a mostani évben 1 000 000 lej jövedelem után fizet adót. Aki ismeri Románia belső életét, tudja, hogy ott ha valakit csupán az írott törvények rigurózus betartására kényszerítenek, az elégséges ahhoz, hogy anyagilag teljesen tönkremenjen. Ezért ott mindenkinek vannak sötét pénzügyi ügyei, be nem vallott jövedelmei és egyéb machinációi. Ezeknek a felkutatásával és büntetésével bárkit a különböző adóellenőrök és inspektorok révén könnyen tönkre lehet tenni. Ehhez járul az is, hogy ezeket a kihágásokat az utóbbi időben szabotázsnak minősítették és rendkívül súlyos módon büntetik. Ez az általános helyzet megmagyarázza azt, hogy az ottani magyarság állandóan ki van téve a román pénzügyi közegek, inspektorok állandó zaklatásának, aminek a végcélja minden egyes alkalommal a súlyos összegeket jelentő baksis lefizetése. Miután ma Romániában infláció van, természetesen a baksis is megnőtt, és aki a kész tőkekészleteiből él, azt ez a módszer anyagilag teljesen tönkreteszi. Természetesen ilyen összegek lefizetése alkalmával a különböző hivatalos ágensek nem mulasztják el azt, hogy baráti hangnemben, avagy durván ne hozzák az illető tudomására, hogy nincsen semmi bűne és hibája csak egy, hogy magyar.

Az előbb hangoztatott elv nem világított elég szabatosan arra rá, hogy tárgyilagos megítélésünk szerint jelenleg az ottani magyarság élete lényegesen nem különbözik az elmúlt 22 év kisebbségi életétől. A különbség csupán az, hogy a jelentésünk elején kihangsúlyozott tételekből kiindulva az önbizalmát veszített magyarság találkozik Dél-Erdélyben és a Bánságban evvel a fokozott elnyomást jelentő román nemzetkisebbségi politikával. A helyzetben csak az jelent szerencsés tényezőt, hogy Romániában a baksis révén az egyén számára mindig van kibúvó. Az a beállítás pedig, amely az állandó inzultusokról, pofozásokról számol be, kétségkívül propagandisztikus alapon, nem áll fenn. Ezt eme bizalmas jelentés tárgyilagossága értelmében le kell szögezni.

4.) Magyarul lehet beszélni nyilvános helyeken, ezzel kapcsolatban nem láttam semmi komolyabb inzultust létrejönni. Ha a kis dolgok jellemzők, akkor az alábbi csekély jelentőségű észrevételemet közlöm:

Temesváron a strandon mindenütt ki van írva románul, hogy az emberek ne használják a magyar nyelvet. Ugyanakkor azonban alkalmam volt tapasztalni azt, hogy a strandon aki magyarul akart beszélni, az egészen bátran beszélhetett. Nagyon érdekesen jegyezte meg egy ottani román ismerősöm éppen ezzel a felírással kapcsolatban, hogy náluk, Romániában semmit sem kell egészen komolyan venni.

5.) Az ottani magyarság másik súlyos problémája éppen a gazdasági elnyomásból következik, hogy az ottani rendszer elnyomja az utánpótlásunk lehetőségeit. Ez beleilleszkedik abba a román célkitűzésbe, hogy a magyart ne hagyjuk élni. Az iparban és a kereskedelemben, mely az elmúlt 22 év alatt kisebbségi életünk leginkább életképes terrénuma volt, ma magyar embert újonnan elhelyezni nem lehet. Egyetlenegy inast 4–5 hónapi harc árán sem lehet elhelyezni.

6.) A földműves lakosság legnagyobb panasza egy-két csendőrbrutalitást leszámítva, az ismert rekvirálásokból áll. A vegyesbizottság előtt azonban a románok írásokkal bizonyították, hogy ezeket a holmikat a magyar földművesek önként ajándékozták a román hadseregnek, mert Romániában nagyon jól megélnek. Mondanom sem kell, hogy ezek az írások karhatalmi közegek részéről lettek kierőszakolva. Az természetes, hogy a magyar földműves lakosság semmiféle gabona, vetőmag, stb. akciókból nem részesül. Az E. G. E. működése ma sincs hivatalosan engedélyezve.

7.) Kulturális téren a legfőbb panasz az, hogy minden magyar nyomtatvány, röpirat, egyházi ének vagy imaszöveg is csak akkor jelenhet meg, ha előzőleg Bukarestben cenzúrázták. Ennek a cenzúráztatási akciónak az a célja, hogy a megjelenés 3–4 hetet megkéssen, ami az időszaki sajtótermékeknél az aktualitás elveszítését jelenti. A cenzúra súlyosságára jellemző, hogy a „Magyar Kisebbség”, Jakabffy dr. kisebbségpolitikai folyóiratából a „II-ik nemzedék” c. rovatot törölték, mert általános magyar sorskérdésekkel foglalkozott. A bécsi döntés után az állami iskolákban tanító magyar anyanyelvű állami tanítókat távirati úton Észak-Erdélybe helyezték át. Ez azt eredményezte, hogy Dél-Erdélyben és a Bánságban nem

maradt magyar anyanyelvű állami tanító. Ezen azután a románok úgy segítettek, mondanunk sem kell, hogy szándékosan, hogy olyan román embereket neveztek ki a papíroson magyar oktatási nyelvvel nyilvántartott állami iskolákban, akik vagy nem tudnak, vagy nem akarnak magyarul tanítani. Ennek a helyzetnek a jellemzésére csak annyit, hogy Temesváron papíroson van 3 magyar elemi iskola, de összesen csak egyetlenegy tanító van állami alkalmazásban, aki magyarul is tanít.

Felekezeti iskoláinkat a már más alkalommal hangoztatott elvvel igyekeznek megnyomorítani és kivégezni. Éspedig azzal, hogy a törvények és előírások rigorózus betartására kényszerítik. Állandóan hiányos felszerelés, egészségtelen épület, stb. címén büntetik meg. Egész Románia területén csak az aradi minorita gimnáziumot és a temesvári piarista fiúlíceumot, valamint az ugyanabban az épületben működő magyar tanítási nyelvű katolikus 4 osztályos gimnáziumot telepítették ki, mert az épületeket katonai kórház céljaira használják fel. Így a piaristáknak a román állami kereskedelmi iskolában kell délután tanítaniok. Természetesen az iskola (Román Kereskedelmi) nem mulasztotta el, hogy ezen a nyáron nagy javításokat és restaurálásokat ne eszközöljön, melyet a piaristáknak is felszámítanak. A piaristák a költségek felét kénytelenek viselni. Az előbb említett 4 osztályos gimnázium harmadik és negyedik osztályának nincsen nyilvánossági joga ma sem, és a tanulók a tanfelügyelőség részéről kinevezett tanárok előtt kénytelenek vizsgázni. Az idén nyáron a harmadik és negyedik osztály tanulói közül összesen egyetlenegy gyermek ment át a vizsgákon minden tárgyból. A népközösség ma sincs elismerve mint jogi személy, és ezért illetéktelen tagdíjszedés címén a bánsági népközösség elnökét és főtitkárát hadbíróság elé vitték. A tárgyalás ez év szeptember 15-én lesz.

A magyarok nagy részét most is munkatáborokban tartják. Egy ilyen munkatábor 4—5 hónapig tart. Ezek a munkatáborok azok, melyek a Magyarországra való szökést a legnagyobb mértékben kiváltják.

8.) Komoly és sokoldalú információk alapján mély tisztelettel kell jelentenem, hogy a román hadsereg az elmúlt 2 év alatt rendkívül sokat fejlődött, tisztikara a német átképzés hatása alatt összehasonlíthatatlan mértékben megváltozott. Már alig lehet látni azt a piperkőc nemzedéket, amely még 2 év előtt a román tisztikart jellemezte. A román paraszt közismert igénytelensége és ésszerűtlen fanatizmusa az oka annak, hogy általában a román az orosz fronton elég jó katona. Ugyanakkor ravasz taktikával a románok túlméretezik propagandájukkal részvételük nagyságát és súlyosságát a keleti fronton. Sokkal kevesebb román katona van kint, mint ahogy ők beállítják és a veszteségek semmi esetre sem nagyobbak, mint ahogy ők hangoztatják. Általában az a vélemény, hogy a román hadsereg is tartalékolja erejét az észak-erdélyi akcióra. Ebben az akcióban szándékuk az, hogy ők legyenek a provokáló fél.

9.) Élelmezés szempontjából általában ottan valamivel jobban állanak. Nem számítva az infláció nehézségeit, mely azokat érinti, akik fix fizetésből élnek, vagy

a meglévő tőkekészleteiket használják fel, azok, akik pénzzel rendelkeznek, Romániában mindent megkapnak. Az összes közellátás szempontjából fontos cikkek megvehetők. Így cukor, szalonna, liszt, disznóhús, tej, szappan, stb. minden megkapható, természetesen az inflációs áron. Mindazonáltal a tárgyilagosság szempontjából meg kell említeni, hogy a mi jegyrendszerünk szociálisabb. Pld. míg nálunk mindenki megkapja a rögzített áron jegyei ellenében az ő cukoradagját, addig ott csak az kaphatja meg, aki 400 lejért veszi kgr-t.

10.) Jelentésünk kapcsám meg kell említeni a svábok magatartását. Mint már 1940. november 6-án is jelentettük, a svábok, különösen a Bánságban, nagymértékű autonómia birtokába jutottak. Hogy ezt elérhették, azt köszönhetik a külpolitikai erőtényezőkön kívül annak a 20 évre visszatekintő céltudatos, de kevésbé becsületes kisebbségi politikának, mely a disszimiláció elvét vallotta. Hangoztatták azt, hogy kisebbségi életük legfőbb veszedelme a magyarság, mely az elmúlt évtizedek alatt már lassanként magába olvasztotta az ottani németeket. Ezért küzdelmük fő célja minden rendelkezésre álló eszközzel a magyarság testéből kiválasztani és visszanémetesíteni az egykori svábokat. Magától értetődik, hogy ebben a felmorzsoló harcban a romániai németség mindenkoron segítséget kapott a románságtól, mely jó néven vette a magyarság erejének a gyöngítését. Külpolitikai erőtényezők csak elősegítették még jobban ezt a mozgalmat, mely nem állhatott meg félúton. A romániai német nemzetkisebbség amikor eljutott az autonómiához, akkor tovább élte végig azt a folyamatot, amely a birodalmi németség kebelében is lezajlott. Ennek legelső feltétele a Volksgemeinschaft[119] és az egyházszakadás. Ma már a német népi iskolákban úgy imádkoznak a gyermekek, hogy „Wir glauben in keiner Himmel und in keiner Hölle".[120] Ebben a küzdelemben, mely egyrészt a püspök és másrészt a Volksgemeinschaft között fennáll, a román állam mintha a püspököt támogatná, mely mindenesetre bizonyos fokig tompítja azt a német túlzott öntudatot, melyet a román állam sem néz már szívesen. Ha a kis dolgoknak jelentőségük van és bizonyos esetekben jellemzőek, akkor az alábbi esetet közöljük:

Nickifalvára elment a püspök bérmálni. A Deutsche Jugend[121] tagjai várták. A lányok tornaöltözetben voltak, így várták a bérmáló püspököt. Mindenesetre a bánsági magyarság, melynek nagy része katolikus, bizonyos jóleső malíciával látja az eseményeknek eme kialakulását. Hisz közismert dolgok voltak, hogy a temesvári püspök állandóan a németség előnyére elhanyagolta magyar híveit, azoknak szép szavakon kívül az elmúlt évtizedek alatt semmit sem adott.

11.) A zsidóság helyzetével kapcsolatban talán úgy jellemezhetnők a helyzetet, hogy míg egyrészt a románok hagyják a zsidókat keresni, másik oldalon hihetetlen módon megvágják. Augusztus 20-án az a komoly hír volt általános Temesváron és Aradon, hogy a temesvári és aradi zsidókat, kb. 30 000-t, szeptember 15-ig

119 Volksgemeinschaft (ném.) = népcsoport. Itt a Romániai Német Népcsoportra utal.
120 *Nem hiszünk semmiféle mennyországban és pokolban.*
121 Deutsche Jugend = a romániai németek 1940-ben, a náci Hitlerjugend mintájára alapított ifjúsági szervezete.

Transznisztriába[122] telepítik ki. Augusztus 20-án érkeztek vissza Temesvárra a zsidók delegáltjai és közölték, hogy 200 000 000 lej ellenében halasztást kaptak.

Eddigi beszámolónk alapján röviden közölni akartuk benyomásainkat és vázolni azokat az aktuális dolgokat, amelyek bennünket sem hagyhatnak figyelmen kívül. Mindazonáltal figyelemmel kell kísérni azokat a szempontokat, amelyeket jelentésünk elején hangoztattunk:

1.) Meg kell változtatnunk az ottani magyarság szkeptikus lelki beállítottságát, mely az ottani élet célszerűtlenségét vallja. Ez tehát propagandisztikus feladat.

2.) A retorziók, amelyeket az itteni románokon az ottani magyarok érdekében végrehajthatunk, azok mindenkor olyanok legyenek, hogy kiállhassák a vegyesbizottsági vizsgálatok tűzpróbáját, ne legyenek rossz hatású és felületes értékű inzultusok, atrocitások, hanem olyan rendszabályok, melyek gazdasági alapon a létfeltételeket befolyásolják.

3.) Sohase feledjük el, hogy a román hadsereg az elmúlt idők alatt sokat fejlődött, és erőforrásainak nagy részét ma is az észak-erdélyi akciók számára tartalékolja. Ezért a felületes és túlzott optimizmus helyett a realitásokkal határozott módon szembe kell nézni.

4.) A romániai németség minden fegyverbarátságuk és humanizmusuk dacára módszerben és magatartásban népi szervezetei révén a magyarsággal szemben határozott ellenállást tanúsít.

5.) Románia élelmezési viszonyai valamivel jobbak, mint a miénk.

Hideg tárgyilagossággal, minden propagandaízű hangtól mentesen, a kötelességteljesítés meggyőződésével nyújtom be jelentésemet.

Mély tisztelettel: Hun Nándor

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Miniszterelnökség, Nemzeti és Kisebbségi Osztály iratai, K 28, 396–1942–0–25.582. Megjelent: Romsics Ignác (főszerk.): Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944. Budapest, 1995, Teleki László Alapítvány /A Magyarságkutatás könyvtára XVI./, II. 50. sz. irat, 339–344. o.

122 *A románok által 1941-ben megszállt Dnyeszteren túli ukrán terület.*

38.
Ştefan Manolescu őrnagy, a Brassói Csendőrszárny parancsnokának tájékoztatója a brassói magyar irredentizmusról

Brassó, 1942. augusztus 21.

A következőket jelentjük:

Követve Szent István napja megünneplésének menetét, amelyre 1942. augusztus 20-án került sor, a Brassói Városi Rendőrkapitányság ügynökei megállapíthatták, hogy a Regele Mihai utca 19. sz. alatti brassói római katolikus templomban istentiszteletet tartottak, amelyen elég nagy számú közönség vett részt, a templom zsúfolásig megtelt.

Más felekezetű magyar hívők is részt vettek, éspedig: reformátusok, unitáriusok és evangélikusok, ami eddig soha nem történt meg.

Az összes magyar ott volt a helységből.

Háromnegyed tízkor Vasvari Aladar[123] római katolikus esperes két másik pap, katolikus káplán segédletével elkezdte az istentiszteletet.

Háromnegyed tizenegy felé az orgonán a magyar nemzeti himnuszt, az „Isten Meg a Magyart”[124] játszották, amely az Egyesülés[125] óta nyilvánosan még soha nem hangzott el. Ez nagy bátorság volt a magyarok részéről és lehet, hogy egy provokatív cselekedet is, tekintettel arra, hogy ma tizenegy óra öt perctől a városban van az olasz–német különbizottság,[126] amely egy különvonattal érkezett Sepsiszentgyörgyről (átadott terület).

A magyarok ezzel valószínűleg ki akarták provokálni a papjaik letartóztatását, hogy majd jelentsék az esetet az említett bizottságnak.

Megjegyezzük, hogy mialatt az orgonán a magyar himnuszt játszották, a templomban lévő összes magyar sírt.

A többi felekezethez tartozó magyar jelenléte a római katolikus templomban meg volt szervezve, mivel a többi helyi magyar templomban nem tartottak istentiszteletet.

A falvakban végzett ellenőrzések alapján nem tudunk hasonló megmozdulásokról beszámolni, időben intézkedünk, parancsot adva az alegységeknek a magyar kisebbségi lakosság akciójának követésére.

A Brassói Csendőrszárny parancsnoka

Ştefan Manolescu
őrnagy

---

123 Vasvári Aladár.
124 Isten áldd meg a magyart.
125 Erdély Romániával való 1918-as egyesülése.
126 Az ún. Hencke–Roggeri különbizottság.

Közölve:
- Csendőrség Főfelügyelősége;
- Bukaresti Csendőrfelügyelőség;
- Szebeni Katonai Staisztikai Iroda.

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Inspectoratele Regionale de Jandarmi, dos. 51, f. 206–207. Román nyelvű gépelt tisztázat.

39.
Feljegyzés a Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök és Ghyczy Jenő, a külügyminiszter általános helyettese közötti megbeszélésről

Hely nélkül,[127] 1942. szeptember 19.

6660/Pol.–1942

Feljegyzés
1942. szept[ember] 19-én

Miniszterelnök[128] úr
Ghyczy[129] követ úr
Politikai osztály

A mai napon megjelent Ghyczy Jenő rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter úrnál Márton Áron gyulafehérvári püspök. A körülbelül másfél órás eszmecserénél – amelynek során megbeszélés tárgyát képezték a dél-erdélyi magyarság legfontosabb problémái – jelen volt dr. Balla Pál min[iszteri] tanácsos, a M[iniszter]e[lnökség] II. részéről, a k[ebel]b[eli] Politikai osztály részéről pedig Szentmiklósy Andor[130] és Ujváry Dezső[131] követségi tanácsosok. A püspök alapos és higgadt, sok meggyőző erővel előadott fejtegetéseinek a lényege a következő:

A püspök elítélőleg nyilatkozott a dél-erdélyi magyarság ama vezető személyeiről, akik a dél-erdélyi rekvirálásokat követő román nyilatkozatgyűjtés során erkölcsi bizonyítványt állítottak ki a román kormányzat részére. A kérdéses személyeknek ez a meghunyászkodása nagyon sokat ártott a magyar ügynek, s ezért semmiképpen sem menthető és olyan fényt vet az illető urakra, hogy a dél-erdélyi magyarság életében vezető szerepet vállalni alkalmatlanokká váltak. A püspök egyébként a Romániai Magyar Népközösség vezetésében kontemplált személyi változásokkal kapcsolatban állást foglalni nem óhajt, részben azért, mert ez a kérdés a többi felekezeteket is érdekli, részben pedig azért, mert a kérdés egyelőre nincs nyitva, és távol áll tőle – ezt ismételten leszögezte –, hogy Gyárfás Elemér[132] távozása mellett foglaljon állást, vagy más személyek mellett való állásfoglalásával az ő távozását siettesse. Ezt már azért sem tehetné meg, mert

---

127 *A megbeszélésre minden bizonnyal Budapesten került sor, bár nem kizárható az sem, hogy Ghyczy Jenő ekkor éppen Kolozsváron tartózkodott.*

128 *Ekkor Kállay Miklós (1887–1967) politikus, 1942. márc. 9 – 1944. márc. 22. között miniszterelnök, egyúttal 1943. júl. 24-ig külügyminiszter is.*

129 *Ghyczy Jenő (1893–1982) diplomata, 1941. szept. 21-től a külügyminiszter általános helyettese (külügyi államtitkár), a külügyi tárcát egy ideig névleg vezető Kállay Miklós miniszterelnök mellett a Külügyminisztérium tényleges vezetője, 1943. júl. 24 – 1944. márc. 22. között külügyminiszter.*

130 *Szentmiklósy Andor (1893–1945) diplomata, 1941. szept. 19 – 1943. júl. 23. között a Külügyminisztérium Politikai Osztályának vezetője, 1943. júl. 24 – 1944. ápr. 3. között a külügyminiszter általános helyettese.*

131 *Ujváry Dezső diplomata. (1902-ben született, halálozási dátumát nem sikerült megállapítanunk.) 1936. dec. 11 – 1943. ápr. 30. között a Külügyminisztérium Politikai Osztályának tisztviselője.*

132 *Gyárfás Elemér (1884–1945) ügyvéd, erdélyi magyar politikus, 1933-tól az Erdélyi Római Katolikus Státus (Egyházmegyei Tanács) világi elnöke, az 1940. nov. 4-én újjáalakuló Romániai Magyar Népközösségnek, a dél-erdélyi magyarság politikai egységszervezetének az elnöke.*

Gyárfás a Katolikus Státus elnöke, akivel neki néha vannak differenciái, de éppen ez fokozott óvatosságra készteti. Benyomása szerint Gyárfás ez idő szerint nem akar megválni a Népközösség elnökségétől.

A magyar–román viszony ez idő szerinti állapotára, eshetőségeire és a dél-erdélyi magyarság sorsára való kihatásaira nézve a püspök a következőket fejtette ki:

A dél-erdélyi magyar települések kiürülése egészen aggasztó méreteket ölt. A 15–50 év közötti férfilakosság úgyszólván teljesen eltűnt, a magyarság ma már szinte kizárólag gyerekekből, asszonynépből és idős férfiakból tevődik össze. Ezt a kiürülési folyamatot lehet lassítani, lehet gyorsítani, de megállítani semmi esetre sem lehet addig, amíg a dél-erdélyi magyarság helyzetében gyökeres javulás nem áll be, vagy legalábbis meg nem szűnik az a kritikus lelkiállapot, amelyet mérhetetlen fásultság és reményvesztettség és ebből a helyzetből mindenáron való szabadulni akarás jellemez.

A püspök szerint – ha a dél-erdélyi magyarságot meg akarjuk menteni, – helyzetét feltétlenül meg kell javítani, vagy legalább annak további romlását meg kell akadályozni és ezzel új erőt kell önteni a lelkekbe, hogy egy jobb jövő reményében 25 év sanyargattatásaitól kimerülve is, továbbra is átvállalja a kisebbségi sorsot.

A dél-erdélyi magyarság elveszítette hitét jelenlegi vezetőiben s e lelki krízis során most már odáig jutott, hogy a mindenkori magyar kormányba vetett bizalma is alapjaiban megrendült.

Ennek oka az, hogy a dél-erdélyi magyarság bízva azokban az ismételten, sőt legmagasabb helyről is elhangzott nyilatkozatokban, melyek a Dél-Erdélyben maradt testvérek jogainak fokozott védelmét ígérték, e tekintetben erélyt és aktivitást várt a magyar kormánytól. Biztosra vette, hogy a megerősödött magyar állam – melynek kezében több mint egymillió román van – meg fogja találni az eszközöket a dél-erdélyi magyar kisebbség védelmére.

Azt mindenesetre le lehet szegezni – mondotta a püspök –, hogy a magyar kormányok két évi politikája román viszonylatban nem vált be, mert nemcsak, hogy nem tudta beváltani a dél-erdélyi magyarság által hozzáfűzött reményeket, hanem a dél-erdélyi magyarság köreiben egyenesen azt a benyomást engedte lábrakapni, mintha a magyar kormány az ő sorsával nem törődnék és ugyanakkor, midőn a hazai románság a 22 éves megszállás alatt szerzett pozícióit jórészt változatlanul megtartotta és zavartalanul élvezi, nem találta meg az eszközöket, hogy megakadályozza a dél-erdélyi magyarság helyzetének olyanfokú romlását, ami szinte annak földönfutóvá tételét jelenti.

Ezen a politikán tehát a püspök szerint változtatni kell, még akkor is, ha az kockázatokkal, további áldozatokkal, sőt egy esetleges fegyveres konfliktus veszélyével is jár, mert ha esetleg nem is tud lényeges javulást kierőszakolni a dél-erdélyi magyarság helyzetében, utóbbi, látva az érte folyó erőfeszítéseket, önérzetében és

magyarságában megkeményedik és visszakapja azt az áldozatokra is hajlandó küzdő szellemet, amely közel negyedszázadon át benne a lelket tartotta.

A püspök egy erélyesebb románellenes politika várható eredményeit illetőleg nem optimista, mert tisztában van vele, hogy olyan partnerrel állunk szemben, amelyik nem válogat az eszközökben és amelyikkel e tekintetben versenyezni nem tudunk. Mégis meggyőződése a püspöknek, hogy a hazai román vezetőrétegekkel szemben alkalmazott következetes és erélyes retorziós politikának nem maradna el a hatása, mert ezek tudnak Bukarestben sorsuk iránt részvétet kelteni és ezzel a román kormányt a dél-erdélyi magyarság érdekében talán engedményekre bírják.

Lehet, hogy ez a retorziós politika román részről ellenretorziókat fog kiváltani és ezzel átmenetileg súlyosabbá teszi a dél-erdélyi magyarság helyzetét, de ők ezt a sorsot a magasabb és távolabbi célkitűzések érdekében tudatosan vállalják. A magyar–román viszony ilyen kiéleződése további áldozatokat jelenthet a dél-erdélyi magyarsághoz tartozó egyének számára, de a dél-erdélyi magyarság összessége szempontjából kockázatot nem jelentenek, mert hiszen ilyen erélyes politika megkísérlése nélkül úgyis számolni kell a dél-erdélyi magyarság teljes elvesztésével.

A püspök nézete szerint – hogy a helyzet kiéleződésének ódiumát magunk felől elhárítsuk – a magyar kormánynak a tengelyhatalmak előtt reá kell mutatni a két éves türelmi politika teljes csődjére és arra, hogy a magyar kormány erélytelensége egyenesen bátorítólag hatott a magyarüldöző román politikára. Ugyancsak szükségesnek tartja a püspök, hogy a magyar kormány a legnagyobb nyilvánosság előtt deklarálja, hogy miért kénytelen eddigi politikáján változtatni, és hogy ezentúl a hazai románság vezető rétegeivel szemben retorziókat fog alkalmazni. Ugyanebben a deklarációban biztosítani kellene a román alsó néposztályt, hogy ez a retorziós politika nem irányul ellene. A püspök – mint a románság alapos ismerője – azt hiszi, hogy a román alsóbb néposztály sietni fog megtagadni a közösséget a retorzióra kiszemelt vezető rétegekkel.

Konkrét kérdések közül szóba került a belföldi utazási engedélyek rendszere, amit a püspök egyik legnyomasztóbb sérelemnek mondott. A mozgási szabadság teljes megszűnése a kiszolgáltatottság érzését kelti az emberekben és lelkileg talán a legjobban viseli meg őket.

A dél-erdélyi magyar felekezeti oktatás tekintetében a püspöknek az a nézete, hogy azt megmenteni a maga egészében nem lehet, mert az iskolák nagy részét a fennálló román rendelkezések végrehajtása során, tanerők hiányában úgyis fel kell adni. Miután a dél-erdélyi magyar gyerekeknek mindössze k[örül]b[elül] 40%-a látogat magyar felekezeti iskolát, a magyar felekezeti oktatás sorvadó intézményének fenntartása érdekében politikai áldozatokat hozni nem érdemes. Ezért a püspök ellene van annak, hogy a magyar kormány román felekezeti iskolák engedélyezésével vásároljon koncessziókat a dél-erdélyi magyar felekezeti oktatás érdekében. A románok ezt feltétlenül úgy tüntetnék fel, mint a román politika sikerét Magyarországgal szemben és ennek az engedménynek lelki visszahatása

sokkal nagyobb kárt okozna a dél-erdélyi magyarok között, mint amilyen értékeket e réven esetleg sikerülne megmenteni.

Feltétlenül szükségesnek tartja azonban a püspök, hogy a Dél-Erdélyben működő magyar tanerők az iskolák megszűnte esetén is helyükön maradjanak – erre állítólag megvan bennük a hajlandóság – és más beosztásban, vagy munkakörben továbbra is foglalkozzanak gondjaikra bízott magyarsággal. E tekintetben a magyar kormányzatnak minden áldozatot meg kell hoznia.

Aláírás nélkül

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai, K 63, 1942–27/7. tétel, 264. cs., 6660/1942. pol. sz. Megjelent: Seres Attila: Márton Áron és a kisebbségi reciprocitás kérdése a magyar–román kapcsolatokban. Magyar diplomáciai iratok 1940–1943. Limes, 2011. 2. sz., 2. sz. dokumentum, 83–85. o.

40.
Kertész István bukaresti követségi titkár összefoglalója a brassói magyarság helyzetéről

Budapest, 1942. október 7.

A magyarság helyzete és problémái Brassóban

Bukaresti kiküldetésem alatt, f. évi június és július hónapokban, három ízben tartózkodtam 3–5 napig Brassóban és ez idő alatt eszmecserét folytattam a magyar egyházak, iskolák és a Magyar Népközösség brassói és Brassó vidéki vezetőivel. Az előbb csoportokban, majd később a szükséghez képest négyszemközt is történt összejöveteleim során rendszerint az alábbi kérdések (suum cuique)[133] feltevése mellett folytattam megbeszéléseket.

I. A demográfiai viszonyok alakulása

1. Milyen mérvű volt a magyarság elköltözése Brassóból és környékéről a bécsi döntés után?

2. Milyen rétegek (kor, nem, foglalkozási ág) távoztak leginkább?

3. Költöztek-e el nagy számmal Brassóban meggyökeresedett magyar elemek is, vagy inkább csak az egyébként is fluktuáló népesség?

II. Gazdasági helyzet

4. Hogyan alakult a magyarság gazdasági helyzete a bécsi döntés óta?

5. Mennyire tudta megtartani a kezében lévő ingatlanokat, üzleteket, iparokat, és hogyan tud prosperálni szabad pályákon?

III. Szellemi, kulturális és vallási élet

6. Hogyan alakult a magyarságnak általános szellemi, kulturális és hitélete a bécsi döntés óta?

IV. Oktatásügy

7. Milyen nehézségei vannak a magyarságnak oktatásügyi téren és mit segíthetnénk e vonatkozásban?

8. Milyen társadalmi rétegekből kerül ki a középiskolát végző magyar ifjúság, és mennyire töltik be ezek a meglévő középiskolák kereteit?

V. Magyar Népközösség. M. kir. Konzulátus. Német–olasz tiszti bizottság

9. A Magyar Népközösség, a brassói m. kir. konzulátus és a német–olasz tiszti bizottság működése megkönnyíti-e és ha igen, mennyiben, a magyarság helyzetét és nehézségeinek megoldását?

---

133 Suum cuique (lat.) = mindenkinek meg kell adni, ami neki jár.

VI. A szász kérdés

10. Mi a legfontosabb probléma a szászság és a dél-erdélyi magyarság viszonyában és milyen volt a szászság magatartása a magyarsággal szemben a bécsi döntés óta?

A megbeszéléseim során elhangzott véleményeket és nyert adatokat az alábbiakban foglalhatom össze.

I. Népességi adatok

Brassóban 1910-ban 17 831 magyar élt, ami az összlakosságnak 43,4%-a volt. Az 1930. évi népszámlálás szerint a magyarok száma 24 977-re emelkedett, de a nagy román beözönlés folytán arányuk 42%-ra csökkent. Ennél a népszámlálásnál a magyarok számát mindenféle hamisítással és erőszakos eszközökkel csökkentették (pl. a szláv és germán nevűeket, ha magyaroknak is vallották magukat, nem írták be magyarnak), úgyhogy reális számuk akkor valószínűleg az abszolút többséget is meghaladta. Az 1940 végén tartott romániai népszámlálás[134] szerint Brassó város lakossága 97 000 volt, amelyből 47 600 román (49%), 27 600 magyar (29%), 17 500 német (18%), 3500 zsidó (4%).

A Népközösség vezetőinek előadása szerint a brassói magyarok száma ma valóban cca. 27 000-re tehető, míg az egyházak vezetői a nyilvántartott hívek alapján Brassó magyar lakosságát mindössze 18–20 000-re teszik (10–12 000 kath., 4–5000 ref., 1500 unitárius és 1500 evangélikus). Nagyon sok magyar özönlött be Brassóba, akik részben pótolták a Magyarországra költözött cca. 15 000 magyart. Jobbára munkások, cselédek, iparosok, szolgák, állami alkalmazottak és főleg fiatalok távoztak. Sokan megrendelt katonai behívóval szöknek át. 4–500 lejért lehet szerezni ilyen behívót.

Brassó – csakúgy mint Segesvár és Medgyes – erősen elmagyarosodott román uralom alatt a magyar lakosság odaözönlése folytán. A Magyarországra való tömeges elköltözés általában a régebbinek mondható brassói réteget kevésbé érintette. A bécsi döntés óta a magyarok által lakott egyes utcák szinte elnéptelenedtek, így pl. a Decebal utca. Mindazonáltal az államfordulatkor elköltözött fluktuáló és a katonaság elől szökött fiatalok a Magyarországhoz való visszacsatolás után azonnal visszajönnének, és Brassó abszolút magyar többsége úgyszólván napok alatt biztosítható volna. Így mondhatni, hogy bármily nagyszámú is a Brassó városából elköltözött magyarság, államfordulat esetén a város szinte egy csapásra magyarabbá válna, mint valaha is volt.

A Brassó megyei csángó falvakból többnyire csak a katonaköteles férfiak távoztak el. Általában a beljebb fekvő falvakban kisebb mértékű az elköltözés, mint a határ mentén.

---

134 A népszámlálásra valójában 1941. április 6-án került sor.

II. Gazdasági helyzet

Nagyon sok magyar egzisztencia ment tönkre a bécsi döntés óta, és a meglévőket is szisztematikus túladóztatással és más hasonló eszközökkel igyekeznek tönkretenni. Ezt azonban olyan körmönfontan csinálják, hogy ellene orvoslás alig található. Számos magyar házat adtak el az elköltözések folytán. Különösen kisebb házak és beltelkek kerültek idegen kézbe. Sok gazdátlan ház is maradt. Brassó városában a magyar háztulajdon valószínűleg cca. 25–30%-kal csökkent.

Számos magyar iparos és kereskedő kénytelen román társat venni vagy a német népközösségbe belépni, hogy a hatóságok eltűrjék tevékenységét. Mind e szomorú jelenségek ellenére is, némely iparágban ma is vezető szerepet visznek a magyarok. A magyar cipészek különösen jól prosperáltak, de miután talpat csak feketén lehetett venni, nagy rizikóval dolgoztak. Cipőcsináltatási és talpalási engedélyt most túlnyomólag csak románok kapnak, de azért a románok nagy része is az elismerten jó magyar cipészeknél dolgoztat. Hasonlóképpen elsők Brassóban a magyar mészárosok. A mészáros ipartestület ügyvezető alelnöke, Kónya, szintén magyar ember, akit a román polgármester tart a legerősebben. A szabók is nagyrészt magyarok, így a Neumann utáni első szabó, Végh, szintén magyar. A német–román konzorciummá alakult Neumann cég legkiválóbb alkalmazottai szintén magyarok. Vajdáné szalonja rendes szállítója volt Antonescu[135] államvezető titkárnőjének, s ennek réven ő már sok embernek tudott szívességet tenni.

III. Szellemi, kulturális és hitélet

Mondhatni, hogy a szellemi és kulturális élet terén nincs visszaesés, hanem csak átalakulás. Kétségtelenül kevesebb külső megnyilvánulás észlelhető kulturális vonatkozásban a bécsi döntés óta, mert a magyarság inkább magába zárkózik s a közösségi életet fejleszti. Erősen megnövekedett a két magyar könyvtár (kath. könyvtár és egy könyvtáregylet) forgalma. Sajnálatos, hogy nem lehet új könyveket kapni és a könyvtárak anyagát felfrissíteni, mert a mai helyzetben egyre előtérbe kerül – jobb könyvek hiányában – a ponyva.

Mondhatni, hogy a brassói magyarság mai kulturális élete rokonszenvesebb, mint az azelőtti. Ennek magyarázata részben az is, hogy Brassóban a román uralom alatt szinte amerikai tempójú ipari fejlődés ment végbe, amikor az ügyes emberek annyit kerestek, amennyit akartak. Ez túlságosan materiálissá tette őket. A magábaszállás és a befelé való élés hasznára fog válni végeredményben a brassói magyarságnak.

Kívánatos volna mindenesetre Dél-Erdélyben kulturális folyóiratot indítani és a dél-erdélyi írók műveiből egy antológiát kiadni. Hasonlóképpen nagy jelentősége volna magyar szépirodalmi könyvek és méginkább magyar filmek behozatalának. Filmcsere annál is inkább kívánatos volna, mert a román filmek nagyon rosszak.

135 Antonescu, Ion.

Természetesen mindenekelőtt a magyar közkönyvtárak anyagának felfrissítéséről kellene gondoskodni.

A keresztény egyházak papjainak előadása szerint a hitélet alakulása kedvező volt az elmúlt két évben, mert az emberek a hitben kerestek vigaszt a megpróbáltatásokban. A hívek önkéntes áldozatkészsége is növekedett egyházaikkal szemben, annak ellenére, hogy az egyházi adót duplájára, sőt egyes jól kereső kategóriában (pl. a cipészeknél és szíjgyártóknál) három-négyszeresére emelték.

Az egyházi élet kivirágzását akadályozza az egyesületi élet kényszerű szünetelése és a papok mozgási szabadságának korlátozása. Némely községben a papok még híveiket is alig látogathatják, mert a helyi hatóságok ezt is államellenes cselekedetnek minősítik.

Különösen a r. kath. egyház számára nagy gond a papi utánpótlás biztosítása, mert a múltban azt túlnyomólag a Székelyföld nyújtotta. A Dél-Erdélyben maradt r. kath. szórványok pedig annál kevésbé alkalmasak a papi utánpótlás biztosítására, mert az elmúlt két évben, különösen a r. kath. gimnáziumokban, alig volt érettségiző diák. Még szerencse, hogy a dél-erdélyi r. kath. papok 1940 őszén – püspökük[136] példaadását követve – a helyükön maradtak, kivéve három papot, akik a bécsi döntés idején szabadságukat Észak-Erdélyben töltötték.

A protestáns egyházaknak igen nagy szükségük volna minél nagyobb számban a bécsi döntés előtti kiadású bibliára (legalább az újszövetségre), valamint a „Dunántúli Evangélikus Énekeskönyvre" és az „Erdélyi Református Énekeskönyvre". Utólag szerzett értesülésem szerint e két énekeskönyvet Dél-Erdélyben kinyomatják, s így csak a bibliának Magyarországról való bevitelét kellene megoldani.

IV. Oktatásügy

A brassói magyar iskolák legnagyobb nehézsége épületeik ismételt elrekvirálása mellett a szinte katasztrofálisnak mondható tanár- és tanítóhiány. A középiskolákban a tanárok száma ma már olyan minimális, hogy az mindenképpen biztosítandó, mert különben az iskolákat be kellene zárni, hacsak nem akarunk román tanárokkal taníttatni. A tanári utánpótlás pedig kilátástalan, mert tanári pályára nem megy a dél-erdélyi magyar fiatalság. A Dél-Erdélyben nehéz körülmények között kötelességüket teljesítő tanárokra nem hat valami serkentőleg az a körülmény sem, hogy a Magyarországra átment tanárok itt kitűnően elhelyezkedtek és jóval kedvezőbb körülmények között élnek, mint a dél-erdélyi tanszemélyzet.

Szükséges volna bizonyos tankönyvek újranyomása vagy sokszorosítása, mert a meglévő könyvállomány nem elég a magyar iskolák részére. Így pl. a brassói leány középiskolában egyáltalában nincs növénytani tankönyv, magyar nyelvtan és olvasókönyv az I. és II. osztályban. De nem jobb a helyzet az elemi iskolákban sem. A brassói ref. elemi iskola V. osztályában 20 tanulónak 11, a VII. osztályban

136 Márton Áron.

9 tanulónak 2 könyve volt. A ref. tanonciskolában pedig semmiféle tankönyvet sem tudtak a tanulók kezébe adni.

Általában a könyvhiány igen nagy minden vonalon. Főleg a tanári és ifjúsági könyvtárak utánpótlásáról kellene mielőbb gondoskodni. A brassói iskolák az idén is már alig tudtak összeszedni néhány jutalomkönyvet. A könyvhiányon az adott lehetőségekhez képest már csak azért is mielőbb segítenünk kellene, legalábbis az önműveléshez legszükségesebb könyvek nyújtásával, mert a románul értő magyar közönség egyre inkább kezdi olvasni az olcsó és többnyire könnyű fajsúlyú román szépirodalmi könyveket és ponyvákat.

Addig is azonban, amíg a könyvek kölcsönös behozatalának engedélyezésére megállapodás nem jön létre a román kormánnyal, olyan ifjúsági könyveket kellene a konzulátusok útján bevinni, amelyeket a román kormány 1940. augusztus 30-át megelőzően aprobált. Ezeket át lehetne adni az egyházi és iskolai könyvtáraknak, valamint egy részüket jutalomkönyvnek is fel lehetne használni. Mindenesetre az antikvár könyvekkel szemben igen óvatosnak kell lenni, mert azokban lehetnek olyan beírások, amelyek miatt a román hatóságok felléphetnek, amint erre már példa volt. Legegyszerűbb volna természetesen a romániai kiadású magyar könyveknek a konzulátusok útjáni bevitele. Az Észak-Erdélyben található ilyen könyvek összeírására Pataky Tibor államtitkár úr megbízásából f. évi augusztus hó elején megkértem Kolozsvárott a Minerva r. t. vezérigazgatóját.

A könyveken kívül szükséges volna még némely brassói iskolában a szertárak, tornaszerek és a szemléltető anyag kiegészítésére. (A brassói r. kath. és ref. iskolák helyzetére vonatkozólag l. az A, B, C, D, E, F mellékleteket).[137]

A brassói iskolák már csak azért is minden támogatást megérdemelnek, mert létszámuk 1941 óta állandóan növekszik. A középiskolák felső osztályai tanulóinak csekély száma a bécsi döntést követő nagy elköltözési hullámmal magyarázható. Az alsó osztályok zsúfoltak, s a középiskolák I. osztályai pedig nem tudják befogadni a jelentkezőket.

Jellemzően világit rá a dél-erdélyi magyarság rétegződésére és jelenlegi helyzetére az a körülmény, hogy a középiskolás diákok nagy többsége iparos- és kereskedőcsaládból származik.

Brassói tapasztalataim folytán tisztelettel bátorkodom arra rámutatni, hogy kívánatos volna az összes dél-erdélyi iskolákról, azok tanárairól és tanulóiról, valamint a dologi szükségleteikről esetleges szakember bevonásával állandó nyilvántartást vezetni a II. ügyosztályon,[138] mert elnyomott véreink csak így kaphatnának tőlünk oktatásügyi téren is a lehetőséghez képest maximális és szakszerű támogatást.

A dél-erdélyi magyar iskolák összes problémáinak, nehézségeinek és desideratainak[139] szakszerű nyilvántartása már csak az észak-erdélyi kiélezett román

137 Nem közöljük.
138 A Miniszterelnökség II. ügyosztályán.
139 Desiderata (lat.) = kívánságlista.

iskolakérdés miatt is kívánatos volna. Az alapvető problémák és a sérelmek nyilvántartásán kívül számos olyan nehézség merülhet fel, amit szakszerű tanács és esetleg megfelelő retorzió kilátásba helyezésével meg lehetne oldani. Csak példaszerűleg említem fel azt, hogy Dél-Erdélyben a magyar leányok jóformán teljesen el vannak zárva az érettségizés lehetőségétől, mert a hitvallásos magyar tannyelvű leányiskolák mind csak négyosztályosak. Ezért mozgalom indult aziránt, hogy a leányok legalább magántanulókként iratkozhassanak be a felekezeti gimnáziumok felső osztályaiba. Igaz ugyan, hogy elvileg jelentkezhetnének leányok a tanulmányaik folytatása végett valamely román állami gimnáziumban, de ez sem gyakorlati megoldás, mert a felvételi vizsgán feltétlenül elbuktatnák őket. (l. erről a G. mellékletet).[140]

Ceterum censeo,[141] bármiként is alakul a nemzetközi helyzet, a dél-erdélyi magyarság számunkra minden körülmények között olyan értéket jelent, hogy nemcsak iskoláit és tanszemélyzetét, hanem jóformán ifjait is mind számon kellene tartanunk, hogy megfelelő irányítással és támogatással egész életfolyásuk mindig az egyetemes magyar élet érdekei által megkívánt síkon és irányban fejlődhessék.

V. Magyar Népközösség. M. Kir. Konzulátus. Német–olasz tiszti bizottság

A Magyar Népközösség működése rendkívül fejlődik. Nemcsak a panaszoknak a vegyes bizottsághoz[142] való benyújtását adminisztrálja és számos ügyben eljár a bizottságnál, hanem egyre inkább szociális tevékenységet is fejt ki. Így pl. újabban nagy mértékben fejlődésnek indult a magyar kötözőhely. A jogi természetű tevékenység sem merül ki a panaszok gyűjtésében és a bizottsághoz való benyújtásában, hanem a Népközösség tanácsadó irodaként is szerepel a magyarok ügyes-bajos dolgainál és különösen a hatóságok előtti fellépéseiknél. (L. erről a Brassói Magyar Népközösségi Tagozatnak 1942 június 30-án kelt részletes jelentését.)[143]

A m. kir. konzulátus nagymértékben elősegíti és megkönnyíti a brassói magyarság helyzetét és munkáját. Bizonyos panaszokat a Népközösség be sem adhat, hanem azok csak a konzulátuson keresztül kerülhetnek a vegyes bizottság elé. Ezenkívül a konzulátusnak már a létezése is fékezőleg hat Brassóban a román hatóságokra, és ezzel megkönnyíti az ottani magyarság helyzetét. A mai időkben a Magyarországgal, továbbá Románia egyéb részeivel való érintkezésnek nagy része is tulajdonképpen a konzulátuson keresztül bonyolódik le.

Kétségtelen, hogy a német–olasz tiszti bizottság elé vitt panaszokból kifolyólag a panasztevőket a helyi hatóságok sokszor maltrétirozták[144] és velük a panaszt számos esetben visszavonatták. Ennek ellenére is már magának a bizottságnak a léte, illetőleg az a lehetőség, hogy a bizottság elé vihetők a jogsérelmek,

140 Nem közöljük.
141 Ceterum censeo (lat.) = egyébként azt tanácsolom.
142 A brassói német–olasz tiszti bizottsághoz.
143 Nem találtuk az iratok között.
144 Azaz bántalmazták.

megkönnyíti a magyarság helyzetét. Számos esetben a helyi román hatóságok orvosoltak sérelmeket arra a fenyegetésre, hogy egyébként azok a vegyes bizottság elé vitetnek. Brassó vármegyében a magyarokkal komiszul bánó csendőrőrmestereket az ellenük emelt panaszok folytán jóformán mind leváltatta a vármegyei csendőrparancsnok. Ez bizonyára nem történt volna meg, ha nem állt volna fenn az őrmesterek tevékenysége ellen a bizottság előtti panasztétel lehetősége.

VI. A szász kérdés

A szász kérdés megítélésénél alapvető tényező a szász népesség születési arányszámának fokozatos csökkenése, ami folytán a szászok már hosszú idő óta kevésbé szaporodnak, mint Erdély többi nemzetiségei. Brassó maga is még nem is olyan régen német jellegű város volt, s a bennszülöttek állítása szerint az első világháború alatt a városi tanács olyan értelmű határozatot hozott, amely szerint a magyarok alacsony műveltségére való tekintettel, felesleges a jegyzőkönyveket magyarul is vezetni. Miután a brassói és barcasági szászoknak különösen kicsi a natalitása, már 1914 előtt is Szászrégen és Beszterce környékéről, valamint a Német Birodalomból hoztak megszervezett utánpótlást.

A szászok gyenge születési arányszámára való tekintettel, számos magyar vezetőember azt véli, hogy a szász nép nem is túlságosan hosszú idő múlva teljesen ki fog halni Erdélyben. E nézetet alátámasztani látszik az a körülmény, hogy az utóbbi évtizedekben a szász falvak egyre jobban elnéptelenednek és kezdik elveszíteni szász jellegüket, s a szász városokból is fokozatosan eltűnik a szász többség, amit szükségszerűen követ, ha lassabban is, a szászság politikai, gazdasági és kulturális befolyásának csökkenése.

Magyar nemzeti szempontból elsődleges kötelességünk volna tehát arról gondoskodni, hogy a szászságnak a falvakban és városokban egyaránt gyérülő rétegei helyére magyarok kerüljenek. Ez azért sem látszik kockázatosnak, mert az alig szaporodó és exkluzív életet élő szászság között nem fenyegeti a magyarokat az elnémetesedés veszélye. Sajnos a múltban semmiféle szerves és átgondolt intézkedés vagy lépés nem történt annak az előmozdítására, hogy a falvakban megürülő szász portákra és a szászok által elfoglalt egyéb posztokra magyarok kerüljenek. Jellemző erre a barcasági szász falvak elrománosodása, holott a szász gazdák előszeretettel alkalmaztak nőtlen székely szolgalegényeket, akik némi támogatással a pusztuló szász gazdák birtokait megvásárolhatták volna és családot alapítva, tovább terjeszkedhettek volna a megürülő szász birtokokban. Tisztán demográfiai adottságok folytán már eredményesebben foglalta el a szászság megüresedett helyeit a városokban a magyar népelem, ami különösen a rendkívüli rátermett erdélyi magyar iparos osztálynak köszönhető.

A magyar vezetőkkel való beszélgetéseim során nem szüntem meg azt hangsúlyozni, hogy félretéve a szászság némely múltbeli magatartása miatt bennünk velük szemben felgyűlt keserűséget, törekednünk kell Erdélyben a magyarság és a szászság között a lehető legnagyobb harmónia, de legalábbis egy

korrekt baráti viszony kiépítésére. Eltekintve a magyar–szász megértés gyakorlati politikai előnyeitől, a szászságnak bármely okból megüresedő posztjai sokkal észrevétlenebbül és magától értetődőbben fognak magyar kézbe kerülni, ha a két nép között barátságos viszony van.

Megbeszéléseim során különösen a brassói népközösségi iroda vezetői mutattak rá előttem arra, hogy számos, főleg gazdasági természetű ok miatt a szászságnak a magyarsággal szembeni beállítottságában és magatartásában a bécsi döntés óta, de különösen az utóbbi hónapokban számunkra kedvező hangulati változás állt be, amire ugyan sokat nem építhetünk, de mégis figyelembe kell vennünk. Kérésemre az erre vonatkozólag nekem szóbelileg előadott észleleteiket a H) alatt mellékelt memorandumba[145] foglalták.

Budapest, 1942. október 7.

Kertész István s. k.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Sajtólevéltár, Sajtóarchívum, Erdéllyel foglalkozó lapkivágatok, kéziratok és cikkgyűjtemények, K 610, 91. csomag, XII VII/2. Gépelt másolat.

145 Nem közöljük.

41.
Lorx Tibor aradi konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a Romániai Magyar Népközösség és a dél-erdélyi zsidóság kapcsolatáról

Arad, 1942. november 5.

77/1942. pol. sz.

Ismeretes, hogy a romániai Magyar Pártban a magát magyarnak valló zsidóság jelentékeny szerepet vitt. A romániai politikai pártok megszűnése után az erdélyi magyarság 1939-ben a Magyar Népközösségben tömörült, amelyben a zsidók még mindig kaptak szerepet. A Magyar Népközösségnek a bécsi döntés után még megmaradt szervezeteiben a (hithű vagy kikeresztelkedett) zsidók már nem vettek részt, bár a régi tagok továbbra is a népközösség tagjai maradhattak. Zsidó fajú új tagokat azonban már nem vettek fel.

A népközösség országos vezetősége elvi, a vidéki tagozati vezetők gyakorlati okok miatt nem kívánták annak idején a zsidók népközösségi tagságát megszüntetni. Elvileg méltánytalannak látszott az elmagyarosodott és a trianoni béke óta a magyarsághoz húzó zsidóságot az utolsó pillanatban kiközösíteni, gyakorlati szempontból pedig a zsidóság bőkezű anyagi támogatása nem látszott nélkülözhetőnek.

A romániai zsidótörvények végrehajtása óta ez a helyzet nem volt többé fenntartható, mert a román kormánynak módot nyújtott arra, hogy a magyar népközösséget csakúgy, mint az érdekelt zsidóságot a ma itt annyira divatozó „camuflage"-zsal[146] vádolja. A román hatóságok – tudomásom szerint – néhány bukaresti zsidót tényleg büntetőtáborba utaltak, csak azért, mert kikeresztelkedtek s tagjai voltak a magyar népközösségnek. Ezzel pedig „álcázták" zsidó eredetüket, tehát büntetendő cselekményt követtek el.

De ismételten támadás érte az itteni magyarságot a zsidók népközösségi tagsága miatt német részről is.

Ezért már a múlt év végén megkíséreltem az aradi konzulátus hivatali körzetében működő népközösségi szervezeteket rábírni arra, hogy a zsidókat töröljék a népközösségi tagok sorából. (Tekintettel arra, hogy a népközösségnek vidéki szervezetei nincsenek, s hogy a román rendelkezések értelmében zsidók csak a megyeszékhelyeken tartózkodhatnak, a kérdésnek csupán 1–2 megyei központ szempontjából van jelentősége, mint pl. Arad és Temesvár.) Némi nehézséget okozott *az aradi tagozati* vezetőségnek a „zsidó" fogalmának meghatározása, mert a számos eltérő román zsidótörvényre nem tudtak támaszkodni.

146 Camouflage (fr.) = álcázás.

Végül az utolsó magyar ún. zsidótörvény rendelkezéseinek figyelembevételével határozták meg és szólították fel kilépésre a zsidó tagokat.

A Bánságban azonban a népközösség – a központi vezetőség elvi jelentőségű kijelentésére támaszkodva – továbbra is fenntartotta a zsidók népközösségi tagságát. Az utóbbi napokban váratlanul híre járt ott, hogy a román kormány a zsidó fajú magyar népközösségi tagokat a fent részletezett „camuflage" miatt Transznisztriába kívánja deportálni. Ez a bizalmas hír újból egyszer napirendre hozta a zsidók népközösségi tagságának kérdését, s ezért a temesvári tagozat elnöke szükségesnek látta az ottani elnöki tanácsot összehívni s állásfoglalásra bírni. Az eddigi szokásoktól eltérően szavazásra került a sor, amelynél az elnök javaslatával szemben 8 tanácstag egyhangúlag (egy tanácstag már előzőleg távozott) azt határozta, hogy a zsidókat *nem* kell a népközösségből leendő kilépésre felszólítani, hanem ellenkezőleg, a zsidó népközösségi tagok védelme érdekében a vidéki és országos vezetőség a szükségesnek látszó összes lépéseket tegye meg.

Tekintettel arra, hogy a *magyar* népközösség a jelenlegi viszonyok mellett alig remélhet kedvező eredményt olyan közbenjárástól, amely *zsidók* érdekében történik, sikerült a temesvári népközösség elnöki tanácstagjait rávennem arra, hogy a fenti határozat végrehajtásától álljanak el. Így – bár a zsidók népközösségi tagsága Temesváron továbbra is nyílt kérdés maradt – a határozatnak nem voltak következményei.

Megkapja: M. Kir. Követség
Bukarest

olvashatatlan aláírás
[Lorx Tibor]

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1942-27/4. tétel, Kisebbségi ügyek, 262. cs., 8074/1942. pol. sz. Gépelt eredeti.

42.
Nagy László bukaresti követ jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarság helyzetének és sérelmeinek nyilvántartásáról

Bukarest, 1942. december 10.

Magyar Királyi Követség
Bukarest

551/1942. pol. szám

Rendelet száma: 7707. pol.
kelte: 1942. XI. 2.

Tisztelettel jelentem, hogy a dr. Kertész István által a dél-erdélyi magyarság helyzetének és sérelmeinek nyilvántartására javasolt kartotékrendszer életbeléptetésének technikai részleteit fentnevezettel megbeszéltem és a magam részéről a következő kisebb jelentőségű kiegészítést, illetve módosítást javasoltam:

1) A kérdőíveken felállítandó kérdőpontokat dr. Kertésszel júliusi ittléte alkalmával már egyszer átbeszéltem. A megküldött kérdőív-mintának 9. kérdőpontját, véleményem szerint a. és b. alcsoportba kellene osztani. Az a. alcsoportban feltett kérdés az italmérésekre, a b. alcsoportban feltett kérdés a dohányárusításra (trafikengedélyre) vonatkozna.

2) Célszerűnek tartanám, ha az elkészített helyzetképeket a követség is megkapná.

3) Ami a dél-erdélyi magyarság sérelmeinek nyilvántartása érdekében felfektetendő kartotékot illeti, úgy a könnyű és gyors áttekinthetés érdekében a technikai keresztülvitel terén a következőket volnék bátor javasolni:

A tekintetbe jövő öt hivatalban (miniszterelnökség, külügyminisztérium, bukaresti követség, aradi és brassói konzulátus) a dél-erdélyi magyarok panaszai a Kertész által javasolt mód szerint volnának csoportosítandók. Minden egyes panaszt ismertető ügyiratot mind az öt hivatal megkapná és elhelyezné a megfelelő számú csoportba. Mindegyik csoport megfelelő megjelölésű, illetve számozású fedőlappal ellátott dossziéban volna elfektetve. Minthogy a tapasztalat szerint egyes csoportok hamarosan igen terjedelmesekké fognak válni, amely körülmény az utánanézést nagyon megnehezítené, véleményem szerint minden csoportnak fedőlapja alatt elsőnek egy ívnek kellene felfektetve lennie, amelyen a csoportba elhelyezett minden egyes panasznak legfontosab adatai és elintézésének módja rövid slágvortokban,[147] sorszám alatt fel lenne jegyezve. Ez elkerülhetővé tenné,

147 Azaz vezérszavakban.

hogy minden egyes panasziratot végig el kelljen olvasni, és hogy az esetleg nagy terjedelmű dossziékban kelljen minduntalan utánanézni. Magának a panasziratnak kiemelésére e módszer mellett csak abban az esetben kerülne sor, amennyiben az ügyben kellene valamelyes intézkedést tenni.

Nagy s. k.
m. kir. követ

A másolat hiteléül:
Bukarest, 1942. XII. 10.
(olvashatatlan aláírás)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai, K 63, 1942-27. tétel, Bukarest – másolatok II., 269. cs., sz. n. Hiteles gépelt másolat.

43.
Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a román hadseregben szolgáló magyarok sorsáról

Brassó, 1942. december 23.

Magyar Királyi Konzulátus *Másolat*
Brassó

715/1942. pol.

1 melléklet

Az erdélyi magyar sorsa mindig megkülönböztetett rossz volt a legénység barbár kezeléséről hírhedt román hadseregben.

A nemzetiségi kérdés teljes elvadulása – bécsi döntés – óta a magyarokat általában rendszeresen üldözik, kínozzák, megfélemlítik, csak azért mert magyarok.

Szörnyregénybe beillő borzalmakat mesélnek azok a szerencsétlen magyarok, akiknek a román hadseregbe való szolgálás rettenetes végzete jutott osztályrészül.

Az emberi és külön magyar voltukban való meggyaláztatás érzete indítja a román hadseregbe behívott vagy ott szolgált magyarjaink ezreit a szökésre. (Részint ez a cél.)

A legújabb hetekben ismét nagyszámú magyart hívtak be katonai szolgálatra. Most már az öregebbjére, a családosokra került sor. A frontra kiküldött magyarok száma is egyre növekedik. Ehhez képes a Magyarországra szökések újból emelkedő irányt mutatnak.

Hazalátogató magyar sebesültjeink is vannak. Sajnos hősi halottaink is.

A román hadseregben szolgálók helyzete nem egyformán embertelen. Függ a parancsnoktól, csapattesttől és az illető magyar alkalmazkodó képességétől, természetétől is. De ha fel is tételezzük, hogy nem minden esetben érzi a katonáskodó magyar súlyos keresztnek magyar voltát, a bejelentett és hallott hírek nagy száma elégséges ahhoz, hogy egyrészt megértsük a román hadsereg poklából menekülő testvéreinket, másrészt, hogy igyekezzünk rajtuk – a lehetőségekhez képest – segíteni.

A bécsi döntés előtt altiszti fokozatot nyert önkéntes (karpaszományos) magyar írásban is megörökítette élményeit. Jelentését tisztelettel felterjesztem. (Kérem azt idegen hatóságok előtt nem felhasználni.)

E leírás elég jól érzékelteti a román hadseregben szolgáló magyar „önkéntes” pária voltát. A román hadsereg – román jellemnek megfelelően – nem csak a

brutalizálásban nyújt „kiválót”, hanem a katona élete minden megnyilvánulásában érezteti a magyarral kiszolgáltatottságát, „alsóbbrendűségét”.

Sztankay s. k.
m. kir. konzul

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1942-47. tétel, Dél-erdélyi magyarok ellen hozott bírósági ítéletek, adózási sérelmek, elkobzások, kisajátítások panaszügyei a nemzetközi bíróságok előtt III., 445. csomó, 715/1942. pol. sz. Gépelt másolat.

Melléklet
(másolat)

Magyarok a román hadsereg bolsevisták elleni háborújában

1942. április 5-ére Húsvétvasárnapra hívtak a Târgu Neamțban lévő 14-es Hegyivadász-zászlóalj belföldi állomáshelyére. Késedelem nélkül jelentkeztem. Még a napos tiszt sem volt a helyén. Egy káplán az ő sajátos beszédmodorukban tudtomra adta, hogy egyelőre a város melletti volt német barakkokban kell aludnom. Néhány nap múlva tudomásul vették ottlétemet egy másik magyar fiúval magyarul tartott párbeszédem után. Ez megbocsáthatatlan bűn volt szemükben. Az addig barátságos legénység kerülgetni kezdett. Meg is kérdezték, mit keresek köztük? Kémkedéssel gyanúsítottak s még a kenyeret is túl soknak vélték részemre. Olyan is akadt, amelyik esküdözött, hogy addig nem harcol, amíg magyart tud a közelében. Két hétig tartott válogatott gúnyszavaktól kísért gyors kiképzésünk, amikor a fegyverkiosztásból megtudtuk, hogy az addig csak kaszárnyaszolgálatra és kerti munkára beosztott magyarokat is viszik a frontra. Az egyik szakaszvezető román nemzetiségű társam óva intett, vigyázzak s figyelmeztessem magyar bajtársaimat, ha valaki közülünk szökik, az ottmaradottakat pusztítják el. Megvetett s lebecsült emberek voltunk köztük, habár kulturális fölényünket állandóan érezték.

Április 23-án autóbuszon saját költségünkön Piatra Neamțba utaztunk, ahol a 13-as, 17-es és 18-as Hegyivadász-zászlóaljak menetszázadaival vonatra szálltunk. Parancsnokunk, N. Gh. tartalékos hadnagy barátságosan fülkéjébe hívott. (Jól beszélem a román nyelvet, s még nem tudta magyar voltomat.) Még akadt két telt hátizsákos magyar, s Piatra Neamț – Bacău – Iaşi – Tighina – Tiraszpol – Odessza – Mikolajiv – Kherszon érintésével a Krím-félsziget főhelyén, Szimferopolban 14 napos utazás után kiszálltunk. Gépkocsira álltunk, egy tonnásra negyvenen, s aznap, május 7-én d. u. a Feodoszija melletti Cap-Tebel-ben,[148] a 14-es Határva-

148 Beazonosíthatatlan földrajzi név.

dász-zászlóalj állomási helyén voltunk, a kicsi magyar 17 tagú társaságot, külön feljelentésre, a 300 főnyi román között szétugrasztották. Egyedül kerültem a felderítő századhoz. A Fekete-tenger partját őriztük. Amikor az ott levő legénység tudomására jutott, hogy a század egyetlen önkéntes szakaszvezetője magyar, úgy elkerültek, mint a bélpoklost. Parancsnokom, N. Gh. tart. hadnagy is megváltozott. Az addig rámbízott teendőkkel még írni sem tudó többségi közlegényeket bízott meg. A „bangyen" jelzőt sokszor hallottam. A legénység nagy része undorral fordult[149] a gyűlölt magyartól, s egy hét alatt a szakasz végén járó senki lettem. Egyikük csekélységért halállal fenyegetett. Mire észre tértem, halálos ellenségeim száma ötre nőtt. Nyiltan mégsem mertek elpusztítani. – Jó alkalomra vártak, ami Szevasztopol ostrománál majdnem meg is valósult. Éberségemnek köszönhetem életem. Halálos ellenségeim egymás után hullottak el a harcban. Amelyik legjobban gyűlölt, még a sáncokban is Erdélyt emlegetve szidott, amíg kézigránáttal el nem kergettem magam mellől. Június 22-én éjszaka jobb alsó karomon csonttöréssel sebesültem. Kötszeremet ellopták, más híján saját magam egy zsebkendővel kötöztem. Másnap délben orvos kötözött. Tíz napos kínos utazás után a Bacău-i Vöröskereszt-kórházban ismét mint gyűlölt magyar feküdtem. A magyarok elleni buzdítás állandó volt. A kórházat látogató városi előkelőségek s a vöröskereszt vezetői soha el nem mulasztották Erdélyt mint a háború végcélját emlegetni. Fájó szívvel vártam szabadulásom, s amikor a brassói Vöröskereszt-kórházba kerültem, ott is ugyanaz a hangulat uralkodott. Magyar voltom miatt ismét szolgálatra kell jelentkeznem, habár sebem még gennyezik. A magyar határt erősen őrzik, havazott, iderekedtem. Ismét két tűz között vagyok. Mi lesz velünk?

Csernátfalu, 1942. november 16.

149 Fordult el.

44.
Lorx Tibor aradi konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarság helyzetéről 1942-ben

Arad, 1943. január 9.

Magyar Királyi Konzulátus
Arad

2/1943. pol.

Az új esztendő küszöbén időszerűnek látszik rövid visszapillantást vetni a dél-erdélyi magyarság elmúlt évi hangulatára.

A Romániai Magyar Népközösség mint népi szervezet nem eléggé erős ahhoz, hogy a dél-erdélyi magyarságnak önálló fejlődést tudott volna biztositani, sorsa tehát párhuzamosan haladt a körülötte élő többi nép sorsával. (Még az itteni németeknek is csak kulturális téren sikerült – a népoktatás átvételével – ezt az önállóságot elérniük.)

A magyarságnak egy téren volt szomorú monopóliuma: a román kormány magyarellenes intézkedései és ezeknek az intézkedéseknek a során egyes vidékeken fel-felújuló gyűlölethullám következtében a dél-erdélyi magyarságból deposzedált[150] másodrangú állampolgárok lettek, akiket a románok valamilyen homályos „vendégjog" alapján egyelőre még megtűrnek Dél-Erdélyben.

A magyar kormány részéről a dél-erdélyi magyarságon esett sérelmek jóvátétele végett hozott intézkedések több esetben a sérelmek megszüntetéséhez vezettek. Ugyanígy sikerült egy-két (inkább szórványos) esetben a dél-erdélyi kérdésben érdekelt külföldi kormánytényezők közbenjárásának eredményt biztositani. A dél-erdélyi magyarságban ezek az eredmények azonban nem tudták a jogfosztottság érzését megszüntetni. Így az elszórt csoportokban élő magyarok rendszerint vagy nem érdeklődtek, vagy pedig nem szereztek tudomást arról, hogy többszöri intervenció eredményeként valamely más magyar konkrét sérelme orvoslást nyert. A magyarság nagy tömege csupán azt látta, hogy az intervenciók, kormányígéretek, tiszti- és miniszteri bizottságok, népközösségek és konzulátusok működése ellenére de facto teljesen ki van téve a helyi közigazgatási szervek kénye-kedvének, s hogy a jelenlegi román rendszerben csak akkor tud magának megfelelő életfeltételeket teremteni, ha ezekkel a helyi közigazgatási szervekkel valahogy megegyezik (rendszerint úgy, hogy azokat megvesztegeti).

150 Azaz vagyonukból kiforgatott.

Jellemző erre, számtalan esetben a magyarok nem hajlandók szóvá tenni a rajtuk esett sérelmeket.

De így történhetett meg az is, hogy a Hunyad megyei népközösség egy ízben egyenesen azt kívánta, hogy érdekében se a magyar kormány, se pedig más külföldi kormánytényező ne csináljon semmit, mert minden közbenjárás csak újabb zaklatásokhoz vezet. Ez a kívánság – amelyről annakidején beszámoltam Nagyméltóságodnak – talán elhamarkodott volt, és sikerült rövidesen meggyőznöm az érdekelt megye magyarságának vezetőit, hogy a magyar kormány intervenciói ideig-óráig talán újabb zaklatásokhoz vezethetnek (a rendőrségi kivizsgálásokkal kapcsolatban), bizonyos idő után azonban feltétlenül a helyzet enyhüléséhez kell, hogy vezessenek.

Végül ehhez hasonló hangulat bírhatta rá a bánsági magyarság vezetőit annak a nyilatkozatnak a megtételére, amelynek szövegét június közepén más úton jelentettem Nagyméltóságodnak. A román kormány igen ravaszan a júniusi gabonarekvirálásokat mindenütt úgy állította be, mint kényszerű retorziót a magyar kormánynak az észak-erdélyi románsággal szemben életbe léptetett intézkedéseire. A rekvirálást, mint ismeretes, kíméletlenül hajtották végre, s az elkeseredés különösen a legszegényebb lakosság körében volt nagy. Tekintettel arra, hogy a román hatóságok propagandajellegű kijelentéseinek cáfolata csak bizonyos idő múlva jutott el a magyarság rétegeihez, a rekvirálások által leginkább sújtott magyarok segélyezése pedig némileg késett – jelentkezett az elkeseredett magyarságban az a spontán kívánság, hogy a magyar kormány lehetőleg ne hozzon olyan románellenes intézkedéseket, amelyek okul szolgálhatnak ilyen súlyos magyarellenes intézkedésekre.

Az év vége felé a magyarság hangulatában kisebb javulás állott be. Ez a javulás egyrészt talán annak tudható be, hogy a román kormány az utóbbi időben nem hozott általános jellegű magyarellenes intézkedéseket, de különösképpen a harctéri események és a román hadsereg rendszerint túlzott veszteségeiről elterjedt hírek is hozzájárultak az elkeseredés csökkentéséhez. Nagy nehezen átment a köztudatba, hogy a hadköteleseknek be kell vonulni, tehát huzamosabb ideig távol lesznek otthonról. De ugyanígy átment a köztudatba, hogy a magyar hadkötelesek nem vonulnak be a román hadseregbe, hanem Magyarországra szöknek, ahol rövid időn belül biztos megélhetéshez jutnak. Az itthon maradt családtagok körében az általános elkeseredésben így bizonyos megnyugvást keltett, hogy a távollevő magyarok nem a (köznép szerint biztos pusztulást jelentő) szovjet fronton, hanem a biztonságos Magyarországon tartózkodnak. Végül nem utoljára a lej elértéktelenedésével járó pénzbőség s az ezzel kapcsolatos látszólagos konjunktúra is kedvező befolyást gyakorolt.

Rossz hírek érkeztek állandóan a román munkásosztagokban dolgozó magyarok sorsáról, és sokat panaszkodtak a magyar iparosok, hogy iparjogosítványokat nem állítanak ki részükre.

Megkapja: m. kir. Követség
Bukarest

Lorx s. k.
m. kir. konzul.

A másolat hiteléül:
(olvashatatlan aláírás)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1943-27. tétel, Arad – másolatok, 270. cs., 465/1943. pol. sz. Hitelesített gépelt másolat.

45.
Grószek Ferenc, a petrozsényi Magyar Népközösség titkárának beszámolója a petrozsényi és Hunyad megyei magyarság helyzetéről

Kolozsvár, 1943. január 20.

Jelentés
a petrozsényi és Hunyad megyei magyarság helyzetéről a bécsi döntéstől kezdve

Alulírott Grószek Ferenc petrozsényi kereskedő, a petrozsényi Magyar Népközösség titkára, 1942. december 23-án átszöktem Romániából Magyarországra Arad–Battonya határszéli község határán és az Erdélyi Párt Országos Elnökségének az alábbiakat jelentem a Petrozsényban, Zsil-völgyében és Hunyad megyében maradt magyarság helyzetéről a bécsi döntéstől kezdve:

A bécsi döntés után a Zsil-völgyében maradt magyar kereskedőkre, kocsmárosokra és iparosokra olyan aránytalanul nagy pótadókat vetettek ki és annyi minden büntetéssel sújtották, hogy kénytelenek voltak vállalataikat felszámolni, üzleteiket és műhelyeiket bezárni. Ennek következtében a bécsi döntés után rövid idő leforgása alatt a legtöbben tönkrementek anyagilag. Így pl. Petrozsényban teljesen tönkrementek Grauszán Károly, Papp Árpád és Grószek Ferenc kereskedők és Sajtos Károly mészáros, akiknek mind jólmenő üzleteik voltak megelőzőleg és teljesen rendezett anyagi körülmények között éltek.

A bécsi döntéskor a Zsil-völgyéből a magyarságnak 70–80%-a a honvédek bevonulása után optálással igyekezett Magyarországra jönni – látva azt, hogy milyen lehetetlen helyzetbe kerültek. A vasgárdisták ezektől az optált és Magyarországra induló magyaroktól minden értékeset elvettek, még az utolsó falat kenyeret is, amit az útra csomagoltak. Amint a petrozsényi Magyar Népközösség erről értesült, Veress Béla unitárius lelkész, népközösségi elnök és Grószek Ferenc népközösségi titkár felmentek a rendőrségre és kérték dr. Popovici Sándor[151] rendőrfőnöktől, hogy akadályozza meg az állomáson a vasgárdisták garázdálkodását. A rendőrfőnök azt válaszolta, hogy ő nem avatkozik a vasgárdisták dolgába. Erre Veress Béla unitárius lelkész, magyar népközösségi elnök azt kérdezte, hogy ilyen formán szabad lopást engedélyeznek a vasgárdistáknak, amire Şerban Virgil, a petrozsényi sziguranca főnöke azt válaszolta, hogy igen, szemet szemért, fogat fogért, mert Magyarországon is így csinálnak a románokkal. Ettől a naptól kezdve a Magyar Népközösség állandó 3 tagból őrszolgálatot tartott az állomáson éjjel-nappal, hogy amennyiben lehet, megakadályozza az eltávozóknak szabad kirablását.

151 Popovici, Alexandru.

1941. január hónapjában, amikor a vasgárdista uralom teljességében volt, a vasgárdisták az összes magyar népközösségi vezető tagokat állandó megfigyelés alatt tartották és őrizték. Egy névsort készítettek a magyar családokról, akiket kivégezni akartak. Ha a vasgárdista mozgalmat idejében el nem fojtották volna, ez meg is történt volna. Ez a névsor utólag a kezünkbe került. Ebben a névsorban szerepeltek az elsők között Veress Béla unitárius lelkész, magyar népközösségi elnök, dr. Farkas Miklós népközösségi jogtanácsos, Grószek Ferenc népközösségi titkár, Somogyi Sándor népközösségi főtitkár, Módi János alelnök, Módi Mihály, Komárnitzky László, Kálmán Mihály, Sajtos Károly, Huros Antal, valamint az egész népközösség, összesen 130 magyar család. A vasgárdista mozgalom elfojtása után a rendőrség is tovább folytatta a magyar népközösségi vezetők üldözését. A vasgárdista mozgalom elfojtását követő nap a rendőrség lepecsételtette a népközösség vezetőinél a rádiókat és ezek a rádiók még a mai napig is mindig lepecsételve vannak. 1941. január 22-én a lupényi Népközösség elnökét, Pischelt[152] és alelnökét, Gráf József református lelkészt a csendőrségen annyira elverték, hogy csupa vér és fekete folt volt a testük. A verés után elszállították őket Nagyszebenbe, ahol felmentették őket, de azután is állandó megfigyelésben és molesztálásban volt részük. A Zsil-völgyi bányatársulat megkezdte a magyaroknak minden ok nélkül való elbocsájtását. Aninószai üzemétől minden végkielégítés nélkül, egyik napról a másikra elbocsájtotta és lakásából azonnal kidobta tél idején Kacsó Béla, Kovács Dezső hivatalnokokat, Kovács Jakab, Gruber Áron bányamestereket, petrillai üzeméből Jakabovics Jenő művezetőmestert, a petrozsényi nagy irodából Marosi András tisztviselőt és sok magyar altisztet és munkást.

1941. február havától 1942 nyaráig a rendőrség a katonasággal karöltve a magyar népközösségi irodában és a magyar vezetőknél állandóan házkutatásokat tartott. Hamis vád alapján letartóztatták Borbély Miklós petrozsényi bányászt. A felesége elment a rendőrségre, hogy megnézze, mi történt a férjével. Modóc rendőrbiztos megverte, hogy miért nem tudott románul. Borbélyt agyba-főbe verte és verés közben azt mondta, hogy ha be nem ismeri az ellene felhozott vádat, addig veri, ameddig vérében fog megfürödni. Így a jegyzőkönyv aláírására kényszerítették, Nagyszebenbe szállították, ahol a hadbíróság 3 évi kényszermunkára ítélte. Felesége és 3 gyermeke otthon a legnagyobb nyomorban van.

1941. február és március havában Veress Béla unitárius lelkészt, népközösségi elnököt többször idézték a hadbíróság elé hamis hírek terjesztéséért, de mivel nem tudtak ellene semmit igazolni, felmentették. Megjegyzem, hogy Veress Béla csak az 1941. évben 17-szer volt hadbíróság elé állítva. 1941. április havában a szászvárosi 92-es gyalogezredet Petrozsényba helyezték és a Magyar Népközösség két helyiségből álló irodáját dr. Popovici Sándor rendőrfőnök ajánlatára a katonaság részére lefoglalták és azonnal birtokba is vették. A népközösség irodai felszerelésének nagy részét elvették. 1941. május havában megtiltották a vendég-

152 Pischl Emil.

lősöknek, hogy magyar alkalmazottakat tartsanak és a magyar alkalmazottakat minden felmondás és végkielégítés nélkül azonnal el kellett bocsátaniuk. A „Bukarest kávéháznak" volt egy magyar kávésnője, aki már 15 év óta állott a kávéház alkalmazásában, és mivel a kávéfőzés titkát csak ő ismerte, a román tulajdonos nem akart tőle megválni, a rendelkezés elllenére is tovább ott tartotta. A kávésnőt addig hurcolták a rendőrségre és addig fenyegették, hogy az országból is menjen el, míg kénytelen volt a kávéházat otthagyni. Ugyanígy jártak el Harcsa György főpincérrel és Priszkim Juliska szakácsnővel és több magyar pincérrel. 1941. május havában a rendőrség megtíltotta, hogy a kávéházakban, kocsmákban, bodegákban és cukrászdákban magyarul beszéljenek. A rendőrség az általa kibocsájtott, következő szövegű felhívásokat tétette ki a falra a kávéházakban, vendéglőkben és cukrászdákban:

„E helyiségben magyarul beszélni tilos." (În acest local este interzis a vorbi ungureşte.) E plakátok megjelenése után Veress Béla elnök, Grószek Ferenc titkár és dr. Farkas Miklós jogtanácsos felmentek a rendőrségre és kérdezték, hogy van-e írásbeli rendelet a magyar nyelv használatának megtiltására. A rendőrségen a válaszadást megtagadták. Később az olasz–német bizottság a román kormánnyal visszavonatta a rendeletet, de a rendőrség kívánságára még a mai napig is a legtöbb helyen ott van ezen plakát.

A petrozsényi Magyar Népközösség minden évben 40 iskolás gyermeket, 7–12 éves fiút és leányt, ingyen nyaraltatásra küldött a boldogfalvi gróf Kendeffy-kastélyba. Mivel utazáshoz utazási engedély kellett, 1941 júniusában a Magyar Nőegyletek kérést adtak be a gyermekek utazási engedélyéért. A kérést minden indokolás nélkül elutasították, és így 40 szegény magyar gyermek nem részesülhetett a nyaraltatási akcióban. Magyaroknak utazási engedélyt nem adtak és nem adnak jelenleg sem.

A petrozsényi Magyar Népközösség állandóan minden évben a szegények részére segélyakciót rendezett. A szegények részére a tagjaitól tengerilisztet, búzalisztet, cukrot és szappant szedett össze, stb. Ezeket mindig a népközösség helyiségében gyűjtötték össze. 1941. június 4-én a rendőrség lefoglalta az akkor a népközösségben ott lévő összegyűjtött élelmet, jegyzőkönyvet vett fel és a rendőrségre szállította. Veress Béla unitárius lelkész, népközösségi alelnök ellen pedig áruhalmozás miatt szabotázspert indítottak. Veress Bélát ez ügyben felmentették, a többi élelmet 210 kg liszt kivételével visszaadták, a kukoricalisztet a rendőrség eladta, hogy meg ne romoljon, de az árát a népközösségnek nem adták meg.

1941. június 25-én a Magyar Népközösség központja egy körlevélben arra hívta fel a népközösségek elnökségeit, hogy a körzetükben előforduló magyar panaszokat és sérelmeket azonnal jelentsék a központnak, hogy a Románia és Magyarország között létrejött egyezség alapján orvosolják azokat. Mi a sérelmeket 12 pontban összefoglalva összeírtuk, és azt az aradi Magyar Konzulátus útján akartuk eljuttatni illetékes helyre. Huros Antal intézőbizottsági tag szokta nekünk a

futárszolgálatot teljesíteni. Ő akkor éppen kapott Aradra utazási engedélyt és vállalta, hogy a jelentést Aradra elviszi. Útközben azonban Piskin a feleségével együtt letartóztatták, a jelentést tőle elvették és Petrozsényba visszakísérték. Aznap letartóztattak engem, és a sziguranca főnöke, Şerban Virgil arra akart kényszeríteni, hogy valljam be, hogy milyen időközökben küldtünk jelentést a Magyar Konzulátusnak. Mivel én ezt nem akartam bevallani, hét napon keresztül, amíg Szebenbe vittek, minden éjjel 2 és 4 óra között gyomorszáj, vese és a fejem ütésével akartak vallomásra kényszeríteni. A letartóztatásom utáni napon letartóztatták Veress Béla unitárius lelkészt, népközösségi elnököt és Somogyi Sándor főtitkárt. Somogyi Sándort, mivel igazolta, hogy ő katona volt és nem vehetett részt a jelentések küldésében, 8 nap múlva szabadon bocsájtották. Soó Sándor ref. lelkész, a vulkáni Népközösség elnöke, veretésünkről tudomást szerezve, értesítette a megyei elnököt, aki jelentette az esetet a főispánnak. A főispán közbenjárására kijött a dévai rendőr-kvesztor és Gyulafehérvárról egy rendőrségi felügyelő. Vizsgálatot tartottak, és ennek következtében a verést beszüntették, és másnap Nagyszebenbe szállítottak. Mivel megyei elnökünk, dr. Meskó Miklós a főispánnak írt feljelentésébe belevette, hogy minket vernek, a petrozsényi rendőrség a verést letagadva dr. Meskó ellen rágalmazási pert indított. Ez a per még most is folyamatban van. Dr. Meskó Miklós rágalmazási perében két tárgyaláson is kérte az én kihallgatásomat arra nézve, hogy megfelel-e a valóságnak a feljelentésének az a része, hogy engem megvertek, de a dévai törvényszék az én kihallgatásomat nem rendelte el.

A szebeni hadbíróság Só utcai börtönében 23 napig voltam Veress Bélával és Huros Antallal együtt. 23 nap után mindhármunkat az újabb tárgyalásig szabadon bocsájtottak. A szebeni hadbíróságon, illetve a katonai ügyészségen először kémkedéssel vádoltak minket, de semmit ránk bizonyítani nem tudtak. Látták, hogy így nem tudnak elítélni, újabb kihallgatást rendeltek el, és akkor már tiltott gyűlés tartásával vádoltak. E tekintetben sem tudtak semmit reánk bizonyítani, és az újabb kihallgatáson Veress Bélát tömegizgatással és titkos postaszervezéssel, engem titkos postaszervezéssel és Huros Antalt titkos postaszállítással vádolták.

1941. augusztus havában engem újból letartóztattak. Én ugyanis a népközösségi tagoknak kérvényeket csináltam. E miatt zugíráskodással vádoltak, letartóztattak és a hátszegi törvényszék tárgyalására kísértek. Azonban a hátszegi törvényszék felmentett és szabadon bocsájtott.

1941 nyarán Moldvai Miklós garázsmester és Joanovits József sofőr népközösségi tagjainkat hamis vádak alapján, nemzetgyalázással vádolva Nagyszebenbe szállítottak és 6 hónapra elítélték. Családjukat a lakásból azonnal kitették. Barabás Istvánt, a petrozsényi villamosművek művezetőjét, szintén hamis vádak alapján nemzetgyalázásért 1 évre elítélték, és családját szintén azonnal kitették. Károlyi nevű szénvizsgálót a C.F.R.[153] arra kötelezte, hogy nevét románosítsa. Mivel ezt

153 C.F.R. = Román Államvasutak.

megtagadta, hamis vádak alapján nemzetgyalázásért 3 hónapra ítélték és nyugdíjjogosultságát is elveszítette. Feleségét a lakásból kilakoltatták.

1941. szeptember 12-én újból a szebeni hadbíróságra idéztek, és rendőri fedezettel Szebenbe kisértek Veress Béla elnök, dr. Farkas Miklós jogtanácsos, dr. Simon Ferenc alelnök, dr. Kepes Elek, Huros Antal, Rill Albert alelnök és Somogyi Sándor főtitkárral együtt. Azzal vádoltak, hogy április havában a Magyar Népközösség helyiségében engedély nélkül elnöki tanácsülést tartottunk, ami nem felelt meg a valóságnak. Ugyanebben az ügyben októberben és novemberben is Szebenbe vittek ugyancsak kísérettel, és mivel semmit sem tudtak ellenünk bizonyítani, a vádat elejtették. Ezen a címen új vádat emeltek ellenem, Veress Béla elnök és Huros Antal ellen. Ez új vád alapján fedezet mellett Szebenbe hurcoltak mindhármunkat 1942. január havában egyszer, amikor éjjel húztak ki az ágyból és azonnal vittek, februárban kétszer, márciusban egyszer, áprilisban kétszer, májusban egyszer. Otthon állandó rendőri megfigyelés alatt állottunk. Lakásainkba nem jöhetett be senki. Aki be akart jönni, leigazoltatták, megmotozták, rendőrségre szállították és faggatták minden eszközzel, fenyegetésekkel, hogy milyen utasítást kaptak tőlem vagy Veress Béla unitárius lelkésztől. Ha nem láttak nappal járni minket, a detektívek bejöttek a lakásunkba, hogy meggyőződjenek otthon tartózkodásunkról.

1942. június 5-ére hármunkat újból Szebenbe kísértek. Az ekkor megtartott tárgyaláson Veress Béla unitárius lelkész népközösségi elnököt tömegizgatással és titkos postaszervezéssel vádolva két és fél évi börtönre ítélték, 2000 lej pénzbüntetés és 500 lej perköltség megfizetésére kötelezték és a kongruájától megfosztották. Engem titkos postaszervezésért 3 hónapi börtönbüntetésre, 2000 lej pénzbüntetésre és 500 lej perköltség megfizetésére ítéltek. Huros Antal titkos posta szállításáért 6 hónapra ítéltetett el, 2000 lej büntetés és 500 lej perköltség megfizetése mellett. Én a vizsgálati fogsággal együtt nem három hónapot ültem a börtönben, hanem összesen 142 napot. A szebeni börtönben 1942. július 23-ig voltunk, onnan átvittek a craiovai első hadtest börtönébe, ahonnan én 1942. október 26-án kiszabadultam. Huros Antal december 12-én kellett volna, hogy kiszabaduljon, de amint értesültem, Aradon a rendőrség már keresi és újabb letartóztatás vár reá.

Veress Béla petrozsényi unitárius lelkész jelenleg is a craiovai börtönben van. 1942. december 18-án az aradi magyar konzulátuson érdeklődtem Veress Béla kicserélése ügyében, ahol úgy nyilatkoztak, hogy a kicserélés nem fog sikerülni. Bár ezt nem mondták, de úgy hiszem, hogy családi körülményei, mivel feleségétől válni akar, akadályozzák ebben. Úgy hiszem, hogy felesége révén dr. Meskó Miklós Hunyad megyei népközösségi elnök útján közbelépés történt, hogy a kicserélése ne történjék meg.

1942. október 26-án a craiovai börtönből büntetésem kitöltése után Petrozsényba hazaszállítottak, de nem engedtek szabadon, hanem újra letartóztattak és a hátszegi törvényszékre vittek, megvesztegetés vádját emelve ellenem.

Dr. Hoffinger Károly hátszegi ügyvéd, népközösségi elnök közbenjárására szabadlábra helyeztek, és a vizsgálat ez ügyben ellenem jelenleg is folyamatban van. Úgy láttam, hogy 3 évi börtön és 50 000 lej pénzbírság vár reám, ez a minimum, amit megvesztegetés vádja alapján magyarokra kiszabnak, jónak láttam Magyarországra átszökni családommal együtt.

A szebeni börtönben a bánásmód a magyarok részére borzasztó rossz volt. A börtön törzsmestere, Balán Nicolae[154] minden lehető módon igyekezett kellemetlenkedni a magyaroknak. A börtönben vasgárdistákkal voltunk összetéve, akik szintén minden csúfságot elkövettek a magyarokkal. A koszt nagyon gyenge volt, mi dr. Kóbori József szebeni népközösségi elnök és Racsmány Péter alelnök, nyug. százados közbenjárására a szebeni népközösségtől kaptunk meleg ebédkosztot. Vacsorát Hermes Henrich szebeni vendéglőstől kaptunk. A börtönben volt Pongrác József enyedi lévita pap, aki egy évre volt elítélve nemzetgyalázásért és hamis hírek terjesztéséért. Ott volt br. Jósika Gábor várfalvai földbirtokos, aki 20 évre volt elítélve tiltott fegyvertartásért. Ott volt Kicsid Géza zalatnai róm. kath. plébános, aki 5 évi kényszermunkára volt elítélve tiltott fegyvertartásért. Ott volt Gönczy János tordai földbirtokos, aki 5 évre volt elítélve tiltott fegyvertartásért, mivel 2 drb. gyermekjáték szélpuskát találtak nála. Ott volt Schmidt József halálra ítélve, Obergesser Lajos 25 évi kényszermunkára ítélve, akiket Sármás környékén a román határőrök magyar területen körülfogtak és román területre hurcoltak. Ott volt kémkedéssel vádolva Szász Ferenc Kamrásról,[155] akit két és fél hónap után felmentettek. Ott volt Püspök Pál tizedes és Jaszter István magyar határőr a 22-es magyar határvadászoktól, akiket a román határőrök átengedtek egy méhrajt befogni és elfogták őket. Ezek két évre voltak elítélve. Ott volt egy Enyedi István tordaszentlászlói gazda, akit kémkedés miatt 10 évre ítéltek el. Sok magyar volt még, akiknek nevére nem emlékszem és akik 1 hónaptól 1 évig terjedő büntetésre voltak elítélve határátlépés kísérletéért, stb.

A Zsil-völgyi magyarság helyzete borzalmas. Adókkal és különböző bírságokkal anyagilag teljesen leszegényítették, tönkretették. A Zsil-völgyében magyarul beszélni nem lehet. Ha magyarul mer valaki megszólalni, nemcsak a felelőtlen elemek, hanem a rendőrök és katonatisztek is megverik. A magyarok minden elképzelhető módon, minden vonalon a legnagyobb üldözésnek vannak kitéve. A Zsil-völgyében olyan lehetetlen a magyarok helyzete, hogy tavasszal mindenki át fog szökni, mindenét otthagyva.

Kolozsvár, 1943. január hó 20-án.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Sajtólevéltár, Sajtóarchívum, Erdéllyel foglalkozó lapkivágatok, kéziratok és cikkgyűjtemények K 610, Délerdélyi Adattár, 91. cs. XII. VII/6. Gépelt másolat.

---

154 Bălan, Nicolae.
155 Beazonosíthatatlan helységnév.

46.
Lorx Tibor aradi konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a magyar helységnevek használatának tilalmáról a román postaforgalomban

Arad, 1943. január 29.

Magyar Királyi Konzulátus
Arad

8/1943. pol. sz.

1 melléklet

A román kormány ismételten kijelentette, hogy a román postaforgalomban megengedi a magyar nyelv használatát. Hogy ennek az elvi kijelentésnek a gyakorlatban milyen végrehajtást kíván biztosítani, arra az alábbi példa mutat:

A napokban a kultuszminisztérium körrendeletben értesítette a magyar egyházak központi vezetőségét, hogy levelezésükben a romániai helységneveket a jövőben csak románul használhatják. A helységek magyar elnevezése nem szerepelhet sem a levél címzésében, sem pedig a levél szövegében. Még a román és a magyar kifejezés együttes használata is tiltva van. A vonatkozó rendelet szövegét tisztelettel bemutatom.

A rend kedvéért még tisztelettel megjegyzem, hogy a levélborítékok címzésénél eddig is mindenki a helységek román nyelvű elnevezését használta, mert magyarul címzett leveleket a román posta nem kézbesít.

Megkapja: m. kir. Követség
Bukarest

A másolat hiteléül:
(olvashatatlan aláírás)
konzuli irodafőtiszt

Lorx s. k.
m. kir. konzul

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1943-27. tétel, Arad – másolatok, 270. cs., sz. n. Hiteles gépelt másolat.

Melléklet

Másolat

România
Ministerul Culturii Naționale şi al Cultelor
Subsecretariatul de Stat al Cultelor şi Artelor
Direcțiunea Cultelor Minoritare

Adresa poştală:
Str. General Berthelot No. 28. S. II.

Telefon, 4-39.00
18 Ian. 1943.
NO. 1346/1943.

Domnule Protopop,

Potrivit art. 11 din Legea pentru regimul general al Cultelor, organizațiile cultelor istorice create în conformitate cu sistemul lor de organizare şi prevăzute în statute, sunt persoane juridice de drept public.

Pe baza acestei prevederi s-a dispus ca întreaga corespondență emanată de la oficiile şi forurile cultelor istorice să beneficieze de scutirile prevăzute de legea timbrului precum şi de taxele de francare a corespondenței.

Dată fiind această situație de drept, avem onoarea a vă aduce la cunoştiință că în întregul cuprins al corespondenței cu autoritățile (în atent, ştampilă, text, etc.) denumirea localităților din România nu poate fi decât acea legală admisă de oficialitate.

Ca atare, în denumirea acestor localități, nu se poate întrebuința decât limba română, fiind interzisă chiar folosirea paralelă a limbii maghiare.

Această dispoziție se aplică şi la corespondența internă cu caracter privat dintre oficiile bisericeşti, scrisă în limba maternă (maghiară).

Vă rugăm să binevoiți a dispune măsurile cuvenite pentru conformare.

p. Ministru
Secretar General
Prof. Aurel Pop s.s.

Director,
N. V. Cioca s. s.

Sig.

A melléklet magyar fordítása:[156]

„Románia
Nemzeti Kulturális és Vallásügyi Minisztérium
Vallásügyi és Művészeti Államtitkárság
Kisebbségi Felekezetek Igazgatósága

Postacím:
Berthelot tábornok u. 28. S. II.

Telefon, 4-39.00
1943. január 18.
1346/1943. sz.

Esperes Úr,

A Felekezetek általános rendjéről szóló törvény 11. paragrafusa szerint a történelmi felekezeteknek a szervezési rendszerük szerint létrehozott és a szabályzatokban előírt szervezetei közjogi személyek.

Ezen előírás alapján el lett rendelve, hogy a történelmi felekezetek hivatalainak és hatóságainak levelezésére is vonatkozzanak a bélyegtörvény által előírt mentességek, valamint a bélyegilleték alóli mentesség.

Tekintettel e jogállásra, van szerencsénk tudomására hozni, hogy a romániai helységek elnevezése a hatóságokkal való levelezés teljes tartalmában (a bélyegen, a szövegben, stb.) csak a hatóság által elfogadott hivatalos elnevezés lehet.

Következésképpen, e helységek megnevezése során csak a román nyelvet lehet használni, tilos a magyar nyelv párhuzamos használata is.

Ezt a rendelkezést az egyházi hatóságok belső, magánjellegű, anyanyelven (magyarul) íródott levelezése esetén is alkalmazni kell.

Miheztartás végett kérjük, szíveskedjenek meghozni a szükséges intézkedéseket.

a Miniszter helyett
prof. Aurel Pop s. s.
Főtitkár

N. V. Cioca s. s.
Igazgató”

156 Fordította: a szerk.

47.
Nagy László bukaresti követ felterjeszti Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek Szász Pál, az EMGE elnökének jelentését az észak-erdélyi románság vezetőjével, Emil Hațieganuval folytatott beszélgetéséről

Bukarest, 1943. február 7.

Másolat

M. Kir. Követség
Bukarest

62/1943. pol. sz.

Szigorúan bizalmas!

Melléklet: 2 db.[157]

Szász Pál dr. a napokban a jelenleg Bukarestben tartózkodó dr. Hațiegan Emillel[158] hosszabb megbeszélést folytatott. Az észak-erdélyi románság vezetőjével folytatott beszélgetéséről a tisztelettel mellékelt feljegyzést készítette.

Hațieganunak Szász Pállal szemben tett kijelentései arra engednek következtetni, hogy ahelyett, hogy az itteni hivatalos körökre békülékeny szellemben igyekezett volna hatni, azokat ellenkezőleg, ellenünk felheccelte.

Romulus Dianunak a Curentul folyó hó 3-i számában a kisebbségek számára készült ábécéskönyvről írott cikke is, úgy Gyárfás,[159] mint Szász Pál véleménye szerint, már Hațieganunak itt folytatott izgatásainak az eredménye. A cikk, amelynek ismertetését tisztelettel idezárom,[160] felveti a dél-erdélyi magyar kisebbség ábécéskönyveinek kérdését. E tankönyvet eddig kisebbségi szakemberek szerkesztették. Dianu most azt követeli cikkében, hogy ezentúl azokat csakis az illetékes állami szervek adhassák ki.

A másolat hiteléül:
Bukarest, 1943. II. 7.
(olvashatatlan aláírás)

Nagy s. k.
m. kir. követ

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1943-27/1/b. tétel, Bukarest – másolatok, 270. cs., 1308/1943. pol. sz. Hitelesített gépelt másolat.

157 Kézzel áthúzva.
158 Hațieganu, Emil.
159 Gyárfás Elemér.
160 Nem közöljük.

Feljegyzés

Dr. Hațiegan Emil ny. miniszterrel folytatott megbeszélésekről
1943. január 23-án

A megbeszélés tulajdonképpeni tárgya volt a Bethlen nyomda kereskedelmi cégként való bejegyzésének ügye és a nyomda alkalmazott szakembereinek katonai felmentésére vonatkozó kérelem.

Mindkét ügyben átadtam az illetékes hatóságokhoz intézett kérések másolatát. Megállapította, hogy Észak-Erdélyben három nyomda van, és egy szóval sem említette, hogy azok normális munkája bármilyenképpen akadályokba ütközne. Megígérte, hogy interveniálni fog.

Arra a kérdésemre, hogy milyen a románok helyzete Észak-Erdélyben – azt válaszolta, hogy rossz. Mikor kértem, hogy jelölje meg közelebbről ennek a megállapításnak a tartalmát – a közmunkára behívott románok kétségbeejtő és megkülönböztetett helyzetéről beszélt, majd a katonai szolgálatra behívottak megkülönböztetett rossz helyzetét emlegette.

Erre mondtam neki, hogy milyen e téren itt a magyarok helyzete – ne állítsuk szembe a kettőt, mert csak egy demagóg ízű vita alakulna ki, amelynek kettőnk közt ez alkalommal nincs célja, mert mindjárt ott sem komoly bizonyítást nem tudunk produkálni, sem változtatni nem tudunk a helyzeten. Mondja meg komolyan, mi az ő panaszaik lényege – talán a közigazgatás ellen vannak kifogásaik? Erre kijelentette, hogy a közigazgatás nagyban és egészben kitűnő, sokkal különb, mint Romániában – minden felsőbb rendelkezést haladéktalanul végrehajtanak. Az ő helyzetük lehetetlen azért, mert a románsággal szemben az egész magyar társadalom mélységes gyűlölettel viseltetik. Ez a gyűlölet határtalan és mindenütt jelenvaló. A hatóságok vele – Hațieganuval szemben – igen udvariasak, azonban soha őt egyetlen észak-erdélyi magyar sem kereste fel. Kerülik, mintha pestises volna, pedig azt hiszi, hogy ha érintkezési lehetőségeket nyújtottak volna régi magyar ismerősei, sok ügyet lehetett volna megbeszélni és simán elintézni.

Elmondta, hogy nemrég egy ismerőse, egy román úr, aki teljesen kifogástalanul beszél magyarul, és nem tudták róla, hogy román, vasúti utazás közben tanúja volt egy hangos beszélgetésnek. Egy magyar vezérkari tiszt a kupéban hangosan kijelentette, hogy addig nincs megnyugvás, amíg két nációt ki nem irtanak Magyarországról. Az egyik a zsidók. Ez már útban van, és a módja is meg van állapítva – a másik az oláhok. Az ott utazó román úr megkérdezte, hogy ezekkel hogy végeznek? A válasz az volt, hogy a fiatalabbját kiviszik a frontra és ott halomra lövetik az oroszokkal, az öregebbjére azután kerül itthon sor.

Elmondta, hogy nem sokkal elutazása előtt egy Dél-Erdélyből átment, románul perfektül beszélő és állásban levő körjegyző mondta: rendeletet kaptak a kormánytól, hogy a románokkal jobban és igazságosabban bánjanak. Most eleget tesznek a rendelkezésnek, de legyen csak vége a háborúnak – majd megmutatják akkor,

hogy mit tud a közigazgatás, kiirtják a románokat. Neveket nem mondott, – ami érthető.

Nagyméltóságod kívánságára közlöm a fentieket, mert ezekből következtetni lehet arra, miket mond itt a román kormánynak.

1943. I. 26.

48.
Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek Torda város elrománosításáról

Brassó, 1943. március 19.

Magyar Királyi Konzulátus
Brassó

35/1943. pol. sz.

Városok elnemzetlenítése általában lassúbb folyamat. Kétségtelen, a románok Dél-Erdély összes városait minden eszközzel el akarják románosítani, illetve már el is románosítják. Magyar jellegüknek még nyomát is el akarják tüntetni. A legjobb módszer a magyar jelleget hordozó magyar népesség eltüntetése. Ez kizárja, vagy végtelen nehézzé teszi a visszamagyarosítást.

A városok és községek elrománosítása, magyar lakosságuk eltüntetése általában mindenfelé folyik. De sehol sem kíméletlenebbül és eredményesebben, mint Tordán. A bécsi döntés óta eltelt 2 és fél év teljesen megfosztotta Tordát magyar jellegétől. A románosítás amerikai tempóban végzi feladatát.

Megdöbbentő az a kegyetlen céltudatosság, semmitől vissza nem riadó tervszerűség, amellyel Tordát kiforgatják, jobban mondva már kiforgatták magyar jellegéből.

A város külsőségében jóformán már teljesen megszűnt magyar jellegű, vagy akár részben magyar jellegű lenni.

A magyar kereskedelmet és kisipart fokozott tempóban veszi át a románság. Magyar cégtáblát már alig látni. Menekült román tömegek öntik el az utcákat. Magyarul nem hallani. A magyarok hang nélkül, lehajtott fejjel sietnek menekültekkel megosztott „otthonukba”.

Minden román tényező összefog, hogy Tordán a magyar múlt utolsó nyomát: a még itt maradt magyarságot elűzzék.

Akár kormánymegbízásból, akár anélkül, Vâlcu tábornok, Torda-Kolozs megye prefektusa, mindent megtesz, hogy a magyarokat menekülésre késztesse. Gyűlölettől habzó szájjal szidalmaz, átkoz mindent, ami magyar. A magyarellenes kormányrendeleteket a legkövetkezetesebb kegyetlenséggel hajtja végre. Ezeken túlmenően a magyarság sanyargatásában kifáradhatatlan.

A helyi közigazgatás, bíráskodás tekintélyes részben Magyarországból menekült románok kezében van. A határtalanul túlméretezett rendőri és detektívi testület legfőbb feladata a magyarok üldözése, kiszipolyozása és az utánuk való szimatolás.

A menekültek ezreivel egészségtelenül felpuffadt város román lakossága, főképp annak menekült része, ismerve a polgárság védelmére hivatott közbizton-

sági közegek magyargyűlöletét, maga is ott üt a magyarokon, ahol akar. A magyaroknak a beözönlött menekültek részéről való brutalizálása és kihasználása mindennapos. A magyarság jogvédelemben alig részesül.

A magyarok anyagi és idegzeti tönkretétele e három román tényező részéről párhuzamosan folyik.

Virágzó magyar egzisztenciák egymásután mennek tönkre. Kereskedőket, iparosokat vállalatuk eladására kényszerítik a bírósági és rendőrségi „revolverezés" legaljasabb alkalmazásával. A gyártelepek részint felsőbb rendeletre, részint jószántukból, tömegesen bocsájtják el magyar munkásaikat.

A kiszolgáltatott magyarság legszegényebb napszámosaiból sem szégyenli utolsó egy-két lejét kipréselni a rájuk szabadított menekült végrehajtás.

A gyalázkodás, brutalizálás, a jogfosztottságnak ez az érzete idegzetileg felőrli a tordai magyarokat. A kiszivárgás egyre tart. A magyarság számbelileg egyre fogy.

A román menekültek száma egyre szaporodik. Igen tekintélyes részük itt telepszik meg a „refuzsiáltak"[161] eme paradicsomi városában, ahol a menekültnek minden szabad, ami a tordai magyarságban meggyorsítja a menekülési szándékot.

Az a tény, hogy nem egyenletesen osztják meg a román menekülteket az országban, illetve, hogy Tordán annak befogadási képességét többszörösen meghaladó mértékben tartják vissza őket, bizonyítja legvilágosabban, hogy a cél Torda legrövidebb időn belül való teljes elrománosítása volt. Hisz a tordai aránytalanul nagy menekült tömeg itt tartása a közigazgatásra is sok terhet ró, jobban mondva róna, ha ezt nem hárítanák a még Tordán maradt magyarok nyakába.

Tekintve, hogy minden anyagi és erkölcsi üldözés ellenére is maradt még tekintélyes számban tordai magyar, az otthonból való erőszakos kifüstölés fegyverétől sem riad vissza Torda prefektusa és hivatalnok hada.

A magyaroknak a magyar Tordából való kiüldözése eddig is igen szép eredményeket ért le. Távol attól, hogy tagadnák, a románok egyenesen kérkednek e ténnyel.

A „Societate de Mâine"[162] című folyóirat februári számában Petre Suciu ezeket írja: „A román kereskedelem fellendülése a városba özönlött nagyszámú menekültnek köszönhető. Jelenleg Torda városában 4 magyar cég kivételével minden üzlet román. A román nemzeti bank nagy és előnyös feltételű hitelekkel sietett a román kereskedők segítségére. Ugyancsak a menekülteknek köszönhető az is, hogy ma a tordai kisipar csaknem teljes egészében román kézbe került."

Petre Suciu ugyancsak ebben a számban Torda lakosságának nemzetiségi megoszlását a következőkben ismerteti:

1930-ban	román 39%	magyar 49%
1942-ben	" 65%	" 18%

Ránk tragikusan szomorúak ezek a számok. De román szempontból egy kegyetlen eszközökkel tervszerűen végrehajtott románosító hadjárat eddigi sikereit mutatják.

161 Menekültek.
162 Helyesen: „Societatea de Mâine".

Nem csoda, hogy a tordai prefektus „eredményes” működése elismerést hozott felsőbb román körök részéről és hírnevet szerzett neki a nemzeti román közvéleményben. Presztízse, hatalmi állása tekintélyt biztosított és kinyitotta számára a román módszer szerinti meggazdagodás kapuit.

Ebben további veszély nyilatkozik meg. A többi dél-erdélyi prefektus megirigyelheti Vâlcu prefektus dicsőségét és a tordaihoz hasonló kegyetlen, meggyorsított tempójú, igen eredményes románosításba kezdhet. Torda – hivatalos nyelven szólva – precedens is lehet.

A tordai példában nemcsak magyar nemzeti veszedelem rejlik, hanem kis magyar emberek leírhatatlan sok könnye, szenvedése. Ha – talán nem sokára – Vâlcu prefektus munkáját vissza is csinálhatjuk és Tordának magyar jellegét visszaadhatjuk, azt a rengeteg szenvedést, amiben ma Torda magyarságának mindennap része van, meg nem történtté többé akkor sem tehetjük.

Jelenleg Torda magyarságát a legjobban otthonuknak román menekültekkel való felforgatása sújtja. Az ebből származó szenvedéseknek véget kell vetni.

Ez esetleg történhetne az alábbiakban ismertetendő módon is:

Tudomására kell hozni a román kormánynak, hogy Észak-Erdélyben egy románoknak kedves, román jellegű várost ugyanazokkal a közigazgatási rendszabályokkal fogunk sújtani, amelyekkel a románok igyekeznek oly eredményesen Tordát magyar jellegéből kiforgatni. Elsősorban menekült dél-erdélyi magyarok román otthonokba való beszállásolására gondolok.

Kolozsvár vagy más magyar jellegű város erre nem megfelelő, mert ott csak a román egyén szenvedne, de nemzeti célt nem szolgálnánk vele, mert Kolozsvár úgyis már magyar. Naszódra, vagy más olyan Tordának megfelelő észak-erdélyi román jellegű kisebb városra gondolok, ahol például a románoknak kedves több egyházi és kultúrintézmény van elhelyezve és ahol a románok otthon, maguk között érzik magukat, mint ez Tordán volt az eset a mi magyarjainkkal 1939-ben.

Természetesen, ha a román kormány erre a kétségbeesett lépésre kényszerítené Magyarországot, akkor előzőleg az észak-erdélyi román vezetők figyelmét is fel kellene hívni erre, hogy nekik is módjuk legyen interveniálni....

Az általános dél-erdélyi kérdésen kívül ma már egy külön tordai kérdés is van, amelyet külön és a súlyos és veszélyes ottani helyzetnek megfelelően sürgősen kellene megoldani!

Megjegyzem, határszéli falvaink egy részében a tordaihoz hasonlóan igen súlyos a helyzet.

Sztankay s.k.
m. kir. konzul

Megkapja: M. kir. Követség
Bukarest.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai, K 63, 1943-27. tétel, Brassó – másolatok, 271. cs., sz. n. Gépelt másolat.

49.
Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Ghyczy Jenő külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarság pusztulásáról

Brassó, 1943. szeptember 3.

Magyar Királyi Konzulátus *Másolat*
Brassó

96/1943. pol.

A bécsi döntés harmadik évfordulója szörnyű pusztulásban találja a dél-erdélyi magyarságot. Ez a dél-erdélyi magyarság szempontjából tragikus évforduló legyen arra alkalom, hogy a konkrét jelentések részletezése helyett egész röviden, általánosságban felvázoljam azokat a mély sebeket, amelyeken keresztül állandóan folyik a drága magyar vér és amelyek, ha a jelenlegi folyamat nem szűnik meg, az ezeréves dél-erdélyi magyarság pusztulására fognak vezetni.

1) A dél-erdélyi magyarság létszámát az első szörnyű csapás a bécsi döntés utáni hetekben érte, amikor a magyarság tízezrei vándoroltak a Magyarországnak ítélt, de akkor még román megszállás alatti területekre. A román kormány tudatos magyar kisebbségellenes politikája gondoskodott arról, hogy azok a dél-erdélyi magyarok, akik ekkor hűen kitartottak a dél-erdélyi területen, keserűen megbánják sok esetben kizárólag hazafiasságtól sugallott elhatározásukat. Az eredmény egyre érik, a magyarság tízezrei szöktek és szöknek át a döntés által meghúzott határokon. A legszomorúbb az, hogy éppen azok a korosztályok vállalják a szökés minden kockázatát, akik fajfenntartás szempontjából jóformán egyedül jöhetnek számításba. Nemcsak a jelent gyengítik, hanem a jövőt is magukkal viszik. Eredmény: a magyar keresztelők és házasságok száma soha nem ismert mélypontra süllyedt.

2) A magyarság elszegényítése minden vonalon folyik. Az áttelepültek és átszököttek sok esetben olcsó pénzen kótyavetyélték el vagyonukat. Ingatlan vagyont a magyarság az elproletárosodás következtében is vesztett. Ezen értékek román és szász kézre vándoroltak. A folyamatot a szászok is igyekeztek mesterségesen meggyorsítani.

A román kormány nyíltan és alattomos intézkedésekkel igyekezett és igyekszik a magyarságot a közgazdasági élet minden területéről kiszorítani. Vannak vidékek, ahol az élénk és virágzó magyar kereskedelem és kisipar már teljesen román kezekbe került. Új alapításokra a magyarság még álmában sem gondolhat.

Állami kinevezéstől vagy engedéytől függő magyar egzisztenciák ma már jóformán teljességükben leépíttettek.

E tudatos gazdasági lerongyosítás következtében ma a dél-erdélyi magyarság tekintélyes százalékában a magyar államtól kapja részben vagy egészben a kenyerét.

3) Egyházi intézményeken kívül a dél-erdélyi magyarságnak kulturális intézményei már alig vannak. A népközösségben csak árny politikai képviselete van.

4) A legvéresebb és legvészesebb sebet a bécsi döntés óta eltelt három év alatt a magyarság lelke kapta. A dél-erdélyi magyar úgy érzi, hogy teljesen ki van a román államnak szolgáltatva. A döntés utáni érthető elaléltság után a román állam részéről őt gyors egymásutánban ért megszégyenítő csapások (nyelvtilalmi rendeletek, gabonarekvirálás, stb. stb.) az oka annak, hogy nem is próbált meg kiegyenesedni, harcolni és a végzettel szembenézni. A mai lesújtott állapotban ezt nem is lehet tőle várni. Ahogy a nemzeti szocialista állam a zsidót tekinti és kezeli, úgy tekinti és kezeli a mai diktatórikus Románia a magyart. Nyílt kitörésekben csak azért nem mehetett a végletekig, mert Magyarországra bizonyos mértékben tekintettel kellett lenni. Ezért választotta a tönkretétel, a lealacsonyítás, az üldözés legrafináltabb és legsunyibb módjait. Ez annál is inkább jól sikerült, mert a magyar nyílt természete miatt egy ilyen alattomos támadással szemben tud legkevésbé védekezni.

Az eredmény a legvészesebb: sikerült a magyar önérzetet a sorozatos megaláztatások következtében teljesen felőrölni. Maga a dél-erdélyi magyar vezető réteg a román „úrral" szemben talán már nemcsak mutatja, hanem érzi is alsóbbrendűségét. Életük számtalan megnyilvánulásában sokszor volt magamnak is alkalmam ezt megfigyelni.

Mindezek olyan jelenségek, amelyek erősen emlékeztetnek a szerencsétlen sorsú moldvai mgyarság sorsára, jobban mondva lassú elmúlására. Ők már be sem merik vallani magyarságukat.

Sztankay s. k.
m. kir. konzul

Megkapja: M. kir. Követség
Bukarest

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1943–27. tétel, Brassó – másolatok, 271. csomó, ad 7806/1943. pol. sz. Gépelt másolat.

50.
Ifj. Parcher Félix aradi konzul jelentése Ghyczy Jenő külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarok munkaszolgálatáról

Arad, 1943. szeptember 25.

Magyar Királyi Konzulátus
Arad

56/1943. pol. sz.

Hiv. szám: 55/pol. 1943.sz. jelentés[163]

1 melléklet

A fenti tárgyban tett jelentéseimre való hivatkozással csatoltan tisztelettel felterjesztem Olosz Lajosnak – a Magyar Népközösség bihari tagozata elnökének – Gyárfás Elemér kérésére összeállított összefoglalását, melyben részletesen ismerteti a munkatáborokban levő dél-erdélyi magyarok embertelen helyzetét.

Mint már előző jelentéseimben is bátor voltam Nagyméltóságodnak előadni, a behívott magyarok helyzete mind erkölcsileg, mind anyagilag nagyon súlyos. A lehetetlen bánásmód miatt a közelgő tél folyamán a behívottak nagy hányadának teljes tönkremenetelével, sőt elpusztulásával kell számítanunk. Erkölcsileg különösen az teszi súlyossá a helyzetet, hogy a román hatóságok úton-útfélen azt hangoztatják, miszerint ez a most már a háború végéig tartó munkaszolgálat csak retorzió a magyarországi román nemzetiségű munkaszolgálatosokkal való bánásmód miatt, és így ők minden szenvedésükért önkéntelenül is a magyar kormányt okolják.

Ezek a végleg elkeseredett emberek könnyű prédájává válhatnak a Moszkvából irányított kommunista agitációnak, melynek mozgolódásáról mind gyakrabban hallani –, különösen akkor, midőn orosz hadifoglyokkal kerülnek érintkezésbe, miáltal a magyar nemzeti gondolat számára végleg elveszhetnek.

Fentiekre való tekintettel legyen szabad Nagyméltóságodat tisztelettel arra kérni, hogy a romániai magyar munkaszolgálatosok helyzetének javítása érdekében kívánatosnak látszó lépéseket esetleges magas megfontolás tárgyává tenni méltóztassék.

Megkapja: m. kir. Követség, Bukarest

Parcher s.k.
m. kir. konzul

163 Nem közöljük.

A másolat hiteléül:
(olvashatatlan aláírás)
konzuli irodatiszt

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai, K 63, 1943-27. tétel, Arad – másolatok, 270. cs., sz. n. Hitelesített gépelt másolat.

Melléklet
(másolat)

Méltóságos dr. Gyárfás Elemér úrnak,
a Romániai Magyar Népközösség Országos Elnökének,
Bukarest.

Mélyen Tisztelt Elnök Úr!

Legyen szabad nagybecsű figyelmét ez alkalommal ismételten felhívni az országunkban létesített katonai munkatáborokban sínylődő és a végső kétségbeesés állapotába jutott testvéreink igen súlyos és szomorú helyzetére.

Köztudomású, hogy a nagy mértékben eszközölt behívások folytán a magyar katonakötelesek középső és idősebb korosztályai legnagyobb részt munkatáborokban nyertek elhelyezést és ott vannak foglalkoztatva. Ezekben a munkatáborokban más nemzetiségű hasonló korosztályúak is vannak, de egyes munkatáborokban – és épp ott, ahol az állapotok a legsúlyosabbak – a létszám zömét magyarok képezik, másrészt, míg a más nemzetiségűek bizonyos időtartam – két-három hónap – teljesítése után leszerelnek és hazamennek, addig a magyarok a hónapok hosszú során át a hazabocsátás minden reménye nélkül sínylődnek a táborokban, sőt az utóbbi időben kifejezetten tudomásunkra hozták, hogy a szolgálatuk a háború végéig tart. Hogy ennek a ténynek mi a jelentősége, rájuk és családjukra nézve azt mindenki, aki csak kissé is ismeri helyzetüket s belelát az életükbe, elképzelheti, ha én ennek dacára reámutatok a sorsukra, azért teszem, mert érdekükben ismételt kéréseink és felterjesztéseink dacára sem történt semmi komoly jelentőségű kedvező intézkedés és ilyennek további elmaradása egyrészt ezen emberek többségének teljes egészségbeli, anyagi és nemzeterkölcsi lezüllésével, másrészt és ezáltal közösségünk számára bekövetkező elvesztésével járna együtt.

Ezeknek az embereknek javarésze már hosszú hónapok óta katonai munkaszolgálatot teljesít és így az aránylag kedvezőbb gazdasági viszonyok mellett sem állott módjában családját kenyérrel ellátnia. A ruházatban és lábbeliben mutatkozó hiány és drágulás úgy családi, mint az ő teljes lerongyolódásával járt együtt. Sokan az utolsó rend ruhájukat és lábelijüket vitték magukkal, midőn bevonultak. A munkaszolgálatot saját ruházatukban kell teljesíteniük. Már az elmúlt télen százszámra voltak olyanok, akik spárgával és dróttal erősítették fel lábbelijük

maradványait, majd pedig cementes zsákokkal burkolták és azzal védték a megfagyástól mezítelen lábukat. Az idei télen a lábbeli nélküliek száma a sokszorosát fogja kitenni a tavalyinak. Az emberek egy igen nagy százaléka súlyosan megsínylette a kellő mennyiségű és sok esetben teljesen megehetetlen ételek hiányát, illetve ilyen minőségét. Az a súlyveszteség, amit [...][164] három-négy hónapig táborban sínylődő munkás szenvedett, tíz és húsz kiló között mozgott. Az az egy-két hónap, amit e távollét után itthon tölthetett, alig volt arra elegendő, hogy súlyos fáradalmait kissé kipihenje és erőnlétének legalább egy legalacsonyabb szükséges szintjét visszaszerezze, máris kézhez vette az újabb behívót és vissza kellett térnie az elkerülhetetlen felőrlődést jelentő malomba. Az is, aki nem szakértő, láthatta rajtuk a kezdődő szerves betegségek és kóros elváltozások jeleit, amíg azonban a más nemzetiségűek hosszabb itthonléteik alatt rendbe hozhatták dolgaikat és egészségüket, addig a mi közösségünkhöz tartozóknak azt kell látniok, hogy számukra nincs segítség és teljesen ki vannak szolgáltatva az elkárhozásnak. Az anyagi gondok rendszerint a testi nyavalyákon kívül családi és erkölcsi bajokkal is együtt járnak és így azon családok, amelyek családfője az év nagyobb részét a munkatáborban tölti, megindultak a lassú, de biztos züllésnek a lejtőjén. Ez a folyamat mind szélesebb területre terjed ki és fenyegetően nagyobbodó lépésekkel halad előre.

Hogy a jelen pillanatban mi a helyzet, ennek jellemzésére vázolom a vledényi (Vlădeni-i) munkatáborban fennálló helyzetet. Az ott lévő munkások hozzátartozóitól kapott tájékoztatás szerint a táborban mintegy 6000 öreg magyar munkás dolgozik, főleg 38–51 évesek. Megrendülve hallottam, hogy ez a 6000 magyar munkás orosz hadifoglyokkal együtt lakik a barakkokban és ugyanazon a munkahelyen dolgozik. Önmagában véve súlyos gondolat tudni azt, hogy a közösségünkhöz tartozók ugyanolyan elhelyezésben és ellátásban részesüljenek, mint az ellenséges hadifoglyok, de megsokszorozza e tény jelentőségét az a körülmény, hogy ezek az ellenséges hadifoglyok szovjet katonák, és mint ilyenek általánosságban a bolsevizmus agitátorai. Tekintve az elmúlt évek elviselt nehézségeit, a folyton fokozódó anyagi leromlást, a kilátástalanságot és magukra hagyatottságot, nem különben a mesterségesen teremtett jelenlegi sorsközösséget, helyzetük azonos mostohaságát, ki az, aki nem látná tisztán, hogy közösségünk tagjai közül százak és ezrek kész préda gyanánt hullanak a bolsevista hírverés és agitáció karmai közé. A vledényi táborban, mely Fogaras és Brassó megyék határán fekszik, a barakkokban nyüzsög a tetű, poloska és minden egyéb féreg. A napi 8 órai munkán kívül még katonai gyakorlatokat is kell végezni. Az Észak-Erdélyből menekült parancsnokló kapitány bánásmódja a magyarokkal szemben rosszabb, mint az orosz hadifoglyokkal. A fenyegető földcsuszamlás elől kutyáját kifüttyentette, de a munkásokra hagyja a földet ráomlani. Midőn az összeroncsolt lábszárú áldozat bajtársa kihallgatáson kéri tőle, hogy a sebesültet szállíttassa be a fogarasi kórházba, pillanatok múlva dagadt képpel repül ki a szobájából. Ezek a rongyos

164 Olvashatatlan szó.

koldusok teszik össze filléreiket és úgy szállítják be a társukat. Az egész tábornak csak egy hatáskör és gyógyító eszközök nélküli tehetetlen zsidó orvosa van. A nyári forróságban a tábornak nincs vize. [...][165] senki sem állapít meg és senki sem kezel. Van tüdővészes, szívbajos, gyomorfekélyes, reumás, visszeres, epilepsziás és természetesen a piszokkal, hőséggel és táplálkozással együtt járó mindenféle gyomor- és bélbetegségekben szenvedő. Ezeken a címeken a táborból kiszabadulni nem lehet és a kapitány barátságosan szokott utalni a temetőre, mint bekövetkező végső állomásra. A legrettenetesebbek az éjszakák. Bár le vannak gyengülve és el vannak csigázva, az undok vérszívó férgek ezrei nem engedik meg, hogy szemüket lehunyják. A kínzásnak oly faja ez, mely a legkeményebb és legnyersebb embert is a megőrülés és öngyilkosság felé kergeti. Amidőn végső kimerültségükben már minden undoruk és irtózatuk elernyed és testük átadná magát a kínos álomnak, a fiatal és az álmatlanságot jobban bíró orosz hadifoglyok kardala zendül meg, és ezek között a kínzó változatok között virrad meg az új munkanap reggele. Ki csodálkozhatik felette, ha ezeknek az embereknek jó része mint kitanult kommunista agitátor fog a táborból hazaérkezni?

Az egyik munkástranszport elindulásakor a parancsnokló ezredes beszédet intézett hozzájuk. Beszédében azt közölte a magyar többségű munkaszolgálatosokkal, hogy amiatt kell ily nehéz sorsot elszenvedniök, mert Magyarországon az ottani katonai hatóságok ugyanilyen elbánásban részesítik az ottani román nemzetiségű munkaszolgálatosokat. Nem áll módunkban, hogy betekinthessünk és tisztán láthassunk a kérdésben, de súlyosnak tartom a tényt, hogy saját embereink előtt szörnyű sorsuk miatt az erkölcsi felelősséget a magyar hatóságokra hárítják, és ezáltal utolsó lelki támaszuktól fosztják meg e szerencsétlen testvéreinket anélkül, hogy nekünk volna bárminő alapunk és jogcímünk ez állításokat megcáfolni és főleg anélkül, hogy sorsukon bármit lényegesen enyhíthetnénk.

Minderre a Méltóságos Elnök Úrnak újból fölhívjuk különös figyelmét. Tudjuk, hogy ezzel a kérdéssel már több ízben behatóan foglalkozott és orvoslásukra javaslatokat tett. Nem tudjuk elhinni, hogy azok az előnyök, amelyek a magyarországi román nemzetiségű munkaszolgálatosok táborainak korlátozás nélküli fenntartásából és a szolgálati idő csökkentés előli elzárkózásból származnak, felérnének azokkal a helyrehozhatatlan és kiszámíthatatlan károkkal és rombolásokkal, amelyek a fentebb vázolt tényekből a mi közösségünkre háramlanak.

Amidőn ezer és ezer szenvedő egyén és család már-már elalélt, utolsó reményeit is hozzáfűzöm a szomorú helyzetképhez és az ő nevükben kérek oly intézkedést, aminőt a kérdés jelentősége megkíván, maradok az elnök úrnak mély tiszteletem nyilvánítása mellett őszinte nagyrabecsülője és szolgálatára kész híve

Olosz Lajos s.k.
a dél-bihari szervezet elnöke

165 A mondat első része olvashatatlan.

51.
Ifj. Parcher Félix aradi konzul jelentése Ghyczy Jenő külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarságot sújtó állatrekvirálásokról

Arad, 1943. december 11.

Magyar Királyi Konzulátus
Arad

80/1943. pol. sz.

Más úton tett jelentésem kiegészítéseként tisztelettel jelentem Nagyméltóságodnak, hogy az aradi m. kir. konzulátus joghatósági területén az állatrekvirálások látszólagosan megszűntek.

A Romániai Magyar Népközösség megyei szervezeteitől hozzám beérkezett jelentésekből kitűnik, hogy a Szászvárosból és környékéről rekvirálási paranccsal oda behajtott állatokat folyó hó 3-án már nem vették át, és a városban tartózkodó Dumitrescu ezredes, megyei prefektus kijelentette, hogy a tulajdonosok menjenek haza állataikkal, mivel időközben másképpen intézkedett. Azóta Hunyad megyében sehol sem rekviráltak állatokat.

Bihar megyei jelentés szerint ott folyó hó 5-e óta nem voltak újabb rekvirálások.

Hasonló jelentés érkezett Szörény megyéből, ahol december 7-e óta nem voltak újabb rekvirálások.

Jakabffy Elemér országos alelnök közölte velem, hogy Krassó megyében el sem kezdődtek a rekvirálások, mivel – mint mondotta – a megyében nem is igen van olyan magyar gazda, aki e tekintetben számbajöhetne.

Legutóbbi temesvári hivatalos utam alkalmával az illetékes népközösségi vezetők egybehangzó kjelentései alapján megállapítottam, miszerint Temes-Torontál megyében e héten már egyáltalán nem fordult elő szarvasmarha-rekvirálás.

Ezek az adatok egymagukban is már azt látszanak bizonyítani, hogy a román vezérkar hosszas halogatás után végre mégis kiadta az állatrekvirálásokat beszüntető, régen várt rendeletét. Ugyanilyen értelemben informált a velem egyidejűleg Temesváron tartózkodott egyik érdekelt magyar földbirtokos is, aki előtt – egyéb hivatalos ügyeiből kifolyólag az ottani hadtestparancsnokságon eljárva – az egyik magasabb rangú román tiszt kijelentette, hogy a nagyvezérkarnak a magyarok ellen irányuló diszkriminatív rekvirálásokat letiltó végzését a napokban tényleg kézhezvették.

A fent előadottakkal látszólagos ellentétben állanak azok a konkrét hírek, amelyek a joghatósági területem minden pontjából egyre sűrűbben befutnak és

úgy szólnak, hogy a román hatóságok a magyar gazdáknál lévő összes sertéseket zárolták, és további intézkedésekig sem sertés levágására, sem eladására nem adnak engedélyt. Olyan konkrét esetről is szereztem tudomást, hogy olyan gazdáknál, akik már két sertést levágtak, tudomására hozták, hogy az egyik levágott sertés árát (piaci árát) meg fog kelleni téríténiük.

A kérdést továbbra is figyelemmel kísérem és amennyiben újabb adatok birtokába jutok, úgy azt haladéktalanul jelenteni fogom Nagyméltóságodnak.

Megkapja: m. kir. Követség, Bukarest

A másolat hiteléül:
(olvashatatlan aláírás)

Parcher s. k.
m. kir. konzul

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai, K 63, 1943-27. tétel, Arad – másolatok, 270. cs., sz. n. Hiteles másolat.

52.
A temesvári Déli Hírlap című napilap beszámolója az aradi magyarság 1944-es újévköszöntőjéről

1944. január 6.

Az aradi magyarság újesztendeje

Az újesztendő első napján Arad magyarsága is a szokásos keretek között köszöntötte egyházi és világi vezetőit. A város legnépesebb magyar egyházának, a római katolikusnak a vezetőit testületileg keresték föl az egyházközség elöljáróságának tagjai, a katolikus egyesületek kiküldöttei, a tanári és a tanítói testület. Novák R. Mihály minorita rendfőnököt a római katolikus egyházközség elöljáróság részéről Prohászka László dr., Boros Béni dr., Török Dezső, Gadó Jenő és Babuczay György, az Aradi Katolikus Kör nevében Fetter Elemér dr., Czédly Károly dr. és Ritt Zoltán; továbbá Dániel Péter, a ségai római katolikus egyházközség elnöke; Berthe Nándor dr., a római katolikus főgimnázium igazgatója; Firneisz György, a tanonciskola igazgatója és Návrády Ágoston, a római katolikus fiú elemi iskola igazgatója köszöntötte. Ugyanezek üdvözölték Vass Tibor dr. plébánost is.

Az aradi református egyház vezetőit is nagy számban keresték fel híveik jókívánságaikkal. Az üdvözléseket Tarnóczi Lajos lelkész fogadta, aki a presbitérium népes küldöttségének és a református nőegyletnek meleg szavakban köszönte meg a megemlékezést.

Az aradi evangélikus egyházban a délelőtti istentisztelet után zajlott le az újévi köszöntés, amikor is Palágyi Jenő dr. felügyelő tolmácsolta a presbitérium élén a hívek jókívánságait Argay György püspöknek, akit az aradi evangélikus nőegylet nevében Nagy Imréné elnöknő üdvözölt.

Palágyi Jenő dr.-t, a Romániai Magyar Népközösség aradi tagozatának elnökét a Népközösség aradi vezetősége kereste fel újévi kívánságaival. Az elnököt a küldöttség élén Zircher József főtitkár üdvözölte és a tagok szeretetéről és ragaszkodásáról biztosította. Köszöntötte Palágyi Jenő dr.-t az aradi római katolikus egyházközség és tantestület is. Az Arad városi tagozat elnöke néhány keresetlen, meleg szóval köszönte meg üdvözlői figyelmességét és munkatársai ragaszkodását.

Megjelent: Déli Hírlap, 1944. január 6. 5. o.

53.
Ifj. Parcher Félix aradi konzul jelentése Ghyczy Jenő külügyminiszternek az aradi konzulátus körzetében élő magyarság helyzetéről 1943-ban

Arad, 1944. január 8.

Magyar Királyi Konzulátus
Arad

3/1944. pol.

Az elmúlt esztendő elején nem történt semmi olyan újabb kormányintézkedés, amely érezhetően súlyosbította volna az itteni magyarság helyzetét, de továbbra is érvényben maradtak azok az intézkedések, amelyek folyamatos, állandó jellegűek és amelyek a magyarság gazdasági életének teljes megbénítását célozzák. Magyar ember cégét továbbra sem jegyezték be, nem kapott iparengedélyt, munkakönyvet, fiát nem irathatta be iparostanoncnak, a szabotázstörvény vasszigorú intézkedéseit pedig főleg vele szemben alkalmazták. Ezek az állandó jellegű intézkedések egymagukban elegendők arra, hogy céljukat, a dél-erdélyi magyarság lassú, de rendszeres kipusztítását elérjék.

Az 1942. évi rossz termés folytán előállott élelmezési nehézségek súlyosan érintették az anyagiakban leszegényedett magyarságot. A közélelmezés helytelen megszervezése folytán a magyar lakosság szinte kizárólag a feketepiacra volt utalva, amely körülmény elsősorban a városi lakosságot érintette, míg a magyar földművelő réteg eleinte a maga előnyére használhatta ki a konjunktúrát. Később az 1942. évi gabonarekvirálás következtében a kifosztott magyarság kénytelen volt másoktól gabonát kölcsönözni, hogy legyen miből élnie az új termésig. Ugyanis az 1942. évi aratás után természetben fizette vissza a kölcsönvett gabonát. Ami azután megmaradt, nem volt elég az 1943-as termésig. Ezért volt kénytelen a múlt év tavaszán már készpénzen, éspedig kölcsönpénzen venni gabonát.

A kezdődő pénzügyi évvel újabb csapás érte a magyarságot. A működésüket megkezdő adókivető bizottságok a legsúlyosabb megkülönböztetést tették adózó és adózó között a magyarság kárára. Ez a diszkriminatív adókivetés a működési területemen az 1941–42. pénzügyi évben csak Hunyad és Temes megyékre terjed ki, ott is csak a szabadfoglalkozású értelmiségiek, ügyvédek és orvosok rovására. Az 1943 áprilisával kezdődő pénzügyi évben azonban ez a megkülönböztetés az egész területre és minden foglalkozási ágra általánossá vált. Az adó összege csillagászati számokat ért el annál a néhány magyar jellegű nagyobb kereskedelmi cégnél, amelyik ezekben a megyékben még működik, de jövedelméhez képest érzékenyen sújtotta a szerény kereseti lehetőségű szabadfoglalkozásúakat, sőt a kisiparosokat és a kereskedőket is egészen le a piaci árusig és a kis konyhaker-

tészig. Ennek következtében igen sok magyar kereskedő és iparos adta vissza az iparengedélyét, amelyet pedig a jelenlegi körülmények között soha többé nem kaphat vissza.

Mivel a román törvények értelmében az alsófokon kivetett adó összege fellebezésre való tekintet nélkül behajtható, csakis egészen nagyszabású hitelnyújtási akcióval lehetett volna magyarjainkat ettől a kétségbeesett lépéstől visszatartani – akkor is csak ideig-óráig –, azonban a rendelkezésre álló tőke sajnos nem állott arányban a hihetetlenül felfokozott hitelszükséglettel.

A nyár folyamán kezdték meg működésüket az adófellebbezési bizottságok és a pénzügyminisztérium által kiküldött felülvizsgáló közegek. A magyar adózók fellebbezései és közigazgatási úton elintézendő felülvizsgálati kérései csak igen kis százalékban jártak sikerrel. Ott, ahol jelentős leszállítást tapasztalhattunk, ugyanott a román adózók kivetéseit is legalább ugyanolyan mértékben leszállították, úgyhogy a sérelmes megkülönböztetés megmaradt, sőt százalékosan talán még fokozódott is, legfeljebb az adó összege lett valamivel elviselhetőbb.

Az elmúlt év májusában jelent meg a közoktatásügyi minisztérium 74.072. sz. rendelete, amely az iskolafenntartó egyházi főhatóságokat utasította, hogy a magánoktatási törvény intézkedéseit ezentúl a legszigorúbban tartsák be. Tekintettel arra, hogy közvetlenül a bécsi döntést követő időben igen sok magyar tanító hagyta el Dél-Erdélyt, az egyházi főhatóságok nem tudják betartani a magánoktatási törvénynek azokat a rendelkezéseit, amelyek szerint az egy tanerős iskoláknál kizárólag, a több tanerős iskolákban pedig túlnyomó részben férfi tanerőket kellene alkalmazniuk. A törvény, illetőleg a rendelet be nem tartása miatt a joghatósági területemen lévő majdnem mindegyik felekezeti iskolát legalább egyszer megintették, többnek pedig a nyilvánossági jogát vonták meg. A rendelkezés szó szerinti alkalmazása azzal a következménnyel fog járni, hogy az iskolafenntartók az iskolák nagy részét kénytelenek lesznek megszüntetni és az alkalmazott tanítónőket elbocsájtani.

A katonai zónáknak az elmúlt évbeni módosítása következtében a magyarlakta területek majdnem teljes egészükben katonai zónákká váltak, aminek következtében az aradi m. kir. konzulátus joghatósági területén magyar ember csak egészen kivételes esetekben vásárolhat ingatlant, mivel azt a katonai hatóságok csak a legritkább esetekben hagyják jóvá. Ugyanilyen elbírálásban részesül az örökösödés útján való ingatlanszerzés is, és ezért a dél-erdélyi magyarok kénytelenek fokozatosan öröklött ingatlanaikat eladni.

Az 1943-as év nyarán bizonyos fellendülés mutatkozott gazdasági téren a jó termés következtében. A jó termés nemcsak a földmívelő magyarságot juttatta jobb helyzetbe, hanem a nagyobb kínálat folytán beálló piaci áresés, majd több közszükségleti cikk forgalmának szabaddá tétele megkönnyítette a megélhetését a városi magyarságnak is, amely eddig a feketepiac igen magas árait volt kénytelen megfizetni.

A dél-erdélyi magyarság sorsában további rosszabbodás következett be, midőn augusztus hó második felében megkezdődött a dél-erdélyi magyaroknak munkaszolgálatra való sorozatos és tömeges behívása. Az ősz beálltával már alig volt 50 éven aluli magyar férfi, aki valamely munkatáborban ne teljesített volna szolgálatot.

Tekintettel arra, hogy a munkaszolgálatos magyarok már hosszú hónapok óta megszakítás nélkül teljesítenek szolgálatot a végleges leszerelés reménye nélkül, az esetleges rövid szabadságra jövők nagy része inkább vállalja a szökést, mint a szolgálati helyére való visszatérést. Értesüléseim szerint az ily természetű szökések állandóan fokozódnak, miáltal a visszamaradó hozzátartozók – a családfenntartók távollétében – a legsúlyosabb körülmények között nélkülöznek.

Az ősz folyamán a mezőgazdaság terén egy bizonyos fokú értékesítési válság vette kezdetét, ugyanis a bő termés és az export hiánya miatt a gabonaneműeket már alig lehetett a hivatalos áron eladni. Ezzel szemben az ipari termékek ára állandóan emelkedik, úgyhogy az agrárolló ismét széjjelebb nyílik. Ezt az értékesítési válságot természetesen a munkaszolgálattal és rekvirálásokkal meggyötört magyarság jobban megérzi, mint a dédelgetett románság.

November hó második felében működési területemre is elérkezett az állatrekvirálási hullám. Szarvasmarhákat Arad megye kürtösi és pécskai járásaiban, Hunyad-, Temes-, Krassó- és Szörény megyékben, lovakat Arad és Krassó megyékben, sertéseket pedig túlnyomóan Temes megyében rekviráltak, diszkriminatív alapon, kizárólag magyaroktól. A szarvasmarhákért általában 26 lejt, kivételes esetekben 36 lejt fizettek élősúly kilogramonként a rekviráló hatóságok. Az elrekvirált állatokat egyetlen egy esetben adták csak vissza tulajdonosuknak.

Amennyiben az itteni magyarság helyzetében mielőbbi gyökeres javulás nem áll be, úgy okvetlenül számolnunk kell a magyarság még fokozottabb ütemű elmenekülésével és végül teljes eltűnésével Dél-Erdélyből.

Megkapja: m. kir. Követség
Bukarest

Parcher s.k.
m. kir. konzul

A másolat hiteléül:
(olvashatatlan aláírás)
konzuli irodafőtiszt

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1944-27. tétel, Arad – másolatok, 272. csomó, 119/1944. pol. sz. Hitelesített gépelt másolat.

54.
Zilahi-Sebess Jenő brassói konzul jelentése Ghyczy Jenő külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarság helyzetéről 1944 januárjában

Brassó, 1944. január 29.

Magyar Királyi Konzulátus
Brassó

9/1944. pol. *Másolat*

Folyó hó 26–28-a között tett utazásom alkalmával ismét azt az unalomig ismételt megállapítást kellett tegyem, hogy a magyarság helyzete egyre gyorsabban romlik.

Tordán a menekültek beszállásolása olyan mértékű lett, hogy maga a prefektus is tiltakozik újabb észak-erdélyi románok betelepítése ellen. A menekülteket az egyébként primitív helyi lap állandóan izgatja a magyarság ellen.

Ennek hatása hihetetlen szekatúrákban nyilvánul meg, amelyet csak a legnagyobb önuralommal lehet elviselni.

Nagyenyeden, akárcsak a többi városban, minden alkalommal kevesebb magyart találok. Az a bizonyos 22 diák, akit kevéssel karácsony előtt engedtek haza a katonaságtól, egy-kettő kivételével átszökött Magyarországra. Dr. Köüttel orvos, a kollégium egészségtan-tanára a katonai szolgálat elől menekült át. Az idős Kovács gyógyszerészt Galacra hívták be katonának.

A polgári hatóságokkal való egyébként tűrhető viszonyt a rendőrség útlevélosztályának vezetője, bizonyos Rusan rontja, aki igen leleményes az idegekre menő bosszantások kitalálásában. Nagy megkönnyebbülés volna az ottani magyarságnak, ha Bârcianu követ közbenjöttével el lehetne őt mozdítani, természetesen vizsgálat és a magyarok kihallgatása nélkül, mert ebben az esetben a megfélemlített lakosság semmi rosszat nem merne róla mondani.

Gyulafehérvárt több útlevelet azzal adtak át beutazási láttamozás iránti kéréssel, hogy bár konkrét okot nem tudnak megjelölni, de az a benyomásuk, hogy a kérelmezők kint fognak maradni Magyarországon, ezt tehát mérlegeljem.

Úgy látszik, Gyulafehérvár és környéke munkaszolgálatosaiból alig szerelhettek le valakit január hó folyamán, mert a Népközösség változatlanul ennek a helyzetnek a javítását sürgeti.

Más, folytatólagosnak mondható sérelemről más helyütt számolok be Nagyméltóságodnak.

Nagyszebenben a kommunista-per és a már ismertetett Ilyés és Gábor Jánosné kémkedési ügyek kapcsán megindított katonai megfigyelések miatt olyan nagy az

ijedtség, hogy arra kértek, március végéig egyáltalán ne mutatkozzak Szebenben. Szokásos postaátadó és -átvevő helyemet így meg is kellett változtassam. Megjelenésem még így is állandó félelmet okoz a kevés számú és vezető nélkül álló magyarságnak. Nagyszebenben is a katonai rendőrség és a kémelhárító szervek ellenőrzik a magyarokat, míg a polgári állambiztonsági szervek aránylag kevés figyelmet szentelnek nekik. Az utóbbiak a személyes érintkezésnél feltűnő udvariasságot tanúsítanak.

Fogarason (és másutt is) állandóan kérdezősködnek az elrekvirált állatok után járó kártérítés, valamint az iskolakérdés megoldása iránt. Megjegyzem, hogy a legjobban érdekelt református lelkészi kar nagyobb látókörű tagjai határozottan amellett vannak, hogy a román felekezeti oktatás megengedése árán nem óhajtják a dél-erdélyi magyar iskolák megnyitását.

Mindenütt a legrosszabb benyomást kelti, hogy a kellő ok nélkül Magyarországra szököttek csakhamar biztos álláshoz jutnak. Kellő tájékozottság híján a legkülönbözőbb alaptalan hírek terjednek el a magyarországi, különösen az észak-erdélyi állapotokról. Ezek mind hozzájárulnak a csüggedő hangulat további romlásához.

Kevés kivétellel a magyar vezetők megegyeznek abban, hogy néhány, legfeljebb öt-hat év alatt a magyarság száma annyira csökkenni fog, hogy a szórványok legfeljebb a statisztikus és történetkutató számára jelentenek érdekességet.

Megkapja: M. kir. Követség
Bukarest

m. kir. konzul
Zilahi-Sebess s. k.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1944–27. tétel, Brassó – másolatok, 272. cs., 496/1944. pol. sz. Gépelt másolat.

55.
Zilahi-Sebess Jenő brassói konzul jelentése Ghyczy Jenő külügyminiszternek a romániai magyar munkatáborosok egyházi segélyezéséről

Brassó, 1944. február 19.

Magyar Királyi Konzulátus *Másolat*
Brassó

18/1944. pol. sz.

Bizalmas

Tisztelettel jelentem Nagyméltóságodnak, hogy a munkatáborosok ügyében kifejtett egyházi segélyakció válságba került, éspedig nem csak azért, mert újabb látogatások engedélyezését megtagadták, hanem azért is, mert a ruhakiosztás hírére véget nem érő sorokban jelentkeznek különböző rászorultak a népközösségek irodáinál. Az egyházi és népközösségi vezetők egyelőre tanácstalanul állanak a tömeges igénylésekkel szemben. Kétségtelenül igen nehéz határvonalat szabni a munkatáborokban levők, az onnan lerongyolódva elbocsátott és mindezek anyagi nehézségekbe jutott hozzátartozói között, annál is inkább, mert igen sok az érdemtelen jelentkező.

E jelentésemben csupán röviden tudok rámutatni a nehézségekre, mert szokásos körutamról csak pénteken az esti órákban jöttem vissza és futárzárlatig nem volt időm, hogy a katolikus és református egyházak véleményét közelebbről megvizsgáljam.

Már itt jelentem, hogy a segélyakció csődjét a Népközösség elnökének tulajdonítják. A Gyárfás Elemér és az egyházi vezetők között amúgy is rossz viszony ezzel újból akut állapotba került. Szabadjon erről Nagyméltóságodnak a kapott adatok tüzetesebb megvizsgálása után a következő futárral jelenteni.

Megkapja: M. Kir. Követség
Bukarest

Zilahi-Sebess s. k.
m. kir. konzul

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai, K 63, 1944-27. tétel, Brassó – másolatok, 272. cs., sz. n. Gépelt másolat.

56.
Zilahi-Sebess Jenő brassói konzul jelentése Ghyczy Jenő külügyminiszternek a romániai magyar munkaszolgálatosok egyházi segélyezésének nehézségeiről

Brassó, 1944. február 24.

Magyar Királyi Konzulátus *Másolat*
Brassó

19/1944. pol. sz.

Hiv. szám: 18/pol.–1944. jelentés[166]

Szigorúan bizalmas!

Legutóbbi Gyulafehérvár–nagyenyedi utam előtt a katolikus és református egyházak vezetői külön is értesítettek, hogy egy fontosabb közlést óhajtanak a munkatáborok látogatása tárgyában tenni.

Márton[167] püspök – mint a bukaresti m. kir. Követség bizonyára jelentette – látogatásom idejére nem tudott Petrozsényből visszatérni, mert az ottani magyar munkatáborosok részére kiosztandó, de a táborparancsnokság által lefoglalt ruházati cikkek ügyében a román vezérkarhoz intézett tiltakozásának eredményét a helyszínen kívánta bevárni. Így csupán Nagy Ferenc református püspökhelyettes tette szóvá előttem a munkatáborok meglátogatása körül támadó nehézségeket, amelyeket a következőkben lehet összefoglalni:

A segélyezésnél három kérdés merült fel: kiket kell segélyezni – a táborban levőket, otthonmaradt hozzátartozóikat, vagy mind a kettőt; természetben vagy pénzben, végül milyen módon – az egyházak vagy a népközösségek útján?

Márton püspöknek november hónapban tett egyik táborlátogatása és több megbeszélés eredményeképpen amellett döntöttek, hogy a segítséget természetben – ruházati cikkekben – és a helyszínen fogják az egyházi vezetők kiosztani.

Sajnálatos módon a Budapesten eredetileg kilátásba helyezett 110 millió lej támogatás valójában 42 millióra csökkent, s ebből is csak 33 millió került egyelőre kifizetésre.

Népközösségi vezetők előre hangsúlyozták, hogy a kérdés csupán a bevonultak segélyezése útján nem rendezhető és később sok megoldhatatlan kérdést fog felvetni, s hogy a megoldást a szolgálati idő meghatározása jelentheti.

166 Lásd az 50. sz. dokumentumot.
167 Márton Áron.

Minthogy azonban a tél beállt és egyre szigorúbb lett, az egyházak vezetői vállalkoztak a munkatáborok felkeresésére és különböző iparosok, valamint a Hangya[168] közbejöttével szükségelt ruházati cikkek egy részét is megszerezték.

A kiosztás eleinte simán ment – legalább is a fogarasi táborban (761/biz. – 1943. sz. jelentés).[169] Már a chitilai tábor meglátogatásánál (Nagy Ferenc, január 15–16), nehézségek merültek fel, még pedig azért, mert – mint a püspökhelyettes bizalmasan közölte – Gyárfás Elemér, noha elegendő idő állt rendelkezésére és erre ígéretet is tett, – a szükséges katonai engedélyt nem szerezte meg. Ezt az engedélyt végül is a m. kir. követ személyes közbenjárására adták meg. Az egyházfő kénytelen volt ehhez a közbenjáráshoz folyamodni, ámbár tisztában volt azzal, hogy ilyen ügyben a követ közbenjárásának kérése a későbbi, esetleg fontosabb intervenciók súlyát csökkenti a románok előtt.

A predeali munkatábor meglátogatására az idő rövidsége miatt már nem lehetett engedélyt szerezni, de a Népközösség központi vezetősége ígéretet tett, hogy két héttel későbbre – amikor a püspökhelyettes amúgy is Brassóban lesz – megszerzi az engedélyt.

Nagy Ferenc Brassóba érkeztekor viszont az intervenciónak nyoma sem volt, az illetékes helyi katonai parancsnokság pedig újból megtagadta az engedélyt.

Nyilván nem jártak el a livazényi tábor meglátogatásának ügyében sem, mert sem a petrozsényi róm. kat. plébánosnak, sem a helybeli unitárius lelkésznek nem engedték meg, hogy a tábort meglátogatva a holmikat kiosszák. A később odaérkezett püspöknek is megtagadták ezt, csupán azt engedték, hogy prédikáció nélkül misét mondhasson. Az egyházfő az egyházi jogainak ezt a korlátozását természetesen nem hajlandó elismerni.

Nagy Ferenc nézete szerint a népközösség országos elnökének „nem szívügye" az egyházfők e szépen indult akciója, ezért nem fejtette ki körülötte a szükséges, megígért és elvárt tevékenységet, – ami fő oka lett annak, hogy most, a tél derekán túljutva még mindig csak két táborban tudtak segélyt osztani.

Az ügyre vonatkozó – és fentebb röviden összefoglalt – észrevételeit Nagy Ferenc nem kívánta írásban átadni, mert – mint mondta – írásban oly súlyosnak tűnnének megállapításai, hogy azzal csak az amúgy sem zökkenőmentes együttműködésnek ártana. Nem fogja azonban elmulasztani, hogy alkalomadtán más illetékesek előtt is rámutasson a szerinte érthetetlen passzivitásra, mellyel Gyárfás Elemér e nagyobb fontosságú kérdést kezelte.

Ezért voltam bátor Nagyméltóságodnak a 18/pol. – 1944. számú jelentésemben[170] utalni arra, hogy ismét súrlódások keletkeztek, és a két fél – már mint Gyárfás és az egyházfők – között a feszültség akut stádiumba jutott.

Mihelyt alkalmam nyílik, a fentieket Gyárfás Elemér előtt is szóbahozom, már csak a másik fél meghallgatása végett is.

---

168 Hangya Szövetkezeti Központ.
169 Nem közöljük.
170 Lásd az 50. sz. dokumentumot.

Remélhetőleg ez a „vihar” is el fog nyugodni, mint sok más megelőző.

Zilahi-Sebess s. k.
m. kir. konzul

Megkapja: M. kir. Követség
Bukarest

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai, K 63, 1944-27. tétel, Brassó – másolatok, 272. cs., sz. n. Gépelt másolat.

57.
Luby Géza brassói konzul jelentése Sztójay Döme miniszterelnöknek, külügyminiszternek a közép-délerdélyi magyarság hangulatáról

Brassó, 1944. április 28.

Magyar Királyi Konzulátus *Másolat*
Brassó

35/1944. pol. sz.

Folyó hó 20–21-én Brassó–Nagyenyed körutam során felvettem az érintkezést a konzulátus joghatósága alá tartozó terület magyarságának és a népközösségnek vezetőivel. A magyarság körében tapasztalható hangulatról az alábbiakban vagyok bátor beszámolni.

Romániában a hadihelyzet alakulása, a bombatámadások és az ennek nyomán kialakult, a bomlás kezdeti tüneteit mutató rendezetlen belső viszonyok, valamint a teljes bizonytalanság érzését keltő külpolitikai helyzetkép rendkívül erős benyomást gyakorolnak a magyar vezetőségre és a népre. A határozott veszélyérzet fokozatosan tudatosul és gondolkodásmódjukra, valamint magatartásukra is átformáló erővel hat. Az egyéni sérelmek fokozatosan szorulnak háttérbe, hogy helyet adjanak a nagyobb problémák megértésének. Az általános hadihelyzet diktálta rendszabályok, amelyeket a román hatóságok többé-kevésbé fejetlenül végrehajtanak, mint a menekültek beszállásolása, rekvirálások, katonai és munkaszolgálatos behívások stb. általában bizonyos fokú megértésre találnak, és általános, tehát nem diszkriminatív jellegüket elismerik. Ennek a talán még csak csírájában jelentkező magatartásnak első benyomásom szerint lehet jelentőséget tulajdonítani.

Ugyanakkor rendkívüli érdeklődést tapasztaltam a március hó második felében Magyarországon lezajlott események, azok kihatásai és a jelenlegi magyarországi állapotok iránt.[171] Meglepett az az egyöntetű felfogás, amellyel itt – világnézeti különbségre tekintet nélkül – az eseményeket megítélik. Ezen a téren igen nagy különbséget találtam rövid kolozsvári tartózkodásom alatt az észak- és dél-erdélyi felfogás között. Különösen átérezte ezt például Márton Áron püspök, aki nem régen tért vissza Magyarországról és súlyos kritika tárgyává tette előttem az észak-erdélyi vezetőség magatartását és politikai gondolkodásmódját, amely – szerinte – teljességgel nélkülözi a céltudatos és Magyarország súlyos helyzetéből önként adódóan szükséges egységes felfogást.

171 Utalás Magyarország 1944. március 19-i német megszállására, a németbarát Sztójay-kormány megalakulására.

Mindenkinél súlyos aggodalmat tapasztaltam Magyarország jövője iránt, amely már nem „erdélyi” külön szemszögből ítéli meg az eseményeket, hanem abból a belátásból, hogy erdélyi probléma csak addig létezik, amíg egyáltalán van magyar és van román probléma.

Ennek a két, vagyis a magyarországi és romániai általános helyzetmegítélésnek közös eredője a növekvő magára utaltság érzésének lassú kibontakozása. Ha pedig gyökerét kutatjuk, akkor két tényezőre találunk: először abban az általános véleményben, hogy Romániában a közeljövőben kaotikus kísérőjelenségek közepette várható fordulat fog beállni, és másodszor abban a tényben, hogy a magyar hadsereg ismét a Kárpátokon túl harcol, ami a védettség pszichológiai érzetét csökkenti.

Azon a megbeszélésen, amelyen részt vettek Gyulafehérváron a közép-dél-erdélyi egyházi, népközösségi és gazdasági vezetők, az az egyelőre teoretikusnak tekinthető álláspont alakult ki, hogy 1) A népközösség országos elnöke eddigi eljárásával, amidőn is önhatalmúlag intézte volt a magyarság ügyeit, szakítson, és minden, a magyarságot érintő kérdést a kezdeményezés előtt beszéljen meg egy közös tanácskozáson a fenti vezetőkkel. 2) A dél-erdélyi magyarság maga kezdeményezzen, egyetértésben, de nem szeparatisztikus alapon, az észak-erdélyi politikusokkal bizonyos lépéseket az erdélyi románság felé, amely alkalmas volna arra, hogy a legrosszabb eshetőségek bekövetkezése esetén biztosítsa a magyarság testi és vagyoni épségét.

Hangsúlyozni szeretném, hogy a fenti benyomások egy még csak futólag felvett érintkezés első megítélésének tekintendők.

Luby s. k.
miniszteri segédtitkár

Megkapja: M. kir. Követség
Bukarest

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai, K 63, 1944-27. tétel, Brassó – másolatok, 272. cs., sz. n. Gépelt másolat.

58.
Luby Géza miniszteri segédtitkár jelentése Sztójay Döme miniszterelnöknek, külügyminiszternek a dél-erdélyi magyarság hangulatáról

Brassó, 1944. július 14.

Magyar Királyi Konzulátus *Másolat*
Brassó

48/1944. pol.

Folyó hó 7–13-án körutat tettem a Fogaras – Nagyszeben – Gyulafehérvár – Nagyenyed – Medgyes – Erzsébetváros – Segesvár – Dicsőszentmárton – Torda – Brassó útvonalon. A körút alkalmával tapasztaltakról, valamint az itt tartózkodásomnak három hónapja alatt leszűrt véleményről legyen szabad az alábbiakban Nagyméltóságodnak tisztelettel beszámolnom.

A konzulátus joghatósági területén élő magyarság két legégetőbb problémája a családfőknek és a fiatal férfiaknak Magyarországra történt szökése és a megmaradó férfi lakosságnak munkaszolgálatra való kíméletlen bevonultatása. Az első nagyfokú erkölcsi leromlást von maga után, a másik pedig létében fenyegeti a magyarságot, mert a kereseti és megélhetési alapot vonja meg tőle.

Ismerve a román munkatáborokban uralkodó helyzetet, a magyarokkal szemben tanúsított bánásmódot, könnyen elképzelhető azoknak az embereknek a lelki világa, akik mint sokgyermekes családapák is egyhuzamban már 12–18 hónapot szolgáltak, teljesen lerongyolódva – mert a napi két lej ruhakoptatási pénzt a román munkatábor-felügyelők ellopják –, kiéhezve, erkölcsileg teljesen lezüllesztve hazatérnek, hogy azután *két-három* nap múlva a román *csendőrség* a mezőkön fogdossa őket össze, és magyarországi intézkedések megtorlását hangoztatva újra munkatáborba vigye vissza őket. Ezek az emberek és hozzátartozóik elkeseredésükben nyíltan hangoztatják, s ennek nyomán a legszélesebb néprétegben terjed el az a felfogás, hogy csak a háború mielőbbi befejezése fog sorsukban javulást hozni. Majdnem kivétel nélkül örömmel fogadnák az orosz megszállást, mert ez legalább – nézetük szerint – nem tenne különbséget magyar és román között, s helyzetükben ma már nem Magyarországtól várják az enyhülést hozó eredményes intézkedéseket, hanem a győztesen bevonuló orosz hadseregtől, amely a háború végét jelenti.

Csak a legélesebb kritika hangján szólhatok arról, hogy a magyarság hivatott vezetőinek, a népközösség országos és tagozati elnökeinek kevés kivétellel semmiféle kapcsolatuk nincs a magyarsággal. Ennek pusztító hatása ma különösen érezhető és következményeiben beláthatatlan, mert a nép szétszórtságát, tájéko-

zatlanságát, valamint az egységes elhatározás és helytállás lehetetlenítését eredményezi.

Ma, amidőn a magyarságot egy adott helyzet következtében már csak egy igen vékony szál fűzi még az anyaországhoz, a népközösség végrehajtó közegei csak adminisztrálnak, vezetője pedig irányvonalat mutatni nemcsak képtelen, hanem minden ilyen irányú törekvést csírájában e1 is fojt, azokat az egyéneket pedig, akik hivatva volnának arra, hogy a magyarság sorsát a népközösségi vezetőkkel együtt irányítsák, a tehetetlenség és a felelősségben való könnyelmű osztozás terheli. Egyedül az egyházak jelentenek még ma is szilárd és tekintélyükben a széles rétegek felé is érintetlen szervezetet. Ha közelebbről vizsgáljuk azonban e kérdést, ez is inkább csak a katolikus egyházra vonatkozik, mert a református egyház a gyenge vezetés folytán erősödő belső ellentétek és küzdelmek színtere, a másik kettőnek pedig jelentősége elenyésző. Kérdés azonban, hogy adott esetben az egyházak fognak-e olyan összetartó és irányító erőt képviselhetni, amelyik a másutt tátongó űrt betölthetné.

Szomorú az a kép, amely az embert faluról falura és vidékről vidékre fogadja. A számban, valamint erkölcsi és anyagi javakban egyaránt fogyó magyarság képe adja a magyar politika kiáltó kritikáját. Bensőjében pedig ugyanaz a kór fojtogatja, amely Magyarországnak az első komoly teherpróba alkalmával összeomlását eredményezte.

Ezek után nehéz az elől az aggodalom elől elzárkózni, hogy Magyarország nemsokára a más többivel együtt az erdélyi kérdést is „leírhatja”.

Luby Géza s. k.
miniszteri segédtitkár

Megkapja: m. kir. követség,
Bukarest

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai, K 63, 1942-27. tétel, Brassó – másolatok, 272. cs., sz. n. Gépelt másolat.

59.
Vázlat a dél-erdélyi magyarság sorsáról a második bécsi döntés után

Hely és év nélkül [Budapest, 1945]

40.709/1945. Be.
Érkezett: 1945. okt. 16.

Jóváhagyásra: Kertész[172] min. tanácsos
Jóváhagyás után: kb. Politikai Osztály a
másodpéldány kiemelése végett[173]

A II. bécsi döntés következtében Dél-Erdélyben román uralom alatt maradt magyarság helyzete állandóan súlyosbodott. A magyar uralom elől önszántukból Dél-Erdélybe meg az Ókirálysságba távozott románok gyűlölködő magatartása annyira tűrhetetlen helyzetet teremtett a dél-erdélyi magyarság számára, hogy tekintélyes része részint hatósági, részint erkölcsi presszióra távozni volt kénytelen lakóhelyéről. 1940 és 1944 között a Dél-Erdélyből eltávozott magyarok számát mintegy 200 000-re tehetjük.

Az Antonescu-rezsim diktatúrája és németbarátsága lehetetlenné tett a magyarság számára bármilyen politikai szervezkedést vagy magánvélemény nyilvánítást. Politikai képviselete a magyarságnak nem volt, az egyes esetekben szereplő német–olasz vegyesbizottságokat pedig a románok korrumpálták és ezek következetesen a magyarság rovására döntöttek.[174]

1940 és 1944 között a kisebbségi jogok újabb megszorításokat szenvedtek. Rendezetlen volt a magyarság jó részének *állampolgársági helyzete*, viszont bizonyos jogok gyakorlását az említett időben is állampolgársághoz kötötték.[175] Így pl. fegyverrel és lőszerrel való kereskedést, valamint fegyvertartási engedélyt csak román származású egyéneknek és velük egyenrangú román állampolgároknak adtak. (Mon. Of.[176] 1942. jan. 26. 627. sz.)

---

172 Kertész István.

173 Az iratborító első oldalának alján az alábbi, kézzel írt feljegyzés olvasható: „Benti összefoglalás annyira hiányos, hogy csak belső felületes tájékoztatásra alkalmas, de megközelítő képet sem ad a valóságos helyzetről. Pro foro externo egyáltalában nem használható. X. 18. [Olvashatatlan aláírás.]" Az iratborító második, belső oldalán a következő, kézzel írott feljegyzés olvasható: „Benti vázlatos összefoglalás »A dél-erdélyi magyarság helyzetéről a II. bécsi döntés után« az Államtudományi Intézet hiányos összeállítása alapján átmeneti felhasználásra készült, míg Demeter Béla részletes tanulmánya rendelkezésre nem áll! Bpest, 1945. X. 16. [Olvashatatlan aláírás – Gyallai-Pap Domokos]". Mivel az iratborítóban két gépelt, magyar nyelvű tanulmány található, nem tudni biztosan, hogy közülük melyikre vonatkoznak a fenti megjegyzések. Az általunk közölt iraton az alábbi, kézzel írott széljegyzet található: „Vázlatos összefoglalás az Államtudományi Intézet összeállítása alapján. [Olvashatatlan aláírás – Gyallai-Pap Domokos]".

174 Ez az állítás a román és a magyar levéltári iratok alapján nem igazolható. (Lásd a kötet bevezetőjének V. fejezetét.)

175 Kézzel javított szó.

176 Monitorul Oficial, azaz a román Hivatalos Közlöny.

A *nyelvhasználat terén* is sérelmes intézkedések láttak napvilágot. 1941-ben megtiltották a magyar helységnevek párhuzamos használatát is.[177] A postai levelezés magánosok részére csak nyitott levelezőlapon és kizárólag román, német és olasz nyelven volt megengedve. A magyar helységnevek használatát az újságoknak is megtiltották. Aradon felsőbb utasításra megtiltották a magyar nyelvű cégtáblák használatát, és csakis a magyar cégfeliratokat tiltották be Arad után Temesváron is. Aradon a megyeházán működő cenzúrahivatal a cenzúrázásra bemutatott magyar szövegű gyászjelentéseket is[178] teljes egészében törölte azzal, hogy kizárólag román nyelven nyomtathatók ki. Ugyanezt tették a cenzúrázásra bemutatott szentképek magyar feliratai is. Egy belügyminiszteri 1030/1941. számú rendelet március 20-i keltezéssel elrendelte Temesváron valamennyi magyar nyelvű felirat és cégtábla kicserélését románra. Az aradi rendőrparancsnok 1940. szeptemberi rendeletére a jövőben az étlapot román nyelven kell írni, a pincérek román nyelven üdvözöljék a vendégeket és az állam nyelvén érintkezzenek velük.

Az *egyházak* is csakhamar támadások pergőtüzébe kerültek. 1940 őszén Temesvár városa birtokbahelyezési pert indított a temesvári piarista rendház ellen. Ezzel egyidőben rendelettörvény jelent meg a kultusztörvény 36. §-ának módosítására (Mon. Of. X. 2. 230. 5652–53. old.). Eszerint az 1928. április 22-e előtt a román állam területén létezett szerzetesrendek és vallásos kongregációk csak akkor tarthatják meg rendházaikat és kolostoraikat, ha rendfőnökük és tagjaik román állampolgárokká lesznek és az országban laknak. Azok a rendfőnökök, akik nem szerzik meg a román állampolgárságot, nem maradhatnak az országban az illető kongregációi rend tagjaiként. Új rendházak és kolostorok csakis a kormány felhatalmazására nyithatók meg a fenti feltételek mellett.

A magyar iskolaügy sérelmes helyzetét azzal világíthatjuk meg legtalálóbban, ha felsoroljuk azokat az előnyöket, amelyekben a fenti időben a német kisebbség részesült, a magyar azonban nem.

1.) A német kisebbség maga készíti tanterveit.

2.) Az államnyelv tanítása a német elemi iskolák III. és IV. osztályában csak társalgás formájában kötelező.

3.) Az óvodákban teljesen mellőzik a román beszélgetést.

4.) Románia földrajzát és történelmét a német iskolákban a román helyett németül tanítják.

5.) Érettségi vizsgát a német diákok anyanyelvükön tesznek, a képesítési vizsgánál a német jelöltek mint kisegítő nyelvet, igénybe vehetik anyanyelvüket.

6.) Német iskoláknál alkalmazott összes nem német tanítók román iskolákhoz helyeztetnek át.

7.) Azokban a községekben, ahol legalább 20 iskolaköteles német gyermek van, ezek számára önálló német iskola létesíthető.

177 Az „is” szót kézzel áthúzták.
178 Az „is” szót kézzel áthúzták.

8.) Úgy a felekezeti, mint az állami jellegű német iskolákban az ügyvitel párhuzamosan német és román nyelvű. A bizonyítványokat is két nyelven adják ki.

9.) A német ajkú vasutasokat, akiket a múltban szülőföldjükről elhelyeztek, úgyszintén azokat is, akiket a román államvasutak kötelékéből elbocsátottak, visszahelyezték eredeti állásukba.

Mindezekből a jogokból és kedvezményekből a dél-erdélyi magyarság ki volt zárva, sőt vele szemben mindennek az ellenkezője érvényesült.

További intézkedések történtek a magyar *ipar és kereskedelem* megbénítására. 1940 őszén rendelettörvény jelent meg romanizálási biztosok kinevezéséről. Ennek 1. §-a értelmében ha[179] a nemzetgazdasági miniszter szükségesnek tartja, minden indoklás nélkül bármilyen vállalathoz romanizálási biztost[180] nevezhet ki, akinek jóváhagyása nélkül semminemű rendelkezés nem történhetik. (Mon. Of. X. 5. 233. sz. 5704–5. oldal).

Ennek a rendeletnek a kiegészítéseképpen 1940 végén újabb rendelettörvény jelent meg az állami- és magánintézmények és vállalatok militarizálására vonatkozóan. Mon. Of. XII. 11. 292. sz. 6771. old.

A törvény[181] szerint a bármikor militarizálható állami vagy magánvállalat felügyeleti, fegyelmi és igazságszolgáltatási szempontból teljesen katonai elbánás alá kerül: személyzete mozgósítottnak tekintendő. Ez a törvény a magyar vállalatokkal szemben ugyanazokat a lehetőségeket adja az állam kezébe, mint az 1941. VI. 4-én megszüntetett ellenőr-felügyelő kirendelésére vonatkozó törvény.

Egy 1941. július 28-i miniszteri rendelet minden vállalatot, egyesületet, alapítványt, stb. kötelez, hogy augusztus 15-ig az összes tisztviselőkről a Romanizálási Központi Hivatalhoz egy kimutatást adjon be, amelyben fel kell tüntetni a faji eredetet, az életkort, a tanulmányi végzettséget, fizetést, stb. (Mon. Of. VII. 29. 177. sz. 4460. old.)

Az állami jellegű szolgálatba csak román származású állampolgárokat vesznek fel a hivatalos lapban közzétett valamennyi pályázati felhívásban közölt feltételek szerint. Nős egyéneket állami szolgálatba csak akkor vesznek fel, ha a feleség is román származású.

A Nemzeti Ipari Hitel Rt. Szabályzatának 6. §-a szerint a részvények névre szólók és azok csakis románoknak juttathatók és csak azokra ruházhatók át.

Súlyos helyzetbe került a dél-erdélyi *magyar értelmiség* is. Tovább tartott az elbocsátások, nyelvvizsgára utasítások rendszere.

1941-ben rendelettörvény jelent meg a szellemi munkanélküliség megszüntetéséről és az oktatásügyi álláshalmozásról szóló 1940. okt. 21-i törvény módosításáról. Ennek 5. §-a értelmében a papok nem lehetnek tanítók, ami különösen a református egyházat érintette érzékenyen, Levita[182] intézményénél fogva. (Mon.

179 A „ha” szót kézírással toldották be.
180 Kézzel javított szó.
181 Kézzel javított szó.
182 Lévita = tanító, aki lelkészi szolgálatot is végez a református egyházban.

Of. 1941. V. 4. 1–03. szám. 2357. old.) Ezt az intézkedést később az összes felekezetekre kiterjesztették.

Kimondja egy miniszteri határozat, hogy a polgári repülőiskolákba csakis román származású egyének vehetők fel. (Mon. Of. VII. 18. 168. sz. 4200. 4–5. oldal.)

Köztisztviselő csak vér szerinti románnal köthet házasságot. 1940 novemberében a román posta 110 magyar alkalmazottat bocsátott el. 1942-ben Temesvárról egy csomó magyar tisztviselőt a Regátba helyeztek át, aki pedig ezt nem fogadja el, azt kényszermunkára ugyanoda viszik. Magyarok ezrei sínylődnek a brádi munkatáborban, ahol azokban a földalatti barakkokban laknak, ahol régebben orosz hadifoglyok voltak elhelyezve és kiütéses tífusszal és tetűvel vannak megfertőzve.

Alig nyílt lehetősége a magyarságnak kulturális életre. 1940. október 11-én a Romániában megjelenő összes magyar lapokat, sőt a heti és havi folyóiratokat is betiltották. Csak később indult meg egy temesvári lap, mint[183] a magyar népközösségnek romániai orgánuma. A zalatnai polgári olvasókört az 1942. XI. 6.-i minisztertanácsi napló 16.402. sz. alatt feloszlatta és összes javait az Astra[184] tulajdonába adta.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Békeelőkészítő Osztály, XIX-J-1-a, IV–125. tétel, Vázlat a dél–erdélyi magyarság helyzetéről a második bécsi döntés után, 58. doboz, sz. n. 10–14. o. Gépelt eredeti.

183 Kézzel javított szó.

184 ASTRA = Asociațiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român. (Erdélyi román irodalmi és közművelődési egyesület.)

60.
Ungár Pál kihallgatási jegyzőkönyve

Budapest, 1950. július 21.

Tárgy: Ungár Pál ügye

Kihallgatási jegyzőkönyv
Budapesten, 1950. évi július hó 21-én

Előadom, hogy a Romániában kapott 4 évi fegyházbüntetésemet – melyet Magyarország részére való kémkedésért kaptam[185] – a nagyenyedi fegyházban töltöttem el. A fegyházat kezdetben polgári személyek vezették, míg 1942 januárjában román katonaság vette át. A nagyenyedi fegyház pk.-a[186] egy dr. Muntean Aurel nevű hb. szds.[187] lett. Nevezett szds. 1942 áprilisában behívatott irodájába, majd megkérdezte, hogy kik azok a magyar kémek, akikről az elmúlt napokban fogolytársaimmal a cellánkban beszéltünk. Nemleges válaszom után parancsot adott, hogy mondjam meg az előbb kérdezett személyek neveit, mert ellenkező esetben vasra veret.

Jelentettem azon személyek neveit, akiket elítélt társaimmal a szds. által jelzett időpontban emlegettünk.

Dr. Muntean közölte velem, hogy neki szüksége van azokra a nevekre, akikről én és fogolytársaim a tárgyalások során említést nem tettünk, ill. letagadtuk. Utasított, hogy ezen parancsával kapcsolatban folytassak beszélgetést cellatársaimmal és az eredményről neki tegyek jelentést. Majd feladatom részletes megbeszélése végett egy Zincsák [...][188] Jenő nevű fogolyhoz küldött.

Zincsák Jenő egy kb. 20 éves medgyesi származású ember, akit kémkedésért – amit úgy a magyarok, mint a románok részére végzett – 5 évi fegyházra ítéltek el. Foglalkozása kövezőmester.

Közöltem Zincsákkal a szds. és köztem lefolyt beszélgetést, mire nevezett kijelentette, hogy ezért ne legyek dühös, mert ez nekünk, magyar foglyoknak jó lesz, mert – mint mondotta – a fegyház pk.-a az elmúlt napokban kijelentette, hogy ezentúl Magyarország és Románia között a politikai fogolycserét ő intézi, azonban tekintettel arra, hogy Romániában kevés

185 Ungár Pált 1941 márciusában, Aradon szervezte be a magyar katonai hírszerzés és elhárítás, a Vezérkari Főnökség (VKF) 2. osztálya. Feladata román katonai adatok beszerzése volt. A román hatóságok azonban rövid időn belül társaival együtt letartóztatták, majd a temesvári hadbíróság kémkedésért elítélte.
186 Azaz parancsnoka.
187 Hadbíró százados.
188 Áthúzott szó.

[...][189] számban vannak magyar kémek őrizetben, ezért szüksége van bizalmi szolgálatot végző személyekre.

Kb. egy hét múlva a szds. jelentéstételre magához hivatott, mely alkalommal közöltem vele, hogy a cellában levő kémtársaim nem tudnak újabb személyeket megnevezni, tekintettel arra, hogy valamennyien rövid ideje végeznek kémkedést Romániában, és az általuk beszervezett emberek neveit a nyomozás során bemondták. A fegyház pk.-a nem volt megelégedve bizalmi tevékenységemmel, a vasraveréssel újból megfenyegetett és utasított, hogy pár napon belül ismét jelenjek meg nála, de ekkor már érdemleges jelentést vár tőlem.

Legközelebbi találkozónk alkalmával jelentettem, hogy a velem egy cellában levő Deutsch Józsefnek és Kiss Sándornak van egy Zahoránszky Rudolf nevű beszervezett embere, aki jelenleg Romániában tartózkodik. Habár tudomással bírtam arról, hogy Zahoránszkyt elfogták és a karánsebesi fegyházban tölti 3 évi fegyházbüntetését, ezt nem közöltem Munteann szds.-al.

1942 júniusában a fegyház csengőfelszerelését kellett elkészítenem, amihez segítőként egy Vucselics vagy Vucselik nevezetű aradi fiút kaptam a fegyház pság-tól. Nevezett személy kommunista szervezkedésért volt elítélve. Csak pár napig dolgozott velem, utána a fegyház területén működő hadfelszerelési gyárba került munkára. Ezután egy Versandán János nevű aradi fiút kaptam segédként, aki az előbb említett Vucselicscsal egy ügyben volt elítélve, emlékezetem szerint 10 évre.

Tagadom, hogy Vucselicstől valamint Versandán Jánostól kommunistákra vonatkozó adatokat tudtam volna meg, ill. továbbítottam a fegyház pk.-nak.

Versandán kb. egy hétig dolgozott velem, majd ezt követően Vucselicscsal együtt elszállították a karánsebesi fegyházba. Elszállításukat megelőzően az egyik délután Versandánnal az udvarban dolgoztam, amikor megjelent Deutsch József és Zincsák. Nevezettek Versandántól két magyar kommunista holléte és tevékenysége felől érdeklődtek, amire nevezett a választ határozottan elutasította. Versandán közölte velük, hogy az a kommunista sejt, amelyben ő résztvett, valamennyi tagja őrizetben van s a többi sejtek embereinek nevét nem tudja.

Még aznap este találkoztam Zincsákkal, akitől megkérdeztem, hogy honnan vették a délután folyamán említett két magyar kommunista nevét, mire nevezett kijelentette, hogy azokat Deutsch említette, mint olyan személyeket, akik nagy kommunisták és nincsenek őrizetbe véve. Deutschtól úgy értesült, hogy az említett személyek az aradi magyar népközösség tagjai voltak, ahonnan mint kommunistákat kizárták őket.

Muntean szds. havonta három-négy alkalommal magához hívatott adatokért, azonban nem tudtam neki semmit sem jelenteni. Még egy alkalommal jelentést

189 Áthúzott szó.

tettem egy Mészáros nevű kémről, azonban szintén nem közöltem, hogy az említett személy már a temesvári börtönben büntetését tölti. 1942 őszén egy Mánázim nevű polgári személy lett a fegyház igazgatója, ezzel besúgó szerepem is megszűnt.

Olvashatatlan aláírás
(Ungár Pál)

Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, V-220. sz. dosszié, Ungár Pál népellenes bűntett, 23–24. o. Gépelt tisztázat.

III. POLITIKAI ÉS GAZDASÁGI ÉRDEKKÉPVISELET

61.
A bánsági magyarság értekezletén előterjesztett javaslatok

Hely nélkül [Temesvár], 1940. szeptember 10.

Az 1940. szept. 10-én megtartott Bánsági értekezleten bejelentett és a magyarság itteni sorsának alakulását előmozdítani hivatott javaslatok

1. A Népközösség újbóli megszervezésére és továbbfejlesztésére sürgősen összehívandó egy értekezlet, amelynek feladata az lenne, hogy megállapodjék az új szervezési formában, mely szerint a Romániai Magyar Népközösségnek két földrajzilag indokolt tagozódása, illetőleg központja volna, s az egység megóvása és kidomborítása céljából, valamint a kormánnyal való érintkezés és a népközösség képviselete érdekében egy országos vezetője lenne.

Az egységes vezetés alatt álló két tagozódás egy erdélyi és egy bánsági kerületre osztódna. Feltétlenül megóvandó az az elv, hogy a magyarság szervezete a kormány irányításától és befolyásától teljesen mentesen, önkormányzati úton alakuljon meg, nem pedig a román kormány kinevezése alapján, mint ez a múltban történt. Éppen ezért az értekezlet sürgős összehívása létkérdése a magyarságnak.

2. A Romániában maradt magyarság része teljes jogegyenlőség, szabad gyülekezési jog, kulturális önkormányzat és olyan rendszabályok életbeléptetése, melyek feltétlenül alkalmasak a magyarság gazdasági és szociális fejlődésének biztosítására, – követelendő azzal, hogy ezek betartására nézve a magyar állam ellenőrzést gyakorolhasson.

3. Feltétlenül szükséges, hogy az elemi és lehetőleg a középiskolai szakmai oktatás is a felekezeti oktatás alapjaira helyeztessék. Ennek indokolására elegendő az állami iskolák magyar tagozataival 20 éven keresztül tett tapasztalatokra hivatkozni, melyek csak névleg voltak magyarok, mert általában a csekély számú magyar tanerőktől eltekintve, magyarul nem is tudó tanerők tanítottak, s a tanulók a saját anyanyelvükön nem tanulhattak. Éppen ezért a tanerők kinevezése az iskolafenntartó egyházi fennhatóság útján történjék, az iskola fenntartására azonban megfelelő segély[1] biztosítandó. Ezzel kapcsolatban végtelen fontosságú volna, hogy minél előbb egy magyar[2] tanítóképző állíttassék fel a romániai magyarság részére, ahol a növendékek teljes jogú, vagyis úgy állami, mint felekezeti iskolában érvényes oklevelet nyernek. Átmeneti intézkedésként a jelenleg mai oklevéllel rendelkező felekezeti tanítók jogot nyerjenek az állami iskolákban való tanításra is. Az egyházak jogot nyerjenek arra, hogy minden külön

1 Az „államsegély” szót utólag „segély”-re javították.
2 A „magyar” szót utólag, kézzel szúrták be.

hatósági engedély nélkül ú. n. vasárnapi iskolát és egyéb, a népnevelést szolgáló intézményt állíthassanak fel.

4. A kolozsvári magyar képviselet (konzulátus) megszűnése folytán új magyar tényleges konzulátus felállítását tartjuk szükségesnek Temesvár székhellyel, amit azzal indokolunk, hogy a romániai magyar népkisebbség legfejlettebb gazdasági központja Temesvár, s az ideszakadt magyarság legsűrűbben lakott területének központjában fekszik. Különben is a legtöbb külföldi állam Temesvárott képviselettel bír.

5. Sürgősen magállapítandó, hogy mi a magyar kormány álláspontja az optálások ügyében, kik azok, akik optálni jogosultak?

Javasoljuk, hogy a fajmagyarokon kívül optálási joggal azokat a más leszármazású itteni lakosokat ruházza fel, és optálási jog csak abban az esetben illesse meg, ha ők magukat a 22 éves kisebbségi sors egész tartama alatt magyaroknak vallották és annak minden következményét viselték. Ezen körülmény megállapítására kizárólag a Romániai Magyar Népközösség vezetősége bírjon jogosultsággal, nehogy a román közigazgatási hatóságok segítségével olyanok élhessenek az optálás jogával, akiket a magyarsághoz még lelki közösség sem fűz, vagy azzal szemben esetleg egyenesen ellenséges érzelemmel viseltetnek. Azok a kevés számú[3] zsidó vallású egyének, akik a fenti feltételeknek megfelelnek, a Magyar Népközösség igazolása alapján szintén jogot nyerjenek az optáláshoz.

Az optálók vagyonának átszállítására olyan intézkedések szükségesek, melyek megóvják az optálókat az anyagi károsodástól. Az itteni Magyar Népközösségnek feltétlenül felügyeleti és beavatkozási jogot kell biztosítani arra nézve, hogy az optálókat vagyonuk értékesítésénél támogassa és a hatósági intézkedésektől megóvja. Áll ez főleg az ingatlanokra, nehogy az a veszély álljon elő, hogy a hatósági korlátozó intézkedések azok értékesítését a megállapított határidő végéig meghiúsítsa, ill. megnehezítse. Gondolunk itt azokra a megszorításokra, melyek szerint az összes falusi ingatlanok és a városi ingatlanok egy része csakis minisztériumi jóváhagyással adható el. A tapasztalat szerint a minisztérium csak a fajrománok részére történő eladásokat engedélyezi. Feltétlenül szükséges, hogy az optálásra vonatkozó magyar–román megegyezés biztosítsa az optálók ingatlanainak szabad és a minisztérium vagy bármely más közigazgatási hatóság beavatkozásától mentes eladási lehetőségét és jogosultságát.

6. Az optálásokkal kapcsolatban a legfontosabb szabályozások közé tartozik az optálni szándékozó nyugdíjasok ügye. Mindenképpen javasoljuk, hogy az ittmaradó nyugdíjasok nyugdíjmegállapitása visszamenő hatállyal revízió alá vétessék és nekik olyan nyugdíj állapitassék meg, mint amilyet a román szolgálatban volt nyugdíjasok élveznek. Enélkül az a visszás helyzet állana elő, hogy a magyar állam által átvett román nyugdíjasok lényegesen magasabb nyugdíjat élveznének, mint a román állam által annakidején átvett magyar nyugdíjasok, akik ma is olyan

3 A „kevés számú” utólag, kézzel lett beszúrva.

csekély, sokszor 100–200 lej havi nyugdíjat kapnak, mely a legminimálisabb életfenntartást sem biztosítja.

Azok részére, akiket az állam nyelvének kellő nem ismerésének ürügyével állásukból elbocsájtottak, és akik nyugdíjat csakis az itteni törvényekben megállapított korhatár elérése esetén kapnak, – jogaikba visszamenőleg visszahelyezendők és részükre fizetésük, vagy ezzel egyenlő összegű nyugdíjuk folyósítandó.

7. Az állampolgársággal eddig a magyar kisebbség kérelmére űzött visszaélések egyszer s mindenkorra leendő kizárása végett, mindazon magyarok részére, akik a bécsi döntés után Romániában lakóhellyel bírnak, automatikusan és minden további formalitás nélkül állampolgári jog biztosítandó.

8. A gazdaságilag elszegényedett magyar kisebbségi közösség részére anyagi támogatás nyújtandó, akár egy itt felállítandó altruista bank útján.

a.) A szövetkezeti kérdést oly értelemben kell rendezni, hogy magyar helységekben minden nehézség nélkül bármiféle szövetkezetet létesíthessünk. Szövetkezeteink anyagi támogatásban részesüljenek, hitelszövetkezeteink részére pedig kellő tőke álljon rendelkezésre. A mai helyzet ugyanis olyan, hogy úgy a szövetkezeteink megalakítását, mind a létező szövetkezetek működését hatósági intézkedések akadályozzák, sőt egyenesen lehetetlenné teszik, de ettől eltekintve is, a szövetkezeteink nagy tőkeszegénysége is akadálya a magyarság gazdasági megerősödésének. Csak ilyen módon érhetjük el azt, hogy a földet, ha az eladásra kerül, – ismét magyar vegye meg és ne idegen tulajdonba kerüljön.

b.) Magyar tannyelvű felekezeti iskolák létesítésére, a fennállóak támogatására, szegény sorsú tanulók iskoláztatására és a népünk vezetésére hivatott értelmiségi testvéreink utánpótlására megfelelő anyagi segély álljon rendelkezésre.

c.) A magyar színművészet, valamint a céljainknak megfelelő nyomdai intézmény felállítására, szociális bajaink orvoslására és egészségügyi intézmények létesítésére és fenntartására szükséges összegek rendelkezésre bocsájtandók.

9. A színházügy intézményesen oly módon rendezendő, hogy az ne a kormány engedélyezésétől, hanem a népközösség szabad szervezési jogosultságától tétessék függővé. Elképzelésünk az, hogy több, gyenge színvonalon álló és anyagi nehézségekkel küzdő színtársulat helyett egy kultúrszínvonalon álló és életképes színtársulat szolgálja a magyar színházi kultúrát méltóan.

10. Az ingatlanforgalomban jelenleg uralkodó egyoldalú és a magyarságra nézve sérelmes intézkedések azonnal megszüntetendők olyan értelemben, hogy az ország magyar lakossága szabadon vásárolhasson és adhasson el ingatlanokat, közigazgatási hatóságok engedélyezése nélkül. Itt hangsúlyozni kívánjuk, hogy a határmenti magyar lakosság ingatlanai azért sajátíttattak ki, hogy azokat román tulajdonba játsszák át, ezen kisajátítások hatálytalanítását kérjük.

Befejezésül hangsúlyozni kívánjuk, hogy úgy a fenti sérelmek, mind a kifejtett javaslatok oly módon állíttattak össze, hogy a Bánsági Magyar Népközösség

meghívására megjelentek Temes,[4] Arad, Krassó és Szörény megye tagozati vezetői, és az így egységesen megnyilvánult panaszok és kívánságok egyben hű képét adják a bánsági magyarság helyzetének és óhajának.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Gyárfás Elemér feljegyzései, levelezése 1940–1941, VII. 25., 9–12. o. Gépelt másolat.

4 A „Temes" szót utólag, kézzel írták be.

62.
Balla Pál miniszteri tanácsos megküldi Csáky István külügyminiszternek „102.” (Gyárfás Elemér) jelentését

Budapest, 1940. október 25.

Tárgy: A román impérium alatti magyarság szervezkedése. „102” október 15-i jelentése.

2115/1940. M.E. II/B. biz.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Tudomásvétel végett van szerencsém Nagyméltóságodnak tisztelettel megküldeni.

Budapest, 1940. október 25.

A miniszterelnök rendeletére:
olvashatatlan aláírás
(Balla Pál)
miniszteri tanácsos

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály rezervált iratai, K 64, 1940-27. tétel, Román–magyar viszony, 86. cs., 783/1940. res. pol. sz. Gépelt tisztázat.

1940. október 11.

Jelentés

A szeptember 20-i megbeszélés értelmében szeptember 28-ára Nagyenyedre összehívtam azokat az egyházi, gazdasági és népközösségi vezetőket, akik Enyed közelében laktak. A megbeszélés eredményeképpen az idecsatolt tájékoztató felhívás[5] szövegeztetett meg, amelyet a jelenlevők aláírtak. Úgymint: Márton Áron püspök, Nagy Ferenc ref. püspökhelyettes, gr. Bethlen Bálint, dr. Gál Miklós, dr. Szász Pál, gr. Haller István, gr. Teleki Ádám, dr. Müller Jenő, gr. Bethlen Bálint és Purgly László írásban adták hozzájárulásukat ahhoz, hogy nevük a felhívásra aláirassék.

A megbeszélés értelmében a felhívás a sajtóban lett volna közlendő és egyidejűleg október 5-ére most már szélesebb körű és alakuló jellegű értekezlet összehívandó ugyancsak Nagyenyedre, a fentieken kívül az összes megyei elnökök,

5 Nem találtuk az iratok között.

volt képviselők és Jakabffy Elemér részvételével, akiknek az erre vonatkozó meghívás el is küldetett.

Az értekezlet megbízott, hogy lépjek érintkezésbe a kormány tagjaival és elsősorban a miniszterelnöknél[6] tájékozódjam és ennek alapján október 5-én a résztvevőket tájékoztassam arról, hogy a kormány miként képviseli a magyarságnak az új államrendbe való beilleszkedését és milyen mozgási lehetőségeket hajlandó biztosítani.

A megbízás alapján Bukarestbe utaztam és október 2-án megjelentem dr. Mikó Imrével, akkor még titkárunk kíséretében a miniszterelnökségen, ahol a miniszterelnökség kabinetfőnökét, Elefterescu[7] ezredest óhajtottam felkeresni. Jelentkezésemre Fodor nevű tisztviselő fogadott, ki átvette szóbeli kívánságomat, aki visszatért azzal az üzenettel, hogy a miniszterelnök által bevezetett új rend szerint írásban terjesztendő elő a kihallgatás célja. E közlésnek megfelelően Mikó Imrével nyomban megszerkesztettük a román szövegében idemellékelt beadványt,[8] melynek egyik példányát a velünk tárgyaló Fodor nevű tisztviselőnek adtam át, a másik példányt pedig a miniszterelnökség iktatójában beiktattattam 7988. szám alatt október 2-án.

A következő napon, érdeklődve a válasz iránt, Fodor azt közölte, hogy beadványomat bemutatta és arra az a válasz, hogy úgy a kihallgatás, mint az október 5-ére tervezett szűkkörű értekezlet inopportúnus[9] mindaddig, míg a miniszterelnök nem kap tájékoztatást arra nézve, hogy a Pop Valér[10] tárgyalásai[11] alapján minő bánásmód és magatartás határoztatott el a magyarországi románságra nézve.

E közlés alapján újabb beadványt szerkesztettem, amelyben leszögeztem az ekként nekem adott választ, ezt ugyancsak iktatóba adtam a miniszterelnökségen 8242. szám alatt és egy további beadványt névjegyemmel átadtam a kabinetfőnök előszobájában levő altisztnek. A beadványban azt is jeleztem, hogy ha beszélni óhajtanak velem, milyen címen találhatnak meg.

Fentiek alapján táviratilag értesítettem az érdekelteket, hogy az október 5-ére tervezett értekezlet bizonytalan időre elhalasztatik, mert informátorom azt is hozátette, hogy ha szabályszerű katonai engedély nincs, úgy csak kellemetlenségnek tehetjük ki magunkat, amitől az összehívottakat meg akartam kímélni. Nem is lett volna értelme Brassóból és Temesvárról Nagyenyedre fárasztani őket a nemleges körülmény közlése végett, amit azután október 5-én az idecsatolt magánlevélben[12] hoztam az összehívandók tudomására, és ugyanebben megadtam

6 Antonescu, Ion tábornok, államvezető.
7 Elefterescu, Mircea.
8 Nem találtuk az iratok között.
9 Inopportúnus (lat.) = nem időszerű.
10 Pop, Valeriu.
11 A Budapesten, 1940. szeptember 14 – október 10-e között sorra került ú. n. likvidációs tárgyalások.
12 Nem találtuk az iratok között.

az útmutatásokat a teendőkre nézve addig is, amíg az értekezlet megtartása lehetővé válik.

Itt megjegyzem, hogy Mikó Imre nyomban a rákövetkező napon, október 4-én Budapestre utazott és azután a magyar képviselőházba behívást nyert. Így tehát az a körülmény, hogy a magyar kormány tudomást szerzett arról, hogy Antonescu[13] miniszterelnök ismételt szorgalmazásom dacára nem fogadott, amiről gr. Teleki Pál miniszterelnök október 9-én tartott beszédében is említést tett, nem annak tudható, hogy ezeket én jelentettem be a magyar kormánynak, és így árulkodtam a román kormány ellen, hanem a magyar kormány ezekről Mikó Imre közléséből szerzett tudomást.

13 Antonescu, Ion.

63.
Rényey Viktor bukaresti ideiglenes ügyvivő jelentése Csáky István külügyminiszternek Gyárfás Elemér bukaresti megbeszéléseiről

Bukarest, 1940. október 26.

Magyar kir. Követség *Bukarest, 1940. október 26.*
Bukarest
152/pol. sz. 1940.

Tárgy: Gyárfás Elemér kihallgatása Antonescu[14] Conducatornál[15] és Sturdza[16] külügyminiszternél.

Gyárfás Elemér volt szenátor feljegyzését, amelyben Antonescu Conducatornál és Sturdza külügyminiszternél, valamint Crețianu[17] külügyi vezértitkárnál tett látogatásairól és a velük folytatott tárgyalásairól számol be, csatoltan azzal a kéréssel van szerencsém felterjeszteni, hogy abba a miniszterelnökségnek is betekintést nyújtani méltóztassék.

Tisztelettel jelentem, hogy arra a kérdésemre, vajon a kisebbségi vegyes bizottság alakítására vonatkozó tervének előadásakor Sturdza külügyminiszter nem nyerte-e azt a benyomást, hogy itt a magyar kormány valami burkolt javaslatáról van szó, Gyárfás szenátor határozott nemmel válaszolt.

vitéz Rényey s.k.
követségi tanácsos
ideiglenes ügyvivő

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály rezervált iratai, K 64, 1940–27. tétel, 86. cs., sz. n. Közzétette: L. Balogh Béni: „Életünk és vagyonunk miatt nem kell aggódnunk...” Gyárfás Elemér találkozói román politikusokkal 1940 őszén. Dokumentumközlés. 1. sz. dokumentum. http://adatbank.transindex.ro/regio/kutatoioldalak/htmlk/ pdf775.pdf

14 *Antonescu, Ion.*
15 *Conducator: kondukátor, azaz (állam)vezető.*
16 *Sturdza, Mihail.*
17 *Cretzianu, Alexandru.*

Feljegyzés

a Creţianu külügyi alminiszterrel, Stur[d]za külügyminiszterrel és Antonescu tábornok miniszterelnökkel 1940. október 24-én folytatott megbeszélésekről.

Creţianu külügyi alminiszter – aki október első napjaiban évtizedes szívélyes viszonyunk dacára ismételten kitért a személyes megbeszélés elől – október 23-i telefon-jelentkezésemre nyomban kitűzte a kihallgatás időpontját okt. 24-én délutánra s a legbarátságosabban fogadott.

Előadtam, hogy az augusztus 30-i bécsi döntés által megnehezült helyzetbe jutottak érdekében keresem fel, majd röviden ismertettem az október 9–18-án Budapesten – a kiutasított románok érdekében is – végzett eljárásainkat s azokat a megbeszéléseket, melyeket Kolozsvárt Haţieganuval,[18] majd ezt követőleg Budapesten folytattam a két érdekelt kisebbség együttműködése kérdéseiben s amelyek külön feljegyzésben vannak összefoglalva.

Creţianu alminiszter nagy érdeklődéssel hallgatta az előadottakat; ismételten feljegyzéseket készített a fontosabb pontokról; különösen érdekelte az a szempontunk, hogy a két érdekelt kisebbség vezetőinek együttműködése gyümölcsöző lehet az ügyek mostani stádiumában is, midőn a vitás kérdések a német–olasz bizottság kezére kerültek; említette, hogy mindezekről Cruţescu[19] budapesti követ jelentéseiből már értesült ugyan, de mégis rendkívül értékesnek ítéli a közölteket s fontosnak tartja, hogy ezeket Stur[d]za külügyminiszter is közvetlen előadásból megismerje. Arra az ellenvetésre, hogy Stur[d]za külügyminisztert személyesen nem ismerem, s nagy elfoglaltsága miatt bizonyára nem is fogadhatna, nyomban jelenlétemben felhívta a külügyminisztert, közölte vele, hogy nála vagyok, olyan kérdésekről beszélünk, melyek közelről érdeklik a külügyminisztert s hozzájárulását kérte, hogy hozzá átkísérhessen.

Stur[d]za külügyminiszter igenlő válaszára Creţianu alminiszter nyomban átvezetett hozzá, bemutatott neki, szóval is elmondta, hogy fontosnak látja a személyes megbeszélést, de ezek után sajnos visszavonult s nekem engedte át, hogy tárgyalásunk anyagát összefoglalva előadjam.

Stur[d]za külügyminiszter előbb diplomata simasággal fogadott és meghallgatott; előadásom befejezése után azonban – anélkül, hogy tulajdonképpen az általam előadottakra válaszolt volna – folyton erősbödő s mind élesebb hangon hosszabb expozéba kezdett, körülbelül ugyanabban a tónusban, mint Pop Valér[20] Budapesten, a Margitszigeten október 10-én este, abból indulva ki, hogy a román–magyar viszony s a két kisebbség helyzete már nincs többé az ő kezeiben, hanem ezekre nézve a tengelyhatalmak fognak dönteni; a legsúlyosabb kritikával illette a visszafoglalt területen bevezetett magyar közigazgatást, sorra felhozta a legborzasztóbb vádakat, asszonyok és gyermekek meggyilkolását, az ippi állítólagos

18 *Haţieganu, Emil.*
19 *Crutzescu, Gheorghe.*
20 *Pop, Valeriu.*

vérengzéseket, négyéves leánygyermek hullájával történt borzalmakat.[21]II Mindinkább beletüzelve magát az elkeseredett tónusba, oda konkludált, hogy miután a magyar kormány kereken elutasította [a] Pop Valér útján előterjesztett ama kívánságukat, hogy mindezeket román–magyar vegyes bizottság tárgyalja meg, ők a magyarokkal többé semmiféle formában tárgyalni nem akarnak, hanem bizalommal várják, hogy igazságot szolgáltassanak nekik a tengelyhatalmak, amelyek döntésének magukat Bécsben alávetették.

Ettől az álláspontjától semmiben sem volt hajlandó eltérni később sem, midőn igyekeztem meggyőzni, hogy a két ország közötti viszony determinálja bár a két kisebbség helyzetét is, de ezek a százezres tömegek – az egyik és másik oldalon egyaránt – nem okai a helyzet elmérgesedésének, tehát nem kellene, hogy ilyen súlyosan szenvedő áldozatai legyenek a fájdalmas ellentéteknek s hogy következőleg a magyarországi románság vezető[jé]vel[22] egyetértésben s az ő kifejezett kérésükre is megindított és folytatott akcióink célja éppen az volna, hogy a külpolitikai ellentétek dacára is, a kisebbségek tűrhető bánásmódhoz jussanak. Mindezekkel szemben is csak az volt az ingerült válasza, hogy erről is a tengelyhatalmaknak kell gondoskodniok, mert ezek ünnepélyes ígéretet tettek ilyen irányban s neki *meggyőződése, hogy a tengelyhatalmak erről gondoskodni is fognak*.

Igyekeztem konkrétan is megvilágítani a megoldandó kérdéseket s elsősorben a kisebbségi *sajtó* ügyét hoztam fel, előadva, hogy amíg Magyarországon, bár korlátozva, megjelennek román időszaki lapok, a román kormány minden magyar sajtóorganumot betiltott. Erre előbb arra hivatkozott, hogy a magyar kormány is indokolatlanul korlátozta a román lapokat, majd azt az állítást kockáztatta meg, hogy három magyar lapot ők is engedélyeztek, amivel szemben kiemeltem, hogy a Magyarországon megjelenő Tribuna[23] az ottani románság orgánuma, míg ők csak a velünk – sőt a jelenlegi román rezsimmel szemben is – elvi ellentétben álló s a mi érdekeink ellen dolgozó renegátoknak adtak lapengedélyt, s ezek közül is tudtommal csak Franyó Zoltán „Hat órai újság”- ja jelenik meg Temesvárt, úgy, hogy ránk nézve nem bír értékkel e lapok megjelenése; amire azt felelte, hogy őt sem érdekli a kolozsvári „Tribuna” betiltása vagy engedélyezése.

Meggyőződvén arról, hogy a beszélgetés ily irányban való továbbfolytatása a célt nem szolgálja, frontot változtatva előadtam, hogy a bukaresti nunciustól a délelőtt folyamán nyert megbízás alapján arra kértem, hogy a romániai magyar kisebbségnek legalább azokat a panaszait vegye figyelembe, melyek nem a

---

21 *Ippen, Ördögkúton és más észak-erdélyi helységben valóban súlyos atrocitásokat követett el a bevonuló honvédség. A korabeli román propaganda azonban – és nyomában a 80-as, 90-es évek román nacionalista történetírása – messze eltúlozta és meghamisította a tényeket. A „legborzasztóbb vádakkal” kapcsolatos román történelemhamisításról lásd Varga János: Levente és értelmezője nyomán. Forráskritikai megjegyzések egy esszéíró történelemidéző módszeréhez. In Rácz István (szerk.):* Tanulmányok Erdély történetéről. Szakmai konferencia Debrecenben 1987. október 9–10. *Debrecen, 1988, Csokonai Kiadó, 212–225. o.*

22 *Hațieganu, Emil.*

23 *Tribuna Ardealului.*

Magyarország és Románia, hanem a Szentszék és Románia közötti viszony ártalmára vannak, s ezek sorában előadtam a következőket:

1. A közoktatási miniszternek a nunciusnál való személyes intervenciója alapján a ferencrendi nővérek nagyszebeni tanintézetének jelentős része – püspöki jóváhagyással – barátságos megegyezéssel átengedtetett pár hete a Szebenbe helyezett egyetem[24] orvosi fakultásán tanuló betegápoló nővéreknek. Ennek dacára okt. 21-én a szebeni prefektus [az] 580/940. szám alatt – a közoktatási miniszter 21.748/940. számú rendeletére hivatkozva – elrendelte az intézet összes ágazatain (kisdedóvó, elemi, gimnázium, tanítónőképző, női kereskedelmi) a *tanítás beszüntetését* s az *egész épületnek* az *egyetem részére* való átengedését.

2. A gyulafehérvári k[a]tholikus főgimnáziumnak ugyancsak *egész* épületét igénylik a *menekültek*[25] számára.

3. Dacára, hogy a nuncius intervenciójára a szerzetesrendek jogi személyiségét a Monitorul Oficial[26] 1940. okt. 2-i számában megjelent rendelettörvény megfeleleően rendezte, november 11-re a temesvári törvényszéken már tárgyalás van kitűzve a rendnek az egész épülettömbből való kitelepítése iránt.

Stur[d]za külügyminiszter megígérte, hogy ezekben az ügyekben – függetlenül a magyar–román viszonytól, – interveniálni fog, de búcsúzáskor ismételten kiemelte, hogy a román–magyar viszonyról semmiféle formában nem hajlandó tárgyalni sem, azt majd megfelelően elintézik – szerinte – a tengelyhatalmak.

Antonescu tábornok miniszterelnöknél ugyancsak október 24-én este fél nyolcra volt kitűzve a kihallgatásom, melynek engedélyezése tekintetében ezúttal a legnagyobb előzékenységgel járt el a tábornok környezete.

Bevez[et]őül azt kérdezte, hogy milyen nyelven kívánok vele tárgyalni, amivel benyomásom szerint azt akarta értésemre adni, hogy a román közéletben vitt szerepemet nem ismerte s ezért nem tulajdonított személyemnek eddig jelentőséget.

Ezután kb. negyedórán át folyt az október eleji nem sikerült audiencia[27] körülményeinek tisztázása, melynek során bemutattam a miniszterelnökségnél [a] 7988/940. szám alatt okt. 2-án iktatott alapkérést, mely nem volt a miniszterelnöknek bemutatott iratcsomóhoz csatolva s amelyről azt mondta, hogy ezt ő nem látta; ezután egyenként behívatta az eljáró tisztviselőket, kik egymást tették felelőssé, majd behozatta az audienciák külön könyvét s megállapította, hogy a központi iktató oda nem tette át a 7988/940. számú beadványt, közben korholta

24 *Az I. Ferdinándról elnevezett kolozsvári román egyetemet a második bécsi döntés után a dél-erdélyi Nagyszebenbe költöztették a román hatóságok.*

25 *Román statisztikai adatok szerint 1940 szeptembere és 1944 márciusa között Észak-Erdélyből mintegy 221 ezer román menekült Dél-Erdélybe. (Arhivele Naționale București [Bukaresti Nemzeti Levéltár] Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 677/1943–1944, f. 65.)*

26 *Monitorul Oficial: a román hivatalos közlöny.*

27 *Október első napjaiban Gyárfásnak nem sikerült kihallgatást elérnie Antonescunál.*

a tisztviselőket; kijelentette, hogy aki ebben hibás, azt nyomban el fogja bocsátani, végül azt a kívánságát fejezte ki, ismerjem el, hogy *ő – Antonescu tábornok* – nem tagadta meg tőlem október elején a kihallgatást, amint fogadott most is nyomban, s ezt juttassam tudomására azoknak, kik másként voltak informálva, amit készséggel megígértem.

E kellemetlen incidensnek barátságossá vált légkörben való rendezése után előadtam, hogy a Népközösség[28] visszamaradt szervezetei s az egyházi és gazdasági vezetők felkérésére keresem fel, hogy tájékozodjam a romániai magyarságra vonatkozó tervei felől, s felajánljam közreműködésünket az idevágó kérdések megoldásában, ideértve a magyarországi románságot érdeklőket is, melyre nézve már eddig is iniciative közbenjártunk, amiről bizonyára van tudomása a budapesti román követ jelentéséből. Ezt elismerően koncedálta s azután hosszabb fejtegetésbe kezdett, melynek lényege a következő volt:

A Magyarországot 1919-ben megszálló román hadseregnek ő volt a vezérkeri főnöke[29] s őneki tulajdonítható, hogy e megszállás alatt – dacára az előzetes fegyveres ellenségeskedésnek – sem a román hadbíróság nem végeztetett ki senkit, sem a román hadsereg egyetlen magyar ember vérével nem szennyezte be a kezét.[30] Ezzel szemben a Magyarországnak békésen átengedett területen a magyar hadsereg bevonulása óta számos román ember veszítette életét, brutalitások és vagyoni károsítások sorozata követtetett el. Ezeket ők a tengely elé terjesztették és nagy szövetségeseiktől bizalommal várják panaszaik kedvező orvoslását.

Nem engedte s nem engedi meg, hogy a gyilkosságokat és atrocitásokat a romániai magyarságon torolják meg, holott igen-igen nehéz neki fékeznie a represszáliákat követelőket, amíg azonban Antonescu tábornok a helyén van, életünk és vagyonunk miatt – ha személyesen bűnösök nem vagyunk, – nem kell aggódnunk, mert ő ember és keresztény és mások bűneit és visszaéléseit nem engedi ártatlanokon megtorolni, amint ezt a magyar kormány tette az október 4-i kiutasításokkal.

Elismeri, hogy a múltban a magyar kisebbségnek voltak panaszai, de ezekre egy elnyomó, romlott uralom adott okot,[31] mely ellen ők – életük kockáztatásával – küzdöttek, – s mely őket még sokkal brutálisabban kezelte, mint minket, amit viszont nekünk kell elismernünk, mert olyan tömeggyilkolásokat, letartóztatásokat, mint velük szemben, a magyarok ellen mégsem alkalmaztak az előző kormányok.

---

28 *A Romániai Magyar Népközösség 1939-ban alakult meg a már korábban feloszlatott Országos Magyar Párt helyett.*

29 *1916-tól Ion Antonescu Constantin Prezan tábornok hadseregcsoportjának vezérkari főnöke volt.*

30 *Ezzel szemben magyar adatok szerint a román megszállás ideje alatt összesen 657 személy esett áldozatul a román kivégzéseknek: zömüket tömeges kivégzések alkalmával, illetve túszként vagy véletlenszerűen gyilkolták meg. A megtorlás tehát nem a ténylegesen vétkeseknek szólt. A kilengések elsősorban a Kiskunság és a Nagykunság területén történtek. (Fogarassy László:* A magyar Tanácsköztársaság katonai összeomlása. *Budapest, 1988, 76. o.)*

31 *Utalás II. Károly román király (1930–1940) uralkodására.*

Bízzunk tehát az ő lovagiasságában és keresztény érzésében s akkor mindazok, akik az állam rendjébe beleilleszkednek, életük és vagyonuk biztonsága felől nyugodtak lehetnek.

Ez természetesen csak azokra vonatkozik, akik a visszamaradt Erdély területén bennszülöttek (otthonosak – băştinaş), mert a megkisebbedett Románia úgy túl van zsúfolva az elveszített területekről menekülőkkel, hogy nem adhat helyet azoknak, akik csak kenyérkereset vagy más okból jöttek át akár a Régi Királyságba, akár a visszamaradt Erdélybe, hanem ezeknek távozniok kell származási helyükre. Ennek az elvnek [az] elismerése végett fordultak a tengelyhatalmakhoz és kérték, hogy Magyarország köteleztessék ezek visszafogadására, valamint a túlsó területről augusztus 30-án[32] idemenekült románok akadálytalan visszaengedésére. Meg van győződve, hogy a tengelyhatalmak mindezeket a kérdéseket az ő kívánságaiknak megfelelően fogják megoldani, és így bizalommal várja ezek döntését és várjuk be nyugodtan mi is, bízva az előző rezsim által üldözött Antonescu tábornok emberi érzéseiben, aki tudja, mit tesz üldözöttnek lenni, s ezért nem enged velünk szemben brutalitásokat.

E nyilatkozatok tudomásul vétele után konkréte a sajtó ügyét hoztam fel, mire nyíltan kijelentette, hogy az október 4-i kiutasítások után ő rendelte el a magyar időszaki lapok beszüntetését. Ezt oly hangsúllyal mondta, hogy visszatérni rá nem lehetett többé, hanem ahelyett átadtam az előre elkészített kérésemet aziránt, hogy engedje meg a visszamaradt magyarság legszűkebb vezetőinek bizalmas és zárt körű összejövetelét Nagyenyeden, november 4-én. A kérést átvette és azt felelte, hogy az engedélyt megadja s erről a belügyminisztert értesíti, csak azt kívánja, hogy ott ne csináljunk politikát; mire azt feleltem, hogy belső szervezeti ügyeink rendezésén kívül csak azokkal a kérdésekkel fogunk foglalkozni, melyekről e kihallgatás alkalmával szó esett s amelyekre vonatkozó nézetének első kézből való megismerése közös érdeke a kormányzatnak és a magyar kisebbségnek.

Összefoglalóan leszögezhetem, hogy Antonescu tábornokról inkább jó, vagy legalábbis megnyugtató benyomásokkal távoztam. Katonás egyénisége, emberies nyilatkozatai és lovagiasnak mutatkozó gesztusai jelentősen enyhítették azt a mélyen deprimáló hatást, melyet Stur[d]za külügyminiszter röviddel előbb elhangzott vehemens, elfogult, sőt egyenesen szélsőséges kifakadásai keltettek.

32 *Helyesen: augusztus 30-tól.*

64.
A Romániai Magyar Népközösség nagyenyedi értekezletének jegyzőkönyve

Nagyenyed, 1940. november 4.

Jegyzőkönyv

Felvétetett Nagyenyeden, 1940. november 4-én, a Romániai Magyar Népközösség újjáalakuló gyűléséről.

Jelen vannak: Nagy Ferenc református püspökhelyettes, gróf Bethlen Bálint református főgondnok, Purgly László lutheránus főgondnok, Dr. Gyárfás Elemér róm. kat. világi elnök, Dr. Szász Pál, az EMGE elnöke s a Bethlen Kollégium főgondnoka, gr. Haller István, a „Hangya" elnöke, elnöki tanácstagok;

Dr. Gáll Miklós unitárius főgondnok és Torda megyei elnök, Dr. Palágyi Jenő aradi, Dr. Kakuk János bánsági, Dr. Meskó Miklós Hunyad megyei, szurdoki Kres Kornél szebeni, Járay Márton fogarasi, Dr. György Zsigmond nagy-küküllői, Szabó Béni brassói, Pekri Géza kis-küküllői, Dr. Müller Jenő Alsó-Fehér megyei elnökök;

Dr. Jakabffy Elemér, Gr. Teleki Ádám, Tompa Lajos, Ludwigh Gyula, Péter János, Orosz Károly volt képviselők;

továbbá Dr. Elekes Viktor, a Bethlen Kollégium rektora, Szigeti Béla, a nagyenyedi Kisegítő Takarékpénztár vezérigazgatója, Keresztes József Brassó megyei h. elnök, Veress Béla petrozsényi altagozati elnök és Dr. Parecz György.

1.) Gyárfás Elemér az ülést megnyitja és előadja, hogy a bécsi döntés következtében a Romániai Magyar Népközösség vezetőségének jelentős része külföldre kerülvén, többek felkérésére, mint legrégibb parlamenti tag, kötelességének érezte szolgálatára lenni sorstestvéreinek formális mandátum nélkül is addig, míg az újjáalakulás és az eddigi központtól elszakadt szervezetek egybekapcsolására a technikai lehetőség megteremthető. Ismerteti ennek érdekében tett lépéseit, az általa ebben a minőségben szeptember 5-én, október 3-án, 21-én és 25-én az elnöki tanács tagjaihoz és a megyei elnökökhöz intézett leveleket, a Nagyenyeden, szeptember 28-án tartott előértekezlet állásfoglalását, s azokat a formákat és kereteket, melyek között Antonescu[33] miniszterelnök a jelen értekezlet megtartásához október 24-én hozzájárult. Kiemeli, hogy az értekezlet zártkörű és bizalmas, miért is annak tárgyalásairól csak az elnökség által kibocsátandó kommüniké formájában és keretei között tehetők közlések kívülállók részére.

A jegyzőkönyv vezetésével megbízza Dr. Parecz Györgyöt, annak hitelesítésére pedig felkéri gr. Bethlen Bálintot és Dr. Gáll Miklóst.

---

33 Antonescu, Ion.

Bejelenti, hogy az értekezlet bizalmas jellege dacára, a nagyenyedi rendőrség a hozzá érkezett engedély birtokában megbízottat küldött ki az értekezletre, kihez csatlakozott a helyi legionárius szervezet kiküldötte is. Megkíséreltetett a kiküldöttek meggyőzése arról, hogy Antonescu tábornok bizalmas körű értekezletet és nem nyilvános jellegű gyűlést engedélyezvén, hatósági kiküldött jelenléte mellőzendő volna.

Dr. Szász Pál javasolja, hogy az értekezlet tiltakozzék a rendőrségi megbízott jelenléte ellen.

A megjelent vezetőségi tagok kimondják, hogy mivel a kiküldöttek ragaszkodnak utasításaikhoz, s mivel az értekezlet megtartása a csonka szervezet mielőbbi kiépítése érdekében feltétlenül szükséges és égetően sürgős – formális határozattal leszögezi tiltakozásukat a hatósági kiküldöttek jelenléte ellen, de a fennforgó körülményekre tekintettel mégis akként határoz, hogy az értekezletet a fent jelzett fontos közérdekre való tekintettel ilyen körülmények között is kivételesen megtartják, a jövőben azonban minden lehetőség felhasználandó, hogy a Romániai Magyar Népközösség tanácskozásainak bizalmas jellegét hatósági személyek jelenléte ne zavarja meg.

Egyébként az értekezlet Gyárfás Elemér bejelentéseit helyeslőleg tudomásul veszi.

2.) Gyárfás Elemér előadja, hogy a jelen értekezletre a Népközösség Romániában maradt ama vezetőit hívta meg, akik a szervezeti szabályzat 27. §-a értelmében a központi intézőbizottságnak, vagyis a Népközösség által az eddigi fennállása alatt megalakított legszélesebb körű szervnek tagjai, s amely központi intézőbizottság – addig is, míg közgyűlés lesz összehívható – hivatott és illetékes megtenni mindazokat az intézkedéseket s megalakítani – a közgyűlés jóváhagyásától függő, ideiglenes jelleggel – azokat a központi szerveket, melyek a Népközösség képviselete és működése értekében nélkülözhetetlenek.

Ismerteti a szabályzat 5., 27. és 29 §§-it s előadja, hogy a központi vezetőségben a bécsi döntés következtében üresedésbe jöttek s így betöltendők a következő tisztségek: elnök, 2 alelnök és egy – esetleg több – elnöki tanácstag, ha az elnöki és alelnöki helyekre az eddigi elnöki tanácstagok valamelyike választatnék meg.

Az értekezlet az előadottakat tudomásul veszi, kimondja, hogy mint a Romániai Magyar Népközösség központi intézőbizottsága ezennel megalakul az összehívandó közgyűlésig terjedő hatállyal, s ugyanezen hatállyal betölti az üresedésbe jutott vezetőségi helyeket.

A szabályzat 5. §-át úgy helyesbíti, hogy a székhely Nagyenyed és a 27. §-t úgy értelmezi, hogy a püspökök nemlétében az egyházi vezetők lesznek hivatalból tagjai az elnöki tanácsnak.

3.) Az újjáalakulásra vonatkozó javaslat előtt Dr. Meskó Miklós kér szót és szóvá teszi az előző este történt sajnálatos utcai incidenst s tiltakozik az ellen,

hogy az incidenssel kapcsolatban letartóztatott báró Atzél Edét a nagyenyedi rendőrségen megverték. Indítványozza, hogy az értekezlet határozatilag tiltakozzék az eljárás ellen.

Dr. Gyárfás Elemér kéri az értekezletet, hogy ebben a kérdésben ne határozzon addig, míg bizonyítékok nem állnak rendelkezésre, elsősorban magától báró Atzél Edétől nem kap felvilágosítást s így a tényállás nem áll tisztán mindenki előtt.

Dr. Szász Pál felszólítása után az értekezlet megbízza a megválasztandó elnökséget, hogy állapítsa meg az ügyben a való tényállást, és amennyiben a rendőrség részéről visszaélés történt volna, erélyesen tiltakozzék az illetékes hatóságoknál.

4.) Gyárfás Elemér javaslatot tesz korelnök kiküldésére.

Az intézőbizottság korelnökké Purgly Lászlót kéri fel.

Korelnök az elnöki széket elfoglalva, átadja a szót dr. Jakabffy Elemérnek, aki javasolja, hogy az intézőbizottság mondjon köszönetet Márton Áron római katolikus püspöknek, Dr. Gyárfás Elemérnek, Purgly Lászlónak és Szász Pálnak a bécsi döntéstől az újjáalakulásig kifejtett működésükért. Javasolja, hogy az elnöki tanács tagjait az intézőbizottság olyképpen válassza meg, hogy az egyes gazdasági és foglalkozási csoportok, valamint a különböző vidékek képviselve legyenek a tanácsban. Képviselve legyen továbbá az ifjúság is két taggal, éspedig a katolikus ifjúság részéről a Bánságból, a református ifjúság részéről pedig belső Erdélyből legyen egy-egy kiküldött.

Dr. Palágyi Jenő kéri annak a korhatárnak a megállapítását, amelyen belül az ifjúsági tanácstagok megválaszthatók.

Dr. Szász Pál kéri annak kimondását, hogy az intézőbizottság az egyes tanácstagok hatáskörét nem kívánja területileg elhatárolni. Nem tartja kívánatosnak a területi elhatárolást a Romániai Magyar Népközösség keretein belül.

Veress Béla kéri, hogy az ipari és mezőgazdasági munkásság, továbbá a kisipar kellő képviseletet kapjon az elnöki tanácsban.

Gróf Teleki Ádám előterjeszti a brassói, nagyenyedi és bánsági ifjúság megbízottainak memorandumát, amely kéri a Romániai Magyar Ifjúsági Szövetség megalakítását s ebből a célból egy előkészítő értekezlet lehetővé tételét és összehívását.

Dr. Jakabffy Elemér azzal járul ezen javaslathoz hozzá, hogy az így megszervezendő ifjúsági szövetség képviselői legyenek majd az elnöki tanács tagjai az ifjúság képviseletében.

Dr. Palágyi Jenő kéri a Romániai Magyar Népközösség támogatását a tervezett Ifjúsági Szervezet megalakulási munkálataihoz.

Dr. Jakabffy Elemér javaslatára az intézőbizottság köszönetet mond Márton Áron katolikus püspöknek, Dr. Gyárfás Elemérnek, Purgly Lászlónak és Dr. Szász Pálnak a bécsi döntéstől az újjáalakuló gyűlésig terjedő időközben kifejtett munkásságukért.

A Romániai Magyar Népközösség elnökévé – az előző pontban írt keretekben és hatállyal – Gyárfás Elemért választja meg.

Ugyancsak az előző pontban írt hatállyal a megüresedett helyekre – Dr. Szász Pál megbízatásának fenntartásával – alelnökké megválasztja gróf Bethlen Bálintot és Jakabffy Elemért, elnöki tanácstagokká pedig Purgly László és gróf Haller István megbízatásának fenntartásával Dr. Gáll Miklóst, Szabó Bénit, Péter Jánost, Takácsy Miklóst, gróf Teleki Ádámot és Tóth Istvánt. Ez utóbbit a Népközösség jogi tanácsadójává is megválasztja.

A magyar ifjúság képviseletére két helyet tart fenn, amely helyekre a romániai magyar ifjúsági szervezetek fognak javaslatot előterjeszteni.

Purgly László ezután meleg szavakkal üdvözölve Gyárfás Elemér megválasztott elnököt, átadja neki a gyűlés vezetését, ki az elnöki széket elfoglalva, hálás köszönetet mond a bizalomért, gyarlóságai iránt elnézést és nehéz munkájához támogatást kért, és javaslatára az értekezlet jogi tanácsadóvá megválasztja Dr. Meskó Miklóst, a nagyenyedi központi iroda igazgatójává Dr. Müller Jenőt s főtitkárrá Dr. Parecz Györgyöt.

5.) Gyárfás Elemér beszámol a jelen gyűlés előkészítését megelőző tárgyalásokról, a szeptember 28-i előértekezleten kialakult felfogásokról és a közbejött akadályokról. Ismerteti azokat az ellentéteket, melyek a visszacsatolt területen a Magyar Párt és a Népközösség között felmerültek s azokat a jogi és gyakorlati szempontokat, melyek miatt Románia területén csak a Népközösség keretében való szervezkedés kísérelhető meg.

Dr. Meskó Miklós kérdést intéz az elnökhöz a Romániai Magyar Népközösség jogi helyzetére vonatkozólag.

Dr. Gyárfás Elemér felvilágosításai után az intézőbizottság Dr. Gyárfás Elemér beszámolóját és a Dr. Meskó Miklós kérdésére adott felvilágosítását tudomásul veszi.

6.) Gyárfás Elemér ismerteti az optálások, a menekültek visszatérése, a likvidálások és az amnesztia ügyében a román–magyar vegyesbizottság tagjaival folytatott megbeszéléseit s e bizottság tárgyalásainak sajnálatos megakadását,[34] a Magyarországról kiutasítottak érdekében Purgly Lászlóval együttesen tett lépéseit, a Hossu[35] püspökkel és Hațieganu Emil volt igazságügy-miniszterrel folytatott megbeszéléseit s az Antonescu tábornokkal, Sturdza[36] külügyminiszterrel és Crețianu[37] külügyi alminiszterrel az október 24-i kihallgatása alkalmával folytatott tárgyalásait.

---

34 A második bécsi döntés hatodik pontja értelmében az állami fennhatóság változásából adódó minden részletkérdést magyar–román közvetlen tárgyalások útján kellett rendezni. A Vörnle János és Valeriu Pop által vezetett ún. likvidációs tárgyalások 1940. szeptember 14-étől október 10-ig tartottak, egészen azok megszakadásáig.

35 Hossu, Iuliu.

36 Sturdza, Mihail.

Az értekezlet tagjai konkrét adatokkal és fájdalmas példákkal alátámasztva, alapos hozzászólásokban matatnak rá a román–magyar vegyesbizottság tárgyalásainak megszakadása folytán a visszamaradt magyarságra zúdult s folyton fokozódó nehézségekre s az ekként előállott már-már tűrhetetlen helyzetre.

Az értekezlet e problémáknak az adott külső körülmények korlátai között lehetséges megvitatása után, a következő határozatban szögezte le álláspontját e mindennél nagyobb fontosságú kérdésben:

„A Romániában visszamaradt magyarság vezetőinek Nagyenyeden, november 4-én tartott értekezlete a kölcsönösen nyújtott információk alapján sajnálattal állapítja meg, hogy az elcsatolt területre való átözönlés megakadályozására s a visszamaradt magyarság életlehetőségeinek biztosítására irányuló törekvései – kívülálló okokból – nem járhattak eredménnyel s alapos az aggodalom, hogy a jogi és technikai akadályok dacára, a folyton tartó átszivárgás csak erősödni fog s rövidesen tömegmozgalommá válik.

E folyamat megakadályozásának, vagy legalább korlátozásának kettős előfeltétele volt:

a.) a szeptember 8-án[38] megkezdődött román–magyar bizottsági tárgyalások során a legsürgősebben tető alá lett volna hozandó egy előzetes megegyezés a bécsi döntés 3. és 4. pontjának értelmezését és végrehajtását illetőleg, vagyis: az optálások formája, helye, ideje, elintézési módja, a vagyoni-likvidálási jog helyes szabályozása, a menekültek visszatérésének biztosítása, megtorlásoktól s katonaszökevénnyé minősítéstől való mentesítése, az ingatlancsere, a gazdasági intézmények kormánybiztosai s a kölcsönös amnesztia kérdésében;

b.) a visszamaradó magyarság részére az erkölcsi, kulturális és gazdasági életlehetőségek biztosítandók lettek volna legalább olyan keretekben, amilyenek a bécsi döntés előtt hatályban voltak.

E kettős előfeltétel megteremtése érdekében elengedhetetlen szükségnek mutatkozott, hogy a visszamaradt magyarság vezetői:

a.) a legintenzívebben bekapcsoltassanak a szeptemberben Budapesten tárgyaló román–magyar vegyesbizottság munkájába, s javaslataik itt figyelembe vétessenek;

b.) a magyarországi románsággal szemben folyamatba teendő magyar kormányintézkedések tekintetében előzetes meghallgatást nyerjenek.

Mély sajnálattal kell ezzel szemben megállapítanunk, hogy

a.) a bécsi döntés 3. és 4. pontjaira vonatkozó, szeptember 24-én lényegileg már előkészített s az átmeneti helyzetet szabályozni hivatott előzetes megegyezés azóta sem jött létre, a román–magyar vegyesbizottság tárgyalásai megszakadtak,

37 Cretzianu, Alexandru.
38 Helyesen: szeptember 14-én.

s az optálás, határátlépés, likvidálás, az ingatlanvagyon-csere, a menekültek, katonaszökevények és amnesztia tekintetében ma a helyzet még bizonytalanabb s a tájékozatlanság még nagyobb mint kezdetben volt, minek következtében naponta a magyarok százai hagyják el otthonukat, hatalmas magyar vagyonok kótyavetyéltetnek el és termelő egzisztenciák ezrei semmisülnek meg.

b.) a magyarországi románságra vonatkozóan tett intézkedések a Romániában maradt magyarság helyzetét elképzelhetetlen mértékben súlyosabbá tették, az ekként előálló és fokozódó feszültség máris folyton folyó újabb átköltözéseket váltott ki, s ha e feszültség türelmetlenül várt enyhülése elmarad, számolni kell, legkésőbb tavaszra, a visszamaradt magyarság tömegének megmozdulásával.

A visszamaradt magyarság vezetői, e kétségbeejtő helyzet láttára s az önhibáján kívül a legsúlyosabb lelki és anyagi válságba jutott romániai magyarság lelkületének, hangulatának s mélységes fájdalmának ismeretében, semmiképpen sem vállalhatják az erkölcsi felelősséget ártatlan magyar családok százezreinek ilyetén módon földönfutóvá válásáért, s ezért most – a rég letelt tizenkettedik óra után is – kénytelenek minden megmaradt energiájukkal megismételni a fenti kettős kérésüket mindazokhoz, akikre nézve nem lehet közömbös a szerencsétlen visszamaradt magyarság sanyarú sorsa, újólag nyomatékosan szorgalmazva, hogy:

a.) rendeztessenek a legsürgősebben – meghallgatásunkkal és javaslataink figyelembe vétele mellett – a bécsi döntés 3. és 4. pontjának végrehajtási módozatai;

b.) a magyarországi románságra vonatkozó kormányintézkedések és bánásmód tekintetében hallgattassanak meg előzetesen a helyzet ismeretében és felelősségünk tudatában előterjesztett és előterjesztendő javaslataink, és honorálhassanak ezekre vonatkozó állásfoglalásaink."

Purgly Lászlónak értékes közreműködéséért köszönet mondatik és elnök felkéretik, hogy a jelzett irányban az akciót a felmerült akadályok dacára tovább folytassa.

7.) Tárgyaltatik a sajtó ügye. Az elnök javaslatára s Dr. Szász Pál hozzászólása után az intézőbizottság gróf Teleki Ádám, Dr. Palágyi Jenő, Dr. Kakuk János, Szabó Béni és Dr. Parecz György személyében bizottságot küld ki e kérdés előkészítésére és felkéri Jakabffy Elemér és Szász Pál alelnököt, hogy támogassák munkájában a bizottságot, mely nyomban megkezdte működését. Az intézőbizottság mély sajnálattal állapította meg, hogy Románia területén ma már egyetlen napilap sem jelenik meg, és teljes energiával szorgalmazza a helyzet orvoslását. Kimondatik, hogy Nagyenyeden mielőbb megindítandó a népies hetilap.

8.) A budapesti sajtó és rádió illetéktelen közlései és nemkívánatos vitái következtében előállott újabb nehézségek sajnálattal vétetnek tudomásul, s az

értekezlet helyesléssel magáévá teszi Gyárfás Elemérnek az ezek lehető rendezése érdekében tett lépéseit.

9.) A magyar szövetkezetek, a központjaiktól elszakított bankfiókok s a magyar közintézményekre kirótt, elbírhatatlanul magas illeték-egyenérték kirótvások ügyében az értekezlet megbízza az elnökséget, hogy tegyen meg minden lehető lépést érdekeink védelmében.

10.) Dr. Kakuk János felemlíti a német népszámlálás alkalmával a Bánságban elkövetett visszaéléseket.

Veress Béla és Ludwigh Gyula felszólalása után az intézőbizottság sajnálattal veszi tudomásul a történteket.

Több tárgy nem lévén, az elnök a jelenlevőknek köszönetet mond a szíves megjelenésért és a gyűlést berekeszti.

K. m. f.

Dr. Purgly László s. k.
elnök

Dr. Parecz György s. k.
jegyzőkönyvvezető

A jegyzőkönyv hiteléül:
Gr. Bethlen Bálint s. k.
Dr. Gál Miklós s. k.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Sajtólevéltár, Sajtóarchívum, Erdéllyel foglalkozó lapkivágatok, kéziratok és cikkgyűjtemények, K 610, XII. Délerdélyi Adattár, 91. cs., 2/2., 86–98. o. Gépelt másolat.

65.
Rényey Viktor bukaresti ideiglenes ügyvivő jelentése Csáky István külügyminiszternek Gyárfás Elemér és Teleki Ádám bukaresti megbeszéléseiről

Bukarest, 1940. november 11.

Magyar kir. Követség *Bukarest, 1940. november 11.*
Bukarest
163/pol. sz. 1940.

Tárgy: Gyárfás Elemér följegyzése Antonescu[39] tábornokkal és Maniu Gyulával[40] folytatott megbeszéléséről.

Tisztelettel megküldöm Nagyméltóságodnak azon feljegyzést, amelyet Gyárfás Elemér, a dél-erdélyi magyar kisebbség vezetője adott át nekem azzal a kéréssel, hogy ezt a miniszterelnök[41] úr Ő Nagyméltóságához is eljuttatni méltóztassék. E feljegyzés tartalmazza azon beszélgetéseket, amelyeket Gyárfás Elemér folyó hó 8-án Teleki Ádám gróf társaságában Maniu Gyula volt román miniszterelnökkel és november 9-én Szász Pál és Teleki Ádám gróf társaságában Antonescu tábornok miniszterelnökkel folytatott.

Tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy a melléklet egy darabját Teleki Ernő gróf országgyűlési képviselő úrnak eljuttatni méltóztassék.

A futárindításkor érkezett feljegyzés lemásoltatásáról már nem állott módomban gondoskodni.

vitéz Rényey Viktor
követségi tanácsos
ideiglenes ügyvivő

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1940–2717. II. tétel, 253. cs., 2653. pol. sz. Közzétette: L. Balogh Béni: „Életünk és vagyonunk miatt nem kell aggódnunk...” Gyárfás Elemér találkozói román politikusokkal 1940 őszén. Dokumentumközlés. 2. sz. dokumentum. http://adatbank.transindex.ro/regio/kutatoioldalak/htmlk/pdf775.pdf

Feljegyzés

a Maniu Gyula volt miniszterelnökkel november 8-án és Antonescu tábornok miniszterelnökkel november 9-én folytatott megbeszélésekről.

39 Antonescu, Ion.
40 *Maniu, Iuliu.*
41 *Teleki Pál.*

I.

Maniu Gyula volt miniszterelnököt Teleki Ádám kíséretében meglátogatva közöltem, hogy Enyeden, november 4-én a visszamaradt magyarság új vezetősége megalakult, legfontosabb feladatunknak érezzük az életlehetőségek megteremtését és biztosítását, mihez szükségesnek érezzük elengedhetetlenül az erdélyi románsággal szembeni viszonyunk rendezését, ismerjük a nehézségeket, melyeknek megoldására törekszünk a legjobb szándékkal, s ehhez kérjük az ő segítő támogatását.

Maniu Gyula körülbelül egy órán át fejtegette saját elgondolásait a román–magyar viszonyról; ismertette a hozzá beérkezett és naponta beérkező jelentéseket az észak-erdélyi románsággal szemben elkövetett borzalmas atrocitásokról, s arról az elhibázott rendszerről, ahogy most a magyar impérium átvétele eszközöltetett, szembeállítva azt az általa 1918-ban alkalmazott rendszerrel és módszerekkel.

Konklúziói a következők voltak:

Személyünk, intencióink, akcióink rokonszenves[ek], tiszteletreméltó[ak] és értékes[ek], de pillanatnyilag nem időszerű[ek]. A felmerült ellentétek a tengely döntése előtt állanak. A román kormány – a Pop Valér által Berlinből naponta küldött optimista jelentések alapján – meg van győződve, hogy a hozandó döntés *jelentős területek visszaadását* fogja eredményezni, s ebben bízik a román közvélemény is. Ő – Maniu Gyula – nem hiszi, *hogy a tengely területeket adjon vissza*; ezzel csak biztatják a román kormányt. Egészen biztos azonban, hogy a tengely olyan döntést fog hozni, mely Észak-Erdélyben kiveszi a magyar kormány kezéből a szabad és korlátlan intézkedés lehetőségét. A döntés tehát a román kormányra kedvezőtlenebb lesz, mint reméli; de kedvezőtlen lesz a magyar kormányra is, mely nem fogja könnyen elfogadhatni és elfogadtatni jogainak elkerülhetetlen korlátozását.

Ha tehát mi most folyamatba tesszük akciónkat, kockáztatjuk, hogy mindkét kormány minket okoljon a reá nézve hátrányos döntésért s azt mondhassa, hogy közbelépésünkkel mi zavartuk meg és rontottuk el a helyzetet.

Várjuk be tehát a tengely döntését, s az ennek eredményeképpen mindkét kormány[nál] és közvéleménynél beálló kiábrándulás és depresszió fogja megteremteni azt a légkört, melyben [a] történelmi misszió súlyával felléphetünk, *mert a jelenlegi határ semmi esetre sem lehet állandó*; s amikor majd a jelenlegi helyett más, megfelelőbb rendezés kerül napirendre, akkor sorsdöntő jelentőségű lesz mindkét népre nézve, hogy tud-e felülemelkedni a kicsinyes ellentéteken és kezetfogva, együttes erővel lefektetni új sorsa alapköveit, vagy pedig tovább gyűlölködve játékszere lesz mindkettő a nagy történelmi erőknek. Ebben a helyzetben majd ők, az erdélyi románok vezetői, keresni fogják és megtalálni szeretnék a mi baráti kezünket.

Addig is informálni fogja Antonescu tábornokot személyünkről, múltunkról, tiszta intencióinkról s köszöni, hogy felkerestük és informáltuk.

II.

Antonescu tábornok, miniszterelnök Chinezu[42] kolozsvári konzul útján üzente, hogy november 9-én délelőtt 11-kor fogadni szándékozik többünket, név szerint megjelölve rajtam kívül Teleki Ernőt is, ki Chinezu konzullal nov. 7-én beszélgetést folytatott. Nem ítéltük azonban helyesnek, hogy Teleki Ernővel, ki magyar állampolgár és magyar képviselő, együttesen jelenjünk meg, s így az audienciára Szász Pál alelnökünk és Teleki Ádám kísértek el.

A két első érintkezés[43] kellemetlen körülményeit s az ezek körül kifejlődött sajtóvitát indokolatlannak láttam szóbahozni, s megnyugvásomra szolgált, hogy ezeket Antonescu tábornok sem tette szóvá.

Kísérőim bemutatása után köszönetet mondtam, hogy lehetővé tette Nagyenyeden [a] nov. 4-i értekezletünk megtartását, s ezzel szervezetünk hiányosságainak kipótlását; bemutattam az újonnan megválasztott vezetőség névsorát, melyet később visszaadott azzal, hogy nem érdekli, mert belső ügyeinkbe beleszólni nem kíván; kiemeltem, hogy olyan férfiakat állítottunk az élre, kik teljes felelősséggel tudják és akarják vállalni a vezetés súlyos terhét, következőleg teljes bizalmat és támogatást érdemelnek, melyet remélünk és kérünk is, [a] magunk részéről felajánlva önzetlen és őszinte közreműködésünket *minden* nehézség leküzdésére és megoldására.

Mindezeket egyszerűen tudomásul vette, de további részletekbe nem bocsátkozott, hanem azt kérdezte, hogy van-e még előadandó ügyünk, mire előterjesztettük:

a) A magyar *napisajtó* ügyét, kimutatva, hogy a miniszterelnökségi államtitkár által október 29-én 2075/940. szám alatt hozzám intézett irathoz mellékelt kimutatásban feltüntetett 27 időszaki kiadvány mind jelentéktelen havi vagy félhavi egyházi, gazdasági vagy lokális lapocska, jelentős részük már nem is létezik, napilap egyedül a temesvári „Hat órai újság”, [m]elynek ideológiája egyaránt távol áll tőlünk és a jelenlegi román kormányrezsimtől. Ezzel kapcsolatban kimutatást hozatott elő, mely szerint ma is még 11 napilap stb. jelennék meg, holott Magyarországon egyetlen napilap van. Konklúziója az volt, hogy a kimutatást s vele az egész kérdést ismét meg fogja vizsgálni.

b) A gyulafehérvári róm. kath. főgimnázium és internátus egész épületének nov. 4-én történt elrekvirálása tárgyában hozott határozatot – mely ellentétben áll az általa október 30-án a bukaresti nunciushoz 893/M/940. szám alatt intézett iratban kifejezett ama kijelentésével, hogy az intézet működését biztosítani kivánja, – megvizsgálni ígérte.

c) Szász Pál az *Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet* működésének és az *Erdélyi Gazda félhavi folyóirat* megjelenésének engedélyezését kérte, [a]mivel kapcsolatban hosszabb vita fejlődött ki az EMGE irányító munkájának szükségessége s különösen az őszi vetési és szántási munkálatok előrehaladására nézve, miről neki naponként a *csendőrség* tesz jelentést. E megbeszélés konkrét eredmény nélkül

42 *Chinezu, Ion.*

43 *Tudomásunk szerint e találkozót megelőzően Gyárfás Elemért csak egyszer, 1940. október 24-én fogadta Ion Antonescu miniszterelnök.*

végződött; konkrétumnak legfeljebb az tekinthető, hogy nem mondott ellent, mikor engedélyt kértem arra, hogy e kérdéseket közvetlenül a földmívelésügyi miniszterrel beszélhesse meg Szász Pál.

d) Legutolsónak – inkább csak odavetve – felemlítettem a *magyar nyelven való telefonálás tilalmát,* mire odavetette, hogy érdeklődjem, *szabad-e Magyarországon románul beszélni telefonon.*

E részletkérdések tárgyalása után távozni készültünk, mire leültetett, s behozatva különböző grafikonokat, ő maga kezdte tárgyalni az alapkérdést.

Bevezetőül megismételte az október 24-én már elmondottakat Budapest megszállása alatti szerepéről, kiemelve, hogy mennyi köszönetet kapott akkor magyar vezetőktől s így elvárta volna, hogy amikor szeptember 4-én Magyarországon értesültek, hogy az ő kezében van a román kormányzás, határvonalat húznak közte és az előző kormányok hitvány embereinek cselekedetei között, s nem okoznak neki ilyen leküzdhetetlen nehézségeket az ottani románság elleni magatartással.

Ezután megismételte azt az okt. 24-i kijelentését is, hogy amíg ő a helyén van, az itteni magyarság élete és vagyona biztonságban van, de ezek a n[a]ponta megismétlődő brutalitások napról napra őrlik és koptatják népszerűségét és befolyását azokkal az elemekkel szemben (legionáriusok), akik sürgösen követelik e brutalitásoknak az erdélyi magyarságon – *önökön, az ártatlanokon* – való megtorlását. Ő ezt megengedni nem fogja, de ha Magyarországon tovább folytatják az üldözéseket, – szerinte november 8-án 900, pár nappal előbb 2000 román földműves érkezett puszta ruhájával a határra – akkor csak idő kérdése, hogy ő mikor fog „repülni" (sări) a helyéről s mihelyt ő eltávozott onnan, senkinek sem lesz többé sem ereje, sem tekintélye ahhoz, hogy életünket és családjaink életét megvédelmezhesse.

Felhívott győződjem meg személyesen Aradon, hogy kiütött szemű, kitört állkapcsú, kettévágott nyelvű, behasított körmű románokat tettek át a határon. A kimutatásból felolvasta, hogy 513 bebizonyított erőszakos haláleset van eddig Észak-Erdélyben[44] s hozzátette, hogy a legegyszerűbb volna engedni a kívánságnak, hogy itt is legyilkoljanak 1500 magyart, mire a magyarok 3000 románt gyilkolnának le s ez így menne tovább, de ehhez ő segédkezet nem nyújt, mert tudja, mit tesz üldözöttnek lenni, azonban amikor ezek *most is* naponta folynak, *ő nem tehet Budapest felé közeledő lépést.*

„A vita a tengely előtt van; a román nép a tengelytől várja, hogy elégtételt kapjon, [és] ha ezt nem fogja megkapni, akkor maga fog elégtételt venni, elsősorban én rajtam, – mondta – aki eddig a bosszútól őket visszatartottam, a következő áldozatok azonban Önök lesznek, s akkor már én sem leszek a helyemen, hogy Önöket megvédelmezhessem."

A továbbiakban igyekeztünk belekapcsolni e fejtegetésekbe [a] közvetítő akciónkat, mire előbb azt felelte, hogy nincs meg a kellő befolyásunk ahhoz, hogy

44 Lásd a 63. sz. dokumentum 21. jegyzetét.

eredményt érhessünk el, majd példákat hoztunk fel, hogy sok vonatkozásban mégis enyhítettünk a helyzeten, ezt elismerte s ismételten mondta, hogy nagyon jól tesszük s ő jó néven veszi, ha igyekszünk ez irányban mindent megtenni, vagyis formális megbízás nélkül ugyan, de helyesléssel fogadta a közvetítés gondolatát.

Összegezve együttes benyomásainkat, – Antonescu tábornok férfias egyénisége és egyenes magatartása által keltett kedvező impresszióim dacára – a helyzetet sokkal súlyosabbnak ítéltük a kihallgatás után, mint azelőtt, mert:

a) nem volt máig tudomásunk arról, hogy a magyarországi románok brutalizálása és kiutasítása legutóbbi intervenciónk óta is folyamatban van s ma is tart;

b) nem láttuk ennyire világosan Antonescu tábornok nehéz helyzetét a szélsőségekkel szemben s azt a sajnálatos lehetőséget, hogy az észak-erdélyi románságon elkövetett sérelmek tovább folytatása pozícióját nem csak megrendítheti, hanem meg is döntheti, sőt – saját szavai szerint – idő kérdése, hogy mikor dönti meg.

Mindezeknek alapján – nyomatékos figyelembe ajánlva a nagyenyedi határozatunkban lefektetett kérelmünket is – azt a kétségbeesett esdeklő kérést intézzük a magyar kormányhoz, kegyeskedjenek a legsürgősebben és a legerélyesebben intézkedni, hogy:

a) egyetlen észak-erdélyi román se léphesse át többé a román határt, akiről kétségbevonhatatlanul meg nem lehet állapítani, hogy önként, saját jószántából, vagyoni károsodás nélkül hagyja el magyarországi lakóhelyét,

b) egyetlen újabb erőszakos lépés se engedtessék meg senkinek többé, egyetlen észak-erdélyi románnak élete, testi épsége, vagyona, szabadsága ellen,

c) értesítse hivatalosan a magyar kormány – akár a budapesti román, akár a bukaresti magyar követség útján – a legsürgősebben a román kormányt, hogy – a mi közbenjárásunkra – ilyen határozott és erélyes rendelkezéseket adott ki, s viszont ajánlja a mi testi épségünket és vagyonunkat a román kormány védelmébe.

Ezt annál inkább kérnünk kell, mert ha e kérésünk meghallgatásra nem találna, nemcsak, hogy nem tudjuk vállalni az itteni magyarság jelenleg még csak formális politikai érdekvédelmének hálátlan szerepét, hanem kénytelenek lennénk lemészárlás előtt álló sorstestvéreinket mi magunk figyelmeztetni, hogy – védelem lehetősége hiányában – igyekezzenek életüket és menthető vagyonroncsaikat biztonságba helyezni.

[A] fenti közléseket [a] magunk részéről – a magyar kormány döntéséig, melyet mielőbbre kérnénk – hivatalos titokként kezeljük sorstestvéreinkkel szemben is, hogy őket ne nyugtalanítsuk, de ugyanezt kell kérnünk a magunk részéről is azzal, hogy a budapesti sajtó[nak] és rádiónak [a] fentiekből ne adassanak le közlések a mi előzetes meghallgatásunk nélkül.

Bukarest, 1940. november 9.
Gyárfás Elemér

66.
Gyárfás Elemér, a Romániai Magyar Népközösség elnökének feljegyzése a Ion Antonescu államvezetővel folytatott megbeszéléséről

Bukarest, 1941. március 27.

Feljegyzés[45] *az Antonescu*[46] *tábornokkal*
1941. március 26-án folytatott megbeszélésről

A kihallgatást március 24-én reggel kértem, vagyis Antonescu tábornoknak a március 25-i katonai ünnepségen mondott beszédét megelőző napon. A tábornok kabinetfőnöke az ünnepséget követő napon – újabb szorgalmazásom *nélkül* – telefonon közölte, hogy a kihallgatás március 26-án estére tűzetett ki, mit tudomásul vettem és bejelentettem, hogy időközben megérkezett Dr. Szász Pál alelnökünk, ki elkísérni óhajt s kértem, hogy ő is fogadtassék, amit tudomásul vettek.

Kihallgatásunkat közvetlenül megelőzte a külföldi sajtótudósítók teája, melyen Antonescu tábornok is megjelent, s ott a közismertté vált kijelentést tette. Erről azonban mi csak a kihallgatás után értesültünk.

A megbeszélést a *januári rebellió*[47] *utáni levélváltásunkhoz* kapcsolódóan kezdtük meg, s elsőnek átnyújtott beadványunkban azt adtuk elő, hogy a romániai magyarság, melynek életét és vagyonát a legionáriusok oly súlyosan fenyegették, a népszavazás[48] alkalmával kétségtelenül teljes egyhangúsággal a közrend helyreállítása érdekében tett kormányzati intézkedések mellett nyilatkozott volna meg, ha – egész különös módon – egyes helyeken hatósági szervek a magyarságot a szavazástól vissza nem tartották volna különböző módszerekkel, sok helyen magánúton való eltanácsolással, másutt egyenesen dobszóval való hirdetéssel, sőt Tordán a törvényszéki elnök – ki egyben a szavazatszedő bizottság elnöke is volt – a kibocsátott hivatalos hirdetményben tette közzé, hogy a nem román eredetűek közül csak a németek és olaszok szavazhatnak. Antonescu tábornok előbb kétkedve fogadta a közlést, majd az írásban lefektetett konkrét adatok láttára s dr. Szász Pál ama kijelentésére, hogy ő maga személyesen jelentkezett a szavazásra s elutasították, kijelentette, hogy ő ilyen tiltó rendelkezést nem adott ki, az önkényes eljárás miatt megtorlást fog alkalmazni, mert ő *teljesen szabadnak* akarta a népszavazást s attól *csak a zsidókat* tiltotta el; kiemelte, hogy minden ilyen zsidóellenes rendelkezésnél hangsúlyozni szokta, hogy ez a nem román eredetű keresztény kisebbségre nem terjeszthető ki; továbbmenően azonban hozzátette,

45 Köszönöm Horváth Sz. Ferencnek a feljegyzés fénymásolatát.
46 Antonescu, Ion.
47 Az 1941. január 21–23-a között lezajlott vasgárdista puccskísérlet.
48 1941. március 2–5-e között népszavazást rendeztek Romániában, amelyen a hivatalos adatok szerint a résztvevők 99,9%-a jóváhagyta Ion Antonescu politikáját.

hogy *ő a magyaroktól szavazatokat nem kért,* mert *„nincs mit csinálnia a szavazatokkal”*, ezzel azonban állampolgári és szavazati jogukat érinteni nem kivánta s a közölt konkrét eseteket meg fogja vizsgálni és torolni.

E kijelentésekkel kapcsolatban átvette a szót s feltette a kérdést: nem gondoljuk-e, hogy a románság türelmének van határa? Mielőtt felelhettünk volna, elkezdte felsorolni értesüléseit a románokkal a visszacsatolt területen elkövetett újabb atrocitásokról; állítólag 14 román ügyvédet tartóztattak le, 900 új menekült jött át, kikkel a menekültek száma jóval 130 000 fölé emelkedett, vagyis megközelítené az ottani románság 10%-át; román templomok romboltattak le és gyújtattak fel, egész megyék román tanítók nélkül vannak stb. stb., mindezeket a román közvélemény hosszasabban el nem türheti.

Előadtuk, hogy mi ezekről az újabb esetekről nem hallottunk, sőt éppen ellenkezőleg, úgy tudjuk, hogy az októberben itt-ott felmerült panaszok is orvosoltattak s általában nemcsak csend és nyugalom van odaát, hanem komoly intézkedések történtek a románság vezetőinek az ottani közélet ágazataiban szerephez való juttatására, sőt tudomásunk szerint megfontolás tárgyát képezi az is, hogy a magyar képviselőházba románok behívassanak, ami nemcsak parlamenti immunitást és szabad mozgást biztosítana az illetőknek, hanem egyben lehetővé tenné *politikai párt alakítását is,* s ezzel kapcsolatban messzemenő érintkezési lehetőséget biztosítana a románság vezetőinek saját tömegeikkel. Erre a közlésre a tábornok semmiféle formában nem reagált.

Továbbmenően hangsúlyoztuk, hogy mi a magunk részéről eddig is mindent megtettünk s ezután is mindent megteszünk, hogy elejét vegyük olyan intézkedéseknek, melyek itt nálunk retorziókat válthatnak ki, s ezeknek a jóindulatú intézkedéseknek az előkészítésében is tőlünk telhetőleg fáradozunk.

Mindezek az ellenvetéseink – melyeket közben-közben felhoztunk – nem voltak alkalmasak és elégségesek arra, hogy a magyar kormányzat elleni panaszok felsorolása megszűnjék, s így utaltunk arra is, hogy a jelenlegi magyar külügyminiszter[49] bukaresti követ korában is bebizonyította, mennyire tájékozott a romániai viszonyokat illetően s – amint Cruțescu[50] budapesti román követtől hallottuk – első találkozásuk alkalmával annak a reményének adott kifejezést, hogy a két ország közötti viszonyban új éra fog kezdődni. Antonescu tábornok erre azt válaszolta, hogy Bárdossy külügyminisztert nemcsak ismeri és nagyra becsüli, hanem vele igen szoros viszonyban (strânsă legătură) állott s ezért elvárta volna, hogy hivatalba lépése rendszerváltozást fog hozni, de ebben sajnos csalódott. Feltette azután a kérdést: nem volna-e érdemes megfontolni, hogy ha csak egyetlen ezrelék lehetőség van is arra – s ennyit nekünk is koncedálnunk[51] kell –, hogy ismét Románia fog felülkerülni, borzalmas lesz a bosszú (răzbunare) melyet el kell majd szenvednünk?

---

49 Bárdossy László.
50 Crutzescu, Gheorghe.
51 Koncedál (lat.) = elismer.

Szász Pál itt átvette a szót s erőteljes hangnemben kijelentette, hogy bármi történt és történjék is a határon kívül, az nem lehet ok arra, hogy minket elvitatathatatlan emberi és román állampolgári jogainkban korlátozzanak s másokért rajtunk bosszút álljanak, amíg állampolgári kötelességeinket teljesítjük. Utalt Antonescu tábornoknak legutóbbi kihallgatásunk alkalmával tett ama kijelentésére, mellyel kétségbe vonta, hogy nekünk odaát elegendő tekintélyünk volna ahhoz, hogy a magyar kormány elhatározásait determinálhatnánk; erre nem is akartunk vállalkozni s ezért nem is vagyunk hajlandók szavatosságot vállalni; következőleg tehát nem is vagyunk felelősekké tehetők s annál kevésbé megbüntethetők azért, ami odaát történik, hanem csak azért, hogy állampolgári kötelességünket miként teljesítjük s milyen viszonyt tartunk fenn mi, romániai magyarok a többségi néppel. E tekintetben lelkiismeretünk is teljesen nyugodt s teljesen nyugodtak vagyunk az erdélyi autochton[52] románságnak irántunk való érzéseit illetően is, minek dokumentálására Szász Pál felhozta, hogy 81 éves édesanyját aggodalom nélkül hagyta magára tiszta román faluban, mert tudja, hogy senki sem fogja a falusiak közül bántani.

Magam részéről is hozzáfűztem a fenntiekhez, hogy két évtizedes parlamenti múltam alatt a szenátus [...][53] a többség helyeslése mellett, ismételten visszautasítottam azt a törekvést, hogy velünk éreztessék a magyar kormány bármely intézkedése s a magyar közvélemény bármely megnyilatkozása miatt való elkeseredésüket. Ugyancsak kiemeltem, hogy távollétemben az én feleségem és leányom is magára marad egy ugyancsak román községben, de én sem aggódom most értük, mert a januári rebellió legválságosabb óráiban sem tanúsított velünk szemben a község román lakossága ellenséges magatartást, holott az idegenből jött legionáriusok, állig felfegyverkezve, a legszenvedélyesebb izgatást üzték s egyenesen legyilkolásunkra készültek. Mindezek alapján egybehangzóan kértük Antonescu tábornokot, hogy a velünk való bánásmódot ne a külföldi fajtestvéreink, hanem kizárólag csak saját magatartásunk alapján szabják meg.

Ebbe kapcsolódva, Antonescu tábornok – az előtte levő írásba tekintve – azt mondta, ne higyjük, hogy noha ő egyelőre nem tett messzebbmenő megtorló intézkedéseket, azért ne lenne tájékozódva az itteni magyarság körében lábrakapott felforgató törekvésekről, melyeket részleteiben ismernek s tudják, hogy *gazdasági, konfesszionális* és *politikai* téren minő államellenes mozgalmak kaptak lábra. Ezután az előtte levő jelentésből részletesen ismertette ezeket a vádakat, melyeknek hallatára részben bosszankodva, részben mosolyogva konstatáltuk, hogy a sziguranca[54] milyen alaptalan és nevetséges s minden tárgyi alapot nélkülöző dajkamesékkel bolondítja meg az államfőt is. Ezeket olyan emberek terjesztik – jegyezte meg Szász Pál – akik a két nemzet közötti ellentét kiélezéséből élnek.

---

52 Autochton (gör.) = bennszülött, őshonos.
53 Olvashatatlan rész.
54 Azaz a román titkosrendőrség.

Politikai téren – Antonescu tábornok szerint – az itteni magyarság körében önvédelem ürügye alatt katonai jellegű földalatti szervezkedés folyik. Erre megjegyeztem, hogy ha ilyen szervezkedésről neki tudomása van, indítsa meg nyomban az igazságügyi apparátust s tartóztassa le az állítólagos vezetőket, kiket mi nem ismerünk és akik csak felelőtlen elemek lehetnek. Ezek ártalmatlanná tétele nekünk is érdekünk, mielőtt szélesebb rétegekben zavart kelthetnének s tájékozatlan embereket bajba vihetnének. E válasz meglepte s erre a vádra többé nem tért vissza.

Konfesszionális téren – mondotta – a református papok egyházi tevékenység ürügye alatt felforgató irredenta propagandát űznek. Milyen eszközökkel? – kérdeztem – hiszen az ostromállapot lehetetlenné tesz bárminő akciót. Egyénenként, *fülbe sugdosott* felforgató hírek és biztatások közvetítésével. Kifejeztük kétségünket a tábornok értesüléseinek helyességére nézve, minthogy a fülbe sugdosott hírekről a sziguranca aligha szerezhetett tudomást.

Gazdasági téren a tábornok értesülése szerint *a magyarság szabotálja a termelő munkát s különösen a mezőgazdasági munkák terén igyekszik a termelés eredményeit meghiúsítani.*

Ez a vád alkalmat adott Szász Pálnak, hogy átadja a tábornoknak az Erdélyi Gazdasági Egylet működésének biztosítása érdekében összeállított emlékiratát, ismertesse a termelés fokozása érdekében végzett fáradozásait és támogatását kérje ennek akadálytalan továbbfolytatásához. A tábornoknak arra a kérdésére viszont, hogy ki és mi akadályozta őt eddig ebben, előadta Szász Pál, hogy karácsony és újév között hat felügyelőjével együtt, letartóztatva kísérgették egyik csendőrörstől a másikig engedély nélküli gyűlésezés címén, míg végre a nagyszebeni hadbíróság ismételt intervenciókra szabadon bocsájtotta; az EMGE nagyenyedi központi helyiségének mindkét szobáját elrekvirálták s pár nap előtt „Erdélyi Gazda" című szaklapját is betiltották. – Még az is megtörtént, hogy be sem engedték a földművelésügyi minisztériumba. Kérte, hogy adjon a tábornok alkalmat és lehetőséget annak bebizonyítására, hogy az EMGE kizárólag csak a mezőgazdaság fejlesztése s a több termelés érdekében működik, ellenőriztesse a legszigorúbban tevékenységüket s ha abban kifogásolni valót talál, vonja őt *saját személyében* felelősségre; addig azonban, míg ilyen konkrét kifogás nincsen, ne akadályozzák közérdekű munkáját. Meg van győződve róla, hogy egy év múlva a tábornok más szemmel nézi az ő – dr. Szász Pál – munkáját.

Szász Pál határozott, öntudatos szavai láthatóan impresszionálták a tábornokot, aki átvéve az emlékiratot megígérte, hogy inspektort küld ki az abban előadottak megvizsgálására.

A vádak és szemrehányások sorozata Szász Pál e szerencsés fellépése folytán megszakadván, előterjesztettem második emlékiratomat az *ipari és kereskedelmi vállalatokhoz kinevezett ellenőrző biztosok* ügyében. Mihelyt ezt szóvátettem, rögtön közbevágott, hogy ez csak *megtorló intézkedés* a magyar kormány altal kezdeményezett hasonló intézkedésekkel szemben. Azt feleltem, hogy ezt tudom, mert

benne van a törvény indokolásában s nem is tettem mostanig panasz tárgyává, remélve, hogy a nemzetközi tárgyalások során itt is, ott is megszűnik ez az intézkedés, de sajnos a nemzetközi rendezés késik; most március 12-e óta pedig a Monitorul Oficial[55] naponta sorozatát közli újabb és újabb inspektor-kinevezéseknek olyan kategóriákhoz (egyéni kis cégek, fűszeresek, rövidárusok, drogisták,[56] kisiparosok, mészárosok és gyógyszerészek), akiknek terhére odaát nem neveztek ki ilyen biztosokat, s a kinevezett inspektorok a vállalat rövides tönkretételét eredményező horribilis tiszteletdíjakat igényelnek. Példaképp felhoztam egy részvénytársaságot, melynek márciuc 15-én kinevezett inspektora a cég összes tisztviselői fizetésének négyszeresét igényelte honóráriumképpen, s ennek egy negyedrészét – az *összes* tisztviselők havi fizetésével egyenlő összeget – március 22-i első látogatása alkalmával előlegként fel is vette. A felhozott konkrét adatok a tábornokot láthatóan meggyőzték igazságunkról s igérte, hogy az ügyet megvizsgálja s intézkedni fog.

Az ekként lényegesen megenyhült atmoszférában adtam át és ismertettem harmadik iratomat, melyben köszönetemet fejeztem ki, hogy a Népközösség *nagyenyedi* és *dévai* irodáinak bezárása és irattárának elvitele tárgyában március 5-én beadott panaszunkra nyomban intézkedett s az ügy megvizsgálása után a belügyminiszter március 19-én – annak megállapítása mellett, hogy a Népközösség elismert legális szervezete – el is rendelte a nagyenyedi iroda azonnali megnyitását, de sajnos a nagyenyedi rendőrség ezt nem hajtotta végre s így kértem energikus intézkedését, hogy a nagyenyedi rendőrség respektálja a belügyminiszter március 19-i rendelkezését. Ugyanebben az iratban kértem annak engedélyezését is, hogy a Népközösség elnöki tanácsa havonta akadálytalanul ülésezhessék. E kérés alaposságára nézve egy szó észrevételt sem tett, hanem nyomban hivatta Vlădescu[57] államtitkárát s átadta neki elintézés végett beadványainkat.

A kihallgatásról azzal a benyomással távoztuk, hogy közel egy órás megbeszélésünknek – a konkrét kérések remélhető kedvező elintézése mellett – megvolt az a kétségtelen nagy előnye, hogy Antonescu tábornok kénytelen volt nyílt és határozott érveink és állításaink hatása alatt belátni, hogy a reánk szórt vádak és rágalmak legalábbis nem mind alaposak, hanem igen sok közöttük túlzás és elfogultság szülötte; viszont be kellett azt is látnia, hogy a velünk szemben követett bánásmód tekintetében sok olyan intézkedés és kisiklás történt, mely nemcsak nem védhető, hanem orvoslást igényel.

Érezve megbeszéléseinknek ezt a pszichológiai hatását, távozáskor utaltunk arra, hogy nagy elfoglaltsága miatt őt magát nem terhelhetjük folyton ügyeinkkel s ezért javasoltuk, bízzon meg egy főtisztviselőt, aki hivatásszerűen foglalkozik ügyeinkkel s akivel mi is esetenként megbeszélhetjük konkrét ügyeinket. E

55 A román hivatalos közlöny.
56 Azaz drogéria-tulajdonosok.
57 Vlădescu, Ovidiu.

kérésünkre nem nyilatkozott ugyan, de az volt az érzésünk, hogy ennek szükségességét és helyességét megbeszélésünk hatása alatt ő maga is belátta.

Így a továbbiakban ilyen közvetítő szerv beállításának szorgalmazását fogjuk programba venni.

Bukarest, 1941. március 27-én

Gyárfás Elemér s. k.
a Romániai Magyar Népközösség
elnöke

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár, Gyárfás Elemér feljegyzései, levelezése 1940-1941, VII. 25., 27–33. o. Gépelt másolat.

67.
Az Új Magyarság című budapesti napilap híre Gyárfás Elemér, a Romániai Magyar Népközösség elnökének brassói és bukaresti tárgyalásairól

Temesvár, 1941. szeptember 1.

Gyárfás Elemér tárgyalásai Brassóban és Bukarestben

Temesvár, szeptember 1.

Gyárfás Elemér dr., a Romániai Magyar Népközösség elnöke közölte, hogy a múlt hetet Bukarestben töltötte és a Népközösség ügyeivel foglalkozott.

E tevékenysége során írásbeli jelentést tett a külügyminisztériumnak[58] és a legfelsőbb banktanácsnak budapesti tárgyalásairól, amelyeket a pénzintézetek ügyében folytatott. Közbenjárt a kultuszminisztériumban[59] Argay György romániai magyar evangélikus szuperintendens megválasztásának jóváhagyása érdekében is.

Augusztus 21-én Szász Pál alelnök társaságában hosszú megbeszélést folytatott Pop Valér román miniszterrel.[60] *Rámutatott a magyar nyelv használatának nyilvános helyeken és a postai forgalomból való eltiltásából származó nehézségekre s kérte, hogy az erre vonatkozó rendeleteket vonják vissza s ezt megfelelő módon hozzák nyilvánosságra*. Mivel e tárgyalások során felmerült annak újabb szükségessége, hogy kihallgatáson jelenjék meg Antonescu Mihály[61] miniszterelnök-helyettesnél, megtette a szükséges lépéseket, hogy ez a kihallgatás megtörténjék és Brassóból, *ahol megbeszélést folytatott a német–olasz vegyesbizottsággal, visszatért Bukarestbe*. Ott tartózkodik jelenleg Parecz György népközösségi főtitkár is.

Megjelent: Új Magyarság, 1941. szeptember 2. 7. o.

58 A román külügyminisztériumnak.
59 A román kultuszminisztériumban.
60 Pop, Valeriu meghatalmazott miniszter.
61 Antonescu, Mihai.

68.
Parecz György, a Romániai Magyar Népközösség főtitkárának helyzetképe a Romániai Magyar Népközösségről

Bukarest, 1942. június 25.

Helyzetkép a Romániai Magyar Népközösségről

Folyó év június hó folyamán felkértem Bukarestben Dr. Parecz Györgyöt, a Romániai Magyar Népközösség főtitkárát, hogy a Népközösség jelenlegi helyzetéről készítsen egy rövid összefoglalást.

A felkérés folytán készítette Dr. Parecz György az alábbi feljegyzést, amely főleg a Népközösség bukaresti központi irodájának működésével foglalkozik.

Budapest, 1942. október 7.
Kertész István s. k.

Helyzetkép a Romániai Magyar Népközösségről

A bécsi döntés az erdélyi magyarság szempontjából az első pillanatokban, sőt mondhatnám, az első hónapokban, főleg lelki probléma volt. A bécsi döntést közvetlenül követő hetekben – néhány incidenstől eltekintve – kulturális, gazdasági és szociális szempontból a helyzet alig változott. Sőt, a zsidóellenes üldözések nyomán – bár egészen elszórtan – újabb magyar gazdasági termelő egyedek bukkantak fel és foglaltak helyet a közgazdasági életben.

Az egyetlen kivétel a fenti helyzetben a szervezetek voltak. Egyházi, iskolai és gazdasági életünk központja Kolozsvár volt, amelytől a dél-erdélyi részek elszakadtak s az elszakadt tagoknak új életet kellett kezdeniük.

A bécsi döntés előtt Erdély, ha nem is földrajzi, de legalábbis tradicionális egység volt, melyet a bécsi döntés által meghúzott határvonal derékben szakított ketté oly módon, hogy a kettészakított Erdély mellett a bánsági és nyugati határmenti részek maradtak meg, sőt százalékos szempontból nagyobb jelentőségre tettek szert.

Különösen az erdélyi magyarság átfogó szervezete, a Romániai Magyar Népközösség érezte meg ezt a kettészakítást.

Az első napok lesújtó kábultságából az arra illetékesek hamar feleszméltek, és megtették az előkészületeket a Népközösség újjászervezésére. Ez az első két hónapban a román kormány ellenállása miatt nem sikerült, s csak 1940. november elejére lehetett megkapnunk a kormányengedélyt ahhoz, hogy Nagyenyedre az Intézőbizottság Romániában maradt tagjait értekezletre hívjuk egybe, mely értekezlet az alapszabályokon s a tisztikaron megejtette az új helyzet követelte módosításokat.

A módosított alapszabályok Kolozsvár helyett Nagyenyedet jelölték meg a Népközösség új székhelyeként.

A kb. 10 000 lakosú Nagyenyed fontosságát úgyszólván kizárólag az ott székelő intézmények adták meg, ezért a viszonyok rosszabbra fordultával, különösen pedig az utazási engedélyek rendszerének bevezetésével, a rendőrség különösképpen ráfeküdt Enyedre, és jórészt sikerült megakadályoznia azt, hogy magyar vezető férfiak Nagyenyedre utazhassanak.

1941 elején hosszabb időn keresztül rendőrileg lepecsételten tétlenségre volt kárhoztatva a nagyenyedi iroda.

A Nagyenyedre nehezedő nyomás és főleg a Tövis – Kolozsvár vasúti vonal megszakítása megakadályozta azt, hogy Nagyenyed tényleges székhellyé fejlődjék. Ezzel szemben az élet Bukarestet fejlesztette ki a Romániai Magyar Népközösség székhelyévé. Mellette még két mellékközpont alakult ki a konzulátusi székhelyeken: Aradon és Brassóban. Ezek közül különösen Brassónak külön jelentőséget ad az ott székelő német–olasz bizottság.

A bukaresti központi iroda jelentősége és munkaköre a bécsi döntés folytán egyáltalán nem csökkent. A romániai magyarság lélekszáma kb. a régi egynegyedére apadt, ezzel szemben azonban sérelmeinek, bajainak és problémáinak száma egyáltalában nem kevesbedett, sőt, a viszonyok rosszabbodásával csak növekedett.

Az iroda a megnövekedett munkával – kezdetben – csökkent létszámmal állott szemben, amennyiben a rotációs rendszer szerint szolgálatot teljesítő elnökön, főtitkáron kívül kezdetben csak egy állandó munkaerő – az iroda régi titkárnője – volt, s csak időközönként sikerült egy-egy második munkaerőt rövidebb időre beállítani. Jelenleg a fentieken kívül két egészen kezdő segédtisztviselő van az iroda szolgálatában.

A központi iroda kifejlesztésének egyik legnagyobb akadálya az, hogy Bukarestben, az ottani magyarság kivándorlása folytán, mind kevésbé lehet megfelelő képességekkel rendelkező tisztviselőket találni, Dél-Erdélyben pedig aligha akad valaki, aki a mai viszonyok között magát a Bukarestben való letelepedésre rászánja. Ezen a hiányon bizonyos mértékben talán segítene anyagi eszközeinknek nagyobb mértékben való gyarapítása.

Tagozati irodáink közül a már említett brassói és aradi irodákra nehezedik a legtöbb és legfelelősségteljesebb munka. Ezek közül a brassói a nagyobb költségvetéssel rendelkező, s ennél fogva nagyobb tisztviselői létszámmal is bíró iroda, míg az aradi iroda inkább önkéntes, tisztán lelkesedésből dolgozó munkaerők segítségét veszi igénybe.

Az egyes helyi tagozati irodák működése aszerint felel meg többé-kevésbé a követelményeknek, hogy mekkora a megye székhelyén a hatósági nyomás és hogy mennyire változtak a helyi tagozati vezetők. Sajnos van olyan megye, ahol az állandó, Magyarországra való kiszivárgás folytán ezek a változások nagyon gyakoriak.

Azonkívül, hogy a bukaresti központi iroda a kormánnyal tartja fenn a kapcsolatot s az összes minisztériumokban eljár az egész dél-erdélyi magyarság ügyes-bajos dolgaiban, úgy a központi irodánknak, mint az egyes tagozati irodáknak fő feladatuk elsősorban az informálás és a jogvédelem.

Egyes tagozataink azonban csendben, feltűnés és reklám nélkül, igen szép kulturális, gazdasági és szociális munkát végeznek (tanfolyamok, könyvtárak, munkaalkalmak létesítése, szegények gondozása, népkonyhák fenntartása, stb. stb.).

Bukarest, 1942. június 25-én

Dr. Parecz György s. k.
A Romániai Magyar Népközösség főtitkára

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Sajtólevéltár, Sajtóarchívum, Erdéllyel foglalkozó lapkivágatok, kéziratok és cikkgyűjtemények, K 610, 91. csomag, XII II/3. Gépelt másolat.

69.
Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület rövid története és tevékenységének ismertetése

Nagyenyed, 1942. november 18.

I. Alapítása és fejlődése

Az Erdélyi Gazdasági Egyesület (EGE) 1844-ben alakult. Létrehívója az erdélyi főúri rend volt. Fejlődését az 1843-as idők megakasztották, az abszolutizmus évei megbénították. Új lendületet 1854-ben vett, amikor Mikó Imre gróf lett az elnöke. Mikó Imrét az Egyesület második megalapítójaként tisztelik.

Az EGE főként az erdélyi nagy- és középbirtokos réteg gazdasági és érdekvédelmi szervezete volt. A trianoni békeszerződésig ilyen értelemben végzett szép munkát.

Trianon után a romániai agrárrefom megszüntette a régi magyar nagybirtokot és megtépdeste a középbirtokot. Ezzel az egyesület anyagi létalapja megszűnt. Korábbi célját sem tartotta időszerűnek szolgálni. Rövidesen annyira elsorvadt, hogy tagjai száma alig érte el a háromszázat, s csak is inkább kegyeletből és nemzeti öntudatból ragaszkodtak hozzá, mint azért, mert szükségét érezték. Kis taglétszáma és anyagi erejének leromlása miatt nemzeti feladatot nem tudott végezni.

Múltjánál és meglévő törvényes kereténél fogva azonban értéket jelentett a Romániában kisebbségi sorsba került magyarságnak. Célkitűzésén és belső erkölcsi tartalmán kellett változtatni ahhoz, hogy az új körülményeknek megfelelő magyar nemzeti munkát végezhessen.

Ezt a változást Szász Pál dr., az Egyesület jelenlegi elnöke vitte véghez. 1936-ban vette át Bethlen György gróf elnöki székét. Azonnal új tartalmat és célkitűzést adott az Egyesületnek. Kiadta a jelszót, hogy az EGE az egész erdélyi magyar birtokosságé, vagyis leginkább a kisgazdáké. Megkezdte a magyar kisgazdák erőteljes megszervezését. A tagok száma alig egy év alatt megközelítette a tízezret, majd rövidesen elérte a húszezret. Erős nemzeti tartalmat is kapott az Egyesület, s ennek kifejezéseként felvette nevébe a „magyar” megjelölést is.

Így lett az EGE-ből EMGE (Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület). Bejelentett célja a romániai magyar gazdatársadalom (resp.[62] kisgazdák) megszervezése, a magyar mezőgazdasági kultúra fejlesztése, ennek érdekében a mezőgazdák rendszeres oktatása, erkölcsi nevelése és szükség szerinti erkölcsi és anyagi támogatása.

E célokat a bécsi döntés előtt a havi 20 000 példányban megjelenő Erdélyi Gazda című folyóiratával, naptáraival, tanító célzatú más kiadványaival és az azóta

62 Resp. (lat.) = azaz.

Magyarországon is meghonosított téli mezőgazdasági tanfolyamaival munkálta. Vetőmag- és tenyészállat-akciókat bonyolított le szép eredménnyel. A magyar mezőgazdálkodás színvonalát néhány év alatt látható mértékben emelte.

II. Az EMGE és munkája a bécsi döntés után

1.) Szervezete:

A bécsi döntés után az EMGÉ-nek 5820 nyilvántartott tagja és 188 gazdaköre maradt Romániában. Szász Pál elnök Nagyenyeden új központot szervezett, és bejegyeztette nagyenyedi megjelenési hellyel az Erdélyi Gazda című folyóiratot is. A Romániában maradt dél-erdélyi területet hat kerületre osztotta be, és ezek élére gazdasági felügyelőket állított az alábbiak szerint:

I. kerület	Szász Ferenc és Binder Albert, Pusztakamarás;
II. "	Finta Andor, Torda;
III. "	L. Szása Ferenc, Bükkös;
IV. "	Orosz Károly, Szenterzsébet;
V. "	Bíró Pál, Arad;
VI. "	Medgyessy István, Temesvár.

Hunyad megyében Szabó Zoltán ref. lelkész személyében külön megbízott is dolgozik.

2.) Tisztviselöi kara:

A központi iroda tisztviselői:
Elekes Viktor irodaigazgató,
Kénossy Zoltán központi felügyelő,
Bitay Endre központi felügyelő,
Özv. Járay Istvánné pénztáros,
Botz Ida irattáros,
Özv. Kozma Gyuláné gépírónő,
Bodor Gizella gépírónő,
Nagy István dr. statisztikus,
Boros Endre könyvelő,
Dr. Müller Jenő ifj. ügyész.
Az Erdélyi Gazda szerkesztősége:
Nagy Endre dr. felelős szerkesztő,
Kacsó Sándor szerkesztő.
Az Erdélyi Gazda kiadóhivatal:
Domokos Jolán,
Ungvári Rózsika.

3.) Kiadványai a bécsi döntés után

Sorszám	Kelet	Megnevezés	Példányszám	Megjegyzés
1.	1940. XII. 15	Magyar Gazda Naptára	10 000	
2.	1941. I. 1.	Erdélyi Gazda	11–17 000	Havonta kétszer megjelenő folyóirat
3.	1941. IV.1.	A törvényes rendelkezéseket ismerni kell	10 000	A folyóirat első betiltása idején jelent meg.
4.	1942. V. 1.	Május a mezőgazdaságban	10 000	” ”
5.	1942. III. 12.	Gazda Naptár 1942.	20 000	
6.	1942. III. 11.	A melegágy	5000	
7.	1942. IV. 1.	Pillangós virágú takarmánykönyveink I.	16 000	
8.	1942. IV. 15.	Pillangós virágú takarmánykönyveink II.	16 000	
9.	1942. V. 1.	Silógazdálkodási útmutató	5000	Csak 5000 példányban engedélyezték
10.	1942. IV. 1.	A búza és a kenyér	3000	Csak 3000 példányban engedélyezték

Az Erdélyi Gazda példányszáma a kezdeti 11 000-ről 1942 júniusára 17 000-re emelkedett. A tagok száma 5820-ról 12 605-re nőtt 1941. október 1-ig, majd az 1942. év közepére 16 720-ra. A gazdakörök száma 163-tól 246-ra szaporodott. A további szervezés a hatóságok gáncsoskodása miatt elakadt.

4.) Lebonyolított akciói a bécsi döntés után

A gépakció keretében az EMGE a magyar gazdáknak 1942. január 1-ig 223 mezőgazdasági gépet juttatott.

Az I. kerület kapott: 7 tengeri-vetőgépet, 3 tengeri-morzsolót, 5 vetőgépet. 2 trieurt,[63] 11 szecskavágót, 8 lókapát, lóherevetőgépet;

a II. kerület kapott: 1 tengeri-morzsolót, 13 vetőgépet, 4 trieurt, 17 különféle kapát, 1 ekét;

a III. kerület kapott: 3 tengeri-vetőgépet, 18 vetőgépet, 7 trieurt, 13 különféle kapát, 3 lóhere-vetőgépet, 1 ekét, 2 permetezőgépet;

a IV. kerület kapott: 6 tengeri-morzsolót, 10 vetőgépet, 4 trieurt, 5 permetezőgépet;

az V. kerület kapott: 4 tengeri-morzsolót, 4 vetőgépet, 6 trieurt, 5 különféle kapát, 3 permetezőt, 13 magpácolót, 2 vajköpülőt, 5 tejszeparátort, 1 káposztagyalut és 1 talajporhanyítót;

63 Triőr (fr.) = konkolyozógép.

a VI. kerület kapott: 2 tengeri-vetőgépet, 1 tengeri-morzsolót, 9 vetőgépet, 7 trieurt, 1 lókapát, 10 különféle ekét, 1 tejszeparátort és 1 répavetőt;

a VII. kerület kapott: 1 trieurt.

Összesen tehát kiosztásra került 1941-ben 59 vetőgép, 31 trieur, 12 tengeri-vetőgép, 15 tengeri-morzsoló, 44 különféle kapa, 10 szecskavágó, 5 lóhere-vetőgép, 10 permetező, 12 különféle eke, 6 tejszeparátor, 2 vajköpülő, 12 magpácoló, 1 répavető, 1 káposztagyalu és 1 talajporhanyító.

Az EMGE juttatott a gazdáknak 67 229 kg gabonát, ebből búza 59 415 kg, zab 4 279 kg, árpa 480 kg, tengeri 2680 kg, köles 375 kg. A felügyelők által kiosztott még 34 530 kg vetőmagot.

Kiosztott az EMGE 1783 drb. facsemetét, 2000 drb. megvételéhez pedig anyagi támogatást adott.

Hozzásegítette a gazdákat aszalók építéséhez részben anyagi támogatással, részben pedig drótháló adva.

Az állattenyésztés fejlesztése érdekében anyagi támogatását adott egy sertéstenyésztelep létesítéséhez, 4 drb. tenyészkan beszerzéséhez és kocatartásokhoz; 60 drb. York-sertést továbbtenyésztésre osztott ki; ugyancsak hozzájárult több száz sertés beoltásához, szérumot juttatva a gazdáknak.

Az 1942. évi gépakciók keretében a gazdakörök között kiosztásra került 26 drb. vetőgép, 17 gyomfésű, 10 váltóeke, 30 szőlőpermetező, 10 gyümölcsfa-permetező, 24 trieur, 1 tárcsás borona, 4 tengeri-morzsoló, 4 szecskavágó, tehát összesen 126 drb. gép.

Az 1942. évi gabona-elkobzások alkalmával az EMGE 110 község magyarságának juttatott segélyt. Ugyancsak ez évben 200 kg répamagot, 1960 kg tavaszi bükkönymagot, 2500 kg őszi bükkönymagot, 10 000 kg lóheremagot juttatott a gazdáknak. Egy német céggel kötött szerződés alapján még külön 11 020 kg lóheremagot juttatott kölcsön a jelentkező gazdáknak.

A termelés fokozása érdekében 20 000 kg műtrágyát osztott ki az igénylőknek. Ez év folyamán a gazdákat 650 kg csávázó porhoz, a sertésük beoltására szükséges szérumhoz, 12 600 drb. Vitan kapszulához, 53 doboz Igitol porhoz segítette.

A csombordi Gazdasági Iskola felszereléséhez az EMGE 1 fejfölözőgéppel, 1 méhfüstölővel, 1 szúrcsappal, 1 bárzsing csővel, 2 ásóval, 1 ásóvillával, 3 drb. mustfokolóval és 1 drb. sertésorrkarika-fogóval járult hozzá.

Az állattenyésztés fejlesztése érdekében egy bivalybikát juttatott a sárpataki gazdakörnek.

Az 1942. évben az arra rászorultak között jelentős gyorssegélyeket osztott ki.

1942 tavaszán mozgalmat indított a silógazdálkodás fejlesztése érdekében. Ahol szükség mutatkozik, kölcsönt is nyújt a silók felépítésére.

5.) Milyen hatósági intézkedések gátolják munkáját

1.) Az Egyesület elnöke és felügyelői ellen folytatott hatósági hajsza

A nagyenyedi rendőrség 1940. december 20-án Szász Pál elnököt és az értekezletre behívott felügyelőket előállította a rendőrségen, és tiltott gyűlés címén eljárást indított ellenük. Szász Pál dr. elnököt és Bitay Endre központi felügyelőt 1940. december 29-én letartóztatták, és a nagyszebeni hadbírósághoz kísérték.

1941. január és február hónapjában a felügyelőket, akik a fenti értekezleten résztvettek, sorban a hadbíróság elé idézik.

1942. május 31-én a csendőrség letartóztatja Szász Ferenc felügyelőt és a bukaresti kémelhárítóhoz kíséri.

1942. július 18-án a tövisi kémelhárító letartóztatja Bitay Endre központi felügyelőt.

Jellemző, hogy a letartóztatottak ellen a legtöbb esetben még csak vádat sem emelhettek a hadbíróságok. Vádemelés egyedül Szász Ferencnél történt, akit azonban a nagyszebeni hadbíróság 1942. július 24-én felmentett.

2.) A kerületi felügyelők oktató, irányító és szervező munkájának megakadályozása:

a.) az utazási igazolványok megtagadásával,

b.) csendőrségi tilalmakkal,

c.) gyűléstilalmi rendeletekkel.

Az a.) és b.) pontok alatt a felügyelők nem látogathatják rendszeresen kerületük magyar falvait, nem oktathatják az Egyesület tagjait és nem irányíthatják a termelést a helyszínen, a természeti adottságoknak és a szükségleteknek megfelelően.

A c.) pont alatti gyűléstilalmi rendelet nemcsak az EMGE-központ és -felügyelők, hanem a gazdakörök életét is megbénítja, mert lehetetlenné teszi a mezőgazdasági kérdések közös megbeszélését, az egymást segítő közös munkabeosztást, stb.

3.) Az Egyesület központi irodájának ismételt katonai elrekvirálása

1941. február 20-án a katonai hatóságok lefoglalták az Egyesület központi irodahelyiségeit. A rekvirálását csak ugyanez év augusztusában oldották fel, de már pár hónap múlva, 1942 februárjában ismét lefoglalták, és csak ugyanez év augusztusában szabadították fel ismét. A központi iroda tisztviselői a fenti időközben Szász Pál elnök nagyenyedi magánlakásán végezték a munkát.

4.) Az Erdélyi Gazda című folyóirat ismételt betiltása

Az Erdélyi Gazdát először 1941. március 21-én tiltotta be a belügyminisztérium. Szász Pál elnök közbenjárására Antonescu[64] államvezető a lapot április 26-án újra engedélyezte, miután meggyőződött, hogy a folyóiratnak a termelés fokozásában igen nagy szerepe van. 1942. szeptember 13-án a belügyminisztérium a 2746/942.

64 Antonescu, Ion.

sz. alatt indokolás nélkül újra betiltotta a folyóiratot, amely azóta sem jelenhet meg.

5.) A cenzúra-rendelet

Már 1941 őszén először, később 1942 márciusában elrendelte a propaganda-minisztérium, hogy minden könyv, füzet, brosúra vagy olyan kiadvány, amely nem jelenik meg külön engedélyezés alapján, Bukarestben cenzúrázandó. A bukaresti cenzúráztatás minden esetben nagy költséggel jár és sok időbe kerül, és a szeszélyesen szigorú cenzúrához való kényszerű alkalmazkodás az írásművek belső értékét igen károsan befolyásolja.

6.) A papír-rendelet

A papírral való takarékoskodás értelmében, illetőleg ürügyével, az EMGE kiadványainak példányszámát a propaganda-minisztérium minimálisra csökkentette. Legutolsó két kiadványunk a megelőző 16 000-es példányszámmal szemben csak 5, illetve 3000 példányban jelenhetett meg. Papírhiány miatt a további, tervbe vett kiadványaik nem jelenhettek meg.

7.) A magyar nyelven való levelezés tilalma

Valósággal megbénította tagjainknak a központunkkal való érintkezését. A magyar gazdaközösség nem bírja annyira a román nyelvet, hogy levelezni tudott volna. Később e tilalmat feloldották, de minden magyar nyelven írott levelet Bukarestben cenzúráznak, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy még az expressz ajánlott levelek is 2-3, sőt 4 hetes késéssel érkeznek rendeltetési helyükre. Jellemző példa, hogy Egyesületünktől a temesvári Gál cinkográfiához küldött expressz ajánlott levél 26 nap alatt érkezett a címzetthez, és emiatt naptárunk cenzúráztatása jelentős késedelmet szenvedett, mert a cenzúrahivatal ragaszkodik a naptárban megjelenő képek bemutatásához is.

Az Egylet levelezését és a felügyelők jelentéseit olyannyira rendőri ellenőrzés alatt tartják, hogy a belső ügyviteli ügyeinkre vonatkozó levelezésünket, valamint a felügyelők jelentéseit és az ezekre adott utasításainkat csak alkalmi küldönccel tudjuk továbbítani.

8.) A nagyenyedi hatóságok rosszindulatú magatartása a Bethlen-nyomda ellen, ahol az EMGE kiadványai készülnek

A helyi hatóságok feljelentésére, illetve szorgalmazására a Bethlen-nyomda minden katonaköteles alkalmazottját behívták. Nélkülözhetetlen szakembereink azonban tényleg nem katonai szolgálatot teljesítettek, hanem román nyomdákban helyezték el, ahol díjtalanul kellett dolgozniuk, mialatt fizetésük felét a mi nyomdavállalatunknak kell viselnie. Volt idő, amikor csak két, katonai szolgálatra alkalmatlannak talált nyomdászunk dolgozhatott. A városi villamosüzem csak meghatározott időben szolgáltat áramot a nyomdának. A rendőrség ügynökei mindenféle apró ürüggyel álladóan zavarják a munkamenetet.

III. Milyen konkrét intézkedések volnának szükségesek tevékenységünk eredményességének fokozására?

1.) Az EMGE munkáját gátló körülmények jórészt ugyanazok, amelyek az egész dél-erdélyi magyarság életét is gátolják. E körülményeket elhárítani a mai körülmények között a dél-erdélyi magyarság maga aligha tudja. Viszonylagosan tűrhető állapotot a két ország közötti megállapodás teremthetne, amely megállapodás során Magyarországnak biztosítania kellene:

a.) az EMGE felügyelői és tisztviselői karának a szabad mozgási, illetve utazási lehetőséget;

b.) a gyűléstartási tilalomnak legalább olyan mértékű módosítását, hogy falusi gazdaköreink összejöhessenek, az időszerű gazdasági kérdéseket megtárgyalhassák, szükségleteiket összeírhassák, és az EMGÉ-vel az összeköttetést tarthassák;

c.) a téli gazdasági tanfolyamok megtarthatását, különös tekintettel arra, hogy a háborús gazdálkodás még külön feladatokat ró a gazdaközösségekre, s e feladatokat az EMGE kiválóan szolgálhatná a téli gazdasági tanfolyamokon;

d.) a még az egyesület birtokában levő oktató és irányító eszközök, mint az Erdélyi Gazda című folyóirat, az évenkénti naptár, valamint a népnevelést szolgáló füzetek bántatlanságának a biztosítása. Meg kell jegyeznünk ezzel kapcsolatban, hogy az Erdélyi Gazda, amely jelenleg nem jelenhet meg, mindig a legjobb összekötő kapocs volt az Egyesület és a gazdák között, s hosszadalmasabb hiánya feltétlenül az összetartó erő meggyengüléséhez és a tagok számának leporladásához vezethet.

2.) Feltétlenül el kell hárítani azt a nagy veszélyt, amely az itteni magyar birtokosságot az önkéntes birtokcsere lehetősége miatt fenyegeti. Az amúgy is nehéz megélhetési, valamint a súlyos politikai viszonyok ugyanis sok gazda erkölcsi ellenállását törik meg, és ezek örömmel kapnak a román részről sűrűn felajánlott birtokcsere lehetőségén. Az ilyen birtokcserék minden eszközzel és a lehető legnagyobb szigorral megakadályozandók.

3.) A 2. ponttal kapcsolatban – de ettől függetlenül is – rendkívül hasznos volna egy birtokpolitikai ankét mielőbbi megtartása, amely a veszni indult dél-erdélyi magyar vagyonok megmentése kérdésében meghatározná a tennivalókat, és nagyvonalú munkatervet dolgozna ki. A hozott határozatokat végrehajtaná az EMGE, a Hangya Szövetkezeti Szövetség és a magyar pénzintézetek.

Nagyenyed, 1942. november 18.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Sajtólevéltár, Sajtóarchívum, Erdéllyel foglalkozó lapkivágatok, kéziratok és cikkgyűjtemények, K 610, XII. Délerdélyi Adattár, 91. cs., 3/1., 3-13. o. Gépelt másolat.

70.
Sztankay Zoltán brassói konzul felterjeszti Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek Dr. Szász Pál, az EMGE elnökének jelentését a rászorultak segélyezéséről

Brassó, 1942. december 13.

Magyar Királyi Konzulátus *Másolat*
Brassó

532/1942. pol.

Rendelet száma: 7922/Pol. – 1942[65]

1 melléklet

678/Pol. – 1942. számú jelentésem[66] kiegészítéseképpen tisztelettel felterjesztem Szász Pál falusi lakosság ellátására vonatkozó jelentését.

Sztankay s.k.
m. kir. konzul

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1942-47. tétel, Dél-erdélyi magyarok ellen hozott bírósági ítéletek, adózási sérelmek, elkobzások, kisajátítások panaszügyei a nemzetközi bíróságok elott III., 445. csomó, sz. n. Gépelt másolat.

Melléklet

Reuniunea Agricultorilor Maghiari din Ardeal
Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület

Aiud, Nagyenyed, 1942. december 10.

A brassói m. kir. konzulátustól érkezett felszólítás következtében előterjesztést teszek a következő tárgyban. Az éhező és ruhátlan, okvetlen téli segélyre szoruló magyarok érdekében mi történt eddig, azt kérdezi a konzulátus, hozzátéve, hogy amennyiben e célból fedezetre van szükség, forduljunk közvetlenül hozzá.

Általános megállapodás az, hogy a városi lakosság téli segélyezése a Népközösség hatáskörébe van utalva, míg a falusi lakosság segélyezésének ügyét az EMGE látja el.

65 Nincs az iratok között.
66 Nem közöljük.

Az EMGE akciója tehát kétirányú. Az egyik a gazdaközönség okvetlenül szükséges anyagi megsegítése, amely akció teljesen gazdasági természetű, tehát nem éhezők és ruhátlanok támogatására irányul, hanem vetőmagellátás és életlehetőségének a biztosítása, stb. Ezen akció külön számlán, külön megállapodás alapján történik, a másikra, a tulajdonképpeni téli segélyezésre folyó évben semmi előzetes megállapodás nem történt, s e címen semmi ellátmányt nem kaptunk.

A falusi lakosság segélyezése egészen más princípiumok szerint oldandó meg és oldható meg, mint a városi lakosságé. A rászorultaknak a tapasztalatok alapján pénzsegélyt nem nyújtunk. Ez a princípium, amelytől csak abszolút elkerülhetetlen esetekben térünk el. Arról győződtünk ugyanis meg, hogy a készpénz adományozások destruktív hatása sokkal nagyobb, mint amennyit azzal az általános helyzeten segítünk.

Tekintettel arra, hogy a községi lakosok száma igen nagy és igen nagy számban fordulnak segélyért az EMGE-hez az arra szorulók, kénytelenek vagyunk a kéréseket a legszigorúbban megrostálni és azokat így elbírálni. Mégis, ott, ahol nincsen családfenntartó és ellátatlan gyermekek vannak, az EMGE felügyelők és gazdakörök útján gondoskodik az ellátatlan gyermekekről, ahol pedig a gyermekek ruhátlanság és cipőtlenség miatt a házból sem tudnak kimozdulni, iskolába sem tudnak járni, ha tudunk, szerzünk részükre cipőt és ruhát, legalább annyit, hogy részben segítsünk a bajon. Köztudomás szerint ezen ruházati cikkbeszerzés is nagyon drágán és a legnagyobb nehézségekkel eszközölhető. A múlt év és az eddigi idei tapasztalatok szerint, tekintettel arra, hogy Dél-Erdélyben az EMGE 620 községből kapja a segélykéréseket, ezen akció fedezetére szükségünk van minimálisan 5 000 000, azaz ötmillió lejre. Kérem, szíveskedjenek ezen fedezet kiutalásáról gondoskodni, vagy bennünket értesíteni, hogy fedezet hiányában az akciót szüntessük be. Ez évben az eddigi segélyezéseket a gazdasági akció fedezetére szolgáló összegből előlegeztem.

Tél végével a végrehajtott segélyakcióról részletes elszámolásokkal fogunk szolgálni.

Teljes tisztelettel, kész hívük:

Dr. Szász Pál s.k.

71.
Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek Gyárfás Elemér, a Romániai Magyar Népközösség elnökének magatartásáról

Brassó, 1943. május 28.

Magyar Királyi Konzulátus
Brassó

Másolat

72/1943. pol.

Brassó, 1943. május 28-án

Tárgy: Gyárfás elnök eltiltja tagozati
elnökeit a konzulátus megbízásainak elvégzésétől.
Hiv. szám: 706/pol. – 1942. sz. jelentés[67]

Más úton tett sürgönyjelentésem kiegészítéseként az alábbiakat jelentem:

Fenti számú jelentésben többek között rámutattam a magyar ügyre abból a tényből háramló hátrányokra, hogy a Romániai Magyar Népközösségnek csak papíron van rendes szervezeti központja, tényleg pedig csak a magyarság letelepüléseitől oly messze fekvő Bukarestben működik elnöki irodája.

A nagyenyedi központi iroda, amelyet ifj. Müller Jenő, úgynevezett „központi titkár" vezetne, csak papíron van meg, habár a Magyar Népközösségnek a bécsi döntés után való átalakulása idején, 1940. november 4-én abból a célból állították fel a központi fekvésű és a legfontosabb dél-erdélyi magyar intézményeknek otthont adó Nagyenyeden a központi irodát, hogy a neki szánt feladatot be is töltse.

Hovatovább a központi iroda teljesen elvesztette jelentőségét és jóformán kizárólag Alsó-Fehér megyei tagozati irodává jelentéktelenedett. A „központi titkár" Gyárfás elnök rendelete folytán szintén csak megyei feladatokat tölthet be.

Így állott elő az a helyzet, hogy van egy Népközösségünk, amelynek azonban csak elnöke van, de nincs központja.

A bukaresti elnöki iroda nemcsak azért nem tekinthető annak, mert annakidején nem ezt tűzték ki feladatául, de azért is, mert a központi iroda szerepének betöltésére nem alkalmas. Hiszen Bukarest messze esik Dél-Erdély magyar vidékeitől, nemcsak fizikailag, de még inkább szellemileg.

Emellett Gyárfás elnök maga is az évnek csak egy részét tölti Bukarestben, másik részét a Nagy-Küküllő megyei Borzáson fekvő birtokán, vagy úton (Budapest, stb.) tölti.

---

67 Nem közöljük.

Nemcsak a szegény dél-erdélyi magyarság kisebb-nagyobb fontosságú magánügyei sínylik meg a Magyar Népközösség szervezetlenségét, illetve megfelelő központi irányításának hiányát, hanem Nagyméltóságod rendeleteinek gyors, megfelelő végrehajtása is meg van nehezítve.

A m. kir. Külügyminisztérium többek között a brassói konzulátust is felhasználja arra, hogy különböző célból szükséges, a dél-erdélyi magyarságra vonatkozó információkat szereztet be vele. Mint a tárgyrovatban hivatkozott számú jelentésben részletesen kifejtettem, Nagyméltóságod erre vonatkozó rendeleteinek a Magyar Népközösség helyi szervezetei segítségével, szolgálataik igénybevételével tesz eleget a konzulátus.

(Vannak a konzulátusnak ugyan a népközösségi szervezeten kívül is bizalmi férfiai, de az igen kis számú dél-erdélyi magyar értelmiség nagyrésze a Népközösség vezető garnitúrájába van már beszervezve. Úgyhogy megfelelő külön bizalmi férfi szervezetet a konzulátus alig tudna kiépíteni.)

A konzulátus felállításának első másfél évében a nagyenyedi központi iroda többé-kevésbé még elég rendszeresen betölthette hivatását, amelyre a Nagyenyeden és a szomszéd Gyulafehérváron elhelyezett más magyar intézményekkel (róm. kath. püspökség, református püspökhelyettesség, Hangya, EMGE, stb.) való közvetlen érintkezés is predesztinálta.

Roppant megkönnyítette és meggyorsította Nagyméltóságod rendeleteinek végrehajtását, hogy ahelyett, hogy a konzulátus minden kis városi központi népközösségi tagozatot végigkérdezgetett volna, egyszerűen a nagyenyedi központhoz fordult, amely úgyis állandó összeköttetésben volt a különböző vidékekkel, mert hiszen Nagyenyedet az ott elhelyezett magyar szervezeti központok miatt a legkülönbözőbb vidékek magyarjai felkeresik.

Természetesen így nemcsak gyorsabban, hanem magyarjainkra veszélytelenebbül tehetett eleget a konzulátus Nagyméltóságod rendeleteinek, mert hiszen mennél több helyről kell a konzulátusnak összeszedni a kért adatokat, annál nagyobb a valószínűség, hogy a románok egyrészt betekinthetnek a konzulátus működésébe, másrészt pedig elcsípik a konzulátusnak adatot szolgáltató dél-erdélyi magyart. A román törvény szempontjából pedig sokkal súlyosabb bűnt követ el az a magyar, aki a konzulátusnak, mint az, aki az elismert Népközösségnek viszi az adatokat.

Szabad legyen a fentiek megerősítése céljából példaként csak a 9/pol. 1942. és 21/pol. 1942. számú jelentéseimre[68] hivatkozni. Az elsőben a nagyenyedi központi iroda segítségével elkészített dél-erdélyi iskolastatisztikát, a másikban a dél-erdélyi magyar ügyvédeknek a nagyenyedi központi iroda főtitkára által készített listáját terjesztettem fel. De ezenkívül igen sok más, egész Dél-Erdélyre kiterjedő lista összeállításában is segítségemre volt a nagyenyedi központi iroda.

68 Nem közöljük.

Nagyméltóságod rendeleteinek ily simán, a segítő dél-erdélyi magyarok minimális veszélyeztetése nélkül való végrehajtása csak addig tarthatott, amíg Gyárfás elnök a legszigorúbban meg nem tiltotta Müller „központi" főtitkárnak, hogy Alsó-Fehér és a szomszédos Torda és Kis-Küküllő megyéken kívül eljárjon.

Azóta Müller főtitkár, Gyárfás tilalmára hivatkozva, a legnagyobb sajnálkozással bár, ismételten visszautasította a m. kir. Külügyminisztérium rendeletére hozzá intézett konzulátusi kérés teljesítését.

Gyárfás ez első tilalma óta a helyzet az volt, hogy a tényleg félretolt központi iroda helyett több alközpontot bízott meg a szomszédos 2–3 megyére vonatkozó információk közvetítésével. Így például a Brassó megyei népközösségi tagozatot Brassón kívül a Fogaras és Nagy-Küküllő megyékre vonatkozó információk közvetítésével bízta meg.

Ez az újabb rendszer már erősen meglassította a m. kir. Külügyminisztérium rendeleteinek végrehajtását, és az így megszaporodott segítő népközösségi vezetőket nagyobb veszélynek tette ki.

A konzulátus, bár lassabban tudott felettesei rendeleteinek eleget tenni, mégsem végezhetett áttekinthető munkát, mert a különböző megyei tagozatok különféle szempontból dolgozták fel feladataikat.

Emellett egyre gyakrabban lehetett hallani a magyar vezetőktől, hogy Gyárfás köti magát ahhoz, hogy az ő tudta nélkül információkat ne adjanak.

Ez a szétesési folyamat lassan fejlődött a mai helyzet felé.

Gyárfás utolsó budapesti útja után, felhasználva a német–olasz tiszti bizottsággal szemben követett eljárás megváltoztatását, egyenesen megtiltotta a tagozati elnököknek, hogy az ő tudta nélkül a magyar külképviseletnek felvilágosítást adjanak.

Még írásban is oly messze ment, hogy a Dicsőszentmártonban 1943. március 27-én kelt, a Magyar Népközösség megyei szervezeteihez intézett utasításában többek között elrendeli, hogy „semmiféle panaszt, sérelmet, kérést, sem a német–olasz tiszti bizottsághoz, sem *semmiféle külképviseleti hatósághoz* közvetlenül be ne nyújtsanak".

Mikor Gyárfástól utolsó brassói tartózkodása alkalmával felvilágosítást kértem, ő kijelentette, hogy az idézett utasítása nem vonatkozik a konzulátusra.

Azóta azonban több esetben több megyei népközösségi vezető jelentette a konzulátusnak, hogy az országos elnök letiltotta őket attól, hogy a konzulátusnak az ő megkérdezése nélkül felvilágosítást adhassanak, azaz számára bármiféle összeállítást készíthessenek.

Azt is jelentették vidéki elnökeink, hogy az általuk Gyárfásnak a konzulátus számára átadott, a Nagyméltóságod rendeleteiben foglalt kérdések feldolgozását tartalmazó írásokat Gyárfás magánál tartott.

Arról is van tudomásom, hogy a megyei elnököket még attól is eltiltotta, hogy más megyebeli elnöktársukhoz továbbítsák a konzulátus azon megbízatásait, amelyek a m. kir. Külügyminisztérium rendeleteinek végrehajtását célozzák.

Azt is tudomásomra hozták a megyei elnökök, hogy országos elnökük kifejezett rendeletének megfelelően, a megyéjükben lakó magyarság sérelmeiről és a fontosabb eseményekről általuk összeállított havi összefoglaló másolatát sem adhatják át a jövőben a konzulátusnak. Ezek hiányában nemcsak a konzulátus informáltsága szenved, hanem nem tehet eleget megfelelő módon a m. kir. Külügyminisztérium [...][69] /pol. 1943. és [...][70] /pol. 1943. számú rendeleteinek sem, amelyek a német–olasz tiszti bizottsághoz intézendő havi összefoglaló elkészítéséről rendelkeznek.

Ezek után – miután a tilalmak következtében Nagyméltóságod több rendeletének elintézése megakadt – Szabó Béni Brassó megyei népközösségi elnök útján levelet intéztettem Gyárfáshoz, amelyben határozott választ kértem arra, hogy vajon joga van-e a megyei tagozatoknak a konzulátus megbízatásait elvégezni az országos elnök megkérdezése nélkül. Gyárfás határozott „nem”-mel válaszolt Szabó tagozati elnöknek és hozzátette, hogy ezt a bukaresti követséggel való megbeszélés alapján teszi.

Ilyen körülmények között a konzulátus használhatósága Nagyméltóságod számára a legnagyobb mértékben korlátozva van, és hivatásának sem tud a kívánt mértékben megfelelni.

Sajnos arról is alig lehet szó, hogy a konzulátus a Népközösség vezetőitől független bizalmi férfi szervezetet építhessen ki a külügyi szolgálat számára. Hisz alig van már Dél-Erdélyben értelmiségi magyar. Ezek pedig jóformán teljes számban a Népközösségnek dolgoznak.

Gyárfáson keresztül viszont a konzulátus nem tud dolgozni több okból:

1. Elsősorban azért nem, mert ő a konzulátussal együttes, részletekre kiterjedő, rendszeres, fegyelmezett munkára nem mutatott soha hajlandóságot.

2. Gyárfás hivatalos minőségében a konzulátus hatáskörén kívül, Bukarestben lakik.

3. Ugyan az év egy részét a konzulátushoz tartozó borzási birtokán tölti, de e nehezen hozzáférhető helyen még az elnöki iroda meg nem felelő apparátusa sem áll rendelkezésére.

4. Roppant időveszteséget jelentene, ha a Bukarestben „amtirozó”[71] Gyárfást kérdezné meg a konzulátus a konzuli kerületéhez tartozó helységekre vonatkozólag, mikor is a nehezen Bukarestbe kerülő értesülést Gyárfásnak – ha ugyan neki úgy tetszene – újból le kellene küldeni a dél-erdélyi Brassóba.

5. Gyárfás Bukarestből – más mód nem állva rendelkezésére – utasításait a megyei elnökök számára az esetek túlnyomó nagy százalékában telefonon adja le és a jelentéseiket is telefonon kívánja. Ez igen veszélyes mód. Bármennyire takarják is az értelmet, mégiscsak betekintést engednek a Szigurancának az itteni magyarság ügyeibe, sőt – amennyiben Gyárfás intézi a budapesti

69 Olvashatatlan szám.
70 Olvashatatlan szám.
71 Sic!

utasítások végrehajtását – a magyar kormány dél-erdélyi magyarságra vonatkozó politikájába is.

Stb, stb.

Tehát konzuli kerületbeli információnak a Bukarestben székelő országos elnök, vagy az ottani elnöki iroda útján való beszerzése egy kissé „fából vaskarika".

Ha bármi okból nem lenne kívánatos a konzulátusnak a nagyenyedi „központtal" és a konzuli kerületbeli megyei tagozatokkal való közvetlen érintkezése, akkor a konzuli kerületre vonatkozó külügyminiszteri utasításnak is a bukaresti követséghez való megküldése lenne a kívánatos, a kért információnak a Bukarestben is tartózkodó Gyárfás elnök útján e kerületből való beszerzése céljából.

Ezt az eljárást ajánlani azonban már azért sem merem, mert túlzott centralizációra vezetne úgy külképviseleti, mint népközösségi vonalon. Ez pedig valószínűleg az elvégzendő munka hátrányára volna.

Ezenkívül bizonyos mértékben a konzulátusokat fölöslegesekké tenné.

Ha Gyárfás magatartásában változás nem következik be, a konzulátus munkaképességét és Nagyméltóságod számára való használhatóságát a legnagyobb mértékben veszélyeztetve látom.

Mint más úton jeleztem, Nagyméltóságod több rendeletének a fenti okból nem tudtam eleget tenni.

Bármelyik percben oly helyzet állhat elő, amelyben egy elvesztett perc is végzetes következményekkel járhat a magyar ügyre. A konzulátus pedig – amíg Gyárfás tilalmát vissza nem vonja és magatartását meg nem változtatja – nagymértékben korlátozva érzi munkaképességét és cselekvésbeli gyorsaságát.

Ezért – ha Nagyméltóságod is szükségesnek tartja – méltóztassék sürgönyileg a bukaresti követség útján utasítani Gyárfás elnököt, hogy minden kibúvótól mentes formában, irásbelileg azonnal vonja vissza többrendbeli kifogásolt tilalmát.

Sztankay s. k.
m. kir. konzul

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1943-27. tétel, Brassó – másolatok, 271. cs., 4580. pol. sz. Gépelt másolat.

72.
Nagy László bukaresti követ jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a Romániai Magyar Népközösség és a romániai magyar konzulátusok közötti együttműködés kérdéséről

Bukarest, 1943. június 5.

M. Kir. Követség *Másolat*
Bukarest
200/1943. pol. szám

Rendelet száma: 4456/pol.[72]
4470/pol.[73]
Kelte: 1943.V.28. 1943.VI.1.

Amint Szentmiklóssy[74] követ Úr bizonyára emlékezni fog, Gyárfás Elemér levelét, amelyre a 4456/pol. számú rendelet mellékletét képező levelével válaszolt, pár napi budapesti tartózkodásom során én nyújtottam át neki. Ezzel az alkalommal kifejtettem előtte, hogy miért nem célszerű brassói konzulátusunkat megbízni, hogy a Népközösség egyes tagozatainak a brassói tagozat útján utasításokat adjon. Amint kifejteni bátor voltam, a Népközösség egyes tagozatainak elnökei nem veszik szívesen, ha a brassói tagozattól, tehát a Népközösség egy koordinált szervétől kapnak utasításokat, és ez több esetben már az egyes tagozati elnökök között zsörtölődésre is vezetett. Ezért bátor voltam javasolni, hogy a Népközösséghez intézendő megállapításokra irányuló utasításokkal, tehát román külügyminiszteri jegyzékek állításainak verifikálására irányuló megkeresésekre is a jövőben a követséget utasítani méltóztassék.

A követség ugyanis ezeket az utasításokat, illetve megkereséseket az Országos Elnökséghez, Gyárfás Elemérhez továbbítja, tehát a Népközösségnek az egyes tagozatok felett álló fórumaihoz, amelynek utasításait az egyes tagozati elnökök természetszerűleg kötelezőnek tekintik.

Ily módon az előállott sajnálatos nézeteltérés magától és azonnal megszűnne.

Nagy s.k., m. kir. követ

A másolat hiteléül:
Bukarest, 1943. VI. 5.
(olvashatatlan aláírás)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai, K 63, 1943-27. tétel, Bukarest – másolatok, 270. cs., sz. n. Hitelesített gépelt másolat.

72 Nem közöljük.
73 Nem közöljük.
74 Szentmiklósy Andor.

73.
Szentmiklósy Andor, a Külügyminisztérium Politikai Osztálya vezetőjének átirata Kállay Miklós miniszterelnökhöz, külügyminiszterhez a Romániai Magyar Népközösség szervei és a romániai magyar külképviseletek közötti együttműködés biztosításáról

Budapest, 1943. július 4.

5381/1943. pol.

Tárgy: A Romániai Magyar Népközösség szervei és a romániai magyar külképviseletek közötti együttműködés biztosítása

Előző átirat száma: 4530/1943. pol.[75]
Melléklet: 3 drb.

Fenti tárgyban szíves tájékoztatásul csatoltan megküldöm a romániai külképviseletekhez intézett rendeletemet, valamint dr. Gyárfás Elemér, a Romániai Magyar Népközösség elnöke és Szentmiklósy Andor rk. követ és meghat. miniszter között történt levélváltást.

A külügyminisztérium vezetésével
megbízott m. kir. miniszterelnök rendeletére:
(olvashatatlan aláírás)
Szentmiklósy Andor
rendk. követ és megh. miniszter

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Miniszterelnökség, Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály iratai, K 28, 280. tétel, 1943-0-25.840. sz. Gépelt másolat.

1. sz. melléklet

4868/pol.–1943. Budapest, 1943. június 15-én

Tárgy: A Romániai Magyar Népközösség szervei és a romániai magyar külképviseletek közötti együttműködés biztosítása

75 Nem találtuk az iratok között.

2. db. melléklet[76]

A Romániai Magyar Népközösség szervei és a romániai magyar külképviseletek közötti együttműködés biztosítására elrendelem az alábbiakat:

1.) Bukaresti követünk a jövőben a román külügyminisztériumtól érkező s a dél-erdélyi magyarság valamely sérelmére vonatkozó minden olyan válaszjegyzéket, melynek tényállításai nem fedik az általunk vitatott tényállást, a válaszjegyzék felterjesztésével egyidejűleg másolatban megküldi a területileg illetékes dél-erdélyi m. kir. konzulátusnak és tájékoztatja az ügyről a Népközösség Bukarestben székelő elnökét vagy annak helyettesét is, azzal a kéréssel, hogy a Népközösség helyi szervezetei útján ellenőriztesse a válaszjegyzékben foglaltakat.

Ilyen esetekben a népközösségi szervek ellenőrző megállapításaik eredményét a Népközösség elnökének jelentsék és egyidejűleg közöljék a területileg illetékes dél-erdélyi konzulátusunkkal is. A konzulátus a népközösségi szervektől kapott vagy egyéb úton beszerzett ellenőrző megállapításainak eredményét jelentse a Külügyminisztériumnak.

2.) A Dél-Erdélyi Népközösséget érdeklő ügyekben, vagy a dél-erdélyi adatgyűjtéseknél a Külügyminisztérium a jövőben a bukaresti követséget fogja megkeresni, amely a maga részéről a Népközösség elnökségéhez fog fordulni.

A Népközösség elnöke, amennyiben szükségesnek látja, az adott eset körülményeinek leginkább megfelelő utasítást fog kiadni a Népközösség megyei tagozatainak a konzulátusokkal való együttműködés biztosítására és megszervezésére.

3.) Amennyiben kivételesen sürgős vagy különleges természetű ügyekben a konzulátusok – utasítására vagy anélkül – a Népközösség megyei tagozataihoz, illetőleg a Népközösség egyéb helyi szerveihez közvetlen fordulnának, kívánatos hogy ezekről az esetekről a konzulátusok a bukaresti követséget tájékoztassák annak lehetővé tétele érdekében, hogy a Népközösségnek Bukarestben székelő elnöke a követség útján ezekről az esetekről is tudomást szerezzen.

4.) A fenti eljárással kapcsolatban tett mindazok az írásbeli közlések, amelyek a külképviseletek és a népközösségi szervek közötti együttműködést bizonyíthatnák, nem vihetők ki a külképviseletek hivatalos helyiségeiből.

Tájékoztatásul másolatban megküldöm a Romániai Magyar Népközösség elnöke, dr. Gyárfás Elemér és Szentmiklósy Andor rendk. követ és megh. miniszter között fenti tárgyban történt újabb levélváltást.

A külügyminisztérium vezetésével
megbízott magyar királyi miniszterelnök
rendeletére:

rendk. követ és megh. miniszter[77]

76 Nem találtuk az iratok között.
77 Szentmiklósy Andor.

2. sz. melléklet

Másolat

Romániai Magyar Népközösség
Elnökség

Bukarest, 1943. június 4.

Mélyen tisztelt Barátom!

Igazolom május 28-án 4456/pol. – 1943. szám alatt kelt nb. leveledet, tegnap Nagy László[78] közölte velem, hogy neki is megküldted ennek másolatát, majd ismertette azokat a szempontokat, melyek szerint ő e kérdést megítéli s amelyeket ő ez ügyben figyelmedbe szándékozik ajánlani.

A velem közölt szempontokat a magam részéről is mindenben osztom, s nem volt közöttünk nézeteltérés abban sem, hogy emiatt fölösleges volna Sztankayt[79] Bukarestbe fárasztani, mert *személyes* ellentétről – mely kiegyenlítést igényelne – legtávolabbról sincs szó; ilyesmit – én legalább – egy percig sem éreztem.

Egyedül és kizárólag *ügyintézési módozatokról* folyik a vita, melyek a reánk nehezedő *felelősség* s az általunk *megoldandó feladatok* szempontjából lesznek rendezendők, *minden személyi szempont* vagy éppen érzékenység *teljes kikapcsolásával*, illetve háttérbe szorításával.

Nagyban megkönnyítené feladatunkat, ha – mint írod – ezeket Neked személyesen adhatnám elő, de miután utazásom időpontja, rajtam teljesen kívülálló okokból, ma még egészen bizonytalan, viszont e fontos kérdés nehezen tűr hosszabb halasztást, kötelességemnek érzem május 28-i nb. leveledre adandó s szóval majd bővebben megindokolandó válaszomat az alábbiakban összefoglalni.

Hálásan köszönöm, hogy a május 21-i levelemben[80] kifejtett *elvi* szempontokat méltóztatsz teljes mértékben osztani, viszont biztosítani kívánlak arról, hogy mi a magunk részéről szintén azt óhajtjuk, hogy „az ügyek *gyors* és minél eredményesebb elintézését" szolgáljuk, s ennek érdekében – a magam személyét illetően – kész vagyok az elvi szempontok rovására a legmesszebbmenő koncessziókat is megtenni; úgy érzem azonban, hogy *nem annyira elvi*, mint inkább *praktikus* szempontok azok, amelyek miatt *kénytelenek* vagyunk a brassói konzulátus eddigi eljárási módszereinek megváltoztatását igényelni.

Ezek a gyakorlati szempontjaink a következők:

1. Mostani szorongatott helyzetünkben a nehézkes érintkezési viszonyaink mellett Népközösségünk működésének *alapfeltétele* az az őszinte baráti bizalom és minden külső tényezővel szemben való *feltétlen együttérzés* és összetartás, mely

78 Bukaresti magyar követ.
79 Sztankay Zoltán.
80 Nem közöljük.

fennáll megyei elnökeink viszonyában *egymás között* is s az országos elnökséggel való viszonyunkban is. Ez az egyik *legnagyobb erkölcsi értékünk*, mely csak a legutóbbi hónapokban is az igen erős teherpróbával szemben a legtökéletesebben funkcionált. Egészen természetes tehát, hogy *határozottan* el kell hárítanunk minden olyan kísérletezést és eljárási módot, mely ezt a belső együttérzésünket csak átmenetileg is zavarhatná. Márpedig előbb-utóbb erre vezet, ha az egyik szervezet titkára útján rendelkezések mennek ki más, *önálló szervezethez*, pláne az én tudtom és megkérdezésem nélkül.

2. Ismételten nagyon szomorú tapasztalatokat szereztünk arra nézve, hogy a konzulátus és annak szervei egyáltalában nincsenek tekintettel felkéréseinknél arra a legtöbbször egészen aránytalanul nagy *fáradtságra és utánajárásra*, amit egy-egy – néha igazán lényegtelen és nem fontos – megbízásuk teljesítése jelent, s főként nem veszik tekintetbe azokat a *felelősségeket* és *súlyos kockázatokat*, melyeket vezető embereinkre zúdíthatnak – sokszor igazán komoly ok nélkül. Erre beszédes példa az az ügy, melyet Nagy Lászlónak szóval elmondtam május 22-én, elutazása előtt, s melyet ő Veled – mint tegnap elmondta – szintén szóval közölt, és amely csak az illető megyei elnök és titkár rendkívüli ügyessége folytán intéződött el komolyabb baj nélkül, ha ugyan elintéződött.

Ez az eset megerősített abban a meggyőződésemben, hogy súlyosan vétenék több érdemes jó barátomnak belém helyezett bizalma ellen, s amellett tragikus következményekkel is járható taktikai hibát követnék el, ha arra kérném embereinket, hogy a brassói konzulátus részéről vagy nevében hozzájuk érkező mindennemű megkeresést – az ok, cél, szükségesség és keresztülvihetőség szempontjából való felülvizsgálás nélkül – vakon teljesítsék.

3. Hogy a brassói konzulátus által követett és – úgy látom – továbbra is erőltetett közvetlen intézkedési metódus mennyire *nem szolgálja* az Általad megjelölt gyakorlati célt, *„az ügyek gyors és minél eredményesebb elintézését”*, annak dokumentálására felhozok *egyetlen* példát.

A brassói konzulátuson a múlt hónapban – előttük bizonyára nem ismeretlen ellenzésem és szervezeteinknek kiadott tilalmam dacára – nagyenyedi és brassói *titkárainknak* azt az utasítást adták, hogy a konzulátus egész területéről állítsák össze a *jelenleg* italméréssel rendelkező és ama magyarok listáját, kiktől ezt a jogot a bécsi döntés óta elvették. Ez volt az az adatgyűjtés, melyet letiltottam és letiltottam azért, mert ezt – ma már igazán nem tudom, melyik minisztérium s milyen célból – már a múlt év őszén egyszer *igényelte*, azt el is végeztük s az összegyűjtött adatoknak egy példánya megvolt bukaresti irodánkban, úgyhogy azt idecsatolva küldöm két példányban, méltóztassál eljuttatni oda, ahol ezt kívánják.

Nyilvánvalóan fölösleges, nagy és kockázatos munkával terhelte volna tehát meg szervezeteinket e megbízás végrehajtása.

E kimutatásokból már akkor hiányzott volt *Nagy-Küküllő* megye és *Brassó* város; ezeket azóta is sürgettem; Nagy-Küküllővel rendkívül nehézkes az érintkezésünk s így megértem, hogy ez még nem érkezett be; Brassótól is kértem a saját

adatait, telefonon is sürgettem, de éppen e soraim írása közben közlik telefonon, hogy még Brassó megye sem teljes, mert rendkívül nehéz az adatoknak vidéken való összegyűjtése s még nehezebb ezeket Brassó városban összeszedni, mert végig kellene járni minden italmérést, hogy megtudják, magyar-e a tulajdonos.

Ez egyben válasz „a kitűnően megszervezett brassói népközösségi irodára" vonatkozó dícséretedre, melyet hálásan köszönök, de azt módosítanom kell annyiban, hogy tényleg megilleti minden dicséret kitűnő brassói munkatársaimat, elsősorban *Szabó Béni* volt képviselőtársamat s egyik legkedvesebb barátomat, akit Brassón kívül még három szomszédos megye irányítására is felkértem, továbbá *Dr. Csákány Béla* jogtanácsost, *Dr. Fuhrmann János* titkárt, Fekete Magda titkárnőnket stb., maga az iroda azonban, melynek budgetje[81] alig 10%-kal kevesebb mint a bukaresti elnöki irodáé s jelentősen több, mint az aradi és temesvári irodáké *együttvéve* – a többi szervezetek irodáit legfeljebb munkatöbbletben múlja felül, de azok is ugyanolyan odaadással, sőt egyes esetekben talán még eredményesebben dolgoznak, amint a példa mutatja, mert a magyar italmérők összeírása Aradon és Temesvárt rég elintézést nyert, holott ott sem volt könnyebb, mint Brassóban.

4. Az esetek túlnyomó többségében egyenesen *hátráltatja* a gyors elintézést a brassói konzulátusnak az ügyekbe való ilyetén belekapcsolódása, nevezetesen:

a) *jelentések mennek Hozzátok olyan ügyekről vagy olyan beállításban, melyek felesleges nyugtalanságot okoznak*;

b) foglalkoznak kérdésekkel, melyek már elintézést nyertek vagy nem eléggé fontosak, vagy nincsenek eléggé előkészítve s ellenőrizve ahhoz, hogy velük Titeket zavarjanak;

c) a közbekapcsolódás miatt a követség s a Népközösség elnöksége igen sokszor csak a Ti iratotokból értesül – több napi, néha egy-két hónapi késedelemmel is – olyan ügyekről, melyekben haladéktalanul kellett volna intézkednünk.

Ez utóbbinak beszédes példája a tordai-hasadéki EKE-menedékház[82] ügye, melyre vonatkozó jelentésünket idezárom. Mint láthatod, erről az ügyről is hivatalosan egy hónapi késedelemmel értesültem én is s a követ is, s ez jelentősen késleltette az ügyet, aminek ez esetben is, mint sokszor máskor is az, hogy a konzulátusnál *megakadnak* a szervezeteink által nekünk vagy nekünk *is* szánt jelentések.

Mindezek alapján tiszteletteljes kéréseim és javaslataim a következők volnának:

1. Amennyiben Nektek van valamely ténymegállapításra vagy éppen több megye területét érintő adatgyűjtésre szükségetek, ajánlanám és kérném, hogy azt a *követséggel* méltóztassatok közölni. Az esetek többségében az ügynek úgyis itt vannak az előaktái, melyek alapján a kérdés megvilágítható és tisztázható, főként akkor, ha mint írod, a román külügyminisztérium valamely sérelem fennforgását vagy orvoslásának megtörténtét vitatja. A követség – szükség esetén percek alatt

81 Azaz büdzséje.
82 EKE = Erdélyi Kárpát-Egyesület.

– hozzánk juttathatja a megbízatást s mi annak teljesítéséről majdnem mindig gyorsabban s főként sokkal eredményesebben tudunk gondoskodni, mint egyes vidéki szervezeteink titkárai.

2. A konzulátusok lehetőleg ne törődjenek olyan ügyekkel, melyek nem a mi utunkon kerülnek hozzájuk, s ha kivételesen mégis foglalkozni akarnak valamely fontosnak és *sürgősnek* látszó üggyel, úgy keressék meg eziránt közvetlenül az érdekelt megyei elnököt, de ne izengessenek át a brassói titkár útján Tordára, vagy pláne Hunyad megyébe, mert sajnos a gyakorlatban ez történik, s nem az, amit jelezni méltóztatsz, hogy t. i. „a konzulátusok célszerűségi okokból a székhelyükön működő helyi szervezetekhez fordulnak kéréseikkel", ami ellen persze nem volna kifogás, s ha az *elnököt* látogatja meg a kiszálló konzulátusi tisztviselő, ezzel nem okoz „újabb bajt és zaklatást", mert az elnököt úgyis szemmel tartja a sziguranca[83] s így ő legfeljebb egy új rossz pontot kap, de nem történik semmi az *ő háta mögött* és *megkerülésével*, amit joggal sérelmez.

3. Mikor nem a mi utunkon hozzájuk jutott üggyel akarnak a konzulátusok foglalkozni s ebbe bele akarják vonni – *ellenőrzés* vagy *kivizsgálás* céljából – a mi szervezeteinket, keressék meg az országos elnökséget, mert egyedül ez illetékes és hivatott elbírálni, hogy eléggé fontos-e az értesülés arra, hogy annak kedvéért a nagy kockázattal, fáradtsággal és költséggel járó apparátust mozgásba hozzuk, s viszont egyedül az országos elnökség illetékes arra, hogy az egyes megyei szervezetek vezetőinek utasításokat adjon s tőlük különleges munkálatok elvégzését igényelhesse.

A két utóbbi kérés megismétlése május 21-i levelem akkori kérelmének, melynek előterjesztésekor még nem ismertem a szóval közölt, rendkívül sajnálatos s a legkomolyabb meggondolkoztatásra intő esetet, melynek hatása alatt – mostani, kétnapos nagyszebeni tartózkodásom tapasztalataival is megterhelve – nagyon-nagyon kérnélek, ne méltóztassál félreérteni vagy éppen személyi érzékenységnek tulajdonítani azokat az aggodalmaimat, melyek ólomsúllyal nehezednek reám a jelzett eset óta, s amelyeknek hatása alatt fokozott mértékben érzem a felelősséget s a kötelezettséget is, hogy reámbízott munkatársaim s a bennem bízó barátaim akcióképességét s egyéni szabadságát megóvjam minden felesleges kockázattól s ne terheljem őket mellőzhető utánajárásokkal és munkálatokkal.

Hálásan köszönve ez ügyben tanúsított megértő jóindulatodat s kérve ezt a továbbiakra is, vagyok szívélyes üdvözlettel készséges híved

Gyárfás Elemér
s. k.

2 melléklet
2–2 példányban[84]

83 Azaz a román titkosrendőrség.
84 Nem találtuk az iratok között.

3. sz. melléklet

4868/pol. – 1943. Budapest, 1943. június 12-én

Méltóságos dr. Gyárfás Elemér úrnak,
A Romániai Magyar Népközösség elnöke,
Bukarest

Kedves Barátom,

Köszönettel vettem folyó év június 4-én kelt leveledet. Az abban foglaltak gondos mérlegelése után elkészült egy rendelet[85] a Romániai Magyar Népközösség szervei és a romániai magyar külképviseletek közötti együttműködés biztosítására. E rendelet szövegét bukaresti követünk rendelkezésedre fogja bocsátani.

A rendelet kiadásánál alapvető szempont volt számunkra a Romániai Magyar Népközösség és a romániai magyar külképviseleti szervek közötti harmonikus együttműködés biztosítása, mert enélkül a magyarság egyetemes érdekei számára hasznos munkát sem a Népközösség, sem a külképviseletek nem végezhetnek.

Az együttműködés megszervezésénél tekintetbe kellett venni egyrészt a Népközösség autonómiáját, másrészt a dél-erdélyi különleges viszonyokat, végül pedig a külügyi szolgálatban elengedhetetlenül szükséges gyors és megbízható tájékozódás biztosítását.

Kétségtelenül, a mi számunkra az volna a legelőnyösebb megoldás, ha a Népközösségnek Dél-Erdélyben székelő olyan központja volna, amely akadálytalanul érintkezhetne vidéki szerveivel és azoktól haladék nélkül megkaphatná a szükséges tájékoztatásokat. Ebben az esetben dél-erdélyi konzulátusaink kisebbségi szolgálata majdnem feleslegessé válna, illetőleg működésüket kizárólag a tulajdonképpeni konzuli teendőkre korlátozhatnánk.

Sajnos, mint tudod, a Népközösség bukaresti vezetősége vidéke szerveivel megbízhatóan csak futár útján és meglehetős nagy időveszteséggel tud érintkezni, hiszen bizalmas természetű kérdések telefon útján nem tárgyalhatók.

Természetes, hogy kivételesen sürgős esetekben éppen a Ti egymással való érintkezési nehézségeitek miatt a Külügyminisztérium továbbra[86] közvetlenül a konzulátusokhoz fog fordulni. Ilyen esetekre vonatkozólag azonban kérlek, hogy a konzulátus és a Népközösség illetékes lokális szerve között az együttműködést a Magad részéről is lehetővé tenni szíveskedjél. Így pl. ha Brassóban vagy Aradon meggyilkolnak valakit, lerombolnak egy emlékművet vagy revíziós gyűlést rendeznek, akkor szinte behozhatatlan időveszteséget jelentene számunkra, ha a bukaresti követség útján kérnénk tájékoztatást.

Megkísérelhetnők ugyan azt is, hogy a konzulátusok a népközösségi szervektől független hírszerző szolgálatot építsenek ki maguknak Dél-Erdélyben, ez azonban,

85 Lásd az 1. sz. mellékletet.
86 Továbbra is.

nézetem szerint, csak ellentétekre adhatna alkalmat és semmiképpen sem szolgálná a magyar nemzet érdekeit.

A kiadott rendelettel intézményesen gondoskodni kívánunk arról, hogy a konzulátusok és a népközösségi szervek közötti érintkezés ne akadályozza meg, hogy a Népközösség tevékenységének minden szála ne Nálad fusson össze.

Kérlek, légy szíves a Magad részéről is olyan utasításokat kiadni, amelyek a rendeletben foglaltak gyakorlati megvalósítását biztosítják és a népközösségi, valamint a külképviseleti szervek közötti súrlódásokat már eleve kiküszöbölik.

Szívélyesen üdvözöl

igaz híved
Szentmiklósy s. k.

74.
Luby Géza miniszteri segédtitkár megküldi Sztójay Döme miniszterelnöknek, külügyminiszternek a gáldtői értekezlet jegyzőkönyvét

Brassó, 1944. június 17.

Magyar Királyi Konzulátus
Brassó

Másolat
1944. június 17-én

47/1944. pol. *Tárgy*: A Népközösség elnöki tanácsának összehívása

Hív. szám:
41. Pol./1944. itteni[87]

4 melléklet[88]

Az 1944. évi május hó 25-én Gáldtőn Márton Áron püspök, Nagy Ferenc ref. püspökhelyettes, gr. Haller István és dr. Szász Pál kezdeményezésére, Gyárfás Elemér országos elnök jelenlétében tartott megbeszélésről készült jegyzőkönyvet és annak kísérő levelét, valamint Gyárfás elnök és a közép-délerdélyi magyar vezetőség között időközben lefolyt iratváltás egy-egy példányát Nagyméltóságodnak idezártan tisztelettel felterjesztem.

Megkapja: M. Kir. Követség
Bukarest

Luby s.k.
miniszteri segédtitkár

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1944-27. tétel, Brassó – másolatok, 272. cs., sz. n. Gépelt másolat.

87 Nem közöljük.
88 Az 1. sz. mellékletet közöljük.

Melléklet a 47/1944. pol. számú jelentéshez

..... úrnak
A Magyar Népközösség elnöki tanácstagjának
.....

Alulírottak 1944. május 25-én Gyárfás Elemér úr elnöklete alatt értekezletet tartottunk, amelyről a felvett jegyzőkönyvet tisztelettel mellékeljük.

A jegyzőkönyvben foglaltak teljes képet adnak szándékainkról és elhatározásainkról.

Mi szükségesnek tartjuk az elnöki tanácsülések megtartását még akkor is, ha ez csak hatósági kiküldött jelenlétében volna lehetséges. Ez az eset azzal az előnnyel is járna, hogy – megfelelő elővigyázatosság mellett – elmondhatnók mindazt, amit – a kormánnyal való elégtelen összeköttetés miatt – most nem áll módunkban az illetékes kormánytényezők tudomására adni. Felfogásunk szerint hasznos volna, ha a kormány ezen az úton legalább, határozott értesítéseket kapna népünk hangulatáról. A nyílt ülés mellett találnánk aztán módot arra is, hogy magunk közt bizalmas eszmecserét folytathassunk és elgondolásainkat egységesen érvényesíthessük. Elkerülhetetlenül szükségesnek tartjuk ugyanis azt, hogy kifelé minden kérdésben egységes állásponttal jelentkezzünk. Ez viszont csak akkor lehetséges, ha az ilyen egységes elhatározásokat magunk között kialakíthatjuk.

Népünk helyzetére a harctéri és politikai helyzet állandóan befolyást gyakorol. Dél-Erdélynek a menekültek általi elözönlése fokozódik; az egymást követő és nem egyenlő módon végrehajtott hatósági intézkedések mind súlyosabban nehezednek meggyérült és meggyötört magyarságunkra. A háborús megpróbáltatások és körülmények népünk között is lazítják az erkölcsi és fegyelmi kötelékeket, aminek következtében a háború befejező szakaszai zavaros helyzeteket idézhetnek fel. Mindezek miatt fokozottan érezzük azt a felelősséget, hogy népünk sorsdöntő kérdéseivel együttesen kialakított terv szerint foglalkozzunk, és hogy e terv alapján népünk minden rétegével közvetlen és állandó kapcsolatot teremtsünk, mert halaszthatatlanul szükséges, hogy népünk természetes vezetősége iránt a bizalmat önzetlen és tervszerű munkával ébren tartsuk. Meg kell előznünk, hogy válságos pillanatokban bármilyen felelőtlen, de szervezett csoportok használják fel ezt a népet olyan célokra amelyekből ránézve csak kár háramlik.

A mai helyzetben és ilyen eshetőségek előtt fokozottabban felelősséget érzünk. Ezért akarjuk ezt a felelősséget megosztani úgy, hogy abban mindnyájan aktív részt vállalhassunk.

Úgy látjuk, hogy tanácskozásaink eddigi mellőzése olyan elhatározások és intézkedések megtételét tette lehetetlenné, amelyeknek elmaradása máris súlyos következményekkel járhat. Ez a veszedelem napról napra fokozódik. Ma még lehetséges volna mindnyájunk összefogása és ennek komoly eredménye is lehetne. Ha most is elmulasztjuk, talán már késő lesz minden további próbálkozás.

Nagyenyed, 1944. június 8-án

Maradtunk teljes tisztelettel:

Jegyzőkönyv
az 1944. május 25-én Gáldtőn tartott értekezletről.

Jelen vannak:

Gyárfás Elemér dr., a Népközösség elnöke, Márton Áron róm. kath. püspök, Nagy Ferenc ref. püspökhelyettes, Gr. Haller István a Hangya elnöke és Szász Pál dr. az EMGE elnöke.

A jegyzőkönyvet Szász Pál dr. vezeti.

Gyárfás Elemér elnök az értekezletet megnyitja.

Megállapíttatnak az értekezlet előzményei.

Eszerint alulírottak és a jelenleg külföldön tartózkodó Gál Miklós elnöki tanácstag, az unit. egyház képviselője, pár hét előtt közölték elnök úrral egy elnöki tanácsülés tartására vonatkozó kívánságukat és kérték annak mielőbbi összehívását.

Elnök úr az ülés megtartásának idejéül május 25-ének délutánját tűzte ki, és az ülés helyéül Gáldtőt jelölte meg.

Elnök közli, hogy az ülés összehívása iránti kívánság vétele után érintkezésbe lépett a brassói, aradi, temesvári és dévai tagozatok vezetőivel, akikkel úgy az ülés megtartására vonatkozó, mint minden más aktuális népközösségi problémát letárgyalt, a véleményeket meghallgatta és megállapította, hogy e vélemények mindenben megegyeznek az elnök véleményével, tőlük meghatalmazást kapott, hogy ezt az itt jelenlévőkkel közölje és őket képviselve nevükben minden kérdésben nyilatkozatokat tegyen.

Minthogy az elnöki tanács tagjai nem jelentek meg, ilyen ülés most nem tartható, hanem a jelenlévők által lefolytatandó értekezleten az elnök készséggel áll rendelkezésre.

A jelenlévők ismertetik az ülés összehívását célzó kívánságuk indokait és javaslataikat, azokat írásban is átadják az elnöknek úgy, amint azt itt jegyzőkönyvbe foglalták:

„Az általános hadi és politikai helyzet súlyosbodása következtében dél-erdélyi magyar népünk helyzete is súlyosbodott és váratlan fordulatok elé kerülhet. Ezáltal népünkkel szemben vállalt, viselt és mélyen átérzett felelősségünk súlyosabbá vált, újabb és újabb kötelességvállalás elé állít, amelyek között első helyen áll, hogy minden, népünket érintő elhatározást a helyzet ismeretében együttesen tárgyaljunk meg és egységesen döntsünk. Ezt a célt tartva szem előtt, szükségesnek tartjuk kifejezésre juttatni, hogy a Népközösség vezetésében az eddigi gyakorlat a változott viszonyok mellett nem kielégítő, és mint ilyen nem tartható fenn. A szükségessé válható felelős elhatározások és magatartás irányítása érdekében tehát tisztelettel javasoljuk a következőket:

I. A Népközösség elnöke hívjon össze minden hónapban elnöki tanácsot, vagy ha ez legyőzhetetlen akadályokba ütköznék, ennek tagjaiból értekezletet, úgy

azonban, hogy a meghívottak képviseljék a különböző vidékek magyarságát és magyar intézményeinket.

II. Jelenlévők köszönettel veszik az elnök írásbeli tájékoztató közlését a sérelmi esetekről és az adminisztrációs ügyekről. Kifejezetten kérniök kell azonban, hogy elnök úr a dél-erdélyi magyarságot érintő minden politikai és elvi kérdésben az I. pontban megjelölt értekezlet előzetes meghallgatása nélkül nyilatkozatot ne tegyen, illetve akciót ne kezdeményezzen. Tartsa magára nézve kötelezőnek az elnöki tanács, vagy az ezt helyettesítő értekezlet határozatait. Az ezek alapján lefolytatott tárgyalásai eredményeiről tájékoztassa az elnöki tanácsot.

III. Mivel számolni kell azzal, hogy a gyülekezési korlátozások és az ismert közlekedési nehézségek nem mindig teszik lehetővé az elnöki tanács, vagy az ezt helyettesítő értekezlet idejében való megtartását, viszont az ügyek sürgőssége nem tűr halasztást, – szükségesnek tartjuk tisztelettel indítványozni, hogy az elnöki tanács küldjön ki kebeléből egy 3-4 tagból álló bizottságot állandó jelleggel és az elnöki tanács jogkörével.

Ezen javaslatok letárgyalása és határozathozatal céljából elengedhetetlennek tartjuk, ezért kérjük és kívánjuk, hogy elnök úr az elnöki tanácsot mielőbb, de legkésőbb június 13-ra összehívni szíveskedjék."

Az elnök közli, hogy úgy a maga, valamint a magyar tagozatok (brassói, aradi, temesvári és dévai) vezetői és az ottani elnöki tanácstagok nevében és megbízásából kijelenti, nem tartja *lehetségesnek* egy elnöki tanácsülés megtartását az utazási nehézségek, a gyűlési tilalom és a sziguranca meg a rendőrség magatartása miatt. Ezért nem vállalkoznak arra, hogy egy ilyen gyűlésen megjelenjenek.

Közli továbbá azon álláspontjukat is, hogy nem tartják *szükségesnek* sem egy elnöki tanácsülés megtartását, mert úgy az általános helyzetben, mint a dél-erdélyi magyarság helyzetében sem állott be olyan változás, amely az eddigi kereteken túlmenő akció szükségességét indokolná.

Az értekezlet résztvevői egyenként és együttesen is fenntartják álláspontjukat annál is inkább, mivel mélyen átérzik felelősségük súlyát, amely népünk felé kollektív és amely kötelez, hogy bármilyen előállható változás esetén mindnyájan népünk mellett álljunk, tanáccsal, útbaigazítással ellássuk és minden lehetőség kihasználásával megvédjük, ami csak a helyzet együttes mérlegelése és együttes állásfoglalás esetén lehet célravezető.

Elnök azon kijelentésére vonatkozólag, amely szerint nem állottak elő olyan helyzetváltozások, amelyek az eddigi kereteken túlmenő akciók szükségességét indokolnák, az értekezlet tagjai kijelentik: nem volt előre elhatározott szándékuk és céljuk, hogy az elnöki tanácsülésen újabb akciók létesítésére tegyenek javaslatot, hanem felelősségük tudatában elengedhetetlenül szükségesnek tartják népünk helyzetének minden oldalról való megvilágítását, a szükséges teendők megvitatását és lehetőleg egységes álláspont kialakítását, amely azután az egyes szervek által egységesen hajtandó végre.

Hogy népünk helyzetében állandóan változó helyzetek adódnak és hogy ezek további alakulása várható, ehhez nem fér kétség, viszont népünk részéről a hozzánk naponta érkező panaszok és segítségkérések arról tanúskodnak, hogy népünk szolgálata az eddigi rendszer mellett nem kielégítő, és ha ezt a rendszert tovább így fenntartjuk, mind több és több elégedetlenséggel és bizalmatlansággal fogunk találkozni, ami azután helyrehozhatatlanul súlyos következményeket vonhat maga után.

Ezért tartjuk elengedhetetlenül szükségesnek elnöki tanácsülések tartását, és helyzetünk komoly megvizsgálása után jutottunk arra az elhatározásra, hogy enélkül nem vagyunk abban a helyzetben, hogy népünkkel szemben tovább viseljük a kollektív felelősséget.

Természetes, hogy ettől eltekintve a magunk munkahelyén mindnyájan tovább is szolgáljuk népünket teljes odaadással, egész munkaképességünkkel és minden lehetőség kihasználásával."

Az elnök átveszi az értekezlet résztvevőinek írásban átadott javaslatait azzal, hogy azokat továbbítja az E. T.[89] tagjainak és kikéri véleményüket, a maga részéről azonban a mai körülmények között nem tartja *lehetségesnek* és *okvetlenül szükségesnek* egy E. T. ülés tartását.

Haller István gr. felveti a kérdést, hogy akkor mire való az elnöki tanács? Mire az elnök azt válaszolja, hogy normális időkre van kontemplálva,[90] és működése csak normális időkben lehetséges.

Egyébiránt elnöki tanácsülés csak előzetes hatósági engedély alapján volna tartható, azon részt venne a hatóság képviselője és így az ülés értéktelen formalitás lenne.

Az értekezlet résztvevői kijelentik, hogy ily formában is szükségesnek tartják az ülés megtartását. Az ülés előtt és után módjukban van az E. T. tagjainak bizalmas megbeszélésre, ami lehetségessé teszi az egységes állásfoglalást.

Ezután Márton Áron püspök úr bejelenti, hogy személyével és a munkaszolgálatos magyarok segélyakciójában vállalt és végzett munkájával kapcsolatban kénytelen bizonyos kijelentéseket tenni. Szükségesnek tartja, hogy ezeket az értekezlet résztvevői jelenlétében tegye meg és kéri, hogy azok vétessenek jegyzőkönyvbe.

Előadja a következőket:

„A jelenlévő urak szíves elnézését kérem, hogy közérdekű ügyek megbeszélése után egy személyi természetű ügyet hozok elő, de ezen személyi üggyel kapcsolatos elhatározásomat és annak indoklását kívánom az urak előtt bejelenteni az alábbiak közlésével:

1. Dr. Gyárfás E. országos elnök úr május 22-én, hétfőn átadta nekem a német tiszti bizottság elnökével, Kenschitzky ezredessel Brassóban f. év április 24-én dr. Györbíró titkár jelenlétében folytatott megbeszéléséről készített feljegyzéseit. A feljegyzés 4. pontjában meglepetéssel olvastam, hogy az elnök úr Kenschitzky

89 Elnöki Tanács.
90 Azaz kitalálva.

ezredes előtt a tőlem nyert értesülésre hivatkozik egy tisztán politikai természetű sérelem előterjesztésénél. Sérelmeznem kell a tényt, ahogyan az elnök úr nevemre hivatkozott és sérelmezem, hogy ezt megtette engedélyem nélkül. Az esetet, melyről hallomásból értesültem, az elnök úrnak tényleg említettem az általános hangulat jellemzésére, de az elnök úr még távoli megjegyzéssel sem jelezte sem akkor, sem később, habár két ízben is személyesen volt szerencsém találkozni vele, hogy a közölt hírt reám való hivatkozással felhasználni szándékozik, illetve felhasználta. Az országos elnök úrnak a népközösségi szervezet mindenben rendelkezésére áll, hogy értesüléseket szerezzen be és azokat ellenőriztesse. Az említett eset véleményem szerint semmiképpen sem tartozik azon ügyek közé, amelyeknél éppen reám kellett és szabadott volt hivatkoznia.

2. A második eset, melyet fel kell említenem, a munkaszolgálatosok ruhasegélyezésével kapcsolatos.

Az országos elnök úr arra a nagyenyedi megbeszélésre, amelynek egyik tárgya a segélyezés rendjének és a szerepek kiosztásának megállapítása lett volna, elfoglaltságára való hivatkozással nem jött el. Előzetes megállapodás nélkül a segélyezés rendjén alakul ki az a helyzet, hogy Nagy Ferenc ref. püspökhelyettes úrnak a regáti, nekem pedig a Fogaras, Petrozsény, Boicza, Brád környéki munkatáborok meglátogatása és ott a segélyek kiosztása jutott. Nem volt tudomásom arról, hogy a Népközösség vezetősége a segélyezéssel kapcsolatosan milyen határozatot hozott, de a jelzett négy tábor meglátogatását, illetve itt a segélyek kiosztását vállaltam azzal a feltétellel, ha a Népközösség vezetősége a segélyezésre szánt ruhaneműt beszerzi és azt rendelkezésemre bocsátja.

A Fogaras és Petrozsény (Livezeni) környéki táborokba szánt ruhaneműt Szabó Béni brassói elnök úr volt szíves beszerezni, azt pontosan leszállította és a Népközösséggel elszámolta.

A Boicza és Brád környéki táborok részére 400 (200–200) garnitúra beszerzésében állapodtunk meg dr. Gyárfás Elemér orsz. elnök úrral Nagy Ferenc püspökhelyettes úr jelenlétében, 1944. január 11-én. Az orsz. eln. úrral közöltem a Szabó Béni elnök úr által vállalt beszerzéseket, s az elnök úr ezek ismeretében járult hozzá a 400 garnitúra megrendeléséhez Boicza és Brád részére. Vállaltam, hogy a két táborban a holmik kiosztásáról gondoskodom, az országos elnök urat pedig arra kértük, hogy a szükséges fedezetről gondoskodjék és a számlákat fizettesse ki a nagyenyedi szervezet útján közvetlenül a Hangyánál,[91] amelynek vezérigazgatója a beszerzés lebonyolítását megígérte. Dr. Gyárfás Elemér úr mindehhez hozzájárult, s ennek alapján a Hangyánál feladtam a rendelést a megállapodás értelmében.

A számla kiegyenlítésénél azonban az elnök úrral való előzetes megállapodás és ígéret ellenére olyan huzavona állott elő, amely ma sincs lezárva. A sok felszólítás és az ígéretek be nem váltása után a Nagyenyedi Kisegítő Bank[92]

91 Hangya Szövetkezeti Szövetség.
92 Nagyenyedi Kisegítő Takarékpénztár.

vezérigazgatója személyes fellépésemre néhány héttel ezelőtt a Hangya utolsó követelését – 937 559 lejt – kifizette, amint mondotta, az elnök úr számlájáról. Az elnök úr azonban egy korábbi levelében – s május 10-én előttem személyesen is – oda nyilatkozott, hogy csak abban az esetben vállalhatja a fent jelzett 937 559 lejnek, valamint az ugyanezen beszerzésekre általam előlegezett 608 774 lejnek a kiegyenlítését, ha erre megfelelő fedezetet kap. Tehát az elnök úr felfogása szerint a január 11-i megállapodás értelmében feladott rendelésből fennálló 1 546 333 lej hiány ma is az én terhemen szerepel.

Illetékes helyen bejelentettem s itt is tudomásvétel végett közlöm, hogy a Petrozsény (Livezeni) környéki táborok részére beszerzett (a táborparancsnoktól lefoglalt és később visszaigényelt) holmik egy része még kiosztatlanul nálam van, s mivel az elnök úrnál a tartozás kiegyenlítésére kevés készséget látok, kénytelen vagyok ezen ruhaneműt eladni, hogy a hiány egy részét fedezni tudjam, a többit a magam pénzéből fogom megfizetni.

Hangsúlyoznom kell, hogy egyetlen beszerzést sem eszközöltem erre a célra dr. Gyárfás Elemér úr *előzetes* hozzájárulása nélkül, pénzt sem kértem, csak azt, hogy a hozzájárulásával feladott rendelések számláit egyenlítse ki.

Az üggyel kapcsolatosan sok kellemetlenségem volt, amit a szegény emberek érdekében szívesen vettem magamra, az elnök eljárása felett azonban, a legnagyobb sajnálatomra, nem tudok napirendre térni.

3. Az országos elnök úr egy másik körözvényében a harangok rekvirálásával kapcsolatos miniszteri rendelkezésre adott válaszomat tévesen közölte, amire az elnök úrnak átadtam a miniszternek küldött válaszom szó szerinti szövegét, kérve, hogy mivel a két közlés között lényeges különbség van, legközelebbi körlevelében a hibás közleményt helyesbítse. Erről a helyesbítésről nincs tudomásom.

Nem kívánom az országos elnök úr eljárásának indító okait és célját vizsgálni a sérelmezett esetekkel kapcsolatban. Bármi lett légyen az elnök úr igazi indító oka, mivel bizonyos dolgok fölött nem tudok egyszerűen napirendre térni, kénytelen vagyok magamra nézve a következtetéseket levonni és korábbi elhatározásomhoz visszatérve – a Népközösség munkájában való mindennemű kollaborációt magamtól elhárítani, egyrészt, hogy magamat a hasonló esetek kellemetlenségeitől, másrészt, hogy az országos elnök urat a hasonló esetek megismétlődésével a közötte és közöttem megismétlődhető súrlódásoktól megkíméljem. Ezt annál inkább óhajtom, mert a nehéz idők és a nehéz helyzetünk parancsoló szükségességgel megköveteli, hogy népünk felelős vezetőinek egymás iránti kölcsönös bizalmát és önzetlen munkáját félreértések ne zavarják éppen azokban a napokban, amikor – következményeikben kiszámíthatatlan eshetőségek küszöbén – a zavartalan együttműködés leginkább szükséges.

Kérem, szíveskedjenek elhatározásomat és annak előbb ismertetett indoklását a jelen értekezletről felvett jegyzőkönyv megküldésénél az elnöki tanács többi tagjaival is közölni félreértések vagy magyarázatok elkerülése végett, annak

hozzáadásával, hogy a népünk szolgálatából reám háruló részt vállalni és a magam területén és eszközeivel munkálni a jövőben is kötelességemnek ismerem."

Gyárfás Elemér őszintén sajnálja, hogy a fenti kijelentések elhangzottak. Nem érzi magát hibásnak. A Kenschitzky ezredes összekötő tiszttel folyatott egyik legutolsó megbeszélés alkalmával hivatkozott Márton Áronra, mint akitől bizonyos adatokat kapott anélkül, hogy erre megelőzőleg engedélyt kért volna. Sajnálja, hogy ez megtörtént, de azért tette, mert ezzel akart nagyobb súlyt adni a kérdésnek. Egyébiránt kijelenti, nagy megnyugvására szolgál, hogy annyi feljegyzése közül, amelyeket az idők folyamán a dél-erdélyi magyarság vezetőihez szétküldött, s amelyek mind személyes munkái, csak ennek az egynek egy része esik kifogás alá.

Az értekezlet résztvevői erre kijelentik, hogy ez nem így van, mert gyakran fűztek volna a feljegyzésekhez bírálatot, de erre nem volt mód, nem lévén gyűlés, írásban pedig ilyen bírálatokat nem lehet sem postára, sem küldöncre bízni. Márton Áron püspök úr a kezeiben lévő feljegyzésből mindjárt felolvasta azt a részt, melyben Gy. E. bejelenti Kenschitzky ezredesnek, hogy a magyarság helyzete – vagy a magyar–román viszony – az utóbbi időben örvendetesen javult. Mi ebből nem észleltünk semmit, viszont Kenschitzky jelenti kormányának, valószínűleg a román kormánynak is tudomására jut és a következmények nem maradnak el.

Ezen megállapításra az elnök nem tesz megjegyzést.

Szász Pál kéri, hogy hozzászólhasson Márton Áron püspök úr fájdalmas elhatározásához. Előadja, hogy Dél-Erdély egész magyarsága őszinte tisztelettel, szeretettel és feltétlen bizalommal ragaszkodik a püspök úr személyéhez, amiért is őt a magyarság vezetői sorában nem nélkülözhetjük. Az a ragaszkodás, szeretet és bizalom, mellyel a magyarság Márton Áron püspök úrra tekint, népünk erkölcsi felfogásának és magatartásának felemelő, megnyugtató bizonyítéka. Bár nem tartja magára nézve megengedhetőnek, hogy megkísérelje a püspök urat személyes elhatározásában befolyásolni, mégis kéri, hogy bölcsessége és jó szíve találja meg útját és módját annak, hogy erkölcsi súlyával, személyes presztízsével és bölcs tanácsaival továbbra is segítse és támogassa az egész magyarságot küzdelmes élete egész terrénumán. Szász Pál kérését az értekezlet minden tagja egyhangúan magáévá tette.

Gy. E. ismételten kijelenti, mélyen sajnálja, hogy a fenti kifogások elhangzottak és kéri, hogy válaszát, melyben álláspontját kifejti és magatartását megvilágítani és indokolni akarja, írásban tehesse meg. Egyben közli, hogy ezt az írásbeli választ elküldi a E. T. tagjaihoz. Ezzel az értekezlet véget ért.

Gr. Haller István, Márton Áron s. k.

Dr. Szász Pál s. k.

Méltóságos

Dr. Gyárfás Elemér úrnak
a Romániai Magyar Népközösség elnökének

Nagyenyed

Igen tisztelt Elnök Úr!

Az 1944. május 25-én tartott értekezletről felvett jegyzőkönyvet és az ehhez csatolt kísérő levelet azzal mellékeljük, hogy ezeket egyidejűleg megküldtük az Elnöki Tanács igen tisztelt tagjainak is.

Vettük Elnök Úr május 29-ről kelt hozzánk intézett levelét,[93] melyben közli, hogy június 13-ra az Elnöki Tanácsot *az idő rövidsége miatt* nem állott módjában összehívni, közli továbbá azon egyéni véleményét, mely szerint nem lát olyan feladatot, amely testületi megtanácskozást igényelne.

Minthogy alulírottak komoly mérlegelés után elengedhetetlen lelkiismereti kötelességünknek tartjuk, hogy népünk minden kérdésben a megosztott, de közösen viselt felelősséget vállaljuk, ma is teljes egészében fenntartjuk az értekezleten kifejtett és jegyzőkönyvben foglalt álláspontunkat és az Elnöki Tanács összehívására vonatkozó kívánságunkat. Elnök Úr elutasító magatartása folyományaképpen csak azért nem vonjuk le a természetes konzekvenciákat már most, mert úgy érezzük, tartozunk az Elnöki Tanács igen tisztelt tagjainak azzal, hogy véleményüket bevárjuk és megismerjük.

Viszont kötelességünknek tartjuk már most bejelenteni, hogy Márton Áron Püspök Úr Őexcellenciájával teljes szolidaritást vállalunk és viselünk.

Fogadja Méltóságos Elnök Úr tiszteletünk kifejezését.

Nagyenyed, 1944. június 13.

Dr. Gál Miklós
Dr. Szász Pál
Dr. Haller István

93 Nem közöljük.

75.
Jakabffy Elemér, a Romániai Magyar Népközösség Bánsági Tagozata elnökének írása a temesvári Déli Hírlap című napilapban a bombakárosultak megsegítése érdekében

Temesvár, 1944. július 7.

Lelkiismeret-vizsgálatot kérek!

Amidőn a Braşov-Brassót ért első bombatámadás[94] magyar néptársaink közül is több mint negyvennek életét oltotta ki és több száznak sok-sok milliónyi kárt okozott, a Magyar Népközösség minden helyi tagozata külön szervet létesített, amelynek hivatása lett egyrészt, hogy a néptársakat figyelmeztesse a hatóságok által elrendelt intézkedések pontos betartására, másrészt az előkészületek megtétele az esetleges támadások károsultjainak megsegítésére. A braşovi-brassói tagozat kiváló vezetősége a mentési és segélyezési munkák legsürgősebbjeinek elvégzése után hozzálátott a támadással kapcsolatos észleletei lerögzítéséhez is; írásba foglalta ezeket és a Magyar Népközösség minden tagozatával közölte. Így az egyes helyi szervezetek még tökéletesebben felkészülhettek feladataik elvégzésére, egyelőre azonban csak a hozzájuk érkezett önkéntes adományok kezelése vált feladatukká.

Az adományok nyilvános elismerését a Déli Hírlap készségesen vállalta. Lapunk emellett cikksorozatban tájékoztatta olvasóit a hatóságok rendelkezéseiről, és Gyárfás Elemér, Népközösségünk elnökének május 21-én közzétett nagyhatású szózata előtt és utána is többször kérő és figyelmeztető szóval fordult a néptársak felé.

Braşov-Brassót az első támadás után még két igen súlyos érte. Azután Timişoara-Temesvárra szakadt a szörnyűségek éjszakája, majd július 3-án az előbbinél sokkal rettenetesebb támadások érték ezt a várost, valamint Aradot és ismét Braşov-Brassót.

A hivatalos adatok még nem állanak rendelkezésünkre arról: hány néptársunk vesztette ez alkalommal életét, de a beérkezett hírek is elégségesek ahhoz, hogy jelentékeny veszteségről számoljunk be. Az anyagi kár pedig egyelőre felbecsülhetetlen.

A Timişoara-Temesvárt ért első támadás után a Bánsági Tagozat központi szervezetének a kerületiekkel és a segítségre önként vállalkozó Katolikus Női Misszió tagjaival sürgősen összeállított kár-katasztere szerint a Bánság fővárosában a néptársak ingóságokban 12 és fél millió lej, ingatlanokban pedig körülbelül

94 Brassót 1944. április 16-án érte az első angol–amerikai szövetséges bombatámadás.

55 millió lej kárt szenvedtek, annak a kiváló néptársunknak vesztesége mellett, aki egymaga legalább is ennyivel károsult.

A július 3-i veszteség itt is és Aradon is kétségtelenül ennek sokszorosát teszi.

Eleinte az érző szívű önkéntes adakozók pénzsegélyét Braşov-Brassónak szántuk, Timişoara-Temesvár és Arad bombázása után azonban a Déli Hírlaphoz és az egyes tagozatokhoz érkezett önkéntes adományokat most már központilag kezeljük, hogy addig is, amíg az összes kár-kataszter elkészül és ezek alapján Népközösségünk Elnöki Tanácsa a megsegélyezések felett dönthet, a rendelkezésünkre jutott összegekből a legsürgősebb elsősegélyeket kiutalhassuk.

Annak ellenére, hogy – amint a Déli Hírlap olvasói láthatják – már néptársaink közül sokan teljesítették azt az erkölcsi kötelességüket, hogy legalább valamivel hozzájáruljanak a károsultak megsegélyezéséhez, kötelességemnek tartom, hogy megismételjem a Déli Hírlap főszerkesztőjének, Olosz Lajosnak az elmúlt vasárnap írt szavait: „Amíg futja zilált és tépett erőinkből, ne hagyjuk a légitámadásoktól sújtott ínséges testvéreinket kiszakítani közösségünk köréből és belezuhanni a kétségbeesés és tagadás szakadékába, hanem öleljük őket fáradt, de ki nem hűlt szívünkhöz és osszuk meg velük a legszükségesebbeket."

A cserkészek alapszabályainak van egy rendelkezése, amely minden cserkészt arra kötelez, hogy naponta lelkiismeret-vizsgálata során állapítsa meg, tett-e valami jót a nap folyamán? Én arra kérek minden romániai magyart: legalább egyszer, most, a szörnyűségek közepette végezzen lelkiismeret-vizsgálatot és kérdezze meg önmagát: tett-e valamit, adott-e valamit, hogy a légitámadások sújtotta testvérei ki ne szakadjanak közösségünk köréből és a kétségbeesés és tagadás szakadékába ne zuhanjanak?

Ha olyanok is, akik az ilyen lelkiismeret-vizsgálatot eddig elmulasztották, segítségre sietnek, és ha Vörösmarty szavai szerint az áldozott verebet nem túzoknak nézik; akkor, ha néptársaink szörnyű kárát megtéríteni nem is tudjuk, de legalább minden károsult érezheti majd, hogy olyan közösséghez tartozik, amely „egészséges alapokon nyugszik és magasabb feladatokra hivatott."

Dr. Jakabffy Elemér
a Romániai Magyar Népközösség
országos alelnöke, a Bánsági Tagozat elnöke

Megjelent: Déli Hírlap, 1944. július 7. 1. o.

76.
Jakabffy Elemér emlékirata

Hátszeg, időpont nélkül
[Részletek][95]

[...][96]

VII. A bécsi döntéstől 1944. augusztus 23-ig

Nagy érdeklődéssel vártuk 1940. augusztus 30-án délután négy órakor a jelzett rádióadást a második bécsi döntésről. Zaguzsényi könyvtáramban a gép előtt ültem, kezemben színes irón, előttem Románia térképe, hogy azonnal berajzolhassam az új határokat. Percig sem hittem, hogy a Bánság Magyarországhoz juthat, de sejtettem: mentől nagyobb részt kap vissza az anyaország, annál súlyosabbá válik az ittmaradtak népkisebbségi helyzete. Mikor a közlés szerint a térképre néztem, amelyen a határ Nagyszalontától délre kezdődött és Kolozsvár mellett olyan közel húzódott, hogy ezt a várost a Feleki-tetőtől a románok bármikor összelőhetik, agyamon átvillant a döntés célzata: „inter duos litigantes, tertius gaudet!"[97] Rövidesen kiszámítottam, hozzávetőlegesen mennyi román jutott magyar uralom alá, és mennyi magyar marad itt népkisebbségi sorban. Este hétkor érkezett Temesvárról Kakuk János dr. és felesége. Kakuk akkor a magyar Népközösség bánsági tagozatának elnöke volt. Tájékoztatott a Bánság fővárosának hangulatáról. Magyarok és románok egyként lesújtottak, az utóbbiak elkeseredettek és gyűlöletet mutatók. A következő napok alatt egyre aggasztóbb hírek érkeztek. Szeptember 3-án és 4-én[98] végighallgattam a rádió közvetítését a magyar csapatok bevonulásáról a visszakapott területekre. A fogadtatásnál elhangzottakról megállapítottam, hogy a szónokok arra nem gondolnak, hogy szavaik nyomán a románok elkeseredettsége és gyűlölete irányunkban csak fokozódhat. Pedig akkor nálunk az államhatalom már a zöldingeseknek is nevezett vasgárdisták irányítása alatt állott, majd pedig megtörtént a nagy politikai változás: Antonescu[99] tábornok, mint államvezető, magához ragadta a hatalmat, megszegte a királynak tett esküjét, őt lemondásra és az ország elhagyására kényszerítette. Mindezt Szkulyán tudtam meg, ahová szeptember 5-én érkeztünk Gyula unokánk születésnapjának, Mária névnapjának és házasságkötése évfordulójának ünneplésére. A helyzet pontosabb megismerhetésére 7-én Temesvárra utaztam. A magyarok között kétségbeesett hangulatot találtam. Nagyon sokan a bécsi döntésben biztosított, Magyarországra való áttelepedés gondolatával foglalkoztak,[100] mások felhasználták a még nyitva álló új határok

95 Köszönöm Bárdi Nándornak, hogy rendelkezésemre bocsájtotta az emlékirat VII. fejezetét.
96 Az előző részekben Jakabffy a második bécsi döntésig terjedő időszakra emlékszik vissza.
97 Inter duos litigantes, tertius gaudet (lat.) = két viszálykodó között a harmadik örül.
98 A magyar csapatok észak-erdélyi bevonulása 1940. szeptember 5-étől 13-ig tartott.
99 Antonescu, Ion.
100 A döntőbírói határozat 3. és 4. pontja értelmében az észak-erdélyi románoknak, valamint a dél-erdélyi magyaroknak jogukban állott a román, illetve a magyar állampolgárság javára optálni. Ezt hat hónapi határidőn belül tehették meg, a távozásra további egy év állt rendelkezésre. Ingóságaikat magukkal vihették, akárcsak az ingatlanok értékesítéséből befolyt pénzt.

adta lehetőséget, ingóságaikat elkótyavetyélték, csakhogy mielőbb, néhány batyuval átjuthassanak. Az államhatalom a magyar tisztviselők közül sokat antedatált rendelettel olyan városokba helyezett át, amelyek az új határokon túlra estek. A családi drámák egész sora keletkezett néhány nap alatt. Megdöbbentő híreit vettem annak a gyűlöletnek, amelyet a hatóságok és egyesek a magyarok iránt kifejezésre juttattak és a tettlegességekről, amiket a magyaroknak sok esetben el kellett szenvedniük, mert nyilvános helyen anyanyelvüket használták.

[...][101]

Temesváron többen szóltak, hogy mivel a viszonyok megváltoztak, odaát ismét Bethlen György került az élre, itt is helyes volna, ha én, aki a királyi diktatúra szolgálatával magamat nem kompromittáltam, a Magyar Pártot új életre kelteném. Semmi kedvem ehhez nem volt, hiszen teljesen reménytelennek és áttekinthetetlennek láttam a helyzetet. Végiggondoltam, az erdélyi magyar vezetők közül kik maradhattak Dél-Erdélyben? Gyárfás Elemér, Szász Pál, Szabó Béni azok, akik a politikai életben több tapasztalattal rendelkeznek. Szeptember 8-án vagy 9-én, amikor Temesvárott tanácskoztam, megtudtam, hogy Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök úgy döntött, hogy noha egyházmegyéje nagyobb része Magyarországra került, ő a székhelyén marad és osztályosa lesz továbbra is a kisebbségi sorsnak. Így tisztán állott előttem: a jövőben népkisebbségi életünk vezére csak ő lehet.

[...][102]

Már szeptember 8-án megállapodtunk Temesvárott, hogy dr. Fodor József, a Katolikus Népszövetség Temesvár egyházmegyei igazgatója utazzék Gyulafehérvárra és tájékozódjék Márton Áronnál, hajlandó-e a nemzetvezetést vállalni és kik azok, akik a közügy szolgálatára Dél-Erdélyben rendelkezésre állnak? Fodor megbízatásában eljárva, szeptember 27-én számolt be nekünk Temesvárott. Október 3-án távbeszélőn ismét ide hívtak, ahol a lefolytatott tárgyalások után megírtam cikkemet az Aradi Közlönyben, amelyben kifejtettem, hogy a létező Magyar Népközösséget kell átszervezni, részére új központot teremteni és nemzetvezérül Márton Áront elismerni. Cikkem visszhangra talált. A Brassói Lapokban, Dél-Erdély legolvasottabb magyar lapjában Kacsó Sándor, a lap főszerkesztője mindenben helyeselte felfogásomat, erről győződtem meg Aradon is az október 10-én ott folytatott megbeszéléseim során. Csakhamar levelet kaptam Gyárfás Elemértől, aki közölte: budapesti barátaink őt kérték fel a Népközösség átszervezésére, és azok, valamint a saját nevében nagyon kér, vegyek ismét részt népünk vezetésében. Ment a válasz, erre hajlandó vagyok, ha ő csak a politikai vezetést igényli, nemzetvezetőül Márton Áront ismeri el. Jött a válasz: kívánságom az övével azonos. Gyárfás Antonescu Ion államvezetőtől kihallgatást kért és kapott.

101 A kihagyott rövid részben a szerző II. Károly király Jugoszláviába való meneküléséről ír.
102 A kihagyott bekezdésben az észak-erdélyi románok kínzásáról elterjedt rémhírekről és a Horthy Miklós ellen tervezett állítólagos kolozsvári merényletről esik szó.

Miután ez alkalommal végig kellett hallgatnia a tábornok panaszát a magyarok brutalitásairól, amelyeket az Észak-Erdélybe történt bevonulásuk óta elkövettek, és figyelmeztetését, hogyha ezek folytatódnak, úgy a mi személyes biztonságunk is veszélyben forog, mert nagyon sokan vannak itt, akik a szemet szemért, fogat fogért elvet hirdetik; ezek cselekedeteit egyelőre ugyan még meg tudja akadályozni, de nagy kérdés, meddig; megadta az engedélyt, hogy a dél-erdélyi és bánsági magyarság vezetői egy ízben összeülhessenek és a központ nélkül maradt népközösségi szervezetet a változott viszonyoknak megfelelően átalakítsák és részükre új vezetőket válasszanak, de népgyűlés jellege az értekezletnek nem lehet. Ezen engedély alapján Gyárfás Nagyenyedre hívta össze mindazokat, akik eddig Dél-Erdélyben, illetve a Bánságban a magyarságot mint törvényhozók képviselték valamelyik országgyűlésen, továbbá az egyházak vezetőit és a Népközösség megyei tagozatainak elnökeit. Az értekezlet határnapjául november 4-ét tűzte ki. Ezt megelőzően szükségét éreztem annak, hogy Márton Áronnal találkozzam, vele a helyzetet és az ő szervezkedését részletesen megbeszéljem. Ez október 28-án és 29-én történt Gyulafehérváron.

[...][103]

Gyulafehérvárról 4-én reggel autóbuszon érkeztünk Nagyenyedre. Itt már az első benyomásunk lehangoló volt. A rendőrség hivatkozott arra, hogy Bukarestből az engedélyről írást nem kapott, ellenben még az este az odaérkezett magyar vezetők közül hármat letartóztattak. Oka ennek Aczél Ede[104] báró meggondolatlan viselkedése volt, aki az est sötétében a királyi ügyésszel tűzött össze, sőt testileg bántalmazta. Végül is távbeszélőn megjött az engedély, hogy rendőrközeg jelenlétében tanácskozhatunk. Így formális ülésünk igen rövid ideig tartott. Ezen az eddigi Népközösség alapszabályainak néhány szakaszát módosítottuk, és a választásokat ejtettük meg. A három alelnök közül nekem a felügyelet Arad, Temes-Torontál, Krassó és Szörény megye tagozatai felett jutott, ezenkívül a Népközösség sajtójának megszervezése és a leendő hivatalos lap irányítása.

November 10-én hajnali fél négykor földrengés ébresztett fel Zaguzsénen. Itt a földlökések nem voltak nagyok, kárt nem okoztak, de csakhamar megtudtuk, hogy Bukarestben és különösen a földrengés központjában, Foksány környékén szörnyű károkat okozott és sok emberéletet kioltott. Ugyene nap kezdtem meg tárgyalásaimat Temesvárott a Déli Hírlap megszerzésére a Népközösség hivatalos lapjául. Ezek hónapokig elhúzódtak, de végül is eredményre vezettek. November második felében és december folyamán gyakran voltam Temesvárott, ahol mindegyre elszomorítóbb jelentéseket kapok azokról a zsarolásokról és bántalmazásokról, amelyeket a „zöldingesek" a magyarokkal szemben elkövetnek. Ugyanilyenekről panaszkodtak az aradiak is. A karácsonyt Szkulyán (Szigetfalu) töltöt-

103 A kihagyott bekezdés Németország háborús készülődéséről szól.
104 Atzél Ede.

tük. Mária leányunk közvetlen az ünnepek előtt került haza Temesvárról, ahol rajta műtétet hajtottak végre. Erna leányom és Imre fiam Budapesten ünnepelt.

[...][105]

Sohasem tudtam meg a valódi okát annak az ellenszenvnek, amelyet Márton Áron püspök Gyárfás Elemérrel szemben viseltetett. Gyárfás a Katolikus Egyháztanács (Státus) elnöke lévén, vele egyházi téren is szoros együttműködésre volt utalva, miként a nemzet szolgálatában is. Gyárfás előttem mindig a legnagyobb tisztelettel beszélt Márton Áronról, és a püspök sem panaszkodott Gyárfásra, mégis éreznem kellett, hogy közöttük a viszony egyre feszültebbé válik. Az eszmei különbséget közöttük könnyen megállapíthattam. Gyárfás, noha szorgalmasan gyónt és áldozott, a felebaráti szeretet parancsait nem követte kellőképpen a közéletben. A náci szellem brutalitásait határozottan és nyíltan nem ítélte el, ő – hogy úgy mondjam – az árral úszott. Márton Áron ellenben a nyilvános elítéléstől sem tartózkodott. 1944 tavaszának végén, amikor a kolozsvári Szent Mihály templomban papokat szentelt, a szószékről gyönyörűen felépített beszédben kárhoztatta azok eljárását, akik vallásuk, nemzetiségük vagy fajiságuk miatt ártatlan embereket üldöznek, irántuk a felebaráti szeretetet nem gyakorolják. Beszéde szövegét a kolozsvári sajtó rendelkezésére bocsájtotta, de a magyar Sztójay-kormány közegei a közlést megtiltották. Áron barátom beszéde szövegét nekem is megküldötte, és mikor néhány hét múltán, pappá szentelésének huszadik évfordulójához értünk, a Déli Hírlapban a nevem alatt vezércikket írtam, amelyben szó szerint idéztem a kolozsvári szentbeszéd legfeltűnőbb, legelítélőbb részét és ezekért elismerésemnek adtam kifejezést. Ez a cikkem nagy feltűnést keltett, és Budapesten meg Erdélyben is többeknek bosszúságot okozott. Viszont a nagy fordulat után, 1945-ben, amikor Gyárfás üldözöttként bújkált, az egyik befolyásos zsidó agrárügyemben segíteni akarván, titkárnőmtől elkérte a lappéldányt, hogy ezzel igazolja a múltban tanúsított magatartásomat.

A vonatközlekedés nehézségei miatt – ekkor a fővonalakon ismét engedély kellett az utazáshoz – nem kereshettem fel Márton Áront, aki 1944 elején Szász Pál, az Erdélyi Gazdasági Egyesület elnöke, gróf Haller István, a Hangya Szövetkezet központjának elnöke, Nagy Ferenc református püspökhelyettes és Gál Miklós unitárius fögondnok azon kívánságához csatlakozott, hogy Gyárfás hívja össze az Elnöki Tanácsot, hogy a „helyzetet megbeszélje". Ehhez az üléshez a hatóság engedélyezése elképzelhetetlen volt, legfeljebb rendőrközeg jelenlétében tanácskozhattunk volna, aminek értelmét nem láttuk. Gyárfás az összehívást kívánók előtt felvetette a kérdést: hol, melyik városban, kinél legyen a tanácskozás? Erre senki sem adott megfelelő választ, senki helyet fel nem ajánlott. Gyárfás mindazokhoz, akik a megbeszélésre való meghívatáshoz igényt tarthattak, kérdést intézett – futárok útján –: hajlandók volnának-e ilyen tanácskozáson részt venni?

105 A kihagyott részekben az 1941-től 1944 nyaráig terjedő eseményekről esik szó.

Az említetteken kívül – ha jól emlékszem – még kettő igennel, a többiek nemmel feleltek. Erről a nyilatkozatok másolatai kapcsán Gyárfás Márton Áront és társait értesítette. Augusztus 22-én Temesvárott futár kézbesítette nekem Márton Áronnak hozzám intézett levelét, amelyben arra kér, hogy a soraihoz csatolt és ötük által aláírt nyilatkozatot a Déli Hírlapban közzé tétessem. A nyilatkozat szövege rendelkezésemre nem áll, így csak azt állapíthatom meg, hogy közzététele a Magyar Népközösség keretében dúló ellentéteket a nyilvánosság elé hozta volna, noha még én sem tudtam, hogy tulajdonképpen mi volt a tárgyi ellentét? Lehet, hogy az aláírók tájékozottabbak voltak arról a válságos helyzetről, amelybe az egész magyarság jutott, mint mi valamennyien többiek, ezért kívánták az összejövetelt, de mi a Bánságban, Aradon, Brassóban inkább a Szász Pál által vezetett személyes hajszának ítéltük a kívánságot, hiszen tudtuk, hogy Szászt nagyon bántotta, hogy Budapest a Dél-Erdély és a Bánság magyarságának politikai vezetését nem reá, hanem Gyárfásra bízta és ez ellen éppen olyan aknamunkát folytatott, mint 1940 előtt Bethlen György ellen. A levél vétele után azonnal átkérettem Aradról a Népközösség országos főtitkárát, Parecz Györgyöt. Augusztus 23-án délelőtt adtam át neki Márton Áron levelét és a csatolt nyilatkozatot azzal, hogy utazzék haladéktalanul Borzásra Gyárfáshoz, mutassa be az iratokat és közölje vele: határozott választ kérek, tétessem-e közzé a nyilatkozatot vagy sem? Amennyiben ez ellen kifejezetten nem tiltakozik, közzé tétetem.

Parecz 24-én már útnak nem indulhatott az előző este bekövetkezett nagy fordulat miatt, hanem rövidesen – mint valamennyien, Márton Áron kivételével – lágerbe került.

Augusztus 23-án délután Temesvárról Lugosra utaztam. Itt irodámban megháltam, 24-én reggel hatkor egyik szomszédom közölte a rádióban elhangzott királyi szózatot: Románia kilépett a tengelyhatalmak szövetségéből és fegyverét letette az oroszok előtt. Amint délelőtt hazaérkeztem, vettem a temesváriak távbeszélő hívását: jöjjek azonnal vissza. A fővonalon utazáshoz engedélyt nem remélhettem. Ezért este kocsin tettem meg az utat Lugosig, hogy másnap hajnalban Buziáson át juthassak Temesvárra.

Örökké emlékezetes marad ez a kocsikázásom az augusztusi gyönyörű éjszakában. Elszorult szívvel, aggodalommal gondoltam azokra, amik most reánk szakadnak. Egyszerre egy nagy csillaghullás reá eszméltetett: milyen jelentéktelenek azok az egyéni, de sőt nemzeti tragédiák is, amelyek elé nézünk ahhoz képest, ami a világűrben történik, ahol minduntalan talán egész égitestek pusztulnak el... És aki mindezt elrendeli, a mi sorsunknak is Ura maradt.

[...][106]

Jakabffy Elemér emlékirata, Hátszeg, n. a. Lelőhely: Jakabffy Elemér Alapítvány Kézirattára, Kolozsvár. Leltári szám: K 954.

106 A szerző a további részekben az 1944. augusztus 23-a utáni eseményekre emlékszik vissza.

IV. FELEKEZETI ÉLET, EGYHÁZAK

77.
A gyulafehérvári székeskáptalan rendkívüli ülésének jegyzőkönyve

Gyulafehérvár, 1940. augusztus 31.
[Részlet]

Jegyzőkönyv az erdély-fehérvári Székeskáptalan szept[ember][1] 31-iki rendkívüli gyűléséről

A gyűlésen megjelent a püspök Úr Őméltósága.[2] Jelen vannak: Zomora Dániel[3] nagyprépost, Dr. Fejér Gerő,[4] Dr. Kászonyi Alajos,[5] Széllyes Dénes,[6] Boros József[7] kanonokok.

Püspök Úr Őnagyméltósága előadja, hogy az ország határainak megváltozása egyházmegyénket két részre osztotta, és a jelentékenyen kisebb rész maradt Romániában. Mivel a másik résszel az érintkezés nehéz lesz, szükségesnek tartja, hogy Kolozsvárt vikáriátust létesítsen, mely széleskörű felhatalmazás alapján intézze az egyházmegyei kormányzás ügyeit azon a területen addig, míg az egyházi és állami illetékes tényezők a kérdést véglegesen megoldják.

Ezért a Káptalan hozzájárulásával vicarius generálisát Kolozsvárra küldi, segítségül adva részére a püspöki iroda, főtanfelügyelet és számvevőszék megfelelő személyeit.

A hívek megnyugtatására is közhírré tette, hogy a püspök és Székeskáptalan a helyén marad. A felvetődött nehéz kérdésekben az egyházmegyei tanítónőképzés kérdését úgy véli megoldandónak – mivel a növendékek nem hajlandók a sibiui[8] tanítóképzőbe beiratkozni –, hogy a kolozsvári Máriánum mellé szervez tanítóképző intézetet. A papnevelés ügyét pedig úgy véli megoldandónak, hogy legalább ez évre az összes növendékek térjenek vissza Alba-Juliára.[9] És mivel tartani lehet

1 *Sic! A hónap neve nyilván elírás a jegyzőkönyvön.*
2 *Márton Áron.*
3 *Zomora Dániel (1853–1944) katolikus egyházi vezető, 1901-től a gyulafehérvári székesegyház kanonokja, 1903-tól általános helynök, nagyprépost.*
4 *Fejér Gergely (1869–1958) katolikus egyházi vezető, 1920-tól Gyulafehérváron a teológia rektora, egyúttal a gyulafehérvári székesegyház kanonokja.*
5 *Kászonyi Alajos (1875–1946) katolikus egyházi vezető, 1926-tól Gyulafehérváron a teológia rektora, egyúttal a gyulafehérvári székesegyház kanonokja.*
6 *Széllyes Dénes (1868–1941) katolikus egyházi vezető. 1928-tól a gyulafehérvári székesegyház kanonokja, 1932-től káptalani prelátus, 1933-tól provikárius.*
7 *Boros József (1883–1972) katolikus egyházi vezető, 1911-től Gyulafehérváron a püspöki aulában titkár, irodaigazgató, 1923-tól kanonok, nagyprépost. 1939-től az Egyházmegyei Alapítványi Hivatal elnöke, 1943-tól provikárius.*
8 *Sic!*
9 *Sic!*

attól, hogy többen vonakodnak ide visszatérni, igyekszik őket megnyugtatni, hogy az idejövetel jövő sorsukat és elhatározásukat nem befolyásolja.

Végül kéri Székeskáptalant, hogy annak tagjai az egyházmegye kettéválasztásával kapcsolatos elgondolásaikat vele közöljék, hogy azokat a jövendő tárgyalásokon megfelelően felhasználhassa.

Székeskáptalan hódolattal vette tudomásul a főpásztori bejelentést, s ahhoz mindenben hozzájárul. [...][10]

K. m. f.

Zomora Dániel nagyprépost	Márton Áron püspök	Boros József kanonok

Marton József gyulafehérvári nagyprépost személyes archívuma. Megjelent: Seres Attila: Márton Áron és az erdélyi (gyulafehérvári) katolikus püspökség a második bécsi döntés után. In Arbitrajul de la Viena din 30 august 1940. Antecedente şi consecinţe. A második bécsi döntés, 1940. augusztus 30. Előzmények és következmények. Materialele simpozionului ştiinţific / A tudományos konferencián elhangzott előadások. Satu Mare - Szatmárnémeti, 2-3 septembrie 2010 – 2010. szeptember 2–3. Coordonatori / Szerkesztők: dr. Cornel Grad et. al. Satu Mare, 2011, Editura Muzeului Sătmărean, 4. sz. dokumentum, 192. o.

10 *A kihagyott részben Majláth Gusztáv Károly volt erdélyi püspök hagyatékára vonatkozó napirendi pont következik. Nem közöljük.*

78.
Dr. Tóth Lajos segesvári református lelkész levele Vásárhelyi János erdélyi református püspökhöz

Segesvár, 1940. szeptember 2.

A Segesvári Református Egyházközség Lelkészi Hivatalától

387/940. sz.

Méltóságos és Főtiszteletű Püspök Úr!

Gondjaim és bajaim közt nehéz lélekkel írom e sorokat, melyekben Főtiszteletű Úr útbaigazítását kérem a nagy kérdés előtt állva: mit tegyek? Itt maradjak-é, vagy a változott körülmények miatt más lelkészi állást kérjek? Amikor ugyanis országhatár jött közénk, kis fiam kolozsvári[11] ellátásáról és neveléséről nem tudom, hogy gondoskodhatok itt maradva?

E gondon kívül még más két nagy nehézségem van.

Egyik, hogy itt a megélhetésem a szó szoros értelmében bizonytalanná lett. Nekem ugyanis minden jövedelmem a kongrua. Kolozsvári központunktól el lévén szakítva, míg a kiutalás új rendje kialakul, az hónapokat igényel, s addig minden jövedelmi forrás nélkül állok. Egyházközségemtől most egy hónapi előlegezést kértem: több az építés miatt kiköltekezett pénztárunktól nem telik. Ennek megadása is terhesebbé teszi a tanítói fizetések rendes folyósítását, pedig a Központtól elszakítva a számukra esedékes központi segély is bizonytalan és késedelmes lesz.

Másik, hogy református híveink valósággal özönlenek Udvarhely felé. Ez iskolánkat elnépteleníti, adófizetőink számát leapasztja, s akik maradnak a bizonytalan helyzetben nem terhelhetjük tovább.

Én ma ezzel tartom és nyugtatom őket: egyelőre legalább akinek van valami ingatlana az maradjon; *ha* a két érdekelt kormány tényleg a lakosság átcserélésére gondol, akkor együtt megyünk innen az új telephelyre. Előre írjuk össze az áttelepülők számát, családi körülményeit, birtokukat, készletüket. Együtt így összefogva igyekszünk magunknak megfelelő új otthont küzdeni ki és az egyházi vagyont se hagyjuk itt veszendőre. Ez elég kedvező fogadtatásra talált azoknál, akiknek ingatlanuk van és ennek megfelelően kívánnak ott is elhelyeződést nyerni. A vagyontalanokat azonban tartani nem lehet, főleg ha Udvarhely környékére valók. A megnyerteket is csak úgy tarthatom nyugodtan, ha tényleg van ilyen áttelepítési szándék és az tervszerűen egész közületek összetartásával történik. Így szeretném velük a szövetkezeti – mintegy 700 000 lej értéket is átmenteni.

11 E szót kézírással, utólag szúrta be a levélíró.

Mindezekre nézve Bethlen László gróf úrnak is írok, hogy tájékozódást szerezzek és lássam az utat, hogy később is honnan vegyek majd utasítást.

Amint számot vetettem a helyzettel, kb. 200 önálló egyházközségünk maradt itt mintegy 180 000 lélekkel. Ennek a levágott résznek a megszervezése minél előbb szükséges, de átmenetileg addig is kell valami minket is összetartó, s a régi központhoz is odafűző kapcsolatnak lenni, mert különben széthullunk. Én a mai helyzetben Nagyenyed körül látom az új központ kialakulását természetesnek és kívánatosnak. Hallom azonban Bukarestet is emlegetni. Kétségtelen, hogy Tőkés Ernő esperes sok közbenjárásra igen jó, de a hivatalos, főleg a szellemi irányítást semmiképpen sem gondolom Erdélyből másfelé helyezendőnek.

Mindezekben nagyon szeretném Főtisztelendő Úr utasítását hallani. Nagyon várom Bethlen Bálint gróf úr hazaérkezését is, ki már több dologról lehet tájékozva és így hasznos és helyes tanácsokat adhat.

Mivel ezek is, a szövetkezeti ügyek is aggasztanak, de még kis fiamat is látni kívánom, lehet, ha a körülmények engedik, talán pénteken (szept. 6.) személyesen teszem tiszteletemet. Nagyon kérem, ha nem a hivatalosan kitűzött időben jelentkeznék, méltóztassék akkor is elfogadni és sok gondjai közt is venni az említett ügyek megbeszélésére időt.

Szotyori Lajos esperesünk, ha elhatározását az azóta beállott helyzetváltozás nem befolyásolta, szept. 10-én itt lesz Segesvárt az új iskola átvételére. – Az építés miatt felvett 100 000 lej kölcsön a Dénes Ferenc birtokára van bekebelezve. Nagy gond ennek a kiegyenlítése a nagyon gyengülő és fogyó egyházközségre. A kevesebb tanerő és tanterem miatt fölöslegessé váló helyiségeket tanítói lakásoknak gondolom egyelőre használni, nehogy mások vehessék el a határszéli jelleggel járó katonai megszállásokkal kapcsolatban. Dénes Ferenc birtokáról is nagyon óhajtom levenni a terhet.

Ha akadályozva volnék személyesen tenni tiszteletemet, akkor is méltóztassék rám gondolni, ha kis fiamhoz közelebb helyezhetne el Főtiszteletű Úr. Ha pedig ezt nem látná most jónak vagy lehetőnek, s itt maradnék, fogadja Főtiszteletű Úr ezúton köszönetemet és hálámat velem szemben sokszor tanúsított jó akaratáért és segítségéért, melyek miatt maradok állandóan nagyra becsülő igaz mély tisztelettel

Segesvárt 1940. szeptember hó 2.

olvashatatlan aláírás
(Dr. Tóth Lajos)
lelkész.

Amint e sorokat befejeztem, kis fiam hazajött Kolozsvárról és arra kér, hogy őt onnan el ne hozzam, hadd fejezze ott be megkezdett ipari tanulmányait. Nagyon kér, hogy én is[12] menjek át magyar területre és onnan gyámolítsam előhaladását.

Az előbbit megteszem, ott hagyom őt és igyekszem gondoskodni róla, magam azonban innen Főtiszteletű Úr jóváhagyása nélkül nem távozom.

Ide mellékelem a Lelkészi Értekezlet szövetkezetére vonatkozó részletesebb kidolgozásomat,[13] fogadja szívesen Püspök Úr. E tervet első lépésnek szántam, melyre következnék a tanárok és tanítók, szóval az összes egyházi munkások bevonása a mozgalomba. A mai körülmények nem adnak rá módot, hogy megokoljam az egyes részeket, és teljes megvilágításba helyezzem az elgondolást.

Örömömre volna, ha valami jót kezdhetnék vele.

Lekötelezett mély tisztelettel

olvashatatlan aláírás
(Dr. Tóth Lajos)

Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Püspöki Levéltár, 740/1940. p. sz. Gépelt tisztázat.

12 E szót utólag, kézírással szúrta be a levélíró.
13 Nem közöljük.

79.
Vásárhelyi János erdélyi református püspök pásztorlevele

Kolozsvár, 1940. szeptember 4.

Pásztorlevél

Püspöki körlevél valamennyi nagytiszt. Esperes és tiszt. Lelkész [...][14]

Felkérem szolgatársaimat, hogy e levelemet a következő vasárnapon a délelőtti istentiszteleten olvassák fel.

Szeretett Testvéreim!

Kegyelem néktek és békesség Istentől a mi Atyánktól és az Úr Jézus Krisztustól.

Kedves Atyámfiai! Nagyon nehezen tudom megtalálni a szavakat, amelyekkel most a ti lelki édesanyátok, református Anyaszentegyházunk nevében szólanom kell és szólani kívánok Hozzátok. Ha az embert nagyon nagy öröm, vagy nagyon nagy bánat éri, az első pillanatban csak megtelik a szeme könnyel, elszorul a szíve és nem jön szó az ajkára. Ilyenkor csak megtudjuk szorítani egymásnak a kezét és egymás vállára tudunk borulni.

Érhetett-e nagyobb öröm, mint amely minket ért, mint az az öröm, hogy újra egyesülhettünk testvéreinkkel és a közös magyar haza gyermekei lehetünk. De ki ne értené meg azoknak a bánatát, akik most már újra elszakadnak tőlünk, akikkel együtt élték át az utóbbi két évtizednek gondjait, küzdelmeit, nehézségeit.

Hogyan tudná az ember kétfelé tépni a szívét, hogy az egyik fele örvendjen és a másik fele bánkódjon? A ti lelki édesanyátoknak, a mi Anyaszentegyházunknak egy szíve van, és ha valamikor, most értem, hogy mit jelent az apostoli figyelmeztetés: Örüljetek az örülőkkel és sírjatok a sírókkal.

Örvendezek és sírok is, és úgy írom meg most Nektek ezt a pásztorlevelet.

Legyen az első szavam a bánkódóké. Nem a magam szavával szólok hozzátok, hanem az Isten igéjével. Ezt izenem nektek: „A lecsüggesztett kezeket és az ellankadt térdeket egyenesítsétek föl és lábaitokkal egyenesen járjatok, hogy a sánta el ne hajoljon, sőt inkább meggyógyuljon. Kövessétek mindenki irányában a békességet és a szentséget, amely nélkül senki sem látja meg az Urat, vigyázván arra, hogy az Isten kegyelmétől senki el ne szakadjon, nehogy a keserűségnek bármely gyökere fölnövekedvén megzavarjon és ezáltal sokan megfertőztessenek." „Engedelmeskedjetek elöljáróitoknak és fogadjatok szót, mert ők vigyáznak lelkeitekre, mint számadók."

Vegyétek tudomásul, hogy mi a Ti Őrállói, vigyázunk a Ti lelkeitekre. Átérezzük gondotokat, kétségeiteket, soha meg nem szűnünk imádkozni és dolgozni érette-

14 Olvashatatlan szó.

tek. Igazgatótanácsunk rendelkezett, hogy a Ti ügyeiteknek intézését legyen aki a kezébe vegye ott is. Lelkészek, tanítók, presbiterek, férfiak és nők erősítsétek meg a szívüket, maradjanak meg a helyükön, a fiatalság is tisztességtudóan, fegyelmezetten viselkedjék. Legyetek ezután is törvénytisztelő, munkás, becsületes polgárok és [...][15] egyháztagok és így mutassátok meg, hogy mi egy történelmi nemzetség vagyunk, amelyik minden körülmények között hűségesen és becsületesen tölti be rendeltetését „Ne dobáljátok [...][16] el hát bizalmatokat, melynek nagy jutalma van."

A második szavam azoké, akiknek csordultig tele van a szíve örömmel. Hozzátok már kevesebb a szavam, mert ti tudjátok, hogy minden dolgotokban immár testvér kezek intézik sorsotokat és irányítják jövőtöket, nemcsak az Anyaszentegyház körében, hanem az állami életben is. Titeket csak arra kérlek, hogy meg ne vessétek, de becsüljétek meg a nagy ajándékot, amelyben részesültök és hordozzátok szívetekben az apostoli intelmet: „És meg ne szomorítsátok Istennek ama szent lelkét, aki által megpecsételtettetek a teljes váltság napjára. Minden mérgesség és fölgerjedés és harag és lárma és káromkodás kivettessék közületek minden gonoszsággal együtt. Legyetek pedig egymáshoz jóságosak, irgalmasok, megengedvén egymásnak miképpen az Isten is a Krisztusban megengedett néktek." Az apostoli tanács és intelem követése által legyetek méltók elhivatástokhoz és meg ne szentségtelenítsétek az örömet, amelyben Isten kegyelme részesített Titeket. A bosszú közönséges és emberi dolog, de a nagylelkűség, az igazság, a szeretet, a megbocsátás krisztusi és isteni dolog. Az az igazán Isten szerint való ember, aki ezt tudja gyakorolni. Így ezen az úton járjatok. Ez az út is vitt át mindig a halálból az életbe.

Az ittmaradottakért és az elszakítottakért egyformán érző és szerető szívvel imádkozom érettetek, hogy az Istennek békessége, mely minden értelmet felül halad őrizze meg szíveiteket és gondolataitokat a Krisztus Jézusban.

Az Isten kegyelme, oltalma, áldása legyen mindnyájunkkal!

Kolozsvár, 1940.szeptember 4.

Vásárhelyi János
püspök

Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Püspöki Levéltár, 677/1940. p. sz. Gépelt másolat.

15 Kihúzott szó.
16 Kihúzott szó.

80.
A gyulafehérvári székeskáptalan rendes ülésének jegyzőkönyve

Gyulafehérvár, 1940. szeptember 7.
[Részlet]

Jegyzőkönyv az erdély-fehérvári Székeskáptalan
1940. szept[ember] 7-iki üléséről

Jelen van az ülésen a püspök Úr Őnagyméltósága,[17] Zomora Dániel nagyprépost, Dr. Fejér Gerő, Dr. Kászonyi Alajos, Szélyes Dénes, Boros József kanonokok.

Püspök Úr Őnagyméltósága meghallgatni óhajtja a káptalani tagok véleményét az egyházmegye szétosztásával előállt új helyzetet illetőleg.

Boros József kanonok előadja: az egyházmegye hívei közül mintegy 300 000 esett a határokon kívül, 80 000 maradt itt.

E 80 000 lélekszám már a változás ez első napjaiban is lényegesen csökkent, és folyton csökkenni fog. Nem lehet reális számítással 50 000-nél nagyobbra tenni az itt maradottak számát. Ezen 50 000 hívő is szétszórva, sehol nagyobb csoportot nem alkotva a végleges beolvadás sorsára jut.

Ily körülmények között szükségtelen a püspökség, káptalan, papnevelde itteni fenntartása, de talán nem is lesz lehetséges azok fenntartása, különösen az anyagi szempontok miatt.

Ezért a kérdés megoldását abban látja, hogy ezen intézmények helyeztessenek át az egyházmegye nagyobbik részébe, amely rész számára ezen intézményeket úgyis meg kell szervezni. Az áthelyezéssel együtt át lehetne vinni nemcsak az anyagi javak egy nagyobb részét, hanem a szellemi értékű javakat is (könyvtár, levéltár), amelyekhez a nagyobb résznek több joga van. Az itteni résznek egy vikariátus alkotásával lelki szükségleteiről megfelelően történne gondoskodás.

Az itt maradt katolikusság pár év alatt elpusztul, megmentése csak a lakosság áttelepítésével lenne lehetséges.

Dr. Kászonyi kanonok ugyanezen nézetét fejezi ki.

Dr. Fejér kanonok nézete szerint az intézményeknek itt kell maradnia, hogy az itteni hívők gondozását lássa el. Az intézmények anyagi ellátásáról bizonyára történik gondoskodás. Ezen intézmények itt maradása kihatással lesz a hívek ittmaradására is, amit előmozdítandónak vél.

Az áthelyezésre csak akkor kerülhetne sor, ha lakosságcsere kapcsán a híveket áttelepítenék.

Püspök Úr Őnagyméltósága meghallgatván a véleményeket, azokat megfelelően fel fogja használni a felettes egyházi és állami hatóságokkal folytatandó tárgyalá-

17 Márton Áron.

sokon. Egyben közli, hogy a papneveldei tanárok egy részét Kolozsvárra rendelte, hogy az elszakadt terület papnövendékeinek neveléséről gondoskodjanak. Az ide visszatérő 5–6 növendék részére két elöljáró tanár fog ittmaradni, ezzel meglesz az itteni intézet életének folytonossága is. [...][18]

K. m. f.

Zomora Dániel Nagyprépost	Márton Áron püspök	Boros József kanonok

Marton József gyulafehérvári nagyprépost személyes archívuma. Megjelent: Seres Attila: Márton Áron és az erdélyi (gyulafehérvári) katolikus püspökség a második bécsi döntés után. In Arbitrajul de la Viena din 30 august 1940. Antecedente și consecințe. A második bécsi döntés, 1940. augusztus 30. Előzmények és következmények. Materialele simpozionului științific / A tudományos konferencián elhangzott előadások. Satu Mare – Szatmárnémeti, 2–3 septembrie 2010 – 2010. szeptember 2–3. Coordonatori / Szerkesztők: dr. Cornel Grad et. al. Satu Mare, 2011, Editura Muzeului Sătmărean, 8. sz. dokumentum, 196. o.

18 *A következő napirendi pont a Transsylvania Bankban kezelt pénzalapokkal foglalkozik. Nem közöljük.*

81.
Silay István konstancai református lelkész levele Vásárhelyi János erdélyi református püspökhöz

Konstanca, 1940. szeptember 8.

Főtiszteletű és Méltóságos Püspök Úr!

Külső körülményeim mindenképpen azt az elhatározást érlelték ki bennem, hogy most, azonnal hagyjam itt Konstancát és menjek haza. Mégis győzött bennem az a tudat, hogy nekem megbízatásom van, amit kaptam és ezt csak az vonhatja vissza, aki adta. Ez a megbízatás Isten után a kolozsvári Püspöki Hivataltól származik.

Győzött továbbá az a megfontolás, hogy a konstancai gyülekezet 5 évi fennmaradása csak az első két esztendőben tudható be valamiképpen az én munkásságom eredményéül. Két esztendő után, amikor az itteni megélhetés nehézségeitől menekülni akartam, Méltóságod volt az, aki az 1937. szept. 28-án végzett vizitáció elteltével, állandó segélyezéssel, biztatással támogatott engem a szolgálatban. Méltóságod volt az, aki türelmesen és jóakarattal olvasta gyakori és hosszú panaszaimat és mindenkor azonnal segített. A konstancai misszió tehát Isten kegyelme után nem is az én, hanem Méltóságod érdeme, ennek jövendője felől tehát sem én, sem más nem dönthet méltóképpen, egyedül csak Méltóságod.

Alázatos tisztelettel kérem tehát, méltóztassék megfontolás tárgyává tenni az alábbiakat:

Gyülekezetemből több mint egy esztendeje folyik a hívek hazamenetele. Amióta a háború nehéz megélhetési viszonyokat teremtett, híveim rájöttek arra az igazságra, hogy ha nyomorogni kell, otthon, szülőföldjükön, hozzátartozóik körében is nyomoroghatnak. Iparosaink közül már csak elvétve találtak valakit és az is a hazamenetel kérdésével foglalkozik. Hónapok óta, gyülekezetemet csak az állam szolgálatában lévők alkották, és itt-ott egy-egy a hazatéréssel még máig is késlekedő napszámos vagy cseléd, aki csak azért nem ment még haza, mert nincs útiköltsége és várja az ingyen utazás lehetőségét. Az állam szolgálatában lévők már megkapták azt a rendeletet, amelynek alapján visszatérhetnek a visszacsatolt területekre. Erdély vissza nem csatolt területeiről alig van 3–4 református család az állam szolgálatában, de most ezeket is küldik át. Az állam szolgálatában lévő híveim minden valószínűség szerint október végéig megkapják a hazautazásra engedélyezett vagonokat, és ezzel szinte teljes mértékben megszűnik az egyházi életünk lehetősége Konstancán.

Ennek oka az, hogy többnyire azok maradnak itt, akik eddig is úgy helyezkedtek ide, azzal a szándékkal, hogy levetnek magukról mindent, ami hazai: elhagyták anyanyelvüket, egyházukat, otthoni életmódjukat és mindent, ami a szülőfölddel összeköt. Ezek azok, akiket teljesen megszédített és tőlünk elidegenített a világ

szeretete, a pénz szerelme vagy egyéb önző érdekek. Sajnos, öt esztendei ittlétem és az Ige, amit én hirdettem, nem tudta őket visszahozni az Anyaszentegyház számára. Alig van az itt maradók között 5–6 olyan család, illetve lélek, akiknek kelleni fog az én szolgálatom. Csak egy futó pillantást kell vetni a mellékelt névszerinti kimutatásra[19] és világosan meglátszik az itteni kilátástalan jövendő. A legtöbb ittmaradó „református" román nemzetiségűvel van összeházasodva, a házában és mindenütt ezt a nyelvet beszéli, gyermekeit ortodoxnak keresztelte és nem tanította meg magyarul. Ilyen körülmények között az itteni további szolgálat minden emberi számítás szerint meddő, hiábavaló és kárbaveszett küzdelemnek látszik, melynek semmi gyakorlati eredménye nem lenne, legfennebb az, hogy látszat szerint itt is lenne református misszió. A mi itteni szolgálatunknak legfennebb abban az esetben lenne értelme, ha román nyelvű igehirdetést vezetnénk be. Erre azonban alig hiszem, hogy vállalkozik a mi Anyaszentegyházunk.

Ha ezek után is, általam ismeretlen okokból szükséges lenne a konstancai szolgálat további fenntartása, ebben az esetben alázatos tisztelettel kérem sürgős felmentésemet e szolgálat alól azzal a megindoklással, hogy erre tovább semmiféle elhívást nem érzek. 37-ik életévemet taposom. Ebből 15 évet töltöttem mint közép- és főiskolás koldus diák, közel 3 évet töltöttem a börtönben, 1 évet a börtön után speciális katonai büntetés alatt, mely a börtönnél is rosszabb volt és 5 évet a konstancai szolgálatban. Szeretnék már rendesebb életmódot kezdeni. Ide s tova 2 gyermek apja vagyok és gyermekeimet én is szeretném magyar református gyermekek között látni. Szeretnék én is részesülni abban a nemzeti eredményben, amelynek eléréséért egy hónapon keresztül hasította a testemet a kutyakorbács, amelyért olyan sokszor hurcoltak végig szuronyok között, megláncolva Kolozsvár utcáin és amelyért csak az Isten tudja mennyi éhséget, nyomort, megaláztatást szenvedtem a legnyomorultabb börtönökben. Most, amikor szülőföldem felszabadult, semmi sem lenne elviselhetetlenebb számomra, mint a további ittmaradás és szolgálat hitüket és véreiket megtagadó konstancai gyászmagyarok között és vállalni tovább is itt, a Regátban a rendőrség és más hatósági személyek állandó ellenőrzését és megvetését, mely mind abból származik, hogy a román állam előtt örökké megbélyegzett és megbízhatatlan elem vagyok.

Kérésem az, hogy ha a konstancai missziót továbbra is fenn kell tartani, méltóztassék sürgősen kinevezni egy ifjú, ambiciózus lelkipásztort, hogy végezze ő az egyháztól elidegenedett és a románsággal összekeveredett lelkek gondozását addig, amíg bírja türelemmel. Ez a szolgálat most semmiképp sem alkalmas családos lelkésznek, különösen nem öt esztendei regáti szolgálat után s különösen nem nekem.

Család nélküli ifjú lelkész fizetési igényei is kisebbek és így annak eltartása is kevesebb gondot okoz. Magától a gyülekezettől semmit, vagy legalábbis nagyon

19 Nem közöljük.

keveset lehet számítani a szükséges anyagiak előteremtésében. Azok, akik itt maradnak, annyira távol vannak még az egyháztól, hogy még a legcsekélyebb áldozathozatal is egyelőre lehetetlen.

Számolok Isten előtt azzal, hogy az én itteni szolgálatomban volt és van éppen elég kivetnivaló és hogy Isten előtt sokkal több eredményt elérhettem volna, ha Őt engedelmesebben szolgálom. De hálás szívvel köszönöm azt is, amire eddig felhasznált az Ő országa terjedésében. Hiszem, hogy kegyelméből nyert erőimet ezután is felhasználhatja az Ő dicsőségére másfelé is.

Abban a reményben, hogy Méltóságod most is, mint mindenkor jóindulattal veszi fontolóra mindezeket, Főtiszteletű és Méltóságos Püspök Úr életére és szolgálatára a mindenható Úristen áldását kérem.

Konstanca, 1940. szept. 8-án

Őszinte és alázatos tisztelettel:
olvashatatlan aláírás
(Silay István)
lelkipásztor

Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Püspöki Levéltár, 810/1940. p. sz. Gépelt tisztázat.

82.
a)
Kriebel Metellusné miskolci lakos levele Vásárhelyi János erdélyi református püspöknek

Miskolc, 1940. november 9.

Méltóságos Vásárhelyi János ref. Püspök Úrnak
Kolozsvár

Méltóságos Uram!

Annak idején igen kedves, meleg hangú levélben érteített, hogy sógorom, Albert József optálási és elhelyezkedési ügyét támogatni fogja.

1940. október 12-én egy vegyes olasz–német bizottság[20] szállott ki Buzásbesenyőbe. Fölmentek a papilakba és eskü alatt hallgatták ki sógoromat az üldöztetés részleteiről. Odarendelték a bírót, jegyzőt s megmondták Nekik, ha ilyen eset újból előfordulna, abból nagy baj lesz. A paraszt vasgárdisták most még jobban üldözik sógoromat, mert azt hiszik, hogy ő hívta oda a vegyes bizottságot. Most kaptam egy értesítést, újból elhurcolták, verik, ütik. Retteneteset szenved magyarsága miatt. Fia kint van már Magyarországon Dr. Ravasz László püspök tanácsára. Minderről Dr. Ravasz püspököt is értesítettem. A napokban kaptam választ, hogy amíg lehet, maradjanak, majd megkapják az értesítést, hogy mikor optálhatnak.

Kérem Méltóságodat, ígéretéhez híven vegye gondjaiba Őket, segítse, hogy minél előbb egy szerény eklézsiát kaphassanak Erdély területén. Felesége már nem bírja idegekkel, annyira oda van. Most Albert József sógorom úgy gondolja, hogy feleségét kiküldi Magyarországra, hadd optáljon, s ha Neki meg méltóztatik adni erre az engedélyt, hogy ő is jöhessen, optálhasson, kap 2 nap költözködési határátlépést és akkor áthozzák szerény ingóságaikat.

Méltóságos Uram, úgy bízom Magában, mint a jó Istenben, érzem, segíteni fog Rajtuk, de kérve kérem, adja meg nekem a tanácsot, lehet [...][21] ezt ilyen formában megoldani, hogy a szegény beteg feleség optáljon először, hogy idegei odaát végképp fel ne mondják a szolgálatot? Vajon megkapja-e sógorom az engedélyt az átjövetelre s kap-e állást. Mint lelki atyánkhoz fordulok Önhöz Méltóságos Uram, adja meg a választ.

Ez idő szerint azt mondják, még a hajuk szála sem görbülhet meg most már odaát. Ez az emberi számítás, de Isten dolgába senki bele nem lát. Igen félek, hogy az életet csak egyszer lehet elveszíteni! Minden üldözés dacára kitartott hívei mellett, lehetetlent Tőle sem lehet kívánni.

---

20 Az ún. Altenburg–Roggeri bizottság.
21 Olvashatatlan szó.

Isten áldja meg Méltóságodat, segítsen és könyörüljön rajtunk.
Őszinte üdvözlettel köszönti és várja jó tanácsát

Miskolc, 1940. XI. 9.

Kriebel Metellusné
Albert József ü. (állást kér és tanácsokat az optálás kapcsán)

Miskolc, Mátyás király u. 14.

Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Püspöki Levéltár, 982/1940. p. sz. Kézzel írott eredeti.

b)
Vásárhelyi János erdélyi református püspök válaszlevele Kriebel Metellusné miskolci lakosnak

Kolozsvár, 1940. november 16.

Nagyságos Kriebel Metellusné
úrasszonynak,

Miskolc, Mátyás király u. 14.

Kedves jó Nagyságos Asszony!

Nov. 9-éről kelt, Albert József lelkész érdekében írt levelére azt válaszolhatom, hogy én Albert József iránt nagy szeretettel és megértéssel viseltetem, sőt a feleségét egyik vőm révén most már rokonsági szálak is fűzik hozzám, és ezért már a bécsi döntés után közvetlenül, amikor nálam járt Albert Józsefné, megmondottam, hogy rajtuk mindenképpen segíteni szándékszom. Albert Józsefnét arra kértem, hogy abban az esetben, ha semmiképpen sem bírja tovább az ottmaradást, úgy rögtön jöjjön át, és férje majd akkor jöjjön, amikor lehet, és én támogatni fogom elhelyezkedésénél.

Most sem mondhatok egyebet, hogy mindent próbáljanak meg és jöjjenek át, és én minden tőlem telhetőt megteszek elhelyezkedésük érdekében. Remélem, hogy ezen szándékom megvalósítása elé nem fog komoly akadály gördülni. Ennél többet nem írhatok, de azt, amit most írtam, mindenkor meg fogom tenni érdekükben.

Köszönve szíves bizalmát, szeretettel üdvözli:

Kolozsvár, 1940. nov. 16.

püspök

Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Püspöki Levéltár, 677/1940. p. sz. Gépelt másodlat.

83.
Gróf Bethlen Bálint református főgondnok levele Vásárhelyi János erdélyi református püspöknek

Bukarest, 1940. október 12.

Kedves Barátom!

Tegnap este 1/2 10 órakor hozta ide izenetedet egy enyedi tanár, amely szerint e hó 12–13–14-én legyek Pesten. Átgondoltam e dolgot, de csak legjobb esetben ma (szombat) este érkezhettem volna haza. Holnap (vasárnap) a prefektúrán nem adnak kiutazási vízumot – ami most szükséges – és így leghamarabb csak 14-én este 10 órakor érkezhettem volna Pestre, tehát az izent időben nem lehettem volna ott. Én amint csak lehet kiutazom, még ebben a hónapban. Nagy Ferenc nem kap útlevelet, eddig minden próbálkozás eredménytelen volt e tekintetben. Mi itt néhány dolgot intéztünk, főleg az eddigi kongrua kifizetését sürgetjük, a szeptemberit megkapjuk a napokban. Az októberi sztátokat most adjuk be. A minisztériumok szóba sem állnak velünk. A központi tisztviselők ügye, legációk ügye, kongrua emelés, iskolák nyilvánossági ügye került volna szőnyegre. A válasz az volt, hogy míg a magyarok oly barbár módon viselkednek a románokkal, addig szóba sem állnak velünk.

Enyeden felkértük Nagy Béla főjegyzőt (csombordi lelkészt) közügy igazgatónak, Csefót[22] tanügyi és Elekest[23] gazdasági előadónak, kik igen lelkesen dolgoznak.

Egy kis hivatalos lapot is indítottunk, már két száma megjelent. Márton Áronnal megegyeztem, hogy a kat. tanítóképzősök Enyeden fognak tanulni, a ref. lányok a szebeni r. kat. tanítónőképzőben. Enyedre 5 kath. fiú iratkozott be, Szebenbe 21 ref. leány. Szebenben a ferencrendi zárda internátusában vannak elhelyezve leányaink, de írásban kértem Márton Áront, hogy leányaink legyenek feloldva a kath. lelki gyakorlatok alól, mit fenti el is rendelt. Jövőre akarok a szebeni új iskolában leány internátust csinálni és az iskolát visszahelyezni a régi tantermekbe, mert városi iskoláink nagyon elnéptelenedtek. Ügyésznek Martonosit[24] kértük fel, de csak az ügyek után kap honoráriumot. A szászvárosi koll. nagy épületet kiadtuk bérbe kórház céljára mert el akarták rekvirálni a katonák, évi bér 240 ezer lej. Az árvák meg a Hunyad megyei iskolás gyermekek elférnek a kis épületben.

Tanítóink nagyon megapadtak, igaz, hogy mint említettem, a városi gyülekezeteink nagyon elnéptelenedtek. Most a helyzet az, hogy mintegy 30 tanerőre lenne még szükségünk a leapadt gyermeklétszám tanítására, ezeket pótoljuk úgy,

22 Csefő Sándor.
23 Elekes Viktor.
24 Dr. Martonosi Géza.

hogy a lelkészek is tanítanak, és néhol több gyermek van beosztva egy tanerőhöz. Lelkész kevés hiányzik, azonban annyian optálnak, hogy elveszítjük lelkészeink 30–40 százalékát, ha ez így megy tovább, így állunk a tanítók optálásával is, mert ezek nagy része is optálni akar, és így jövőre nem lesz sem lelkészünk sem tanítónk.

Az enyedi kollégiumba 207 gyermek van beíratkozva, a tanítóképzőbe 65–70 gyermek.

Itt megvizsgáltuk minden intézményünket. Ma megyünk Brassóba, hogy az ottani iskoláinkat és intézményeinket is megvizsgáljuk. Az Erdély északi részéről ideszakadt rész-egyházmegyékbe kormányzó megbízottakat bíztunk meg, hogy az adminisztráció ne akadjon meg.

A bánsági és nagyszalontai egyházmegyék vezetőjével leveleztünk és tárgyaltunk. Ők szept. végén Aradon tartottak egy értekezletet, melyben kimondták, hogy *nem csatlakoznak* hozzánk, hanem Debrecenből fogják kormányoztatni magukat. Pár nappal ezelőtt izentek Nagy Ferencnek, hogy tárgyalni akarnak velünk, majd kéretni fogjuk őket Enyedre egy megbeszélésre. Jövő héten Enyedre hívjuk össze az espereseket. Hetenként 2–3 napot Enyeden töltök. Tőkés[25] rettenetesen izgató munkát fejt ki, aminek csak e 2 külső egyházmegye ül fel, Erdélyben semmi hatása nincsen.

Ahogy Pestre megyek aznap telefonálok neked, hogy ott vagyok, és hogy Pesten v. Kolozsváron találkozhatunk-e?

A viszontlátásig melegen üdvözöl

Őszinte barátod

Bethlen Bálint

Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Püspöki Levéltár, 677/1940. p. sz. Kézzel írott tisztázat.

25 Tőkés Ernő.

84.
Az aradi konzulátus jelentése Vörnle Jánosnak, a külügyminiszter állandó helyettesének a Temes és Torontál megyei református egyházközségek segélyéről és Keresztes József resicai református lelkész letartóztatásáról

Arad, 1941. január 16.

Magyar Királyi Konzulátus, Arad
9/1941. pol. sz.

Szigorúan bizalmas!
Sürgős!

Ma meglátogatott Debreczeni István temesvári ref. lelkész és arra kért, hogy jelentsem a Miniszterelnökség II. osztályának, hogy a temesvári, resicai, újkisodai[26] református egyházak részére Budapestről várt segélyek eddig még nem érkeztek le, és kéri ezek mielőbbi leküldését.

Gróf Bethlen Bálint december közepén közölte vele, hogy a segélyek már ki vannak utalva, mégpedig az eddiginek kétszeres mérvében és azt az egyházak az aradi Konzulátus útján fogják megkapni. Újkisoda ugyan eddig még nem kapott segélyt, de tekintettel az egyházközség rendkívüli szegénységére, egy ilyennek engedélyezése feltétlenül méltányos lenne.

Debreczeni tiszteletes még azt kérné, hogy a temesvári egyházközség segélyösszegének pengő-ellenértéke (eddig évi 30 000 lej) a debreceni „Kölcsönös Segélyző Egylet"-nél fizettessék be a saját nevére és számlájára, Debrecenben tanuló gyermekeinek ellátását akarja ezzel a befizetéssel biztosítani.

Egyben bejelenti, hogy *Keresztes József* resicai ref. lelkész e hó elején Nagyenyedre utazott, hogy gyermekeit és több más resicai magyar diákot a nagyenyedi kollégiumba kísérjen vissza. Dr. Jakabffy Elemér még folyó hó 8-án reggel beszélt vele Gyulafehérváron, azóta nincs hír róla, ellenben a resicai rendőrségtől nyert tájékoztatás szerint, nevezettet ismeretlen okból letartóztatták a románok és jelenleg állítólag Gyulafehérváron van fogságban.

Keresztes egyidejűleg 16 resicai lakosnak az optálási bejelentését is magával vitte, hogy az aradi m. kir. Konzulátuson beadja. Ezek a kérvények még nem érkeztek be ide, ellenben a szóbanlevő 16 egyént a resicai rendőrség néhány nappal ezelőtt szintén letartóztatta.

Kérem fentieket a Miniszterelnökség II. osztályával sürgősen közölni.

m. kir. Főkonzul
(olvashatatlan aláírás)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály rezervált iratai K 64, 1941-27. tétel, Román–magyar viszony I., 90. cs., 26. res. pol. sz. Gépelt tisztázat.

26 Újkisoda = Temesvár egyik külvárosa.

85.
A lugosi Magyar Kisebbség című folyóirat írása a gyulafehérvári római katolikus egyházmegye helyzetéről a második bécsi döntés után

Lugos, 1941. május 16[27]

A gyulafehérvári róm. kat. egyházmegye helyzete

Ft. Nagy Jenő szentszéki tanácsos, a gyulafehérvári püspöki iroda kiváló vezetője, kimutatást készített az egyházmegye jelenlegi helyzetéről és ezt a sajtónak is rendelkezésére bocsátotta.

Ebből a kimutatásból közöljük az alábbiakat:

A kilencszáz éves egyházmegyét első ízben szakította két részre a bécsi döntés. A papság, tanítóság, plébániáknak, iskoláknak körülbelül egyharmada itt maradt. A Székelyföld, ahol a népesebb plébániák, a katolicizmus zöme él, Magyarországhoz csatoltatott. Az egyházmegye székhelye, a kőből faragott, ősi székesegyház, a Székekáptalan, az egyházmegye püspöke *Márton Áron*, Romániában maradt. Innen igazgatja *Sándor Imre* helytartó útján az egyházmegye magyarországi részét, de Apostoli Kormányzója még ma is a Szatmár – nagyváradi egyesített egyházmegyéknek is, ahova szintén helytartókat nevezett ki. A nagyváradi egyházmegye ittmaradt 9 egyházközségének vezetésére dr. Hauler Pált nevezte ki a püspök kormányzói helytartónak.

Az egyházmegyének 16 kerülete, főesperessége volt, 249 plébániával, 394 904 hivővel. Átcsatoltatott 163 plébánia 308 955 hivővel, ittmaradt 86 plébánia 85 938 hivővel.

Az egyházmegyének Romániában maradt részén jelenleg 105 lelkész végez lelkipásztori munkát, ezek közül 28 szerzetes.

Az egyházmegye központi vezetői a következők:

Az egyházmegyei irodát Nagy Jenő szentszéki tanácsos vezeti, Imre László főszámvevő és ideiglenesen Birton István lelkész segítségével. A megyéspüspök mellett maradt a Székeskáptalan 6 tagja: Zomora Dániel nagyprépost, apostoli protonotárius, dr. Fejér Gerő, Boros József, dr. Kászonyi Alajos, Buday János és a nem régen elhunyt Szélyes Dénes kanonok helyébe kinevezett dr. Macalik Győző. A központi papság tagjai még dr. Troján Károly teológiai tanár, dr. Jénáki Ferenc előadó, Jakab László hittanár és Jellmann Gyula, az alapítványi hivatal és a Batthyaneum igazgatója.

A szerzetesrendek közül Romániában maradtak az egyházmegyéből a Ferencrend, összesen 13 házzal éspedig: Gyulafehérváron, Brassóban, Nagyszebenben,

27 A lapszám megjelenésének dátuma.

Tordán, Szászsebesen, Körösbányán, Kőhalmon, Fogarason, Medgyesen, Déván, Vajdahunyadon és Szászvárosban.

A minoritáknak Nagyenyeden van rendházuk, a kegyesrendieknek és a jezsuitáknak nem maradt rendházuk a püspökség területén.

A női szerzetesrendeket és kongregációkat szintén a ferencrendi nővérek képviselik nagyobb számmal. Gyulafehérváron, Brassóban, Nagyszebenben, Déván, Hátszegen, Petrozsényen és Vulkánon van rendházuk.

A Vince-nővérek Gyulafehérváron és Nagyszebenben maradtak rendházaikban.

Gyulafehérváron van a Szociális Testvérek központja, míg Nagyszebenben a Szent Orsolya-apácák intézete működik.

A többi női szerzetnek nem volt háza az egyházmegye ezen részében. Amíg a férfi szerzetesrendek plébániákat vezetnek, a lelkipásztorkodásban kisegítenek, nagyobb részt városokban levő rendházakban, addig a női szerzetesrendek tovább vezetik megcsappant növendékszámmal évtizedes munkára visszatekintő iskoláikat, sok anyagi és szellemi áldozattal. Egy részük a Zsil-völgy kórházaiban ápolja továbbra is a betegeket.

Márton Áron püspök, mint apostoli kormányzó hatáskörébe tartozik az a 9 plébánia is, amely a nagyváradi egyházmegye területéhez tartozik és Romániában maradt. Ezek a következők: Belényes, Magyarcséke, Vaskóh, Rézbánya, Tenke, Bélfenyér, Bél, Tenkegörbed és Biharsályi.

A gyulafehérvári egyházmegyének Romániában maradt plébániái eddig is nehéz pasztorációs terület voltak. Régi, kihalt plébániák, sok fiókegyház, nehezen megközelíthető helyek, kevés és többajkú hívő, a szórványegyházközségek minden ismertetőjelével. A mai viszonyok mellett még több problémával állanak elénk, pasztorációs megtartásuk, a hívek hitelének emelése és ápolása ma még nagyobb feladatot jelent. Ennek a munkának a megoldására vállalkozik, hivatásának és küldetésének tudatában, az ittmaradt papság. Ebben a munkában segítőtársaik, támaszuk a tanári és tanítói kar, a szerzetesrendek, áldozatot hozó és a katolikus akció jegyében magukra talált intellektueljeink s a középosztály ittmaradt képviselői.

Az 1939–40. iskolai évet a gyulafehérvári egyházmegye a következő számokkal zárta: volt 207 iskolája, amelyekben összesen 689 tanerő, tanár és tanító működött. 470 gyermek járt katolikus óvodába, 15 929 tanuló katolikus elemi népiskolába, 3237 volt a középiskolai tanulók száma. Vagyis szinte 20 000 gyermeknek adott saját iskoláiban nevelést. Hatalmas szám ez önmagában. Mögötte megmérhetetlen személyi és anyagi áldozat; a nehezen összehozott tandíj, egyházi adó, az egyházközség, egyházmegye áldozatkészsége. Tanítók, tanárok, szűkösen kimért fizetése, elmaradt helyzetjavítás nem egy helyt. Nehéz év sorakozott a többi mögé. S mégis, a közös erőfeszítésnek sem sikerült minden katolikus gyermeknek katolikus iskolát adni. Csak alig valamivel több az egyharmadánál tanult nálunk, a többi 34 453 gyermek nem katolikus iskolába járt a múlt esztendőben.

Érdekes megfigyelni a számok beszédes, folytonos apadását, illetve növekedését. Adatainkat az Egyházmegyei Tanács évi jelentéseiből vesszük. Ezek szerint 1922 óta napjainkig átlag 17 751 gyermek járt elemi iskoláinkba évenként. A legmagasabb számot az 1923. évben érték el iskoláink, amikor 22 808 volt a tanulók száma, legkevesebben az 1938. évben voltak iskoláinkban, 14 650. 1918-ban 23 685 tanulót mutat fel a statisztika. Így átlagosan évről évre a gyermekek kétharmada nem járt katolikus iskolába.

A gyermekek iskoláztatása, iskolák, tantermek fenntartása, felszerelések előteremtése, könyvtár, múzeum, konyhakertek, kutak, munkatermek, a tantermek téli fűtése, tisztántartása az egyházközségek évről évre megújuló gondját képezték. A szülők a tanítói fizetésben, egyházi adó címen adóztak, s a sokszor változó tankönyvek is okoztak problémákat. A legnehezebben vitte szürke hétköznapjai terhét a tanítói kar, amelynek a minimális fizetést is nehezen, sok hátralékkal tudták csak biztosítani az egyházközségek.

A bécsi döntéssel a teljes egyházmegye hitvallásos iskoláinak 22 éves története lezárult. Az egyházmegye ittmaradt része kevesebb iskolában és kevesebb gyereknek igyekszik biztosítani a hitvallásos iskola áldásait. A számok nagy eltolódást mutatnak. A 207 iskolából ittmarad 3 óvoda (Nagyszebenben kettő, egy Fogarason), 44 elemi iskola (a györgyfalvi nem tudott megnyílni a tanító távozása miatt), 5 leánygimnázium (Gyulafehérváron, Brassóban, Nagyszebenben az orsolyáké és ferencrendieké és Petrozsényben), két fiúfőgimnázium és egy gazdasági iskola (Radnót). Tehát összesen 55 a 207-ből. Az elemi iskolai tanulók száma még ennél az aránynál is kevesebb, tekintve, hogy az ittmaradt iskolák, mint az egyházmegye plébániái is szórvány helyen, bányavidéken, városokban feküsznek. Az 1939–40. iskolai év 15 929 népiskolás növendékével szemben csak 2881 iratkozott be iskoláinkba, s ez a szám is részben apadt a folytonos hazatéréssel kapcsolatban. Osztályok szerint ez a 2881 elemista a következőképpen oszlik meg:

I. osztályban 246 fiú, 296 leány, II-ban 266, illetve 264, III-ban 256, illetve 270, IV-ben 257, illetve 241, V-ben 192, illetve 159, VI-ban 154, illetve 116, VII-ben 88 fiú, 76 leány. Az egyes kerületeket összehasonlítva, a múlt évben beiratkozott és a folyó tanév tanulóinak száma között a következő eltérést, többnyire apadást találunk:

	1939/40.	1940/41.	különbözet
I. kerület Hegyalja	345	315	– 30
III. kerület Barcza-Sepsi	514	337	– 177
IV. kerület N.-szeben, Fogaras	668	563	– 105
VII. kerület Erzsébetváros	438	315	– 123
IX. kerület Vajdahunyad	867	754	– 113
XII. kerület Küküllő.....	321	325	+ 4
XV. kerület Torda	235	272	+ 37
Összesen.....	3388	2881	– 507

A kimutatás szerint az egyházmegye ezen részéből is eltávozott több mint 500 elemi iskolai tanuló. Ezt a számot nagyobb részben azok a kerületek adják, ahol a hívek nem vertek gyökeret, s ahol a városokban mint munkások, cselédek, napszámosok, vagy iparosok keresték meg kenyerüket. Így kevesebb a tanulók száma Nagyenyeden, Gyulafehérváron, Fogarason, Tordán, de jóval kevesebb, mint tavaly a következő városokban: Brassóból eltávozott a fiúiskolából 93, a leányiskolából 88, a nagyszebeni ferencrendi nővérek intézetének elemijéből 95, a külvárosi árvaházi iskolából 67, Medgyesről 55, Segesvárról 58, Lupényből 88, Petrozsényből 66 – világosan megjelölve a gyermekes családok útját. Ezzel szemben ismét bebizonyosodott, hogy a föld, amelyben az ősök csontja pihen, amelyre az apák annyi vére és megmunkáló verejtéke hullott, a legnehezebb időben is magához öleli szerelmes övéit. A falvak nem mozdultak, a falusi iskolák nem ingottak meg, a tanulók száma maradt, sőt több helyt növekedett, az évszázados televénybe kapott fa gyökereinek szívósságával. Így a távozottak számát csökkenti a megnövekedett tanuló számmal bíró iskola. A 2881 elemista nevelésére, a hit ápolására s a magyar anyanyelv tanítására 44 elszórt kis iskolában, nagyjában egytanerős falusi iskolában vállalkozott a 102 tagból álló tanítói testület. Kiérdemesült, már nyugdíjba vonult veteránok reszkető kezükkel újra magyarázni kezdték a betűvetés művészetét tágranyílt gyermekszemek előtt, alig iskolából kikerült gyermek-leányok állottak messze eldugott iskolák padjai elé, osztatlan, 7 osztályos, egy tanerős iskolákban és tanítottak 20 könyvből, 7 osztályra osztott 22 gyermeket, felkavart idők ijesztő magukrahagyatottságában, s a régi gárda, a 22 év annyi tanrendjét, kurzusát, vizsgáját, látogatását kiállott itt maradt tanítók és tanítónők, viharvert napokban nyugodt felkészültséggel állottak gyöngébb társaik mellé, úgy, hogy a vizsgáló közegek iskoláinkban példás rendet, tisztaságot, fegyelmet és a román tárgyakban is csúcsteljesítményt tudtak elkönyvelni.

Ezen iskolák ügyeit Nagy Jenő, egyházmegyei s. fötanfelügyelő vezeti. Az Egyházmegyei Tanács Igazgatótanácsa alá tartoznak a gyulafehérvári és brassói fiú főgimnáziumok, valamint a radnóti gazdasági iskola. Az Igazgatótanács itt maradt tagjai: Elnök: Márton Áron püspök, világi elnök: dr. Gyárfás Elemér. Tagjai az egyházi rendből Zomora Dániel nagyprépost, dr. Jénáki Ferenc előadó. A világi rendből: dr. Betegh Miklós, báró Jósika Gábor, dr. Kolosy Márton, gróf Haller István, jegyző Boér Richárd.

Megjelent: Magyar Kisebbség, 1941. május 16., „Statisztikai Közlemények” című rovat, 237–241. o.

86.
Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a magyar lelkészeknek kiosztott segélypénzekről

Brassó, 1942. július 25.

Magyar Királyi Konzulátus Másolat
Brassó

341/1942. pol.

A német–olasz tiszti bizottságnak szánt beadvány tervezetét tisztelettel felterjesztem.[28] A feljegyzést eddig azért nem adtam át, mert tényleg a Miniszterelnök Úr utasítása alapján kiosztott segélypénzekről van szó. Bár a szétosztás a legnagyobb óvatossággal történt, és a lelkészeknek juttatott összegek részben mint perselypénz, részben más címek alatt vannak elkönyvelve az egyházak pénztári naplójában, mégis félős, hogy a sorozatos kihallgatások további folytatása esetén a lelkészek ellentmondásokba fognak keveredni.

Kérdéses, hogy a bizottság intervenciója nem eredményezne-e újabb kihallgatásokat és zaklatásokat, ami az amúgy is megfélemlített lelkészekre esetleg végzetes következményekkel járhatna.

Ezért tisztelettel kérek utasítást, hogy a mellékelt beadvány-tervezetet benyújtsam-e?

Egyben tisztelettel mellékelem Fekete Mihály brassói népközösségi igazgató fenti tárgyban Gyárfás elnökhöz intézett jelentés-másolatát.[29] Ez a levél is rávilágít a helyzetre. A dolog sürgősségére való tekintettel távirati utasítást kérek.

Futár-zárta után értesülök, hogy Torda vidékén is hatósági vizsgálat folyik ínség-segélyek kiosztása tárgyában.

Sztankay s. k.
m. kir. konzul

Megkapja: M. kir. követség
Bukarest

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1942-47. tétel, Dél-erdélyi magyarok ellen hozott bírósági ítéletek, adózási sérelmek, elkobzások, kisajátítások panaszügyei a nemzetközi bíróságok elott II/1., 444. csomó, sz. n. Gépelt másolat.

28 Nincs az iratok között.
29 Nem található az iratok között.

87.
Összefoglaló a dél-erdélyi unitárius egyház helyzetéről

Hely és időpont [1942] nélkül[30]

Kérdőpontok a dél-erdélyi unit. egyház számára

1. Az unit. egyház rövid története a bécsi döntés óta.
2. Az unit. hívek hozzávetőleges száma.
3. Hány egyházközsége és lelkésze van az unit. egyháznak? (Kívánatos volna pontos névsor.)
4. Hány lelkész távozott a bécsi döntéskor, a döntés óta és mik jelenleg a lelkészek utánpótlásának lehetőségei? Hogyan alakul a tényleges utánpótlás?
5. Hány és milyen tanintézetet tart fenn az unit. egyház?
6. Mi a tanárok, tanítók és tanulók száma ezekben az intézetekben, osztályok szerint részletezve? Mik a tanárok és tanítók utánpótlásának lehetőségei és hogyan alakul a tényleges utánpótlás a bécsi döntés óta?
7. A tanítók és tanárok névsora a legfontosabb személyi adatokkal.
8. Az unit. elemi iskolákban tanuló ifjak szüleinek foglalkozásáról kimutatás.
9. Melyek volnának a tanintézetek olyan szükségletei, melyeket sürgősen pótolni kellene, esetleg Magyarországról? (Tankönyvek, szakkönyvek, tanszerek, stb.)
10. Milyen egyházi könyvek szerezhetők be vagy nyomtathatók Dél-Erdélyben, és milyen könyvek bevitele szükséges feltétlenül Magyarországról?
11. Hogyan alakult az unit. hívek hitélete a bécsi döntés óta?
12. Hány egyházi egyesület van és ezek milyen működést fejtenek ki?
13. Milyen egyházi folyóiratok és egyéb kiadványok jelentek meg, hány előfizetőjük van ezeknek és milyen példányszámban jelentek meg?
14. Van-e nyomdája az unit. egyháznak? Ha igen, milyen ennek felszerelése és kihasználtsága és milyen működést fejtett ki a bécsi döntés óta?
15. Melyek volnának az unit. egyháznak nagyobb támogatást igénylő, sürgős dologi kiadásai? (Templom, papilakjavítás, stb.)
16. Milyen veszteségei vannak az unit. egyház intézményeinek a bécsi döntés óta? Hány iskolája, egyházközsége, egyesülete szűnt meg? Vettek-e el tőle ingatlanokat? Stb.
17. Melyek az unit. egyház legkirívóbb sérelmei a bécsi döntés óta?
18. Az unit. egyházba való áttérések és az unit. egyházból való kilépések hogyan alakultak 1940-ben és 1941-ben, azaz hányan lettek unitáriusok és mi volt ezeknek az előző vallása? Hányan léptek ki az unit. egyházból és ezek milyen egyháznak a tagjává lettek?

---

30 A dokumentum aláírás és keltezés nélküli. Feltételezésünk szerint a kérdőpontokat és az azokra adott válaszokat is 1942-ben állíthatták össze.

19. Milyen hatósági eljárás folyt unit. papok ellen a bécsi döntés óta? Milyen eredménnyel? Kellemetlenkedtek-e a hatóságok unit. papoknak szabályszerű eljárás nélkül és miként? (Az esetek pontosan felsorolandók.)

A dél-erdélyi unitárius egyház válasza a kérdőpontokra

Ad 1.) A bécsi döntés után a Romániában maradt magyar felekezetek közül a legmostohább helyzetbe az unitárius került. Bár az anyaegyháznak csaknem fele ideszakadt, odaát maradt a püspökség, csaknem minden egyházi vagyon, mind a két középiskolánk és a Teológia Akadémiánk is.

A döntés utáni napokban a Kolozsvári Képviselő Tanács megbízást adott dr. Gál Miklós egyházi főgondnoknak, hogy Árkosi Tamás egyházi közügyigazgató-esperessel állítsanak össze az itt maradt egyházi képviselő tanácsosokból és még egy pár vezető emberből egy ideiglenes Tanácsot, amelyik intézze az itt maradt egyházrész ügyeit. Ez az összeállítás még 1940. szeptember 26-án megtörtént, amikor Torda székhellyel dr. Gál Miklós főgondnok világi és Árkosi Tamás egyházi elnöksége mellett a Romániai Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa megalakult. Ez a Tanács intézi azóta az Egyház ügyeit.

Tulajdonképpen ebből áll az egész történetünk, mert azóta se megszerveződni nem tudhattunk egyházi alkotmányunknak megfelelően, se közvetlen érintkezésbe nem juthattunk az anyaegyházzal. Küzdünk, dolgozunk, hogy megmenthessük a megmenthetőket.

Rengeteg hívünk átment Magyarországra, köztük papok és tanítók is. Két év alatt a döntés kori 47 rendes lelkészi szám 37-re apadt. Rendes tanítónk is csak öt van a tíz felekezeti iskolánknál, a többi ideiglenesen alkalmazott tanító vagy lelkész.

Nagy bajunk, hogy nincs középiskolánk, se teológiánk s így lelkészi és tanítói utánpótlásunk sincsen.

Vigasztalásunkra a szerencsésebb és gazdagabb testvér magyar felekezetek megnyitották középiskoláik kapuit a mi tanulóink előtt is, és mintegy 120 középiskolás növendékünk tanulhat tovább. Reméljük, hogy ezekből idővel kerülnek ki papok és tanítók. De félő, hogy addig tanító hiányában nem egy iskolánk megszűnik és lesz lelkészünk, akinek gondjaira 3–4 eklézsia lesz bízva.

Ad 2.) A Romániai Unitárius Egyház híveinek a száma: 24–25 000 ma.

Ad 3.) Van: 46 egyházközség, 4 társegyházközség és 9 leányegyházközség (filia). Ezekben az egyházközségekben a lelkészi szolgálatot 40 rendes és 1 segédlelkész végzi. Egy lelkész rendelkezési állományban van, és mint ilyen a központban teljesít szolgálatot.

Lelkészeink névsora:

Aranyostordai egyházkör: Árkosi Tamás esperes, Pálffi Károly, Gálffi András, Nagy Dénes, Bíró István, Bende Béla, Nyitrai Mózes, Veress Béla, Kökösi Kálmán, dr. Szathmári Miklós, Benczédi Domokos, Gál Gyula, Bodoczy Sándor, Nagy Domokos, Pataki András, Antonya Mihály, Nagy Béla, Barabás Miklós, Lőrinczy Dénes, Gombási János rendes és Fodor Árpád segédlelkész.

Küküllői egyházkör: Mátyus Gergely esperes, Sebe Ferenc, Sándor Gergely, Lukács Sándor, Major Sándor, Pál Tamás, Lőrinczy Gergely, Székely Tihamér, Kovács István, Sükösd Pál és Halmágyi Pál rendes lelkészek.

Felsőfehéri-egyházkör: Nagy Béla esperes, Török Mihály, Szén Mihály, Fülöp Árpád, Fekete Lajos, Pál Dénes, László Balázs, Kozma Béla, Máthé Sándor, Miklós István, rendes lelkészek.

Rendelkezési állományban van miniszteri rendeletre Székely Sándor v. csegezi lelkész.

Ad 4.) A bécsi döntéskor eltávozott 2 rendes és 2 segédlelkész. Később eltávozott 4 rendes és 2 segédlelkész.

Utánpótlás jelenleg nincsen, mert a teológiai intézetünk Magyarországon maradt. A lelkész nélkül maradt egyházközségeket a szomszédos lelkészek adminisztrálják.

Ad 5.) Tanintézeteink száma 10 elemi iskola.

Ad 6.) Felekezeti iskoláinkban működik 4 rendes, 9 ideiglenes tanító és két lelkész.

Ad 7.) *Rendes tanítók*: Miklós János, nős, 6 korpótlékos. Török János nős, 6 korpótlékos, van 3 gyermeke. Benczédi Márton nős, 3 korpótlékos, van 2 gyermeke. Pálffi Lajos nős, 1 korpótlékos, van egy gyermeke.

Ideiglenes tanítók: Erdő Vilma, Szabó Piroska, Nyitrainé Deák Berta, Lupuné Lukács Margit, Halmágyiné Tóth Ilona, József Domokos, Székelyné Benedekffi Erzsébet, Csongvai Árpád, Nagy Irén. Lelkész tanítók: Lukács Sándor és Pál Tamás.

A döntés után a hiányzó tanerők pótlása úgy történt, hogy nyugdíjas vagy más állás nélküli tanítókat, vagy ezek hiányában lelkészeket alkalmaztunk.

A jövőre nézve úgy gondoskodunk az utánpótlásról, hogy egyházi segéllyel unitárius tanulókat képeztetünk ki az itt levő felekezeti tanítóképzőkben.

Felekezeti és állami elemi iskolákban tanul összesen 2630 növendékünk. Ebből felekezeti iskolákban tanul 527 tanuló, akiknek osztályonkénti megoszlása a következő: I. oszt. 124, II. oszt. 112, III. oszt. 88, IV. oszt. 45, VI. oszt. 53, VII. oszt. 31.

A felekezeti iskolákban a felső osztályosok száma azért olyan kevés, mert egy pár felekezeti iskolában (tanító hiányában) nincs felső tagozat, vagy mert a törvényes létszám nem engedi meg több tanulónak az iskolába való felvételét.

Ad 8.) Iskolás növendékeink szülői 90%-ban földmívesek, a többi iparos, kereskedő vagy tisztviselő.

Ad 9.) Iskoláink egy részének a felszerelése hiányos. A hiányok eltüntetésére vagy nincs az egyháznak fedezete, vagy nem lehet azokat beszerezni. Tankönyvek, szakkönyvek közül csak az itteni (romániai) kiadásúakat használhatjuk. Behozni legfeljebb csak fizikai és egyéb tanszereket lehetne.

Ad 10.) Unitárius vonatkozású egyházi könyvek Dél-Erdélyben nem szerezhetők be, nyomtatásukra pedig nincsen fedezetünk. Legsürgősebb volna az egyházi

énekeskönyvünk kinyomatása, de ezt be lehetne szerezni Magyarországról is a legutóbbi cenzúrázott kiadási könyvekből.

Ad 11.) Lényeges változás az unitárius hívek hitéletében a bécsi döntés óta nem történt. Istentiszteleteink zavartalanul folyhattak. Háborús állapotokból folyó gyülekezési tilalom miatt az iskolán kívüli nevelés szünetelt. Ennek káros hatása érezhető.

Ad 12.) Unitárius egyházi egyesület csak egy van: a Dávid Ferenc Egylet. Ez meg van szervezve minden egyházközségben, de a fent említett ok miatt az egyleti élet szünetel.

Ad 13.) Egyházi folyóiratunk nincsen. „Unitárius Szemle" címen megpróbáltuk egy egyházi folyóirat beindítását, de arra engedélyt kieszközölni nem sikerült.

Volt egy unitárius jellegű folyóirat, az „Unitárius Jövendő", de azt nem az egyház adta ki, és a magyar újságokra vonatkozó legutóbbi tilalom folytán az is megszűnt.

Ad 14.) Unitárius nyomda nincs.

Ad 15.) Templomaink általában a hívek áldozatkészségéből – rendben vannak. Egy pár templom teljes átépítésre szorulna, de ez idő szerint anyagiak hiányában halasztást szenved. Egy esetben (Komjátszegen) a hatóságtól nem sikerült engedélyt nyerni templomépítésre, jóllehet a hívek előteremtették az összes anyagi szükségleteket, hogy megrepedt és megcsúszott templomuk helyett újat építsenek. Átépítésre és javításra szoruló templomok rendbehozatala 7–800 000 lejt igényelne.

Ad 16.) A bécsi döntés óta tanító és tanuló hiány miatt megszűnt 2 iskolánk. Elnéptelenedés folytán 2 egyházközség (Aranyosgyéres és Bukarest). A bécsi döntés után egyházi ingatlant nem vettek el.

Ad 17.) Sérelmeink. Nem sikerült engedélyt kapnia a vezetőség és legfelsőbb főhatóság (Egyházi Főtanács) nélkül maradt unitáriusoknak egyházi alkotmányunknak megfelelő megszervezésére.

A román állam nem részesíti sem iskoláinkat, sem ideiglenesen beállított központi tisztviselőinket semmi támogatásban.

Ad 18.) Lényeges kitérések és áttérések az unitárius egyházban a bécsi döntés után nem történtek.

Ad 19.) Papjainkra általában rossz szemmel néznek, és velük szemben alkalmasint a legmesszebbmenő szigorral járnak el úgy a bírói, mint más polgári hatóságok. Nagyon kevés kell ahhoz, hogy meghurcolják őket és szerencsés, aki súlyos pénzek árán megszabadul a fogháztól.

Pld. *Kozma Béla* pipei lelkész egy templomozás alkalmával visszatartotta az ifjúságot, hogy kihirdesse és megmagyarázza nekik az egyházi főhatóság egy leiratát, amely a vallásügyi minisztérium rendeletét tartalmazta a tisztasági hét megtartása tárgyában. Az őrmester feljelentést tett, hogy e lelkész engedély nélkül gyűlést tartott. Ebből kifolyólag a miniszter betiltotta a lelkész kongruáját és 8 hónapig nem utalta. Később az eljárást beszüntették és visszamenőleg utalta a miniszter az elmaradt kongruát, de annak kifizetése máig sem történt meg.

Fülöp Árpád olthévízi lelkésznél házkutatást tartottak, és corpus delicti[31] gyanánt magával vitt az őrmester egy, a katonák számára írt imakönyvet. A lelkészt letartóztatták és hosszas huzavona után szabadon bocsátották. De ez rengeteg pénzbe került.

Nagy Béla segesvári esperes levélben üdvözölte a város vendégét, a bécsi főpolgármestert, amiért letartóztatták és 6 napi fogvatartás után szabadon engedték. De a költség megvolt.

Gálffi András alsószentmihályi lelkészt meghurcolták, Szebenbe kísérték, mert az őrmester egy előírt iskolai ünnepély megtartását engedély nélküli összejövetelnek minősítette.

Nagy Dénes járai lelkésznél házkutatást tartottak s valami rossz sokszorosító készüléket találtak, az őrmester azonkívül áruhalmozást látott abban, hogy a papnénak 14 pár harisnyája volt, stb. Erre jött a meghurcolás. Közben kijárt egy pár pofon is (60 éves pap) az őrmester úrtól. Szebenben felmentették, de a költség megvolt és a pofonok feledésbe mentek.

Szathmári Géza magyarzsákodi lelkész a jegyzőnek szálka volt,[32] s a júniusi gabonarekvirálás (amikor elvették a magyaroknak összes gabona- és lisztkészletüket) és az azt követő vegyes bizottsági kivizsgálások alkalmával egy olyan bűnlajstromot állítottak ki ellene, hogy ha meg nem szökik, ma a fogházban ülne.

Lőrinczy Dénes tordai lelkész a menekülteknek[33] való erőszakos lakásrekvirálás alkalmával, amikor nála akartak egy szobát elvenni egy hatgyermekes család számára, kifogást emelt az eljárás ellen, mire egy olyan jegyzőkönyvet vettek fel ellene, amelynek alapján a miniszter beszüntette a kongruáját s őt a nagyszebeni hadbíróság egy félévi börtönre ítélte. Az ítéletet azonnal foganatosították, s ma fogházban üli büntetését.

Gombási János aranyosrákosi lelkész valami román urakkal beszélgetett a tordai állomáson. A beszélgetés barátságos hangulatban folyt. De ebből az lett, hogy a pap hadbíróság elé került, s bár az ügyvédek semmisnek minősítették a vádat, annak alapján a miniszter beszüntette a kongruáját, őt rendelkezési állományba helyezte és a nagyszebeni hadbíróság egy évi börtönre ítélte. Jelenleg büntetését tölti nagyon sanyarú körülmények között.

Máthé Sándor újszékelyi lelkésznél egy házkutatás alkalmával valami Magyarországról behozott vallásos tárgyú könyvet találtak. Hadbíróság elé került, s mert azt vallotta, hogy el is olvasta, mert készül a teológiai tanári vizsga letételére, szükségesnek látta azt is felhasználni tanulmányaihoz, a brassói hadbíróság két évi börtönre ítélte azzal, hogy abból egy évet ki kell töltenie. Jelenleg a segesvári fogházban ül. Besorozták közkatonának, s most annak van kitéve, hogy valamelyik napon el is viszik.

---

31 Corpus delicti (lat.) = bűnjel.
32 A szemében.
33 Az észak-erdélyi román menekülteknek.

Weress Béla petrozsényi lelkész a Zsil-völgyi magyarság védelmében kifejtett munkásságáért bűnösnek nyilváníttatott és a nagyszebeni hadbíróság ezért két évi börtönre ítélte. Az ítélet fellebbezés folytán megsemmisíttetett és a craiovai hadbíróság újból tárgyalta az ügyet és ez is két évre ítélte. Jelenleg a craiovai fogházban tölti büntetését.

Buzogány Kálmán komjátszegi lelkész a községi elöljáróságnak ellenszenves lévén, az őrmester feljelentései alapján kétszer is hadbíróság elé idéztetett. Egy párszor el is verték a csendőrök, a háza ablakait beverték, a falusi románok az udvaráról fényes nappal elhordták a méheit, stb. Egyéb büntetés nem érte, de bántalmazóit sem. A végén már tovább nem bírta idegekkel, és a múlt év október elején egy éjszaka elmenekült a faluból.

Lukács Sándor dicsőszentmártoni lelkész a lakása padlásán még az előde által ott hagyott limlomok letakarítása alkalmával talált 2 drb. revolvert, amelyeket ő mint törvénytisztelő ember a fegyverek beszolgáltatására vonatkozó rendeletnek megfelelően, jelentést tett az őrmesternek s átadta neki a fegyvereket. Jó ideig aludt az ügy, de egyszer csak házkutatást tartottak nála, s a hálószekrénye fiókjából 3 drb. revolvergolyót vett ki a hadnagy úr. Hogy azok hogy kerültek oda, rejtély, mert a lelkész esküszik, hogy általa nem. Megindult az eljárás ellene s szerencsés volt, mert büntetése csak egy csekély pénzbüntetés lett.

Hogy milyen lelki megpróbáltatásokkal járnak ezek a meghurcoltatások és hogy milyen horribilis pénzekbe kerülnek, azt csak az tudja, aki benne volt.

Bíró István bágyoni lelkésznél házkutatást tartottak. Nem találtak semmi gyanúsat. Ellenben azt a kést, amellyel a rucáknak aprózták a káposzta- és répalaput, az őrmester valami régi kardnak minősítette s magával vitte. Az eredmény az lett, hogy hosszas vizsgálat után a nagyszebeni hadbíróság pénzbüntetésre ítélte.

Sándor Gergely désfalvi lelkészt azért hurcoltak meg, mert az őrmester úr egy templomi koszorúban magyar nemzeti színeket fedezett fel. A később lefolytatott vizsgálat az őrmester észrevételét alaptalan gáncsoskodásnak tekintette, a lelkészt a következmények alól felmentették, de a hosszas vizsgálat alatt felmerült tetemes költségek nem térültek meg.

Maholnap odajutunk, hogy legelemibb jogainkat nem merjük követelni. Kapuinkon és templomainkon kívül anyanyelvünket nem merjük használni, mert nem tudjuk, hogy melyik utcasaroknál leszünk kitéve a legaljasabb megaláztatásoknak. Szomorú a helyzet, nehéz az élet, de reméljük, hogy erős Istenbe vetett hitünkkel, népünk, fajunk és forrón szeretett drága Magyarországunk igazságának diadalába vetett hittel, a boldog beteljesülés áldott pillanatáig, a régen várt boldog jövendő megvalósulásáig igyekszünk feltartott fővel hordozni a reánk mért súlyos kereszteket.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Sajtólevéltár, Sajtóarchívum, Erdéllyel foglalkozó lapkivágatok, kéziratok és cikkgyűjtemények, K 610, XII. Délerdélyi Adattár, 91. cs., 6/2. és 6/3. Gépelt másolat.

88.
Nagy Ferenc tövisi esperes, az Erdélyi Református Egyházkerület püspökhelyettesének beszámolója a második bécsi döntés dél-erdélyi fogadtatásáról

Nagyenyed, 1943. május 5.
[Részlet]

Helyzetkép a Dél-Erdélyben maradt Református Anyaszentegyház életéről a II. bécsi döntéstől 1943. május 5-ig
(részlet)

Valami szívet facsaró, görcsös sírásra kényszerítő érzés ömlött el rajtunk, mikor 1940. VIII. 31-én[34] du. a magyar rádió bemondta a döntést, és közölte az új határvonalakat. Az az érzésünk volt, hogy a börtönajtó tárva, s rajta tódul ki a 22 évig kínzott milliós sereg, s egyszer hirtelen és könyörtelenül becsukódik a feltárult vaskapu, s a bebörtönzöttek 2/5 része ott marad tovább is bezárva!

Magam akkor Nagyváradon voltam egy, állásából a trianoni békediktátum után kidobott, mert hűségesküt nem tett gimnáziumi tanárnál, ki azután ügynökösködéssel foglalkozott és tartotta fenn több tagú családját. Míg élek, el nem felejtem a jelenetet, mely du. kb. 5 óra tájban a szegényes otthonban lejátszódott. A tanár veje – ki a pézügyigazgatóságnál volt valami alsóbbrendű tisztviselő – nagy lelkendezve rontott be az ajtón, és szinte észre sem véve bennünket (a feleségem is ott volt), lelkendezett: „Miért nem szól a rádió? Gyorsan be kell állítani, mert most fogják mondani a megváltó hírt!” A rádió nemsokára szólni kezdett. Elhangzott a magyar himnusz, felcsendült a bemondó szava, és szállt a megváltó hír:

„Kötegyántól... Nagyszalonta... Nagyvárad... alatt...”, – és a hűségesküt nem tett tanár és családja ujjongva, örömkönnyek között borult egymás nyakába. Az öregedő, tört lelkű családfő ajkán feltört az örömujjongás: „gyermekeim... drága magyar gyermekek... lehettek most már szabad magyar gyermekek!” És a kis népes család kacagva, örömkönnyek között ugrott egymás nyakába, ölelték, csókolták egymást, s egybeforródtak egy mámoros tömkeleggé! Észre sem vették, hogy az ablak mellett két görcsösen zokogó, megroskadt alak áll: a feleségem és én, akik előtt hirtelen becsapódott a felnyílt börtön vasrácsos kapuja, akik zokogva, révült szemmel néznek a kiszabadultak boldog, örömujjongó seregére! A jelenetet nem bírtuk sokáig, sem a feleségem, sem én, könnyeinket hiába törültük le, újra megeredt annak folyója. Vettük kalapjainkat, csöndesen elbúcsúztunk, s elindultunk. Félbemaradt minden tervünk, melyért Nagyváradra mentünk. 3–4 óra múlva már vonaton ültünk hazafelé utazva, vissza a börtön világába.

Az álmatlan, belső gyötrelmek és lelki sírás közben átvirrasztott éjszaka után, melyben rágta lelkemet a kínos kérdés: „mi lesz most?”, reggel Kolozsvárt

34 *Helyesen: 30-án.*

kiszálltam. Vásárhelyi János püspök úrral és az igazgatótanácsban történt tárgyalás után ért személyileg az újabb döntés: a Romániában maradt egyházkerületi töredék további kormányzásával megbízott intézőbizottság egyházi elnökéül való megbízatásom.

Ezen kis személyi intermezzo után térjek vissza az egyetemes síkra. Nem fellengző és alap nélküli, hanem történeti hűségnek megfelelő az, ami leszögezek: Dél-Erdély magyar lelkein ugyanaz a hangulat ömlött el, lelküket egyetemlegesen az a kínzó gyötrődés rágta, ami az enyémet! Vallom, ha összefoglalható és megírható volna azoknak az érzéseknek, melyek a lelkek mélyén elviharzottak, azoknak a gyötrődéseknek, melyek marcangolták bús magyarok szívét, annak a „mit tegyek?" kérdésnek a története, mely kínozta a magyar életeket 11 napon át a határok lezárásáig, az volna a világirodalom legkülönlegesebb írásműve!

Voltak, akik úgy döntöttek magukra nézve: „nem bírom tovább, nem maradhatok itt", „nincs miért itt várnom tovább", „pusztuló az életem, s a családomé is, nincs más hátra, mint menni innen, míg lehet, elég volt, véglegesen megtelt, sőt kicsordult már a pohár". És százezrek szedték fel a sátorfájukat, elindult egy nagy karavánsereg, a régi hazába visszatérők hatalmas vándorserege. Búcsúkönnyekkel telt meg a határ, sóhajtásoktól lett terhes Dél-Erdély levegője, s a mosolygós vándorlók és a fájó szívű ittmaradottak a „közeli" viszontlátásra búcsúztak egymástól.

Voltak, akik úgy döntöttek, hogy itt maradnak Dél-Erdélyben! Lehet, hogy az a rabbilincs-érzés lett úrrá felettük: „itt élned, halnod kell"... Lehet, hogy kötötte őket a bizonytalanság, az új életlehetőség megteremtésének bizonytalansága, vagy félelme. Egy bizonyos: bármiért döntött is úgy egy-egy magyar lélek, hogy itt marad Dél-Erdélyben, mindenik lélekben az a titkos, bevallott vagy be nem vallott, szíve mélyén őrzött, vagy kifejezett remény élt: „nemsokára vége a mi börtönben való sínylődésünknek is", „csak egy kevés idő még, s ránk is felderül a szabadulás hajnala!" Akik hidegebb és józanabb ésszel mérlegelték a dolgokat, s a helyzet következtében előállott „politikum" szemszögéből nézték a kérdést, úgy okoskodtak és érveltek: „nincs ok aggodalmaskodásra; annak a bánásmódnak, amelyben eddig részünk volt, feltétlenül javulnia kell, hiszen most már »odaát« is van egymilliónál több román, s az egyenlő elbánás elve alapján minden körülmények között enyhülnie kell helyzetünknek és sorsunknak, mert van kire visszacsattanni annak a korbácsnak, mely testünkre hull." De még az ilyen gondolkozásúak is, mint általában az egész nép, hol kevésbé hol csillogóbb reménnyel várták az újabb hajnalhasadást: a honvédseregnek a Kárpát gerincén, az ősi csúcsokon való megjelenését!

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Sajtólevéltár, Sajtóarchívum, Erdéllyel foglalkozó lapkivágatok, kéziratok és cikkgyűjtemények, K 610, XII. Délerdélyi Adattár, 91. cs., 6/11. Megjelent: L. Balogh Béni: A magyar–román kapcsolatok 1939–1940 között és a második bécsi döntés. 13. sz. dokumentum. Csíkszereda, 2002, Pro-Print Könyvkiadó, 393–395. o.

89.
Luby Géza miniszteri segédtitkár felterjeszti Sztójay Döme miniszterelnöknek, külügyminiszternek Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök kolozsvári szózatát

Brassó, 1944. május 27.

Magyar Királyi Konzulátus *Másolat*
Brassó

40/1944. pol.

melléklet

Márton Áron püspök kolozsvári papszentelő útja alkalmából folyó hó 18-án az ottani székesegyházban elhangzott szózatának szövegét, amely más forrásból Nagyméltóságod előtt már bizonyára ismert, idezártan tisztelettel felterjesztem.

Luby s. k.
miniszteri segédtitkár

Megkapja: M. kir. Követség
Bukarest

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1944-27. tétel, Brassó – másolatok, 272. cs., sz. n. Gépelt másolat.

Melléklet

Márton Áron szózata papjaihoz

Elmondotta a kolozsvári Szent Mihály templomban 1944. május 18-án

Isten jóságából föladtam a szent papi rendet fiatal testvéreimnek s ez alkalommal most fölszentelt testvéreimhez, de egyúttal összes papjaimhoz kívánok szólni arról a kötelességről és magatartásról, melyet a jelen körülmények között hangsúlyozni szükségesnek látok.

A világ a gyűlölet és ellenségeskedés tüzében ég – amint szentséges Atyánk békeimádsága is mondja – saját gonoszságának áldozataként.

Az Egyház – híven isteni alapítójának parancsához – a felebaráti szeretet következetes vállalásával és szorgalmazásával tudatosította az emberi nem egységének, egyetlen nagy családba való tartozásának a gondolatát. Üldöztetéseket kellett magára vennie, de magára vette; évszázadok erőfeszítésébe, nevelő mun-

kájába került, de a nehézségektől nem riadt vissza, csakhogy a rabszolga és a szabad közötti pogány különbséget megszüntesse, és hogy ezen túlmenően a különböző fajú, nyelvű és színű népeket a különböző és sokszor elválasztó tulajdonságok ellenére az embertestvériség egyetemes gondolatában egyesítse.

Az Egyház állásfoglalásának és következetes magatartásának a felebaráti szeretet pozitív parancsa mellett indokolása a kereszténység alapvető hittétele, mely szerint mindnyájan Isten gyermekei és Krisztusban mindnyájan testvérek vagyunk.

A világ mind a kettőt régóta megtagadta, mind elméletben, s még inkább a gyakorlatban. Elvetette az istengyermekség és a Krisztusban való testvériség gondolatát hangzatos és megtévesztő elméletek hirdetésével a tudomány nevében. Ellene dolgozott a felebaráti szeretet érvényesülésének a különböző címek alatt szervezett érdekek egyoldalú és igazságtalan túlhajtásával, vonzó s nem egyszer szent igék nevében.

Nincs időnk s talán most nem is helyénvaló, hogy ezekkel perbe szálljunk. Ahol szenvedélyekkel és elfogultsággal állunk szembe, ott a józan érvelés nem sokat segít. S a lelki vakság ellen is Isten kegyelme az egyedül hatásos gyógyszer. Az elméleteket pedig, bármilyen időtállóknak is hirdessék azokat, eltemetik az újabb elméletek.

Számunkra azonban, tisztelendő Testvéreim, változatlanul érvényben van szent hitünk alaptétele, s a felebaráti szeretet parancsának nyílt vállalása és érvényesítése ma inkább kötelességünk mint a nyugalmas időkben. Az ádáz ellenségeskedés szívet tépő zűrzavarában, amikor a halálgépek félelmetes motollái nemzedékeket tépnek ki az emberiség testéből és sodornak bele az immár ötödik éve sötéten hömpölygő roppant halálfolyamba; amikor az emberiség örök értékei, az emberi szellem nagy lángolásainak, erőfeszítéseinek, hősi és szent fölbuzdulásainak emlékei égnek hamuvá és omlanak porba egyik napról a másikra; amikor a végzetes vihar ítéletes zúgásában népek reszketnek jövő sorsuk miatt – Krisztus papjának elutasíthatatlan kötelessége, hogy az igazság mellett kiálljon és az emberben, bármilyen hitet valljon és nyelvet beszéljen, a testvérét nézze.

Kötelez erre, Tisztelendő Testvéreim a keresztény cím, amelyet annyiszor használnak fel igen különböző értelmezéssel jelszó gyanánt. Aki a felebarátja ellen vét, veszélyezteti a kereszténység kétezer évi munkájának egyik nagy eredményét, az emberek testvériségének gondolatát. Nem keresztény, hanem pogány szellemben jár el s – akarva nem akarva – csatlakozik azokhoz a törekvésekhez, amelyek fajokra, elkülönült társadalmi osztályokra és önző szövetkezésekre bontották, egymással szembeállították és kibékíthetetlen ellenségeskedésbe hajszolták a népeket. Aki a felebaráti viszonyt az emberek egyik csoportjától bármilyen meggondolások alapján elvitatja, magára vonja az ítéletet, hogy adott esetben őt is úgy tekintsék mint „pogányt” és „vámost”, ami az Evangélium nyelvén törvényen kívüliséget jelent.

Kötelez a bátor kiállásra az ifjúság várakozása. Az ifjúság az eszmék, jelszavak és szervezkedések összevisszaságában, a fegyverek zaja mellett az élet más síkjain: az erkölcs, társadalom, politika sőt a tudomány síkján is uralkodó zűrzavarban zúgó fejjel tétován áll; s igazságra szomjas és a tiszta eszményért hevülő lélekkel figyeli, honnan hangzik föl a tisztán csengő ige, amelyhez a csalódás veszélye és kockázatai nélkül lehet csatlakozni; várakozva nézi, hol tűnik elő valóságként – a szélkakasok és alkalmi színváltozások tarkaságából – az a határozott magatartás, amely tiszteletreméltó és követésre érdemes.

Kötelez a jószándékú emberek nagy tömege, akik a veszélyt, melybe a háború a művelt világgal együtt minket is belesodort, egész fenyegető komorságában látják, a megoldásra váró kérdéseket s a megoldás helyes, mert a körülményekből következő sorrendjét, lelki erejük és munkájuk átadására, ha a nagy érdekek szolgálatában az erkölcsi alapot és felelősséget látják.

Végül kötelez, tisztelendő Testvéreim utolsó elalkudhatatlan kincsünk: a népünk becsülete. A nép mindenütt az igazságos jogon, a mindenkire egyformán alkalmazott törvényeken és a mindenki iránt megnyilvánuló szereteten felépített rendre vágyik, mert veleszületett jogérzékével és időtlen tapasztalataiból tudja, hogy ez adja meg életének azt a biztos keretet, melyben magáért, családjáért és a közösség javáért is nyugodtan dolgozhatik. Népünknek nem tulajdonsága az ellenségeskedés. Újabban is megható tanújelét adta, hogy bajbajutott embereket, ha más nép fiai is azok, mennyi megértéssel, szeretettel és segítőkészséggel tud fölkarolni. És a legnagyobb áldozatokat mindig ő hozza. Ha nagy veszélyeket kellett elhárítani, pénzét, munkáját, vérét adta oda a szent cél védelmére. Most is Keleten a testéből épít falat, hogy a tűzhelyeit fenyegető ellenséget föltartóztassa. Méltán várja tehát, hogy amíg ő harcol, dolgozik és adózik, az otthoni élet felelős gondozói s az erkölcs és vallás hivatott képviselői a jog, igazság és szeretet parancsai szerint lássák el tisztüket.

Értesültem, hogy híveim, az egyházmegye legkeletibb határától kezdve, mélységes megdöbbenéssel fogadták ismert személyiségek szabadságának a korlátozásáról és bizonytalan sorsáról elterjedt híreket és ugyanúgy aggodalommal kísérték a zsidók ellen az utóbbi időkben végrehajtott intézkedéseket. Örömmel hallottam híveimnek ezt az erkölcsös felfogását, véleményét és ítéletét és főpásztori büszkeséggel említem fel, mert ez egy széles tömegnek a felfogása, véleménye és ítélete s egyúttal örvendek annak, hogy az igaz katolikus szellem mélyen benne gyökerezik és ma is eleven erőként él népünk lelkében. Fiai a keleti határokon az embertelen szovjet rendszer betörése ellen harcolnak, városaink és ipartelepeink védtelen lakói az angolszász hatalmak bombázásaiban egy másik embertelenség fájdalmait szenvedik. Megérti, hogy a rendkívüli körülmények rendkívüli intézkedéseket válthatnak ki, keresztény érzése azonban annál ösztönösebben tiltakozik, ha ugyanakkor itthon tapasztalja, hogy emberekben az emberi személy méltóságát megalázzák és embereket emberi jogaikban vagy emberi jogaik védelmében korlátoznak véleményük vagy vallási mivoltuk miatt.

Kedves Fiaim! Két hónappal ezelőtt, amikor a szerpapságot adtam föl nektek, azt mondtam, lehet, hogy a vértanúságra avattalak fel titeket. S ezt megismételem most is. Lehet, hogy üldöztetéseket kell elszenvednetek; lehet, hogy gúnyolni és sárral fognak megdobni; lehet, hogy hála és elismerés helyett hálátlanság lesz a fizetségtek. De a szent hivatalunkkal járó kötelességek teljesítésétől nem riaszthat vissza sem a börtön, sem emberi tekintetek. Az igazság védelmében és a szeretet szolgálatában az üldöztetés és börtön nem szégyen, hanem dicsőség.

Krisztus követségében jártok, induljatok hát útnak bátran, felemelt fejjel és elszánt lélekkel. Legyetek az igazság védői és a szeretet apostolai. Közvetítsetek az Isten és az ember között. A szentmiseáldozat és szentségek erejével nyissátok meg az eget és hozzátok le, közvetítsétek bőségben a beteg emberiség számára Isten gyógyító kegyelmét és megváltó irgalmát. Legyetek a bénának lába, a vaknak szeme, az árváknak, szegényeknek, az elesett és szenvedő emberek nagy tömegének gondviselő atyja. Vállaljátok a gondjaitokra bízott hívek küzdelmes életét, sorsát és bajait. S álljatok az őrhelyen, ahová küldettek, hősi elszántsággal a legnagyobb veszély idején is.

Útravalóul Isten nevében főpásztori áldásomat adom s hiszem, hogy a hívek imádsága, a felemelt emberek és az Istennel kibékített lelkek hálája fogja kísérni munkátokat. Úgy legyen!

V. SZELLEMI-KULTURÁLIS ÉLET, OKTATÁS

90.
Pusztai-Popovics József írása a kolozsvári Erdélyi Szemle című folyóiratban a romániai magyar és a magyarországi román sajtóról

1941. február 22.

Magyar sajtó Romániában – román sajtó Magyarországon

Az 1940. augusztus 30-i bécsi döntőbírósági határozat elhangzása után Románia nagyobb városaiban még igen tekintélyes magyar napilapok jelentek meg. Brassóban megjelent a „Brassói lapok", amely keresztény vezetés alá került és úgy látszott, hogy a jövőben már nem lehet a baloldali magyar napilapok közé számítani, hanem egyetemes magyar nemzeti érdeket fog szolgálni. Ugyancsak Brassóban jelent meg a Brassói Lapok krajcáros testvérlapja, a „Népújság" is, amelyet a falvak magyarsága, főleg azonban a városi munkásság olvasott. Aradon a „Hírlap", az „Aradi Közlöny" és az aradi „Friss Újság" jelent meg, míg Temesváron a „Déli Hírlap" szolgálta a romániai magyarság érdekeit.

A felsorolt lapokon kívül még megjelent néhány napilap és hetilap, ezek azonban csak annyiban voltak magyarnak mondhatók, hogy magyar nyelven jelentek meg, de nem a magyarság érdekeit szolgálták, hanem vagy a román kormány szolgálatában állottak, vagy pedig rideg üzleti érdekeket képviseltek. Ilyen volt többek között például a Temesvárott megjelent „6 Órai Újság" is, amely nem a nacionalista, hanem az internacionalista magyarok szolgálatában állott.

Az 1940-es év őszén a légionárius román állam megalakulása után a kormány egy szép napon valamennyi magyar nyelvű napilap megjelenését betiltotta, azzal az indokolással, hogy a régi napilapengedélyeket felülvizsgálják. Hosszú ideig a milliós[1] romániai magyarság hírszolgálati orgánum nélkül állott. A világpolitikai és a román belpolitikai események kergették egyimást, rendeletek láttak napvilágot, de a romániai magyarság mindezekről anyanyelvén nem értesülhetett.

November 13-án végre megjelenhetett dr. Vuchetich Endre szerkesztésében a „Déli Hírlap", amelyről úgy látszott, hogy a jövőben a romániai magyarság hivatalos és országos orgánuma lesz. Ez a remény azonban korainak bizonyult, mert a légionárius kormányzat a lapot kétnapi megjelenés után betiltotta azzal az indokolással, hogy a nyomda, ahol a lapot előállították nem keresztény.

Jellemző a vasgárdista kormányzatra, hogy amíg a keresztény és nacionalista „Déli Hírlap" megjelenését nem engedélyezte, ugyanazon idő alatt Temesvárott

1 1940 őszén a dél-erdélyi magyarság száma közel félmillió lehetett, Románia egész területén pedig több mint 500 ezer magyar maradt.

megjelenhetett a „6 Órai Újság”, amelyről mindent lehet állítani, csak azt nem, hogy a keresztény és nacionalista eszmét szolgálja, jóllehet a légionárius román állam vezetői ezt a két gondolatot az új Románia sarkalatos princípiumának tekintik.

Ezt a szempontot tartotta szem előtt a „Déli Hírlap” főszerkesztője akkor, amikor a lap előállításához keresztény nyomdát keresett. December elsején a „Déli Hírlap” már keresztény nyomdában készült, azonban nem sokáig, mert a vasgárdista kormányzat félhónapi megjelenés után minden külön indokolás nélkül a lap további megjelenését újra betiltotta.

Azóta a városi és falusi magyarságnak nincs egyetlen magyar napilapja sem. A romániai magyarság csak a rádióból értesül az eseményekről, míg a magyar betű katonái: a kisebbségi magyar újságírók tétlenségre vannak ítélve és kenyérkereset hiányában nyomorognak. Temesvárott megjelenik ugyan a „Magyar Néplap” című napilap, de ez az eseményeket csak egyszerűen regisztrálja, kommentálás nélkül. Hírszolgálati beállítottságánál fogva nem a magyarság érdekeit szolgálja.

A romániai magyarság szellemi igényeit ma már – sajnos – csak a folyóiratok elégíthetik ki. A legkitűnőbb kisebbségtudományi folyóirat a Lugoson Jakabffy Elemér dr. szerkesztésében megjelenő „Magyar Kisebbség”, amely ez évben immár huszadik évfolyamába lépett. A folyóirat főszerkesztője elhatározta, hogy a „Magyar Kisebbség” hasábjain a jövőben nemcsak kisebbségtudományi tanulmányoknak, hanem egyéb fontos magyar problémák megvitatására is helyet biztosit, hogy így pótolja azt a hiányt, amelyet a magyar napilapok betiltása idézett elő. Jakabffy Elemér dr. elhatározta továbbá azt is, hogy folyóirata a Magyar Népközösség hivatalos orgánuma lesz és egy teljes oldalt nyújt a magyar ifjúságnak, hogy az hozzájárulhasson a romániai magyarság sorskérdéseinek megoldásához.

A „Magyar Kisebbség” mellett a romániai magyarságnak mindössze egy folyóirat áll rendelkezésére. Ez a „Vasárnap” című szépirodalmi folyóirat, amely Aradon a minorita atyák szerkesztésében jelenik meg.[2]

A magyar betűt tehát a vasgárdista kormányzat halálra ítélte. Szomorú ez a tény, nagyon szomorú! Annál is inkább, mert amíg Romániában egyetlen magyar nyelvű napilap jelenhet meg, addig a Magyarországhoz csatolt Erdélyben a románság érdekeit szolgáló román lapok nemcsak, hogy zavartalanul jelenhetnek meg, hanem igen szépen fejlődnek és egyesek már jubileumot is megértek.[3]

[...][4]

---

2 A lap 1940 decemberében megszűnt.

3 Az Észak-Erdélyben megjelenő három román nyelvű lap (*Tribuna Ardealului, Viața Ilustrata, Saptamâna*) valójában igen kevés volt a több mint egymilliós románság létszámához képest, és távolról sem tudta kielégíteni kulturális szükségleteit.

4 A kihagyott részben a szerző az Észak-Erdélyben megjelenő román lapokat ismerteti, részletesen kitérve a kolozsvári *Tribuna Ardealului* c. napilapra.

Sajtópolitika terén tehát a légionárius román kormány nem hivatkozhat még a reciprocitás elvére sem, mert a tények azt bizonyítják, hogy amíg a Magyarországhoz visszacsatolt Erdélyben a román sajtó teljes szabadságban fejlődik és virágzásnak indul, addig Romániában a magyar sajtót némaságra ítélték.

Megjelent: Erdélyi Szemle, 1941. február 22. 4. o.

91.
Ungur Istvánnak, a csombordi mezőgazdasági iskola növendékének olvasói levele a nagyenyedi Erdélyi Gazda című folyóiratban

1942. január 15.[5]

A mezőgazdasági iskola

A Ciumbrud-i[6] *mezőgazdasági iskola egyik növendékének levele lapunkhoz*

Egy ködös novemberi reggelen kinéztem a robogó vonat ablakán. Néztem a mellettünk elsuhanó őszi tájat. Azóta több mint egy év telt el.

Most, hogy visszaemlékszem, úgy érzem, hogy azon az őszi reggelen nemcsak egy jól ismert táj, hanem egy egész gondolatvilág suhant el az életemből. A táj visszatért ugyan, de az a felfogás soha.

Addig én is olyan szemmel néztem a világot és benne szűkebb környezetemet, mint ma még nagyon sok gazdatestvérem.

Az öregebbek mind azt mondták: „Minek az iskola? Nagyapáink sem tanultak, mégis megéltek..." A fiatalabbak pedig azt hangoztatták, hogy tudnak ők annyit, amennyit egy gazdának tudnia kell. Mert aki tanul, abból úr lesz. Aki nem tanul, abból iparos lesz és aki még ennek sem jó, az „jó lesz parasztnak".

Már-már azt hittem én is, hogy ez valóban így van. Ekkor azonban a sors határozott. Küldött közénk egy igaz, lelkes embert Meggyessy István EMGE felügyelő úr személyében.

Ő jött közénk és hirdette, hogy a gazdának is tanulnia kell. Szavai azonban üres fülekre találtak. Előbb a fentiekkel, majd a gazdasági viszonyok nehézségeivel érveltek ellene.

– A valóban törekvő és rászoruló gazdaifjaknak támogatást szerzek – biztatott Meggyessy felügyelő úr.

Így kerültem én is egy már verőfényes őszi reggelen a Ciumbrud-i gazdasági iskolába. Későn érkeztem, a tanítás már javában folyt. Engem is, mint tapasztalatlan új „bundást", az új rendszer korlátai közé szorítottak.

Én ugyanis a Bánságból jöttem és az ottani viszonyok szerint alkottam fogalmat magamnak az iskoláról. Egy korszerűen, gépekkel felszerelt gazdaságot vártam. Ehelyett találtam egy korszerűen felszerelt intézetet és az erdélyi viszonyok közt jól felszerelt középgazdaságot.

Ez azonban nem akasztott meg. Óráról órára jobban rádöbbentem arra, hogy mennyi mindent nem tudtam. Minden nap egy új világ s benne soha nem látott dolgok tárultak fel előttem.

---

5 A lapszám megjelenésének dátuma.
6 Ciumbrud, magyarul Csombord.

Most, az új év kezdetén, erre hívtam fel egyik barátom szüleinek a figyelmét. Ők azonban hallani sem akartak arról, hogy fiukat taníttassák, holott minden lehetőségük megvan rá. Így kereken elutasítottak, sőt azzal vádolták meg a tanuló ifjúságot, hogy azért megy a gazdasági iskolába, mert nem akar dolgozni.

Mi nem akarunk urak lenni! Visszamegyünk az eke szarva mellé, a sötét barázdák közé! Túrni fogjuk az ősi rögöt!

Ebben az iskolai évben megváltozott a gazdászok élete. A szép nagy intézetet el kellett hagynunk, hogy otthont nyújthassunk a szenvedő sebesülteknek. Így hát szűkebb, kényelmetlenebb a lakásunk és berendezkedésünk. Ifjú gazdatestvéreim, ti ne riadjatok vissza emiatt! Ne riadjatok vissza attól se, hogy néhány száz kilométerre kell eltávoznotok a szülői háztól. Gondoljatok azokra a fiatal hősökre, akik valahol messze az orosz mezőkön harcolnak az új európai rendért. Azért az Európáért, amely az öntudatos, fiatal nemzeteké. Ebben az Európában nekünk is kijelölték a helyet, s az már mitőlünk függ, hogyan fogjuk megállani a helyünket a többiek közt.

Ne riadjatok vissza a nehézségektől! Zengjen a barázdák fölött a gazdászok himnusza:

„Gazdászok fel, gazdászok fel
Egy szebb jövő felé!”

Ungur István II. éves gazdász
(Ciumbrud)

Megjelent: Erdélyi Gazda, 1942. január 15. 3. o.

92.
Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése a külügyminisztériumnak a dél-erdélyi középiskolai tanárok tömeges behívásáról

Brassó, 1942. március 14.

Magyar Királyi Konzulátus *Másolat*
Brassó

91/1942. pol.

Budapesti utamról visszatérve, alkalmam volt a nagyenyedi református főgimnázium, az ottani református tanítóképző, a gyulafehérvári római katolikus főgimnázium, a brassói római katolikus főgimnázium és a brassói református felsőkereskedelmi iskolák igazgatójával beszélni.

A fentiek egyértelműen kijelentették, hogy tanáraik tömeges behívása miatt iskoláik további működését a legkomolyabb veszély fenyegeti.

A helyzettel megbírkózni aligha tudnak. Erőik gyengék ahhoz, hogy az állam gonosz rosszakaratával szembeszállhassanak. A demoralizáció és kétségbeesés még otthon maradt kis számú tanáraikon is egyre jobban erőt vesz. A katonai behívástól való félelmükben sokan már behívás nélkül is átszökésre gondolnak. (Máshonnan tudom, hogy egyes igazgatók maguk is e gondolatot forgatják agyukban.)

Igen sürgős intervenciót kérnek abból a célból, hogy a román kormány – viszonossági alapon – bocsássa haza behívott tanáraikat. Ha ez rövidesen nem történne meg, úgy semmiről sem tudnak jótállani.

Szabad legyen az igazgatók kérelmét felelősségem tudatában Nagyméltóságod jóindulatába ajánlani.

Sztankay s. k.
m. kir. konzul

Megkapja: M. kir. Követség
Bukarest

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1942-47. tétel, Dél-erdélyi magyarok ellen hozott bírósági ítéletek, adózási sérelmek, elkobzások, kisajátítások panaszügyei a nemzetközi bíróságok előtt I., 443. csomó, sz. n. Gépelt másolat.

93.
Romulus Dianu, a Kiadványok engedélyeit ellenőrző és jóváhagyó állandó bizottság elnökének jelentése Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettesnek, propagandaminiszternek a romániai magyar sajtó ügyében

Bukarest, 1942. október 22.

Nemzeti Propagandaminisztérium
A sajtócenzúra központi szolgálata
Akadémia u. 17. sz.

771. sz.
1942. október 22.

Kiadványok engedélyeit ellenőrző
és jóváhagyó állandó bizottság

Mihai Antonescu professzor,
miniszterelnök-helyettes és propagandaminiszter részére

Jelentés a romániai magyar sajtó és a nyugati[7] *újságok kérdéséről*

Az alábbi jelentéssel az Időszakos kiadványokat ellenőrző bizottság elnökeként szíves tudomására hozom, hogy teljesítettem a megbízásomat, amivel Ön megtisztelt. A paritásig csökkentettem a romániai magyar újságok számát, méghozzá a törvényesség feltételeinek legnagyobb fokú betartásával.

Az Ön teljes mértékű tájékoztatása végett az alábbiakat kell előadnom:

1. Jelenleg nem létezik, és amióta Ön vezeti a Sajtó és Propaganda Minisztériumot nem is létezett a „magyar újságok" kérdése. Csupán a törvény előírásait vetettük össze a tényleges helyzettel, és ebből az összevetésből levontam a következtetéseket mind a román, mind a kisebbségi újságok számára. Ha e vizsgálat nyomán el kellett tűnnie 14 (tizennégy) magyar újságnak, ez azért van, mivel annak ellenére, hogy a sajtón és a rádión keresztül számos figyelmeztetést küldtem, arra buzdítva az újságokat, hogy teljesítsék az 1507/938. és 3655/938. sz. törvényerejű rendeletekből fakadó kötelezettségeiket, a kisebbségi magyar sajtó visszautasította azok tudomásulvételét. Emberséges és engedékeny módon hosszú határidőket engedélyeztem a törvényeség betartására mindazon újságoknak, amelyek kérték. Egyetlen magyar újság sem jelezte semmilyen módon az arra vonatkozó óhaját, hogy betartsa a sajtó számára mindenfajta megkülönböztetés nélkül felállított rendet.

2. Intézkedéseink alkalmazása folytán a következő helyzet jött létre:

Jelenleg *három* magyar kiadvány jelenik meg Romániában: egy napilap, ami a magyar közösség hivatalos lapja, a Deli Hirlap;[8] ennek az újságnak a példányszáma tizenötezer felé közeledik, de a lap nem teljesítette azt a törvényi előírást,

7 Értsd: az ország nyugati részén megjelenő.
8 *Déli Hírlap.*

hogy részvénytársasággá alakuljon. A második magyar időszaki lap a „Szovetkezesz”[9] (Cooperația),[10] Nagyenyedről. (Ez sem mutatta be a kiadványokra vonatkozó törvény által megkövetelt iratokat.) Végül Lugoson megjelenik a „Glasul Minorităților”.[11] Megjelenik tehát: egy napilap, egy kéthavi lap és egy havilap a háromszázötvenezer Erdélyben élő magyar számára. A budapesti kormány Észak-Erdélyben egy napilapot és két folyóiratot engedélyezett 1 500 000 románnak. A negyedik román lapot nem hagyta jóvá a magyar kormány. A paritás a magyarok előnyére van.

Megakadályozandó azt, hogy a 14 magyar kiadvány megszüntetése a megmaradtak példányszámára nézve kedvező hatással járjon, a cenzúra révén utasítást adtam az illető prefektúrák számára, hogy a papírhiányt látva, ne engedélyezzék a[12] nyomdapapír keretének megnövelését.

4. Ugyanakkor elrendeltem, hogy diszkréten derítsék ki és jelentsék a minisztériumnak, honnan és milyen úton szerzik be *illegálisan* a nyomdapapírt az ország nyugati részén található egyes helységekben.

5. Az Ön által adott jóváhagyásnak megfelelően úgy rendelkeztem, hogy a fent említett lapok megszüntetésével keletkező papír-megtakarítást az erdélyi román sajtó példányszámának megszilárdítására fordítsák.

6. A beszüntetett kiadványok közül a legfontosabb a temesvári „Magyar Neplap”[13] volt (körülbelül 25 000 lap-példány, napi megjelenés). Ezt a kérdést részleteiben is meg kell ismertetnem Önnel, mivel feltehetően közbejárnak majd az intézkedés visszavonása érdekében. Íme a következtetéseim:

A „Magyar Neplap”[14] Temesváron jelenik meg, ahol a „Deli Hirlap”[15] is megjelenik. Két magyar napilap egy olyan városban, amely nem magyar, nagyon sok lenne, még akkor is, ha figyelmen kívül hagynánk ez ügyben a kölcsönösség elvét Magyarországgal. A „Deli Hirlapot”[16] nem szüntethetjük meg, mivel a megjelenésétől függ az észak-erdélyi román újság[17] megjelenése. Ekkor megvizsgáltam a „Magyar Neplap”[18] helyzetét. Egy *kommunista* vezeti: Fronyo Zoltan,[19] aki előtte a (szintén magyar) „Veres lobogo”[20] (Drapelul Roşu) című újságot szerkesztette, amely újság a román hadsereget inzultálta. (Az ügy dossziéjában megvannak a cikkei fotokópiái.) Igaz, hogy a neve becsületének helyreállítása érdekében Fronyo Zoltan[21] lefordított és megjelentetett magyarul néhány Eminescu-verset, de ez egy akadémiai jellegű kérdés és nem biztosítja nevezettnek

---

9 *Szövetkezés.*
10 Cooperația = a „Szövetkezés” román fordítása.
11 *Kisebbségek Hangja.* Valójában: *Magyar Kisebbség,* amelynek a *Glasul Minorităților* a testvérlapja volt.
12 Kiutalásra kerülő.
13 *Magyar Néplap.*
14 *Magyar Néplap.*
15 *Déli Hírlap.*
16 *Déli Hírlap*ot.
17 *Tribuna Ardealului.*
18 *Magyar Néplap.*
19 Franyó Zoltán.
20 *Vörös Lobogó.*
21 Franyó Zoltán.

azt a kiváltságot, hogy egy közvélemény-formáló lapot vezessen. Másodsorban, szintén a dossziéban fellelhető iratok szerint, megállapítható, hogy Fronyo Zolatn[22] volt az egyedüli újságigazgató Romániában, akinek a *zsarolás miatti* elítélése végleges és végrehajtható maradt a Legfőbb Semmítő- és Ítélőszék 1938. március 24-i, 3028-as sz. határozata révén. Azóta sokat tett annak elhitetése érdekében, hogy ő a románok barátja, ami valójában nem pontos: megszüntetése napjáig az újságja közölte a Romániát csak becsmérlő budapesti rádió programját. Ugyanígy, 1941. október 3-án Franyo Zolatn[23] közölt egy karikatúrát, amely arra buzdította az olvasókat, hogy jegyezzenek újraegyesítési kölcsönt („újraelcsatolásit", írta kétértelműen a lap.) A rajz sértés: nevetséges alakok várnak egy pénztárablak előtt, amely mögött nincsenek tisztviselők, a kezeikben pedig kis zsákokat tartanak, amelyekre ez van írva: 00000...00000 (nulla).

Zolatan[24] a szerzője a „Zsidogyülölet"[25] (Antisemitismul) című kis brosúrának, amelyben cáfolja a német, nemzetiszocialista érveket a zsidókérdésben. Mindez a múltra vonatkozik.

– Mai bűnei számosak. Temesváron a Törvényszék főügyészének és a Propagandaminisztérium egyik felügyelőjének kíséretében személyesen tapasztaltam. Néhány közülük: az újság nem rendelkezik az 1507/938. sz. törvény 18. paragrafusa által előírt naplókkal, sem a 3655/938. sz. törvényerejű rendelet II. paragrafusában szereplő, a jövedelmekre, kiadásokra, előfizetésekre, a reklám értékére, a tényleges eladásra, a papírfogyasztásra és a példányszámra vonatkozó rovatokkal. Zoltan[26] nem tartotta be a törvényi előírást (az 1507. törvényerejű rendelet 5. paragrafusa), miszerint a helyi törvényszéken öt napos határidőn belül át kell iratni az újság vezetésében beállt változásokat. Az átiratást nem végezték el még a Temesváron általam személyesen megejtett vizsgálat napjáig sem.

– Az ügyre vonatkozó újabb részletek a lap dossziéjában találhatóak. Érdekes, hogy a betiltott lapot ténylegesen Zoltan[27] vezeti, formálisan azonban egy Szász[28] nevű úr, akinek nincs egy részvénye sem a kiadó részvénytársaság vagyonából, és akiről maga Zoltan[29] mondja, hogy egyszerűen lepelként használta (a dosszié 122. oldala, 4. pont): „Nyilvánvaló, hogy egy pillanatig sem felelt meg nekem a Szász[30] úrral való kombináció, stb." „Okom volt rá, hogy minél tartózkodóbb legyek ezzel az ismeretlen alteregómmal szemben", stb.

– Utolsó részletként ennek az ügynek a minőségéről, meg kell említeni, hogy a „Magyar Neplap"[31] tőkéje 100 000 (egyszázezer) lej, a tulajdonos jövedelme pedig meghaladja az évi négymilliót.

---

22 Franyó Zoltán.
23 Franyó Zoltán.
24 Franyó Zoltán.
25 *Zsidógyűlölet.*
26 Franyó Zoltán.
27 Franyó Zoltán.
28 Szász István.
29 Franyó Zoltán.
30 Szász István.
31 *Magyar Néplap.*

[...][32]

8. Tájékoztatom még, hogy a nyugati országrészekben egyes magyarok a német közösség tagjaivá akarnak válni. Közülük az egyik maga Zoltan Franyo,[33] akinek nem tudom, milyen kétértelműség révén (ki lehet deríteni) sikerült hasznot húznia egy olyan helyzetből, amely lehetővé tette számára, hogy a vizsgálat során kijelentse, miszerint ő, a „Magyar Neplap"[34] igazgatója német. Meg vagyok győződve, hogy helyesen fogja megítélni ennek az információnak az értékét, és meg fogja hozni a szükséges intézkedéseket.

9. Az egyedüli lapok, amelyek betartották a törvényt, azok a németek. Nyilvántartásaik az érthetőség és a korrektség mintaképei.

10. A nyugati[35] román lapok szegények és bátortalanok. Az igazgatásuk még elég primitív és romantikus. Kilátásba helyeztem nekik, hogy az 1943-as költségvetéssel kezdve vezessék be a törvényes naplók használatát, a törvény által előírt rovatok használatával. Szankciók alkalmazása nélkül, célszerű megbocsátással a legjobb eredményeket értem el.

11. A magyar lapok megszüntetése megkönnyebbülést váltott ki az erdélyiekben. Mindenütt lelkesedésüknek és csodálatuknak adtak kifejezést Mihai Antonescu propagandaminiszter energiája és igazságossága miatt.

12. Elkerülendő a fölösleges ingerültséget vagy tendenciózus magyarázatokat a volt politikai pártok köreiben – amelyeknek megvan a maguk sajtója, mint például a temesvári „Westul" –, megkértem a helybeli főügyész urat, hogy a törvény értelmében a naplók, a törvény által előírt határidők ellenőrzésénél teljes emberséggel és az igazságosság szellemében járjon el. Remélem, hogy határozatlan időn belül jelezhetem Önnek a változást e lapok szellemiségében, mely lapok egykor testvérharcot vívtak, de amelyek manapság visszatérnek az Antonescu[36] marsall által ajánlott nemzeti egység és társadalmi szolidaritás politikájához.

Ezt az akciót, miniszterelnök-helyettes úr, a „ratione materiae"[37] alapon kapott megbízásom értelmében[38] hajtottam végre, de egyedül román és igazságos emberi lelkiismeretem alapján jártam el.

Fogadja kérem, miniszterelnök úr,[39] román érzéseim kifejezését.

A bizottság elnöke.
Romulus Dianu

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri – Cabinet Civil Mihai Antonescu, dosar 484, fila 32–37. Román nyelvű gépelt tisztázat.

---

32 A kihagyott 7. pontban a vidéki román sajtóról esik szó.
33 Franyó Zoltán.
34 *Magyar Néplap*.
35 Azaz: az ország nyugati részén megjelenő.
36 Antonescu, Ion.
37 Ratione materiae (lat.) = tárgyi hatály.
38 Megbízásának tárgya a romániai magyar lapok számának csökkentése volt.
39 Valójában Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettes.

94.
Lorx Tibor aradi konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a dél-erdélyi magyar iskolák lefoglalásáról

Arad, 1942. november 16.

82/1942. pol.

Rend. száma: 7553/pol. 1942.[40]
" *kelte*: október 29.

Fenti számú rendeletre hivatkozva tisztelettel jelentem, hogy a román követség „Aide memoire"-jában[41] foglaltakat ellenőriztem. 33/biz. számú jelentésem[42] kiegészítéseként még a kővetkezőket jelentem:

1) *Arad*. Az aradi róm. kat. líceum épületét – amelyben kat. főgimnázium, a két elemi iskola és a délutáni órákban a kat. tanonciskola nyert elhelyezést – 1941. szeptember 11-én a nagyvezérkar rendeletére katonai kórház céljára elrekvirálták és e célra berendezték. Az épületet teljes egészében át kellett adni, ott egyetlen tanterem sem volt tovább igénybe vehető. A kórházban beteg katonák voltak helyezve 1941. december végéig, amely időponttól kezdődően 1942. május hó végéig ott csak a katonai őrség tartózkodott. Ekkor a katonai hatóságok az épületet az aradi közkórház részére engedték át. Újból berendezték, de nem vették kórház céljaira igénybe, hanem egy ideig a helybéli ápolónői tanfolyam 12 hallgatója, 4-5 egyetemi hallgató, valamint a vendégszereplésre Aradra érkezett énekkarok kaptak ott elszállásolást, – egyébként üresen állott. Október hó elején a közkórház berendezését elszállította, a fehérneműt, az ágyneműt egy soterain helyiségbe[43] beraktározta és visszaadta az épületet az aradi hadkiegészítő parancsnokságnak (Cercul de recrutare). Azóta az épület egy portás őrizetére bízva üresen áll, de most kezdik azt az Odesszából hozott rekvirált ágyakkal a katonaság részére ismét berendezni.

Az aradi róm. kat. líceum épületének elrekvirálása következtében hajléktalanul maradt iskolák az 1941/1942. iskolaévben különféle, egymástól szétszórt helyiségben nyertek elhelyezést.

a) A kat. főgimnázium öt osztálya a Minorita Rendház bérházában működő különböző katolikus alakulatok helyiségeiben (Katolikus Népszövetség Ifjúsági Szakosztálya, leánykongregáció, Credo Egylet, Katolikus Kör stb.), két osztálya a Szabó Albert cég bérházának II. emeletén, egy osztálya pedig a „Maros" evezős egylet helyiségében kapott elhelyezést.

---

40 Nem közöljük.
41 Aide-mémoire (fr.) = szóbeli jegyzék.
42 Nem közöljük.
43 Azaz alagsori helyiségbe.

b) A katolikus elemi iskola a „Notre Dame” zárdában kapott helyet, de csak délutáni oktatásra, végül

c) a kat. tanonciskola pedig a zsidó elemi iskola épületében kapott helyiséget.

1941. november havában a gimnáziumnak a Szabó Albert cégnél elhelyezett két osztálya helyiségét Georgescu tábornok a romanizálási (C. N. R.) hivatal részére elrekvirálta, ennek következtében ez a két zsidó „Hakoah” sportegylet helyiségébe költözött át.

Az 1942/43. tanévben a helyzet rosszabbodott. Nem áll rendelkezésre a zsidó egyházközség iskolaépülete, mert azt a román állam kisajátította, de nem áll rendelkezésre a „Haokah” volt zsidó sportegylet helyisége sem, mert oda a zsidó egyházközség irodája költözött, nem használható a „Maros” evezős egylet helyisége sem, mert ezt az egyletet az elmúlt évben feloszlatták és vagyonát átvették, s végül a „Notre Dame” zárda sem engedte át helyiségét. Ezért a kat. egyházközség kénytelen volt a temesvári püspökség egy addig internátus céljára szolgáló épületet évi 100 000 lej fenntartási költség mellett bérbe venni, s azt 215 000 lej költséggel a főgimnázium igényeinek megfelelően átalakítani. Így sikerült elhelyezést biztosítani a főgimnáziumnak (nyolc osztály), a délutáni órákban pedig a kat. tanonciskola részére.

A kat. elemi iskola 6 osztályából négy osztály az előző évben a főgimnázium által igénybe vett 3 teremben nyert elhelyezést. Minthogy a hat osztály részére így csak 4 terem állott rendelkezésre, két teremben egy-egy osztály délelőtt, s egy-egy osztály délután kapott oktatást.

Az aradi felekezeti iskolákat fenntartó róm. kat. egyházközség úgy az elmúlt, mint a most folyó iskolai évben mindent elkövetett, hogy líceuméplületét visszakapja, vagy legalább segítséget kapjon iskolái elhelyezésére, azonban minden ilyen kísérlet eredménytelen maradt. Így két ízben fordult a temesvári r. kat. püspökség s egy ízben az egyik állami iskolafelügyelő útján a nemzetnevelésügyi minisztériumhoz, illetve a nagyvezérkarhoz, de mindegyik kérvényre elutasító válasz érkezett. Az aradi állami tanfelügyelőséghez beadott kérvényre, amelyben a fedél nélkül maradt iskolái részére az állami elemi iskolák épületeiben kért helyiséget, – úgyszintén a személyes közbenjárásra is, azon szóbeli választ kapta, hogy a városnak nincsen nélkülözhető helyisége. Arad város polgármesteri hivatalánál a 28.756/1942. szám alatt fekszik el az a kérvény, amelyben a feloszlatott „Maros” evezős egyletnek az elmúlt évben iskolai célra használt egyik termét kérték ez évben is ugyanezen célra, amíg a líceuméplületet vissza nem adják. Többszöri közbenjárásra az alpolgármester azt a szóbeli választ adta, hogy a kérdéses épület a tífuszjárvány miatt tartalékkórház céljára van kijelölve. Időközben a tífuszjárvány megszűnt, az épület kórház céljára felhasználva nem lett, de sem a kért helyiséget nem engedték át, sem írásbeli választ nem adtak.

Az aradi romanizálási hivatalhoz 1942. július 15-én beadott kérelemre, hogy az elmúlt évben használt és időközben kisajátított zsidó épületeket hagyják meg a kat. tanintézetek időleges használatára, a Comisiunea Județeană, Administrarea

Bunurilor Expropriate de la Evrei[44] 3805/1942. szám alatt azon választ adta, hogy a kérelemnek eleget nem tehet, mert ezen épületeket még nem vette át. Mivel az egyik épület a Munkaügyi Minisztériumnak lett kiutalva, ide is kérvény lett beadva 1942. szeptember havában, arra válasz nem jött.

1942. október havában az egyházközség a nagyvezérkartól kérte legalább a líceumépület földszinti helyiségeinek a visszaadását addig, amíg azokra szükség nem lesz, válasz még nem érkezett.

A két líceum épületével egyidejűleg katonai kórház céljára rekvirálták a román leánykereskedelmi líceumot, a román leányinternátust és a román Tanítók Házának épületét, de ezek még 1941. november havában felszabadultak a rekvirálás alól.

Aradon összesen kb. 24–26 állami elemi iskola, 9 állami középiskola (egy-egy fiú- s leánylíceum, egy-egy fiú és leány tanítóképző, egy-egy fiú és leány kereskedelmi iskola, egy fa- és fémipari iskola, egy női ipariskola) s egy-egy tanítói és leánygimnáziumi internátus működik.

2.) *Temesvár:* a.) A piarista rend tulajdonát képező belvárosi ingatlanon két különálló és csupán átjáró folyosóval összekötött épülettömb van. Az egyik a rendház és internátus céljait szolgálja, míg a másik, kétemeletes épület iskolai célokat szolgál. Míg a rendház és internátus háborítatlanul a rend birtokában van, addig az iskolaépület teljes egészében katonai kórház céljaira le van foglalva. Mintegy 18–20 terem van kórház céljaira lefoglalva, a második emeleten lévő laboratórium és természetrajzi gyűjtemény le van zárva és az tanítás céljaira meg nem közelíthető. Az iskola felszerelési tárgyai a díszteremben vannak összehordva és lezárva. A kórházparancsnokság szívességből egy földszinti szobát meghagyott a három iskola igazgatóságának céljaira.

b) Az iskolaépületben a lefoglalásig a piarista gimnázium, a róm. kat. négyosztályos magyar tannyelvű fiúgimnázium és a róm. kat. magyar tannyelvű tanonciskola volt elhelyezve. A két utóbbi a piaristáknak a helyiségekért szerződésileg megállapított bért fizetett.

c) A piarista gimnázium tannyelve román, mivel a magánoktatásról szóló törvény 37. szakaszának értelmében a szerzetesrendek által fenntartott iskolák tannyelve csak román lehet.

d) P. Tóth Lajos piarista gimnáziumi igazgató és Vajda Ernő róm. kat. gimnáziumi igazgató egybehangzó állítása szerint folyó év január, február és március hónapjaiban egyetlen sebesült sem volt az itt felállított kórházban, csupán más kórházakból jártak át ide kezelésre könnyebb sebesültek.

e) A lefoglalás után a három iskola állami iskolák épülethelyiségeiben nyert elhelyezést. Így a róm. kat. gimnázium a dr. Babeş állami fiúlíceumban kapott 1941 szeptemberében és októberében szállást. A tanítás délután folyhatott,

44 Comisiunea Judeţeană, Administrarea Bunurilor Expropriate de la Evrei (rom.) = Zsidóktól Kisajátított Javak Igazgatósága, Megyei Bizottság.

azonban a termeken kívül semmi más nem állott rendelkezésükre. A szertár használatát az intézet igazgatója megtagadta azzal, hogy állami tulajdont nem bízhat idegenre.

1941. november 1-jén az állami német gimnázium épületét jelölték ki az iskola céljaira, ahol a tanév végéig tanítottak ugyanilyen körülmények között. Tekintettel, hogy a tanév elején ezen épület a német népközösség birtokába ment át, az iskola ismét költözni volt kénytelen, ezúttal a „Diaconovici Loga" állami főgimnázium második emeletén kaptak négy tantermet és egy irodahelyiséget délutáni használatra. Tanszereket itt sem bocsátottak rendelkezésükre. Mindezekből következik, hogy tanszerek hiányában, tanításra alkalmatlan időpontban kénytelen működni az iskola, ami a tanítás eredményét kedvezőtlenül befolyásolja.

f) A róm. kat. tanonciskola egyik gyárvárosi elemi, állami iskolában nyert elhelyezést.

g) A piaristák iskolaépületében április elseje után ismét érkeztek sebesült szállítmányok. Ma 16 teremben 147 fekvő sebesült van elhelyezve.

h) A román külügyminisztériumnak az az állítása, hogy Temesváron még 7 román iskola van kórház céljaira lefoglalva, nem felel meg a valóságnak. A piaristák épületén kívül csupán a „Notre Dame" szintén román tannyelvű leánygimnázium és tanítóképző helyiségei vannak részben lefoglalva, azonban a tanítás a többi tantermekben zavartalanul tovább folyik.

3) *Déva.* A róm. kat. elemi iskola egész épületét az ottani csendőrség továbbra is használja. Az elemi iskola céljaira a *ferencrendi zárda* bocsátott tantermet rendelkezésre. Ez azonban csakis ideiglenes megoldásnak tekinthető, mert a tanterem nem rendelkezik megfelelő egészségügyi berendezéssel, s a számos tanuló zavarja a zárda ájtatos csendjét.

4) *Szászváros.* Az ottani róm. kat. elemi iskola épületét tudomásom szerint nem katonai célokra foglalták le, ezért 33/biz. számú jelentésemben ezt az iskolát nem is említettem.

A román „Aide mémoire"-ban foglaltak ellenőrzésére a Népközösség illetékes tagozatát már felkértem. A válasz a kedvezőtlen közlekedési viszonyokra való tekintettel, – előreláthatólag huzamosabb időt fog igénybe venni.

Megkapja: m. kir. Követség Bukarest.

Lorx s. k.
m. kir. konzul.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai, K 63, 1942-27. tétel, Arad – másolatok, 267. cs., sz. n. Gépelt másolat.

95.
Lorx Tibor aradi konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a temesvári Déli Hírlap című napilap ügyéről

Arad, 1942. december 2.

Magyar Királyi Konzulátus
Arad

86/1942. pol. sz.

Amióta a román kormány betiltotta a Dél-Erdélyben megjelenő magyar nyelvű napilapokat s amióta a temesvári „Déli Hírlap" – éppen azért, hogy a betiltást elkerülje – magyar népközösségi hivatalos szerv jellegét kapta, felmerül a lap irányvonalának kérdése. Az akkori tulajdonosok (dr. Vuchetich Endre és dr. Várnay Elemér) a lapot főleg gazdasági szempontok érvényesülése mellett vezették, a magyar népközösség vezetősége a lap szellemi irányításánál nem jutott szerephez, a konzulátus számtalan észrevételét pedig a lap vezetősége rendszerint azzal hárította el, hogy a román cenzúrahatóságok magyarellenes beállítottsága miatt a „Déli Hírlap" nem változtathat semleges hangnemét.

Az itteni viszonyokat jobban megismerve arra a megállapításra jutottam, hogy a lappal kapcsolatban felmerült panaszok távolról sem kizárólag a román hatóságok intézkedései miatt jelentkeztek, hanem, hogy ellenkezőleg, azok főleg személyi okokra vezethetők vissza. Ezért még annak idején élőszóban előterjesztést tettem Nagyméltóságodnak arra, hogy a „Déli Hírlap" belső munkatársai mellé megfelelő szaktudással rendelkező felelős szerkesztő kerüljön alkalmazásra. Nagyméltóságod 1942. szeptember 19-én kelt 1283/3. res. számú rendeletében azt a tájékoztatást kaptam, hogy a javaslatba hozott újságíró (dr. Kakassy Endre) alkalmazása nem lehetséges.

Tekintettel arra, hogy a „Déli Hírlap" vezetésében ilyen körülmények között nem sikerült változást teremteni, felmerült az a gondolat, hogy a népközösség a lapot de facto is vegye át. A m. kir. Miniszterelnökség II. ügyosztálya az átvételt megkönnyítette, s így hosszú hónapokig tartó tárgyalások után végre sikerült elérnem, hogy a régi tulajdonosok a „Déli Hírlap"-ot ez év októberében tényleg átadták a népközösség temesvári szervezetének. Erről 66/pol. szám alatt annak idején beszámoltam Nagyméltóságodnak.[45]

A lap átvételével kapcsolatban természetesen felmerültek személyi kérdések is. Dr. Jakabffy Elemér előterjesztésére a Miniszterelnökség II. ügyosztálya annak idején hozzájárult ahhoz, hogy a lapvállalat vezetője Martzy Mihály, a népközösség

45 Nem közöljük.

temesvári tagozati elnöke, a lap felelős szerkesztője pedig dr. Puhala Sándor ny. gimnáziumi tanár legyen. Martzy Mihály október elseje óta elismerésre méltó buzgalommal intézi a „Déli Hírlap" kiadóhivatali teendőit s a rendelkezésre álló rövid idő alatt sikerült a lap elhanyagolt ügymenetében rendet teremtenie.

Dr. Puhala Sándor sajnos nem váltotta be a személyéhez fűzött reményeket. Így rövidesen kitűnt, hogy a lapszerkesztés technikai lebonyolítása terén nem rendelkezik kellő tapasztalatokkal s hogy politikai elképzelései ellentétben állanak azokkal az elvekkel, amelyeket a „Déli Hírlap"-ban, a dél-erdélyi magyarság hivatalos lapjában kifejezésre kell, hogy jussanak.

Csatolva lapkivágatban tisztelettel bemutatom a „Déli Hírlap" néhány olyan cikkét,[46] amely dr. Puhala Sándor tollából ered. Különösen a lap november 25-i és 27-i számában megjelent vezércikkek keltettek az itteni magyarság körében megrökönyödést, mert hiszen a „Déli Hírlap" ezekben a cikkekben hajszálnyira a román hivatalos álláspontot tette magáévá.

Tekintettel arra, hogy dr. Puhala Sándor személye ellen amúgy is több kifogást emeltek (egyesek szabadkőműves múltját vetették szemére, mások észrevételezték, hogy egy alkalommal a román hatóságok előtt szlovák származásúnak mondta magát), felmerülhet az a kérdés, hogy továbbra is a „Déli Hírlap" felelős szerkesztője maradhat-e? A lap kötelékéből való kiválását megkönnyítené, hogy – kívánságomra – annak idején kifejezetten ideiglenes jelleggel nyert alkalmazást.

Dr. Jakabffy Elemér és a népközösség itteni vezetői sajnos nem tudtak teljesen megfelelő személyt jelölni a „Déli Hírlap" felelős szerkesztői tisztjére, ezért a dél-erdélyi magyarság köréből dr. Kakassy Endre és Kacsóh Sándor[47] nem volna figyelmen kívül hagyandó.

Megkapja: m. kir. Követség
Bukarest

A másolat hiteléül:
(olvashatatlan aláírás)
konzuli irodafőtiszt

Lorx. s.k.
m. kir. konzul

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai, K 63, 1942-27. tétel, Arad – másolatok, 267. cs., sz. n. Hitelesített gépelt másolat.

46 Nem közöljük.
47 Kacsó Sándor.

96.
Sztankay Zoltán brassói konzul megküldi Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek Szász Pál beadványát a nagyenyedi Erdélyi Gazda című folyóirat költségvetési tervezetéről

Brassó, 1942. december 5.

Magyar Királyi Konzulátus *Másolat*
Brassó

684/1942. pol.

1 melléklet

Más úton vett rendeletre tisztelettel felterjesztem Szász Pál beadványát, amelyben az Erdélyi Gazda részletes költségvetési tervezetét adja.

Sztankay s. k.
m. kir. konzul

Megkapja: M. kir. követség
Bukarest

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1942-47. tétel, Dél-erdélyi magyarok ellen hozott bírósági ítéletek, adózási sérelmek, elkobzások, kisajátítások panaszügyei a nemzetközi bíróságok előtt III., 445. csomó, sz. n. Gépelt másolat.

Melléklet

Bizalmas előterjesztés a m. kir. konzulátushoz
Brassó

Köszönettel tudomásul vettem azon közlését, hogy a Román Külügyminisztérium értesítette a magyar külképviseletet arról, hogy a román kormány ismét engedélyezi az Erdélyi Gazda megjelenését, éspedig olyan formában, hogy az heti folyóirattá alakulhat át.

Ezen közléssel kapcsolatosan, kívánságuknak megfelelően, az átalakított lap költségelőirányzatát a következőkben ismertetem.

A lap legutóbb havonta kétszer jelent meg, számonként 34–48 oldal terjedelemben, és legutóbb szept. 1-jén 16 800 példányszámban. Ha a lap hetenként fog megjelenni, előre látható, hogy a példányszám emelkedni fog úgy, hogy 200 000[48] példányszámmal kell számolnunk.

A lap eddig is két részből állott. Szakközleményekből, amelyekre igen nagy súlyt kell helyezni a jövőben is, mert ez biztosítja a lap *szakfolyóirat* jellegét, és engedélyezést ez alapon kértünk. Másik része népszerű szépirodalommal, történelem és többirányú népoktatással van hivatva foglalkozni, hogy helyettesítse nemcsak a bécsi döntéssel egyidejűleg megszűnt Magyar Népet,[49] hanem részben pótolja a többi hiányzó hasonirányú folyóiratot, és éppen az arra leginkább rászoruló széles néprétegnél, ébren tartva nemcsak a magyar betű iránti érdeklődést, hanem a nemzeti érzést és öntudatot is. Politikával a lap egyáltalán nem foglalkozik, de e nélkül is nagyon vigyázatos és előrelátó anyagösszeválasztást és figyelmes szerkesztést kíván, mert a cenzúrával való küszködés különben – reménytelen. Így is állandóan készenlétben kell tartani duplacikket, hogy a cenzúra által kidobott anyagot az utolsó percben újjal tudjuk helyettesíteni.

A lap nívója a heti megjelentetéssel nem csökkenhet, sőt azt az olvasóközönségünk szellemi és érdeklődési körének a felső határáig[50] emelnünk, illetve itt kell stabilizáljuk, – megtartva a népszerű kifejezési formát, aminek érdekében a cikkírókon néha kénytelenek vagyunk erőszakot elkövetni.

A heti megjelenés mellett a terjedelem valamivel csökkenni fog, a 24 oldalas minimum és 48 oldalas maximum között kell tartani a terjedelmet, hogy az igényeket kielégíthessük.

A lap szerkesztése Kacsó Sándor kezében a legjobban van [...].[51] Eddig csak Ő volt az állandó szellemi munkása a lapnak, aki a tördelés mellett nyomdai irányítást is végzett. Mellette dr. Nagy Endre felelős szerkesztő volt a földművelési szakszempontokat bíráló és részben szerkesztő vezető és az EMGÉ-sek bedolgozó barátja, akik azonban legnagyobb részben ingyen munkát végeztek.

Az új megjelenési forma és mód, sőt célkitűzés mellett is legalább egy, de lehetőleg két állandó új szerkesztőségi munkaerő volna beállítandó.

Ugyanilyen arányban emelkedik a papírszükséglet és nyomdakiadás. Lényeges emelkedés azonban a heti expedíciós és postakiadás.

Eddig a lap az EMGE költségvetés terhére jelent meg, de már a végső határig terhelte a költségvetést, és csak úgy bírta, hogy vagy betiltás, vagy július és augusztus hónapokban csak havi 1–1 szám megjelentetésével bírtuk kihozni a fedezetet.

Az előfizetési díj egyben az EMGE tagsági díj is, úgy hogy csak tagok kapják a lapot, ami által sok hatósági zaklatást – kolportázs stb. – tudunk elkerülni, ez a rendszer tehát fenntartandó a jövőre is. Viszont az előfizetési, illetve tagdíjat nem emelhetjük a tulajdonképpeni kereskedelmi racionalitás szerint, mert a cél más szempontok szerinti elbírálásra kötelez.

---

48 Elütésről lehet szó, feltehetően 20 ezer a valós szám.

49 A Kolozsváron 1921–1944 között megjelent népszerű képes hetilap (főszerkesztő: Gyallay Domokos) a második bécsi döntést követően hozzáférhetetlenné vált a dél-erdélyi magyar olvasóközönség számára.

50 Kell.

51 Olvashatatlan szó.

Az alkalmazottak életszükségleteinek, papír, nyomdaköltség, expedíciós költség állandó emelkedése majdnem lehetetlenné teszi, hogy racionális és stabil költségvetés-előirányzatot adjak, tehát a mai helyzetet veszem alapul, és időnként[52] az elkerülhetetlen emelkedést bejelentve, kérni fogok, ha elkerülhetetlenül szükséges, további fedezetet.

Tehát ma egy szám összes költségeit számítva 11 lejbe kerül egy szám, szerkesztés, nyomás, cenzúra, expedíció stb. beszámításával. 20 000 példánnyal számolva egy szám 220 000 lejbe kerül, 52 szám évi 11 440 000 lej kiadást jelent.

Ezen összeg 50%-a, azaz fele, fedezetet nyer az eddigi EMGE költségvetés keretén belül. Gondoskodni kell tehát számonként 110 000 lej fedezetről, azaz évi 5 720 000 lejről – ami havi 440 000 lej, azaz havi 8900 pengő. A lapot a nagyenyedi Bethlen nyomdában nyomtatjuk. Innen szakmunkásaink nagy részét, a nagyenyedi rendőrség rosszakaratú előterjesztésére, behívták katonai szolgálatra, és e címen más *román* nyomdákban dolgoztatják mint katonákat, viszont fizetésük felét kötelesek vagyunk ezen időtartamra is folyósítani.

Mellékelem szakmunkásaink jegyzékét,[53] és kérem szíves közbenjárásukat aziránt, hogy a lapkérdés rendezésével együtt ez a kérdés is rendeztessék, legalább olyan formában, hogy az illető szakmunkásaink a nyomdában legyenek mobilizálva. Különben szakmunkások hiányában abba a helyzetbe kerülünk, hogy nem tudjuk kihasználni a [...].[54]

Gáldtő, 1942. XII. 4.

Teljes [...][55]

52 Az ezt követő zárójeles, értelmetlen mondatrészt „(ha elkerülhetetlenül szükséges további fedezetet)" kihagytuk.
53 A jegyzék nincs az iratok között.
54 Olvashatatlan szó.
55 Olvashatatlan rész.

97.
Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése a külügyminisztériumnak a temesvári Déli Hírlap című napilap példányszámának korlátozásáról

Brassó, 1942. december 12.

Magyar Királyi Konzulátus *Másolat*
Brassó

688/1942. pol.

Egyre érkeznek be panaszok, hogy városi kispolgárságunk mennyire nélkülözi egyetlen meghagyott napilapját. Mert igen kevesen jutnak a mai 10 000 példányszám mellett magyar laphoz Brassóban.

A lap brassói elosztója szerint az eddigi 650 példány helyett csak 200 példányt kap. Szegény öreg magyar bácsik, akiknek más olvasnivalójuk már nem maradt, a magyar nyelven való olvasás utolsó örömétől is el vannak ütve. Első napokban könny ült ki szemükbe, mikor hiába várták napi olvasmányukat.

Jellemző, hogy mit jelent a magyar betű népünknek, az időkre való tekintettel igen vérszegény „Déli Hírlap" hiányát is így megérzik.

Sztankay s. k.
m. kir. konzul

Megkapja: M. kir. Követség
Bukarest

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1942-47. tétel, Dél-erdélyi magyarok ellen hozott bírósági ítéletek, adózási sérelmek, elkobzások, kisajátítások panaszügyei a nemzetközi bíróságok előtt III., 445. csomó, sz. n. Gépelt másolat.

VI. KISEBBSÉGI JOGVÉDELEM

98.
A bukaresti német követség szóbeli jegyzéke a román kormányhoz

Bukarest, 1941. január 4.

Német Követség

Szóbeli jegyzék

A német követségnek, egyetértésben az olasz királyi követséggel, van szerencséje a román királyi kormány tudomására hozni az olasz–német bizottság helyzetét és hatáskörét, amelyek az alábbiak:

1. Két bizottság fog alakulni:
a) egy német vezérkari tisztből és egy olasz századosból
b) egy olasz vezérkari tisztből és egy német századosból.
A parancsnokságot mindegyik esetben a hosszabb szolgálati idővel rendelkező tiszt fogja ellátni. A bizottságok Kolozsváron és Brassóban fognak állomásozni.
Az egyéb személyzetet (fordítókat és gyorsírókat) szükség esetén a fenti városok német konzulátusai biztosítják majd.
2. A Brassóban székelő bizottság hatókörébe a bécsi döntés során meghúzott határ hosszában elterülő terület tartozik, Brassótól nyugatra egészen a Maros síkságáig, kivéve Maros megyét; a Kolozsváron székelő bizottság kompetenciája a Maros síkságának nyugati területére terjed ki, beleértve Maros megyét.[1]
3. A két bizottság feladata a kiutasítások és az erőszakos cselekedetek vizsgálata.
4. A bizottságok területen kívüliséget fognak élvezni és mozgásszabadsággal rendelkeznek majd a román–magyar határon átnyúló küldetésük teljesítése érdekében.
5. A bizottságok az érintett kormányok útján utasításokat fognak kérni Rómától és Berlintől, sürgős esetekben pedig, amikor jónak látják, egyidejűleg fognak kapcsolatba lépni Rómával és Berlinnel.
6. A két bizottság azonos tartalmú jelentéseket fog a német és az olasz kormányoknak küldeni a Tengelyhatalmak budapesti (a kolozsvári bizottság) és bukaresti (a brassói bizottság) követségeinek. A Tengelyhatalmak budapesti és

1 A dél-erdélyi magyarság panaszainak kivizsgálása nagyrészt a brassói német–olasz tiszti bizottsághoz tartozott, míg az észak-erdélyi románság többségének panaszait a kolozsvári vizsgálta. A brassói bizottságot illette ezenkívül a magyarországi három – de románok által csak szórványosan lakott – székely vármegye is, 1942. december 1-jétől pedig a szintén magyarországi Maros-Torda vármegye. A kolozsvári bizottsághoz tartozott – az észak-erdélyi vármegyék többségén kívül – a dél-erdélyi Bihar, Torda és Arad is, igaz, ez utóbbit 1942. december 1-jén átvette a brassói bizottság.

bukaresti diplomáciai képviselői a bizottságok megállapításait küldöncök útján, vagy sürgős esetekben táviratilag küldik el közös megegyezéssel Rómába és Berlinbe.

7. A bizottságok elvi feladata az, hogy megállapítsa a tényeket. Azok politikai jelentőségét a Tengelyhatalmak értelmezik, közös megegyezéssel. Sürgős esetekben a bizottságok tanácsokat adhatnak a helyi hatóságoknak.

8. A bizottságok tagjainak fizetését a német és az olasz kormányok biztosítják. Ugyanígy a szükséges gépjárműveket. A gépkocsik üzemanyagát esetenként a román vagy a magyar kormány biztosítja.

A német kormánynak van szerencséje arra kérni a Román Királyi Kormányt, hogy a tekintetbe vehető hatóságoknak mielőbb adja ki a megfelelő utasításokat.

Bukarest, 1941. január 4.

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71/Transilvania, vol. 49. f. 25–26. Román nyelvű gépelt másolat.

99.
Csopey Dénes brassói konzul jelentése Bárdossy László külügyminiszternek a brassói német–olasz tiszti bizottság működéséről

Brassó, 1941. március 11.

M. Kir. Külügyminisztérium
1793/1941. pol. Budapest, 1941. március hó 19.

Másolat

M. kir. Konzulátus Brassó, 1941. március 11-én
Brassó

18/1941. pol. főn.

Titkos

Értesülésem szerint a Brassóban székelő német–olasz tiszti vegyes bizottság Berlin és Róma felkérésére most készíti beszámoló jelentését eddigi tevékenységéről. Ezért célszerűnek látszik részünkről is mérleget felállítani, mintegy összesítve azokat a különböző jelentéseket, amelyeket a bizottság működésének egyes etape-jairól[2] Nagyméltóságodnak tettem.

A bizottság folyó évi január hó 29-én este érkezett Brassóba és január 30-án keresett fel, amikor is hivatalosan közölte velem működésének megkezdését. Február 5-ig a bizottság Brassóban tartózkodott, majd 5-én Nagyszebenbe, Gyulafehérvárra és Nagyenyedre utazott, ahonnan február 8-án tért vissza. Február 10-től 13-ig Bukarestben tartózkodott, majd onnan visszatérve február 14-én Aradra és Temesvárra utazott, majd ismét Aradot érintve jött vissza Brassóba, február 21-én. Azóta egy-két bukaresti úttól és környékbeli kiszállástól eltekintve, március 10-ig itt tényked ett, és ma, március 11-én pedig a bizottság kompetenciájába tartozó Magyarországon fekvő székely megyékbe utazott különböző román panaszok kivizsgálására.

Első célom volt a bizottságot általánosságban tájékoztatni az itteni magyarság helyzetének legutolsó alakulásáról, hogy ezzel képet kapjanak arról a gyűlöletes atmoszféráról, amely a magyarságot a bécsi döntés, de különösen december óta körülvette. Mivel a magyarüldözés képe egyes vidékenként változó volt, másrészt egyes vidékeknek külön tárgyalása a bizottságnak is jobb orientációt nyújtott, külön-külön helyzetjelentéseket adtam át 1.) közép-erdélyi, 2.) délnyugat-erdélyi, aradi és bánáti és végül 3.) a délkelet-erdélyi vidékekről. Az általános helyzet

2 Azaz szakaszairól.

illusztrálására alkalmas, egyes különösen figyelemreméltó eseteket kidolgozva, mellékletként csatoltam a helyzetjelentésekhez.

Ezeken az általános helyzetet megrajzoló jelentéseken felül a bizottság tudomására hoztam azokat az előforduló sürgős eseteket, amelyekben közbelépésüket kértem.

A bizottság a Romániai Magyar Népközösség nagyenyedi központjának lezárása[3] óta azon az állásponton volt, hogy ameddig a népközösség irodája nem működhet, népközösségi szervekkel hivatalosan nem érintkezik. Így a bizottság rajtam és az aradi konzulunkon kívül csupán magáninformátorként hallgatta meg egyszer Gyárfás Elemért és a nagyenyedi központi iroda főtitkárát, egyébként a népközösségi vezetőkkel nem vett fel közvetlen nexust.[4]

Így bár a bizottság járt Nagyszebenben, Gyulafehérváron, Tordán, Temesvárott és Aradon, sem a magyarság politikai, sem egyházi vagy kulturális vezetőivel érintkezést nem keresett, sőt lehet mondani, egyenesen kerülte őket.

A bizottság mindjárt megkezdésének[5] elején leszögezte, hogy feladatát mintegy nemzetközi rendőri funkciónak fogja fel, és főleg a szónak szoros értelmében vett „esetekkel" kíván foglalkozni, amelyeknek elintézésével véli pacifikáló szerepét legjobban betölteni. Ezen esetekben való intézkedése ugyanis közbelépés formájában alkalmas részben megtörtént jogtalanságok orvoslására, részben az ilyen esetekben való közbelépés ténye alkalmas lesz preventív módon megakadályozni a jövőben hasonló és a két ország közötti viszonyt elmérgesítő atrocitások bekövetkeztét.

Látva ezt a felfogásukat és észrevéve, hogy helyzetjelentéseim iránt nem túl nagy érdeklődést tanúsítanak, igyekeztem az általuk óhajtott „eseteket" prezentálni.

Ezek közül

1.) a bizottság közbelépése folytán elintézést nyertek:

Gombos Károly ügye, akit folyó évi január hó 15-én a román hatóságok Zernesten tartóztattak le. A bizottság kiszállt Zernestre, kihallgatta Gombosnét, Bukarestben interveniált a külügyminisztériumban. A románok több héten át még azt sem akarták megmondani a bizottságnak, hogy Gombos Buzăuban, vagy Bukarestben van-e fogva és vele személyesen nem érintkezhettek, holott Gombos február 2. óta a román nagyvezérkar kémelhárító osztályának bukaresti börtönében volt. Február 27-én sikerült őt a fogságból kiszabadítani, s a bizottság arról is gondoskodni kíván, hogy Gombos elvesztett állása helyett másutt kapjon alkalmazást. Gombos felesége itteni szász, ami kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy a bizottság az üggyel intenzívebben foglalkozott. Gombos ellen a bűnvádi eljárás tovább folyik.

---

3 1941. január 24.
4 Azaz kapcsolatot.
5 A tevékenysége megkezdésének.

Dénes János ügye, akit Dehmel[6] őrnagynak a múlt év szeptemberében egy hasonló bizottsági működése közben adott információért a román hatóságok utóbb letartóztattak és 4 hónapi fogházra ítélték. Dénes büntetlenségét még Altenburg[7] követ kérte Davidescu[8] követtől, amit az meg is ígért, de ennek ellenére megtörtént Dénes elítéltetése és letartóztatása. A Dénes-ügy tehát mintegy a bizottság személyes ügye volt, mert illuzórikusnak tekintette itteni működését, ha informátorai utóbb üldözéseknek vannak kitéve. Az esetet február 4-én hoztam a bizottság tudomására, amit nagy felháborodással fogadtak. A románok kereken letagadták, hogy Dénes le lenne tartóztatva, és aktát mutattak az őrnagynak, hogy Dénes in contumaciam[9] lett elítélve, de nincs fogságban, mert valószínűleg Magyarországra szökött. Közben Dénes a brassói törvényszék fogházában ült, és felesége hetenként látogatta. Ezt ismételten a bizottság tudomására hoztam, de ennek ellenére a románok megmaradtak tagadásuknál. Míg azután az őrnagyot rábírtam arra, hogy személyesen győződjék meg Dénes feleségétől, hogy nevezett itt van Brassóban. Így aztán végre február 26-án sikerült Dénest a börtönből kiszabadítani. A bizottság az ellene hozott ítéletet pertörlés útján meg akarja semmisíttetni, hogy nevezett az ügyből kifolyólag ne szerepeljen mint büntetett előéletű.

Nagy István brassói lakos ügye, akit volt munkásai életveszélyesen megfenyegettek és üldöztek, miért nevezett a legionárius felkelés alatt a konzulátusra menekült. A bizottság őt hivatalos szolgálati autóval a konzulátusról házába vitte és a román hatóságokat kötelezte, hogy nevezett életbiztonsága felett őrködjenek. A bizottság egyben eljárt, hogy a gyár, amely őt elbocsátotta, állásába visszafogadja.

Az árapataki jegyző terrorjának megszüntetése, aki kiutasítások útján üldözte el az ottani tehetős magyarokat, hogy vagyonukat valamilyen formában megkaparinthassa. A bizottság a faluba kiszállt, több sértettet kihallgatott, és ennek alapján a román belügyminisztériumban eljárt a jegyző azonnali felfüggesztetése érdekében. Egyben kijárta a román hatóságoknál azt, hogy a jegyző által kiüldözött és Magyarországon tartózkodó református pap, Soós József falujába visszatérhessen és lelkészi tevékenységét folytathassa.

Imreh József árapataki gazdálkodó ügye, kit február 25-én a helybeli román granicsárok[10] és csendőrök véresre vertek, mert az elsötétítés alatt lámpával járt éjszaka az udvarán. Az agyonkínzott és bekötött fejű embert azonnal a bizottsághoz vittem, mely őt személyesen kihallgatta és árapataki kiszállása alkalmával az ügyet kivizsgálta. A románok megígérték a bűnös csendőrök azonnali elhelyezését és megbüntetését.

A népközösség nagyenyedi központi irodájának bezárása és irattárának lefoglalása. A bizottság e tárgyban Brassóban Gyárfás Elemérrel, majd pedig a helyszínen

6 Dehmel, Hans.
7 Altenburg, Günther.
8 Davidescu, Gheorghe.
9 In contumaciam (lat.) = távollétében.
10 Azaz határőrök.

Müller[11] főtitkárral s az ottani román hatóságokkal, végül Bukarestben Davidescu követtel volt érintkezésben. A helyi román hatóságok arra hivatkoztak, hogy a központi irodának nincs működési engedélye, amire eddig egyik tagozati irodának sem volt külön szüksége. A fő cél a bizottság informálására felhasználható anyagnak kezükbe kaparintása volt. Most, hogy az irattárat már átnézték, a bizottságnak sikerült Bukarestben ígéretet kapnia, hogy az iroda megkezdheti működését. Ezt velem február 27-én közölték hivatalosan, de mindennek ellenére az enyedi központ még nem kezdhette meg tényleges munkáját, mert a románok napról napra halasztják az irattár visszaszolgáltatását.

A magyarfenesi csendőrgyilkossággal kapcsolatban letartóztatott 6 ottani lakos ügye. Ezek január 25. óta voltak letartóztatva a nagyszebeni katonai fogházban. 4 letartóztatottat február 23-án, 2 letartóztatottat pedig március 2-án bocsátottak szabadon. A bizottság őket nagyszebeni tartózkodásuk alkalmával kihallgatta, s bár szabadon bocsátásuk tényét nem közölte velem hivatalosan a bizottság, ez mégis a bizottság ügyükben való érdeklődésének tulajdonítható. Az eljárás ellenük azonban tovább folyik.

2.) A bizottság közbelépése nélkül elintézést nyert ügyek:

Pischl Emil lupényi népközösségi körzeti elnök, aki január közepe óta volt a nagyszebeni hadbíróság foglya. Nevezettet a csendőrök súlyosan bántalmazták, s hogy a bántalmazás nyomait a bizottság ne láthassa, őt február 4-én, azaz 2 nappal a bizottságnak Nagyszebenbe való érkezése előtt a hadbíróság szabadlábra helyezte.

Gráf József lupényi ref. lelkész, akit a csendőrök és legionisták véresre vertek és súlyosan bántalmaztak. A bizottság őt ugyan a bántalmazás körülményeire nézve kihallgatta, az ügyben azonban eljárás nem indulván, mert nevezettet a katonai hatóságok egyszerűen szabadon bocsátották, a bizottságnak nem volt közbelépésre alkalma.

Lukács László volt árapataki jegyző ügye, akit egy játék flóbertért letartóztattak és hadbíróság elé állítottak. 10 napi fogság után 1000 lej pénzbüntetés kiróvása után szabadon bocsátották.

Pater Tornai P. Regalat fogarasi ferencrendi helyettes zárdafőnök súlyos meghurcoltatása katonák és csendőrök által. Nevezettet 10 napi fogvatartás után szabadon bocsátották. Az eljárás folyik ellene.

Ezeket az ügyeket a bizottságnak sürgős közbelépés céljából bejelentettem, de még mielőtt a bizottság az ügyekkel foglalkozott volna, elintézést nyertek.

3.) A bizottságnak bejelentett, de eddig még elintézést nem nyert ügyek:

Keresztes József resicai református lelkész ügye. Ez volt a legsúlyosabb eset, s ezt első pillanattól kezdve a bizottságnak különös figyelmébe ajánlottam és erélyes közbelépését kértem. Mivel a kitűzött február 6-i temesvári főtárgyalási terminus

11 Ifj. dr. Müller Jenő.

előtt a bizottságnak nem volt módja Temesvárra kiszállni, Dehmel őrnagy megígérte, hogy a főtárgyalást a kiszállásukig elnapoltatja. Február 4-én közölte velem először, hogy a román hatóságok az elnapolást megígérték, február 10-én pedig ismét megerősítette, hogy a főtárgyalás el lett napolva. Ennek ellenére a temesvári hadbíróság február 6-án a főtárgyalást mégis megtartotta, sőt Keresztest 4 hónapi fogházra ítélve, őt nyomban letartóztatta. Amikor Dehmel őrnagynak elébe tártam a románoknak ezt a kétszínű játékát, kénytelen volt elismerni, hogy a románok őt orránál fogva vezették s azt a gyermekes kifogást hozták elő, hogy a hadbíróságnak az a tisztviselője, akinek az elnapolási utasítást adták, „elfelejtette" azt közölni a főtárgyalást vezető hadbíróval. A bizottság temesvári tartózkodása során kihallgatta Keresztest, majd Keresztesnével értekezett, akit felkértek, hogy kegyelmi kérvényt adjon be pertörlés céljából. A bizottság úgy látja, hogy Keresztes össze van törve, további ittmaradása és ténykedése alig lehetséges, úgy hogy csak fogolycsere útján lehet rajta segíteni. Kártalanítási ügyét a bántalmazásokért a román külügyminisztériumban szóbahozták, azonban román részről junktimot[12] akarnak az ippi áldozatok[13] hozzátartozóinak kártalanításával,

Wohlfart József nagyenyedi vendéglős, akit sorozatos bántalmazások után a nagyszebeni hadbíróság 6 hónapi börtönre ítélt. A bizottság őt kihallgatta Nagyszebenben, de annak ellenére, hogy kis jelentőségű ügyről (nemzeti színű zászló rejtegetése) van szó, az ügyben nem ért még el semmit, Wohlfart tovább is büntetését tölti.

Desbordes Kamillo tiltott határátlépési ügye. A bejelentést az itteni bizottság átadta kompetenciából a kolozsvári bizottságnak, eredményről nem tudok.

Kabos Éva és *Kabos István* Desbordes-sel együtt a tordai fogházban vannak letartóztatásban. Az üggyel hasonlóképen a kolozsvári bizottság foglalkozik.

Az Arad-bánáti letartóztatottak:

Barát Lajos	Varga Pál
Kiss György	Varga János
Lelik György	Havrin József
Tóth István	Zsolnay János
Miskovits Ernő	Höniger Ferenc
Kiss Gyula	Herpay Mihály
Szabó Polixéna	Kukla József
Balázs Gábor	Kotroczó István
Agocs József	Rékási István
Deák Mihály	Varga Béla
Ágocs János	

12 Junktim (lat.) = olyan megállapodás, amely két kérdés teljesítését egymástól teszi függővé.

13 Az észak-erdélyi Ipp községben a honvédség bevonulása során, az 1940. szeptember 13-ról 14-ére virradó éjszaka, egy karhatalmi század 154 helybeli román lakost végzett ki.

ügyeivel a bizottság eddig részletesen nem foglalkozott, illetve ezen ügyekben való eljárásának eredményéről eddig még nem tájékoztatott. Ezek tekintetében egyébként bátor vagyok tisztelettel utalni az aradi konzulátus jelentéseire.

A népközösség Hunyad megyei tagozati irodájának bezárása. A folyó évi február hó 10-én a román hatóságok házkutatást tartottak dr. Meskó Miklós tagozati elnöknél Déván, s a népközösség irattárát is lefoglalták, a hivatali helyiséget pedig lepecsételték. Meskót 24 órai fogvatartás után a nagyszebeni katonai törvényszék szabadlábra helyezte, a tagozati iroda szabad működéséről azonban eddig hírt nem kaptam.

A Torda megyei magyarok rádiókészülékeinek lefoglalása. Folyó évi február közepén a hatóságok Tordán mintegy 400 rádiókészüléket hordtak el a magyaroktól, úgyszintén elkobozták a megye többi községeiben a magyaroktól a rádiókészülékeket. Az esetet a bizottságnak bejelentettem. Intézkedésük eredményéről nem tudok.

Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület központi irodahelyiségeinek elrekvirálása. Február 17-én a román katonai hatóságok egy román határvadász század elhelyezése céljából lefoglalták az EMGE helyiségeit. Az EMGE működését átlátszó szándékkal akadályozó intézkedést a bizottságnak bejelentettem. A helyiségnek felszabadítása körül eddig nem történt semmi.

Kiindulva a bizottságnak abból a felfogásából, hogy csak a legutóbbi események kivizsgálásával kíván foglalkozni, úgy a helyzetjelentéseimben, mint pedig a benyújtott konkrét esetekben a legutóbbi idők fejleményeit igyekeztem elébük tárni, illetve a legfrissebb esetek kivizsgálására vetettem súlyt. A bizottságnak ezt a kívánságát annál is inkább honorálandónak tartottam, mert a magyar–román atrocitási mérleget nézve kétségtelen, hogy a legutóbbi időben a románok vezettek a magyarüldözésben. Ezért tehát csak ott nyúltam vissza régebbi időkbe, ahol ez feltétlenül szükséges volt, különben a legutóbbi eseményeket domborítottam ki.

Nem tudom, hogy a bizottság milyen konklúzióra jutott az általam előadottak alapján a magyarság itteni helyzetére vonatkozólag. Bizalmas értesülés szerint az általuk készített jelentés hangneme nem árulja el, hogy sikerült volna őket meggyőzni az itteni magyarság nehéz helyzetéről, és a legutóbbi alakulást sem látják olyan súlyosnak, mint amilyen az a valóságban. Itt közrejátszik az, hogy Dehmel őrnagy részt vett a szeptemberi és októberi komissziójárásokban[14] és unos-untalan összehasonlításokat tesz az észak-erdélyi románok akkori helyzete és a magyarság itteni helyzete között. Ezt a bizottság mellé beosztott Popescu[15] vezérkari kapitány is állandóan hánytorgatja, és végül a bizottság is hajlik arra a román beállításra, hogy a legsúlyosabb brutalitásokat végeredményben vasgárdisták követték el, akik nemcsak a magyarsággal, hanem a románokkal szemben is terrorisztikusan léptek fel.

---

14 Utalás az ún. Altenburg–Roggeri német–olasz különbizottság 1940. októberi tevékenységére.
15 Popescu, Valerian.

A bizottság vezetője, Dehmel őrnagy minden irányban objektívnek igyekszik tűnni. Szorgalmas és tipikus részletmunkás, aki nem szeret túl messzire nézni. De ezt nem is tudná, mert politikai jugement[16] szempontjából határozottan primitív képességekkel rendelkezik. Jóhiszeműnek mondható, de épp ez a baj, mert elhiszi ugyanazt, amit mi mondunk neki, mint amit a románok állítanak az itteni helyzetre vonatkozóan. Míg mi a valóságot prezentáljuk, addig a románok össze-vissza hazudoznak neki, amit nem, vagy csak későn vesz észre, ezért kompromisszumokat keres, mégpedig olyan formában, hogy elintéz a mi irányunkban több esetet, hogy a másik irányban is hasonló elintézéseket tudjon elérni. Coűte que coűte[17] egyes ügyek útján akar pacifikálni és nem veszi észre, hogy itt körös-körül minden el van rohadva, amelyben ő hiába gyógyít meg egy-két gócot, az egészen nem fog segíteni.

A bizottság olasz tagja Passanisi[18] carabinieri kapitány. Ez mindent megmagyaráz, mert főleg csendőrnek képzeli magát. Ő egyenesen csak „véres eseteket" akar látni, amelyekben nyomozhat, egyébként pedig nem érdekli a tágabb atmoszféra. Különben a románok gondoskodtak róla, hogy legyen egy román barátnője, akivel állandóan együtt van, és csak a legritkább esetekben kapható arra, hogy dolgozzék. Egyébként a közte és Dehmel őrnagy közötti viszony meglehetősen feszült, és többször már nyílt összeütközéseik voltak. Állítólag Dehmel kérte volna az olasz kapitány visszahívását.

A bizottság működésének leglényegesebb pozitívuma az, hogy itt van. Vagyis bizonyos mértékben a románokkal szemben mint mumus felhasználható, és egy-két esetben, a körülményesebb diplomáciai út kikerülésénél, közbenjárásra igénybe vehető. Ettől eltekintve más pluszt eddig javukra írni nem tudok.

Csopey s. k.
m. kir. konzul

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Miniszterelnökség, Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály iratai, K 28, 117. tétel, 1941-C-17.141., 2–11. o. Gépelt másolat.

16 Judgement (ang.) = itt: ítélőképesség.
17 Co-te que co-te (fr.) = bármilyen áron.
18 Passanisi, Peppino.

100.
Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a brassói és a kolozsvári német–olasz tiszti bizottság elnökei közötti rivalizálásról

Brassó, 1942. április 16.

Magyar Királyi Konzulátus *Másolat*
Brassó

132/1942. pol.

A Bizottság köréből a következőkről értesülök:

A kolozsvári és brassói német–olasz tiszti bizottság folyó évi február hó 9-én értekezletet hívott össze Kolozsváron. A tárgyalásokat Dehmel[19] alezredes vezette. Ez a körülmény úgy látszik nem tetszett Sircana[20] őrnagynak, mert azt jelentette Romának, hogy Dehmel önhatalmúlag hívott össze nemzetközi konferenciát.

Roggeri[21] követ magához kérette az akkoriban éppen Olaszországban szabadságon lévő Passanisi[22] kapitányt (a brassói bizottság olasz tagja), és tőle információkat kért. Passanisi mindenben megerősítette Sircana ügyre vonatkozó jelentését, elhallgatván, hogy Dehmel Berlinből engedélyt kért és kapott a konferencia megtartására. Szabadságáról visszatérve, Passanisi említést sem tett Dehmelnek Roggerivel folytatott megbeszéléseiről. Dehmel csak néhány nappal ezelőtt, Berlin útján szerzett tudomást Sircana áskálódásairól. Felelősségre vonta Passanisit, hogy miért nem tett neki jelentést és, hogy miért nem képviselte Rómában a brassói bizottság érdekeit. Passanisi azt válaszolta, hogy ő kizárólagosan olasz érdekeket képvisel. A heves szóváltás eredménye az, hogy az amúgy is ritkán hivatalba járó Passanisi most már napok óta feléje sem nézett a bizottságnak.

Más jelekből is arra lehet következtetni, hogy a brassói s a kolozsvári bizottság elnökei között erős rivalitás áll fenn. Nevezettek igyekeznek egymásnak kellemetlenséget okozni.

Sztankay s. k.
m. kir. konzul

Megkapja: M. kir. követség
Bukarest

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1942-47. tétel, Dél-erdélyi magyarok ellen hozott bírósági ítéletek, adózási sérelmek, elkobzások, kisajátítások panaszügyei a nemzetközi bíróságok előtt I., 443. csomó, sz. n. Gépelt másolat.

19 Dehmel, Hans.
20 Sircana, Leone.
21 Roggeri, Delfino.
22 Passanisi, Peppino.

101.
Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a brassói német–olasz tiszti bizottság kivizsgálási módszereiről

Brassó, 1942. június 25.

Magyar Királyi Konzulátus *Másolat*
Brassó

268/1942. pol.

Nagyméltóságod más úton vett utasítása alapján Dehmel[23] alezredesnél eljártam. Kijelentette, hogy hajlandó más kivizsgálási módszerre áttérni, ha az több sikert ígér. Az összekötőtiszt kikapcsolásával úgy gondolja, hogy a bizottság tájékoztatásához szükséges adatokat a panaszoshoz juttatandó kérdőív segítségével lehetne beszerezni. Kész más javaslatot is tárgyalni. Végleges rendszer-változtatáshoz a tengely előzetes hozzájárulása szükséges.

Benyomásom, hogy itt nem Dehmel személyes kivizsgálások iránti tetszéséről vagy nemtetszéséről van szó, hanem arról, hogy Dehmel érzi, hogy a román kormány a tengely-befolyás itteni meggyengülése idején ellenezné a szuverenitását érintő bizottság működésének aktívabbá válását. Ezt az okot természetesen felénk bevallani egyenlő lenne a tehetetlenség elismerésével.

Lényeg az, hogy a románok udvariassággal, szép szóval, hízelgéssel és üres ígéretekkel szerelik le a bizottság aktivitását, illetve neutralizálják működési vágyát.

Viszont a bizottság felénk úgy viselkedik, mintha fontos nemzetközi faktor lenne, és a románoknál el tudna valamit érni. Hatalmasak szeretnének lenni, de a románok csak nagyképűséget engedélyeznek. Ebből nem szükségszerűen következik a bizottság teljes használhatatlansága. A rekvirálásokkal kapcsolatos bizottsági működés bizonyítja a bizottság kétes értékét.

Mint 235. pol. szám alatt jelentettem,[24] Dehmel jegyzékek egész hangját sértőnek tartja, és azért nem válaszol írásban, mert hasonló stílust nem akar használni.

Sztankay s. k.
m. kir. konzul

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1942-47. tétel, Dél-erdélyi magyarok ellen hozott bírósági ítéletek, adózási sérelmek, elkobzások, kisajátítások panaszügyei a nemzetközi bíróságok előtt I., 443. csomó, sz. n. Gépelt másolat.

23 Dehmel, Hans.
24 Nem közöljük.

102.
Vladár Ervin bukaresti követségi tanácsos jelentése a külügyminisztériumnak a német és olasz különmegbízottak dél-erdélyi útjának tapasztalatairól

Brassó, 1942. július 19.

Az alábbiakban bátor vagyok más úton tett jelentéseimet is részben megismételve, másrészt a magyar program kellő előirányozhatása végett, az áttekintés végett a külsőségekre, érkezésekre, elszállásolásokra is kiterjeszkedve, kronologikus sorrendben ismertetni a különmegbízottak dél-erdélyi útjának első hetét.

Érkezés Brassóba július 13-án délben Bukarestből autón, Sinaia és Predeal megtekintése után Sinaiában Marcelle Catargi villájában könnyű étkezés.

A bizottság összetételét és személyi adatait egyidejűleg a 2. számú jelentéssel vagyok bátor felterjeszteni.[25]

Az említett jelentésben felsoroltakon kívül Brassóba érkeztek Stelzer[26] német követségi tanácsos és Cerbore olasz követségi tanácsos. Ezek azonban már szerdán reggel elmentek és úgy tervezik, hogy csak a dél-erdélyi út utolsó szakaszára fognak ismét eljönni.

Délben Geblescu[27] követségi tanácsos az Aro-ban délebédet adott, amelyen a bizottság tagjain kívül a brassói német főkonzul is részt vett.

Délután látogatást tett a prefektusnál.

Este a német főkonzul adott estebédet a Korona különtermében.

A Magyar Népközösség elnökét, Gyárfás Elemért két ízben hallgatták meg, éspedig mindjárt első nap délután és második nap este.

Kedden délelőtt megkezdődtek a brassói személyek meghallgatásai.

Kedden délután történt az első kiszállás vidékre. Espedig Bácsfalu és Türkös községekbe.

Miként megállapítottam, a helységek kiválasztását Dehmel[28] alezredes végezte, részben a tiszti bizottság előtt fekvő adatok figyelembevételével, de elsősorban a különmegbízottaknak Budapesten átadott német nyelvű feljegyzések alapján.

A kiszállásoknál az eljárás a következő volt.

A bizottság megjelent a községházán, a követek és a tisztek, egy gyorsíró titkárnő és egy tolmács beültek a községi jegyző szobájába és megkezdődtek a kihallgatások. A kihallgatásokon tehát csak olasz és német személyek voltak jelen.

---

25 *A dokumentum a mellékletet nem tartalmazza.*
26 Stelzer, Gerhard.
27 Geblescu, Dan.
28 Dehmel, Hans.

A kihallgatáson megjelenhetik bárki, de az előre bejelentett személyeket szükség esetén hivatalos asszisztenciával is beidézik. A kihallgatásokat gyorsírásos jegyzőkönyvbe veszik.

A kihallgatások órákon át tartanak. Ha a különmegbízottak egyes kérdéseket nem látnak tisztázottnak, újabb és újabb kérdéseket tesznek fel. Ha a dolog tiszta, pár perc alatt végeznek.

Az első napon Stelzer és Cerbore követségi tanácsosok is kiszálltak, akik egyébként a kedd délelőtti brassói meghallgatásokon is jelen voltak, hogy az eljárásról követeiknek saját tapasztalataik alapján jelentést tehessenek.

Szerdán délelőtt meghallgattak 10 környékbeli lelkészt, majd 11 órára kérették Sztankay[29] konzult.

Szerdán délelőtt Barcaújfalu került sorra. Csütörtökön délelőtt Hídvég.

Csütörtök délután búcsúlátogatások a prefektusnál, valamint a magyar konzulnál. Este 8 órakor Hencke[30] követ fogadást adott a Koronában.

Megjegyzem, hogy hétfőn és szerdán a brassói bizottság magyar összekötő tisztje, Simándy[31] főhadnagy is Brassóban volt, aki egyébként már vasárnapi érkezésemkor Brassóban várt és ittléte alkalmával igyekezett kellő információkat szerezni.

Pénteken reggel 8-kor autókon elutazás Nagyszebenbe. A poggyászt a csütörtökön rendelkezésemre bocsátott különvonat vitte. A brassói prefektus és alprefektus a megye határáig elkísérték a bizottságot.

Délután kihallgatások Fogarasban.

Délben ebéd Nagyszebenben a Boulevard szállóban. Elszállásolás részben ott, részben a Römischer Kaiser szállóban.

Délután kiszállás Vízaknára. Szombat reggel meghallgatások. Ebéd után indulás Segesvárra. Útközben megállás Stolzendorfban[32] és Kiskapuson.

Utóbbi helyet a segesvári titkár ajánlatára szuggeráltam a bizottságnak. A bizottság kérette az ottani lutheránus papot, aki nagyon szépen és jól elmondta a helyzetet. Közben kint igen nagy számban összegyűltek az emberek, és mikor szóba elegyedtünk velük, mind elkezdett panaszkodni, hogy a cukorkiosztásnál csak a románok kaptak cukrot, hogy a rekvirálásnál mindent elvittek, hogy a gyerekeknek nem szabad magyarul beszélni az iskolában, különben megpofozzák őket, stb. Nagy nehezen rá lehetett őket arra venni, hogy menjenek a bizottsághoz és panaszolják el ott a dolgaikat. Az asszonyok voltak a bátrabbak, mondták egymásnak, hát gyerünk, panaszoljuk ki magunkat, még ha utólag aztán meg is vernek. Így aztán – nem úgy mint a refugiátok,[33] szép sorrendben tömegesen – hanem egyenként beszállingóztak a bizottság elé és egyszerűen a maguk nyelvén

29 Sztankay Zoltán.
30 Hencke, Andor.
31 Simándy Lajos.
32 Feltehetően Stolzenburgban.
33 Refugiat (rom.) = menekült.

előadták kis panaszaikat, melyekből azonban minden ügyvédi előadásnál ékesszólóbban kikerekedett egy nagy magyar többségű falu szerencsétlen sorsa és elnyomatása. A végén még feldíszítették az összes autókat virágokkal, olyan nagy lelkesedésben voltak, hogy – ahogy mondták – hivatalos emberekkel magyarul beszélhettek. Hihetetlen nagy hatást tett az egész a bizottsági tagokra. Úgy mellesleg rámutattam egy piros és fehér virágokból összeállított csokorra, mondván, hogy más alkalommal ezért hadbírósági eljárás jár, mert a zöld levelekkel együtt magyar nemzeti színnel való tüntetésnek lévén magyarázható, államellenes cselekménynek minősül.

Érkezés Segesvárra késő este. Vacsora és elszállásolás a Steaua szállodában. A poggyászt ismét különvonat hozta.

Megjegyzendő, hogy a szobaköltségeket mindenütt a propagandaügyi minisztérium viselte, ugyanúgy az étkezések költségeit is.

Ami a bizottság tagjait és elsősorban a követeket illeti, igen barátságosak, de rendkívül szigorúan veszik a titoktartást, úgyhogy impresszióikra és terveikre csak néha lehet egy elejtett mondatból kombinálni.

Az eddigi tapasztalat szerint a románok mindenütt felvonultatnak nagy számban menekülteket, akik keserves panaszaikkal igyekeznek a bizottságra hatni. Igyekeztem ezen kijelentések hatását azzal némileg csökkenteni, hogy a nagyszerű katonás rendet dicsértem, amellyel a menekültek felvonulása organizálva van, megemlítve, hogy az egész milyen alaposan átgondolt, jó rendezés benyomását kelti. Úgy vettem észre, hogy tényleg talán túl jól be lettek tanítva ahhoz, hogy két olyan tapasztalt diplomata, mint a bizottság vezetői, ne vegyék észre a „színházat”.

Úgy hallom, hogy a menekülteket Fogarason pl. a környékbeli falvakból összegyűjtve, három napig a városban tartották. A harmadik nap végére lázongani kezdtek és hazamentek. Nagy nehezen lehetett őket aztán ismét összecsődíteni, amikor a bizottság tényleg Fogarasra ért. Azt mondják, volt köztük olyan, aki alig tudott mezítláb járni, két csizmával jött Magyarországról és nem szokta meg a csizma nélkül való járást. Azt is mondják, hogy igen szépen, katonásan paukolták őket, hogy el ne felejtsék, ki milyen üldöztetés miatt jött át.

Mindenütt rengeteg ilyen menekült volt összecsődítve, rongyosan, mezítláb – de egynémelyik azért frissen volt borotválva és jól ápolt körmökkel, amire nem mulasztottam el alkalomadtán megfelelően rámutatni. Amennyire meg tudtam állapítani, a kihallgatások során sztereotip formában menekülésük okául az éheztetést és a verést hozták fel. Némelyik hosszú történetet is mesélt, a keresztkérdések alatt azonban szerencsére sokan belezavarodtak. Így az egyik elmondta, hogy ő vasúti munkában dolgozott, fizetést nem kapott és amikor az ellen három hónap múlva felszólalt, a csendőr a puskát ráfogta, ő a csövet kezével átfogta, kezét átlőtték, meg is verték, azért szökött át. A német követ erre

megkérdezte, hogy hát mégis miből élt addig a három hónapig, mire azt válaszolta, hogy a többiek tartották el. Erre a követ megkérdezte: azok magyarok voltak? Az önérzetes válasz: dehogy kérem, az is mind szerencsétlen román. Erre a követ rácsapott: hát ha mindnyájan éheztek, akkor miből adtak magának a többiek – amire természetesen már nem tudott felelni, mert idáig nem ment a betanítás.

Ezt a kis epizódot a követek alaposságának jellemzésére mondtam el, de egyúttal mutatja azt is, hogy nálunk is maradjon mindenki szigorúan az igazság mellett, nehogy hasonló szituációba kerülhessenek.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Miniszterelnökség, Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály iratai, K 28, 450. tétel, 1942–0–20.474. Megjelent: Romsics Ignác (főszerk.): Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944. Budapest, 1995, Teleki László Alapítvány /A Magyarságkutatás könyvtára XVI./, II. 48. sz. irat, 333–336. o.

103.
Jakabffy Elemér, a Romániai Magyar Népközösség alelnökének feljegyzése a német–olasz különmegbízottak temesvári tárgyalásairól

Temesvár, 1942. július 27.

A német–olasz miniszteri bizottságnak csak két miniszter tagja, von Hencke[34] és Roggeri[35] gróf miniszter vett részt a temesvári tárgyalásnál, sem a magyar, sem a román kormány megbízottja jelen nem volt. Mint megfigyelő részt vett Sircana[36] olasz őrnagy, az olasz–német tiszti bizottság magyarországi (Kolozsvár) vezetője. A tárgyalásokat a városháza nagytermében tartották, ahová a bánsági és szörényi tagozat kiküldötteit és panasztevőit 1942. július 27-én d. e. 1/2 11-re kérték. A tárgyalást megelőzőleg a bizottság tagjai fogadták Gyárfás Elemér országos elnököt, Jakabffy Elemér országos alelnököt, Dr. Parecz György országos főtitkárt és Fuhrmann János brassói népközösségi titkárt.

Ezen a megelőző tárgyaláson a Gyárfás elnök által feltett kérdésekre és az erre kapott válaszokról a nevezett urak külön jegyzőkönyvet vettek fel.

Az általános tárgyalást Jakabffy országos alelnök vezette be, aki mint a bánsági megyék szervezetei fölé rendelt országos alelnök, mindenekelőtt köszönetet mondott a bizottságnak szíves megjelenéséért, ami reményt nyújt a Bánság magyarjainak, hogy sérelmeik meghallgatást nyernek és igen súlyos helyzetük tűrhetőbbé válik. Utalt arra, hogy a helyzet súlyosságának kútforrása igen sok tekintélyes román tényezőnek az az álláspontja, hogy Romániában magyar népcsoport egyáltalán meg nem tűrhető, még kevésbé ennek szervezete.

A bécsi döntés után Antonescu[37] államvezető megengedte, hogy a magyarság népközösségi szervezetét fenntartsa és azt továbbfejlessze. Ekkor nyerte Jakabffy alelnök is megbízását arra, hogy a bánsági vármegyék magyar szervezeteit is állandó ellenőrzés alatt tartsa. Közel egy esztendeje ennek a feladatának megfelelni már csak a legnagyobb nehézségek árán tud. Mert a Temesvár – Orsova fővonalon lakik 90 kilométerre Temesvártól, azonban erre a vonalra utazási engedélyt nem kap, és így csak 33 km-nyi kocsizás és vicinális vonal igénybevételével 6–7 óráig tart, amíg az utat megteszi. Ha az országos alelnöknek ennyire nincsen mozgási szabadsága, akkor természetes, hogy a Népközösség más közegeinek még nagyobb nehézségekbe ütközik a Népközösség vidéki tagjaival való érintkezés. Nem csoda tehát, hogy a vidéki magyarság magát elhagyatottnak érzi, sérelmeinél megfelelő orvoslást nem kaphat és így hangulata egyre romlik: általánossá válik az az óhaj, hogy ez országból bármilyen áron mielőbb szabadulni lehessen. A Népközösség

34 Hencke, Andor.
35 Roggeri, Delfino.
36 Sircana, Leone.
37 Antonescu, Ion.

vezetősége pedig elveszítette az erkölcsi erőt és befolyást ahhoz, hogy az ilyen távozni akarókat visszatartsa, mert hiszen sérelmeiket orvosolni nem tudja, de sőt életlehetőségeiket sem biztosíthatja, munkaalkalmakhoz őket nem juttathatja.

Azokat az egyes okokat és sérelmeket, amelyek a Bánság magyar lakosságának elkeseredését csak fokozzák, a tagozati elnökök terjesztik majd elő és bizonyítják okmányszerűleg. Egyes panaszlókat is előállítottak, ezek kihallgatását kéri.

Martzy Mihály, a bánsági tagozat elnöke, annak bizonyítására, hogy a Népközösség vezetése és az egyes magyarok érdekében tett minden lépés milyen következményekkel jár, utal a maga és dr. Takáts Lajos főtitkár esetére. Mindketten hadbírói eljárás alatt állnak. Őt azzal vádolják, hogy meg nem engedett, tiltott célra rendezett gyűjtést, amiért, mivel nem fajromán, hanem magyar, a törvényileg a románokra meghatározott büntetés kétszeresét nyerheti, vagyis 5–15 évi fegyház helyett 10–30 évig terjedőt. A bizottság tagjait láthatólag meglepte ez az utóbbi állítás. Hencke miniszter megkérdezte, vajon tételes törvény rendelkezik-e így, és Martzy igenlő válasza után felkérte őt, hogy ennek szövegét bocsássa a bizottság rendelkezésére. Fél órán belül a Monitorul Oficial[38] azon számát, amelyben ez a törvény közzététetett, a bizottság rendelkezésére bocsátottuk. Hencke az illető szövegrészt azonnal lefordíttatta, és a hivatalos lapot az ügyiratokhoz csatolta.

Martzy elnök ezután részletesen ismertette a vád tárgyát képező esetet. Szügyi Mátyás Temesvár-Kardostelepen beszedte az önkéntes tagdíjakat és a téli segély adományait. Ebben a munkájában meglepte az odavaló csendőrőrmester, aki Szügyi Mátyást letartóztatta, kihallgatása alkalmával súlyosan bántalmazta, majd a temesvári hadbíróságra bekísérte. Szügyi hat hétig volt fogságban, ekkor a megtartott főtárgyalás alkalmával a katonai ügyész őt szabadlábra helyezte, mivel kijelentette, hogy ő a Népközösség vezetőségének utasítására cselekedett, szedte be a tagdíjakat, ill. a téli segélyhez szükséges önkéntes adományokat, ugyanakkor azonban Martzy Mihály, mint a Népközösség bánsági tagozatának elnökére emelt vádat, mely alapján a főtárgyalást szeptember 11-én tartják meg.

Hasonló bűnügyi eljárás indult dr. Takács Lajos főtitkár ellen is, mégpedig azért, mert annakidején, amikor elrendelték, hogy a magyar nemzetiségű pincéreket, szállodai alkalmazottakat és házmestereket 24 órán belül a szolgálatból el kell bocsátani, a Népközösség irodájában [...][39] jelentkező megrémült egyéneknek azt tanácsolta, hogy a felmondást 24 órára ne fogadják el, mert a magánjog alapján ilyen rövid időre felmondani nem lehet, és éppen ezért, mert százával jöttek a károsultak, írógépen értesítést adott erről a magatartásról és ugyanilyen értelemben írt néhány munkaadónak is. Ezek közül az egyik tette meg azt a feljelentést, melynek alapján a hadbírói eljárás Takáts dr. ellen megindult.

De sajnos, ez idő szerint is két egyén börtönben ül, amiért népközösségi munkát végzett. Amikor ugyanis a legutóbbi gabonarekvirálások folyományaképpen adatokat gyűjtöttünk arról, kitől mennyit vettek el, majd mennyit adtak vissza, Fekete

38 A román Hivatalos Közlöny.
39 Olvashatatlan szó.

József és Fekete János királykegyei népközösségi vezető tagokat a csendőrök elfogták és bekísérték, ez ügyben széleskörű vizsgálat indult, amelynek lefolytatásához a megyei elnököt, Szabó Józsefet, ennek helyettesét, Római Istvánt és titkárát, Ottlik Tibort is elővezették, de kihallgatás után szabadon bocsátották. Viszont Fekete Józsefet és Fekete Jánost a temesvári hadbíróságnak adták át további eljárás végett.

Ilyen tapasztalatok mellett attól kell félnünk, hogy népközösségi munkára rövidesen vállalkozót egyáltalán nem kapunk. Martzy [...][40] fejezte be előterjesztését, hogy átadott úgy von Hencke német, mint Roggeri gróf olasz miniszternek egy-egy példányt azon német nyelvű emlékiratból, amelyben a bánsági magyarság összes panaszai és sérelmei részletesen fel vannak sorolva, s ugyancsak átadott egy-egy példányt az emlékirat adatainak igazolását célzó melléklet-gyűjteményből, ahol eredetiben és másolatban igazoló írások támasztják alá a memorandum egyes fejezeteinek állításait.

Arató Andor, a Szörény megyei tagozat elnöke előadását azzal kezdte, hogy Szörény vármegyében a magyarság zömét a telepesek népe alkotja. Ez a nép, amely a századforduló idején került mostani lakhelyére, alig hogy egy kissé gazdaságilag megerősödött, mert gazdasági létalapja legnagyobb részét, 16–24 kat. holdból 12–18 holdat elvesztett a román agrárreform következtében, és így csak 4–6 holdjuk maradt, most újabb csapásban részesült. Földje nagy részének elvesztése arra késztette a meglehetősen szapora telepes családokat, hogy gyermekeiket az iparos pályára, illetve a gyárakba küldjék. Amióta a romanizálás megindult, az iparosok, illetve gyári munkások sorban vesztik munkahelyeiket. És mivel a megmaradt föld még kevésbé biztosít az egész család részére megélhetést, a fiatalok, különösen a hadkötelesek, tömegesen hagyják el az országot, szöknek át a határon. Ennek a telepes lakosságnak, de a városok lakóinak is egyik legnagyobb sérelme, hogy tömegesen hívják be őket a munkaszolgálatra. A lugosi hadkiegészítő parancsnokság által behívott, 30–50 év közötti férfiak jórészt a Resica-Művek (UDR) [...],[41] Valiuc, Brebu és Franzdorf községek közelében lévő erdeiben fakitermelésre alkalmaztatnak. És amíg a velük egyidőben behívott román és német nemzetiségűek 60 napi szolgálat után hazabocsájtatnak, a magyarokat továbbra is visszatartották úgy, hogy ezek f. évi márciustól mindezideig szolgálatban állnak. Nehéz hegyoldalakon végzik a számukra szokatlan munkát. Erdei méterenként 100 lejt kapnak. Arató bemutat két ilyen egyénre vonatkozó eredeti elszámolási jegyet, amelyben az UDR igazolja, hogy pl. Kovács István lugosi lakos egy hónap alatt 1420 lejt keresett, vagyis 14,2 erdei méter fát készített. Ebből az összegből ellátásra levontak 1209 lejt úgy, hogy Kovács István 211 lejt kapott kézhez. Kovácsnak Lugoson 6 gyermeke él, akik közül a legkisebb egy 16 éves leány.

---

40 Olvashatatlan szó.
41 Olvashatatlan szó.

Itt Jakabffy országos alelnök közbevetőleg megállapította, hogy Kováccsal személyesen beszélt, tudja, hogy az erdei métert 160 cm magasra kell emelniük, vagyis Kovács egy hónap alatt több mint egy [...][42] tonnás vagon fát termelt ki az UDR-nek, ami ennek 1420 lejbe került. Ugyanakkor közölte azt is, hogy otthon Kovács családtagjai semmiféle segélyt nem kapnak, azzal az indokolással, mert a családfenntartó pénzért dolgozik. Jakabffy figyelmeztette a vegyes bizottság tagjait, hogy Fogarason is van ilyen munkatábor, és onnan a legszörnyűbb hírek érkeznek, különösen arról a bánásmódról, amelyben a 4. munkaszázadba beosztottak részesülnek. A bizottság tagjait szemmel láthatólag nagyon érdekelték az előadottak és kijelentették, hogy szívesen kiszállnának egy ilyen táborba, ha nem volna túlságosan messze. Egy ilyen kiszállás azonban fél napot venne igénybe, és ezért ettől a szándékuktól el kellett állniuk. Arató szörényi tagozati elnök ismertette a jún. 11–13. napjain történt gabonarekvirálások adatait is. Az ezekre vonatkozó részletes német nyelvű kimutatást a bizottságnak átadta. Ugyancsak részletes adatolással ismertette az ügyvédek megadóztatása körül történt sérelmeket. Megállapítja, hogy Lugoson a két magyar ügyvéd mindegyike erősebben rovatott meg, mint a legnagyobb irodájú román ügyvéd, holott irodájuk hasonlíthatatlanul kisebb. Bemutatta hat, most elbocsátott vasutas névjegyzékét is, valamint egy elbocsátási okmányt, amelyből kitűnik, hogy az elbocsátás oka retorzió, egy ugyanilyen rangban lévő román elbocsátása miatt. Hencke miniszter megjegyezte, hogy a rekvirálások ügyét, valamint az ilyen elbocsátásokat alaposan ismerik, és ezért részletezést nem kérnek. Arató végül felemlítette Telljesniczky Zoltán lugosi lakos sérelmét, aki az 1914–1918-as világháború hadirokkantja, aki jelen van és ezért kéri kihallgatását. A bizottság ezt elrendelte, és tagjai nagy figyelemmel és láthatólag részvéttel hallgatták végig Telljesniczky panaszát, aki elmondotta, hogy mint hadirokkant 1923-ban trafikengedélyt kapott, amelyet azonban egy és fél évvel ezelőtt indokolás nélkül megvontak, majd, amikor a volt trafikhelyiségben falatozót rendezett be, a hatóság ezt is bezárta. Ekkor egy románnal társult, akit a prefektus magához hivatott és leszidta, amiért Telljesniczkyvel társult és figyelmeztette, hogy ha ezt a viszonyt fel nem bontja, a falatozót bezáratja. Ez rövidesen meg is történt és így Telljesniczky most teljesen kereset nélkül van. Hencke miniszter azt a tanácsot adta, hogy kérvényezze meg a rokkantsági segély újbóli folyósítását. Telljesniczky kijelentette: munkával szeretné kenyerét megszerezni és ehhez kéri a bizottság segítségét. Hencke miniszter kijelentette: ilyen egyes esetekben segítséget nem nyújthatnak, ők csak az általános helyzet megítélésére hivatottak.

Arató Andor elnök kérésére a bizottság kihallgatta Juhász János lugosi asztalost, aki a Comarnic-i táborban dolgozik és három napi szabadságon van. Juhász részletesen ismerteti a tábor adatait, megerősítvén a már erre vonatkoztatva előadottakat.

---

42 Olvashatatlan szó.

Az elnökség tagjainak nyilatkozattétele után a bizottság további kihallgatásainál már csak Jakabffy országos alelnök lehetett jelen. Hencke miniszter kérésére Martzy, Arató és Dr. Takács távoztak. A bizottság ezután Bondár Sándor fénynyomó-üzemi tulajdonost hallgatta ki, aki a magyar önálló iparosok lehetetlen helyzetét ecsetelte a maga esetével. Igazolta, hogy nem részesülnek nyersanyagban akkor, amikor az iparkamara hivatalos jelentéséből kitűnik, hogy az másokat ilyen anyaggal ellát. Kihallgatták Nagy György Jánost és özv. Domokos Ferencnét, akik a maguk törvényellenes kilakoltatását sérelmezték. A bizottság ezután együtt fogadta Nits István fratéliai[43] református, Butai Sándor árpási református, dr. Fodor József temesvári és Janisch Dezső gátaljai róm. kat. lelkészt. A bizottság elsőnek Nits Istvánt, akinek sérelméről már tudott, kérte fel, hogy adja elő panaszait, mégpedig csak a leglényegesebbeket, mivel az idő, amely a temesvári kihallgatások eszközlésére még rendelkezésükre áll, eléggé szűkreszabott. Nits ref. lelkész megemlíti, hogy gyülekezetet az istenházban hétköznapokon nem tarthatnak, mivel a híveket megfélemlíti a csendőrség és így azok nem mernek az ilyen összejövetelekre eljönni. A bizottság megkérdezi, kért-e Nits írásban az ilyen gyülekezetekhez engedélyt? Nits nemmel válaszol, bár ezt szívesen megtenné, de ennek gyakorlati eredménye nem lenne, mivel a kérvényt egyszerűen el nem intézik. Megemlíti Nits, hogy 1942 tavaszán a kisodai[44] postahivatalban egyszerűen kidobták, mert magyarul beszélt. A bizottság kérdésére, hogy ki volt vele szemben erőszakos, Nits kijelentette, hogy a postát ellátó tisztviselőnő és egy román civil úr. Azt is elmondotta, hogy 1941 elején a kisodai községházára vittek két odavaló fiatalembert, akiket névleg is megnevez, és kínozták őket, mert olyan vallomást kívántak tőlük, amely szerint Nits irredenta érzelmeket ébreszt és táplál a fiatalságban. Hencke miniszter megkérdezi, hogy a pince hol volt. Nits válasza szerint a községházán, és a kínzást a községi rendőr és egy pár legionárius cselekedte. A továbbiakban a lelkész felemlítette, hogy egy ideig a szórványok ellátása céljából általános utazási engedéllyel rendelkezett, melyet utóbb megvontak tőle. A bizottság elnöke megkérdi, hogy minden esetben külön utazási engedélyt kell kérnie? Nits igennel felelt és hangsúlyozza, hogy az utazási engedélyek körülményes megszerzése miatt gyakorlatilag szinte lehetetlenné vált a szórványok lelki gondozása.

Az iskolasérelmek közül a lelkész rámutatott arra, hogy nem volt [...][45] az elmúlt iskolai évben az állami iskolaigazgatóságtól a református gyermekek névlistáját megkapni, hitoktatás céljára tantermet rendelkezésére nem bocsátottak és az év végi vizsgákra sem hívták meg, hanem a református gyermekek hittanjegyeit az állami tanító önkényesen állapította meg.

Kisodán 1939-ben alakult meg a református gyülekezet, a megejtett népszámlálás alapján 1200 hívővel, de ennek ellenére azóta sem tudott sem egyházi segélyhez jutni, sem egyházi földeket kapni.

---

43 Fratélia = Temesvár egyik külvárosa.
44 Kisoda = Temesvár egyik külvárosa.
45 Olvashatatlan szó.

A következő panasztevő Butai Sándor, a Bihar megyében fekvő Árpás község református lelkésze. Butait 1941 februárjában választották meg egyhangúlag Árpás község ref. gyülekezetének lelkészévé. Mivel e község határzónában fekszik, Butai az összes szükséges iratokat annak rendje és módja szerint az illetékes hatósághoz beterjesztette a letelepedési engedély megszerzése céljából. Időközben Butai családjával a községbe költözött és átvette hivatalát. Húsvét másodnapján, az istentisztelet előtt közölték vele, hogy 48 órán belül családjával el kell hagynia a községet, mivel a letelepedés iránti kérvényét elutasították. Butai jelentkezett a térparancsnokságon és kérte ezen sérelmes intézkedés visszavonását, de eredmény nélkül, és így családostól el kellett hagynia a községet. Azóta ismételten járt a hatóságoknál, továbbra is eredménytelenül. Amikor azt kérte a hatóságoktól, hogy indokolják meg kérelme elutasítását, egyszerűen azt felelték, nem kötelesek intézkedéseiket megokolni. Butai a bizottságnak elmondta azt is, hogy ügye megjárta a brassói német–olasz katonai bizottságot, ahonnan az év tavaszán jött is egy megkeresés a község jegyzőjéhez. A jegyző feldühödve azon, hogy Butai nem nyugszik bele letelepedésének megakadályozásába, az ottani egyik presbiter útján azt üzente neki, hogy ha még egyszer valamilyen bizottsághoz fordul, akkor börtönbe juttatja. A bizottság erősen felfigyelt a jegyző ilyetén fenyegetésére és megkérdezte Butait, vajon az illető presbiter, ha kihallgatására kerülne a sor, megismételné-e a jegyző kijelentését. Butai igennel válaszol. Erre a bizottság kéri, hogy az illető presbiter Butaival együtt másnap, kedden, Aradon jelentkezzék a bizottság előtt d. e. 1/2 11-kor vagy délután 1/2 2-kor. Még elmondta a bizottságnak, hogy Butai és az illető presbiter csak akkor jelentkezhet a bizottság előtt, ha Butai utazási engedélyt kap, hogy kimehessen a községbe és onnan magával hozhassa a szóbanforgó presbitert. A bizottság a két miniszter aláírásával írásban kérte az illetékes román hatóságot, hogy Butainak és a presbiternek a szükséges engedélyt megadja. Butai azt is elmondja, hogy mivel neki még azt sem engedték meg, hogy egy másik községben lakjon és onnan lássa el Árpást, nevezett községben rendes lelkipásztorkodás egy éve nincsen, és csak időről időre jár ki egy lelkész.

Dr. Fodor József bevezetőjében kiemeli, hogy a bizottság kívánsága szerint az általános helyzetet jellemző momentumokat akarja elmondani. Rámutat arra, hogy eddigi működésében, mint a temesvári egyházmegyei katolikus magyar ifjúság vezetője arra törekedett, hogy az itteni románsággal a békés együttmunkálást szolgálja. Írásaiban is ez a gondolat ismétlődő kifejezésre jut. Ennek ellenére, amikor ezelőtt egy évvel a Katolikus szövetség országos igazgatójává választották, a kultuszminisztérium a helyi hatóságok információja alapján azonnal kérte püspökétől [...][46] való felfüggesztését, mert notórius magyar soviniszta, irredenta. Fodor dr. elmondja, hogy hadbíróság elé állították, de ez a vád alaptalansága miatt felmentette, ami szintén azt bizonyítja, hogy működésében nem volt olyan

46 Olvashatatlan rész.

momentum, amely alapos vizsgálat tükrében kifogásolható lenne. Fodor dr. felveti a bizottság előtt a kérdést: miért ütnek rajta a hatóságok, a válasz erre az, hogy tisztán csak azért, mert a magyar fiatalok lelki gondozásával foglalkozik és azt iparkodik erősíteni és [...][47] óvni. Tehát, aki a magyarokkal foglalkozik és törődik, az [...][48] törvényes keretek között is, az nemkívánatos személy. Ez a beállítottsága a vezető román köröknek egy másik forrása annak a tengernyi keserűségnek, amit a magyarság nyakába zúdítanak. Az összes állami és felekezeti iskolákból, a hitoktatásból is kitiltották. Hogy miért? Azért, mert a [...][49] iskolákon kívül plusz munkával összegyűjtötte egyházi énekpróbára a [...][50] a gyermekeket, hogy azok az istentiszteleten aktívan vegyenek részt. Természetesen az egyik, Cioflec nevezetű inspektor ezt titkos összejöveteleknek minősítette és így jelentette a minisztériumának. A minisztérium pedig az elemi jogszabályt: az audiatur et altera pars-t[51] figyelmen kívül hagyva, a fegyelmi előírásokat is semmibe véve, rövid úton kitiltotta az iskolákból. Azóta minden fáradozása eredménytelen maradt, bár kézzelfogható bizonyítékok álltak rendelkezésére, hogy ezt a sérelmes intézkedést megváltoztassák. A bűn tehát megint az volt és azért kellett ütni az illetőn, mert a magyar tanuló ifjúsággal intenzívebben akart foglalkozni. Ameddig tehát román vezető körök már azt is üldözendő cselekedetnek tartják, ha valaki a magyarsággal törődik, addig ezer módját ejtik annak, hogy a magyarság életét súlyossá tegyék. A falvakon, künn a papság legnagyobb része bevallja, hogy azért nem mer a kallódó magyar ifjúsággal törődni, mert tudja, hogy akkor valamilyen címen belekötnek, államsegélyét megvonják, vagy egyéb úton kellemetlenkednek neki. És valóban, a kákán is csomót lehet találni, ha az ember akar. Fodor dr. a továbbiakban a magyar fiatalság reménytelen helyzetét ismerteti. Hány fiatalember veti fel előtte szinte naponta a kérdést: mi lesz belőlem itt? Tisztviselő nem lehetek. Iparengedélyt nem kapok. Alkalmazni a vállalatoknál nem tudnak. A szabadfoglalkozások terén adóval vagy más sikanériával tesznek tönkre. Tehát két út áll előttem: vagy megszökni innen, vagy egyszerűen proletár sorsba süllyedni. Megemlíti Fodor azt is, hogy milyen nehéz feladat a felgyülemlett elkeseredést és a sok megaláztatást elviselt, fájdalmaktól meggyötört magyar ifjúságot visszatartani attól, hogy összeesküvéseket ne szőjön, vagy terrorcselekményeket ne kövessen el. Nyugodt lelkiismerettel állíthatja, hogy a magyar fiatalságnak az a nagy része, amelyhez hozzájuthattak, minden keserűség ellenére is, a törvények keretei között él. De ha ez tovább így folytatódik, lesz-e módjában a vezetőknek az életjogaiban fojtogatott ifjúságot továbbra is a törvényes úton megtartani? Befejezésül felemlíti azokat a súlyos iskolasérelmeket, amelyek a katolikus magyarokat érik. Külön felhívta a bizottság figyelmét a radnai iskola esetére – ahova a bizottság különben is kiszáll –, ahol nem engedik meg, hogy a Radnával összeépült Lippáról a magyar

47 Olvashatatlan rész.
48 Olvashatatlan rész.
49 Olvashatatlan rész
50 Olvashatatlan rész.
51 Audiatur et altera pars (lat.) = Hallgattassék meg a másik fél is.

gyermekek átjárjanak az iskolába. Hencke miniszter kérdést intéz Fodor dr.-hoz, vajon miként látja a helyzetet: súlyosabbnak-e most, mint azelőtt? Fodor dr. nézete szerint, ha a legionáriusok korától eltekintünk, úgy alighanem a mélyponthoz jutottunk.

Janisch Dezső gátaljai róm. kat. plébános a község magyarságának sérelmeit ismertette. Elmondta, hogy a magyarok a községben a lakosságnak mintegy 50%-át teszik, még sincs megbízottjuk, még abban a társadalmi segélybizottságban sem, amely a hadbavonultak családtagjainak a segélyt osztja ki, még kevésbé bármiféle hivatalos közületben. A hadbavonult magyarok csak a felét kapják annak a segélynek, amit a román családok kapnak. A rekvirálásokkal kapcsolatban megemlíti, hogy a mai napig a hatóságok semmit sem adtak vissza a maradék nélkül elvett gabonából. A lovak rekvirálása körül is aránytalanul jobban nyomták a magyarokat, mint a románokat. Pl. az egyik magyarnak az utolsó lovát is elvitték, a másiknak egyetlen kocsiját. Kulturális téren a helyzet az, hogy a 152 magyar gyermeknek nincs egyetlen magyar tanítója sem. Refugiat[52] tanítók is vannak, akik nem nagy szeretettel kezelik a gyermekeket. A Katolikus Otthont semmiféle kulturális összejövetelre nem használhatják, ugyanakkor a község román lakossága minden vasárnap tart ünnepélyeket, amelyek keretében a legvadabb kirohanások történnek a magyarság ellen. Egy alkalommal Temesvárról a román tanítóképző növendékei voltak künn színielőadás tartására. Az egyik jelenetben a magyarnak öltöztetett szereplőt utálatuk jeléül nyilvánosan leköpték. Legutóbb legényeket súlyosan bántalmaztak magyar nóták éneklése miatt, még olyanokat is, akik nem is voltak jelen az éneklésnél.

Hencke miniszter ezután megállapította, hogy a kitűzött idő eltelt és az előre számításba vett 12 kihallgatás megtörtént. Így mellőzni kénytelen a többi megjelent kihallgatását. A Népközösség vezetősége részéről még szükségét látták volna Fábián Ibolyka, Meggyessy István és egy Satu Mic-i csángó földműves kihallgatását. Fábián Ibolykát mint kényszerlakhelyre utaltat, Meggyessy Istvánt mint a gazdasági sérelmek előadóját, a Satu Mic-i gazdát pedig a rekvirálási sérelmek tüzetesebb megvilágítása céljából.

A bizottság még a tárgyalások előtt elhatározta, hogy a délután folyamán kiszáll Magyarszentmártonba, hogy a helyszínen ismerje meg a lakosság sérelmeit. Ennek a kiszállásnak eredményéről még nem érkezett jelentés.

Temesvár, 1942. július 27.

Dr. Jakabffy Elemér országos alelnök

Adatgyűjtemény a délerdélyi és bánsági magyarság küzdelmeiről és politikai vezetéséről a bécsi döntéstől Románia kilépéséig a Tengelyhatalmak szövetségéből. 1940. augusztus 30-tól 1944. augusztus 23-ig. II. kötet. Összeállította: Jakabffy Elemér. 4. sz. irat, 23–24. o. Lelőhely: Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Manuscrise, Jakabffy, fam. A.1145. Gépelt másolat.

52 Refugiat (rom.) = menekült.

104.
Sztankay Zoltán brassói konzul jelentése Kállay Miklós miniszterelnöknek, külügyminiszternek a brassói német–olasz tiszti bizottság működéséről

Brassó, 1942. december 18.

Magyar Királyi Konzulátus *Másolat*
Brassó

701/1942. pol.

1 melléklet[53]

A brassói Magyar Népközösség Passanisi[54] kapitány magyarellenes magatartásáról szóló jelentését tisztelettel felterjesztem azzal, hogy Bálint Jánosné és Bálint Istvánné panasza tárgyában adott, látszat szerint hamis állításokat tartalmazó bizottsági válaszjegyzékek szintén Dehmel[55] alezredes távollétében készültek, és csak Passanisi kapitány aláírásával voltak ellátva.

Dehmelről is mondják, hogy nem éppen barátunk. De okosabb annál, hogy megmutassa, mi van a veséjében. Elég intelligens ahhoz, hogy tudja, hogy felsőbbségét csak úgy tarthatja meg, ha nem foglal szubjektív állást, ha mindenben tárgyilagosnak mutatkozik, és nem adja el magát túl olcsón egyik vagy másik félnek. Emellett olcsó részrehajlással könnyen annyira maga ellen ingerelheti a kárt valló államot, hogy annak következtében felváltása valószínű lenne.

Passanisi kapitány túlságosan katona ahhoz, hogy a fenti jó diplomatát jellemző elveket felfogná. Modorbeli és szellemi képességei is korlátoltak ehhez.

Sztankay s. k.
m. kir. konzul

Megkapja: M. kir. követség
Bukarest

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai, K 63, 1942-47. tétel, Dél-erdélyi magyarok ellen hozott bírósági ítéletek, adózási sérelmek, elkobzások, kisajátítások panaszügyei a nemzetközi bíróságok előtt III., 445. csomó, sz. n. Gépelt másolat.

53 Áthúzott szó. A melléklet nincs az iratok között.
54 Passanisi, Peppino.
55 Dehmel, Hans.

105.
Jakabffy Elemér, a Romániai Magyar Népközösség alelnökének összefoglalója a német–olasz különbizottság vizsgálatáról és a brassói német–olasz tiszti bizottság működéséről

Hely és időpont nélkül

Az az általános felháborodás, amely a kíméletlen gabonarekvirálások folyománya volt és kétségtelenül a magyar kormány erélyes fellépése, Ribbentrop[56] német külügyminiszter kívánságára a tengelyhatalmakat arra késztette, hogy miniszteri rangban lévő meghatalmazottakat[57] küldjenek a sérelmek kivizsgálására. A román közigazgatás tényezői eleinte tartottak e bizottság vizsgálatainak eredményétől és ezek következményeitől, ezért több helyen, a felsőbb utasításoknak megfelelően, a gabonafélék és egyéb elrekviráltak visszaadását megkezdették. Valószínűleg szintén a kormány utasítására, magyar egyénektől olyan írásos nyilatkozatokat is kikényszeríteni igyekeztek, amelyek igazolják, hogy az illetőket semmiféle jogsérelem nem érte és a magyarság teljes jogegyenlőséget élvez.

A falusiaktól a községi jegyzők, többnyire a csendőrőrmester segítségével szerezték be ezeket a nyilatkozatokat a legkülönbözőbb fenyegetésekkel. Akadtak azonban előkelőségek is, akik nyugalmuk biztosítása érdekében ilyenféle nyilatkozatokat aláírtak. – Ezeket az összegyűjtött nyilatkozatokat a hatóságok a miniszteri bizottság elé terjesztették.

A bizottság működését 1942. július 13-án kezdette meg, augusztus végén félbeszakította, de a kolozsvári incidens[58] után, október végén folytatta. Sajnos, működése majdnem ugyanannyira eredménytelen maradt, mint a tiszti bizottságé,[59] amely továbbra is, sőt a miniszterek távozása után is rendelkezésre állott. A miniszterek azon nagyhangú nyilatkozata, amely szerint Németország és Olaszország garantálják, hogy azoknak, akik a bizottság előtt megjelennek és ennek adatokat szolgáltatnak, semmiféle bántódásuk a román kormányzat részéről nem lesz, csak frázisnak bizonyult. A kormány módját találta annak, hogy a nyilatkozatokat tevők merészségét megtorolja. Így, hogy csak két példát említsünk: a magyarszentmártoni róm. kat. lelkész, Erős János hat hónapi fogház büntetéssel és hosszabb időre egy idegen faluba való internáltsággal fizetett azért, mert községében a kiszállt miniszteri bizottság még azt is megállapíthatta, hogy az említett nyilatkozatok aláírása a csendőrőrmester kényszerítésének, a határon azonnal áttétellel való fenyegetésének eredménye volt. Természetesen az ítélet nem említette a bizottságot, vagy Erősnek adatközléseit, hanem „hatósági közeg

56 Ribbentrop, Joachim von.
57 Hencke, Andor német és Roggeri, Delfino olasz különmegbízottakat.
58 A Kolozs vármegyei Viságon történt határincidens során elhunyt magyar tiszt temetése után, 1942. október 27-én románellenes tüntetés volt Kolozsváron. A tüntetők betörték az ottani román konzulátus és a görög katolikus püspökség épületeinek ablakait.
59 Az 1941 januárjában megalakult brassói német–olasz tiszti bizottság.

elleni tiszteletlenség" miatt büntetett. Jakabffy Elemér a miniszteri bizottság előtti működése után már csak néhány hétig szerkesztette a „Magyar Kisebbséget", amely húsz éven át szolgálta az egyetemes kisebbségi jogot és a magyar népkisebbség érdekeit; augusztus végén a kormány megjelentetését betiltotta. (Lásd még a Gyárfás elleni retorziókat a szeptember 29-i feljegyzésben.)[60]

A miniszteri bizottsággal az első megbeszélések 1942. július 13-án és 14-én folytak. (1. és 2.)[61] Brassóban. A bizottság azután Temesvárra kérette a Bánság három vármegyéjének panasztevőit. Itt a tárgyalások július 27-én folytak. Ezekről három feljegyzés készült. Egy, amelyet Gyárfás Elemér, Jakabffy Elemér, Parecz György és Furmann János írt alá (3.), egy, amelyet Jakabffy Elemér a tárgyalás egész menetéről készített (4.),[62] és egy, amelyet Gyárfás Elemér, délutáni külön tárgyalásairól szerkesztett. (5.) A következő tárgyalás augusztus 22-én Brassóban folyt, erről szólnak az „Aufzeichnungen",[63] amelyeket Gyárfás augusztus 25-én készített. (6.) Majd a bizottság tagjai Gyárfással augusztus 26-án, Bukarestben ültek össze, további eszmecserére, amelyről az augusztus 28-án készült „Aufzeichnungen" szólnak. (7.) – Gyárfás az említett tárgyalásokról készített feljegyzéseihez szeptember 18-án „Megjegyzések" formájában magyarázatot adott (8.), mert egyesek az illetékes magyar tényezők közül félreértették, illetve helytelenítették tett nyilatkozatait.[64]

A miniszterekeknek a kolozsvári incidens után újból való megérkezésével megindult tárgyalásokról csak két „feljegyzés" áll rendelkezésünkre, amelyek 1942. október 29-én, illetve 30-án készültek. (9. és 10.) Ezekből kitűnik, hogy mindkét részről meglehetős keserű hangulatban folyt a tárgyalás, amelynek bevezetője Hencke[65] miniszternek azon megállapítása volt, hogy az általuk összegyűjtött anyag olyan sok, hogy már alig áttekinthető (kaum über sicatig), mire Gyárfás megjegyezte: talán inkább nagyon is átlátszó (durchsicatig).

A miniszterek távolléte idején a német–olasz tiszti bizottság folytatta tevékenységét, bár vezetője, Dehmel[66] alezredes augusztus 29-én a miniszterekkel az országból távozott és így csak visszatérte után, szeptember 29-ikén volt vele megbeszélhető mindaz, ami már a miniszterek előtt is sérelmeztetett, de orvosolatlanul maradt. Az erről a tárgyalásról október 4-én készült „feljegyzések"-ben

---

60 Nem közöljük.

61 A két iratot – hasonlóan a többihez (egy kivétellel), amelyekre Jakabffy zárójelben, római számokkal hivatkozik – nem közöljük. A dokumentumok másolatai megtalálhatóak: *Adatgyűjtemény a délerdélyi és bánsági magyarság küzdelmeiről és politikai vezetéséről a bécsi döntéstől Románia kilépéséig a Tengelyhatalmak szövetségéből. 1940. augusztus 30-tól 1944. augusztus 23-ig.* II. kötet. Összeállította: Jakabffy Elemér, 2–102. o. Lelőhely: Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Manuscrise, Jakabffy, fam. A.1145.

62 Lásd kötetünkben a 103. sz. iratot.

63 Feljegyzések.

64 Szász Pál, a Romániai Magyar Népközösség egyik alelnökének vádja szerint Gyárfás az Andor Henckével és Delfino Roggerivel folytatott 1942. augusztusi tárgyalásain kijelentette: a háború befejezéséig semminemű radikális megoldás nem jöhet szóba az erdélyi kérdést illetően. Így addig az időpontig kizárt a bécsi döntés megváltoztatása, a határmódosítás és a lakosságcsere. Gyárfás azzal védekezett, hogy ez a tengelyhatalmak, nem pedig az ő személyes álláspontja volt.

65 Hencke, Andor.

66 Dehmel, Hans.

(11.) igyekezett Gyárfás tisztázni azokat a félreértéseket, amelyek egynémely nyilatkozatából származtak, illetőleg amelyek miatt magyar részről őt szemrehányásokkal illették. A szemrehányást Szász Pál alelnök tette, ezek indokoltságát Jakabffy Elemér el nem ismerte, Bethlen Bálint gróf, a harmadik alelnök ekkor már nem folyhatott be a Népközösség vezetésébe, mert ő is azon előkelőek közé tartozott, akik az említett – a miniszterek elé juttatott – nyilatkozatok egyikét aláírta. – Az elnökség tagjai között felmerült nézeteltérést Szász Pálnak 1942. szeptember 24-én Gyárfáshoz, Gyárfásnak november 20-án Szász Pálhoz, Gyárfásnak november 26-án Jakabffy Elemérhez, és Jakabffynak december 4-én Gyárfáshoz írt levelei tükrözik vissza. (12.), (13.), (14.), (15.).

A miniszteri bizottság tehát nemcsak, hogy semmiféle könnyítést nem hozott népkisebbségi helyzetünkben, hanem kirobbantotta azt a lappangó ellentétet is, amely a vezetők között már régebb keletű volt.

Adatgyűjtemény a délerdélyi és bánsági magyarság küzdelmeiről és politikai vezetéséről a bécsi döntéstől Románia kilépéséig a Tengelyhatalmak szövetségéből. 1940. augusztus 30-tól 1944. augusztus 23-ig. II. kötet. Összeállította: Jakabffy Elemér, I–I.c. o. Lelőhely: Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de Manuscrise, Jakabffy, fam. A.1145. Gépelt tisztázat.

Történeti kronológia

1940

augusztus 30. A bécsi Belvedere-palota aranytermében Joachim von Ribbentrop német és Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter ünnepélyesen kihirdeti a második bécsi döntést. Ennek értelmében visszakerül Magyarországhoz a trianoni békeszerződés által 1920-ban Romániának ítélt területből mintegy 43 ezer km^2, az ún. Észak-Erdély. Dél-Erdély, mintegy 60 ezer km^2, továbbra is Románia része marad. Az 1930. évi román népszámlálás adatai szerint Dél-Erdélyben 440 ezer magyar nemzetiségű személy él (az összlakosság 14%-a), anyanyelv alapján 473 ezer (15%). Románia *egész* területén a bécsi döntést követően több mint félmillió magyar marad.

augusztus 31. A bosszúvágytól sem mentes, indulatokkal terhelt légkörben elkezdődik a dél-erdélyi és a regáti magyar alkalmazottak elbocsátása, Romániából való kiűzése. A brassói repülőgépgyár kapuján aznap például már egyetlen magyart sem engednek be, a rendelkezést hirdetőtáblán is közlik. Kormányutasításra – visszamenőleges keltezéssel – tömegesen kezdik áthelyezni a magyar származású vasutasokat, pénzügyi és igazságügyi tisztviselőket a kiürítés előtt álló, de még román közigazgatású észak-erdélyi területekre. Csak Piski községből 300 magyar vasutast helyeznek át aznap.

szeptember 1. Brassóban a második bécsi döntés ellen tüntető román vasgárdisták egy székely legényt agyonvernek.

szeptember 2. Arad utcáin, „hazafias dalokat" énekelve, mintegy 400 román tüntet a második bécsi döntés ellen, és számos magyar bolt ablakát betöri.

szeptember 3. Pénzügyminisztériumi rendelet alapján, „szolgálati érdekből" az aradi magyar pénzügyi tisztviselőket Észak-Erdélybe helyezik át, és észak-erdélyi román menekülteket vesznek föl helyükbe.

szeptember 3. Márton Áron gyulafehérvári r. kat. püspök közzéteszi pásztorlevelét, amelyben bejelenti, hogy székhelyén marad, és onnan kormányozza tovább az egész egyházmegyét. Felszólítja papjait, hogy kötelesek helyükön maradni, a Romániában maradt híveit pedig arra kéri, ne gondoljanak mindjárt menekülésre.

szeptember 4. Lemond Ion Gigurtu kormánya. II. Károly király Ion Antonescu tábornokot bízza meg kormányalakítással.

szeptember 5. II. Károly teljhatalmat ruház Ion Antonescura. Királyi dekrétum felfüggeszti az alkotmányt és feloszlatja a korporatív rendi parlamentet.

szeptember 6. II. Károly lemond a trónról fia, Mihály javára.

szeptember 6. A Szeben megyei prefektus közleményt ad ki, amelyben egy belügyminisztériumi rendeletre hivatkozva felszólítja „az átadott területekről

származó” magyar lakosságot, hogy saját érdekében, időben távozzék. Ugyanakkor tapintatra inti a hatóságokat, és óv az erőszak alkalmazásától.

szeptember 6. Bárdossy László bukaresti követ jelenti a magyar külügyminisztériumnak, hogy „román lapok nyílt izgatására bukaresti gyárakból és más vállalatoktól a magyarokat felmondás nélkül és tömegesen elbocsátják”.

szeptember 7. A kolozsvári magyar konzul e napon kelt távirati jelentése szerint a dél-erdélyi magyarokat tömegesen hívják be katonai szolgálatra. Ha nem engedelmeskednek, akkor arra biztatják őket, hogy „szökjenek át” Magyarországra, mert különben hadbíróság elé kerülnek. A jelentkezőkkel viszont közlik: ha nyilatkozatot írnak alá, hogy Magyarországra optálnak, nem kell bevonulniuk. Az aláírás után felszólítják őket, hogy negyvennyolc órán belül hagyják el az országot.

szeptember 10. Az Erdélyi Református Egyházkerület Dél-Erdélyben maradt vezetői intéző bizottsági ülést akarnak tartani Nagyenyeden, de nem kapnak engedélyt. A megjelentek szóbeli hozzájárulással veszik tudomásul, hogy Vásárhelyi János püspök a Romániában maradt egyházkerületi rész kormányzásával Nagy Ferenc tövisi esperest és gr. Bethlen Bálint főgondnokot bízta meg.

szeptember 11. A kolozsvári székhelyű unitárius egyházi tanács a Romániában maradt unitárius egyház vezetését dr. Gál Miklós tordai ügyvédre, egyházi főgondnokra és Árkosi Tamás sinfalvi lelkészre bízza.

szeptember 13. A román sajtóban megjelenik a román Minisztertanács közleménye, amely a „legerélyesebb módon” cáfolja a magyar kisebbség üldözésére vonatkozó budapesti vádakat, tendenciózusnak minősítve azokat.

szeptember 14. Királyi dekrétummal Romániát „nemzeti-legionárius” állammá nyilvánítják. Ion Antonescu a fasiszta Vasgárdával, azaz a „legionáriusokkal” alakít kormányt, és teljhatalmú „államvezető” lesz. Féktelen vasgárdista terror veszi kezdetét az országban.

szeptember 17. Ion Antonescu egy nyilatkozatban arra kéri a hatóságokat és minden románt, „főként pedig az erdélyieket”, hogy óvakodjanak „az embertelen, törvénytelen és elhamarkodott tettektől”, és tanúsítsák a legkorrektebb magatartást a kisebbségiekkel szemben. A dél-erdélyi magyarok üldözése ennek ellenére tovább tart, a román sajtóban pedig uszító és gyűlölködő hangú magyarellenes kampány folyik.

szeptember 22. Szász Pál, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) elnöke megkezdi az Egyesület Dél-Erdélyben maradt részének újjászervezését.

szeptember 26. Dr. Gál Miklós főgondnok világi és Árkosi Tamás egyházi elnöksége alatt, tordai székhellyel, megalakul a Romániai Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa.

szeptember 29. A Romániai Magyar Népközösség bánsági tagozata 5000 kötetes népkönyvtárat nyit Temesváron.

szeptember 30. A magyar pénzügyi, ipari és kereskedelmi vállalatokhoz a román kormány ellenőrző biztosokat rendel ki, válaszlépésként a magyar kormány szeptember 15-i, az észak-erdélyi románokat érintő hasonló lépésére.

október 2. Gyárfás Elemér, a Romániai Magyar Népközösség Dél-Erdélyben maradt elnöki tanácsának tagja, a romániai magyarság 1940–1944 közötti politikai vezetője, kihallgatást kér Ion Antonescutól; több napos szorgalmazás dacára sem tud azonban eléje jutni, mert állítólag a tábornok egy tisztviselő hanyagsága miatt nem értesül a kérésről.

október 3. Az MTI hírül adja, hogy Kürtös vasúti határállomáson 56 órája vesztegel egy 22 vagonból álló román szerelvény, tele magyar nemzetiségű magyar menekülttel. A munkahelyeiktől megfosztott menekültek a hír szerint siralmas állapotban vannak, a határállomáson vízért sem engedik őket kiszállni a vagonokból. A magyar kormány válaszlépésre szánja el magát.

október 4. Kezdetét veszi mind magyar, mind román részről a kölcsönösségen alapuló nemzetiségi politika, amely közel négy évig mérgezi a kétoldalú kapcsolatokat. A magyar hatóságok Nagyváradon és Kolozsváron aznap több száz román családot utasítanak ki embertelen körülmények között az országból, mire Antonescu államvezető kilátásba helyezi: szükség esetén „összeszedik" a romániai magyarság vezetőit és koncentrációs táborokat létesítenek. Elrendeli: ezentúl csak annyi magyar nyelvű lap jelenhet meg Romániában, amennyi az átadott területen román nyelven.

október 6. A román kormány betiltja a *Brassói Lapok* megjelenését.

október 9. A román Minisztertanács közleménye tagadja a magyarok kiutasításáról szóló híreket. Október 8-ig 3828 magyar nemzetiségű személy hagyta el „önként és nem kiutasítva" Romániát, ezzel szemben a magyar hatóságok – áll a közleményben – 11 519 románt utasítottak ki.

október 9. Képviselőházi beszédében Teleki Pál elmondja, hogy október 3-a óta folyamatosan érkeznek Romániából a kürtösi állomásra menekültvonatok, részben új kiüldözöttekkel, részben a már korábban áttett magyarok családtagjaival.

október 11. Magyarországi sajtóbeszámolók szerint egy 60 vagonból álló menekültvonat érkezik Kolozsvárra. A mintegy 400 személy többségében Zsil-völgyi vasutas. Valamennyiüket elbocsátották állásukból, és nyilatkozatot írattak alá velük, hogy önként mondtak föl.

október 12. A gyulafehérvári rendőrkapitányság tájékoztatja a nagyenyedi és abrudbányai rendőr-felügyelőségeket a Magyarországra „repatriálókkal" szemben követendő hatósági eljárásról. A tájékoztató szerint az érintetteknek közjegyző által hitelesített nyilatkozatot kell tenniük optálási szándékukról, ennek alapján a főispáni hivatal távozási engedélyt, a gyulafehérvári rendőrkapitányság pedig határátlépési igazolványt állít ki számukra. (Az egyoldalú nyilatkozatok megtételét a magyar fél nem tekintette a bécsi döntés alapján történő optálásnak.)

október 13. A román kormány betiltja az összes magyar napilapot. A dél-erdélyi magyarság egy ideig teljesen napi sajtó nélkül marad.

október 17–27. Az Észak-, illetve Dél-Erdélyben elkövetett atrocitások ügyében felállított német–olasz vegyes bizottság (az ún. Altenburg–Roggeri bizottság) helyszíni vizsgálatokat folytat. Ezek során Észak- és Dél-Erdélyben

összesen mintegy 3000 km-t tesz meg gépkocsin, és több mint 500 személyt hallgat meg.

október 24. Gyárfás Elemér megbeszéléseket folytat Alexandru Cretzianu külügyi államtitkárral, Mihail Sturdza külügyminiszterrel és Ion Antonescu államvezetővel. Antonescu engedélyezi a Romániai Magyar Népközösség november 4-ére tervezett, nagyenyedi értekezletének megtartását.

október 31. Elkészül az Altenburg–Roggeri bizottság összefoglaló jelentése, amelynek kivonatát, egy-egy szóbeli jegyzék kíséretében, néhány hét múlva mindkét kormány megkapja. A vegyes bizottság általános benyomása az volt, hogy – főleg az ippi és ördögkúti tömegmészárlások miatt – a magyar felet nagyobb felelősség terheli az atrocitások elkövetésében. A dél-erdélyi magyarok ügyében a bizottság megállapítja: a vizsgálat végeztéig, budapesti állítás szerint, 60 ezerre tehető a Romániából kiutasított vagy elmenekült magyarok száma, de ezek közül „csak" mintegy 60–70%-nyi a minden vagyonától megfosztott menekült.

november 4. Nagyenyeden megtartja újjáalakuló ülését a Romániai Magyar Népközösség. Betöltik a második bécsi döntés nyomán megüresedett vezetői tisztségeket. Elnökké Gyárfás Elemért, alelnökké pedig Szász Pál mellé gr. Bethlen Bálintot és Jakabffy Elemért választják. A módosított alapszabály szerint Kolozsvár helyett Nagyenyed lesz a Népközösség új székhelye. Idővel azonban a tényleges központtá Bukarest válik, s mellette a szervezet aradi és brassói tagozata tesz szert nagyobb jelentőségre, elsősorban az ott létesült magyar királyi konzulátusok miatt.

november 8. Gyárfás Elemér és gróf Teleki Ádám megbeszélést folytat Iuliu Maniuval, a Nemzeti Parasztpárt elnökével, a legtekintélyesebb román ellenzéki politikussal. Maniu kifejti: Észak-Erdély Romániához való, remélt visszacsatolása *után* „az erdélyi románok vezetői keresni fogják" majd az erdélyi magyarok baráti kezét.

november 9. Gyárfás Elemért, gróf Teleki Ádámot és Szász Pált kihallgatáson fogadja Ion Antonescu. Az államvezető megismétli október 24-i kijelentését, miszerint amíg ő a miniszterelnök, a romániai magyarság élete és vagyona biztonságban van, de az észak-erdélyi románokkal szembeni erőszakos cselekedetek miatt sokan követelik a dél-erdélyi magyarokkal szembeni megtorlást.

november 12. Nagyenyeden szervezi meg központi irodáját az EMGE elnöke, Szász Pál. Hat kerületet szervez, amelyek élére gazdasági felügyelőket nevez ki.

november 14. A román külügyminisztérium körrendeletet ad ki, amely 1941. február 28-át jelöli meg az optálás határidejének. A magyar kormány álláspontja ezzel szemben az, hogy addig nem lehet optálási időről beszélni, amíg a két fél erre nézve meg nem állapodik.

november 22. Gyárfás Elemér a magyar kormányhoz címzett memorandumában többek között kifejti: ha a magyar és a román kormány legkésőbb karácsonyig nem állapodik meg az optálás kérdésében, akkor „nincs

emberi hatalom – sem erkölcsi, sem fizikai", amely meg tudná állítani a dél-erdélyi magyarok menekülését.

december 9. A kolozsvári *Ellenzék* aznapi száma szerint a román hatóságok a dél-bukovinai Rădăuți városában egy hirdetményt tettek közzé, mely szerint minden magyar lakosnak 1941. február 28-ig kötelező módon optálási nyilatkozatot kell adnia.

december 10. A nagyenyedi rendőrség házkutatást tart az EMGÉ-nél.

december 11. A magyar kormány a sajtó útján felhívja a közvélemény figyelmét, hogy a dél-erdélyi magyarok egyoldalú, a román hatóságok által is szorgalmazott optálási nyilatkozatai csupán a román állampolgárság feladását, illetve a Romániából való eltávozást jelentik, de ilyen eljárással nem nyerhető el a magyar állampolgárság.

december 14. Megjelenik a *Magyar Gazda Naptára* 10 000 példányban. A sajtó nélkül maradt dél-erdélyi magyarság számára ez különösen fontos kulturális esemény.

december 20. A román kultuszminisztérium elutasítja a református egyháznak az önálló egyházkerület szervezésére irányuló kérését. A minisztérium álláspontja az, hogy a bécsi döntés nyomán ideiglenes helyzet áll fenn; a Dél-Erdélyben csonkán maradt egyházkerület így nem választhat püspököt, hanem el kell fogadnia Vásárhelyi János azon intézkedését, amely szerint a Romániában maradt egyházkerületi részt Nagy Ferenc esperes és gr. Bethlen Bálint vezeti. Ugyanez az elvi álláspont érvényesül a Királyhágó melléki csonka egyház ügyében is azzal, hogy itt a vezetést a Dél-Erdélyben maradt rangidős vezetőségi tagok veszik át.

december 20. Az EMGE értekezlete alkalmával Nagyenyeden összegyűlt gazdasági felügyelőket és Szász Pál elnököt előállítják a rendőrségen, s „tiltott gyűlés" címén eljárást indítanak ellenük.

december 22. Megjelenik Nagyenyeden az EMGE félhavi folyóirata, az *Erdélyi Gazda* 1941. január 1-i száma.

december 29. Letartóztatják Szász Pált, az EMGE elnökét és Bitay Endrét, az egyesület központi felügyelőjét, majd a nagyszebeni hadbírósághoz kísérik őket.

december 31. A nagyszebeni hadbíróság szabadlábra helyezi Szász Pált és Bitay Endrét.

1941

Az 1941. évi gépakciók keretében az EMGE összesen 223 mezőgazdasági gépet juttat ingyen vagy kedvezményes áron a magyar kisbirtokosoknak. Ezenkívül 67 tonna gabonát, 34 tonna vetőmagot és több mint 1700 facsemetét oszt ki, a rászorulóknak pedig kölcsönt, illetve gyorssegélyt nyújt.

1941-ben alig ötven dél-erdélyi magyar kiadvány jelenik meg, jó részük néhány oldalas különlenyomat vagy egy–két íves füzet, ismeretterjesztő jelleggel. Könyvkiadó hiányában az egyházak, a Lugoson megjelenő *Magyar Kisebbség* című

folyóirat, a Hangya Szövetkezeti Szövetség és az EMGE adja ki ezeket. Fontos szerepet töltenek be a naptárak, 1941-ben hét naptár jelenik meg.

január 3. Szász Pál kihallgatáson jelenik meg a belügyminisztériumban és ismerteti az EMGE munkáját és célkitűzéseit.

január 8. Keresztes József resicai református lelkészt a rendőrség Gyulafehérváron letartóztatja és több napon át kínozza. Végül a nagyszebeni hadbíróság szabadon bocsátja.

január 13. Az *Universul* c. bukaresti napilap közli Mihai Antonescu igazságügy-miniszter körrendeletét a külföldre távozni kívánó személyek ingatlanaira vonatkozóan. A rendelkezést a hatóságok gyakran úgy alkalmazzák, hogy nem hagyják jóvá az olyan szerződéseket, amelyekben eladóként vagy vevőként magyar nemzetiségűek szerepelnek.

január 20–23. Az egyeduralomra törő vasgárdisták lázadása Ion Antonescu ellen. A Berlin támogatását maga mögött tudó államvezető a hadsereg igénybevételével veri le a lázadást.

január 22. Gráf József lupényi református lelkészt a vasgárdisták összeverik, megkínozzák, és napokon át meghurcolják. A dévai csendőrparancsnokság bocsátja később szabadon.

január 23. Megjelenik Temesváron a *Magyar Néplap* című újság első száma. Felelős szerkesztője Szász István.

január 24. A rendőrség lepecsételi a Magyar Népközösség nagyenyedi központi irodáját.

január 27. Ion Antonescu elnökletével megalakul az új, kizárólag katonákból és „szakértőkből" álló román kormány. Míg a vasgárdista uralom idején elsősorban a dél-erdélyi magyarok személyes biztonsága került gyakran veszélybe (verések, letartóztatások, állandó fenyegetettség), ezt követően főleg a vagyoni biztonságukban és a nyelvhasználat terén szenvednek kárt.

február 6. Megkezdik működésüket a Brassóban és Kolozsváron székelő olasz–német katonai tiszti bizottságok. A Dehmel őrnagy és Pasanizzi kapitány vezette brassói bizottság a dél-erdélyi magyar kisebbség jogvédelmének fontos tényezőjévé válik, bár tevékenysége – akárcsak a kolozsvárié – kevéssé hatékony.

február 8. Gyárfás Elemér első tárgyalása a német–olasz tiszti bizottság tagjaival Brassóban.

február 20. A katonai hatóságok lefoglalják az EMGE nagyenyedi központi irodahelyiségeit.

február 26. Bárdossy László magyar külügyminiszter és Gheorghe Crutzescu budapesti román követ előzetes megállapodást ír alá Budapesten az optálási jog időpontjának szabályozásáról. A jegyzőkönyv értelmében az optálásra nézve Bécsben megállapított hat hónapi határidő „a két kormány által közös egyetértéssel megállapítandó későbbi időpontban fogja kezdetét venni." Ilyen értelmű megegyezés azonban a továbbiakban nem születik, így az optálás részletkérdései továbbra is tisztázatlanok maradnak. Az optálást mint jogforrást a magyar kormány ezért nem ismeri el.

március 1. A kormány újra engedélyezi a *Déli Hírlap*ot, mint a Romániai Magyar Népközösség napilapját. Főszerkesztő: Vuchetich Endre.

március 11. Dél-erdélyi református küldöttség keresi fel a bukaresti kultuszminisztériumot az egyház függő kérdéseinek rendezése tárgyában.

március 14. Rendelettörvény jelenik meg a bőrelosztásról. A rendeletet egyes vidéki hatóságok úgy értelmezik, hogy a magyar iparosoknak nem szabad nyersanyagot adni.

március 17. A Romániai Magyar Népközösség bánsági tagozata egészségügyi szolgálatot szervez.

március 19. A román belügyminiszter rendeletet ad ki arról, hogy a Romániai Magyar Népközösség törvényes szervezet, és működése nem akadályozható.

március 21. A román hatóságok betiltják az *Erdélyi Gazda* megjelenését.

március 21. Aradon és Temesváron megtiltják a magyar cégfeliratok használatát.

március 22. Feloszlatják a Brassói Székely Társaságot és a Magyar Turista Egyesületet, vagyonukat elkobozzák.

március 26. Gyárfás Elemér és Szász Pál kihallgatáson jelennek meg Ion Antonescu tábornoknál. Visszautasítják Antonescu vádjait a dél-erdélyi magyarság állítólagos államellenes mozgalmairól, majd előadják kéréseiket. Szász Pál átnyújtja az EMGE működésének biztosítása érdekében összeállított emlékiratát, Gyárfás pedig az ellenőrző biztosok, illetve a Romániai Magyar Népközösség ügyét hozza szóba.

március 29. A német–olasz tiszti bizottság ismételt sürgetésére feloldják a zár alól a Romániai Magyar Népközösség nagyenyedi központi irodáját.

április 6. Kezdetét veszi Romániában az országos népszámlálás, amelynek adatai szerint a dél-erdélyi „magyar etnikai eredetűek" száma 363 ezerre csökkent, azaz a 3 300 000-es összlakosság kevesebb mint 11%-ára. A menekülthullám következtében Dél-Erdély városaiban a bécsi döntést követő fél évben a magyarság számának átlagos apadása 10–15% körül mozgott, de némely városban (pl. Nagyszebenben vagy Tordán) ezt jóval túlhaladta.

április 26. Szász Pál közbenjárására Ion Antonescu ismét engedélyezi az *Erdélyi Gazd*a megjelenését.

április 27. Az aradi székhelyű magyar evangélikus egyházkerület Argay György temesvári esperest, addigi püspökhelyettest választja püspökének. A román kormány azonban az észak-erdélyi románok sérelmeire hivatkozva, retorzióként, nem erősíti meg tisztségében a püspököt, így elmarad az egyház állami támogatása is.

április 27. Betiltják a temesvári *Magyar Néplap*ot.

április 29. Román–magyar megállapodás születik a kettős birtokosság ügyében.

április 30. A dévai munkaügyi alfelügyelőség bizalmasan felkéri a petrozsényi bányatársaság igazgatóságát, hogy a munkaügyi minisztérium 3040/1941. sz. rendelete alapján valamennyi magyar tisztviselőt azonnal bocsássa el

a vállalattól. Az így megüresedett helyeket román menekültekkel kell betölteni.

május 3. Nagyenyeden megnyílik a Bethlen Gábor teológiai tanfolyam, amely megkezdi a dél-erdélyi magyarság protestáns papképzését.

május 4. Temesváron megnyílik a dr. Kakuk Csecsemőgondozó és Napközi Gyermekotthon. Alapítója és fenntartója a Magyar Nőegylet.

május 11. Magyarország és Románia aláírja a bukovinai székelyek áttelepítéséről szóló megállapodást. 1941 május–júniusában összesen 3279 bukovinai székely család, azaz 13 200 fő települ át a Bácskába.

május 13. A Romániai Magyar Népközösség vezetői megbeszélést tartanak Gáldtőn, Szász Pál lakásán.

május 15. A Hunyad megyei Vulkán községben elsőként rendelik el, hogy tilos magyarul beszélni. A magyaroktól ezenkívül elkobozzák a rádiókészülékeket.

május 20. A Dél-Erdélyi Református Egyház ideiglenes intéző bizottsága alakuló közgyűlést tart Nagyenyeden.

május 31. Nagyenyed város Polgármesteri Hivatala az 1941. március 14-i kormányrendeletre hivatkozva a Bechtold bőrkereskedő cég tudomására hozza, hogy bőrárut csak iparigazolvánnyal rendelkező román és német bőriparosok között szabad szétosztani.

június 1. A román és a magyar kormány egyezsége értelmében kölcsönösen megszüntetik a vállalatokhoz kirendelt ellenőrző biztosok megbízatását.

június 9. A román kormány rendeletet ad ki, amelyben megtiltja a magyar nyelv használatát a nyilvános helyeken. Telefonon sem szabad magyarul beszélni, s bizonyos kategóriájú magyar alkalmazottakat el kell bocsátani.

június 11. Az aradi magyar konzul e napon kelt távirati jelentése szerint Aradon, Temesváron, Lippán és más helységekben elrendelték, hogy a vendéglők, kocsmák, cukrászdák, mozik magyar alkalmazottait június 15-ig kivétel nélkül el kell bocsátani.

június 14. Az aradi magyar konzul jelentése szerint e napon újabb, a magyar alkalmazottak elbocsátását immár általánosan előíró rendelet jelenik meg. A rendőrség mindenütt megtiltja a magyar nyelv használatát, és erre falragaszok figyelmeztetik a lakosságot. A konzul szerint a dél-erdélyi magyarok elkeseredése olyan nagy, hogy sokan már nyílt ellenállásra gondolnak.

június 15. Gyárfás Elemér Bukarestbe utazik, és illetékes helyen kérdést tesz fel a nyelvrendeletre vonatkozólag. A rendeletet először letagadják.

június 22. Románia belép Németország oldalán a szovjetellenes háborúba.

június 27. Rendelet tiltja meg a magyar nyelven való postai levelezést.

június 28. Dr. Takács Lajost, a Romániai Magyar Népközösség temesvári szervezetének főtitkárát az elbocsátott magyar alkalmazottak ügyében szétküldött ügyvédi felszólító levelei miatt letartóztatják, és hadbíróság elé állítják.

július 1. A Romániai Magyar Népközösség petrozsényi irodáját az ottani rendőrség bezárja és az elnököt, Veress Béla unitárius lelkészt (két másik népközösségi vezetővel együtt) letartóztatja. Veress Bélát a Zsil-völgyi magyarság érdekében kifejtett tevékenységéért később két évi börtönre ítélték.

július 6. A román hadseregben szolgáló magyar tartalékos tisztek nagy részét lefokozzák.

július 7. Újra bevezetik az utazási igazolványok rendszerét, amely a vasgárdista lázadás leverése után volt érvényben néhány hétig.

július 7. A bukaresti magyar követ, Nagy László e napon, Sinaián kelt jelentésében kifejti meggyőződését, miszerint a sokasodó magyarellenes intézkedések mögött Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettes áll. Szerinte a román politikus elérkezettnek látja az időt arra, hogy súlyos csapást mérjen a dél-erdélyi magyarságra, abból a feltételezésből kiindulva, hogy a Németországgal vállvetve harcoló Románia immár kénye-kedve szerint bánhat a magyarsággal.

július 7. A *Déli Hírlap* decemberi határidővel regény-, novella- és verspályázatot hirdet meg.

július 9. Az aradi magyar konzul e napon kelt jelentése szerint a magyarok üldözése különösen Temesváron ölt nagyobb méreteket. „Felelőtlen egyének a magyarul beszélőket úton-útfélen inzultálják. Számos magyarnak más bánáti városban kényszerlakhelyet jelöltek ki. Nagy az elkeseredés."

július 11. Gyárfás Elemér Budapestre érkezik. Augusztus elsejéig tárgyalásokat folytat Budapesten és Kolozsváron az iskolakérdés, az észak-erdélyi román ügyvédeknek a kamarákba való bejegyzése, valamint a bankok ügyében.

július 27. A dél-erdélyi magyar vezetők telefonjait kikapcsolják.

augusztus. Egyes magyar becslések szerint a dél-erdélyi magyar ügyvédek, orvosok 1940. évi adóösszegét 800%-kal emelték meg 1941-ben (a románokét átlagosan 400%-kal). A fizetőképtelenséget sok esetben államellenes magatartásnak minősítik, és ilyen alapon eljárást indítanak miatta.

augusztus 7. Brassóban a magyar nyelv használata miatt meggyilkolják Lőrinczy János brassói fiatalembert.

augusztus 23. Gyárfás Elemér a brassói német–olasz tiszti bizottság előtt ismételten feltárja a magyarság legsúlyosabb sérelmeit.

szeptember 10. Az aradi törvényszék ítélete feloszlatja az Aradi Atletikai Clubot.

szeptember 12. A Magyarországon tartózkodó gr. Haller István megállapodást ír alá az észak-erdélyi román szövetkezeti vezetőkkel. A megállapodást a magyar és a román kormány is elfogadja. Az egyezmény lehetővé teszi az összes dél-erdélyi magyar szövetkezetet tömörítő, nagyenyedi székhelyű Hangya Szövetkezeti Szövetség megalakítását.

szeptember 13. Visszaállítják a dél-erdélyi magyar vezetők kikapcsolt telefonjait.

szeptember 24. A csombordi mezőgazdasági iskolát a román hatóságok egy időre kórház céljára elrekvirálják.

október 1. Újra engedélyezik a magyar nyelv használatát a bel- és külföldi posta-, illetve távíróforgalomban.

október 1. Az EMGE-tagok száma a kezdeti 5820-ról több mint 12 600-ra nő.

október 15. Sabin Manuilă, a román Központi Statisztikai Intézet igazgatója megküldi Ion Antonescunak a magyar–román viszály végleges rendezéséről, a lakosságcsere romániai alkalmazási lehetőségeiről szóló részletes tervezetét. A dokumentum szerint az erdélyi magyarok részben a Bácskába és a szerb Bánátba (ez utóbbi terület Magyarországhoz kerülne), részben a Nagyszalonta–Nagyvárad–Szatmárnémeti sávba (a mintegy 5800 km^2-nyi területet Románia átengedné Magyarországnak), a székelyek pedig Kárpátaljára költöznének a rutének helyébe, akiket viszont Ukrajnába telepítenének. Az elképzelés – fő vonásaiban – Antonescu nézeteit is tükrözi.

november 19. Feloszlatják a „Maros" aradi evezős egyesületet.

december 2. A nagyenyedi Bethlen-nyomdát, miután minden hivatalos formaságnak eleget téve, megkezdte munkáját, a nagyenyedi polgármester bezáratja, mivel „nem kért engedélyt a propagandaminisztériumtól".

december 4. A brassói magyar konzul e napon kelt összefoglaló jelentése szerint a magyar nyelv betiltására vonatkozó, azóta visszavont rendeletek hatása még mindig érezhető. Gyakran történnek ezzel kapcsolatos incidensek, a román posta sem veszi mindig tudomásul a visszavonást. A konzul szerint a bukaresti kormány magyarságpolitikájának célja „a magyarság köz- és magánéletének megbénítása, gazdasági életének gyengítése és menekülési vágyának ébrentartása".

december 9. Szügyi Istvánt, a Romániai Magyar Népközösség temesvári szervezetének egyik körzetvezetőjét letartóztatják és súlyosan bántalmazzák, mert a Népközösség részére tagdíjat gyűjtött.

december 16. A nagyenyedi Bethlen-nyomda ismét elkezdheti a tevékenységét azzal a kikötéssel, hogy csak egyházi és didaktikai természetű nyomtatványok előállításával foglalkozhat. Az *Erdélyi Gazdát*, amelyet ez a nyomda állít elő, a minisztérium hajlandó „didaktikai nyomtatványnak" elfogadni.

1942

Ez évben az EMGE összesen 126 mezőgazdasági gépet, jelentős mennyiségű vetőmagot és 20 tonna műtrágyát oszt szét a magyar gazdák között. A nyári gabonaelkobzások alkalmából 110 község magyarságát részesíti segélyben. Hozzájárul a csombordi mezőgazdasági iskola felszerelésének bővítéséhez és mozgalmat indít a silógazdálkodás fejlesztése érdekében.

Az aradi evangélikus magyarok 1942-ben összesen 147 ezer lej értékű adományt gyűjtenek. A karácsonyi segélyezés összege 90 ezer lej.

Összesítve a római katolikus, a református és az evangélikus egyházak aradi kerületeinek ez évi természetes népmozgalmi adatait, kiderül: a magyarság természetes fogyása 379 fő, a házasságkötések száma 101.

január 3. Letartóztatják Sándor Gergely désfalvi unitárius lelkészt.

január 7. Gyárfás Elemér Brassóban újból ismerteti a magyarság sérelmeit a német–olasz tiszti bizottság előtt.

január 10. Első tárgyalás Szügyi István bűnügyében. A vádat kiterjesztik Martzy Mihály temesvári szervezeti elnök, dr. Takács Lajos főtitkár és dr. Telegdy városi kerületi elnökre is.

január 25. A román hatóságok egy időre megszüntetik az utazási igazolványok rendszerét.

február. Kezdetét veszi a magyar nemzetiségű hadköteles férfiak fegyveres frontszolgálatra való igénybevétele, eddig ugyanis „mindössze" hátországbeli munkaszolgálatra küldték őket. Nem egy esetben rögtön menetszázadokba osztják be őket, függetlenül attól, részesültek-e előtte megfelelő kiképzésben, vagy sem. A frontszolgálat elől egyre több dél-erdélyi magyar katonaszökevény menekül Magyarországra.

február 10. Papírhiány címén korlátozzák a *Déli Hírlap* terjedelmét.

február 11. Pleyer Mihályt és 19 éves fiát a román határőrök meggyilkolják Erdőgyarakon.

február 14. Megjelenik az EMGE 1942. évre szóló naptára.

február 17. A tordai magyar tejárusító gazdákat, retorzióként az észak-erdélyi románokkal szembeni magyar bánásmódért, eltiltják a tejárusítástól.

február 20. Új magyar napilap indul Petrozsényben *Napló* címen, román kormánytámogatással. Néhány hónap múlva érdektelenség miatt megszűnik.

február 21. Abrudbányán 17 magyar előfizetőnek bevonják a rádióengedélyét.

február 22. A román rendőrség lepecsételi a segesvári és medgyesi magyar polgári kör helyiségeit.

február 23. A katonai hatóságok ismét lefoglalják az EMGE nagyenyedi központi irodahelyiségeit.

február 24. A román hatóságok bezárják a szászvárosi Magyar Casinót.

február 25. Ismét bevezetik az utazási igazolványok rendszerét. A rendelet szerint az utazási igazolvány nélkül utazókat szigorúan büntetik.

március 1. Ifj. Müller Jenő, a Romániai Magyar Népközösség titkára jelenti, hogy a Torda környéki falvakban a magyarok számára a tordaihoz hasonló tejforgalmi korlátozásokat rendeltek el. Tordatúron például kidobolták, hogy tejet, tejterméket, tojást magyar nem adhat el, és nem is vehet.

március 10. A hivatalos lapban rendelettörvény jelenik meg, amely kötelezővé teszi a hadikölcsönjegyzést.

március 19. Kállay Miklós, az új magyar miniszterelnök programbeszédében „üdvözlő szót" küld „elszakított magyarjaink felé": „kérem őket, viseljék sorsukat keresztényi hittel és megnyugvással és azzal a tudattal, hogy itthon róluk soha meg nem feledkezünk."

március 19. Elvi megállapodás jön létre Magyarország és Románia között a tanárok és tanítók katonai szolgálat alól való felmentése ügyében.

április 8–29. A büntető katonai szolgálatra behívott dél-erdélyi tanárokat, két személy kivételével, hazaengedik.

április 9. A Hangya Szövetkezeti Szövetség közgyűlést tart Nagyenyeden. Elhangzik, hogy a Szövetség közel négymillió lejes haszonnal zárta az 1941. évet. A hiteligények ellátása céljából 30 millió lejes hitel felvételéről döntenek.

május 13. Mihai Antonescu egy zártkörű tanácskozáson kijelenti: ha nem szűnik meg az észak-erdélyi románok üldöztetése, akkor az „utolsó szem kukoricáig, búzáig vagy élelemig mindent elrekvirálunk, és hagyni fogjuk, hogy a nálunk lévő magyar falvak éhen haljanak." Ahol ez a radikális megoldás nem alkalmazható, ott a román menekülteket beültetik a magyar gazdaságokba és lefoglalják a magyar tulajdonban lévő házakat. Ha pedig lázadás törne ki: „géppuska, röviden és egyszerűen".

május 16. A nagyenyedi Bethlen-kollégium tanári testülete kérvényt intéz a bukaresti magyar követhez, amelyben a román kormánynál való közbenjárását szorgalmazza annak érdekében, hogy az intézet tanárait véglegesen mentsék fel a katonai szolgálat alól. Hírek szerint ugyanis júniusban az összes felmentett magyar tanerőt újból be akarják hívni.

május 21. A román belügyminisztérium rendelete felhívja a dél-erdélyi megyék prefektusait, hogy az észak-erdélyi román menekülteket a magyarlakta helységekben magyar családoknál helyezzék el, és e családok gondoskodjanak a menekültek ellátásáról is. A rendeletnek különösen Tordán szereznek érvényt.

május 31. Id. Szász Ferenc EMGE-felügyelőt „kémkedés" vádjával letartóztatják.

június. Az *Erdélyi Gazda* példányszáma a kezdeti 11 ezerről 17 ezerre emelkedik.

június 5. A magyar kormány Bukarestbe küldi Kertész István követségi titkárt a dél-erdélyi magyarság sérelmi anyagának feldolgozása, rendszerbe foglalása érdekében.

június 7. A román közellátási minisztérium bizalmas rendeletet ad ki, amelynek alapján a magyar nemzetiségű személyektől az egész ország területén elkobozzák az összes gabona- és lisztkészletet.

június 9–25. A hadkiegészítő parancsnokságok kiküldöttei a csendőrség, illetve a rendőrség segítségével, házról házra járva, nem csak a gabonát s a lisztet rekvirálják el a magyar lakosságtól – termelőktől és fogyasztóktól egyaránt –, hanem sok helyen minden élelmiszert (zsírt, cukrot stb.) elkoboznak.

június 13. Vladár Ervin követségi tanácsos erőteljesen tiltakozik Gheorghe Davidescunál a rekvirálások ellen, azok beszüntetését és a károk megtérítését követeli. Ezt követően a bukaresti német követnél panaszolja be a román kormányt, a segítségét kérve.

június 13. A brassói német–olasz tiszti bizottság Brassó környékén megkezdi a gabonaelkobzások kivizsgálását.

június 15. Gyárfás Elemér dr. Nagy Miklós jogtanácsos jelenlétében, megbeszélést folytat Valeriu Poppal a gabonarekvirálások ügyében. Elmondja: „álmunkban sem sejtettük, hogy olyan rendszabályok szakadjanak valaha is reánk,

minők alatt népünk már napok óta nyög, s még ma sem tudjuk, hogy voltaképpen miért is kell ezeket a megpróbáltatásokat elszenvednünk."

június 16. Iuliu Maniu a Gyárfás Elemérrel való beszélgetése során határozottan elítéli a gabonarekvirálások során a román hatóságok által elkövetett „súlyos és brutális" visszaéléseket. Gyárfás véleménye szerint Maniunak jelentős része lehetett abban, hogy az erdélyi románság sok helyen segítségére sietett a kenyerüktől megfosztott magyaroknak.

június 20. Dr. Palágyi Jenőt, a Népközösség aradi szervezetének elnökét, retorzióként az észak-erdélyi románokkal való magyar bánásmódért, letartóztatják.

június 23. Törvényrendelet jelenik meg, amely lehetővé teszi a határ menti magyar birtokok kisajátítását és „etnikai románoknak" való átadását.

június 23. A román kormány elrendeli a magyaroktól elkobzott gabona részbeni visszaszolgáltatását. Az intézkedést lassan és következetlenül hajtják végre.

június 24. A brassói magyar konzul jelenti, hogy az ún. „Balla-alapból" (= a magyar kormány által létrehozott titkos alap) a Brassó környéki falvak éhezőinek 250 ezer, Alsó-Fehér megye éhezőinek 1 millió lejt adott. Újabb 10 millió lejt kér az „éhezők támogatására".

június 25. Tordán megkezdik az észak-erdélyi román menekültek magyar házakba való betelepítését.

július 10. Megérkezik Romániába Hencke német és Roggeri olasz különmegbízott, akiket a magyar kormány közbenjárására a tengelyhatalmak küldtek Dél-Erdélybe a gabonaelkobzásokkal kapcsolatos panaszok kivizsgálására.

július 11–14. A román hatóságok ígérgetésekkel és fenyegetésekkel „megelégedettségi nyilatkozatokat" gyűjtenek a magyar lakosságtól.

július 13. A *Déli Hírlap* aznapi számában Kakassy Endre körkérdést tesz fel a dél-erdélyi magyar íróknak, és vallomásra szólítja fel őket írói hivatásukról s az előttük álló irodalmi feladatokról.

július 18. A tövisi kémelhárítás letartóztatja Bitay Endrét, az EMGE központi felügyelőjét, és elveszi a nála található, összegyűjtött sérelmi anyagot.

július 21. Rendeletben szigorítják meg a tiltott határátlépésért járó büntetést. Ezentúl öttől tizenkét évig terjedő börtönbüntetéssel sújthatják a tiltott határátlépőket, akárcsak az őket segítő személyeket.

július 24. Id. Szász Ferencet, akit kémkedés vádja alatt állítottak a nagyszebeni hadbíróság elé, felmentik.

július 28. Hencke és Roggeri különmegbízottak Aradon fejezik be dél-erdélyi körútjukat, innen Észak-Erdélybe távoznak.

augusztus 5. A román kultuszminisztérium rendelete megvonja a magyar papoktól a félárú vasúti jegy váltására jogosító arcképes igazolványokat.

augusztus 13. A nagyenyedi rendőrség, felsőbb rendeletre való hivatkozással, újból betiltja az *Erdélyi Gazda* című folyóiratot.

ősz. A nagyenyedi Bethlen-kollégium és a gyulafehérvári Majláth-főgimnázium tanári kara „népnevelő” munkák kiadásába kezd. Elsőként magyar népmesei gyűjteményt jelentetnek meg.

szeptember 3. A temesvári hadtestparancsnokság augusztus 18-i keltezéssel rendeletet tesz közzé, amely megtiltja a kisebbségi nyelvek (s így a magyar) használatát a közhivatalokban.

szeptember 10. A román nagyvezérkar bizalmas rendelete utasítja a dél-erdélyi megyék prefektusait, hogy az erdőgazdasági vállalatoknál alkalmazott magyar nemzetiségű tisztviselőket, alkalmazottakat, szakmunkásokat azonnali hatállyal el kell bocsátani állásaikból, majd mozgósításuk után ugyanoda kell visszaküldeni őket napszámosokként.

szeptember 18. A magyar lakosoktól elvett rádiókészülékek egy részét visszaadják.

szeptember 19. Márton Áron püspök a magyar külügyminiszter állandó helyettesével, Ghyczy Jenővel folytatott beszélgetése során elmondja: a dél-erdélyi magyar települések „kiürülése” egészen aggasztó méreteket ölt, a 15–50 év közötti férfilakosság szinte teljesen eltűnt. A tömeges menekülés elsősorban a dél-erdélyi magyarság körében tapasztalható „mérhetetlen fásultság és reményvesztettség” következménye.

szeptember 19. A román kormány – írásban ki nem kézbesített, csupán a rendőrök által szóban közölt rendelkezéssel – betiltja az összes magyar nyelvű időszaki lapot, köztük a 20 éves múltra visszatekintő, Lugoson megjelenő, Jakabffy Elemér által jegyzett *Magyar Kisebbség*et, továbbá az *Erdélyi Gazdá*t.

október–december. A télisegély-akció keretében a Romániai Magyar Népközösség Temesvár városi tagozatának tagjai, önkéntes megajánlással, 2,5 millió lejt gyűjtenek össze. Ezáltal 465 szegény család részesül segélyben, és 475 gyermek étkezik a gyermekkonyhákon.

október 2. A *Déli Hírlap* népközösségi tulajdonba megy át, felelős szerkesztője dr. Puhala Sándor.

október 16. A román külügyminisztérium szóbeli jegyzéke közli, hogy Arad, Bihar, Temes-Torontál és Krassó-Szörény megyékben is visszaadták a magyar lakosok rádiókészülékeit.

október 24. A *Déli Hírlap* példányszámát 10 000-re korlátozzák.

október 24. Román–magyar határincidens Kalotaszegen.

október 28–november 9. Hencke és Roggeri különmegbízottak második romániai útja.

november 1. Tordán, a kalotaszegi határincidens román áldozatának temetése után, magyarellenes tüntetésre kerül sor.

november 2–3. Tordán több magyar ház ablakait kővel bezúzzák.

november 5. Gyárfás Elemér bírálja Vita Zsigmondot, a nagyenyedi Bethlen-kollégium tanárát, mivel a dél-erdélyi magyar kultúra fejlesztésére vonatkozó javaslatait Vita legelőször nem neki, a Romániai Magyar Népközösség elnökének küldte meg. Vita javaslatai a következők voltak: „írói csoportok”

szervezése, irodalmi folyóirat létesítése, továbbá egy hely biztosítása vezetőjüknek a Népközösség elnöki tanácsában.

december. A romániai magyar egyházak összesen 7 kisdedóvót, 179 általános iskolát, 15 középiskolát, 1 teológiai akadémiát, 2 gazdasági, 3 kereskedelmi és 4 tanonciskolát működtetnek. Az általános iskolák közül 102 a reformátusok, 62 a római katolikusok, 10 az unitáriusok és 5 az evangélikusok kezében van; 12 középiskolát a katolikusok, 3-at pedig a reformátusok tartanak fent.

december 5. Négy oldalra korlátozzák a *Déli Hírlap* terjedelmét.

december 10. A kormány felfüggeszti az utazási igazolványok rendszerét.

december 11. A nagyenyedi rendőrség felsőbb rendeletre megtiltja az elkészült, vagy készülőben lévő magyar naptárak szétküldését.

december 18. A brassói magyar konzul jelenti a Romániai Magyar Népközösség legfelsőbb vezetésében tapasztalható személyi ellentéteket. Sajnálatosnak tartja, hogy a magyarság vezetői közül „senki sem védi, mindenki támadja" az elnököt, Gyárfás Elemért. Szerinte Gyárfásnak a többi vezető között „egyetlen híve, barátja sincs".

december 20. A magyar naptárakra való tilalmat (a *Gazda Naptár* kivételével) feloldják.

december 23. Rendelet jelenik meg a külföldön tartózkodó katonaköteles személyek kötelező jelentkezéséről. Ennek értelmében, visszamenőleges hatállyal, elvesztik minden vagyonukat azok a katonaszökevények is, akik korábban Magyarországra távoztak. A jelentkezési határidő 40 nap.

december 24. Feloldják a *Gazda Naptár*ra vonatkozó tilalmat.

december 25. Magyarózd és Bükkös magyar községekben egy szakasz csendőr karácsony első napján, éjjel, razziát tart és minden házat végigkutat. Sok élelmiszert összeszednek, számos magyart megvernek.

december 26. Dr. Hauler Pál belényesi római katolikus püspöki helynököt kémkedés gyanúja miatt letartóztatják.

1943

Vita Zsigmond közreadja a *Romániai magyar írók antológiája* című gyűjteményt Endre Károly, Kacsó Sándor, Kakassy Endre, Méliusz József, Olosz Lajos, Szemlér Ferenc írásaival. Ez jelenti a szétszórt dél-erdélyi irodalmi élet összefogásának egyetlen számottevő kísérletét. Fellendül viszont a vallásos irodalom: imakönyvek, énekeskönyvek, bibliaolvasó kalauzok és vallásos elmélkedések jelennek meg.

Ebben az évben Aradon a Katolikus Női Misszió vezette „Vásárhelyi Janka" otthonban 24 idős nő kap hajlékot és ellátást. Rajtuk kívül 16 árva és félárva gyermeket iskoláztatnak és részesítenek teljes ellátásban. Az intézmény fenntartása 782 ezer lejébe kerül a missziónak. Ehhez a

Romániai Magyar Népközösség Arad megyei tagozata 359 ezer lej készpénzzel és 23 ezer lej értékű természetbeni adománnyal járul hozzá.

január. Magyar külügyminisztériumi feljegyzés szerint Gyárfás Elemérrel szemben valóban felvethető, hogy a Romániai Magyar Népközösség belső ügyeinek intézésével keveset foglalkozik, elmulasztotta a központi szervezetet kialakítani, és nem fordít kellő gondot a Népközösség többi vezetőjével való érintkezésre.

január 8. A brassói magyar konzul jelentése szerint a dél-erdélyi magyar ifjúság helyzete kétségbeejtő, ezért „ezres tömegekben" hagyja el szülőföldjét.

január 12. A *Déli Hírlap* főszerkesztője e naptól Olosz Lajos. Felelős szerkesztője (dr. Puhala Sándor helyett) Martzy Mihály.

január 13. Megalakul a brassói Hangya Fogyasztási Szövetkezet. Kezdő tőkéje hárommillió lej. Csatlakozik a nagyenyedi székhelyű Hangya Szövetkezeti Szövetséghez.

január 15. Újból bevezetik az utazási engedélyek rendszerét, amely a magyar lakosságot különösen érzékenyen érinti.

január 18. A román kultuszminisztérium körrendeletben értesíti a magyar egyházak vezetőségét, hogy levelezésükben a román helységneveket a jövőben csak románul használhatják. A helységek magyar elnevezése sem a címzésben, sem a levél szövegében nem szerepelhet.

február. A nagyenyedi Bethlen-kollégium és a gyulafehérvári Majláth-főgimnázium tanári kara megjelenteti a második „népnevelő" füzetet, dr. Musnai László Kőrösi Csoma Sándorról szóló munkáját.

február 4. A brassói magyar konzul jelenti, hogy a helyi román hatóságok magyarokkal szembeni politikája pillanatnyilag kevésbé olyan agresszív, mint amilyen 1941–1942-ben volt. Torda megyében ennek ellenére romlott, Kis-Küküllő megye határ menti falvaiban pedig nem javult a helyzet.

február 28. Közgyűlést tart a csombordi Hangya Fogyasztási Szövetkezet.

március 19. A brassói magyar konzul jelentése szerint a dél-erdélyi városok és községek elrománosítása sehol sem jár akkora eredménnyel, mint Tordán, ahol „a románosítás amerikai tempóban végzi feladatát". Ennek legfőbb oka az észak-erdélyi román menekültek, a „refuzsiáltak" tömeges letelepítése a városban.

április 2. A *Déli Hírlap* aznapi beszámolója szerint a Takács Pál vezette bukaresti református elemi iskola minden tanulója naponta egy pohár tejet kap, kenyérrel együtt, teljesen ingyen. Mátis Endréné tanítónő ezenkívül ebédeltetési akciót szervez. Mindezt jótékony célú adományok teszik lehetővé.

április 4. A nagyenyedi Bethlen-kollégium főgimnáziuma nagyszabású, nyilvános hangversenyt rendez a Vöröskereszt javára. A rendezvény szervezője Fövenyessy Bertalan zenetanár.

április 6. A temesvári Evangélikus Nőegylet rendes közgyűlést tart.

április 11. Újra engedélyezik, korlátozott terjedelemben az *Erdélyi Gazda* című folyóiratot. Ezentúl hetente jelenik meg.

április 11. A nagyenyedi székhelyű Hangya Szövetkezeti Szövetség éves közgyűlése. Jelen van gr. Haller István elnök mellett Márton Áron, Nagy Ferenc és Szász Pál is. Felszólalásában Szász kiemeli: az EMGE „testvéregyesülete a Hangyának", továbbá „gazdának és szövetkezetnek kéz a kézben kell dolgoznia".

április 25. A Romániai Magyar Népközösség nagyenyedi tagozata őszig szünetelteti a népkonyhája működését. A téli hónapokban a népkonyhán átlagosan napi 120–140 személy részesült ingyen ebédben, többségük iskolás vagy munkaképtelen felnőtt volt.

május. Brassóban, dél-erdélyi magyar művészek bevonásával, nagy sikerű képzőművészeti kiállítást szerveznek.

május. Az aradi Kölcsey Egyesület irodalmi pályázatot hirdet romániai középiskolák magyar tanulói számára.

május 2. Éves közgyűlést tart a több mint 2500 tagot számláló aradi „Ajutorul" („Segítség") hitelszövetkezet. Beszédében dr. Széll Lajos elnök a szövetkezeti eszmét méltatja.

május 12. Ülést tart a temesvári Magyar Nőegylet választmányi ülése. Szappanos Gyuláné ügyvezető elnök közli, hogy az elmúlt két évben a választmányi tagok jelentős része elhagyta a várost.

május 13. A nagyenyedi református Bethlen-kollégium római katolikus vallású növendékeinek hittanvizsgáján részt vesz Márton Áron is. A püspök ezt követően meglátogatja a helybeli r. kat. elemi iskola növendékeit.

május 24. Éves közgyűlést tart a lugosi Napközi Gyermekotthon Egylet, dr. Kohányi Viktorné elnök vezetése alatt. A napközi otthonban 55–60, többnyire szegény munkáscsaládból származó gyermeket látnak el.

május 28. A brassói magyar konzul jelentésében bírálja Gyárfás Elemért, mivel Gyárfás határozottan megtiltotta a Romániai Magyar Népközösség megyei szervezeteinek, hogy azok bármiféle panaszt, kérelmet, adatszolgáltatást a német–olasz tiszti bizottsághoz vagy a magyar külképviseleti szervekhez közvetlen úton, az ő megkerülésével benyújtsanak.

május 30. Egyházi hangverseny az aradi minorita templomban. Fellép Hajósné Gábor Györgyike és a Katolikus Daloskör. Karnagy: Kovács Gyula.

nyara. Az aradi Kölcsey Egyesület kézbe veszi a szépirodalmi művek kiadását, és „Fecskés könyvek" címen sorozatot indít szépirodalmi művek kiadására. Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Tömörkény István egy-egy művét közlik újra, és Szemlér Ferenc *Hazajáró lélek* című könyvét is megjelentetik.

június. Útjára indul az aradi *Havi Szemle* című „szépirodalmi és keresztény közművelődési" folyóirat. Felelős szerkesztője Molnár Árpád. Minden nehézség ellenére a folyóirat terjedelmét a kezdeti 20-ról idővel 32 oldalra növelik, a lap olvasóinak táborát pedig 3500 főre. A folyóirat régi hiányt pótol;

megjelenésével a dél-erdélyi magyar irodalmi élet új korszakába lép, s megindul az alkotások korszaka.

június 6. Dr. Litsek Zoltán vezetésével, Lugoson megtartja alakuló közgyűlését a „Fraternitas" hitelszövetkezet. Az alapító okiratot 114 személy írta alá, akik 1051 üzletrészt jegyeztek, 1 051 000 lej értékben.

június 8. A romániai német népcsoport temesvári körzetvezetőségének hivatalos levele leszögezi: magyar nemzetiségű román állampolgár nem sorozható be fegyveres SS-alakulatba.

június 12. Megjelenik a román nemzetvédelmi minisztérium és a belügyminisztérium közös rendelete a határövezetek és a katonai érdekövezetek kiterjesztéséről. Eszerint mindazoknak, akik a határövezetben, illetve a katonai övezetben laknak, vagy birtokkal rendelkeznek ott, engedélyt kell beszerezniük az illetékes hadtestparancsnokságnál. A rendelet érzékenyen érinti a magyarokat is.

június 13. A nagyenyedi Bethlen-kollégium mintegy 100 növendéke a rektor, Elekes Viktor vezetésével, meglátogatja a Hangya Szövetkezeti Szövetség központját. Tövissy Géza vezérigazgató fogadja az érkezőket.

június 20. Éves közgyűlést tart az aradi r. kat. egyházközség. Dr. Széll Lajos egyházközségi elnök kiemeli az ifjúság nevelésének fontosságát.

július 1. A dr. Kakuk Csecsemőgondozó és Napközi Gyermekotthonban csecsemőgondozónői tanfolyam nyílik.

július 4. Elekes Viktor rektor a *Déli Hírlap* aznapi számában nyilatkozza: a nagyenyedi Bethlen-kollégium öt tagozatára összesen 770 tanuló iratkozott be. Az elmúlt tanévben az intézetnek 422 „bennlakója" volt, 90 diák ellátását ingyenesen biztosították.

július 13. Ötvenkilenc éves korában meghal Marczy Mihály, a Romániai Magyar Népközösség bánsági tagozatának elnöke, a *Déli Hírlap* felelős szerkesztője.

július 16. A *Déli Hírlap* ideiglenes felelős szerkesztője Olosz Lajos, a napilap főszerkesztője lesz.

július 31. Nemes Elemér, a Királyhágómelletti Református Egyházkerület püspökhelyettese a *Déli Hírlap* aznapi számában nyilatkozza: az egyházkerület Romániához tartozó területén 27 református felekezetű elemi iskola (és egy óvoda) működik, 52 tanerővel.

augusztus. A dél-erdélyi magyar férfiakat ismét tömegesen hívják be munkaszolgálatra, a legtöbb esetben a végleges leszerelés reménye nélkül.

augusztus 4. A *Déli Hírlap* aznapi híre szerint XII. Pius pápa a „Pro Ecclesia et Pontifice" érmet a kereszttel adományozta Száva Máriának, Erzsébetváros r. kat. óvónőjének. A kitüntetést a katolikus templomban adta át a plébános.

augusztus 8. Az aradi református egyházkerület vallásos ünnepélye bibliamagyarázattal, szavalatokkal, orgonamuzsikával, énekléssel egybekötve.

augusztus 12. Pacha Ágoston temesvári r. kat. megyéspüspök pappá szentelésének 50. évfordulója alkalmából aranymisét tartanak. Az ünnepségen a Romá-

niai Magyar Népközösség képviseletében részt vesz Jakabffy Elemér alelnök is.

augusztus 15. Radnótra az idén is nagy számban érkeznek zarándokok a templomi búcsúra, köztük gr. Haller István és Márton Áron püspök.

augusztus 19. A temesvár-gyárvárosi Katolikus Otthonban, nagyszámú közönség előtt, az ifjúság vallásos ünnepélyt rendez.

augusztus 22. A *Déli Hírlap* aznapi híre szerint, pappá szentelésének 50. évfordulója alkalmából, Pacha Ágoston megyéspüspök 20 000 lejt juttatott el a Romániai Magyar Népközösség bánsági irodájába, a diáksegély-akció javára.

augusztus 26. A *Déli Hírlap*nak Árkosi Tamás elmondja: a romániai unitárius egyháznak a második bécsi döntés után tizenkét felekezeti elemi iskolája volt, de a „felmerült nehézségek" miatt csak kilenc kezdheti meg közülük az új tanévet.

augusztus 28. Az aradi magyar konzul értesülése szerint néhány nap óta tömegesen kézbesítik ki a behívókat a magyar nemzetiségű férfiaknak, még olyanoknak is, akik egy-két hete szereltek le. A kiszivárgott hírek szerint munkaszolgálatra („koncsentrára") hívják be őket. Három-négy havi munkaszolgálat után 14 napi szabadság engedélyezhető számukra.

szeptember. Ettól kezdve a *Havi Szemle* mint „a Romániai Magyar Népközösség szépirodalmi és keresztény közművelődési folyóirata" jelenik meg.

szeptember. A romániai magyar evangélikus egyházkerület négynapos tudományos konferenciát tart Brassóban, amelyen a református egyház is képviselteti magát. A konferencia tematikája: „a hitből való megigazulás kérdése".

szeptember 3. A brassói magyar konzul szerint a bécsi döntés óta eltelt három év alatt „a legvéresebb és legvészesebb sebet" a magyarság lelke kapta, mivel a dél-erdélyi magyar úgy érzi, hogy teljesen ki van a román államnak szolgáltatva.

szeptember 4. Az aradi magyar konzul jelenti, hogy csak Temes megyében 5000-re emelkedett néhány hét alatt a munkaszolgálatra behívott magyarok száma. A behívottak korhatára gyakran túl van az 50. életéven is.

szeptember 5. Argay György evangélikus püspök lelkészi működésének 25. évfordulójáról emlékeznek meg Aradon. Purgly László ez alkalomból kiemeli: „szoros családi kapcsolatba kell tömörítenünk egyházainkat".

szeptember 8. A máriaradnai Kisboldogasszony napi zarándoklaton mintegy 12 000 hívő vesz részt.

szeptember 12. Az aznapi *Déli Hírlap* szerint a Romániai Magyar Népközösség közbenjárására a román kormány engedélyt adott arra, hogy a katonai kórházakban a magyar ápoltak magyar nyelvű lapokat és könyveket olvashassanak, miután a cenzúra felülvizsgálta és jóváhagyta azokat.

szeptember 19. A *Déli Hírlap*ban megjelenő nyilatkozatában Márton Áron püspök méltatja a dél-erdélyi, elsősorban Zsil-völgyi magyar munkásság áldozatkészségét a hitvallásos iskolák támogatása terén.

szeptember 22. A nagyenyedi Bethlen-kollégium évnyitó ünnepségén Szász Pál főgondnok kijelenti: „elsősorban bátor, acélos erejű és jellemes férfiakat” kell nevelni, hogy „népünk erősségei legyenek”.

október 4. A temesvár-gyárvárosi r. kat. egyházközség templomi búcsúja.

október 18. Nagy Károly temesvári szalaggyáros, református főgondnok, 50. születésnapja alkalmából 100 000 lejt adományoz a temesvári református egyház templomalapja javára.

október 23. Nagy Ferenc református püspökhelyettes nyilatkozza az aznapi *Déli Hírlap*nak: a dél-erdélyi református felekezeti oktatás helyzete 1940 ősze óta egyre válságosabb. Csökkent a református iskolák száma, így a református tankötelesek mindössze egyharmada tanul hitvallásos iskolákban. A válság fő oka: nagyon sok tanító eltávozott.

október 24. A *Déli Hírlap* beszámol a csombordi mezőgazdasági iskola tanévnyitójáról. Az ünnepségen Szász Pál kijelenti: „A magyar gazda parancsa az, hogy legyen alázatos. Lelkében nem lehet se gőg, se gyűlölet... Ebben az iskolában sohasem fogtok ember-gyűlöletet tanulni, csak ember-szeretetet.”

október 25–26. A romániai magyar evangélikus egyházkerület Brassóban tartja éves közgyűlését. Purgly László egyházkerületi felügyelő megnyitó beszédében kiemeli: a jelen legsürgetőbb feladata összefogni az erőket, „félretéve mindent, ami elválaszthatna egymástól, egyetértő testvéri szeretetben munkálni egyházunk és népünk javát”.

október 31. Pacha Ágoston megyéspüspök felszenteli az aradi minorita templom új főoltárát.

november. Állatrekvirálási akciót indítanak a román hatóságok a dél-erdélyi magyarok ellen. Szarvasmarhákat, lovakat, sertéseket rekvirálnak, diszkriminatív alapon, kizárólag magyaroktól. Az állatokért cserében igen alacsony árat fizetnek a gazdáknak.

november 5. Hertelendy Andor bukaresti magyar követ jelentése szerint „a dél-erdélyi magyarság sanyargatása könyörtelenül folyik tovább. Úgy a munka-, mind a katonai szolgálatra való behívások..., továbbá jószág-elrekvirálások, bekvártélyozások, perbefogások stb. miatt sűrűsödnek a panaszok.”

november 7. A temesvári Magyar Nőegylet – nagyszámú közönség jelenlétében – megtartja évadnyitó teadélutánját.

november 12. Dr. Parecz György népközösségi főtitkár feljegyzése szerint a dél-erdélyi magyaroktól eddig mintegy 1890 szarvasmarhát és 110 lovat rekviráltak el a román hatóságok.

november 13. A brassói magyar konzul nagyenyedi értesülései szerint „a jobbérzésű románok”, főként az értelmiségiek, helytelenítik a magyarokat sújtó állatrekvirálásokat, s ennek kifejezést is adnak egyes beszélgetésekben.

november 14. A temesvári Református Nőszövetség teadélutánja. A pénzbevételt a Vöröskereszt javára és a szegény sorsú gyermekek felruházására fordítják.

november 19. Az aznapi *Déli Hírlap* híre szerint a dr. Kakuk Csecsemőgondozó és Napközi Gyermekotthon „káposztahetet” hirdet. Eszerint „mindenki, aki teheti, káposztát adakozzék, ha csak egy-egy fejet is. Egyebekben főként használt gyermekruhát kérnek, esetleg használt felnőttruhákat.”

november 21. Márton Áron püspök szolgáltatja ki a bérmálás szentségét a nagyenyedi r. kat. ifjúságnak. Kiemeli: „még soha nem volt úgy reá szorulva a szeretetre az emberiség, mint manapság, amikor a gyűlölködés vérözönnel önti el a földet s amikor a népek és egyesek elnyomása napirenden van.”

november 28. A nagyenyedi r. kat. elemi iskolában nyilvános szavalóversenyt rendeznek, amelyet dr. Kulcsár Mihály házfőnök-prelátus, az iskolaszék elnöke nyit meg.

december. Az MTI bizalmas értesülése szerint Pacha Ágoston megyéspüspök állítólag körlevelet küldött egyházmegyéje magyar plébánosainak és közölte a kultuszminiszter, ill. a nagyvezérkar rendeletét, miszerint az egyházmegye magyar templomainak valamennyi harangját a hadsereg részére be kell szolgáltatni. Az értesülés szerint a német plébániákra nem vonatkozik a rendelet.

december 2. Magyarpécskán a r. kat. plébánia vezetésével megnyílik a télikonyha. Másfél hónap leforgása alatt mintegy 2500 ebédet osztanak ki szegény sorsú gyermekeknek és munkaképtelen időseknek.

december 5. A temesvári református ifjúság e nappal kezdődően, három vasárnap egymásután, jótékony célú karácsonyi kiállítást és vásárt rendez.

december 11. Az aradi magyar konzul jelenti, hogy joghatósága területén a román nagyvezérkar beszüntette a magyarokat sújtó állatrekvirálásokat.

december 11. A *Déli Hírlap* híre szerint a Romániai Magyar Népközösség hadiárvái részére egy magát megnevezni nem kívánó olvasó 1500 lejt adományozott.

december 19. A temesvári evangélikus tanulóifjúság karácsonyfa-ünnepélye. Ebből az alkalomból az Evangélikus Nőegylet a szegény sorsú tanulókat meleg téli ruhával és cipővel látja el, ezenkívül cukorkával, gyümölccsel, süteménnyel és játékszerrel ajándékozza meg.

december 24. A *Déli Hírlap* beszámol arról, hogy Végvár község református egyháztanácsa nagy örömmel fogadta özv. Csátray Mihályné Enyedi Erzsébet elhatározását, miszerint nyolc hold szántóföldjét az egyháznak ajándékozta azzal, hogy a tiszta jövedelemből jó előmenetelű szegény diákokat támogassanak.

1944

január 2. A temesvár-erzsébetvárosi r. kat. ifjúság műkedvelő köre nagy sikerrel adja elő a *Leányvásár* című három felvonásos operettet. Az előadást a következő napokban megismétlik.

január 10. Ismét érvénybe lép a román állampolgárok számára az utazási engedélyek beszerzésének kötelezettsége.

január 21. Jellmann Gyulát, a gyulafehérvári Batthyáneum igazgatóját, akit érdemei elismeréseképpen Márton Áron tiszteletbeli kanonokká nevezett ki, beiktatják új méltóságába.

január 26–28. A brassói magyar konzulátus vezetője, Zilahi-Sebess Jenő, dél-erdélyi útja alkalmából megállapítja, hogy a magyarság helyzete egyre gyorsabban romlik. Tapasztalata szerint a dél-erdélyi magyar vezetők, kevés kivételtől eltekintve, megegyeznek abban, hogy „néhány, legfeljebb öt-hat év alatt a magyarság száma annyira csökkenni fog, hogy a szórványok legfeljebb a statisztikusok és történetkutatók számára jelentenek érdekességet."

február. Az aradi Kölcsey Egyesület regény-, a *Havi Szemle* című folyóirat elbeszélés-, míg a temesvári Arany János Társaság verspályázatot hirdet.

február. Megkezdődik a munkatáborokban sínylődő magyarok részleges leszerelése. A román táborparancsnokságok azonban igyekeznek minden eszközzel meggátolni a Romániai Magyar Népközösség és a magyar egyházak segélyakcióját, amely a lerongyolódott, volt munkatáborosok felruházására irányul.

február 16. A *Déli Hírlap* beszámolója arról, hogy a brassói református templomban megemlékeztek a helyi Református Szeretetház megalakulásának 25. évfordulójáról. Beszédet mondott Szabó Béni, a Romániai Magyar Népközösség brassói tagozatának elnöke is.

február 19. A brassói magyar konzul jelenti, hogy a leszerelő munkatáborosok ügyében kifejtett dél-erdélyi magyar egyházi segélyakció válságba került. Az egyházi vezetők emiatt Gyárfás Elemért hibáztatják, pontosabban az általa tanúsított „érthetetlen passzivitást". A konzul szerint az egyházi vezetők és Gyárfás között amúgy is rossz viszony ezzel újból akut állapotba került.

március. A Romániai Magyar Népközösség brassói tagozatának vezetősége burgonyát, hagymát és babot oszt ki segélyként a szegényeknek és a katonai szolgálatot teljesítők szerény anyagi körülmények között élő családtagjai között.

március. Gr. Haller István, a Hangya Szövetkezeti Szövetség elnöke – Tövissy Géza vezérigazgató és Fekete György, az iskolai szövetkezeti munka központi irányítója kíséretében – meglátogatja Aradon, Temesváron és Brassóban az iskolai szövetkezeteket.

március 5. A temesvári Magyar Nőegylet jótékony célú teadélutánt rendez. A befolyt jövedelmet a szegény sorsú magyar diákok és a Vöröskereszt javára fordítják.

március 9. A *Déli Hírlap* közli Szász Pál felhívását, amely a szegényebb falusi lakosság vászonnal való ellátását szorgalmazza. „Segítsünk magunkon!" – írja. Kender- és lenvetésre, ill. -feldolgozásra buzdítja a gazdaköröket.

március 19. Gr. Haller István a *Déli Hírlap*nak elmondja: a Hangya Szövetkezeti Szövetséghez 181 szövetkezet tartozik. Ezek megoszlása: 87 fogyasztási-, 76 hitel-, 12 tej- és 6 vegyes szövetkezet. A fentiek összességükben – 44

137 szövetkező család erkölcsi ereje mellett – 85 millió lej értékű szövetkezeti üzletrésztőkét és tartalékalapot jelentenek.

március 23. A *Déli Hírlap* beszámol a temesvári „Vitamin” paprikamalom-szövetkezet és az aradi „Önsegély” hitelszövetkezet éves rendes közgyűléseiről. Az „Önsegély” közgyűlése felhívással fordult Arad magyarságához, hogy tekintse kötelességének a szövetkezet támogatását.

március 26. A temesvári Hangya Szövetkezet megtartja éves közgyűlését. Bejelentik, hogy a szövetkezet 3%-os osztalékot fizet.

március 27. A lugosi Hangya Szövetkezet éves közgyűlést tart.

március 29. A *Déli Hírlap* beszámolója Kerelőszentpálról, ahol Korfanta Mária tanítónő megszervezte a szegény gyerekek téli konyháját. Naponta 25 gyermeknek biztosítottak meleg ebédet.

április. Az aradi Kölcsey Egyesület regénypályázatot hirdet. A benyújtási határidő 1944. május 31.

április 4. A Hangya Szövetkezeti Szövetség éves közgyűlése Nagyenyeden, amelyen részt vesz Márton Áron, Nagy Ferenc, Gál Miklós és Szász Pál is. Beszédében Szász Pál kiemeli: „ha a humánumért való szolgálatunkat gúnykacajjal is fogadják, akkor is szolgálnunk kell, ez a sorsunk, ez az életünk”.

április 13. Az aznapi *Déli Hírlap* beszámol a csombordi mezőgazdasági iskola évzárójáról, amelyen ott volt Nagy Ferenc, gr. Haller István és Kacsó Sándor is. Előzőleg hetvenegy gazdafiú vizsgázott sikerrel. Nagy Ferenc püspökhelyettes beszédében kiemelte: „akárhova kerültök, fiúk, ne feledjétek, hogy őrhelyen álltok és az őrhelyen állás törvénye: a becsület és a hűség!”.

április 16. A temesvári „Corvin” Hitelszövetkezet éves közgyűlését tartja. Cseh Mihály elnök kiemeli, hogy a „Corvin” 1943-ban az ország első hitelszövetkezetévé lett: a tagok száma 1197-tel nőtt, akik 13 480 üzletrészt jegyeztek.

április 20. Gyulafehérvári beszélgetésük során Márton Áron püspök megkéri Luby Gézát, a brassói magyar konzulátus vezetőjét, adja át Sztójay Döme miniszterelnöknek a személyes üzenetét. Ebben egyebek mellett arra kéri a magyar kormányt, hogy a jövőben a dél-erdélyi magyarság helyzete és az erdélyi kérdés ne szoríttassék háttérbe.

április 26. Traub István bukaresti ideiglenes magyar ügyvivő beszámol arról, hogy a román harctéri helyzet romlásával egyidejűleg bizonyos enyhülés mutatkozik a dél-erdélyi magyarokkal szembeni román bánásmódban. „Ez az agyonnyomorgatott dél-erdélyi magyaroknak talán némi könnyítést fog hozni” – írja.

április 28. A brassói magyar konzul szerint a hadi helyzet alakulása miatt a dél-erdélyi magyarokban „a határozott veszélyérzet fokozatosan tudatosul és gondolkodásmódjukra, valamint magatartásukra is átformáló erővel hat. Az egyéni sérelmek fokozatosan szorulnak háttérbe, hogy helyet adjanak a nagyobb problémák megértésének.”

május. A Hangya Szövetkezeti Szövetség „Szövetkezet” c. hivatalos lapja fölhívást tesz közzé a tagszövetkezetek felé, hogy azok – a vasúti áruszállítások korlátozása miatt –saját hatáskörükben sürgősen szervezzék meg a szekérrel való szállítást.

május 7. Tisztújító közgyűlést tart az aradi Kölcsey Egyesület. Új elnökké Olosz Lajost választják meg, aki kijelenti, hogy tisztségét elsősorban kötelességnek tekinti.

május 7. Az aradi evangélikus egyházközség éves közgyűlése. Beszámolójában Argay György püspök elmondja, hogy az egyház munkáját erősen korlátozzák a háborús állapotok: „különösen a gyülekezéshez kötött munka szenvedett, amit a légi veszély lehetetlenné tesz”.

május 21. A végvári református elemi iskola hálaadó istentisztelettel zárja fennállásának 150. tanévét. Kádár Károly igazgató beszámolója szerint a 273 tanulóból mindössze 13-an ismétlők, és közel 60 jó tanuló kapott jutalomkönyvet.

május 23. Jakabffy Elemér meglátogatja a dr. Kakuk Csecsemőgondozó és Napközi Gyermekotthont Temesváron, ahol Szappanos Gyuláné elnöknő vezetésével megtekinti az óvóhelyet és annak berendezését is.

május 25. A Romániai Magyar Népközösség vezetőinek gáldtői értekezlete. Márton Áron, Nagy Ferenc, Szász Pál és gróf Haller István egyebek mellett azt javasolja Gyárfás Elemérnek, hogy mielőbb hívja össze az elnöki tanácsot, annak határozatait pedig tartsa tiszteletben. Válaszában Gyárfás közli, hogy az utazási korlázások miatt ezt nem tartja lehetségesnek. Márton Áron élesen bírálja Gyárfás egyszemélyes vezetési stílusát, és tiltakozásképpen elhárít magától a „Népközösség munkájában való mindennemű kollaborációt”.

június. A nagyenyedi Bethlen-kollégium tanítóképző intézete felhívja az intézmény összes tanulóját, hogy ez év nyarán mindenkinek legkevesebb két havi közmunkára kell jelentkeznie a lakóhelyén, lehetőleg református tanintézeteknél. Az 1944/1945-ös tanévre való beiratkozásnál fel kell majd mutatni a közmunka elvégzéséről szóló hivatalos iratot.

június 1. A *Déli Hírlap* közli az április 16-án és május 6-án Brassót ért nagy szövetséges légitámadások magyar áldozatainak neveit. A nem végleges adatok szerint április 16-án 35, míg május 6-án 27 magyar esett áldozatul Brassóban a bombázásoknak.

június 13. A Gyárfás Elemérnek írt levélben Gál Miklós, Szász Pál és gr. Haller István bejelentik, hogy teljes szolidaritást vállalnak Márton Áron püspökkel.

június 19. A *Déli Hírlap*ban megjelenik Szabó Béni „Testvérek” című, drámai hangú felhívása, amelyben a Brassót ért, addigi három nagy bombatámadás kapcsán segítséget kér a „magyar testvérektől” „pénzben, ruhában, fehérneműben, lábbeliekben, mindenki tehetségéhez mérten, hogy átsegíthessük reászorult testvéreinket életük eme kétségbeesett szakaszán”. A felhívást a június 21-i lapszám megismétli.

július. Pappá szentelésének 20. évfordulója alkalmából Márton Áron püspököt nagy számban keresik fel papjai és hívei jókívánságaikkal.

július 1. Traub István bukaresti ideiglenes magyar ügyvivő jelenti: mintegy két éve a román hatóságok tervszerűen akadályozzák új magyar iparosműhelyek megnyitását és azt, hogy a magyar iparos képesítést szerezzen. Nem tartja azonban kizártnak, hogy a közeljövőben javulás fog bekövetkezni e téren.

július 7. A *Déli Hírlap*ban Jakabffy Elemér közöl vezércikket „Lelkiismeret-vizsgálatot kérek!" címszó alatt. Leírja, hogy Brassó mellett Temesvárt és Aradot is szörnyű légitámadások érték. A bombakárosultak megsegítésére hívja fel a dél-erdélyi magyarságot. Beszámol arról, hogy a Romániai Magyar Népközösség központilag kezeli az egyes tagozatokhoz érkező adományokat.

július 10. Az aradi minorita templomban gyászmisét tartanak az 1944. július 3-i légitámadás áldozatainak lelki üdvéért.

július 14. A brassói magyar konzul szerint a dél-erdélyi magyarság két legégetőbb problémája a családfőknek s a fiatal férfiaknak Magyarországra történt szökése és a megmaradó férfilakosság munkaszolgálatra való kíméletlen bevonultatása.

július 21. Az Aradi Polgári Jótékony Nőegylet éves közgyűlést tart.

július 26. Mivel Gyárfás Elemér nem hajlandó összehívni a Romániai Magyar Népközösség elnöki tanácsülését, ezért Gál Miklós, Szász Pál és gr. Haller István lemond elnöki tanácsi tagságáról.

július 28. Gyászmisét tartanak a Temesvár-erzsébetvárosi r. kat. plébániatemplomban a július 3-i légitámadás áldozatainak lelki üdvéért. Másnap ugyanott a békéért miséznek.

július 31. A *Déli Hírlap*ban Jakabffy Elemér vezércikkben méltatja Márton Áron főpapi és emberi nagyságát, a püspök pappá szentelésének 20. évfordulója alkalmából.

augusztus 2–9. A román titkosrendőrség e heti jelentése szerint Gyárfás Elemér utasításba adta a Romániai Magyar Népközösség bukaresti vezetőinek, hogy fokozottan törekedjenek a román demokratákkal való jó együttműködés helyreállítására, mivel rövid időn belül Romániát e demokraták fogják irányítani.

augusztus 5. A román titkosrendőrség értesülése szerint e napon Dr. Horváth Sándor, bukaresti római katolikus magyar plébános felkeresi a pápai nunciatúra vikáriusát, és utasításokat kér tőle a magyar zsidók kikeresztelése ügyében. A rendőrségi értesülés szerint a keresztlevelek beszerzésével Szász István, helyi népközösségi vezető foglalkozik intenzíven, dr. Parecz György népközösségi főtitkár ösztönzésére.

1944. augusztus 6. Sor kerül a gyulafehérvári r. kat. egyházközség újonnan megválasztott gondnoka, Fejér József eskütételére és beiktatására.

augusztus 15. A Temesvár-erzsébetvárosi r. kat. plébániatemplom felszentelésének 25. évfordulóján Pacha Ágoston megyéspüspök ünnepi igét hirdet. Az

istentiszteleten a szintén 25. évfordulóját ünneplő erzsébetvárosi énekkar működik közre, Wittmann Pál karnagy vezetésével.

augusztus 23. I. Mihály király a hadsereg és az ellenzék támogatásával politikai fordulatot hajt végre Romániában: letartóztatja Ion Antonescut és kormányának kulcsembereit, hadat üzen Németországnak s átáll a szövetségesek oldalára. Népéhez intézett kiáltványában „az igazságtalan bécsi döntés által ránk erőszakolt határok" átlépésére, „Erdély felszabadítására" buzdít.

szeptember 12. Moszkvában aláírják a Románia és a szövetséges nagyhatalmak közötti fegyverszüneti egyezményt. A dokumentum 19. pontja kimondja: „Erdélyt (vagy annak nagyobb részét) Romániának adják vissza, a békeszerződés jóváhagyásától függően."

Megjegyzés: a kronológia bővített változata a világhálón olvasható. L. Balogh Béni: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia.* http://balogh.adatbank. transindex.ro/ (Letöltve: 2013. augusztus 25.)

Kulcsszereplők rövid életrajzai

Antonescu, Ion (1882–1946). Hivatásos katonatiszt, politikus. 1931-től tábornok, 1941-től marsall. 1923–1926 között párizsi, brüsszeli, londoni katonai attasé. 1933–1934-ben a román hadsereg nagyvezérkarának főnöke, 1937–1938-ban honvédelmi miniszter. 1940. szeptember 5-étől 1944. augusztus 23-i letartóztatásáig teljhatalmú miniszterelnök, 1940. szeptember 14-étől „államvezető". 1946-ban Bukarestben bíróság elé állítják és háborús bűnösként kivégzik.

Antonescu, Mihai (1904–1946). Jogász, politikus. Ion Antonescu első kormányában igazságügyminiszter, később államminiszter és propagandaminiszter. 1941. június 21-én miniszterelnök-helyettesé, június 29-én külügyminiszterré is kinevezik. 1944. augusztus 23-án letartóztatják, majd 1946-ban Bukarestben bíróság elé állítják és háborús bűnösként kivégzik.

Bárdossy László (1890–1946). Diplomata, politikus. 1927-től a külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője, 1930-tól a londoni követség első beosztott tisztviselője. 1934–1941 között bukaresti követ. 1941. február 4-től 1942. március 7-ig külügyminiszter, 1941. április 3-tól 1942. március 7-ig miniszterelnök. 1945-ben a népbíróság háborús bűnösként halálra ítéli, 1946-ban kivégzik.

Bethlen Bálint (1887–1946). Földbirtokos, politikus. Az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnoka, a második bécsi döntés után a Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész Ideiglenes Intézőbizottságának elnöke, mely tisztséget 1944 őszén bekövetkezett internálásáig tölti be. 1940. november 4-étől a Romániai Magyar Népközösség alelnöke.

Csáky István (1894–1941). Diplomata, politikus. 1929-től a külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője, ezt követően a madridi követség ideiglenes ügyvivője. 1935-től a külügyminisztérium miniszteri kabinetjének vezetője. 1938. december 10-étől 1941. január 27-én bekövetkezett haláláig külügyminiszter.

Csopey Dénes (1907–?). Diplomata. 1934–1937 között a pozsonyi konzulátuson szolgált, majd a külügyminisztérium központi apparátusában. 1939–1940-ben a berlini követség beosztottja. 1940 októberétől 1941 júniusáig a brassói konzulátus vezetője. Ezt követően a külügyminiszter titkárságának, 1944. március 24-étől a külügyminisztérium politikai osztályának a vezetője.

Davidescu, Gheorghe (1892–1973). Jogász, diplomata. 1921-től 1940-ig Budapesten, Varsóban, Tallinban, Moszkvában és a román külügyminisztérium központi apparátusában szolgált. 1941. október 11-étől 1944. október 1-jéig a külügyminisztérium „vezértitkára", azaz a külügyminiszter helyettese. 1946-ban rendelkezési állományba helyezik.

Dehmel, Hans (1896–?). Hivatásos katonatiszt. A Harmadik Birodalom katonai hírszerző és elhárító szervezete, az Abwehr II. osztályának tisztje, kisebbségi szakértő. 1941–1943 között a brassói német–olasz tiszti bizottság vezetője. 1944–1945-ben az Abwehr tisztjeként Prágában szolgál. 1945-ben amerikai, majd cseh és szovjet fogságba kerül.

Filotti, Eugen (1896–1975). Diplomata, író, szerkesztő. Az 1930-as években a román külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője, majd ankarai, athéni és szófiai követ. 1941–1944 között budapesti követ. 1944 ősze és 1945 márciusa között a külügyminiszter helyettese, majd a béke-előkészítő osztály vezetője. A párizsi békekonferencián résztvevő román küldöttség politikai bizottságának technikai vezetője.

Gál Miklós (1889–1951). Ügyvéd, politikus. A két világháború között az Országos Magyar Párt Központi Intézőbizottságának tagja, 1932–1938 között a bukaresti parlament képviselője. A Romániai Magyar Népközösség Elnöki Tanácsának tagja, amely tisztségről 1944. július 26-án lemond. 1938-tól 1951-ig az unitárius egyház főgondnoka, 1940–1944 között Árkosi Tamással együtt a dél-erdélyi unitárius egyház vezetője.

Ghyczy Jenő (1893–1982). Diplomata. 1919–1944 között a külügyminisztérium tisztviselője. A kölni konzulátuson, majd a bécsi, a szófiai, a prágai, a belgrádi és a berlini követségeken dolgozott. 1939. június 30-ától a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője. 1941. szeptember 15-étől 1942. július 23-ig a külügyminiszter állandó helyettese, ezt követően 1944. március 22-ig külügyminiszter.

Gyárfás Elemér (1884–1945). Politikus, közgazdász, publicista. 1917–1918-ban Kis-Küküllő vármegye főispánja. 1921 után az Országos Magyar Párt elnöki tanácsának tagja, 1926-tól Csík megye szenátora, 1933-tól az Erdélyi Római Katolikus Státus világi elnöke. 1940–1944 között a Romániai Magyar Népközösség elnökeként a dél-erdélyi magyarság politikai vezetője. Román katonák 1944 végén elhurcolják. 1945-ben, Bukarestben hal meg.

Haller István (1896–1971). Gazdálkodó, szövetkezeti vezető. 1928-tól 1944 ig a nagyenyedi Hangya Szövetkezetek Szövetségének elnöke. A Romániai Magyar

Népközösség Elnöki Tanácsának tagja, amely tisztségről 1944. július 26-án lemond. 1944. augusztus 23-át követően a román hatóságok letartóztatják és Balázsfalvára internálják, ahonnan 1944 novemberében szabadul.

Hencke, Andor (1895–1984). Diplomata. 1922-től Moszkvában, Kijevben, Prágában, Madridban és a német külügyminisztérium központi apparátusában teljesít szolgálatot. 1942-ben az Erdélyben vizsgálatot folytató német–olasz vegyes bizottság egyik vezetője. 1943–1945 között a német külügyminisztérium politikai osztályának vezetője.

Jakabffy Elemér (1881–1963). Politikus, jogász, publicista. 1910–1918 között a magyar, 1928–1938 között a román parlament képviselője. 1922–1938 között az Országos Magyar Párt, 1940–1944 között pedig a Romániai Magyar Népközösség alelnöke. 1922-től 1942-ig a Magyar Kisebbség című folyóirat alapító szerkesztője. 1944–1945-ben internálva van, 1949-től 1954-ig Hátszegen él kényszerlakhelyen.

Kacsó Sándor (1901–1984). Író, szerkesztő. 1938–1940 között a *Brassói Lapok* főszerkesztője. 1941 és 1944 között („hivatalosan" csak 1942-től) a nagyenyedi *Erdélyi Gazdá*t szerkeszti. 1945–1946-ban a *Falvak Népe*, 1947–1952 között a *Romániai Magyar Szó* főszerkesztője. Ugyanebben az időben (1947–1952) a Magyar Népi Szövetség elnöke.

Kállay Miklós (1887–1967). Politikus. 1932–1935 között földművelésügyi miniszter, 1937-től a Magyar Királyi Öntözésügyi Hivatal elnöke. 1942. március 9-étől 1944. március 19-ig miniszterelnök, 1943 júliusáig külügyminiszter is. 1944 végén a nyilasok és a németek fogságába kerül, majd a mauthauseni és a dachaui koncentrációs táborban raboskodik. Emigrációban, New Yorkban hal meg.

Kertész István (1904–1986). Jogász, diplomata. 1942-ben a bukaresti magyar követség első titkára. 1943–1944-ben a külügyminisztérium politikai osztályán folyó béke-előkészítő munka operatív irányítója, 1945-től pedig a Béke-előkészítő osztály vezetője. A párizsi magyar békedelegáció főtitkára, 1947-ben római követ. Még ugyanabban az évben lemond a külügyi szolgálatról és az Egyesült Államokba emigrál.

Lorx Tibor (1907–?). Diplomata. 1930-tól szolgál a külügyminisztériumban, 1934–1939 között a bukaresti követségen dolgozik. 1941 márciusától 1943 márciusáig az aradi konzulátus vezetője. Központi szolgálatra rendelik, majd 1943 júliusától a berlini követségen szolgál.

Luby Géza (?–?). Diplomata. 1939-től szolgál a külügyminisztériumban. 1942-től a kulturális osztály helyettes vezetője, 1944 áprilisától a brassói konzulátus vezetője.

Maniu, Iuliu (1873–1953). Politikus. 1918 előtt az erdélyi román nemzeti mozgalom egyik vezetője. 1918–1920 között a nagyszebeni Kormányzótanács elnöke. 1919–1926 között a Nemzeti Párt, 1926-tól 1933-ig, illetve 1937-től 1947-ig a Nemzeti Parasztpárt elnöke. A húszas-harmincas évek fordulóján többször miniszterelnök. 1947-ben letartóztatják és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélik.

Manuilă, Sabin (1894–1964). Demográfus, a Román Tudományos Akadémia tagja. 1937–1947 között a román Központi Statisztikai Intézet igazgatója. 1948-ban emigrál, és az Amerikai Egyesült Államokban telepedik le.

Márton Áron (1896–1980). Katolikus egyházi főméltóság. 1938. szeptember 14-étől az erdélyi (gyulafehérvári) katolikus püspökség apostoli kormányzója, majd 1938. december 24-étől haláláig püspöke. 1940–1944 között a dél-erdélyi magyarság nem hivatalos, erkölcsi-szellemi irányítója. 1949-től 1955-ig politikai okok miatt börtönbe zárják, ezt követően 1967-ig Gyulafehérváron házi őrizetben tartják.

Nagy Ferenc (1890–1953). Református egyházi vezető. 1916-tól harminc éven át tövisi lelkész, 1930-tól a Gyulafehérvári Református Egyházmegye esperese. 1940–1945 között a Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész Ideiglenes Intézőbizottságának elnöke, püspökhelyettes. 1946-ban nyugdíjba vonul, ezután haláláig a kolozsvári nyugdíjpénztár ügyintézője.

Nagy László (1888–?). Diplomata. 1923-tól 1941-ig a prágai, az ankarai, a bukaresti, a római követségeken dolgozozik. 1941 márciusától 1943 szeptemberéig bukaresti követ. Ezt követően a külügyminiszter közvetlen rendelkezése alatt áll.

Parcher Félix, ifj. (?–?). Diplomata. 1932-től 1943-ig a római és a vatikáni követségen, illetve a központi apparátusban szolgál. 1943 áprilisától az aradi konzulátus vezetője. A német megszállás után is állomáshelyén marad.

Pop, Valeriu (1892–1958). Politikus. 1936–1937-ben ipari és kereskedelmi miniszter. A Turnu Severinben 1940. augusztus 16. és 24. között lezajlott sikertelen magyar–román tárgyalások román küldöttségének vezetője. 1940–1942 között a román külügyminisztérium beosztottja, a magyar ügyek szakértője.

Roggeri, Delfino (1889–1979). Diplomata. Berlinben, Bernben, Prágában, Washingtonban, Londonban, Ottawában és az olasz külügyminisztérium központi apparátusában teljesít szolgálatot. 1936-tól 1940-ig rigai követ. Az Erdélyben

1940-ben, majd 1942-ben vizsgálatot folytató mindkét német–olasz vegyes bizottság társelnöke.

Sturdza, Mihail (1886–1980). Diplomata, politikus. 1927 és 1940 között Washingtonban, Rigában, Koppenhágában teljesít diplomáciai szolgálatot, és a román külügyminisztérium központi apparátusában is dolgozik. 1940. szeptember 14-e és 1941. január 26-a között a Vasgárda képviseletében külügyminiszter. Az 1944 decemberében alakult bécsi emigrációs kormány külügyminisztere. Emigrációban, Madridban hal meg.

Szász Pál (1881–1954). Nagyiparos, agrárszakember, politikus. 1933–1948 között a nagyenyedi Bethlen Kollégium főgondnoka. 1936-tól az EMGE, 1940-től az EMGE Dél-Erdélyben maradt részének elnöke. A Romániai Magyar Népközösség alelnöke és Elnöki Tanácsának tagja. Az alelnöki tisztségről 1942. szeptember 24-én, az elnöki tanácstagságról 1944. július 26-án mond le. 1950-ben koholt vádak alapján letartóztatják, négy évvel később a börtönben meghal.

Szentmiklósy Andor (1893–1945). Diplomata. Pályáját 1919-ben kezdte a külügyminisztériumban. A központi apparátusban és számos követségen szolgált. 1941. szeptember 19-étől 1943. július 23-ig a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, ezt követően 1944. április 3-ig a külügyminiszter állandó helyettese. A német megszállók letartóztatják, 1945-ben a dachaui koncentrációs táborban hal meg.

Sztankay Zoltán (1902–?). Diplomata. A clevelandi konzulátuson, a New York-i főkonzulátuson és a pozsonyi követségen tevékenykedik. 1941 júniusától 1943 októberéig a brassói konzulátus vezetője, ezt követően a zürichi tiszteletbeli konzulátuson szolgál.

Sztójay Döme (1883–1946). Hivatásos katonatiszt, diplomata, politikus. 1925–1933 között berlini katonai attasé, majd 1935-ig a Honvédelmi Minisztérium elnöki osztályának vezetője. 1935-től 1944-ig berlini követ. 1944. március 22-től augusztus 29-ig miniszterelnök és külügyminiszter. 1946-ban a népbíróság háborús bűnösként halálra ítéli és kivégzik.

Teleki Pál (1879–1941). Földrajztudós, politikus. 1920–1921-ben miniszterelnök, a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere, külügyminiszter. 1938–1939-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1939. február 16-tól 1941. április 3-án elkövetett öngyilkosságáig újból miniszterelnök, közben egy ideig külügyminiszter is. 1913-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

Vásárhelyi János (1888–1960). Református egyházi főméltóság. 1918-tól Désen, 1921-től Kolozsváron lelkész. 1923-tól esperes, majd 1926-tól egyházkerületi főjegyző. 1936-tól egészen haláláig az Erdélyi református egyházkerület püspöke. Jelentős közéleti tevékenységet fejt ki, és számos egyházi írása jelenik meg.

Vita Zsigmond (1906–1998). Irodalom- és művelődéstörténész. 1928–1953 a nagyenyedi Bethlen Kollégium tanára, 1956-tól 1968-as nyugdíjazásáig ugyanott könyvtáros. 1943–1944-ben Aradon megjelenő Havi Szemle egyik szerkesztője. Számos tanulmány és önálló kötet szerzője.

Vladár Ervin (1897–?). Diplomata. 1921–1923 között a bukaresti, 1930–1933 között a párizsi követségen tevékenykedett. 1939-től 1941-ig a genfi főkonzulátus vezetője. 1941 áprilisától 1942 júniusáig újból a bukaresti követségen állomásozik. Ezt követően a külügyminisztérium központi állományába kerül, 1943–1944-ben ismét a genfi főkonzulátus vezetője.

Zilahi-Sebess Jenő (1910–?). Diplomata. 1942–1943-ban a külügyminisztérium kulturális osztályának vezetője. 1943 októberétől 1944. március végéig brassói konzul, ezt követően a külügyminisztérium sajtóosztályának élére kerül.

Ion Antonescu
(*Limes,* 2011. 2. sz. 10. o.)

Mihai Antonescu
(*Limes,* 2011. 2. sz. 10. o.)

Mihail Sturdza
(Mihail Sturdza: *România şi sfârşitul Europei. Amintiri din ţara pierdută.* Alba Iulia – Paris, 1994, Fronde.)

Iuliu Maniu
(Dinu C. Giurescu: [coord.]: *Istoria Românilor. Vol. IX. România în anii 1940-1947.* Bucureşti, 2008, Editura Enciclopedică, 115. o.)

Gyárfás Elemér
(*Magyar Népnaptár* 1943, XV. évfolyam. Kiadja és szerkeszti a Romániai Magyar Népközösség Bánsági Szervezete, Timişoara, 59. o.)

Szász Pál
(*Limes,* 2011. 2. sz. 28. o.)

Jakabffy Elemér
(*Magyar Népnaptár* 1943, XV. évfolyam. Kiadja és szerkeszti a Romániai Magyar Népközösség Bánsági Szervezete, Timişoara, 31. o.)

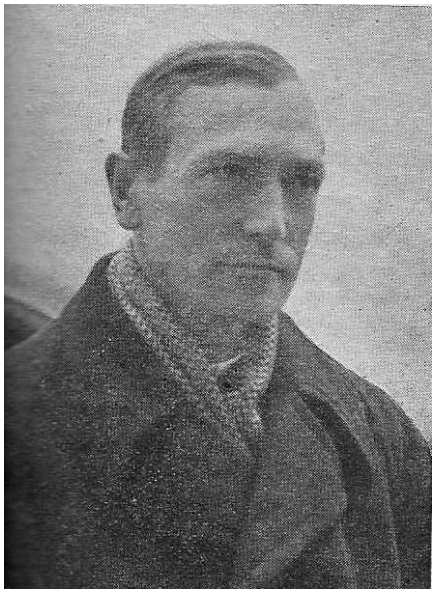

Márton Áron
(*Magyar Népnaptár* 1943, XV. évfolyam. Kiadja és szerkeszti a Romániai Magyar Népközösség Bánsági Szervezete, Timişoara, 61. o.)

Nagy Ferenc
(*Magyar Népnaptár* 1943, XV. évfolyam. Kiadja és szerkeszti a Romániai Magyar Népközösség Bánsági Szervezete, Timişoara, 31. o.)

Gál Miklós
(*Unitárius Közlöny,* XLVIII. évfolyam, Cluj-Kolozsvár, 1938. február, 2. sz. 30. o.)

Argay György
(*Magyar Népnaptár* 1943, XV. évfolyam. Kiadja és szerkeszti a Romániai Magyar Népközösség Bánsági Szervezete, Timişoara, 65. o.)

Vásárhelyi János
(http://vladar.eu/download/vasarhelyi.jpg)

Debreczeni István
(*Magyar Népnaptár* 1943, XV. évfolyam. Kiadja és szerkeszti a Romániai Magyar Népközösség Bánsági Szervezete, Timişoara,

Martzy Mihály
(*Magyar Népnaptár* 1943, XV. évfolyam. Kiadja és szerkeszti a Romániai Magyar Népközösség Bánsági Szervezete, Timişoara, 68. o.)

Olosz Lajos
(*Magyar Népnaptár* 1943, XV. évfolyam. Kiadja és szerkeszti a Romániai Magyar Népközösség Bánsági Szervezete, Timişoara, 70. o.)

Vita Zsigmond
(http://www.nagyenyed.ro/vita-zsigmond)

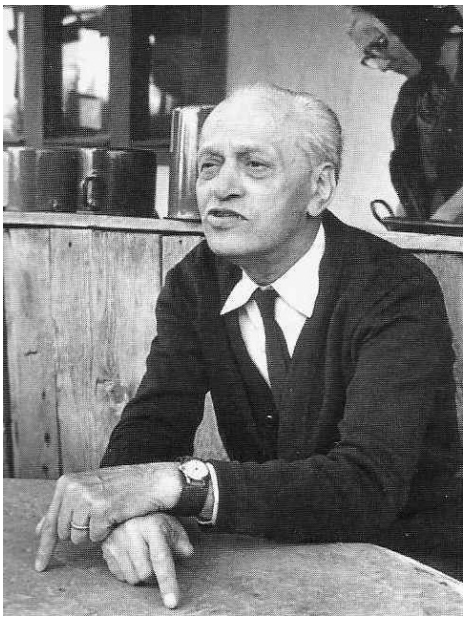

Kacsó Sándor
(Fülöp Mihály – Vincze Gábor: *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről [1945–1947]*. H. n., 1998, Teleki László Alapítvány, 12. sz. kép)

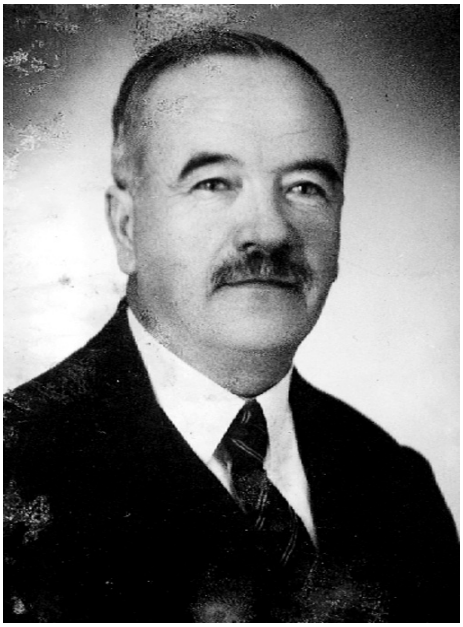

Nagy Béla
segesvári unitárius esperes
(A fénykép Jakabházi Béla Botond tulajdonát képezi)

Fodor József
(*Magyar Népnaptár* 1943, XV. évfolyam. Kiadja és szerkeszti a Romániai Magyar Népközösség Bánsági Szervezete, Timişoara, 73. o.)

Személynévmutató

A
Ablonczy Balázs 21, 24, 25, 27, 28, 95–97
Ablonczy László 19, 97
Achim, Viorel 32, 34, 35, 94, 97
Ágocs János 395
Agocs József 395
Albert József 347, 348
Altenburg, Günther 80, 393
Antonescu, Ion 7, 11, 30, 31, 32–34, 36–42, 49, 54, 58, 75, 93–96, 98, 102–107, 155, 144, 272, 286, 404, 417–424, 427, 443, 449
Antonescu, Mihai 7, 13, 31, 33, 84, 86, 87, 89, 91, 93, 108, 109, 112, 179, 375, 378, 422, 426, 429, 443, 449
Antonya Mihály 358
Arató Andor 406–408
Ardeleanu, Ion 42, 94, 105
Argay György 61, 240, 292, 423, 435, 440, 451
Arimia, Vasile 105
Árkosi Tamás 61, 358, 418, 418, 435, 444
Atzél Ede 276, 332
Averescu, Alexandru 148

B
Babuczay György 240
Bălan, Nicolae 222
Balázs Gábor 395
Balázs Sándor 64, 95
Bálint Istvánné 412
Bálint Jánosné 412
Balla Pál 11, 163, 195, 265
Balogh Béni, L. 18–21, 27, 32–35, 38, 41, 42, 44–46, 49, 50, 52–56, 60–62, 67, 70, 74, 80, 84, 88, 89, 94–97, 99, 268, 281, 364, 442
Bancos, Dorel 39, 96
Bánffy Miklós 46, 47
Barabás Béla 20
Barabás István 220
Barabás Miklós 358
Barát Lajos 395
Baráth Tibor 24
Bârcianu, követ 244
Bárdi Nándor 17, 19, 21, 23, 24, 38, 46, 47, 60, 70, 97, 99, 330
Bárdossy László 8, 9, 13, 20, 22, 26, 68, 70, 71, 76, 77, 103, 144, 150, 152, 155, 158, 160, 163, 287, 391, 418, 422, 443
Bédi Imre 8, 141
Beke György 20, 97
Béldi Gergely 25, 118, 166
Benczédi Domokos 358
Benczédi Márton 359
Bende Béla 358
Benjamin, Lya 40, 94
Benkő Levente 21, 28, 97
Berthe Nándor 240
Betegh Miklós 355
Bethlen Bálint 12, 49, 57, 61, 68, 265, 274, 277, 280, 338, 349–351, 415, 418, 420, 421, 443
Bethlen György 46, 47, 53, 56, 117, 296, 331, 334
Bethlen István 25
Bethlen László 338
Bichiceanu, Virgil 76
Binder Albert 297
Bíró István 358, 362
Bíró Pál 297
Birton István 352
Bitay Endre 53, 55, 297, 300, 421, 429
Bitay Pál 142
Bodoczy Sándor 358
Bodor Gizella 297
Boér György 24
Boér Richárd 355
Bokor, lelkész 134
Bolchis, Victor 35
Bolovan, Ioan 34, 97
Bolovan, Sorina 34, 97
Bondár Sándor 408
Bonhardt Attila 75, 99
Borbély Miklós 218
Boros Béni 240
Boros Endre 297
Boros József 335, 336, 342, 343, 352
Bothmer Károly 43
Botz Ida 297
Braham, Randolph L. 40, 96
Brozik Félix 156
Buday János 352
Budisteanu, Radu 114, 115

Burus Endre 17
Butai Sándor 408, 409
Buzogány Kálmán 362

C
Case, Holly 27, 75, 87, 96
Catargi, Marcelle 400
Cerbore, követségi tanácsos 400, 401
Chinezu, Ion 283
Cholnoky Gyozo 32, 97
Ciano, Galeazzo 18, 81, 82, 417
Cioca, N. V. 224, 225
Cioflec, felügyelő 410
Ciucă, Marcel-Dumitru 33, 95, 104, 107
Constantin, Constantin S. 108, 111
Coriolan, Ştefan 7, 101
Corneliu Dragalina 35
Cosma, Tr. 129
Crainic, Nichifor 32
Cretzianu, Alexandru 148, 268, 278, 420
Cristea, Miron 46
Crutzescu, Gheorghe 71, 76, 269, 287, 422
Czédly Károly 240

Cs
Csákány Béla 315
Csáky István 8, 11, 68, 81, 136, 265, 268, 281, 443
Csatári Dániel 28, 30, 71, 76–78, 86–88, 90, 91, 96
Csátray Mihályné Enyedi Erzsébet, özv. 437
Cseh Mihály 439
Cselényi Pál 43
Csongvai Árpád 359
Csopey Dénes 8, 13, 76, 77, 136, 138, 144, 147, 391, 397, 443
Csőgör Lajos 19, 20

D
Dániel Péter 240
Davidescu, Gheorghe 52, 81, 86, 148, 174, 175, 177, 178, 393, 394, 428, 444
Deák Mihály 395
Debreczeni István 351, 452
Dehmel, Hans 75–78, 80, 393, 395–400, 412, 414, 422, 444
Demeter Béla 53, 254
Demse Péter 152, 153
Dénes Ferenc 338
Dénes János 393
Desbordes Kamillo 395
Deutsch József 259
Diaconescu, Nicolae 108
Dianu, Romulus 13, 226, 375, 378
Dobre, Florica 83, 94, 127, 129, 131
Domokos Ferencné, özv. 408
Domokos Jolán 297
Dumitrásné, besúgó 186
Dumitrescu, ezredes 238
Dunst László 76

E
Egry Gábor 20, 21, 23, 24, 32, 33, 38, 46, 96, 98
Elefterescu, Mircea 266
Elekes Dénes 152
Elekes Viktor 274, 297, 349, 434
Endre Károly 65, 431
Enescu, Ion 76
Enyedi István 222
Erdő Vilma 359
Erfling, Julius 76
Erős János 413

F
Fábián Ibolyka 411
Fabricius, Wilhelm 120
Farkas Miklós 218, 219, 221
Fejér Gerő 335, 342, 352
Fejér József 441
Fekete György 438
Fekete János 406
Fekete József 406
Fekete Lajos 359
Fekete Magda 315
Fekete Mihály *lásd* Fekete Nagy Mihály
Fekete Nagy Mihály 62, 356
Ferdinánd, I., román király 271
Ferencz Jakab 152
Fetter Elemér 240
Filotti, Eugen 9, 85, 86, 175, 181, 182, 444
Finta Andor 297
Firneisz György 240
Fischer Aladár 64, 184
Fodor Árpád 358
Fodor József 48, 331, 408, 409, 453
Fodor, tisztviselő 266
Fogarassy László 272
Földesi Margit 38, 97
Fövenyessy Bertalan 434
Franyó Zoltán 270, 376–378

Fuhrmann János 315, 404
Fülöp Árpád 359, 361

G
Gábor Jánosné 244
Gadó Jenő 240
Gagyi József 18, 99
Gál Gyula 358
Gál Miklós 49, 58, 59, 61, 265, 274, 277, 280, 321, 327, 333, 358, 418, 439, 440, 441, 444, 451
Gálffi András 358, 361
Gáll Miklós *lásd* Gál Miklós
Geblescu, Dan 400
Gelei Béla 134
Georgescu, tábornok 380
Gergely Jenő 28, 98
Gh., N., tartalékos hadnagy 212
Ghyczy Jenő 8–10, 85, 86, 90, 132, 181, 182, 195, 232, 234, 238, 241, 244, 246, 247, 430, 444
Gigurtu, Ion 36, 40, 417
Giurescu, Dinu C. 36, 39, 40, 98
Goga, Octavian 40
Gombási János 358, 361
Gombos Károly 392
Gombosné 392
Gönczy János 222
Grad, Cornel 60, 95, 336, 343
Gráf József 218, 394, 422
Grauszán Károly 217
Grószek Ferenc 10, 37, 217–219
Groza, Petru 29, 41, 95, 148
Gruber Áron 218

Gy
Gyallai-Pap Domokos *lásd* Gyallay Domokos
Gyallay Domokos 254, 386
Gyárfás Elemér 11, 25, 46–51, 54, 58, 62, 66, 70, 72, 93, 94, 118, 179–181, 195, 226, 234, 235, 246, 248, 264, 265, 268, 274–277, 280, 281, 283, 285, 286, 291, 292, 305, 310–312, 316, 317, 319–321, 324–328, 333, 335, 392, 393, 400, 404, 414, 419–421, 423–428, 430–432, 438, 440, 441, 444, 450
Györbíró, titkár 323
György Béla 46
György Zsigmond 274

H
Haag, Werner 76
Hajósné Gábor Györgyike 435
Haller István 45, 49, 58, 59, 265, 274, 277, 319, 321, 323, 326, 327, 333, 355, 425, 433, 435, 438–441, 444
Halmágyi Pál 359
Halmágyiné Tóth Ilona 359
Hámori Péter 29, 98
Harcsa György 219
Hațieganu, Emil 10, 30, 31, 86, 226, 227, 269, 270, 277
Hauler Pál 352, 431
Havrin József 395
Hegedüs, vendéglős 134
Hencke, Andor 46, 56, 84, 85, 87–90, 108, 184, 193, 401, 404–408, 411, 413, 414, 429, 430, 445
Hermes, Henrich 222
Herpay Mihály 395
Hertelendy Andor 436
Hitler, Adolf 35, 40, 84, 86, 94, 120, 121, 128
Hoffinger Károly 222
Hóman Bálint 22
Horthy Miklós 22, 26, 94, 96, 331
Horváth Jenő 64
Horváth Sándor 41, 444
Horváth Sz. Ferenc 25, 40, 46, 47, 98, 486
Hossu, Iuliu 30, 277
Höniger Ferenc 395
Hun Nándor 9, 187, 192
Huros Antal 218–221

I
Illésfalvi Péter 42, 96, 98
Ilyés 244
Illyés Gyula 30
Imre László 352
Imreh József 393
Iorga, Nicolae 33
Irimia, Vasile 42, 94
Ivanovici, Dan 131

J
Jakab László 352
Jakabffy Elemér 12, 14, 47–50, 52, 54, 56, 57, 59, 94, 95, 141, 189, 238, 266, 274, 276, 277, 279, 328–330, 334, 370, 383, 384, 404, 407, 408, 411, 413–415, 420, 430, 440, 441, 445, 450
Jakabovics Jenő 218

Janisch Dezső 408, 411
Járay Istvánné, özv. 297
Járay Márton 274
Jaszter István 222
Jellmann Gyula 352, 438
Jénáki Ferenc 352, 355
Jinga, Alexandru 131
Joanovits József 220
Joó Rudolf 220
Jósika Gábor 222, 355
József Domokos 359
Juhász Gyula 23, 81, 94, 96
Juhász István 98
Juhász János 407

K
Kabos Éva 395
Kabos István 395
Kacsó Béla 218
Kacsó Sándor 19, 47, 54, 57, 59, 64, 65, 95, 98, 297, 331, 384, 386, 431, 439, 445, 446, 453
Kádár Károly 440
Kajtsa, tanító 162
Kakassy Endre 65, 383, 384, 431, 429
Kakuk János 8, 132, 274, 279, 280, 330, 424, 436, 442
Kállay Miklós 9–14, 20, 22, 26, 86, 90, 166, 167, 169, 172, 174, 181, 183, 195, 207, 209, 211, 214, 223, 226, 229, 303, 305, 310, 311, 356, 379, 383, 385, 398, 399, 412, 427, 445
Kálmán Mihály 218
Károly, II., román király 36, 46, 272, 331, 417
Károlyi, szénvizsgáló 220
Kasler, telepes 161
Kászonyi Alajos 335, 342, 352
Kénossy Zoltán 53, 297
Kenschitzky, Walter 75
Kepes Elek 221
Keresztes József 12, 274, 332, 394, 422
Keresztes-Fischer Ferenc 9, 194
Kertész István 9, 26, 64, 69, 78, 95, 169, 172, 173, 199, 206, 209, 254, 293, 428, 445
Kicsid Géza 222
Killinger, Manfred von 86, 150, 169, 175
Kiss György 395
Kiss Gyula 295
Kiss Sándor 259
Kóbori József 222
Kohányi Viktorné 433
Kolosy Márton 355
Komárnitzky László 218
Kónya, mészáros 201
Korfanta Mária 439
Kotroczó István 395
Kovács Dezső 218
Kovács Gyula 433
Kovács István lelkész 359
Kovács István lugosi lakos 406
Kovács Jakab 218
Kovács Kiss Gyöngy 97
Kovács, gyógyszerész 244
Kozma Béla 359, 360
Kozma Gyuláné, özv. 297
Kőhalminé 135
Kökösi Kálmán 358
Köüttel, orvos 244
Krausz Tamás 85, 98
Krehl, Alfred 76
Kres Kornél, szurdoki 274
Kriebel Metellusné 12, 347
Kukla József 395
Kulcsár Mihály 437
Kuszálik Péter 54, 64, 100

L
László Antal 152, 153
László Balázs 359
Lelik György 395
Litsek Zoltán 434
Logothett Arisztid 160
Lorx Tibor 10, 13, 78, 170, 207, 208, 214, 216, 223, 379, 382–384, 445
Lőrinczy Dénes 358, 361
Lőrinczy Gergely 359
Lőrinczy János 426
Luby Géza 11–13, 250–252, 319, 365, 439, 446
Ludwigh Gyula 274, 280
Lukács László 394
Lukács Sándor 359, 362
Lupuné Lukács Margit 359

M
Macalik Győző 352
Macartney, C. A. 84, 96
Majláth Gusztáv Károly 336
Major Sándor 359
Makkai László 23
Malecz János 152, 153

Mánázim, börtönigazgató 260
Manea, Vasilica 127, 129, 131
Maniu, Iuliu 30, 37, 281, 282, 420, 429, 446, 449
Manoilescu, Mihail 125
Manolescu, Ştefan 9, 193
Manuilă, Sabin 31, 32, 34, 35, 93–95, 426, 427, 446
Már István 47
Marosi András 218
Márton Áron 9, 13, 20, 49, 57–60, 68, 73, 87, 95, 154, 166, 183, 195, 198, 202, 247, 250, 265, 276, 319, 321, 323, 326, 327, 331–336, 342, 343, 349, 352, 353, 355, 365, 417, 431, 434, 435, 437–441, 446, 450
Martonosi Géza 349
Martzy Mihály 52, 383, 384, 405, 406, 408, 427, 432, 452
Máthé Sándor 186, 359, 361
Mátyus Gergely 359
Medgyessy István *lásd* Meggyessy István
Meggyessy István 297, 372, 411
Meitani, Gheorghe 113, 114
Méliusz József 65, 98, 431
Meskó Miklós 52, 220, 221, 274, 275, 277, 396
Mester Miklós 27, 72
Mészáros, kém 260
Mihály, I., román király 37, 442
Miklós István 359
Miklós János 359
Mikó Imre 21, 47, 96, 98, 267, 296
Mikszáth Kálmán 65, 433
Miskovits Ernő 395
Módi János 218
Módi Mihály 218
Modóc, rendőrbiztos 218
Moháti, tisztviselő 165
Mohátiné 165
Moldvai Miklós 220
Molnár Árpád 64, 433
Molnár Károly 156
Móricz Zsigmond 65, 433
Muntean, Aurel 258, 259
Mureşanu, Camil 34, 97
Musnai László 434
Mussolini, Benito 120
Müller Jenő, id. 57, 58, 265, 274, 277
Müller Jenő, ifj. 57, 58, 163, 297, 305, 394, 427

N

Nagy Alpár-Csaba 17, 19, 45, 57, 61, 73, 96, 98
Nagy Béla, csegezi lelkész 358
Nagy Béla, csombordi lelkész 349
Nagy Béla segesvári lelkész, esperes 359, 361, 453
Nagy Dénes 358, 361
Nagy Domokos 358
Nagy Endre 19, 54, 297, 386
Nagy Ferenc 13, 19, 44, 49, 58, 59, 61, 247, 248, 265, 274, 319, 321, 324, 333, 349, 350, 363, 418, 421, 433, 436, 439, 440, 446, 451
Nagy György János 408
Nagy Imréné 240
Nagy Irén 359
Nagy István, statisztikus 297
Nagy István, brassói lakos 393
Nagy Jenő 352, 355
Nagy Károly 436
Nagy László 8, 50, 91, 148, 152, 158, 163, 174, 209, 226, 310, 313, 314, 425, 446
Nagy Mihály Zoltán 50, 52, 65, 98
Nagy Miklós 167, 428
Návrády Ágoston 240
Negulescu, Alfred 76
Nemes Elemér 61, 434
Neumann, szabó 201
Nicolescu, Lenuța 127, 129, 131
Nits István 408
Novák R. Mihály 240
Nóvé Béla 26, 29

Ny

Nyitrai Mózes 358, 359
Nyitrainé Deák Berta 359

O

Obergesser Lajos 222
Olosz Lajos 52, 53, 64, 65, 234, 237, 329, 431, 432, 434, 440, 452
Olti Ágoston 32, 34, 35, 97
Orosz Károly 184, 274, 297
Osgyáni Gábor 18, 98
Oteteleşanu, Alexandru 113, 114
Ottlik Tibor 406
Otu, Petre 75, 76, 79, 94, 98, 115

P
Paál Árpád 25
Pacha Ágoston 434–437, 441
Pál Dénes 359
Pál János 17, 61, 98
Pál Tamás 359
Palágyi Jenő 50, 53, 240, 274, 276, 279, 429
Pál-Antal Sándor 50, 98
Pálffi Károly 358
Pálffi Lajos 359
Pantazi, Constantin 8, 126, 127
Papacostea, Petre 115
Papp Árpád 217
Parcher Félix, ifj. 10, 234, 238, 239, 241, 243, 446
Parecz György 11, 41, 49, 57, 274, 277, 279, 280, 292, 293, 295, 334, 404, 414, 436, 441
Pásint Ödön 26, 29, 96
Passanisi, Peppino 75, 77, 78, 397, 398, 412
Pataki András 358
Pataky Tibor 23, 29, 203
Pekri Géza 25, 118, 274
Penciu, csendőrőrmester 186
Péter János 8, 49, 155, 157, 274, 277
Péter Pál 152
Pischl Emil 218, 394
Pius, XII., pápa 434
Pleyer Mihály 427
Pogány Albert 163
Pomogáts Béla 65, 98
Pongrác József 222
Pop, Aurel 224, 225
Pop, Valeriu 30, 31, 95, 103, 113, 148, 181, 266, 269, 277, 282, 292, 428, 446
Popescu, Dumitru I. 108
Popescu, Valerian 76, 77, 396
Popovici, Alexandru 217, 218
Prezan, Constantin 272
Priszkim Juliska 219
Pritz Pál 17
Prohászka László 240
Puhala Sándor 52, 384, 430, 432
Purgly László 49, 265, 274, 276, 277, 279, 280, 437, 438
Puscas, Vasile 27, 82, 90
Pusch, Rolf 86, 95
Pusztai-Popovics József 13, 28, 369
Püspök Pál 222

R
Rácz István 270
Racsmány Péter 222
Ránki György 80, 84, 94
Ratkov Józsefné Kókai Ilona 135
Ravasz László 186, 347
Rékási István 385
Rényey Viktor 11, 132, 268, 281
Réti György 80, 81, 83, 95
Ribbentrop, Joachim von 18, 413, 417
Rill Albert 221
Ritt Zoltán 240
Roggeri, Delfino 83, 87, 90, 91, 398, 404, 406, 413, 414, 419, 429, 430, 446
Római István 406
Romsics Ignác 27, 30, 44, 88, 90, 95, 149, 192, 403
Rónai András 25, 95
Roth, Hans Otto 120
Rusan, rendőrkapitány 244

S
Sajtos Károly 217, 218
Sándor Gergely 359, 362, 426
Sándor Imre 60, 352
Şandru, Dumitru 31, 33, 95, 96, 104, 407, 108
Sárándi Tamás 17, 26, 60, 79, 95, 98, 100
Sârbu, I. ezredes 129
Scarlat, Cristian 39, 86, 88, 91, 95, 98
Schmidt, Andreas 39, 150
Schmidt József 222
Sebe Ferenc 359
Sebestyén Pál 70
Segesváry Pál 158
Şerban, Virgil 217, 220
Seres Attila 60, 95, 154, 198, 336, 343
Sigliuzzo, Carmello 76
Silay István 12, 344, 346
Simándy Lajos 76, 401
Simion, Aurică 36, 96
Simon Attila 70, 97
Simon Ferenc 221
Sircana, Leone 76, 398, 404
Somogyi Sándor 218, 220, 221
Soó Sándor 220
Soós József 393
Stelzer, Gerhard 86, 91, 95, 180, 400, 401
Stoica, Vasile 35
Sturdza, Mihail 8, 81, 83, 103, 126, 268, 277, 420, 447, 449
Suciu, Petre 230

Sükösd Pál 359
Sütő András 44, 98

Sz
Sz. Kálmán 185
Szabados Mihály 24, 26
Szabó Albert 379, 380
Szabó Béni 7, 25, 49, 52, 67, 119, 122, 146, 274, 277, 279, 308, 315, 324, 331, 438, 440
Szabó József, tanuló 19
Szabó József, népközösségi tisztségviselő 406
Szabó Julianna 185
Szabó Piroska 359
Szabó Polixéna 395
Szabó Zoltán 297
Szappanos Gyuláné 433, 440
Szása Ferenc, L. 297
Szász Ferenc 55, 222, 297, 300, 428, 429
Szász István 41, 377, 422, 441
Szász Pál 10, 11, 13, 25, 47, 49, 53–59, 163, 226, 265, 274–277, 279, 281, 283, 284, 286, 288, 289, 292, 296, 297, 300, 303, 304, 319, 321, 326, 327, 331, 333, 334, 385, 414, 415, 418, 420–424, 433–436, 438–441, 447, 450
Szász Zoltán 17, 34, 35, 85, 87, 88, 90, 98, 99
Szathmári Géza *lásd* Szathmáry Géza
Szathmári Miklós 358, 361
Szathmáry Géza 184, 185, 186
Száva Mária 434
Székely Sándor 359
Székely Tihamér 359
Székelyné Benedekffi Erzsébet 359
Széll Lajos 433, 434
Szélyes Dénes 335, 342, 352
Szemlér Ferenc 64, 65, 431,433
Szén Mihály 359
Szent István, I., magyar király 21, 117, 193
Szentmiklósy Andor 51, 195, 310, 311, 312, 318, 449
Szigeti Béla 274
Szinai Miklós 26, 94
Szlucska János 28, 66, 96
Szotyori Lajos 338
Sztankay Zoltán 8–14, 51, 150, 151, 160, 166, 167, 170, 183, 211, 229, 232, 303, 305, 313, 356, 374, 385, 388, 398, 399, 401, 412, 447
Sztójay Döme 58, 250, 252, 319, 333, 365, 442, 449
Szűcs László 26, 94
Szügyi István 50, 427, 426
Szügyi Mátyás 405

T
Takács Lajos 50, 405, 424, 427
Takács Pál 432
Takácsy Miklós 49, 277
Tamási Áron 30
Tarnóczi Lajos 240
Telegdy, népközösségi tisztségviselő 427
Teleki Ádám 11, 49, 54, 62, 265, 274, 276, 277, 279, 281–283, 420
Teleki Béla 24
Teleki Pál 7, 8, 20–22, 25, 42, 91, 95, 117, 119, 132, 267, 281, 419, 447
Telljesniczky Zoltán 407
Tilkovszky Loránt 42, 96
Tinódi Gábor 63, 99
Tófalvi Zoltán 34, 95
Tompa Lajos 274
Tornai Regalat, P. 394
Tóth Ágnes 24, 99
Tóth István 49, 277, 359, 395
Tóth Lajos 12, 337–339
Tóth Lajos, P. 381
Tóth-Bartos András 24, 27, 99
Tőkés Ernő 338, 350
Tömörkény István 65, 435
Török Dezső 240
Török János 359
Török Mihály 359
Török Sándor 9, 165
Tövissy Géza 436, 441
Traşcă, Ottmar 17, 27, 29, 39, 40, 42, 60, 82–85, 87, 88, 90, 91, 95, 99
Traub István 439, 441
Troján Károly 352

U
Udrea, Traian 37
Újváry Dezső 96
Ungár Pál 11, 93, 258, 260
Ungur István 13, 372, 373
Ungvári Rózsika 297
Ungváry Krisztián 22, 96

V
Vajda Ernő 381
Vajdáné 201
Vâlcu, tábornok 229, 231
Varga Béla 395
Varga E. Árpád 69, 74, 96, 99
Varga János, letartóztatott 395
Varga János, történész 270
Varga Pál 395
Várnay Elemér 52, 383
Vásárhelyi János 12, 61, 337, 340, 341, 344, 347–349, 364, 418, 421, 448, 450
Vasiliu, Constantin Z. 108, 109
Vass Tibor 240
Vasvári Aladár 193
Végh, szabó 201
Venczel József 53
Veress Béla 50, 217–221, 274, 276, 280, 358, 362, 425
Versandán János 259
Vita Zsigmond 62, 64, 65, 430, 431, 448, 452
Vladár Ervin 9, 14, 85, 87, 88, 169, 170, 172, 174, 180, 400, 428, 448
Vörnle János 12, 32, 277, 351
Vörösmarty Mihály 329
Vuchetich Endre 52, 369, 383, 423
Vucselics *vagy* Vucselik, elítélt 259

W
Weress Béla *lásd* Veress Béla
Werth Henrik 25
Wild József 24
Wittmann Pál 444
Witzleben, Freiherr von 147
Wohlfart József 395

Z
Záhony Éva 47, 63, 98, 99
Zahoránszky Rudolf 259
Zathureczky Gyula 67, 99
Zilahi-Sebess Jenő 10, 11, 58, 244–247, 249, 438, 448
Zincsák Jenő 258, 259
Zircher József 240
Zomora Dániel 335, 336, 342, 343, 352, 355
Zwiedeneck, Eugen 148

Zs
Zsolnay János 395

Helységnévmutató

A

Abrudbánya (Abrud, Grossschlatten) 419, 427
Alba Iulia *lásd* Gyulafehérvár
Alsóboldogfalva (Bodogaia) 185
Alsószentmihály (Mihai Viteazu) 361
Andrásfalva (Măneuți) 152
Arad (Arad, Arad) 8, 10, 12, 13, 44, 46, 48, 53, 63, 66, 75, 121, 123, 124, 128, 145, 147, 170, 180, 207, 214, 216, 217, 223, 234, 235, 238–241, 243, 255, 264, 297, 329, 332, 350, 351, 379, 380, 382–384, 389, 395, 409, 417, 420, 423–426, 429, 431, 432, 433, 434–440, 441, 445, 446, 448
Aranyosgyéres (Câmpia Turzii, Gieresch) 61, 360
Aranyosrákos (Vălenii de Arieş, Krebsbach) 361
Árapatak (Araci) 393, 394
Árpád (Arpășel) 128, 408, 409
Árpás *lásd* Árpád

B

Bacău (Bákó) 212, 213
Bácsfalu (Baciu, Batcshendorf) 120, 400
Bágyon (Bădeni) 362
Balázsfalva (Blaj, Blasendorf) 121, 159, 445
Bánffyhunyad (Huedin, Heynod) 74
Barcaújfalu (Satu Nou, Neudorf-Burzenland) 401
Battonya 217
Bécs 18, 38, 71, 87, 103, 114, 130, 270, 417, 422, 444, 447
Bél (Beliu, Bell in Banat) 353
Belényes (Beiuş) 353, 431
Bélfenyér (Belfir) 353
Berlin 36, 38, 40, 78, 80, 82, 84, 86, 89, 90, 105, 112, 150, 156, 178, 282, 389–391, 398, 422, 443–444
Beszterce (Bistrița, Bistritz) 28, 205
Biharsályi (Șauaieu) 353
Bodola (Budila, Bodeln) 120
Boicza (Băița) 324
Boldogfalva (Sântămărie, Treukirch) 219
Brád (Brad) 257, 324
Brassó (Braşov, Kronstadt) 8–14, 17, 41, 50–52, 56–59, 61, 63–68, 73–80, 87, 92, 119–121, 136, 138, 139, 142, 143, 144, 14–148, 150, 154, 160, 165–170, 172, 178, 180, 181, 183, 184, 193, 199–206, 209, 211, 213, 229, 231–233, 244–253, 266, 274, 276, 292, 294, 303, 305–310, 313–319, 321–324, 328, 329, 334, 350, 352–356, 361, 365, 369, 374, 385, 388, 389, 391, 393, 398–401, 404, 409, 412–414, 417, 420, 422, 423, 424, 425, 426–428, 429, 432–435, 436–446, 447–448
Brebu (Perlő) 406
Budapest 7–9, 11, 12, 19, 28, 32, 45, 46, 49, 51, 56, 57, 64, 66, 68–71, 73, 76, 78, 80, 81, 83, 85, 86, 89, 90, 91, 195, 199, 206, 247, 254, 258, 265, 266, 267, 269, 272, 278, 279, 284, 285, 287, 2925, 305, 307, 308, 310, 311, 317, 331, 333, 334, 349–351, 374, 376, 377, 389, 391, 400, 418, 420, 422, 425, 444
Bukarest (Bucureşti) 7–14, 27, 29–31, 35, 36, 40, 41, 45–47, 50, 51, 60, 61, 68, 70, 75–78, 80, 81, 83, 85–90, 92, 123, 124, 126, 132, 137, 139, 147, 148, 151, 152, 154, 158–160, 162–170, 172–175, 180, 183, 189, 190, 197, 199, 207–210, 216, 219, 223, 226, 231, 233–235, 239, 243, 245–247, 249, 251, 253, 266, 270, 281, 283, 285–287, 291–295, 300, 301, 305, 308–310, 312–315, 317, 319, 332, 338, 349, 356, 360, 365, 374, 375, 382, 384, 385, 388–392, 394, 398, 400, 412, 413, 420, 424–428, 432, 436, 439, 441–448
Buzásbesenyő (Valea Izvoarelor, Bessen) 347
Buzau (Bodzavásár) 43, 392
Buziás lásd Buziásfürdő
Buziásfürdő (Buziaş, Busiasch) 334
Bükkös (Bichigiu) 431, 433

C

Chitila 248
Ciumbrud *lásd* Csombord
Craiova 103, 221, 362

Cs

Csegez (Pietroasa) 359

Csernátfalu (Cernatu, Zernendorf) 120
Csernovci 213
Csombord (Ciumbrud) 19, 54, 55, 299, 349, 372, 425, 426, 432, 439

D
Debrecen 23, 270, 350, 351
Désfalva (Deaj, Desendorf) 362, 426
Detta (Deta) 134
Déva (Deva) 50, 59, 67, 87, 121, 143, 220, 272, 290, 321, 322, 353, 382, 396, 423, 422
Dicsőszentmárton (Târnaveni, Sankt-Martin) 117, 118, 139, 140, 144, 252, 307, 362

E
Enyed *lásd* Nagyenyed
Erdőgyarak (Ghiorac) 428
Erzsébetváros (Dumbraveni, Elisabethstadt) 354, 434, 442

F
Fehéregyháza (Albeşti, Weissenkirch) 55
Felsőbánya (Baia Sprie, Mittelstadt) 74
Feodoszija 212
Fogaras (Făgăraş, Fogarasch) 166, 236, 245, 248, 272, 274, 307, 324, 353, 354, 355, 394, 401, 402, 407
Franzdorf (Ferencfalva,Văliug) 406
Fratélia *lásd* Temesvár

G
Galac (Galați, Galatz) 244
Gáldtő (Galțiu, Hahnendorf) 12, 58, 59, 319, 321, 387, 424, 440
Gátalja (Gătaia, Gattaja) 408, 411
Grozeşti (Gorzafalva) 29, 41, 95, 148, 152

Gy
Gyergyószentmiklós (Gheorgheni, Niklasmarkt) 30
Gyimes-Palánka *lásd* Palánka 154
Gyorok (Ghioroc, Djoroc) 128
Gyulafehérvár (Alba Iulia, Weissenburg) 9, 12, 13, 20, 48, 57, 58, 60, 67, 68, 95, 121, 139, 144, 162, 176, 183, 195, 220, 244, 247, 251, 252, 271, 283, 306, 331, 332, 335, 336, 342, 343, 351–355, 365, 374, 391, 392, 417, 419, 422, 430, 432, 438, 439, 441, 446

H
Hátszeg (Haţeg, Hötzing) 47, 95, 220–222, 330, 334, 353, 445
Hídvég (Hăghig, Fürstenburg) 401
Hosszúfalu (Satu Lung, Langendorf) 120

I
Iaşi (Jászvásár, Jassy) 152, 153, 212
Ipp (Ip) 42, 82, 173, 269, 270, 395, 420
Istensegíts (Ţibeni, Gotthilf) 152

J
Jára *lásd* Járabánya
Járabánya (Băişoara, Kleingrub) 361
Jassy *lásd* Iaşi

K
Karánsebes (Caransebeş, Karanschebesch) 259
Kerelőszentpál (Sânpaul, Paulsdorf) 439
Keresztvár (Teliu, Kreuzburg) 120
Kherszon 212
Királykegye (Tirol, Königsgnad) 406
Kiskapus (Copşa Mică, Klein-Kopisch) 67, 88, 121, 401
Kisoda *lásd* Temesvár
Kolozsvár (Cluj-Napoca, Klausenburg) 8–10, 12, 13, 17, 19, 20, 22, 24, 28, 30, 42, 43, 45, 50, 54, 58, 61–63, 68, 74–76, 79, 80, 87, 92, 139, 143, 187, 195, 203, 217, 222, 231, 250, 262, 269–271, 283, 293, 294, 330, 331, 333–335, 337, 338, 340, 341, 343–345, 347, 348, 350, 358, 363, 365, 369, 370, 386, 389, 395, 398, 404, 413, 414, 418–421, 422, 425, 446, 448
Komjátszeg (Comşeşti) 360, 362
Konstanca (Constanța) 12, 344–346
Kőhalom (Rupea, Reps) 121
Kökös (Chichiş) 154
Körösbánya (Baia de Criş, Altenburg) 353
Kötegyán 363
Krizba (Crizbav, Krebsbach) 55
Kürtös (Curtici, Kurtitsch) 43, 243, 419

L
Lippa (Lipova, Lippa) 410, 424
Livazény (Livezeni) 249
Lugos (Lugoj, Lugosch) 12, 54, 63, 143, 334, 352, 370, 376, 406, 407, 421, 430, 433, 434 439

Lupény (Lupeni, Schylwolfsbach) 218, 355, 394, 422

M
Magyarcséke (Ceica) 353
Magyarfenes (Vlaha) 394
Magyarmedves (Medveş, Ungarisch-Medwisch) 135
Magyarózd (Ozd) 431
Magyarszentmárton (Sânmartinu Maghiar) 411, 413
Magyarzsákod (Jacodu, Ungarisch-Sacken) 184, 185, 361
Majlátfalva (Mailat) 135
Máriaradna (Radna) 410, 435
Marosludas (Luduş, Ludasch) 161, 162
Marosvásárhely (Târgu Mureş, Neumarkt) 68, 139, 184, 185
Medgyes (Mediaş, Mediasch) 67, 121, 200, 252, 258, 353, 355, 427
Medves *lásd* Magyarmedves
Mikolajiv 212
Monor *lásd* Monorfalva
Monorfalva (Monor, Mindendorf) 185
Moszkva 37, 92, 234, 444, 442, 445
München 78

N
Nagybánya (Baia Mare, Frauenbach) 74
Nagyenyed (Aiud, Strassburg am Mieresch) 11, 13, 44, 45, 49, 50, 52–55, 57, 62, 63, 66, 76, 139, 143–147, 180, 244, 247, 250, 252, 258, 265, 266, 273–279, 283, 285, 289, 290, 293, 294, 296, 297, 300–303, 305, 306, 309, 314, 320, 324, 327, 332, 338, 351, 353, 355, 363, 372, 374, 376, 385, 387, 391–393, 395, 418–434, 436, 437, 440, 444, 445, 448
Nagyszalonta (Salonta) 34, 61, 330, 350, 363, 426
Nagyszeben (Sibiu, Hermannstadt) 55, 66, 101, 137, 158, 167, 194, 218, 220, 221, 244, 245, 252, 271, 289, 300, 316, 335, 349, 352–355, 361, 362, 391, 392, 394–396, 401, 421–423, 429, 446
Nagyvárad (Oradea, Grosswardein) 25, 34, 42, 60, 61, 74, 82, 123, 129, 135, 173, 352, 353, 363, 419, 426
Naszód (Nasaud, Nussdorf) 28, 231
Nickifalva (Nițchidorf, Niczkidorf) 191

O
Odessza 212, 375
Olthévíz (Hoghiz, Warmwasser) 361
Omboztelke (Mureşenii de Cîmpie) 42, 82
Oravica (Oraviţa, Deutsch-Orawitz) 63
Orsova (Orşova, Alt-Orschowa) 404

Ö
Ördögkút (Treznea, Teufelsbrunnen) 42, 82, 173, 270, 420
Ötvösd (Otveşti, Ötwösch) 135

P
Palánka (Palanca) 154
Persány (Perşani, Perschan) 166
Pest *lásd* Budapest
Péterfalva (Petreşti, Petersdorf) 55
Petrilla (Petrila) 218
Petrozsény (Petroşani, Petroscheni) 36, 50, 217–221, 247, 248, 274, 324, 325, 353, 354, 355, 362, 423, 425, 427
Piatra Neamț (Karácsonkő) 212
Pipe (Pipea, Wepeschdorf) 360
Piski (Simeria) 41, 121, 220, 417
Predeal (Predeál) 248, 400
Pusztakamarás (Cămăraşu) 297
Pürkerec (Purcăreni, Purchuressen) 120

R
Rădăuți 44, 421
Radna *lásd* Máriaradna
Radnót (Iernut, Radnuten) 162, 354, 355, 435
Resica *lásd* Resicabánya
Resicabánya (Reşița, Reschitz) 12, 63, 139, 351, 394, 422
Rézbánya (Băița) 353
Róma 80, 84, 86, 90, 106, 112, 145, 389–391

S
Satu Mic (Dezsőháza) 411
Segesvár (Sighişoara, Schässburg) 67, 121, 158, 159, 180, 184, 185, 200, 252, 337, 338, 355, 361, 401, 402, 427
Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe, Sankt Georgen) 76, 193, 354
Sibiu *lásd* Nagyszeben
Sinaia 148, 400, 425
Stolzenburg (Szelindek, Slimnic) 401

Sz
Szamosdob (Doba) 88
Szamosújvár (Gherla, Neuschloss) 30
Szászrégen (Reghin, Sächsisch-Regen) 205
Szászsebes (Sebeş, Mühlbach) 128, 353
Szászváros (Oraştie, Broos) 134, 218, 238, 349, 353, 382, 427
Szatmárnémeti (Satu Mare, Sathmar) 34, 74, 426, 427
Szeben *lásd* Nagyszeben 194, 220, 221, 245, 271, 349, 361, 418
Székelykeresztúr (Cristuru Secuiesc, Kreuz) 61
Székelykocsárd (Lunca Mureşului) 44
Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc, Odorhallen) 337
Székelyvécke (Veţca, Vitzka) 185
Szenterzsébet (Guşteriţa, Hammersdorf) 184, 297
Szevasztopol 213
Szimferopol 212
Szkulya *lásd* Szigetfalu
Szigetfalu (Sculia) 330, 332
Szófia 103, 444

T
Târgu Jiu 65
Târgu Neamţ 212
Tatrang (Tărlungeni, Tatrang) 120
Temesvár (Timişoara, Temeswar) 8–14, 40, 41, 43, 48, 50, 52, 59, 61, 63–66, 128, 129, 132, 134, 135, 142, 143, 155–157, 187, 189–192, 207, 208, 238, 240, 255, 257, 258, 260–262, 266, 270, 271, 283, 292, 297, 301, 315, 321, 322, 328–334, 351, 369, 370, 376–384, 388, 391, 392, 394, 395, 404–406, 408, 409, 411, 412, 419, 423–427, 431, 432, 432–442
Temesvár-Erzsébetváros *lásd* Temesvár
Temesvár-Gyárváros *lásd* Temesvár
Temesvár-Kardostelep *lásd* Temesvár
Tenke (Tinca) 353
Tenkegörbed (Gurbediu) 353
Tighina 212
Tiraszpol 212
Torda (Turda, Thorenburg) 35, 40, 45, 61, 68, 73, 75, 76, 79, 143–147, 162, 167, 185, 229–231, 244, 252, 274, 286, 297, 307, 315, 316, 353–356, 361, 389, 392, 395, 396, 418, 423, 427, 428, 429, 430, 432
Tordaszentlászló (Săvădisla) 222
Tordatúr (Tureni) 427
Torockó (Rimetea, Eisenburg) 139
Tövis (Teiuş, Dreikirchen) 19, 44, 61, 176, 294, 300, 363, 418, 429, 446
Tulka (Tulca) 128
Turnu Severin (Szörényvár) 114, 448
Türkös (Turcheş, Türkeschdorf) 120, 400

U
Udvarhely *lásd* Székelyudvarhely
Újkisoda *lásd* Temesvár
Újmosnicsa *lásd* Temesvár
Újszékel *lásd* Újszékely
Újszékely (Secuieni) 184–186, 361

V
Vajdahunyad (Hunedoara, Eisenmarkt) 353, 354
Valea Seacă (Bogdánfalva) 152
Văleni (Horgeşti) 152
Valiuc *lásd* Văliug
Văliug (Ferencfalva, Franzdorf) 406
Várfalva (Moldoveneşti, Burgdorf) 222
Vasasszentgothárd (Sucutard, Sankt Gotthard) 42
Vaskóh (Vaşcău) 353
Végvár (Tormac, Rittberg) 437, 440
Viság (Vişagu) 413
Vízakna (Ocna Sibiului, Salzburg) 401
Vledény (Vladeni, Wladein) 236
Vöröscsárda-telep *lásd* Temesvár
Vulkán (Vulcan, Wolkersdorf) 44, 220, 353, 425

Z
Zaguzsén 330
Zaguzsény *lásd* Zaguzsén
Zajzon (Zizin, Zaisendorf) 120
Zalatna (Zlatna, Klein-Schlatten) 222, 257
Zernest (Zărneşti, Zernescht) 392
Zilah (Zalau, Waltenberg) 74, 82

Tárgymutató

A

adatgyűjtés
» magyar konzulátusok részére 51, 312–318
adó
» egyházi 66, 202, 353, 354
» állami 28, 121, 134, 137, 145, 146, 162, 171, 188, 217, 230, 241, 242, 380, 425
adomány 52, 53, 63, 304, 328, 329, 405, 426, 432, 436, 437, 441
alkalmazott
» elbocsátása 38, 41–43, 45, 50, 67, 140, 146, 148, 218, 219, 256, 393, 407, 417–419, 424
» áthelyezése 8, 41, 124
állampolgárság 43, 44, 70, 72, 134, 137, 254, 255, 263, 330, 421

B

bántalmazás 38, 44, 50, 79, 81, 88, 89, 117, 120, 139, 161, 162, 177, 204, 218, 220, 222, 276, 332, 345, 347, 362, 393-395, 402, 405, 408, 411, 417, 418, 422, 426, 431
békeszerződés
» párizsi 92
» trianoni 18, 19, 26, 90, 91, 113, 207, 296, 363, 417
besúgó 186, 258–260
beszállásolás 45, 231, 244, 250,
bolgár kisebbség 7, 34, 103, 104, 131
bombázás 250, 328, 329, 367, 440, 441
börtön 19, 36, 50, 110, 153, 186, 220, 221, 222, 258–260, 345, 361, 362, 363, 364, 368, 392, 393, 395, 405, 409, 425, 429, 446, 447

C

cenzúra 50, 52, 55, 60, 62, 91, 189, 255, 301, 360, 375–378, 383, 386, 387, 435

D

demográfiai térvesztés 18, 61, 68, 73, 74, 92, 142, 199, 200, 201, 245, 342, 355, 423, 436, 438
diktatúra 37, 38, 46, 47, 60, 144, 148, 254, 331
disszimiláció 39, 191

E

egészségügyi ellátás 52, 156, 213, 237, 423
egyház
» evangélikus 52, 61, 66, 143, 193, 200, 240, 292, 423, 426, 431, 435, 436, 437, 440
» görög katolikus 28–30, 413
» görögkeleti 28, 29
» református 12, 13, 57, 58, 60, 61, 66, 68, 73, 143, 193, 240, 245, 246, 247, 253, 256, 289, 306, 337–341, 344–351, 363, 364, 408, 409, 418, 421, 423, 424, 426, 431, 434, 435, 436, 437, 443, 446, 448
» római katolikus 12, 52, 60, 66, 73, 152, 191, 193, 240, 246, 247, 253, 331, 335, 336, 342, 343, 352–355, 365–368, 409–411, 426, 431, 444, 446
» unitárius 12, 61, 65, 66, 73, 185, 186, 193, 200, 357–362, 418, 431, 435, 444
éheztetés 85, 88, 89, 91, 108, 174, 176, 178, 402, 403
ellenőrzési kormánybiztos 45
észak-erdélyi románság 7, 10, 16, 20, 25–31, 38, 41–43, 45, 46, 49, 50, 60, 62, 70, 74, 75, 77–91, 105, 113, 145, 170, 171, 174, 175, 178, 215, 226–228, 231, 244, 282, 285, 330, 331, 361, 389, 417, 418, 420, 423, 425, 427–429, 432
» egyházak 28, 29
» gazdasági helyzet 27
» kiutasítások 49, 82, 83, 84, 285
» oktatásügy 28
» parlamenti képviselet hiánya 30, 31
» románellenes atrocitások 42, 80, 105, 282, 285
etnikai homogenizálás 32–34, 40, 91

F

fegyverrejtegetés vádja 222, 362

G

gazdasági felügyelő 53, 55, 297, 420, 421
gazdakör 47, 53, 55, 64, 139, 297, 298, 299, 300, 302, 304, 438

Gy
gyilkosság 36, 42, 81, 82, 85, 110, 269, 270, 272, 284, 288, 317, 420, 425, 427
gyülekezési tilalom 50, 55, 59, 60, 62, 91, 167, 322, 360

H
hadbíróság 9, 43, 45, 50, 54, 55, 60, 134, 139, 167, 171, 190, 218, 220, 221, 258, 272, 289, 300, 361, 362, 394, 395, 402, 405, 406, 409, 418, 421, 422, 424, 429
hadifogoly 166, 234, 236, 237, 257
hadsereg
» magyar 25, 29, 42, 68, 72, 82, 134, 217, 251, 270, 272, 364, 395
» német 137, 138
» román 8, 10, 36, 37, 103, 104, 126, 127, 130, 151, 163, 164, 189, 190, 192, 211–213, 215, 272, 376, 422, 425, 437, 442, 443
» szovjet („orosz") 37, 252
határincidens 413, 430
házkutatás 54, 60, 186, 218, 361, 362, 396, 421
hitelakció 147
holokauszt 40

I
idegenek kiűzése 7, 24, 32–34, 101, 103, 104, 106, 107
irodalom 62, 63, 64, 65, 201, 203, 386, 429–431, 433, 434, 435, 448
iskola
» bezárása 62, 66, 197, 198, 202, 242, 354, 358, 360, 374, 435, 436
» épületének lefoglalása 13, 66, 190, 202, 379–382, 425
istentisztelet 193, 240, 248, 340, 360, 409, 410, 434, 435, 440–442

K
katonai szolgálat 72, 167, 427
» dél-erdélyi magyar 9, 43, 52, 89, 137, 153, 162–164, 177, 211–213, 244, 301, 387, 418, 428, 436
» dél-erdélyi német 150, 151
» észak-erdélyi román 31, 227
katonai zóna 242
kémkedés 55, 103, 212, 220, 222, 244, 258–260, 428, 429, 431
kényszerlakhely 411, 425, 445
képzőművészet 63, 65, 433
kölcsön 55, 146, 147, 299, 338, 421
» újjáépítési vagy visszacsatolási 45, 377
» hadi 171, 427
kölcsönösségi nemzetiségpolitika 26, 30, 41–43, 48, 49, 66, 82, 90, 91, 102, 105, 108–112, 125, 376, 419, 424
kommunista 36, 62, 129, 131, 234, 237, 244, 259, 376
koncentrációs tábor 40, 42, 105, 419, 445
kongrua 221, 337, 349, 360, 361
könyvtár 52, 63, 64, 201, 202, 203, 295, 330, 342, 354, 418
kisdedóvó 66, 255, 271, 353, 354, 431, 434
különbizottság, német–olasz
» Altenburg–Roggeri 80–84, 90, 347, 396, 419, 420, 447
» Hencke–Roggeri 14, 46, 56, 84–92, 108, 184, 193, 361, 400–411, 413–415, 429, 430, 445, 447
kulturális emlékezet 18, 19

L
lakosságcsere 25, 26, 31–35, 56, 68, 103, 113–115, 123, 342, 414, 426
lelkész *lásd* pap
letartóztatás 12, 37, 38, 50, 54, 55, 110, 134, 153, 171, 184, 186, 193, 218, 220, 221, 258, 272, 276, 289, 300, 332, 351, 361, 393–395, 405, 421, 422, 424–426, 428, 429, 431, 442, 443, 445–447

M
magyar nyelv használata 8, 18, 44, 45, 55, 148, 149, 189, 219, 223–225, 255, 284, 292, 301, 424, 425, 426
magyarellenes program 84, 85
második bécsi döntés 7–13, 15, 16, 18–21, 24–29, 31, 35, 36, 40, 41, 43, 45, 47–49, 52, 53, 56, 60–65, 67, 69, 70, 73, 74, 80, 82–84, 88–92, 103, 109, 114, 117, 119, 123, 136, 142–144, 150, 163, 170–173, 183, 189, 199–203, 206, 207, 211, 217, 229, 232, 233, 242, 254, 257, 263, 269, 271, 274–279, 293, 294, 296–298, 305, 314, 330, 336, 348, 352, 354, 357–360, 363, 386, 389, 391, 404, 414, 417, 419, 420–423, 435, 442, 443
megelégedettségi nyilatkozat 87, 195, 413, 429

menekült
» dél-erdélyi magyar 8, 67–74, 82, 83, 86, 88, 89, 92, 139, 162, 163, 184–186, 211, 229, 230, 231, 243, 244, 277–279, 362, 419–421, 423, 427, 430
» észak-erdélyi román 7, 27, 28, 38, 41, 45, 67, 70, 74, 78, 79, 83–86, 89, 90, 108–112, 124, 130, 135, 137, 145, 156, 161, 162, 174, 177, 178, 229–231, 236, 244, 250, 271, 273, 277–279, 287, 320, 361, 401, 402, 411, 417, 424, 428, 429, 432
menekültügyi iroda 108
munkaszolgálat 9, 10, 11, 45, 58, 59, 71, 122, 125, 126, 137, 171, 166, 184, 190, 234–237, 243, 244, 246–250, 252, 257, 323, 324, 406, 407, 427, 434, 435, 438, 441

N
napközi otthon 52, 155, 424, 433, 434, 437, 440
naptár 55, 64, 65, 143, 296, 298, 301, 302, 421, 422, 427, 431
német kisebbség 8, 20, 22, 30, 32, 38, 39, 43, 75, 102, 120–122, 128, 131, 133, 135, 137, 138, 142, 146, 147, 150, 151, 155, 156, 165, 167, 179, 187, 191, 192, 200, 201, 205, 206, 214, 232, 255, 256, 280, 286, 378, 382, 392, 406, 424, 434
nemzetgyalázás 167, 220-222
nemzeti öntudat 18, 19, 20, 153, 155, 191, 296, 386
népkonyha 52, 295, 433
népszámlálás 39, 40, 74, 137, 200, 280, 408, 417, 423
népszavazás 37, 286

O
oktatás 13, 18, 20, 21, 28, 29, 39, 48, 55, 61–63, 66, 73, 135, 139, 143, 162, 163, 171, 189–191, 197–199, 202–204, 214, 240, 242, 245, 256, 257, 261–263, 271, 299, 337, 338, 349, 350, 353–355, 357, 358–361, 372–374, 379–382, 401, 408, 410, 411, 425, 426, 431–440
optálás 43, 44, 70, 71, 91, 117, 118, 120, 122, 134, 137, 217, 262, 277–279, 330, 347, 348, 350, 351, 418–422

R
rádió 19, 68, 130, 140, 145, 218, 279, 285, 330, 334, 363, 370, 375, 377, 396, 424, 427, 430
rekvirálás 9, 10, 46, 55, 84, 85, 86, 87, 89, 92, 110, 111, 139, 144, 170, 171, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 189, 195, 202, 215, 233, 238, 239, 241, 243, 250, 283, 300, 325, 361, 379, 381, 396, 399, 401, 405, 407, 411, 413, 428, 429, 436, 437
revizionista propaganda 52, 89, 90, 130
román fegyverszünet 37, 92, 442
román nyelv
» használata 29–30, 148–149, 225, 255, 256, 301, 345
» oktatása 21, 28
románosítás 10, 32, 229–231, 432

S
sajtó 8, 10, 12, 13, 28, 33, 39, 42, 44, 50, 52–56, 59, 62–65, 102, 104, 123, 124, 139–143, 171, 173, 174, 189, 240, 265, 270, 273, 279, 283, 285, 289, 296–298, 300, 302, 328, 329, 332–334, 352–355, 369–373, 375–378, 383–388, 414, 418, 419, 421–423, 425–441
segély 10–12, 51, 52, 55, 58, 108, 111, 147, 154–156, 215, 219, 246–249, 261, 263, 299, 303, 304, 323, 324, 328, 329, 337, 344, 351, 356, 405, 407, 408, 411, 421, 426, 430, 435, 438
sérelmi anyag 78, 169–173, 428, 429
sorsélmény 19
sovinizmus 141, 187
sváb *lásd* német kisebbség

Sz
szabadkőműves 62, 384
szabotázs 45, 171, 188, 219, 241
szász *lásd* német kisebbség
szentistváni eszmerendszer 20, 21, 22, 23, 25, 26, 35, 42, 90
sziguranca *lásd* titkosrendőrség
színház 62, 135, 263
szövetkezet 30, 45, 50, 63, 147, 182, 248, 263, 280, 302, 324, 333, 337-339, 422, 425, 428, 432-434, 438-440, 444

T
tanfolyam 53, 55, 56, 65, 66, 295, 297, 302, 379, 424, 434
teadélután 63, 436, 438
tejárusítástól való eltiltás 427
telefon 44, 171, 175, 269, 284, 286, 308, 315, 317, 350, 424, 425
telepítés 24, 25, 26, 32, 34, 69, 152, 153, 154, 244, 337, 342, 424
templom 29, 36, 58, 60, 63, 112, 118, 140, 193, 287, 333, 357, 360, 362, 365, 433–438, 441
tiszti bizottságok, német–olasz 13, 14, 74–80, 84, 86–88, 92, 160, 165, 176, 184, 199, 204, 205, 307, 308, 323, 356, 389, 391–400, 404, 412–414, 422, 423, 425, 427, 428, 433, 444
titkosrendőrség 38, 41, 53, 58, 59, 62, 217, 220, 288, 289, 308, 316, 322, 441
történetírás
» román 37, 82, 90, 270
» magyar 90
túladóztatás 28, 45, 121, 137, 145, 146, 162, 171, 188, 201, 217, 241, 242, 407, 425
tüntetés 67, 119, 120, 123, 413, 430

U
üldöztetés 26, 28, 29, 36, 38, 42-44, 45, 54, 55, 60, 76, 77, 80, 84–86, 91, 104, 108–111, 120, 133–135, 137, 139, 140, 144–146, 160–162, 167, 170, 171, 174–180, 184–186, 188, 197, 211–222, 229–233, 241–245, 273, 275, 276, 284, 287, 289, 290, 293, 300–301, 316, 331-333, 345, 347, 351, 356, 360-362, 365-368, 374, 386, 391-396, 401-403, 405-411, 413, 414, 417-422, 424-431, 434-436
utazási korlátozás 9, 45, 49, 50, 55, 56, 59, 60, 62, 63, 79, 91, 165, 171, 197, 219, 220, 294, 300, 322, 333, 334, 404, 408-410, 418, 419, 425, 427, 428, 431, 432, 437, 440

V
vegyes bizottság *lásd* különbizottság, német–olasz
verés *lásd* bántalmazás

Z
zenei élet 65, 432, 433, 441, 442

Zs
zsidó kisebbség 10, 22, 32, 34, 36, 37, 40, 41, 43, 58, 63, 104, 106, 107, 122, 129, 135, 138, 139, 143, 156, 165, 191, 192, 200, 207, 208, 227, 233, 237, 262, 286, 293, 333, 367, 377, 380, 381, 441

Intézménymutató

A

Administrarea Bunurilor Expropriate de la Evrei (Zsidóktól Kisajátított Javak Igazgatósága) 380, 381
Ajutorul (Segítség) hitelszövetkezet 433
Alianța (Szövetség) szövetkezeti központ 45
Állambiztonsági Hivatal 108
Arad-Csanádi Takarékpénztár 147
Aradi adóhivatal 124
Aradi Atletikai Club 426
Aradi Katolikus Kör 240
Aradi pénzügyigazgatóság 124
Aradi Polgári Jótékony Nőegylet 443
Arany János Irodalmi Társaság 63, 438
Astra (Asociațiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român = Erdélyi román irodalmi és közművelődési egyesület) 257

B

Babeş, dr. állami fiúlíceum 381
Bánsági Közművelődési Egyesület 64
Batthyáneum 352, 438
Béke Iroda 113
Belügyminisztérium
» román 7, 41, 54, 57, 93, 101, 104, 105, 108, 148, 300, 393, 417, 422, 428, 434
Bolyai Egyetem 19
Brassói Népbank 45
Brassói Prefektúra Ellátási Irodája 181
Brassói Székely Társaság 424
Brassói Városi Rendőrkapitányság 193

C

Corvin Hitelszövetkezet 439
Credo Egylet 379
Csendőrség Temesvári Területi Felügyelősége 128, 129
Csombordi mezőgazdasági iskola 13, 19, 54, 55, 372, 425, 426, 436, 439

D

Dávid Ferenc Egylet 360
Deutsche Jugend 39, 191
Diaconovici Loga állami főgimnázium 382

E

Egyházi Képviselő Tanács 61
Ellátásügyi Minisztérium 108, 111
Ellátási Tanács (Consiliul de Aprovizionare) 33, 106
Erdélyi Gazdasági Egyesület (EGE) 53, 296, 333
Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) 10, 11, 24, 25, 50, 53–56, 63, 92, 143, 226, 274, 283, 289, 296–304, 306, 321, 372, 386, 387, 418, 420–423, 426–429, 433, 447
Erdélyi Magyar Kultúr Egylet (EMKE) 57
Erdélyi Magyar Kultúregyletek Szövetsége 57
Erdélyi Párt 9, 24, 187, 217
Erdélyi Római Katolikus Státus 46, 195, 196, 333, 444
Evangélikus Nőegylet
» aradi 240
» temesvári 432, 437

F

Fraternitas hitelszövetkezet 434
Ferdinánd, I. egyetem 271

G

Gyulafehérvári székeskáptalan 12, 335, 336, 342, 352

H

Hakoah sportegylet 380
Hangya Szövetkezet
» lugosi 439
» temesvári 439
Hangya Szövetkezeti Szövetség 45, 50, 63, 65, 143, 248, 274, 302, 306, 321, 324, 325, 333, 422, 425, 428, 432–434, 438–440, 444

K

Kakuk, dr. Csecsemőgondozó és Napközi Gyermekotthon 155, 424, 434, 437, 440
Katolikus Daloskör 433
Katolikus Népszövetség 48, 143, 331
Katolikus Népszövetség Ifjúsági Szakosztálya 379

Katolikus Női Misszió 53, 328, 431
Katolikus Otthon
» gátaljai 411
» Temesvár-gyárvárosi 435
KEOKH (Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság) 67
Kiadványok engedélyeit ellenőrző és jóváhagyó állandó bizottság 13, 375
Kisegítő Hitelszövetkezet 147
Koronatanács 114
Kölcsey Egyesület 65, 433, 438, 439, 440
Közgazdasági Bank 147
Közigazgatási Bérbeadási Iroda 110
Központi Statisztikai Intézet 31, 426, 446
Kultuszminisztérium
» román 223, 292, 421, 423, 429, 432
Külügyminisztérium
» magyar 8, 9, 12, 13, 14, 51, 56, 68, 75, 76, 132, 133, 148, 165, 172, 173, 195, 209, 306, 307, 308, 311, 312, 317, 374, 388, 391, 400, 418, 432, 432, 443–448
» német 445
» olasz 75, 80, 446
» román 9, 44, 52, 68, 83, 112, 114, 181, 292, 312, 382, 385, 392, 395, 420, 430, 444, 446, 447

M

MADOSZ (Magyar Dolgozók Szövetsége) 59
Magyar Népi Szövetség 59, 445
Magyar Nőegylet 155, 219, 424, 433, 436, 438
Magyar Polgári Kör 427
Magyar Turista Egyesület 423
Majláth főgimnázium 430, 432
Maros evezős egylet 379, 380
MÁV (Magyar Államvasutak) 69
Menekültügyi és Romanizálási Államtitkárság 108
Minerva R. t. 203
Miniszterközi Bizottság 87
Minisztertanács 7, 33, 34, 69, 90, 103, 109, 108, 109, 111, 257, 418, 419
MTI (Magyar Távirati Iroda) 8, 125, 419, 439

N

Napközi Gyermekotthon Egylet 433
Nagyenyedi Bethlen Kollégium 50, 62, 63, 163, 274, 428–430, 432–434, 436, 438, 440, 443, 447–450
Nagyenyedi Bethlen-nyomda 50, 227, 301, 387, 426
Nagyenyedi Kisegítő Takarékpénztár 45, 50, 274, 324
Nemzetgazdasági Minisztérium 146
Nemzeti Ipari Hitel Rt. 256
Nemzeti Propaganda Minisztérium 301, 375, 377, 402, 426
Nemzetvédelmi (Honvédelmi) Minisztérium
» magyar 24, 72, 447
» román 8, 126, 127, 434
Notre Dame leánygimnázium és tanítóképző 382
Notre Dame zárda 380
Nemzeti Újjászületési Front 46, 47
Neumann cég 201

O

Országos Magyar Párt 46, 47, 272, 444, 445

P

Pénzügyminisztérium 41, 124, 242, 417
Plugarul Román Szövetkezetek Központja 30

R

Református Nőszövetség 63, 436
Református Szeretetház 438
Resica-Művek 406
Romániai Magyar Ifjúsági Szövetség 276
Romániai Magyar Népközösség 7, 8, 10–12, 14, 25, 31, 37, 39, 41, 47–54, 56–59, 62–68, 71, 76, 78, 79, 87, 91, 92, 119, 132, 133, 143, 148, 155, 156, 158, 159, 171, 174, 180, 184, 187, 190, 195, 196, 199, 200, 204, 206, 207, 208, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 233–235, 238, 240, 244, 246–248, 250–253, 257, 259, 261–263, 265, 272, 274–277, 290–295, 303, 305–308, 310–313, 315,3174–321, 324, 325, 327–330, 331, 332, 334, 356, 370, 382–384, 392–394, 396, 400, 404–406, 411–415, 420, 422, 425–427, 429–438, 440, 441, 443–445, 447
Romániai Német Népcsoport (Deutsche Volksgruppe in Rumänien) 8, 38, 39, 150, 191, 434
Romániai Német Népcsoport Német Nemzetiszocialista Munkáspártja (NSDAP) 39

S

Societatea Bancară Română 147
Szászvárosi Magyar Casinó 427

T
Tanítók Háza 381
Temesvári Gyapjúipar Rt. 156
Temesvári Magyar Ház 63
Temesvári Magyar Nőegylet 63, 433, 436, 438
Transsylvania Bank 343

U
Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa 358, 418

V
Vásárhelyi Janka Idős- és Árvaotthon 53, 431
Vasgárda 36, 39, 49, 75, 138, 418, 447
Vitamin paprikamalom-szövetkezet 439

Z
Zalatnai Polgári Olvasókör 257

Abandonați

Minoritatea maghiară din Transilvania de sud între 1940–1944

Prezenta ediție de documente tratează istoria minorității maghiare din Transilvania de sud în perioada cuprinsă între arbitrajul de la Viena din 30 august 1940 şi ieşirea României din alianța cu Germania, eveniment survenit la 23 august 1944. Principalul obiectiv urmărit prin intermediul acestei lucrări este introducerea în circuitul ştiințific a unor documente provenite din arhivele române şi maghiare, ce pot contribui la investigarea într-o manieră aprofundată a acestei teme de cercetare, documente care în marea lor majoritate fie nu au văzut lumina tiparului până în prezent, fie au fost publicate parțial, dar au rămas practic necunoscute cercetătorilor. Prin intermediul prezentei ediții de documente noi ne propunem nu numai sprijinirea activității istoricilor specializați în cercetarea acestei perioade istorice, ci dorim să punem la dispoziție o lucrare prin care să trezim inclusiv interesul opiniei publice față de trecutul istoric al Transilvaniei, respectiv al popoarelor şi naționalităților ce trăiesc în acest areal geografic.

Documentele publicate în volum relevă faptul că, spre deosebire de starea de euforie a maghiarilor din Transilvania de nord, minoritatea maghiară din partea de sud a Transilvaniei a receptat al doilea arbitraj de la Viena din 30 august 1940 drept o lovitură a destinului comparabilă cu catastrofa de la Trianon, dezamăgirea, disperarea, pierderea oricărei speranțe şi sentimentul de dezrădăcinare cuprinzând în scurt timp minoritatea maghiară.

Un obiectiv important în cadrul politicii promovate de regimul Antonescu față de minorități, bazată pe excludere şi omogenizare etnică, îl constituia „curățirea" Transilvaniei de sud de maghiari. În vederea atingerii acestui obiectiv, autoritățile române au recurs la un arsenal de mijloace extrem de variat, ce cuprindea printre altele opțiunea forțată, interzicerea utilizării limbii materne ori distrugerea materială sistematică a industriaşilor, comercianților, avocaților şi medicilor maghiari. Înrăutățirea situației minorității maghiare din Transilvania de sud a fost determinată – în pofida bunelor intenții manifestate de premierul Teleki Pál – inclusiv de politica eronată promovată de autoritățile maghiare față de minoritatea română din Transilvania de nord. În toamna anului 1940 a fost pus în mişcare mecanismul aşa-numitei politici de retorsiune față de minorități, care timp de aproape 4 ani a provocat pentru ambele minorități noi şi noi suferințe.

Principalul for reprezentativ al intereselor minorității maghiare din Transilvania de sud, Comunitatea Maghiarilor din România, a fost nevoit să-şi desfăşoare activitatea în condiții extrem de vitrege. Restrângerea drastică a

dreptului de a călători, cenzura presei şi corespondenței, interzicerea adunărilor, precum şi comportamentul adesea ostil al autorităților române au paralizat practic activitatea ei. Comunitatea Maghiarilor din România a desfăşurat o activitate remarcabilă îndeosebi în domeniul protecției drepturilor minorității maghiare, dar filialele sale locale au activat inclusiv în domeniul social, sanitar sau educațional. O activitate remarcabilă a desfăşurat îndeosebi Asociația Economică Maghiară din Transilvania, ce activa în cadrul Comunității Maghiarilor din România. În toamna anului 1942 la nivelul conducerii Comunității Maghiarilor din România s-au făcut simțite adversitățile de natură personală, care ulterior au devenit din ce în mai tensionate şi au îmbrăcat un pronunțat caracter ideologic. Rolul bisericilor din Transilvania de sud, ciuntite în urma arbitrajului de la Viena, a fost supraevaluat, în schimb viața cultural-spirituală a devenit aproape imposibilă.

În urma pronunțării celui de-al doilea arbitraj de la Viena a început un exod în masă, în perioada 1940-1944 un număr de aproximativ 200 000 de maghiari din România refugiindu-se sau stabilindu-se pe teritoriul Ungariei. Acest exod a condus la diminuarea cu aproximativ 40% a minorității maghiare din Transilvania de sud, efectul fiind resimțit până în zilele noastre.

Organele cu atribuții permanente în domeniul protecției drepturilor minorităților au fost comisiile de ofițeri germano-italiene din Cluj şi Braşov, a căror eficiență a fost însă limitată. În toamna anului 1940 şi vara anului 1942 au fost înființate inclusiv comisii speciale germano-italiene în vederea anchetării atrocităților comise în Transilvania de nord în perioada următoare pronunțării arbitrajului de la Viena, respectiv a rechiziților discriminatorii de cereale de la populația maghiară din Transilvania de sud. Eforturile pacificatoare întreprinse de Puterile Axei au avut în ambele părți ale noii frontiere efecte benefice în privința tratamentului aplicat minorităților, dar nu au fost în măsură să ofere o soluție reală în ceea ce priveşte reglementarea concretă a problemei minorităților.

Evaluând cei 4 ani de statut minoritar, putem afirma că minoritatea maghiară a înregistrat pierderi substanțiale din punct de vedere economic, social, cultural şi demografic. Singurul element „pozitiv" este faptul că minoritatea maghiară a supraviețuit, chiar cu prețul unor mari sacrificii, această perioadă nefastă.

*

Majoritatea documentelor selectate şi publicate în volum provin din fondurile documentare păstrate în arhivele din Ungaria şi România, dar printre ele se află inclusiv câteva articole din revistele sau presa vremii. Documentele publicate anterior au fost preluate din volumele şi edițiile de documente române sau maghiare ce tratează această perioadă.

Criteriul principal ce a stat la baza selecției noastre a fost acela de a oferi o imagine cât mai cuprinzătoare cu privire la viața politică, socială, economică, culturală şi religioasă a maghiarilor din Transilvania de sud în perioada de

referință, respectiv de a prezenta dintr-o perspectivă cât mai variată destinul acestei minorități. Conform acestui criteriu, documentele au fost selectate pentru următoarele teme: I. Politica promovată de autoritățile române față de minorități în perioada regimului Antonescu; II. Situația generală a minorității maghiare; III. Forurile de conducere politice şi economice; IV. Viața confesională, biserici; V. Viața cultural-spirituală, învățământ; VI. Protecția drepturilor minorităților.

Studiul introductiv al prezentei ediții de documente – completat cu cele mai recente rezultate ale cercetării istorice în domeniu – are la bază în mare parte lucrările noastre publicate anterior; sintetizează cunoştințele noastre referitoare la această temă de cercetare şi oferă cititorului un anumit model interpretativ. Suntem convinşi de altfel că istoria minorității maghiare din Transilvania de sud poate fi înțeleasă în mod real doar prin comparația cu istoria populației maghiare din Transilvania de nord, ce a revenit Ungariei în urma celui de-al doilea arbitraj de la Viena. De asemenea trebuie să observăm faptul că destinul minorității maghiare din Transilvania de sud a fost indisolubil legată de soarta minorității române din Transilvania de nord. Tocmai din acest motiv credem că se impune o analiză comparativă a acestora din urmă, precum în cazul concepțiilor române şi maghiare ale vremii referitoare la politica față de minorități, respectiv modalitatea în care ele au fost transpuse în practică. Doar în cadrul acestui sistem referențial complex putem prezenta într-o manieră veridică mecanismele reale care au determinat destinul minorității maghiare din Transilvania de sud.

Luând în considerare toate elementele enumerate anterior, putem depăşi mai lesne abordările istoriografice emoționale sau „martirologice", abordări care pun accentul îndeosebi pe simpla enumerare a măsurilor discriminatorii, care în cazul maghiarilor din Transilvania de sud au fost într-adevăr grave. În schimb, este mult mai promițător acel tip de abordare istoriografică care, pe lângă enumerarea diferitelor măsuri vexatorii, pune în valoare rezultatele (ce-i drept modeste) obținute pe terenul edificării unor instituții de perspectivă sau pe tărâm economic şi cultural. Prin realizarea prezentului volum de documente am încercat la rândul nostru să valorificăm această din urmă manieră de abordare istoriografică, chiar dacă suntem conştienți că minoritatea maghiară a luptat literalmente pentru supraviețuire în cadrul acestui destin minoritar relativ scurt din punct de vedere temporal, dar care s-a dovedit a fi mult mai grav comparativ cu perioadele anterioare.

Prin publicarea prezentului volum ne exprimîm speranța că vom contribui – chiar şi într-o măsură redusă – la intensificarea dialogului dintre istoricii români şi maghiari, la clarificarea chestiunilor controversate, favorizând astfel armonizarea reală a punctelor de vedere ale celor două părți.

(Traducerea: Ottmar Traşcă)

Exposed

The Hungarian Minority of Southern Transylvania between 1940 and 1944

This book of reference deals with the history of the Hungarian minority of Southern Transylvania between the signing of the Second Vienna Award on 30 August, 1940 and the Romanian passing over on 23 August, 1944. Our primary aim is to publish Hungarian and Romanian documents which either have not been published yet or which are already published but rather less-known even to researchers. The publication of these documents can contribute to the detailed revelation of the topic. However, we wish not only to help the work of historians specialised on this field of research but also to try to raise the interest of the wider audience responsive to the history of Transylvania and its peoples and minorities.

According to the documents published in the book, the vast majority of Hungarians of Southern Transylvania – in contrary to the euphoric joy of Hungarians of Northern Transylvania – regarded the Second Vienna Award as a calamity similar to the catastrophic Treaty of Trianon: they were overcome with disappointment, despair, hopelessness and a feeling of homelessness. An integral part of the ethnicity policy of the Antonescu regime, built upon segregation and ethnic homogenisation, was the aim of ”purging” Southern Transylvania from Hungarians. To achieve this goal, Romanian authorities introduced a vast repertoire of measures from introducing forced options through the ban of Hungarian language to the systematic financial ruining of Hungarian tradesmen, merchants, lawyers and doctors. The faulty Hungarian policy in regard to the Romanians of Northern Transylvania also took a great share in the aggravation of the minority’s position, in spite of all the good intentions of Prime Minister Pál Teleki. In the autumn of 1940 the so-called reciprocal ethnicity policy, lasting for four years, started, causing more and more affronts to both minorities.

The foremost organ of interest promotion of the Hungarian ethnicity of Southern Transylvania, the Hungarian Community of Romania, had to display its activity in rather dire conditions. The severe restrictions of travelling, censorship of mail and press, ban on public meetings and the often hostile behaviour of the Roman authorities had almost paralysed its activity. The Community exerted its activity mostly on the field of legal protection, however, its local departments also dealt with health, social and cultural issues. The organisational work of the Hungarian Economic Union of Transylvania, operating within the boundaries of the Community, can be considered especially successful.

The internal personal oppositions of the directorate rose to the surface in September of 1942 and they were becoming more and more severe and ideological in nature. The role of the mutilated Hungarian churches of Southern Transylvania was revaluated but the state of affairs intellectual-cultural life became hopeless.

The declaration of the Second Vienna Award triggered an enormous wave of refugees: between 1940 and 1944, approximately 200,000 Hungarians fled or emigrated from Romania to Hungary. This led to the decrease of the Southern Transylvanian Hungarian population by 40 percent; this large-scale declination has been exerting its effect even to this day.

The standing organs of ethnic legal protection were the rather less-effective German–Italian committees of officers based in Brasov and Cluj. Both in the autumn of 1940 and the summer of 1942 a German–Italian commission of inquiry was set up to investigate the atrocities following the declaration of the Second Vienna Award and the requisition of crops from Hungarians. Efforts at conciliation by the axis powers had a deterring force on both sides of the border; however they offered no real solution to minority issues.

Considering this four-year minority policy it can be said that Hungarians of Southern Transylvania suffered severe economic, social, cultural and demographic loss. The fact that the minority has survived this baleful period, although with great sacrifices, can be considered as the sole ”positive” achievement.

*

We selected the majority of resources published in this book from the databases of Hungarian and Romanian archives but there are articles from newspapers and periodicals as well. We took over the documents already published from Romanian and Hungarian collections of resources dealing with the period.

One of the chief aspects of our selection was to offer a view as wide as possible of the political, social, economic, cultural and religious life of Hungarians of Southern Transylvania in the period examined and to demonstrate its fate from a wide range of angles. In accord with this, we selected documents according to the following topics: I. Romanian minority policy in the Antonescu-era; II. General state of affairs; III. Political and economic promotion of interests; IV. Denominational life, churches; V. Cultural-intellectual life, education; VI. Legal defence of minorities.

The introductory study of the book – expanded with the newest research results – is based primarily on published works: it summarises our knowledge of the topic and offers a kind of a frame of interpretation for the reader. We are convinced that the history of Hungarians of Southern Transylvania makes its real sense in its comparison with the history of Hungarians of Northern Transylvania, who were returned to Hungary by the Second Vienna Award. We also have to recognise that the fate of Hungarians of Southern Transylvania got inseparably intertwined with that of Romanians of Northern Transylvania. For this reason,

it is practical to put these two in parallel, in the same way as the concepts of Hungarian-Romanian ethnicity policy, moreover the realisation of these ideas. We can explore the real driving forces behind the fate of the Hungarians of Southern Transylvania genuinely only in the framework of this complex system of connections.

Paying attention to these facts it is easier to us to surpass the approach based on passion history and "martyrology", which puts stress primarily on the mere listing of affronts. (Which, in the case of the Hungarians of Southern Transylvania, were severe indeed.) The approach which, besides listing different affronts, examines mainly progressive institutionalisation and the, although low-scale, economic-cultural achievements, seems much more effective. Through the compilation of our book we tried to follow the latter method, even if we know that, in the strict sense of the word, Hungarians of Southern Transylvania were struggling for survival in this relatively short but highly adverse period of minority life.

We hope that, with the publication of this book, – even if on a rather humble scale – we can contribute to assist the discourse between Hungarian and Romanian historians and to answer debated questions, thus promoting the rapprochement of viewpoints.

(Translation: Olajos Máté)

Kiadja a Pro-Print Könyvkiadó
Csíkszereda, 2013
Felelős vezető: Burus Endre igazgató
Műszaki szerkesztő: Botár Emőke
www.proprint.ro

Készült a Tipographic nyomdában.
www.tipographic.ro